

Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd

Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd

Andries van den Broek (red.)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juni 2010

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2010

SCP-Publicatie 2010-13

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau StijlZorg, Utrecht

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

ISBN 978-90-377-0456-3

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord

Samenvatting

1	Waar kan de kunstzinnige burger terecht? Kennis en kennislacunes Andries van den Broek en Esther van den Berg (Sociaal en Cultureel Planbureau)	19
2	Kunstbeoefening in verenigingen Lotte Volz en Hans Heimans (Kunstfactor)	29
3	Kunstbeoefening in non-profitinstellingen Jan Ensink, Piet Hageaars, Sanne van den Hoek, Lydia Kampman en Josefiene Poll (Cultuurnetwerk Nederland)	99
4	Kunstbeoefening in het basis- en voortgezet onderwijs Sandra Beekhoven, Karin Hoogeveen (Sardes), Claudy Oomen, Inge Visser (Oberon) en Folkert Haanstra (Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten)	171
5	Kunstbeoefening in informele verbanden. Een verkennend onderzoek in Alphen aan den Rijn Esther van den Berg (Sociaal en Cultureel Planbureau)	209
6	Kunstbeoefening op de particuliere markt Jan Ensink, Sanne van den Hoek, Marie-José Kommers en Marlies Tal (Cultuurnetwerk Nederland)	241
7	Het overheidsbeleid voor de kunstbeoefening in de vrije tijd Fianne Konings (Bureau Konings Kunst) en Vic Veldheer (Sociaal en Cultureel Planbureau)	281
	Summary	353
	Literatuur	363
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	374

Voorwoord

Op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verkent het Sociaal en Cultureel Planbureau de toekomstige kunstbeoefening in de vrije tijd. Hoeveel mensen beoefenen over pakweg twintig jaar een kunstdiscipline, wie doen dat, welke disciplines beoefent men, hoe bekwaamt men zich in kunstbeoefening en in welke sociale verbanden doet men aan kunst? De verkenning daarvan is bedoeld om bij overheden en instellingen de gedachten over de toekomst te scherpen en om een discussie over de toekomst los te maken.

In de aanloop naar die toekomstverkenning zijn twee *fact-finding missions* ondernomen. De ene betrof de mate waarin men aan kunstbeoefening doet, de tweede behelsde de mogelijkheden om aan kunstbeoefening te doen, inclusief de rol van overheden in het faciliteren daarvan. Dit rapport is de neerslag van die tweede missie. Over de mogelijkheden die men heeft om aan kunstbeoefening te doen, was bij aanvang verrassend veel onbekend. Het minst was bekend over de particuliere markt voor kunstbeoefening en over de informele verbanden waarin mensen aan kunstbeoefening doen. Hier is een begin gemaakt die terreinen in kaart te brengen in een middelgrote gemeente: Alphen aan den Rijn. Tevens is de her en der beschikbare informatie over kunstbeoefening in non-profitinstellingen, in binnenschoolse cultuureducatie en in verenigingen bijeengebracht. Tot slot is het functioneren van de drie bestuurslagen in het stimuleren van de kunstbeoefening geanalyseerd. Dit is dus een bundeling van nieuwe en bestaande kennis, waarmee tevens een beeld ontstaat van wat nog onbekend is.

Vier van de hoofdstukken in dit rapport zijn tot stand gekomen dankzij de bereidwillige medewerking van andere organisaties. Cultuurnetwerk Nederland leverde de hoofdstukken over de kunstbeoefening in non-profitinstellingen en op de particuliere markt. Kunstfactor ontsloot de eigen informatie over amateurkunstverenigingen. Oberon en Sardes rapporteerden over de kunstbeoefening in het regulier onderwijs en op de brede school. Het SCP zelf verrichtte een verkenning naar de kunstbeoefening in informeel verband en analyseerde, met bureau Konings Kunst, het functioneren van de drie overheden. Steeds is behalve het landelijke beeld ook de situatie in Alphen aan den Rijn beschreven. Waar veel landelijke informatie beschikbaar was, diende de situatie in Alphen als lokale illustratie. Waar echter nog weinig of geen landelijke informatie over was, berust de beschrijving sterker of zelfs bijna geheel op Alphen. Graag bedank ik iedereen die aan de totstandkoming van dit rapport heeft bijgedragen, met name de kunstbeoefenaars in Alphen aan den Rijn en de beleidsmakers in het land die de tijd namen de betrokken onderzoekers te woord te staan.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Mogelijkheden tot kunstbeoefening

Context van dit rapport

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verkent in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de toekomst van de kunstbeoefening. Om zo veel mogelijk informatie over de huidige kunstbeoefening op tafel te krijgen, deels in functie van die toekomstverkenning, publiceert het SCP tevens twee onderzoeksrapporten over de deelname aan kunstbeoefening door de Nederlandse bevolking, respectievelijk de mogelijkheden tot kunstbeoefening en de rol van de drie overheidslagen in het faciliteren daarvan. Dit is het onderzoeksrapport waarin verslag gedaan wordt van mogelijkheden en beleid.

Er zijn vijf mogelijkheden tot kunstbeoefening onderscheiden en onderzocht: binnen verenigingen, binnen culturele en maatschappelijke instellingen, op school (inclusief de brede school), in informeel verband en op de particuliere markt. Kennis over de mogelijkheden tot kunstbeoefening was incompleet en verbrokken. Er was eigenlijk nauwelijks iets bekend over die laatste twee vormen van kunstbeoefening: in informeel verband of op de particuliere markt. Onbekend was ook in welke mate de diverse disciplines van kunstbeoefening aan bod kwamen binnen de cultuureducatie op school. Over kunstbeoefening in verenigingen en instellingen was wel het een en ander bekend, maar die kennis was nauwelijks gebundeld. In dit rapport is nieuwe informatie ingewonnen over de onderwerpen waarover weinig bekend was – kunstbeoefening op school, in informele groepen en op de particuliere markt – en is de kennis over kunstbeoefening in verenigingen en instellingen voor het eerst samengevoegd. Tevens is het functioneren van de drie bestuurslagen tegen het licht gehouden.

Wat betreft kunstbeoefening in informele groepen en op de particuliere markt ontbreekt het niet alleen aan landelijke gegevens, maar ook aan aanknopingspunten om dat landelijk te onderzoeken. Daarom is volstaan met eerste verkenningen in een middelgrote gemeente: Alphen aan den Rijn. Er is geen reden om aan te nemen dat de situatie in deze gemeente niet indicatief zou zijn voor de situatie in andere middelgrote gemeenten in Nederland. De hoofdstukken over informele groepen en de particuliere markt zijn grotendeels op de situatie in Alphen gebaseerd. In de andere hoofdstukken is het landelijke beeld met de Alphense situatie geïllustreerd.

Kunstbeoefening in verenigingen

Wie zich in Alphen aan den Rijn voor kunstbeoefening in de vrije tijd bij een vereniging wil aansluiten heeft een ruime keus, vooral wie in verenigingsverband muziek wil maken. Een inventarisatie leverde circa zestig verenigingen op, waarvan twee derde in het genre muziek. Daarnaast werden negen dansverenigingen en zes theaterverenigingen aangetroffen. Waarschijnlijk telt elke gemeente van enige omvang tientallen verenigingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd. Alleen al in de muziek zijn er landelijk 12.500 verenigingen bekend, omdat ze bij een

koepelorganisatie zijn aangesloten. Maar muziek is een discipline met een hoge organisatiegraad, dus niet maatgevend voor de andere vijf disciplines. Een schatting van 25.000 amateurkunstverenigingen in totaal is vermoedelijk nog aan de lage kant. Goede cijfers ontbreken echter, omdat bij muziek onbekend is hoeveel verenigingen er buiten de koepels bestaan en bij andere disciplines de organisatiegraad van verenigingen lager is en daarmee het beeld nog veel minder compleet. Er is evenmin een betrouwbaar beeld van de opbouw van ledenbestanden, van de activiteiten die verenigingen ontplooiën of van de uitdagingen waarvoor ze zich gesteld zien.

Amateurkunstverenigingen worden vooral bevolkt door hoger opgeleide autochtonen. Verenigingen hebben soms de wens om hun ledenbestand meer een afspiegeling van de samenleving te laten zijn, maar weten niet hoe dit aan te pakken. Er liggen kansen, in de vorm van samenwerking met scholen, naschoolse opvang en jeugd- en buurtwerk. Door met gerichte activiteiten kinderen, jongeren en allochtonen aan zich te binden, kunnen verenigingen vergrijzing en verstarring tegengaan. Hoewel sommige verenigingen vergrijzen, zijn er ook talloze die bloeien en groeien. Verenigingen hebben een behoudend imago, maar in reactie op maatschappelijke trends zijn er wel degelijk ontwikkelingen gaande, zowel in artistieke zin als in organisatievorm. Zo heeft digitalisering tot nieuwe toepassingen en kunstvormen geleid, zoals gameontwerp en digitale beeldbewerking, en heeft het kunstbeoefening toegankelijker gemaakt door goedkopere apparatuur, grotere beschikbaarheid van informatie en een niet meer weg te denken podium. De community's op internet kan men zien als een nieuwe organisatievorm rond een discipline. Een andere ontwikkeling binnen de organisatievorm, als gevolg van de grotere concurrentie in de agenda (minder vrije tijd waarin meer te doen is), is dat verenigingen beoefenaars vaker de mogelijkheid geven zich aan te melden voor een project in plaats van een vast lidmaatschap.

Kunstbeoefening in culturele en maatschappelijke instellingen

Door lessen of faciliteiten aan te bieden zijn diverse instellingen betrokken bij de ondersteuning van kunstbeoefening in de vrije tijd. De grootste spelers in het veld zijn de centra voor de kunsten. Sinds eind jaren tachtig daalde het aantal van die centra van 241 naar 181 (dependances niet meegerekend), vooral door fusies van muziekscholen en creativiteitscentra tot gecombineerde instellingen. Muziekscholen treft men nu vooral aan in kleinere gemeenten, grotere gemeenten hebben veelal gecombineerde instellingen. Het aantal inschrijvingen bij de centra voor de kunsten steeg in diezelfde jaren van 350.000 naar 475.000. De groei bestond niet uit meer leerlingen (reeks lessen van meer dan twintig weken), maar uit meer cursisten (reeks lessen van minder dan twintig weken). Muzieklessen kennen de grootste toeloop: bijna 60% van de inschrijvingen. Beeldend en dans volgen met 16% respectievelijk 12%. De spreiding van het aanbod over instellingen kent een vergelijkbare verdeling. Muziek wordt vrijwel overal aangeboden, schrijfcursussen weinig. In de overige vier disciplines kan men lessen volgen bij 100 tot 120 van de 182 centra. Binnen het personeelsbestand daalde het aandeel onderwijzend personeel en groeide het aandeel onderwijsondersteunend personeel.

In middelgrote gemeenten als Alphen aan den Rijn is veelal aanbod in alle disciplines in één gecombineerde instelling. Alphen heeft echter twee centra voor de kunsten: de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn en het Centrum Kunsteducatie Parkexpressie. Samen bieden ze educatie in alle disciplines aan. Conform het landelijke beeld is in Alphen het aanbod voor kinderen breder en voordeliger dan dat voor volwassenen. Muziek, beeldend en dans zijn het meest in trek, gevolgd door theater, audiovisueel en literair. Verder worden er lezingen en concerten gegeven, en samenspeelgroepen, losse projecten en workshops georganiseerd, onder meer voor het onderwijs. De twee centra voor de kunsten bedienen samen 2750 cursisten per jaar.

Volwassenen kunnen zich ook op volksuniversiteiten verder in kunstbeoefening ontwikkelen. Het aanbod is vooral gericht op beeldende kunst en fotografie. Daarnaast zijn er lezingen voor de cursisten en exposities van cursusgroepen in de bibliotheek. De Volksuniversiteit van Alphen voldoet grotendeels aan dit beeld.

Kunstbeoefening in onderwijs en op brede school

Cultuureducatie raakt zowel in het primair als voortgezet onderwijs verankerd in het schoolbeleid. Steeds meer scholen hebben hun visie op cultuureducatie schriftelijk vastgelegd, het aantal cultuurcoördinatoren groeit (al hebben die niet altijd even veel slagkracht) en scholen werken meer met culturele instellingen en kunstenaars samen. De mogelijkheden voor kunstbeoefening door scholieren zijn hiermee in de afgelopen jaren gegroeid. Dat heeft echter nog geen grote weerslag op het onderwijs. Er komen wel steeds meer cultuurprojecten en langzamerhand integreren scholen, met name in het voortgezet onderwijs, cultuureducatie met andere vakken, maar er zijn nog maar weinig scholen met een doorgaande leerlijn voor cultuureducatie.

Binnen de drieslag actieve, receptieve en reflectieve omgang met kunst en cultuur, is actieve omgang ofwel kunstbeoefening dominant. In het leerjaar 2008-2009 besloeg de kunstbeoefening volgens geïnterviewde directeuren en cultuurcoördinatoren niet minder dan 60% van de vijf (in groep 7) tot tien (in groep 2) uur cultuureducatie per week in het primair onderwijs. In het voortgezet onderwijs is het beeld gecompliceerder door verschillen tussen vmbo en vwo, tussen onder- en bovenbouw en tussen de keuze van leerlingen om al dan niet een kunstvak als examenvak te kiezen. Door de bank genomen bestaat circa de helft van de cultuureducatie in het voortgezet onderwijs uit kunstbeoefening. Dat aandeel is hoger in de onderbouw dan in de bovenbouw en hoger in het vmbo dan in het vwo.

Brede scholen bieden extra mogelijkheden tot kunstbeoefening aan. Een derde van de inmiddels circa 1600 brede scholen organiseert buiten het reguliere curriculum om wekelijks culturele activiteiten. In het primair onderwijs gaat het daarbij overwegend om workshops en gastlessen, in het voortgezet onderwijs om projecten en excursies. Er is nog weinig afstemming in het onderwijs tussen kunstbeoefening binnen en buiten school.

Kunstbeoefening in informele verbanden

De speurtocht naar informele kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn bracht zeventig informele verbanden in beeld. Via gesprekken met leden van 23 informele verbanden is meer over het feitelijk functioneren hiervan bekend geworden. Het aantal van zeventig informele verbanden betreft vermoedelijk maar een deel van de informele groepen en de informatie uit de gesprekken is derhalve wellicht niet representatief voor alle informele kunstbeoefening in Alphen. Het geeft echter wel een eerste indruk van dit nog niet onderzochte fenomeen.

De onderzochte informele verbanden voor kunstbeoefening zijn kleinschalig, intensief en duurzaam. Men maakt binnen de groep onderlinge afspraken om op een vaste dag in de week samen te komen, te oefenen en verplichtingen als optredens en exposities aan te gaan. Mensen verbinden zich dus niet formeel omdat ze vrijblijvendheid zoeken. Men lijkt vooral aangetrokken door de kleinschaligheid en de vrijheid om hun liefhebberij naar eigen inzicht uit te oefenen. In informele verbanden worden bovendien stijlen en disciplines beoefend die in het reguliere kunstcircuit onderbelicht blijven. Toch rijst uit de gesprekken niet het beeld op van informele groepen als tegenbeweging, want voor het grootste deel van de gesprekspartners heeft het formele aanbod wel een rol gespeeld bij de ontwikkeling als kunstbeoefenaar, en in sommige gevallen doet het dat nog steeds. De grote zelfredzaamheid van informele verbanden in de kunst ten spijt, laat de verkenning in Alphen aan den Rijn dus ook het belang zien van de faciliterende functie van verenigingen, instellingen en het opbouwwerk.

Informele groepen bieden niet alleen beginnende kunstbeoefenaars een omgeving om zich in een discipline te bekwamen, maar ook gevorderden. In muziekgroepen van gevorderden moeten nieuwkomers auditie doen en in beeldhouwgroepen moeten deelnemers zelfredzaam zijn en zonder aanwijzingen van een docent aan de slag kunnen. De term formeel geeft dus niet het niveau van de kunstbeoefening aan.

Hybriditeit is een belangrijk kenmerk van informele verbanden: ze nemen uiteenlopende gedaanten aan. Het beeld van de informele groep als geïsoleerd vriendenclubje dat wekelijks binnen de muren van de huiskamer samenkomt, is maar een beperkt deel van het verhaal. Verschillende groepen hebben banden met het verenigingsleven en het opbouwwerk (bijvoorbeeld een oefenruimte voor een vriendenprijs). Daarnaast hebben sommige informele verbanden een stichtingsvorm aangenomen, begeven anderen zich met lesaanbod op de markt. De groepen houden zich niet alleen op in het privé-circuit van mensen, maar begeven zich ook op het maatschappelijk middenveld en op de markt. Daarnaast zijn er groepen waar amateur en professional samen optrekken. Ten slotte uit de hybriditeit zich in de onderlinge verschillen in organisatie van de activiteiten. Naast de wekelijkse huiskamergroep zijn er groepen die veel minder frequent samenkomen, netwerken met min of meer vaste kerngroepen (rap) en groepen met onregelmatige samenkomsten (duo kleinkunst, muziekgroep). Over het algemeen is een informele groep een belangrijk sociaal netwerk, men staat elkaar met raad en daad bij (klussen rond het huis, het uitlenen van gereedschap, enz.) en onderneemt gezamenlijk activiteiten als reizen, theater- of museumbezoek en etentjes.

Kunstbeoefening op de particuliere markt

Bekend is dat een belangrijk deel van de kunstbeoefening zich op de particuliere markt afspeelt, bijvoorbeeld door les te volgen bij particuliere scholen en docenten of door ruimtes te huren voor repetities, exposities of optredens. Over de omvang en aard van de mogelijkheden om op de particuliere markt aan kunstbeoefening te doen, bestaan echter nauwelijks landelijke gegevens. Hooguit kan worden vastgesteld dat er een aanzienlijk aanbod aan boeken en ander instructiemateriaal voor zelfstudie is, dat men zich via afstandsonderwijs in menig kunstdiscipline kan bekwamen en dat er enkele particuliere topopleidingen en veel particuliere workshops zijn, al dan niet in het buitenland. Het internet is een bijzonder geval. Men kan daar betaald of onbetaald lessen volgen. Vooral community's rond fotografie en video zijn populair. Men reageert hier op elkaar en leert van 'peer reviews', wat het karakter van een (virtuele) informele groep heeft. In Alphen aan den Rijn werden 23 particuliere aanbieders van muzikles geïdentificeerd, waarvan twintig particuliere docenten. De helft daarvan geeft les op toetsinstrumenten. Hun tarieven lopen uiteen, maar liggen niet beduidend hoger dan in de gesubsidieerde sector. Net als in die sector volgen in het particuliere circuit meer kinderen en jongeren dan volwassenen les. De elf particuliere aanbieders van dans bieden naast dans met een kunstzinnige inslag, ook dans met een sterk sociaal, sportief of spiritueel accent. Bij beeldende kunst bracht de inventarisatie vijftien aanbieders aan het licht. Tien daarvan zijn beeldend kunstenaars die lessen en/of workshops verzorgen en de artistieke ontwikkeling hoog in het vaandel voeren. De helft van hen heeft een hbo-opleiding kunstvakonderwijs genoten. De vijf meer zakelijke aanbieders zijn vooral op het sociale en gezellige gericht (bedrijfsuitjes enz.). Bij de overige disciplines is het particuliere aanbod geringer: drie bij theater, twee bij fotografie en geen (meer) bij creatief schrijven. De verdeling over de disciplines is daarmee gelijk aan die in het gesubsidieerde circuit. De indruk bestaat dat het particuliere aanbod meer van toevalligheden (als de aanwezigheid van een kunstenaar die les wil geven) afhankelijk is dan het gesubsidieerde aanbod, de continuïteit lijkt er daardoor minder gewaarborgd. In het particuliere circuit in Alphen liggen de kosten in het algemeen gelijk of wat hoger. Er zijn enkele mogelijkheden om zalen te huren voor repetities, exposities of optredens. Bands kunnen optreden in de twee Alphense cafés die live muziek programmeren.

De drie bestuurslagen

De beleidsdoelstellingen van de drie overheden inzake cultuurparticipatie zijn hetzelfde: meer mensen moeten meedoen aan cultuur. Die ambitie is verder weinig uitgewerkt, er is geen sprake van een beleidstheorie waarin een duidelijke relatie is gelegd tussen het doel en het middel. Door de doelstelling in algemene termen te gieten, blijft bovendien onduidelijk in hoeverre een middel bijdraagt aan de realisering van het doel. Hoewel de doelstellingen van de drie overheden voor cultuurparticipatie grotendeels overeenkomen, kiest elke overheid in de uitwerking van dat beleid haar eigen prioriteiten, afgestemd op de situatie ter plaatse. De verdeling van taken tussen de drie overheden is helder: het rijk is verantwoordelijk voor de landelijke infrastructuur, de

provincie voor de provinciale ondersteuning en de gemeenten voor de uitvoering. Het nieuwe Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP) zet provincies en gemeenten aan om beleid te ontwikkelen langs de programmalijnen en thema's van het FCP, wat leidt tot meer afstemming van dat beleid. Met het FCP heeft het rijk dus een sturingsinstrument om samenhang te stimuleren.

Wat betreft instrumentarium hanteren de overheden twee middelen: het verstrekken van subsidies aan kunstbeoefenaars om hun kunsten te tonen en het subsidiëren van ondersteunende instellingen. Die beide bestuursinstrumenten worden al decennialang ingezet en het ziet er niet naar uit dat daar verandering in zal komen. Men gaat er in het veld niet van uit dat privatisering c.q. vermarkting van voorzieningen die nu met overheidsgeld worden betaald een hoge vlucht zal nemen.

In de taakverdeling tussen de drie bestuurslagen zijn noch grote knelpunten noch een overlap in taken aan het licht gekomen. De systeemverantwoordelijkheid van het rijk betekent, gegeven de verdeling van verantwoordelijkheden tussen de drie overheden, dat het rijk zorg draagt voor een adequate infrastructuur van landelijke instellingen en zodanige voorwaarden schept dat het provinciale en lokale beleid tot resultaten kan leiden. Het rijk geeft richting aan het beleid en laat ruimte aan de medeoverheden en andere betrokkenen om het gewenste resultaat te boeken. Met het Fonds voor Cultuurparticipatie schept het rijk de voorwaarde om het beleid richting te geven en laat het ruimte aan de medeoverheden om maatwerk te ontwikkelen.

Al sinds de nota Cultuur en School staat de relatie tussen onderwijs en cultuur op de beleidsagenda van overheden. In het kader van kunstbeoefening in de vrije tijd is vooral de buitenschoolse kunsteducatie in relatie tot de brede school relevant. Daar vindt steeds meer afstemming plaats, onder meer in samenwerking met muziekscholen die lessen verzorgen en amateurverenigingen die activiteiten organiseren. De rijksregeling Brede school en cultuur (2009-2012) en de impuls Brede scholen, Sport en Cultuur en Combinatiefuncties (2008-2012) stimuleren die samenwerking.

Helaas was het niet mogelijk een helder beeld te krijgen van de subsidiebedragen die de drie overheden uitgeven aan amateurkunst, omdat op de meeste begrotingen van provincies en gemeenten posten staan die betrekking hebben op meer dan amateurkunst alleen. Die posten laten zich niet uitsplitsen naar de verschillende beleidssectoren. Datzelfde geldt voor de bedragen die particuliere fondsen aan kunst en cultuur besteden. Ook die zijn lastig te beoordelen, maar in zoverre dat wel mogelijk is, lijkt het bij de particuliere gelden om een veelvoud van de overheidsgelden voor amateurkunst te gaan.

Kennis en kennislacunes

Dit rapport rust op twee pijlers. Enerzijds is de bestaande maar verbrokkelde informatie over kunstbeoefening in verenigingen, instellingen en onderwijs gebundeld, anderzijds is nieuwe informatie ingewonnen over kunstbeoefening in onderwijs, in informele groepen en op de particuliere markt. Welke kennislacunes over de mogelijkheden tot kunstbeoefening resteren na deze exercitie? Daarin zijn twee typen kennisvragen te onderscheiden.

Het eerste type heeft betrekking op de dekkingsgraad van de verzamelde kennis. Die behoeft zeker nog versteviging. Het beeld van verenigingen, en in mindere mate ook van instellingen, is incompleet. Wat er op scholen gebeurt, is indirect gemeten. Informele groepen en particuliere aanbieders zijn hier slechts in één middelgrote gemeente in kaart gebracht.

Het tweede type kennisvraag is inhoudelijker. Het gaat dan om meer specifieke kennis over kunstbeoefening als zodanig, bijvoorbeeld de aard en frequentie van lessen en activiteiten binnen de diverse contexten van kunstbeoefening en de 'externe' effecten hiervan voor individuen en samenleving.

1

Waar kan de kunstzinnige burger terecht? Kennis en kennislacunes

Andries van den Broek en Esther van den Berg (Sociaal en Cultureel Planbureau)

1	Waar kan de kunstzinnige burger terecht? Kennis en kennislacunes	19
1.1	Kennis en kennislacunes over mogelijkheden tot kunstbeoefening	21
1.2	Alphen aan den Rijn als Middletown	22
1.3	Terminologie	25
1.4	Dit rapport en de kennisvragen die resteren	27

1.1 Kennis en kennislacunes over mogelijkheden tot kunstbeoefening

Kunstbeoefening kent vele vormen. Er zijn diverse kunstdisciplines, stromingen daarbinnen en mengvormen daarvan. Mensen zijn met diverse motivaties en verwachtingen creatief bezig, variërend van ontspanning en gezelligheid tot aspiraties in termen van kwaliteit. Tot slot kan men op uiteenlopende manieren aan kunstbeoefening doen of zich daarin bekwamen. Men is alleen thuis in de weer, in zelfgeorganiseerde groepjes, in een vereniging, bij een particulier docent, bij een muziekschool of een centrum voor de kunsten (lokaal vaak overigens niet onder die naam bekend), of op (de brede) school. Men doktert alles zelf uit, men volgt lessen of men huurt ad hoc de expertise van een regisseur of workshopleider in.

Van het totaal aan mogelijkheden om aan kunstbeoefening te doen bestond geen compleet beeld. Integendeel, het beeld kende aanzienlijke lacunes. Daarbij geldt: hoe minder geïnstitutionaliseerd de vorm van kunstbeoefening, hoe minder erover bekend is. Om die reden is er binnen het verenigingsleven meer informatie voorhanden over zang en muziek dan over kunstvormen die een lagere organisatiegraad vergen. Onderzoek en beleid zijn meer op de geïnstitutionaliseerde kunstbeoefening gericht dan op de 'vrije vogels' in informele groepen en op de markt.

Het grootst was het gebrek aan kennis over kunstbeoefening in informeel verband (losjes georganiseerde groepen mensen die nu en dan bijeenkomen om muziek te maken of een andere kunstdiscipline te beoefenen) en over mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije markt (particuliere docenten, atelierhouders die les geven of hun ruimte verhuren, zaaleigenaren die ruimtes verhuren voor repetities of uitvoeringen van ensembles, bandjes of toneelgroepjes, enz.). Maar ook over kunstbeoefening in de binnenschoolse cultuureducatie was veel onbekend. In dit rapport wordt een eerste stap gezet om de kennis over deze drie vormen van kunstbeoefening te vergroten. Voor het monitoren van cultuureducatie in het onderwijs zijn daartoe specifiek vragen over kunstbeoefening opgenomen (waarvan hier in hoofdstuk 4 verslag wordt gedaan). Daarnaast zijn in een lokale casestudy voor het eerst zowel de informele verbanden waarin mensen aan kunstbeoefening doen als de particuliere markt voor kunstbeoefening verkend (hoofdstukken 5 en 6). Wat betreft kunstbeoefening binnen verenigingen en instellingen is in dit rapport de tot nu toe verspreid beschikbare kennis bijeengebracht (hoofdstukken 2 en 3). Tot slot komt de rol van de overheden aan de orde. Niet eerder waren de doelstellingen en inspanningen van de drie overheidslagen op het vlak van het faciliteren van kunstbeoefening systematisch naast elkaar gezet.

Het doel van deze bundel is om zo veel mogelijk informatie in te winnen en samen te brengen over de mogelijkheden tot kunstbeoefening waar de geïnteresseerde uit kan kiezen. Gesproken wordt van mogelijkheden, niet van aanbod of voorzieningen, omdat geen van beide laatste begrippen geheel de lading dekt. Bij kunstbeoefening in informele kring is niet zozeer sprake van een aanbod of een voorziening die men benut, maar van een mogelijkheid die men zelf (mede) creëert. In zekere zin geldt dat eveneens voor verenigingen, die immers bestaan dankzij de vrijwillige inzet van kader en leden. Het begrip *opportunity structure* dekt de lading beter, vandaar dat we spreken

van de mogelijkheden tot kunstbeoefening. Kunstbeoefening solo thuis is hier buiten beschouwing gelaten, maar komt wel in de studie naar deelname aan de orde.

In het spectrum aan mogelijkheden om aan kunstbeoefening te doen (inclusief het zich bekwaamen in een kunstdiscipline) brengen we de volgende onderverdeling aan, die hier in vijf hoofdstukken resulteert:

- kunstbeoefening binnen verenigingen;
- kunstbeoefening binnen culturele en maatschappelijke instellingen;
- kunstbeoefening op school (inclusief brede school);
- kunstbeoefening in informeel verband;
- kunstbeoefening op de particuliere markt.

Elk hoofdstuk opent met een beknopte schets van de historische en beleidscontext. Daarna ligt de nadruk op een beschrijving van de actuele stand van zaken. In de slotparagrafen volgt op de samenvatting steeds een korte schets van mogelijke toekomstige ontwikkelingen. In het slothoofdstuk staat de rol van de drie bestuurslagen bij het faciliteren van de kunstbeoefening centraal.

1.2 Alphen aan den Rijn als Middletown

Een deel van de bijeengebrachte informatie over mogelijkheden tot kunstbeoefening heeft betrekking op de situatie in Nederland. Zo is over scholen, centra voor de kunsten, volksuniversiteiten, aanbieders van schriftelijke cursussen en verenigingen informatie bijeengebracht die representatief is voor de situatie in het hele land (en daar waar informatie ontbreekt, is dat gebrek representatief). Reeds bestaande landelijke gegevens zijn voor dit onderzoek bijeengebracht, herschikt en geanalyseerd. Op onderdelen zijn bestaande gegevens met nieuwe gegevens aangevuld.

Over informele verbanden van kunstbeoefening en over particuliere aanbieders (particuliere scholen en docenten, atelierhouders, zaaleigenaren, enz.) waren nauwelijks of geen gegevens beschikbaar. Vanwege dit gebrek aan informatie paste daar de nodige bescheidenheid en is niet gestreefd naar landelijk dekkende informatie, maar is een poging gedaan deze gegevens voor één gemeente in kaart te brengen, te weten Alphen aan den Rijn. Die gemeente is gekozen omdat zij in een aantal opzichten dienst kan doen als een 'doorsnee' middelgrote Nederlandse gemeente. In de literatuur staat zo'n aanpak bekend als het bestuderen van *Middletown*, een stad die naar men verwacht model staat voor andere steden: 'A typical city, strictly speaking, does not exist, but the city was selected as having many features common to a wide group of communities' (Lynd en Lynd 1929: 1). Waar wel landelijke gegevens beschikbaar zijn, is bij wijze van concrete illustratie ook de situatie in Alphen aan den Rijn geschetst, zodat van die ene gemeente een totaalbeeld van de mogelijkheden tot kunstbeoefening ontstaat.

Niet iedereen zal de situatie in Alphen aan den Rijn op het netvlies hebben. De gemeente omvat naast de kern ook de dorpen Aarlanderveen en Zwammerdam. Met circa 71.000 inwoners was Alphen aan den Rijn in 2007 inwonertal de 47^e gemeente van Nederland. Alphen aan den Rijn is wel 'dorpstad' of 'stadsdorp' genoemd, omdat het stedelijke problemen in wijken met naoorlogse woningbouw combineert met onstedelijke

gemoedelijkheid (Zoutman en Van den Aniel 2005). De *Atlas voor gemeenten* (Marlet en Van Woerkens 2007) biedt een positionering van Alphen aan den Rijn als één van de 50 grootste gemeenten (tabel 1.1). Alphen aan den Rijn telt minder 65-plussers, studenten en niet-westerse allochtonen dan gemiddeld in een G50-gemeente. Het 'scoort' hoog op de in de Atlas gehanteerde woonaantrekkelijkheidsindex en sociaaleconomische index. In termen van langdurige werkloosheid en armoede behoort Alphen aan den Rijn in positieve zin tot de hekkensluiters. De aandelen hoogopgeleiden, creatieve beroepen en kunstenaars in de beroepsbevolking blijven iets achter bij het G50-gemiddelde. Maar ook in die rangordes staat Alphen aan den Rijn hoger dan in de rangorde naar inwonertal. Hetzelfde geldt voor het aantal culturele bezoeken door Alphenaren. Het aantal toneelvoorstellingen in Alphen aan den Rijn en de culinaire diversiteit van Alphense restaurants zijn onder het G50-gemiddelde.

Tabel 1.1

Alphen aan den Rijn vergeleken met andere G50-gemeenten (2007-2008)

	gemiddelde in G50	Alphen aan den Rijn	positie Alphen in G50
bevolking			
aantal inwoners (x 1000)	143	71	47
aandeel niet-westerse allochtonen	18	10	37
aandeel studenten aan universiteit	2	1	16
aandeel 65-plussers	14	12	41
welstand			
woonaantrekkelijkheidsindex	–	–	14
sociaal-economische index	–	–	12
aandeel langdurige werklozen in beroepsbevolking	3	2	47
aandeel huishoudens met inkomen < 105% sociaal minimum	11	6	48
aandeel hoogopgeleiden (hbo+) in beroepsbevolking	37	28	31
aandeel creatieve klasse in beroepsbevolking	24	18	36
aandeel kunstenaars in beroepsbevolking	2	1	36
cultuur			
theaterbezoek (per 100 inwoners)	342	260	34
museumbezoek (per 100 inwoners)	111	68	40
theatervoorstellingen (aantal per 1000 inwoners)	18	6	47
culturele diversiteit restaurants (aantal restaurant- types)	45	22	44

– = alleen positie in G50

 Bron: *Atlas voor gemeenten* (Marlet en Van Woerkens 2007, 2008)

Politiek gezien voldoet Alphen aan den Rijn alleszins aan de rol van *Middletown*. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 2006 vertoonde de politieke gezindheid van de Alphenaren grote gelijkenis met de landelijke partijvoorkeuren (tabel 1.2). De vvd deed het in Alphen aan den Rijn 3 procentpunten beter dan landelijk, de PvdA 3 punten minder, alle andere verschillen met de landelijke uitslag zijn kleiner. In weerwil van de ligging in het Groene Hart, is Alphen aan den Rijn politiek gezien geen deel van de ‘Bible Belt’, maar vooral doorsnee Nederlands. Het heeft een breed samengesteld college met wethouders van PvdA (2), CDA (1), vvd (2) en CU (1). Wel atypisch is dat de gemeente sinds december 2008 een GroenLinks-burgemeester heeft.

Tabel 1.2

Uitslag verkiezingen voor de Tweede Kamer 22 november 2006 in Nederland en in Alphen aan den Rijn (in procenten)

	Nederland	Alphen aan den Rijn
CDA	27	28
PvdA	21	18
SP	17	15
vvd	15	18
PvdV	5	5
GroenLinks	5	4
ChristenUnie	4	5
D'66	2	2
PvdD	2	1
SGP	1	2

Bron: *Statistisch jaaroverzicht 2007* (Gemeente Alphen aan den Rijn 2007)

Vooruitlopend op meer details in latere hoofdstukken volgt tot besluit van deze inleiding enige informatie over de scholen en culturele instellingen in Alphen aan den Rijn. In 2007 waren er 30 basisscholen, waar meer dan 10% van de bevolking (7500 leerlingen) onderwijs genoot. Kleinere educatieve centra voor speciaal onderwijs niet meegerekend, zijn er zes scholen voor voortgezet en beroepsonderwijs, met samen 8000 leerlingen. In Alphen aan den Rijn is geen hbo of universitaire instelling gevestigd (Gemeente Alphen aan den Rijn 2007). Er wonen wel (universitaire) studenten, waarbij de centrale ligging van Alphen aan den Rijn tussen een reeks universiteitssteden een rol zal spelen. Het aanbod aan culturele voorzieningen in Alphen aan den Rijn is aanzienlijk, zo blijkt uit ‘ijking’ van dat aanbod aan de drie ringen uit het ‘ringenmodel van Wijn’ ter beschrijving van de lokale culturele infrastructuur (Wijn 2003; vgl. Zoutman en Van den Anel 2005). Elke ring staat voor een schaalniveau met voorzieningen dat gangbaar is bij een bepaald inwonertal: een binnenring van basisvoorzieningen voor gemeenten tot 30.000 inwoners (met een ‘kernachtig cultuurbeleid’), een middelste ring van additionele voorzieningen die veelal in gemeenten van 30.000 tot 90.000 inwoners aanwezig zijn (met een ‘uitgebreid cultuurbeleid’), en een derde ring met specifiekere voorzieningen die

gangbaar zijn in steden met meer dan 90.000 inwoners (met een ‘alomvattend cultuurbeleid’). Conform dit beschrijvende model, dat gaandeweg ook een zekere normerende status kreeg, beschikt Alphen aan de Rijn over vrijwel alle basisvoorzieningen. Het aantal voorzieningen in de tweede ring is beperkt. Het themapark Archeon is met enige goede wil als cultuurhistorisch museum aan te merken. Dat de tweede ring vrij leeg is, lijkt even een leemte, maar heeft als positieve achtergrond dat een groot deel van de Alphense voorzieningen al past in het derde schaalniveau, bijvoorbeeld het Centrum voor de Kunsten Parkexpressie voor kunsteducatie in tal van beeldende disciplines, dans en schrijven en de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn. Er zijn twee theaters: het nieuwe theater Castellum en het Parktheater. Voorts zijn er de (dependance van de) Stichting Jeugdtheaterschool Zuid-Holland, het poppodium Kasteel, het Parkfilmhuis, het centrum voor beeldende kunst Kunstverdieping en het kunstenaarscollectief STAA (Stichting Alphense Ateliers). Parkexpressie, Parktheater en Parkfilmhuis zijn in één locatie gevestigd en er zijn plannen voor de bouw van een cultuurhuis, waarin behalve de bibliotheek ook de lokale volksuniversiteit en de drie nu in de Kunstverdieping gehuisveste instellingen (de afdeling kunsteducatie, de Kunstuitleen en de Stichting Alphense Ateliers) onderdak zullen vinden.

Voldoet Alphen aan den Rijn hiermee aan het beeld van een *Middletown*? Dat ligt eraan met welke steden men deze gemeente vergelijkt. De situatie wijkt af van die in de grootste steden door een andere schaalgrootte en door lage percentages werklozen en mensen in een achterstandssituatie. Verder zijn er, de grootte in acht nemende, geen sterke afwijkingen van het algemene beeld. Dit rechtvaardigt de verwachting dat Alphen aan den Rijn model kan staan voor de situatie in andere middelgrote gemeenten in Nederland.

1.3 Terminologie

Ook bij kunstbeoefening in de vrije tijd ligt begripsverwarring op de loer. Die kans is in dit rapport extra groot omdat hier auteurs met uiteenlopende achtergronden over verschillende onderwerpen schrijven. Een korte toelichting op de gehanteerde terminologie kan daarom geen kwaad.

Het onderwerp van dit rapport is kunstbeoefening in de vrije tijd, of kunstbeoefening als liefhebber (amator). Het gaat om tekenen, musiceren, schilderen, toneelspelen of beoefening van een andere kunstvorm ‘for the hell of it’, dus niet uit beroepsmatige overwegingen of in het kader van een (beroeps)opleiding. In de vakliteratuur en in het veld staat dit ook wel als amateurkunstbeoefening te boek, en recenter als actieve kunstbeoefening. Hoewel het begrip amateur feitelijk heel juist is, heeft het veelal meer de negatieve connotatie van ‘amateuristisch’ dan de positieve klank van ‘liefhebber’. Om die negatieve connotatie te vermijden, is recent de term actieve kunstbeoefening in gebruik genomen. Het adjectief ‘actief’ voegt echter niets toe aan het in het subjectief al genoemde element van beoefening, dat immers direct naar een activiteit verwijst. Bovendien heeft actief de connotatie ‘intensief’, terwijl het zeer wel kan zijn dat iemand maar een enkele keer per jaar beeldhouwt of schildert, terwijl omgekeerd iemand zeer

actief in beeldende kunst geïnteresseerd kan zijn – zich er in verdiept, tentoonstellingen bezoekt en eventueel zelfs kunstvoorwerpen koopt – zonder die discipline te beoefenen. Daarom wordt hier simpelweg gesproken van kunstbeoefening in de vrije tijd. In dat licht gezien, is enige uitleg geboden over het hoofdstuk dat kunstbeoefening in het onderwijs volgt. De overweging daarbij is dat een volledige schets van de mogelijkheden voor een individu om aan kunstbeoefening te doen, niet compleet zou zijn zonder een overzicht van wat men daartoe in het onderwijs reeds aangereikt krijgt. Maar strikt genomen ligt dat buiten de definitie van kunstbeoefening in de vrije tijd, het is veeleer een randvoorwaarde.

Voor de zekerheid passeren hier nog enkele begrippen de revue, met telkens de uitleg hoe kunstbeoefening in de vrije tijd zich daartoe verhoudt. In literatuur over cultuurdeelname (en over cultuureducatie) hanteert men de drieslag actief, receptief en reflectief. Actieve cultuurdeelname is het zelf beoefenen van een kunstdiscipline en daarmee synoniem aan kunstbeoefening. Receptieve cultuurdeelname verwijst naar het bezoeken van voorstellingen en tentoonstellingen, het kijken en luisteren naar kunst. Met reflectieve activiteiten doelt men op praten en denken over kunst, hetzij over de kunst van anderen hetzij over de eigen kunstbeoefening.

Een tweede relevante afbakening is die met cultuureducatie. Onderricht in cultuur kent vele vormen, met binnen- en buitenschoolse cultuureducatie als wellicht belangrijkste onderverdeling. Actieve cultuureducatie is het leren beoefenen van een kunstdiscipline en heeft daarmee, anders dan receptieve en reflectieve cultuureducatie, betrekking op kunstbeoefening. Binnenschoolse actieve cultuureducatie behoort niet tot de kunstbeoefening in de vrije tijd, al is zoals gezegd in deze bundel ter completering van het beeld van de mogelijkheden tot kunstbeoefening die mensen hebben wel een hoofdstuk aan geweid. Buitenschoolse actieve cultuureducatie behoort wel tot het domein van de kunstbeoefening. Het gaat daarbij immers om onderricht in een kunstdiscipline op basis van vrijwilligheid en interesse. Het gaat dan om lessen op muziekscholen, in centra voor de kunsten, in verenigingen en bij particuliere scholen en docenten.

Met particulier is nog een potentieel verwarrend begrip geïntroduceerd. Sprekend over les in een kunstdiscipline verwijst de term particulier, anders dan in het spraakgebruik over het maatschappelijk middenveld, niet naar wat burgers samen organiseren, maar naar wat op de markt wordt aangeboden. Particulier lesaanbod is synoniem met zakelijk of commercieel lesaanbod. Bij dans is dat in de vorm van dansscholen heel gebruikelijk, in de muziek en in andere disciplines opereren veel vrij gevestigde docenten. Bovendien is particulier in dit verband weer niet hetzelfde als privé. Privéles verwijst naar het aantal leerlingen in de lessituatie, namelijk eentje. Er zijn dus groepslessen bij particuliere scholen en docenten, en privélessen bij gesubsidieerde instellingen.

In een ander opzicht liggen de zaken bij kunstbeoefening juist weer wat eenvoudiger dan bij receptieve cultuurparticipatie: het onderscheid tussen hoge en lage cultuur speelt er geen rol. Het gaat er bij kunstbeoefening primair om of men enige discipline beoefent, niet om het genre waarbinnen of het niveau waarop men dat doet. Onderscheidend is bijvoorbeeld of iemand een gitaar bespeelt, niet of iemand daarmee stukken van Vivaldi of liedjes van Dries Roelvink speelt.

1.4 Dit rapport en de kennisvragen die resteren

Dit rapport weerspiegelt niet alleen de actuele kennis over de mogelijkheden tot kunstbeoefening, maar ook de lacunes in die kennis. In de samenvatting voorin dit rapport staan de belangrijkste inhoudelijke bevindingen vermeld. Tot besluit van deze inleiding volgt een opsomming van de kennislacunes die ook na dit rapport resteren, of beter gezegd, van de kennislacunes die bij het opstellen van dit rapport zichtbaar werden. In twee opzichten laat de hier gebundelde kennis over kunstbeoefening nog te wensen over: het fundament en de reikwijdte van de vergaarde kennis.

Het fundament onder een deel van de beschikbare kennis is wankel en/of incompleet. De beschrijving van kunstbeoefening in verenigingen berust deels op solide informatie, maar deels is bij gebrek aan beter volstaan met inschattingen van experts in het veld. In laatste instantie blijft voor elk van de vijf onderscheiden mogelijkheden tot kunstbeoefening een volledig overzicht buiten bereik.

Zo is het nagenoeg ondoenlijk om alle verenigingen voor kunstbeoefening in kaart te brengen, zoals eerder is gebleken bij een poging dat in de provincie Noord-Brabant te doen (Edelman en Van Bommel 2008). Ook het sectorinstituut Kunstfactor heeft slechts ten dele een overzicht, namelijk voor zover verenigingen aangesloten zijn bij overkoepelende landelijke organisaties. Niet iedere vereniging is daarbij aangesloten en in sommige kunstdisciplines zijn veel minder verenigingen aangesloten dan in andere. Waar een goede telling van het aantal verenigingen ontbreekt, schort het bovendien aan informatie over die verenigingen zelf: hoeveel leden de vereniging telt, welke activiteiten die vereniging organiseert, wat de leden daarvan vinden, enzovoort.

Ook van instellingen is minder bekend dan men wellicht op voorhand zou denken. Zo blijkt er geen overeenstemming te bestaan over het aantal centra voor de kunsten en muziekscholen in de gesubsidieerde sector. De overkoepelende organisatie Kunstconnectie is een vereniging, maar niet alle instellingen zijn hierbij aangesloten. Met de voor dit rapport nieuw verzamelde informatie over kunstbeoefening in de binnenschoolse cultuureducatie is weliswaar een stap vooruit gezet, maar allerminst het laatste woord gezegd. De informatie is indirect verkregen, namelijk niet door feitelijke tellingen in de schoolsituatie, maar op basis van een enquête onder directeuren en/of cultuurcoördinatoren van scholen. Deels gaat het daarbij om indrukken, maar ook in de antwoorden op de feitelijke vragen zal ruis zitten. Hoeveel uren er nu daadwerkelijk aan kunstbeoefening gedaan wordt, wat er dan precies gedaan wordt en hoe dat door docent en leerling beleefd wordt, zijn alle nog onbekende grootheden (Bever 2010). Ook de analyse van het functioneren van de bestuurslagen betreft deels een eerste verkenning op basis van de informatie van zegslieden.

Zonder de hier gerapporteerde verkenning van mogelijkheden tot kunstbeoefening in informele verbanden en op de particuliere markt tekort te willen doen, is het fundament onder die verkenning voor versteviging vatbaar. Allereerst betreft het 'slechts' Alphen aan den Rijn, zonder dat bekend is in hoeverre het culturele leven daar maatgevend is voor dat in andere middelgrote gemeentes, laat staan voor veel kleinere of grotere gemeentes.

Wat de reikwijdte van de vergaarde kennis betreft, is het in laatste instantie onbekend in hoeverre met de aangetroffen informele groepen en particuliere aanbieders het hele spectrum boven tafel is gekregen. In beide gevallen valt een volgende keer te overwegen methodologisch strenger te werk te gaan, waardoor via het bijhouden van informatie over hoe vaak informanten een al bekende groep of aanbieder noemen op basis van de wel 'geziene' groepen en aanbieders, toch een schatting mogelijk is van de totale aantallen groepen en aanbieders (Sikkel et al. 2006). Bovendien kennen de gehanteerde bronnen en de daaropvolgende sneeuwbal van doorverwijzingen mogelijk een bias ten nadele van andere etnische groepen dan autochtone Nederlanders.

Daarnaast laten zich tal van inhoudelijke vervolgvragen stellen over het interne en externe functioneren van verenigingen, instellingen, scholen, informele groepen, particuliere aanbieders en bestuurslagen. Wat betreft hun interne functioneren valt bij lessituaties te denken aan gehanteerde methodes en aan kwalificaties van docenten, en bij activiteiten (repetities, optredens, exposities) aan aard, frequentie en schaalgrootte. Wat betreft hun externe functioneren, kan men zich afvragen wat de context van kunstbeoefening betekent voor de betrokkenen. Hebben informele groepen dezelfde meerwaarde in termen van binding en cohesie als verenigingen of juist minder, of misschien wel meer? Ook zou de onderlinge relatie van die diverse mogelijkheden nader kunnen worden bezien: in hoeverre werken verenigingen, instellingen, scholen, informele groepen en particuliere aanbieders samen en in hoeverre gebruiken individuele kunstbeoefenaars op enig moment of in de loop van hun biografie als kunstbeoefenaar, meerdere van die contexten voor kunstbeoefening? Tot slot is op de keper beschouwd nog weinig te zeggen over de invloed van beleid op de kunstbeoefening, noch over de wensen van kunstbeoefenaars ten aanzien van zulk beleid.

Kortom, wie in kunstbeoefening in de vrije tijd geïnteresseerd is, treft in de volgende hoofdstukken een meest actueel en breed overzicht daarover. Dat overzicht geeft niet alleen de *state-of-the-art* van de huidige kennis daarover, maar in één moeite door ook een beeld van de kennislacunes die nog resteren.

2

Kunstbeoefening in verenigingen

Lotte Volz en Hans Heimans (Kunstfactor)

2	Kunstbeoefening in verenigingen	29
2.1	Kennismaking, kennis en kennislacunes	31
2.1.1	Een kennismaking	31
2.1.2	Kennis en kennislacunes	35
2.2	Beeldende kunst	37
2.2.1	Tekenen, schilderen en beeldhouwen	38
2.2.2	Textiel	41
2.2.3	Overige beeldende kunstvormen	45
2.3	Dans	49
2.3.1	Volks-, wereld- of internationale dans	50
2.3.2	Majorette en twirl	53
2.3.3	Rolstoeldans	55
2.4	Nieuwe media	55
2.4.1	Computerkunst	56
2.4.2	Fotografie	60
2.4.3	Video en film	64
2.5	Muziek	68
2.6	Schrijven	76
2.7	Theater	79
2.8	Kunstbeoefening in verenigingen in Alphen aan den Rijn	86
2.9	Slotbeschouwing	88
	Bijlage Inventarisatie Alphen aan den Rijn, verenigingen en kenmerken	91

2.1 Kennismaking, kennis en kennislacunes

2.1.1 Een kennismaking

Het begrip vereniging

Menigeen die in de vrije tijd aan kunstbeoefening doet, doet dat in georganiseerd verband. Het gaat dan om ruim een kwart van de kunstbeoefenaars (van 6 jaar en ouder), ofwel circa 12% van de Nederlandse bevolking in die leeftijd (Van den Broek 2009). In de volksmond wordt het begrip vereniging losjes gehanteerd en worden termen als vereniging en club wel door elkaar gebruikt. Door dit losse spraakgebruik is het niet gelijk duidelijk wat precies de organisatievorm is van een gezelschap waar een beoefenaar bij aangesloten is. In een hoofdstuk over verenigingen behoeft deze term dus enige afbakening.

De wettelijke betekenis van het begrip vereniging is eenduidig. Er is sprake van een vereniging met volledige rechtsbevoegdheid wanneer die is opgericht met een notariële akte en daaraan gekoppelde statuten. Bestuurders van deze verenigingen zijn niet hoofdelijk aansprakelijk, tenzij het gaat om wanbeleid of onbehoorlijk bestuur. Een vereniging hoeft de statuten niet vast te leggen in de notariële akte, in welk geval de rechtspersoonlijkheid maar beperkte bevoegdheden heeft en bestuurders ‘naast de vereniging’ wel hoofdelijk aansprakelijk zijn. In de amateurkunst is dit type vereniging vooral te vinden bij gezelschappen met weinig leden. Kunstbeoefenaars kunnen er belang bij hebben zich te organiseren in de formele vorm van een vereniging of stichting. In toenemende mate kan men alleen dan een beroep doen op gemeentelijke subsidie of bijdragen van fondsen.

In dit hoofdstuk zijn naast de formele vereniging (opgericht met een notariële akte) ook enkele daarmee vergelijkbare organisatievormen meegenomen, met als criterium dat het gaat om een collectief van beoefenaars dat hoofdzakelijk gerund wordt door (enkele) groepsleden zelf. Oprichtingsakte, statuten en bestuur zijn hierbij geen voorwaarde, wel moet een groep enige structuur kennen, zoals een doel en taakverdeling. Hoewel enige overlap onvermijdelijk is, behoren informele groepen niet tot de ruimere opvatting van het begrip vereniging (zie hoofdstuk 5). Een vereniging kan een docent of een artistiek leider aangetrokken hebben. Die staat dan in dienst van het gezelschap van kunstbeoefenaars en is daarom geen particulier aanbieder (zie hoofdstuk 6).

Verenigingen met een bredere doelstelling waarin men tevens aan kunstbeoefening doet, zoals etnische culturele verenigingen of carnavalsverenigingen, komen in dit hoofdstuk eveneens ter sprake. Hetzelfde geldt zijdelings voor online community's, een nieuwe manier om in groepsverband met kunstbeoefening bezig te zijn, met raakvlakken met verenigingen. Webgemeenschappen zijn soms zeer hecht, leden moeten zich meestal registreren, en participeren vanuit eenzelfde motief als verenigingsleden: de stimulans te ervaren van met anderen te communiceren over hun kunstzinnige hobby.

Een korte schets van geschiedenis en context van kunstbeoefening in verenigingsverband

De eerste verenigingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd stammen uit de Verlichting, toen vanuit volksverheffingsidealen allerlei kunstopvoedende initiatieven ontstonden. Later organiseerde de culturele elite voor de arbeidersklasse mogelijkheden om te schilderen, te musiceren of toneel te spelen (Vos 1999). Dit wil overigens niet zeggen dat hiervoor niet in allerlei lagen van de bevolking al aan kunstbeoefening werd gedaan, integendeel. Nieuw was het verenigingsverband, gekoppeld aan de achterliggende beschavingsmissie.

De eerste zangverenigingen ontstonden vanaf begin negentiende eeuw, vooral in kerkelijke kring, waar gemengde vrijwillige zanggezelschappen werden ingezet met het educatieve doel om de zang van kerkgangers te verbeteren. Het sociale aspect werd op den duur steeds belangrijker, waarmee deze koren zich bewogen in de richting van de huidige vereniging (Vos 1999). In 1829 werd de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst opgericht, die de koorzang ook buiten de kerken een artistieke impuls gaf, hoewel de zangers in die gezelschappen vooral uit de elite afkomstig waren.

Burgerblaasorkesten ontsproten vanuit de militaire traditie. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden er meer dan vijftig opgericht. Ook hierbij speelden verlichtingsidealen een rol: spelen in een harmonie of fanfare vereiste immers de nodige discipline, bracht saamhorigheid en vermaak (Vos 1999). Deze ontwikkeling speelde zich vooral af in wat nu het zuiden van Nederland is. Daar bloeit tot op de dag van vandaag de blaasmuziek.

Naar het voorbeeld van de rederijderskamers, de culturele afdelingen van de middeleeuwse gilden, vormden zich in de negentiende eeuw, na een periode van soberheid, vooral in de steden weer groepen liefhebbers die zich bezighielden met toneel en literaire kringen. De leden bespraken er hun zelf geschreven werk. Deze gezelschappen ontwikkelden zich later veelal tot verenigingen, rond 1865 waren er enkele honderden (Vos 1999).

De huidige beeldende vereniging heeft zijn oorsprong in de genootschappen van dilettanten, die rond 1800 vanuit de tekenacademies hun eigen weg gingen. In deze genootschappen kwamen liefhebbers bijeen om te leren tekenen en schilderen. Beroepsgerichte tekenlessen bleven voorbehouden aan de academies (Vos 1999).

Amateurfotografie nam eind negentiende eeuw een vlucht toen er goedkopere camera's op de markt kwamen. In 1889 verscheen de *Gids voor den Amateur-Fotograaf*. In dezelfde tijd ontstonden de eerste verenigingen van amateurfotografen die tentoonstellingen organiseerden en waarin men kennis van nieuwe procedés uitwisselde (Haye en Frederiks 1997).

In het interbellum werd volkscultuur aangegrepen als middel in de strijd tegen de oprukkende massacultuur. Tegen de dansmanie rondom populaire nieuwe dansen als de foxtrot en charleston werden volksdansverenigingen ingezet om de authentieke volkscultuur te behouden en mensen goede zeden bij te brengen. Ook binnen de socialistische Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) werd volksdans, met volkszang, gebruikt als beschavingsinstrument om de jeugd te temperen en op te voeden (Van Ginkel 2000). In de verzuiling ontstaan eind negentiende, begin twintigste eeuw grootschalige, vaak

landelijke, verenigingen of bundelingen van verenigingen op levensbeschouwelijke grondslag (Kuperus 2005). De confessionele koepelverenigingen binnen de amateurmuziek zijn overblijfselen hiervan. De kunstbeoefenaar had destijds slechts de keus uit verenigingen binnen de eigen zuil. Omgekeerd konden de verenigingen rekenen op de continuïteit van een vaste achterban.

Vanaf eind jaren vijftig van de vorige eeuw nam de verzuiling geleidelijk af. Verenigingen werden langzamerhand meer rond een bepaalde kunstdiscipline dan vanuit levensbeschouwelijke uitgangspunten georganiseerd. Het ledenbestand werd steeds gevarieerder, hoewel nog lang geen afspiegeling van de samenleving. Nu de achterban niet meer vanzelfsprekend was en ook concurrerende tijdsbesteding zoals televisie opkwam, moesten verenigingen zoeken naar andere grondslagen om hun leden aan zich te binden. Er werd zelfs gesproken van 'verenigingsmoeheid' (De Hart 2005). Getuige de terugloop in actieve betrokkenheid (Kuperus 2005) lijkt dat begrip vandaag de dag meer dan ooit van toepassing te zijn. Hoewel verenigingen voor hobby's, sport en amateurkunst de afgelopen decennia een sterke groei van vrijwilligersactiviteiten te zien gaven (De Hart 2005), klinkt vanuit de amateurkunstverenigingen steeds vaker het geluid dat het moeilijk is geschikte kandidaten te vinden voor besturen en commissies, vermoedelijk in samenhang met een teruglopend of vergrijsd ledenbestand. Dit wordt tot de grootste bedreigingen voor hedendaagse verenigingen gerekend. Sommige verenigingen, van nature tot behoudzucht geneigd, dreigen te verstenen door gebrek aan ruimte voor nieuwe initiatieven en door onvoldoende doorstroming in leden en bestuurders. Dit kan de grote afstand tussen het aanbod van de vereniging en de wens van de (potentiële) leden, en daarmee die bedreigingen, verder doen toenemen (Kuperus 2005). Naar aanleiding van Kamervragen hierover is het vrijwilligerswerk in de amateurkunstsector in kaart gebracht (Kunstfactor 2009). Hieruit blijkt dat ongeveer een miljoen mensen actief zijn als vrijwilliger in de sector. Het gros van het werk wordt echter door dezelfde personen verricht, waardoor het vaak ervaren wordt als een zware last. De grootste pijn zit in het vinden van voldoende mensen voor organisatorisch uitvoerend werk, meer nog dan in het vervullen van vacatures voor de bestuursfuncties. Naast noodlijdende verenigingen zijn er ook veel bloeiende verenigingen, met betrokken en enthousiaste leden van verschillende leeftijden. Toch is de 'verstening' een zorg. Daartoe is voor amateurkunstverenigingen die willen vernieuwen de Verenigingsscan ontwikkeld (www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/verenigingsscan.pdf). Met behulp hiervan kunnen verenigingen analyseren waar lacunes of zwakke plekken in de organisatie zitten. Suggesties en adviezen om hiervoor oplossingen te vinden zijn in de Scan opgenomen. Ook wordt op landelijke koepeldagen gewerkt aan een gezond verenigingsklimaat door te praten over thema's als transparant bestuur. Provinciale centra voor kunst en cultuur, gemeentes en vrijwilligerscentrales ondersteunen verenigingen, in de vorm van bestuurscursussen en inspiratiedagen. Dit neemt niet weg dat toenemende regelgeving ook aan bestuursleden meer eisen stelt en van hen specifieke kennis en ervaring vraagt. Door toegenomen ambities gaat er in verenigingen vaak veel geld om, hetgeen de risico's vergroot. Dit kan potentiële bestuursleden afschrikken, omdat men de verantwoordelijkheid te groot vindt of bang is aansprakelijk gesteld te zullen worden.

Steun voor verenigingen bestaat overigens al langer. Hoewel de organisatiedichtheid wisselt per discipline, zijn veel verenigingen aangesloten bij een landelijke koepel of brancheorganisatie, met het oog op collectieve regelingen, belangenbehartiging en artistieke en/of organisatorische ondersteuning. Koepelorganisaties hebben veelal een documentatie- of informatiecentrum, een website, een service- en dienstenpakket en, soms, een helpdesk. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is voor elke discipline een landelijk ondersteuningsinstituut in het leven geroepen: de Stichting Beeldende en Audiovisuele Amateurkunst (SBA), de stichting Theaterwerk NL, het Landelijk Centrum voor Amateurdans (LCA), de stichting Schrijven en Unisono (voor muziek). Deze landelijke instellingen waren verenigd in het Platform Amateurkunst (PAK) en zijn per januari 2007 gebundeld in Kunstfactor. Dit instituut ondersteunt de sector als geheel, organiseert landelijke manifestaties en activiteiten, en biedt verenigingen steun op artistiek-inhoudelijk terrein en tot op zekere hoogte ook op organisatorisch vlak. Verenigingen kunnen de expertise van adviseurs inroepen en de website of publicaties raadplegen. De kwaliteit van kunsteducatie binnen verenigingen wordt gestimuleerd door het ontwikkelen van landelijke raamleerplannen voor cursisten- en kaderopleidingen. Die opleidingen kunnen in aanmerking komen voor certificering door de Stichting Certificering Kunsteducatie en Amateurkunst. Tevens kent elke provincie een instituut dat zich richt op de culturele infrastructuur en dat op diverse terreinen steun kan bieden aan verenigingen. Verschillende provincies verzorgen een aanbod aan cursussen voor verenigingen en hun besturen op organisatorisch, zakelijk en financieel terrein. Al dan niet met een steuntje in de rug bestaat er in verenigingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd veel particulier initiatief. Soms is een vereniging gekoppeld aan een buurt of wijk, vaak bestaan ze uit mensen van alle rangen en standen. Daarmee kunnen ze een bijdrage aan sociale cohesie leveren. Veel verenigingen treden naar buiten met producties, manifestaties en openbare presentaties, waardoor velen er kennis mee kunnen maken en er de vruchten van kunnen plukken. Daarmee levert kunstbeoefening in verenigingsverband een bijdrage aan de gemeenschap.

In beleidskringen, tot in het coalitieakkoord aan toe, is men overtuigd van de intrinsieke en instrumentele betekenis van dit soort activiteiten en bestaat daar waardering voor, vandaar ook de ondersteuning, recent vormgegeven in het Fonds voor Cultuurparticipatie. Georganiseerde kunstbeoefening kan voor subsidies in aanmerking komen, en dikwijls zorgen gemeentes voor accommodaties voor kunstbeoefening. Georganiseerde kunstbeoefening kost geld, voor professionals, materialen, instrumenten, attributen, ruimte, enzovoort. Over het algemeen leveren kunstbeoefenaars zelf een forse bijdrage aan de bekostiging van die activiteiten. Leden betalen contributie en wie leest betaalt lesgeld. De kosten van verenigingsactiviteiten kunnen flink oplopen en een redelijke bijdrage van de leden te boven gaan. Daarnaast kunnen verenigingen bewust de kosten voor deelname laag houden. In beide gevallen is het aantrekken van extern geld noodzakelijk, bijvoorbeeld via recettes van voorstellingen en openbare manifestaties of via acties als inzamelen van papier en lotenverkoop. Daarnaast doen verenigingen een beroep op subsidies van gemeentes en op fondsen, bedrijven of particuliere geldschietters. Volgens een recente berekening (Noordman en Van Dijk 2009) vormen contributies de belangrijkste bron van inkomsten

van verenigingen, gevolgd door recettes en acties (tabel 2.1). Verenigingen behoeven weliswaar ondersteuning, maar staan financieel goeddeels op eigen benen.

Tabel 2.1

Gemiddelde jaarlijkse inkomsten van amateurkunstverenigingen (in procenten)

inkomstenpost	in % van het totaal
contributies	29
recettes	18
acties	17
gemeentesubsidies	13
giften van particulieren en fondsen	10
overige inkomsten	13
totaal	100

Bron: Noordman en Van Dijk (2009)

2.1.2 Kennis en kennislacunes

Het verenigingsleven biedt een rijk scala aan mogelijkheden voor kunstbeoefening in de vrije tijd. Toch is over kunstbeoefening in verenigingsverband betrekkelijk weinig bekend. En voor zover bekend, is die informatie niet eerder in een overzicht samengebond. Dit hoofdstuk bevat wel een dergelijk overzicht van de kennis over kunstbeoefening in verenigingen. Zo'n overzicht van kennis geeft automatisch ook een beeld van de kennislacunes die er zijn. Die benoemen is een expliciete doelstelling van de hier gerapporteerde exercitie geweest. De onderzoeksvraag achter dit hoofdstuk was dan ook tweeledig en behelsde zowel het beschrijven van het verenigingsleven op basis van de bestaande kennis alsook het benoemen van hiaten in die kennis over dat verenigingsleven.

Er zijn verschillende gradaties van kennis. Primair is hier gezocht naar informatie op grond van eerder onderzoek of op basis van bestaande documenten. Waar die er niet zijn, is er niet louter mee volstaan een kennislacune te concluderen, maar is gepoogd toch een indicatie van de stand van zaken te verkrijgen. Daartoe is aan sleutelpersonen een inschatting gevraagd. Wat volgt, wortelt dus deels op eerder onderzoek en bestaande documentatie en deels op inschattingen van mensen die goed in de materie zijn ingevoerd. Zonder aan hun oprechtheid en expertise te twijfelen, vormen dergelijke inschattingen kennis van een andere orde dan informatie op basis van onderzoek en documentatie, en is daar eigenlijk onveranderd sprake van kennislacunes.

Over kunstbeoefening in verenigingen bestaat enerzijds veel informatie, maar is anderzijds verrassend weinig bekend (en een recente SCP-studie bevatte per abuis een foutieve schatting, Van den Broek 2009). Er bestaat eigenlijk geen beeld van het totaal aantal verenigingen, domweg omdat die nergens centraal geregistreerd zijn. Sommige disciplines kennen weliswaar een hoge organisatiegraad onder verenigingen (m.n. muziek), maar ook daar zal niet iedere vereniging bij een koepel aangesloten zijn. In disciplines waar de

organisatiegraad lager is, ontbreekt dus al helemaal het zicht op het aantal verenigingen. Het verslag van een poging het aantal Brabantse amateurkunstverenigingen (Edelman en Van Bommel 2008) te schatten, brengt vooral het gebrek aan beschikbare informatie aan het licht. In die zoektocht naar Brabantse amateurkunstverenigingen ('erg lastig', volgens de auteurs) werden drie bronnen gebruikt: Kamers van Koophandel, gemeentegidsen en het Centrum voor Amateurkunst (het Brabantse provinciale steunpunt). Niet minder dan 70% van de zo op het spoor gekomen verenigingen kwamen slechts in één van die drie bestanden voor, en slechts 5% in alle drie. Dit doet vermoeden dat een additionele vierde bron nog weer meer verenigingen aan het licht zou brengen.

Nederland telt minimaal 92 landelijke organisaties voor amateurkunst. Het gaat hier zowel om organisaties die individuele beoefenaars verbinden als om koepelorganisaties waar verenigingen bij aangesloten zijn. Omdat lang niet alle verenigingen een relatie met een landelijke koepel hebben, is het lastig om een inschatting te maken van het totale aantal verenigingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd. Uit een interne inventarisatie van koepelorganisaties voor amateurmuziek en hun ledentallen door Kunstfactor kan een gemiddelde van ongeveer 35 leden per vereniging worden herleid. Aannemende dat een dergelijk ledental ook voor de andere disciplines geldt, valt een amateurkunstbrede schatting van het aantal verenigingen te maken. Uitgaande van het gegeven dat 12% van de bevolking van 6 jaar en ouder (dat waren per 1 januari 2007 circa 15.188.000 personen) in georganiseerd verband aan kunstbeoefening doet (Van den Broek 2009), betrof dat in 2007 circa 1,8 miljoen personen. Bij een gemiddeld aantal leden per vereniging van 35 en onder voorbijgaan aan mensen met meerdere lidmaatschappen, duidt dat op het bestaan van circa 51.500 georganiseerde verbanden voor kunstbeoefening. Dit is door het meetellen van informele verbanden mogelijk een overschatting. Een strengere schatting is mogelijk door een meer expliciete vraag naar verenigingslidmaatschap en behoren tot een informele groep in later onderzoek (Van den Broek 2010a), waarbij 13% van de kunstbeoefenaars expliciet opgaf daartoe lid van een vereniging te zijn. Aangezien circa de helft van de bevolking tot de kunstbeoefenaars gerekend wordt, gaat het dan om ruim 900.000 personen, wat bij een gemiddeld ledental van 35 per vereniging tot een schatting van ruim 25.000 verenigingen leidt. Van de beoefenaars zei 16% bij een informeel verband te horen. Hier wreekt zich mogelijk dat respondenten ook konden aangeven lid te zijn van een ensemble, orkest, koor, fanfare of harmonie, organisaties die vaak verenigingen zijn. Het is aannemelijk dat sommigen alleen hebben gezegd fanfarelid te zijn, terwijl die fanfare ook een vereniging kan zijn. Naar mag worden aangenomen ligt het 'werkelijke' aantal verenigingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd ergens tussen de royale schatting van 51.500 en de krappe schatting van 25.000 verenigingen. Het laatste aantal is vrijwel zeker te laag, aangezien alleen al het aantal bij een koepel aangesloten muziekverenigingen ruim 12.500 bedraagt. Bij gebrek aan een sluitende registratie van verenigingen valt er niet met zekerheid meer over te zeggen.

In dit hoofdstuk is geprobeerd een beeld te krijgen van de kunstbeoefening in verenigingsverband in Nederland op basis van de kennis daarover binnen Kunstfactor, bij koepelorganisaties en bij ondersteuningsinstellingen. Steeds is eerst geïnventariseerd wat er aan informatie uit onderzoek en documentatie beschikbaar was. Wanneer die ontbrak of ontoereikend was, is in plaats daarvan aan sleutelpersonen om een inschat-

ting gevraagd. De informatie is geordend per discipline, soms nader onderverdeeld in subdisciplines. In de opbouw van het hoofdstuk is gekozen voor een bespreking van de diverse disciplines in alfabetische volgorde: beeldende kunst, dans, nieuwe media, muziek, schrijven en theater. Niet iedere (sub)discipline komt even uitgebreid aan bod, omdat sommige (sub)disciplines een lagere organisatiegraad kennen dan andere (minder kunstbeoefenaars georganiseerd in verenigingen en/of minder verenigingen georganiseerd in koepels), waardoor informatie in wisselende hoeveelheden beschikbaar is. Met dit voorbehoud in het achterhoofd, is antwoord gezocht op de onderzoeksvraag wat de mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd bij verenigingen zijn. In antwoord daarop wordt ingegaan op aantallen verenigingen, het verenigingslandschap en op kenmerken en activiteiten van verenigingen en hun leden. Waar mogelijk wordt een longitudinaal perspectief gehanteerd en iets gezegd over ontwikkelingen.

In het algemeen geldt dat er meer kennis is over de kunstbeoefening in een discipline naarmate de organisatiegraad binnen die discipline groter is. Muziek telt tientallen koepelorganisaties waarbij een groot deel van de muziekgezelschappen is aangesloten, waardoor er een completer zicht is op deze verenigingen. Beeldende kunst wordt veel vaker individueel beoefend en er is geen landelijke koepelorganisatie van verenigingen voor beeldende kunstbeoefening, zodat er minder over die verenigingen bekend is. Waar onderzoek en documentatie te kort schoten, is de aangetroffen kennislacune zo veel mogelijk gedicht op basis van inschattingen van experts binnen Kunstfactor, koepelorganisaties en provinciale ondersteuningsinstellingen. De gesprekken met die experts zijn gevoerd aan de hand van een leidraad met vaste onderwerpen. Daarnaast is gebruik gemaakt van de websites van koepels, verenigingen en webcommunity's. Ter illustratie is binnen iedere discipline een concrete vereniging uit Alpen aan den Rijn geportretteerd. Tevens is voor deze gemeente de omvang van het verenigingsleven op het gebied van kunstbeoefening geïnventariseerd, waarbij een zo compleet mogelijk overzicht is gemaakt van aantallen verenigingen per discipline en hun ledental. Hiertoe zijn verschillende bronnen gebruikt: internet (zoekmachines, startpagina's en andere websites) de gemeentegids, gemeentelijke subsidietoekenningen en ledenbestanden van enkele landelijke koepels.

2.2 Beeldende kunst

Binnen de beeldende kunst is het gebruikelijk onderscheid te maken tussen werk op het platte vlak (tekenen, schilderen, grafisch werk), ruimtelijk werk (beeldhouwen, keramiek, sieraden maken) en textiele werkvormen (weven, kantklossen, quilten). Binnen amateurkunstverenigingen zijn vaak zowel twee- als driedimensionale kunstdisciplines zoals tekenen, schilderen, beeldhouwen, keramiek, etsen en ander grafisch werk ondergebracht. Maar ook zijn er verenigingen die zich alleen op tekenen en schilderen toeleggen en geen driedimensionale kunstvormen aanbieden. De kleinere, vaak ambachtelijke beeldende disciplines, zoals porselein schilderen of emailleren vinden plaats binnen specialistische verenigingen. In dit hoofdstuk is beeldende kunst onderverdeeld in tekenen, schilderen en beeldhouwen (§ 2.2.1), textiel (§ 2.2.2) en overige beeldende kunstvormen (§ 2.2.3). In de hier besproken verenigingen kunnen beoefe-

naars soms voor één discipline terecht, maar vaak ook voor andere disciplines. Voor het gemak wordt in de tekst niettemin gesproken van ‘beeldende verenigingen’, ‘schilderverenigingen’, enzovoort.

2.2.1 Tekenen, schilderen en beeldhouwen

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Tekenen en schilderen, en in mindere mate beeldhouwen, worden veelal individueel beoefend. Van de Nederlanders ouder dan 6 jaar doet 15% aan tekenen of schilderen en 6% aan beeldhouwen, keramiek, enzovoort. Slechts 9% respectievelijk 11% van die beoefenaars doet dat bij een vereniging (Van den Broek 2009). Hoewel de deelname in verenigingen relatief laag is, gaat het toch om aanzienlijke aantallen mensen: ruim 200.000 beoefenaars van het platte vlak en zo’n 100.000 driedimensionaal werkende amateurkunstenaars zijn actief binnen een vereniging.

De organisatiegraad van de beeldende verenigingen is beperkt. Er bestaat geen landelijke koepel voor beeldende verenigingen en die verenigingen onderhouden onderling weinig contact. Uitzondering is het Zuidelijk Samenwerkingsverband Amateur Beeldende Kunstenaarsverenigingen (zsa), waarbij negentien verenigingen uit de zuidelijke provincies zijn aangesloten. Het zsa heeft als doel meer zichtbaarheid te geven aan de passie en gedrevenheid waarmee men in amateurverenigingen werkt. Dit gebeurt onder andere door het beheren van een online galerie en het verzamelen van de activiteiten en exposities van de aangesloten verenigingen. De verenigingen hopen elkaar, en anderen, daarmee te inspireren en daarnaast biedt het zsa ruggespraak en advies (www.zsa.nl). Een zichtbaar en centraal aanspreekpunt voor deze kunstdiscipline kan zowel voor de verenigingen als voor de overheid en het bedrijfsleven waardevol zijn. Mogelijk wordt naar aanleiding van een behoefte aan inventarisatie onder verenigingen een landelijke koepel opgericht die de belangen van de amateurschilders en -beeldhouwers behartigt (www.kunstfactor.nl).

Het exacte aantal beeldende verenigingen is niet bekend. Bij Kunstfactor zijn circa 800 adressen van beeldende amateurclubs geregistreerd. In dit bestand bevinden zich zowel formele verenigingen als groepen geformeerd rondom een particuliere docent. Binnen de verenigingen bestaat een grote variëteit in historie en werkwijzen. Er zijn verenigingen waarvan de geschiedenis teruggaat tot midden vorige eeuw. Zo werd vereniging De Zondagsschilders in 1935 opgericht door, vooral, bankbedienden uit Amsterdam, en richtte men in 1947 in Zwolle Het Palet op om te voorzien in kunstonderwijs en expositieruimte voor zowel amateurs als beroepsschilders (www.zondagsschilders.nl; Den Hengst 2007). Ook is menig gezelschap voortgekomen uit cursusgroepen bij een centrum voor de kunsten of bij een particuliere docent. Het ledental van verenigingen is wisselend. De vereniging De Zondagsschilders heeft circa 500 leden, maar bij de meeste verenigingen hecht men aan een beperkt ledental (maximaal twintig) zodat men elkaar goed kent.

Het verenigingsleven

De schilder- en beeldhouwverenigingen staan in principe open voor iedereen. Wel wordt er van leden verwacht dat zij zelfstandig kunnen werken en min of meer weten hoe zij moeten omgaan met het materiaal. Vaak adviseren verenigingen aspirant-leden zonder ervaring om eerst een basiscursus te doen, bijvoorbeeld bij een centrum voor de kunsten. De meeste verenigingsleden hebben dus al enige basiservaring opgedaan en weten zich te redden. Veel verenigingen bieden verschillende kunstvormen aan, zoals tekenen, schilderen, druktechnieken, boetseren, beeldhouwen en andere driedimensionale werkvormen. Hiervoor hebben zij een weekprogramma met ochtend-, middag- en avonddelen waarop een bepaalde techniek of kunstvorm centraal staat. Daar is meestal een docent bij aanwezig, soms heel bewust 'begeleider' genoemd. Deze naamgeving verdraagt dat leden het belangrijk vinden om individueel begeleid te worden, maar daarnaast zelfstandig te werken. Daarbij kiest men een eigen techniek en thema. In werkbesprekingen kunnen leden hun werk blootstellen aan kritiek op en complimenten over zaken als techniek, compositie, kleurgebruik en thematiek (persoonlijke communicatie met David Tonnaer). De docenten of begeleiders zijn doorgaans gediplomeerd. Dit is bij verenigingen niet verplicht, maar wel gewenst. Ongediplomeerde docenten krijgen de kans op basis van 'verworven competenties' les te geven. Gevorderde amateurs delen hun kennis dikwijls met verenigingsgenoten. Er zijn voor hen geen kaderopleidingen, daar was tot nu toe geen behoefte.

Naast het reguliere educatieve aanbod organiseren verenigingen scholing in de vorm van workshops. In sommige verenigingen werkt men geregeld op een bijzondere (buiten) locatie. Ook bezoeken leden gezamenlijk tentoonstellingen. De indruk bestaat dat de meeste beeldende amateurs voor zichzelf schilderen, verenigingen treden in de regel dan ook niet prominent naar buiten (De Swaan 2003). Wel organiseren ze een jaarlijkse expositie of geven een kalender of ander drukwerk uit. Er wordt vanuit sommige verenigingen actief meegeedaan aan wedstrijden als de Talens Paletprijs. De inschrijving hiervoor is individueel, maar leden sporen elkaar aan om zich in te schrijven. Verenigingen kennen naast het bestuur vaak enkele commissies of werkgroepen, bijvoorbeeld voor het organiseren van uitstapjes, tentoonstellingen en facilitaire zaken (zoals materiaalbeheer, onderhoud ruimte) en een verenigingsperiodiek, variërend van mededelingenpamflet tot tijdschrift met recensies en artikelen, soms met een enkele samensteller, soms met een complete redactie (Achten 2005).

Over het algemeen hebben beeldende verenigingen een behoudend financieel beleid. Besturen zijn heel huiverig om de contributie te verhogen of een grotere bijdrage te vragen voor koffie en thee. Dit stuit namelijk vaak op groot verzet en resulteert een enkele keer zelfs in verlies van leden. Om extra inkomsten te verwerven verzinnen verenigingen soms alternatieve oplossingen, zoals het organiseren van speciale exposities of de verkoop van een eigen kalender.

Beeldende verenigingen maken meestal weinig werk van het binnenhalen van meer subsidie. Vaak ontvangen ze een basale bijdrage van de gemeente, maar voor speciale projectsubsidies die bijzondere activiteiten of enig publieksbereik vereisen, komen de meeste niet in aanmerking. Beeldende verenigingen gaan weliswaar iets vaker dan voorheen verbindingen aan met hun omgeving, zoals het incidenteel verzorgen van een

activiteit voor een bedrijf of school, maar samenwerking met centra voor de kunsten of andere culturele organisaties blijft sporadisch. Wanneer gemeenten een vereniging vragen bij te dragen aan een manifestatie of tentoonstelling zullen de meeste verenigingen wel meedoen, maar dit soort activiteiten gebeurt zelden op eigen initiatief.

Leden

Vrouwen zijn licht in de meerderheid bij schilder- en beeldhouwverenigingen, wat past bij het beeld dat beeldende kunst relatief meer vrouwelijke dan mannelijke beoefenaars kent (Van den Broek 2009). Opmerkelijk is dat de bestuursfuncties juist overwegend door mannen worden vervuld, maar dit is aan het veranderen. Met de groei van het aantal vrouwelijke leden met arbeidsverleden en 'arbeidsheden' groeit hun aantal in besturen. Onder de verenigingsleden bevinden zich veel gepensioneerden, bestuurders van 70 jaar of ouder zijn geen uitzondering. Binnen veel verenigingen vormen vijftigers de jongere garde. Veel nieuwe leden komen na hun pensionering bij een vereniging, wanneer ze meer tijd hebben voor de hobby die ze vaak al op eerdere leeftijd ontdekten. Behalve om te schilderen of te beeldhouwen en om hierbij contact te hebben met anderen, trekken verenigingen nieuwe leden vanwege een prettig systeem om les te krijgen. Leden betalen meestal een basiscontributie en kunnen tegen betaling van een paar euro per dagdeel deelnemen aan kunstzinnige activiteiten als modeltekenen, stilleven en boetseren. Dit systeem maakt de vereniging aantrekkelijk voor mensen die zich op diverse kunstdisciplines willen oriënteren.

Vergrijzing is voor de meeste verenigingen geen acuut probleem. Oudere leden hebben veelal meer tijd voor de vereniging en kunnen, mits de gezondheid het toelaat, veel taken op zich nemen. Toch willen veel besturen jongere mensen aantrekken om het voortbestaan zeker te stellen en om een gevarieerder ledenbestand te krijgen. Hierbij bestaat echter een spanningsveld tussen de roep om continuïteit van bestaande leden en verandering om de vereniging aantrekkelijker te maken voor jongeren (Achten 2005). Bestaande leden zitten niet altijd te wachten op een verandering van het aanbod, bijvoorbeeld het verschuiven van activiteiten van de middag naar de avond. Complicerende factor is dat verenigingen niet zelden van hun leden een zekere 'vrijwillige' inzet verwachten. Jongere mensen met een baan en een gezin kunnen niet altijd aan die verwachting voldoen of voelen zich niet prettig bij het vaste stramien van de vereniging (Achten 2005). Zij kiezen daarom vaker voor een losse cursus bij een centrum voor de kunsten, waar ze bovendien leeftijdgenoten treffen. Verenigingen kunnen proberen jongeren of gezinnen voor zich te winnen door kortlopende activiteiten aan te bieden, maar dit wordt niet altijd nagestreefd. Een vereniging die het verzoek kreeg van de gemeente om iets voor de jeugd te organiseren, weigerde omdat zij dit een taak voor cultureel maatschappelijk werk vond. Een geslaagd tegenvoorbeeld is een vereniging die voor de naastgelegen kinderopvang schilderlessen ging organiseren, waaruit zich drie kindergroepen hebben gevormd (Achten 2005).

2.2.2 Textiel

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Van de Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder houdt 9% zich bezig met textiele werkvormen. Slechts een klein daarvan (7%) is lid van een vereniging (Van den Broek 2009). Dat zijn circa 95.500 beoefenaars. Hoewel het dus vooral een individuele discipline is, bestaat er een fijnmazig netwerk van organisaties. Men beoefent weven, kantklossen, quilten, borduren, breien en spinnen in stichtingen, verenigingen en kringen. Binnen deze textiele werkvormen worden vaak talloze technieken beoefend, die soms een aparte organisatie kennen. De georganiseerde textielbeoefenaars zijn veelal verenigd in landelijke organisaties, die vaak zijn opgedeeld in afdelingen per regio, plaats en/of textiele techniek. Binnen het Breed Textiel Overleg (BTO) onderhouden de grotere verenigingen regelmatig contact met elkaar. Het BTO wordt georganiseerd vanuit Kunstfactor, de deelnemende verenigingen zijn LOKK (kantklossen), Merkwaardig (merklappen), Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen / Vrouwen van Nu (allerlei handwerktechnieken), Weefnetwerk, Textiel Plus (textiele vormgeving) en het Quiltersgilde. Samen organiseren ze onder verantwoordelijkheid van de Stichting Textiel Informatie en Documentatie Centrum (STIDOC) vijfjaarlijks het Textiel Festival. Dit evenement, met exposities en workshops, trok in 2005 7000 bezoekers (Textiel Festival 2009; SBA 2006). Het STIDOC beheert tevens een uitgebreide textielbibliotheek in Utrecht en heeft de ambitie om een centrum voor informatie, documentatie, onderzoek en tentoonstellingen te worden (STIDOC 2007). Hoewel de landelijke textielclubs zich met verschillende technieken bezighouden, zijn hun bezigheden vergelijkbaar. De clubs stellen zich tot doel de betreffende textiele werkvorm te promoten en te behouden en om beoefenaars met elkaar in contact te brengen. Meestal geeft men een tijdschrift uit en is er een jaarlijkse manifestatie met workshops, lezingen, demonstraties en verkoop van materialen. Ook worden tentoonstellingen bezocht en georganiseerd en internationale contacten onderhouden.

Textielclubs (tekst Lotte Volz)

Een van de oudste landelijke organisaties is de stichting Textiel Plus, in 1951 is opgericht als Goed Handwerk om eigentijds handwerk te promoten, met de achterliggende gedachte daarbij de economische zelfstandigheid van vrouwen te bevorderen. Dit doet een beroepsmatige inslag vermoeden, maar de meeste leden verdienen slechts een extraatje met het handwerk (persoonlijke communicatie met Spierenburg 2009). Opmerkelijk is wel dat textiel als kunstvorm nu niet snel meer geassocieerd wordt met girlpower, terwijl ook een organisatie als Tesselschade / Arbeid Adelt zich sinds 1871 op vrouwenemancipatie richt. Dit gebeurt via de verkoop van handwerkproducten, zoals de smokjurkjes die gedragen worden door prinses Amalia en haar zusjes, en door financiële steun in de vorm van een opleidingsfonds (<http://www.tesselschade-arbeidadelt.nl>). De stichting Textiel Plus heeft geen leden, maar vrijwilligers die actief zijn in negen commissies. Vanuit deze structuur beheert men de textielbibliotheek en vinden activiteiten plaats als wedstrijden, workshops over materialen en innovatieve

textieltechnieken, en het (mede)organiseren van tentoonstellingen en de jaarlijkse Textiel Plus dag. Verder geeft Textiel Plus een kwartaalblad uit in een oplage van 6000. Textiel Plus vertegenwoordigt als enige organisatie meerdere textiele disciplines. Een groot aantal andere organisaties binnen de textiel is voortgekomen uit werkgroepen van Textiel Plus en in de loop der tijd verzelfstandigd (zie box).

Weefnetwerk is een vereniging met als doel het weven in Nederland te bevorderen en verbeteren, en wevers met elkaar in contact te brengen. Het Weefnetwerk organiseert workshops, lezingen en tentoonstellingen, een jaarlijkse weefmanifestatie en geeft een kwartaalblad uit. De vereniging is opgedeeld in vier districten, daarnaast zijn lokaal allerlei weefkringen actief, waarvan ruim zestig vermeld staan op de website van het Weefnetwerk. Deze kringen zijn autonoom, heffen hun eigen contributie en organiseren hun eigen activiteiten. Hieronder bevinden zich kleine 'huiskamerkringen', maar ook groepen zoals de Weefkring Nijmegen met een eigen gebouw en zo'n 60 leden (www.weefkringnijmegen.nl). In een weefkring komen wevers en weefsters door de bank genomen maandelijks bij elkaar om hun werk te bespreken en om kennis en technieken uit te wisselen. Hoe groter de kring, hoe meer activiteiten en bijeenkomsten er plaatsvinden. Weefkringen zijn vaak lokaal maar er bestaan ook gespecialiseerde landelijke kringen, zoals de Linnenkring (150 leden), het Damastweversgilde (35 leden), de Banden van de Andes (30 leden uit Nederland en Duitsland) en de Ikatkring (25 leden). Leden betalen 20 tot 40 euro contributie en komen gemiddeld twee keer per jaar bij elkaar, soms voor meerdere dagen. Het niveau van specialistische kennis in deze kringen is hoog, getuige de anekdote dat de Japanse kunstenaar Jun Tomita versteld stond van de kennis die de Nederlandse weefsters hadden van de oude en erg bewerkelijke Japanse Ikattechniek (persoonlijke communicatie met Ineke Dillmann). Leden van deze club onderzoeken de toepassing van Ikat en reizen hiervoor zelfs naar landen waar deze techniek voorkomt, zoals India, Laos en Oezbekistan. Ze proberen die kennis in stand te houden en manieren te vinden om die oude techniek op moderne weefgetouwen te gebruiken. De Ikatwevers exposeren ook regelmatig internationaal (persoonlijke communicatie met Ineke Dillmann).

Stichting Weven met Beperking is een landelijk netwerk van ateliers voor kunstbeoefenaars met een beperking. Voor mensen met een verstandelijke beperking of psychische stoornis bestaat een toegespitste tweejarige vakopleiding Weven die georganiseerd wordt vanuit het Arnhemse werkplaatsencentrum Magenta (Lievegoed Zorggroep z.j.).

LOKK staat voor Landelijke Organisatie Kant Kunst Nederland en stamt eveneens af van Textiel Plus. De LOKK heeft circa 3000 individuele leden die voor 15 euro per jaar een kwartaalblad ontvangen en met korting aan activiteiten kunnen deelnemen. Ook de kantwereld is opgedeeld in kringen: op de website van LOKK worden ruim zeventig kantkringen genoemd die verspreid zijn over heel Nederland.

Steek Plus, ook ontstaan uit een workshop van Textiel Plus, is nu een aparte organisatie die zich richt op de promotie van modern borduurwerk. Steek Plus heeft ongeveer vijftig leden die twee keer per jaar samenkomen om werk te laten zien en te bespreken. Hierbij worden regelmatig lezingen, demonstraties of workshops gegeven door leden

of gastsprekers. Er wordt jaarlijks een thema afgesproken dat iedereen naar eigen creatief inzicht kan uitwerken. Daarbij is men niet gebonden aan de gangbare textiele materialen, maar wordt ook gewerkt met papier, koper, ijzerdraad, enzovoort (<http://www.steekPlus.nl>).

Het Quiltersgilde is als eigenstandig initiatief in 1983 opgericht, los van Textiel Plus, hoewel er wel contacten waren. Dit netwerk van patchwork en quiltliefhebbers houdt zich bezig met het uitgeven van het blad *Quiltnieuws*, het organiseren van tentoonstellingen, het beheren van een bibliotheek en het organiseren van activiteiten. Dit laatste gebeurt vooral op regionaal niveau; het gilde bestaat uit 21 regio's met in totaal zo'n 13.500 leden. Op regiomiddagen worden demonstraties, lezingen en workshops georganiseerd. Het Quiltersgilde is lid van de European Quilters Association, waardoor de leden met regelmaat kunnen deelnemen aan internationale tentoonstellingen.

Merkwaardig is de organisatie voor liefhebbers van merklappen. Merkwaaardig kent geen onderafdelingen of kringen en telde in juni 2009 1046 leden. Mogelijk zijn er verschillende informele groepjes actief maar deze zijn niet geregistreerd. Activiteiten zijn de contactdagen, een tijdschrift en een ledenvergaderingsdag waar zo'n 300-400 leden op afkomen.

Verenigingsleven

Het overgrote deel van de leden van textielverenigingen bestaat uit vrouwen vanaf middelbare leeftijd (persoonlijke communicatie met Hanny Spierenburg). De vrees bestaat dat textiele werkvormen steeds minder beoefend zullen worden, doordat scholen er geen aandacht aan schenken, gespecialiseerde textielopleidingen ontbreken en de beoefenaars vergrijzen. Aan de andere kant wordt er geconstateerd dat: 'er onder studenten een behoefte is om kennis te nemen van traditionele handwerktechnieken; zeker bij de opleidingen vormgeving, styling en mode.' (STIDOC 2007: 3)

Bevolkingsonderzoek bevestigt de ondervertegenwoordiging van mannen maar wijst ook uit dat textielbeoefening nauwelijks met leeftijd samenhangt en door jongeren net zoveel beoefend wordt als door ouderen (Van den Broek 2009). Het is dus aannemelijk dat de jongere beoefenaars zich weinig tot de verenigingen aangetrokken voelen. De vrees voor een afkalving van deze discipline vindt in dat onderzoek geen bevestiging. Kenmerkend voor de textiel is dat het onderscheid tussen amateurs en beroepsmatige beoefenaars nauwelijks aanwezig is, deels omdat ook veel beoefenaars met een textielopleiding er niet mee in hun levensonderhoud (kunnen) voorzien en deels omdat er voor specialistische technieken geen opleiding is en dus lastig van amateurs en professionals gesproken kan worden.

Hoewel veel nieuwe etnische groepen in Nederland een rijke handwerkcultuur kennen, zijn de leden van textielclubs vooral autochtone vrouwen. Een accentverschil is dat allochtone vrouwen vaak toegepast handwerken (zoals tafelkleden of kleding) en de autochtone verenigingsleden zich vooral richten op puur esthetisch handwerk. Op internet staan diverse meldingen van handwerkgroepen voor allochtonen die vanuit buurt-

huizen en welzijnsinstellingen worden gefaciliteerd (Sprangers 2009; De Wereldwijde Rok 2009). Voor zover bekend zijn er geen verenigingen van allochtonen die zich speciaal op textiele werkvormen richten. Een inventarisatie van amateurkunstbeoefening van allochtonen in Noord-Brabant leverde in dit opzicht geen treffers op (Dorrestein en Du Long 2005).

Binnen de textielverenigingen wordt overigens wel over de landsgrenzen gekeken: handwerktechnieken van over de hele wereld worden beoefend, waarbij vanzelfsprekend ontmoetingen met andere culturen plaatsvinden. In exposities komen zo nu en dan ook andere culturen voorbij, zo stond de Turkse en Marokkaanse naaldkunst centraal in een van de exposities op het landelijke Textiel Festival in Breda (Textiel Festival 2005).

Het gros van de landelijke textielorganisaties stelt het zonder gemeentelijke subsidie, omdat ze niet aan een bepaalde plaats gebonden zijn en zodoende niet in aanmerking komen. Voor speciale projecten wordt soms subsidie aangevraagd bij landelijke fondsen. Ook kleinere (lokale) clubs houden zich zelden bezig met het vergaren van externe financiering en bekostigen alles zelf. De contributies van textielverenigingen belopen 15 tot 40 euro per jaar. De uitgaven voor materiaal en basisuitrusting verschillen per discipline; weven vergt meer ruimte en een veel duurere basisuitrusting dan kantklossen.

Opvallend is de samenwerking van textielorganisaties met musea en oudheidkamers die frequent tot exposities leidt, zoals tentoonstellingen van *Merkwaardig* in het Openluchtmuseum, van het Quiltersgilde in het Fries Museum en van het Weefnetwerk in het Huizer Museum. Dit getuigt zowel van een pragmatische programmering van musea omdat textieltentoonstellingen publiek trekken, als van een zodanig hoge kwaliteit van het werk dat musea bereid zijn het tentoon te stellen. Diverse kleinere musea, bijvoorbeeld in Goes en Zwolle, hebben terugkerende handwerkcafés waar liefhebbers elkaar vrijblijvend ontmoeten om te handwerken. Ook op andere locaties, zoals in horecagelegenheden en buurthuizen, wordt in deze vorm een ontmoetingsplek gecreëerd.

Er is een sterke relatie tussen textielbeoefenaars en verzamelaars. In de Nederlandse Vereniging voor Kostuum Kant, Mode en Streekdracht zijn circa duizend belangstellenden, waaronder veel verzamelaars, georganiseerd. Beoefenaars en verzamelaars delen de liefde voor textielkunst en werken samen door kennis uit te wisselen en te bewaren en gezamenlijk bij te dragen aan tentoonstellingen.

Veel scholing en opleiding binnen verenigingen en stichtingen heeft de vorm van *peer education*; van elkaar leren is een voorname reden om aansluiting te zoeken. Vrijwel elke vereniging organiseert gelegenheden voor ontwikkeling, zoals workshops of lezingen. Ook fungeren verenigingen als platform waar vraag en aanbod op het gebied van scholing elkaar kunnen vinden. Verenigingen staan open voor beginners en basiskennis kan in verenigingsverband worden aangeleerd. Meestal komen beoefenaars echter binnen na het volgen van een cursus bij een particuliere docent. Het scholingsaanbod bevindt zich voornamelijk bij particulieren die thuis, in ateliers of in buurthuizen les geven. Deze docenten hebben net als de beoefenaars lang niet altijd een professionele achtergrond. Ook hun opleidingsmogelijkheden zijn zeer beperkt, omdat kunstacademies bijna geen textielopleidingen meer aanbieden. Veel docenten zijn door ervaring sterk

gespecialiseerd in een bepaalde techniek. Niet bekend is hoeveel van hen daarmee in hun levensonderhoud voorzien.

Op kleine schaal bieden textielverenigingen of informele groepen kinderactiviteiten aan in buurthuizen, bibliotheken of scholen. Deze samenwerking varieert van een eenmalige workshop tot een wekelijkse activiteit. Vrijwel altijd zijn deze activiteiten toevallig ontstaan, omdat een buurthuismedewerker of een docent affiniteit met handwerken heeft.

Hoe specialistischer het gezelschap, hoe ambitieuzer en bekwamer veelal de leden zijn. Ze doen meestal meer zelf, zoals het verven en spinnen van garens, en hebben dus meer kennis nodig om hun hobby te beoefenen. Deze mensen wijken voor scholing vaker uit naar het buitenland, of laten een buitenlandse docent overkomen om een workshop te geven. Er worden geregeld wedstrijden op het gebied van kantklossen, borduren en/of quilten georganiseerd, waaraan de georganiseerde verbanden soms collectief deelnemen. Van de beoefenaars doet maar een kleine groep specialisten mee aan wedstrijden. De rest heeft een minder sterke wens om naar buiten te treden met hun werk. Wel presenteren de verenigingen en stichtingen zich gezamenlijk op manifestaties als het Textiel Festival of in zelfgeorganiseerde tentoonstellingen.

Een belangrijk thema in de wereld van textiel is traditie en vernieuwing.

Textielverenigingen hebben een stoffig imago, dat bevestigd lijkt te worden door de verouderde groep leden. In de professionele beeldende kunst is het werken met textiel echter hip: kunstenaars borduren, breien en quilten er lustig op los. Veel textielorganisaties streven dan ook naar meer eigentijds werken, bijvoorbeeld met hedendaagse thema's of verrassende materialen, maar er blijft tegelijk veel aandacht voor het behouden van oude technieken. Binnen het Quiltersgilde is er een kleine groep die zich spiegelt aan de professionele kunst en zich bezighoudt met *art quilts* (experimentele thema's en vormen), maar de meeste leden werken traditioneel. Veel verenigingen staan dus open voor zowel traditionele als innovatieve beoefenaars, tussen wie wederzijds begrip zou bestaan.

2.2.3 Overige beeldende kunstvormen

Rond kleinere, vaak meer ambachtelijke, beeldende kunstvormen bestaan specialistische organisaties, die doorgaans landelijk opereren. Deze organisaties werken in principe hetzelfde als verenigingen waar getekend, geschilderd en gebeeldhouwd wordt, maar komen wat minder vaak bij elkaar gezien de grotere afstand die meestal moet worden overbrugd. Net als in de textiel is in deze kleinere disciplines het verschil tussen amateurs en professionals lastig te maken; in verenigingen trekken ze vaak samen op. Het komt voor dat ook leveranciers van materialen deelnemen in de organisatie. Dit gebeurt met name wanneer het materiaal zeldzaam is of slechts op kleine schaal wordt gebruikt. De contributie van de verenigingen voor deze vormen van beeldende kunst bedraagt gemiddeld ruim 30 euro per jaar. Verenigingen die ook professionele beoefenaars herbergen kennen meestal een hogere contributie dan die met enkel amateurs.

Kalligrafie

Beoefenaars van kalligrafie zijn vrijwel uitsluitend amateurs, omdat weinig mensen van deze kunstvorm kunnen leven, uitgezonderd enkele docenten. Amateurkalligrafen hebben de keuze uit een drietal verenigingen met vergelijkbare activiteiten, maar met verschillende accenten.

De vereniging Mercator vierde onlangs haar 50-jarige jubileum en houdt zich sinds de oprichting bezig met kalligrafie, het Italicschrift in het bijzonder. De vereniging biedt cursussen op papier en houdt vrijwel maandelijks werkdagen waar beoefenaars samen kalligrafieren en workshops kunnen volgen. De 250 leden betalen jaarlijks 25 euro contributie en kunnen een certificaat krijgen wanneer ze bewijzen over voldoende kwaliteit te beschikken. Het verenigingsblad *de Ganzenveer* is geheel handgeschreven.

Het Nederlands Verluchters- en Calligrafengilde is in 1985 opgericht en richt zich op kalligrafie en het verluchten op basis van middeleeuwse tradities. Net als in de middeleeuwse gildes kent deze vereniging een systeem met verschillende rangen, die na beoordeling op de gildedag kunnen worden verkregen. Een gildelid kan zich ontwikkelen van leerlingkalligraaf of -verluchter via gezel tot meesterknecht of meester. Gildebroeders betalen een jaarcontributie van 24 euro waarvoor ze drie keer het tijdschrift ontvangen en kunnen deelnemen aan werkdagen en aan de jaarlijkse gildedag, waarop de beoordelingen plaatsvinden. Ondanks de traditionele grondslag van de vereniging, toont het gilde ook interesse in vernieuwende ontwerpen.

Scriptores is een Vlaams-Nederlandse vereniging met ruim honderd kalligrafen en richt zich vooral op de hedendaagse toepassing van deze kunstvorm. De verbinding met andere kunstvormen als schilderkunst, fotografie, keramiek en grafische vormgeving wordt aangemoedigd. Het lidmaatschap kost jaarlijks 38 euro. In workshops en tegen een meerprijs in zogeheten weekendstages, kunnen leden zowel de gangbare technieken leren als een eigen stijl ontwikkelen. Ook Scriptores brengt een tijdschrift uit, met naar eigen zeggen een zo breed mogelijke kijk op kalligrafie (www.scriptores.nl).

Ander werk op of met papier

Nederland kent een bloeiende stripcultuur, waar vele kleine en grotere stripbladen verschijnen en weer verdwijnen. De betere amateurcartoonist kan zich aansluiten bij Nederlandse Cartoonistenvereniging De Tulp die openstaat voor professionele, semi-professionele en goede amateurkunstenaars. Voor 40 euro contributie per jaar biedt de vereniging hulp en advies, organiseert tentoonstellingen en verspreidt het cartoonmagazine van FECCO, de internationale Federatie van Cartoonisten Organisaties. De vereniging heeft meer weg van een belangenvereniging die zorgt voor promotie en een podium, dan van een amateurkunstvereniging waar leden samenkomen om kunst te maken.

Botanische tekeningen of schilderijen zijn gedetailleerde en wetenschappelijk correcte representaties van planten, waarvan de historie teruggaat tot de vijftiende eeuw. Deze bezigheid stond oorspronkelijk in dienst van de wetenschap, maar is tegenwoordig vooral een kunstzinnige hobby. De vereniging Botanische Kunstenaars Nederland werd in 2006 opgericht om liefhebbers van deze specialistische kunstvorm bij elkaar te brengen en ter verhoging van de kwaliteit en de bekendheid van dit genre. De vereniging

bestaat voor een groot deel uit 'kunstminnende leden' die affiniteit hebben met botanische kunst zoals biologen en tuinarchitecten. De vereniging kent een pittige ballotage alvorens iemand als aspirant-werkend lid (35 euro contributie) of werkend lid (45 euro contributie) aan te nemen. Exposeren kan alleen na selectie. Bij verkoop van werk staan exposanten een percentage van de opbrengst af aan de vereniging, wat impliceert dat er inkomsten zijn. De twintig leden kunnen hiermee echter niet in hun levensonderhoud voorzien en kunnen dus beschouwd worden als gevorderd amateurkunstenaar (persoonlijke communicatie met Anita Walsmit Sachs).

De Origami Sociëteit Nederland (OSN) is een vereniging (lidmaatschap kost € 28,50 per jaar) die zich uitdrukkelijk op zowel beginners als zeer gevorderde beoefenaars richt en wil bijdragen aan hun deskundigheidsbevordering. De OSN is een van de weinige beeldende verenigingen die cursussen aanbiedt met doorlopende leerlijnen, van kindernaar jeugdcurcus, en voor volwassenen van beginnerscursus naar een programma voor gevorderden. De cursussen worden afgesloten met een certificaat en hebben duidelijke eindtermen in de vorm van vaste modellen die cursisten moeten kunnen vouwen (zoals de ster, lantaarn of broedende kraanvogel). De OSN beheert een lijst met momenteel 38 actieve docenten die goedgekeurde cursussen aanbieden en lesmateriaal gebruiken dat is ontwikkeld in samenspraak met de Japanse moederorganisatie NOA. De OSN vermeldt op haar website dat in totaal 125 docenten binnen de OSN een docentenopleiding met goed gevolg hebben afgesloten. Naast cursussen biedt de OSN op haar website gratis te downloaden handleidingen aan om gangbare vouwsymbolen, grondvormen of specifieke modellen onder de knie te krijgen. De sociëteit organiseert origamidagen en -weekends en geeft een tijdschrift uit waarin onder meer originele ontwerpen van leden gepubliceerd worden. De OSN kent commissies voor de organisatie van dagen en weekenden en beoordelende commissies die modellen selecteren en docenten examineren. Daarnaast kunnen origamibeoefenaars terecht bij de circa 350 vouwkringen die bekend zijn bij de sociëteit.

Papierknipkunst wordt al sinds de derde eeuw voor Christus beoefend en de vaak zeer fijn geknipte werkjes genoten lange tijd veel aanzien. De in 1983 opgerichte Nederlandse Vereniging voor Papierknipkunst organiseert voor de circa 600 leden een landelijke contactdag en geeft vier maal per jaar een blad uit, met artikelen over oude en hedendaagse knipkunst en een activiteitenagenda. De vereniging werkt nauw samen met het museum voor papierknipkunst in Westerbork. Regionaal zijn diverse knipkringen actief, soms begeleid door een van de zeventig knipdocenten. De lidmaatschapskosten van knipkringen zijn zeer bescheiden. Men komt samen in huiskamers en de kringen heffen bovenop de € 22,50 voor de landelijke vereniging geen aparte contributie (Noordman en Van Dijk 2009).

Pergamano is de merknaam van een omvangrijk assortiment van materialen om creatief te werken met perkamentpapier. Door dit papier te bewerken met perforeren en ciseleerpennen of schaar-tjes en eventueel van kleur te voorzien, kunnen allerlei producten gemaakt worden: wenskaarten, lampenkappen, wanddecoraties en dergelijke. Eind jaren tachtig stichtten twee Nederlanders Pergamano International; inmiddels worden de producten wereldwijd geleverd in 25 landen. Het bedrijf voorziet in een geregistreerde docentenopleiding, ingericht conform de richtlijnen van de zelf

opgerichte International Parchment Craft Academy. In een cursus van enkele dagen kunnen gevorderde pergamanobeoefenaars een diploma behalen, waarna ze als erkend docent les mogen geven in hobbywinkels, in buurtcentra en aan huis. Het is onbekend op welke schaal pergamano beoefend wordt en welke groepsverbanden er zijn buiten de cursussen. Op internet wordt wel melding gemaakt van diverse informele groepjes die in activiteitencentra, winkels of thuis bij elkaar komen, maar onbekend is of er voor deze hobby ook formele verenigingen bestaan.

Boekbinden is een kunstzinnig ambacht waarbij met diverse gereedschappen uit materialen als perkament, papier, linnen en leer een boek ontstaat. Liefhebbers kunnen terecht bij Stichting Handboekbinden, die zowel professionele als amateurbinders tot haar doelgroep rekent. Deze stichting wil kennis over dit eeuwenoude ambacht bewaren en uitbreiden, en boekbinders inspireren op een creatieve en innovatieve wijze te werken. Voor 25 euro per jaar ontvangen donateurs vier tijdschriften, kunnen ze hun werk tonen op de online galerie en hun kennis vergroten met workshops, excursies en lezingen. Ambitieuze amateurbinders kunnen hun vaardigheden testen door een examen Vakbekwaam handboekbinden, een in de Benelux geregistreerd merk (<http://www.stichting-handboekbinden.nl/>).

Hout

Amateurkunstenaars die meubels maken of hout bewerken hebben weinig mogelijkheden zich bij een vereniging aan te sluiten. Stichting Houtrijk Nederland heeft een overwegend professioneel ledenbestand van een kleine honderd personen (houtkunstenaars, houtdraaiers, meubelmakers, houthandelaars, enz.) maar biedt voor 45 euro per jaar ook plaats voor amateurkunstenaars. Doel van de vereniging is het bevorderen van het gebruik van inlands hout, onder andere door het organiseren van (kunst)exposities. Groter is Radius, de Nederlandse Vereniging van Houtdraaiers, opgericht in 1994. De vereniging heeft ongeveer 700 leden in zestien regionale afdelingen. Volgens Radius is een aantal van hen houtdraaiers van beroep, maar zijn de meeste leden actieve amateurs die op verschillend niveau werken aan gebruiks- en siervoorwerpen. De afdelingen komen gemiddeld maandelijks bij elkaar, waarbij 'vrije uitwisseling van ervaring en kennis' centraal staat. Hierbij hebben de houtdraaiers verschillende interesses: waar de een gefascineerd is door de schoonheid van hout en dicht bij de natuur blijft, experimenteren anderen met bijzondere vormen of gebruiksvoorwerpen. De regionale activiteiten verschillen per afdeling. Landelijk organiseert Radius onder andere contactdagen, workshops, demonstraties en tentoonstellingen. Vier maal per jaar wordt een full colour tijdschrift uitgebracht, waarin houtdraaiers hun geheimen prijsgeven door een werkstuk stap voor stap toe te lichten. Radius onderhoudt contact met enkele buitenlandse groepen, sommige leden exposeren internationaal. Een rondje langs enkele afdelingswebsites geeft de indruk dat de leden vrijwel allemaal mannen boven de vijftig zijn, hoewel bij houtdraaiersclub De Waarden twee jonge leden van 15 en 16 jaar opvielen (<http://houtdraaiclubdewaarden.nl/>).

Keramiek, email en porselein

Amateurkunstenaars die keramiek maken, kunnen terecht bij verschillende verenigingen, waar meestal ook getekend, geschilderd en beeldhouwd wordt. Voor zover bekend zijn er geen gespecialiseerde verenigingen waar men zich enkel bezighoudt met keramiek. Wel bestaat Stichting Klei en Hobby, die zesmaal per jaar in een oplage van 7200 het keramische tijdschrift *Klei* uitbrengt. De website van *Klei* bevat veel adressen voor cursussen en materialen, een discussieforum, links naar werk van lezers en een keramiekagenda. Een enkele gevorderde amateurkunstenaar is aangesloten bij de Nederlandse Vakgroep Keramisten, die eist dat men beschikt over voldoende artistieke kwaliteit en een goed geoutilleerde werkplek alsook dat men met keramiek enige inkomsten verwerft en daarvan een boekhouding bijhoudt (Nederlandse Vakgroep Keramisten 2009).

Emailleren staat net als beeldhouwen en keramiek bij sommige beeldende verenigingen op het programma. Op landelijk niveau bestaat sinds 1983 de Nederlandse Vereniging voor Emailleurs (VNE), waar een uiteenlopend gezelschap van beroepskunstenaars, edelsmeden en amateurs lid van is. Desgevraagd schat het bestuur van de vereniging het aantal amateurkunstenaars op circa vijftig van de honderd leden (persoonlijke communicatie met Jaap Groeneveld). De contributie bedraagt jaarlijks 65 euro. Het gereduceerde tarief van 30 euro voor kunststudenten geeft blijk van de binding met professionele kunst. Met een website, een papieren en digitale nieuwsbrief en een jaarlijks verschijnd vakblad houdt de vereniging haar leden op de hoogte van activiteiten en vakinhoudelijke zaken. Dankzij contacten met het Museum voor Vlakglas en Emaillekunst in Ravenstein en internationale evenknieën van de vereniging, kunnen leden geregeld exposeren. Daarnaast hebben ze de gelegenheid werk te tonen in de online galerie van de VNE en kunnen ze deelnemen aan workshops.

Bij het Porselein Schilder Genootschap (PSG), opgericht in 1988, zijn voor 24 euro per jaar ongeveer 400 beoefenaars aangesloten. De jaarlijkse PSG-dag met workshops en demonstraties trekt zo'n 200 bezoekers. Een selectie van leden stelt er werk tentoon en ontvangt na afloop een juryrapport. Op Doedagen krijgen zo'n honderd leden begeleiding van ervaren porseleinschilders. Maandelijks verschijnt het verenigingsblad met informatie over technieken, materialen, tentoonstellingen en evenementen.

2.3 Dans

Dans is een kunstdiscipline die liefhebbers vrijwel uitsluitend in groepsverband beoefenen. Hier speelt een rol spelen dat gezelligheid en sociale contacten belangrijke motivaties zijn om te dansen (Brouwer en Heesbeen 2007; Van den Broek 2010a). Lidmaatschap van verenigingen is er echter zeer beperkt. Het overgrote deel van het dansen speelt zich af bij dansscholen en ander particulier aanbod (zie hoofdstuk 6). Verenigingen zijn vooral te vinden in de volks, wereld- of internationale dans, in de majorette en twirl (al dan niet binnen blaasmuziekverenigingen) en in de rolstoeldans. Ook zijn er dansgroepen die formeel niet de verenigingsvorm hebben. Deze groepen verschillen wezenlijk van dansgroepen rondom centra voor de kunsten, dansscholen en particuliere docenten. Net als bij een vereniging hebben de deelnemers zelf verantwoor-

delijkheid over het draaien van de groep en huren zij professionals in om hen te begeleiden, met name op het gebied van choreografie. Deze informele groepen werken veelal projectmatig en bestaan uit enkele gelijkgestemde amateurdansers die de kar trekken en er per project andere liefhebbers bij betrekken (zie hoofdstuk 5).

2.3.1 Volks-, wereld- of internationale dans

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Volksdans is de traditionele dans van een land of streek, het genre heet ook wel wereld- of internationale dans. In Nederland wordt volksdans door niet-kenners snel geassocieerd met klompdans, maar het strekt veel verder. Er worden allerlei vormen van internationale dans beoefend, soms traditioneel, soms vermengd met moderne elementen.

Amateurvolksdansers zijn anno 2009 niet verenigd in een koepel, terwijl daar wel behoefte aan bestaat, bijvoorbeeld op het gebied van opleidingen. Na de conferentie 'Geef Volksdans (weer) een plek' is in 2007 een werkgroep in het leven geroepen om de behoeftes te inventariseren en mogelijk een koepel op te zetten. Eerste wapenfeit van de werkgroep is een cursusorganisatie die zorgt voor de nodige bij- en nascholing van dansleiders binnen de volksdans (Volksdanscarrousel z.j.). Mede door het ontbreken van een koepel is er geen zicht op het aantal verenigingen voor internationale dans. Op <http://volksdans.startpagina.nl> staan 211 groepen vermeld, maar Kunstfactor vermoedt dat het totale aantal veel groter is. Ook het percentage beoefenaars (volksdans, latin en stijldans) dat aangeeft lid te zijn van een vereniging lijkt dit te impliceren (Van den Broek 2009).

Voor volksdansverenigingen spelen zowel traditie als vernieuwing een rol. De folkloristische tak is de meest traditionele: folkloristen dansen uitsluitend repertoire van circa 1900 en ouder, liefst met de oorspronkelijke muziek en kleding. Bij deze dansverenigingen bestaat veel interesse in geschiedenis, lokale tradities en streekdracht. De Federatie Folkloristische Groepen (FFG) telt 68 folkloristische dansgroepen en 7 kindergroepen. De FFG positioneert zich als belangenbehartiger van authentieke volkscultuur en stelt dat de aangesloten groepen zich bezighouden met het hele spectrum van 'dans, zang en kleding van vroeger' (FFG z.j.). In vergelijking met de 'gewone' volksdans zijn folkloristen meer gericht op optreden voor groepen toeristen of op lokale evenementen. De jonge dansers en muzikanten van Stichting Holland Express geven een heel andere invulling aan het erfgoed. De twee groepen (12-16 jaar en 15-25 jaar) gebruiken traditionele dans en muziek om uitdrukking te geven aan hedendaagse thema's en choreografieën (<http://www.hollandexpress.nl>).

Het repertoire aan dans bij verenigingen is divers: naast Nederlandse dansen worden allerlei internationale dansen ingestudeerd, veelal uit Oost- en Centraal-Europa, maar ook van verder. De meeste verenigingen wisselen deze dansen af, andere specialiseren zich in een bepaalde streek of een land. Met name de steden kennen groepen die zijn gespecialiseerd in Portugese, Spaanse, Griekse, Russische, Kaapverdise, Surinaamse en Turkse volksdans. Vaak zijn die groepen grotendeels bevolkt door dansers afkomstig uit deze landen. Een inventarisatie in enkele gemeentes in de provincie Noord-Brabant

bracht drie Turkse en een Javaanse dansgroep aan het licht. De geringe zichtbaarheid van deze dansactiviteit komt doordat er veel wordt gedanst binnen de eigen kring, op culturele feesten of bruiloften. Wanneer dans wel in georganiseerd verband plaatsvindt, is een dansgroep vaak bij een grotere, algemene vereniging ondergebracht, zoals de buikdansgroep van een internationale vrouwenorganisatie (Dorrestein en Du Long 2005). Turkse volksdans heeft een duidelijk podium in het Nederlands Kampioenschap Turks Volksdansen, eind 2009 voor de zesde keer gehouden. Altay, organisator van het NK schat dat er in Nederland zo'n 150 groepen aan Turks volksdansen doen. Vaak zijn dit verenigingen of stichtingen die volksdans als een van hun activiteiten hebben. Hoewel zowel deelnemers als het publiek tot nu toe voornamelijk een Turkse achtergrond hebben, streeft de organisatie ernaar ook autochtonen te interesseren. In 2009 deden voor het eerst ook groepen mee met overwegend autochtone dansers (persoonlijke communicatie met Altay). Een succesvol voorbeeld waarin Turkse volksdans mensen van verschillende afkomst en leeftijd weet te binden zijn de dansgroepen van Stichting Ozan. Het streven naar culturele diversiteit staat in deze zes groepen al sinds de oprichting in 1984 centraal. Oprichter Ersin Seyhan had als achterliggend doel: 'Nederlandse en Turkse dansers kennis te laten nemen van elkaars cultuurpatronen, om zo tot een beter begrip voor elkaar te komen.' (Seyhan z.j.). Opvallend zijn de drie groepen voor jeugdige dansers (3-6, 6-10 en 10-16 jaar). Volgens Kunstfactor-adviseur Jolanda Keurentjes is Turkse volksdans voor veel jongeren met een Turkse achtergrond een manier om meer te ontdekken over hun culturele achtergrond, waardoor er relatief veel kinder- en jongerengroepen zijn (persoonlijke communicatie met Jolanda Keurentjes). De Chinese gemeenschap kent dansgroepen die traditionele Chinese dansen uitvoeren. Ze treden op bij festivals en op feesten. Meestal gaat het om vrouwen van boven de 30 met een Guangdong (Kantonese) achtergrond (persoonlijke communicatie met Fenmei Hu).

Ook al is internationale dans bij uitstek een kunstvorm met beoefenaars uit diverse culturen, men doet dit meestal binnen de eigen culturele kring waardoor de culturele diversiteit binnen verenigingen gering is. Binnen de traditionele Nederlandse volksdansverenigingen, met zowel Nederlands als internationaal repertoire, bestaat het grootste gedeelte van de beoefenaars uit autochtone Nederlanders.

De gemiddelde leeftijd van leden ligt bij de meeste volksdansverenigingen boven de 40 jaar en vergrijzing van verenigingen geldt er als een probleem. Levendige verenigingen zetten zich daarom vaak extra in om jongere leden te bereiken. Sommige verenigingen hebben kinderdansgroepen en proberen deze jeugdige beoefenaars te behouden. De groepen waarin volksdansen elementen gemixt worden met moderne dans zijn over het algemeen bevolkt met jongere dansers. Een groot deel van de beoefenaars is vrouw, waardoor mannenrepertoire bij veel verenigingen vaak weinig aan bod komt. Het Doe Dansfestival, een groot jaarlijks festival voor volksdans, organiseerde in 2008 een speciale workshop voor volksdansen voor mannen.

Verenigingsleven

Volksdans is voor veel beoefenaars puur recreatief, lang niet iedereen treedt op. De hoofdactiviteit is de wekelijkse les waar nieuw repertoire wordt ingestudeerd en de reeds ingestudeerde dansen worden onderhouden. Naast deze repetities kennen verenigingen meestal nog een instuif waar leden, al dan niet op live muziek, vrij kunnen dansen en introducés kunnen meebrengen. Zelden zijn er toelatingscriteria: iedereen kan in principe meedoen. Soms is er wel een demonstratiegroep die bestaat uit de meer gevorderde dansers en speciaal gericht is op optreden.

Podiumgelegenheid voor volksdansgroepen is er in Nederland op zeker twintig festivals. Een van de grootste is het jaarlijkse Doe Dans, een driedaags festival met zo'n 1500 deelnemers en vele workshops en presentaties. Er is een speciaal programma voor kinderen van 4-16 jaar en er zijn workshops vocale en instrumentale volksmuziek. Soms schrijven volksdansverenigingen zich in, maar ook individuele dansers doen mee aan het festival. Omdat volksdansverenigingen vaak een internationaal repertoire dansen heeft een bezoek aan het buitenland voor veel groepen een meerwaarde. Nederlandse volksdansers zoeken hiervoor meestal contact met de internationale organisatie voor volksdans en volkscultuur CIOFF (International Council of Organizations for Folklore Festivals and Folk Art). De bemiddeling van CIOFF leidt tot uitwisselingsprojecten en festivals (<http://www.cioff.org>).

Volksdansvereniging Plesjati (tekst Judith Rippen)

Volksdansvereniging Plesjati (een oud-Slavisch woord voor dansen), is opgericht in 1976 en bestaat nu ruim dertig jaar. Het is een enthousiaste groep van circa 35 leden. Wekelijks zijn er lessen voor beginners en halfgevoerden op maandag en voor gevorderde dansers op donderdag. Ook kan men zich inschrijven om tweemaal per week te dansen. Binnen de vereniging worden internationale dansen geleerd uit verschillende windstreken, onder andere uit de Balkan, Japan, Rusland, Israël, Ierland en Amerika. Daarnaast worden er ook wel Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse dansen gedanst. Naast de wekelijkse lessen wordt er twee keer per jaar een workshop georganiseerd, in het recente verleden over Bulgaarse, Aziatische en Israëlische dans. Aan het begin van het seizoen worden introductieavonden gehouden waar mensen kunnen kennismaken met internationale dans; op die avonden wordt extra aandacht besteed aan de basispassen. In Alphen aan den Rijn krijgen minima via de AlphenPas korting op de lessen. In januari is er het jaarlijkse winterbal, altijd opgeluisterd door een muziekgroep. De afgelopen jaren is het aantal leden langzaam afgenomen. Mede als gevolg daarvan is de demonstratiegroep in december 2006 opgehouden te bestaan, na een laatste voorstelling in Castellum, het theater van Alphen aan den Rijn. Leden doen regelmatig mee aan Doe Dans, het jaarlijkse festival voor wereldmuziek en dans. Momenteel dansen bij Plesjati voornamelijk vrouwen in de leeftijd variërend van 45 tot 77 jaar. Plesjati heeft geen kindergroep, maar de vereniging organiseert wel ieder jaar een workshop voor de jeugd (8-13 jaar), waarvoor men onder meer werft op basisscholen. Men zegt dat de kinderen die hier op afkomen erg enthousiast zijn en koestert de hoop ooit een groep voor kinderen/jongeren op te richten, hoewel er veel concurrentie is van andere danssoorten met een meer moderne en sportieve uitstraling.

De groep probeert ook allochtonen voor de vereniging te werven, maar dat blijft erg moeilijk. Tijdens een Turkse workshop is het op min of meer persoonlijke uitnodiging wel gelukt.

De dansgroepen nemen regelmatig deel aan plaatselijke initiatieven zoals een dansmiddag voor bewoners van een serviceflat of lessen in dans op Internationale Vrouwendag. Plesjati geeft tweemaal per jaar de nieuwsbrief *Op de Maat* uit, met informatie over de vereniging, verslagen van workshops, aankondigingen van voorstellingen, enzovoort. Soms gaan leden gezamenlijk naar een voorstelling (bijvoorbeeld van het Internationaal Danstheater) en naar concerten (in RASA, Utrecht).

Men lest hoofdzakelijk tijdens wekelijkse bijeenkomsten van de vereniging. Soms werkt men in blokken, waarbij men per blok steeds de dans van een ander land instudeert. Ook organiseren verenigingen buiten het reguliere programma soms bijzondere workshops of nemen gezamenlijk deel aan workshops op een festival als Doe Dans.

Docenten worden binnen de volksdans dansleiders genoemd. Meestal zijn dat gevorderde amateurs met een goede beheersing van de techniek, maar met behoefte aan meer didactische vaardigheden. Hiervoor is de kaderopleiding Internationale Dans / Werelddans ontwikkeld, een tweejarige parttime opleiding tot dansleider of dansleraar in 'traditionele of hedendaagse cultuurgebonden dansstijlen'. Deze opleiding is dus ook bedoeld voor (aspirant-)docenten uit de werelddans (een verzamelnaam van allerlei dansvormen, waaronder Urban en Bollywood). De nieuw opgerichte stichting Volksdanscarrousel heeft enkele nascholingstrajecten georganiseerd en ontwikkelt nieuwe scholingsactiviteiten voor dansleiders.

De verenigingen worden doorgaans gerund door een onbetaald bestuur van dansende leden. Van de leden wordt betrokkenheid en enige inzet verwacht voor incidentele werkzaamheden. Soms is er een speciale kledingcommissie die vaststelt hoe de leden zich moeten kleden bij presentaties en ervoor zorgt dat de kleding beschikbaar komt. De kleding wordt (deels) zelf gemaakt, ook werken verenigingen samen door kostuums van elkaar te lenen of over te nemen. Daarnaast komen allerlei andere commissies voor, zoals een reiscommissie of pr-commissie.

De contributie bij volks- en internationale dansverenigingen ligt veelal laag. Dit is haalbaar omdat er meestal veel deelnemers zijn, de dansleider slechts een onkostenvergoeding krijgt en men goedkope accommodaties gebruikt (sporthallen, buurtcentra en scholen). Van oudsher is de contributie laag omdat volksdans voor iedereen toegankelijk moet zijn. Volksdansverenigingen krijgen niet vaak subsidie, maar voor bijzondere projecten wordt wel eens een projectsubsidie verstrekt door de gemeente of door een fonds.

2.3.2 Majorette en twirl

Twee onderling verwante dansvormen die men op grote schaal in verenigingsverband beoefent, zijn majorette en twirl. Majorette kwam in de jaren '60 vanuit Frankrijk naar Nederland, waar al snel jonge majorettemeiden in uniform de optochten van muziekkorpsen omlijstten. Eind jaren '70 kwam vanuit de Verenigde Staten het meer

competitieve twirl overgewaaid (Wacheler 2007). Centraal in beide dansvormen staat de baton, een stok waarmee gejongleerd wordt. Twirling betekent letterlijk 'draaien'. Tot de jaren tachtig bestond een duidelijk onderscheid tussen majorette en twirl: majorettes traden in een groep op, samen met het muziekkorps, terwijl twirlers ook vaak solo of in kleinere groepen hun hoogstandjes met de baton lieten zien. Vanaf de jaren '90 zijn de twee stromingen naar elkaar toegegroeid. Over het algemeen fungeren de majorettegroepen als kweekvijver en vormen de toptwirlers het hoogste niveau. Ondanks deze vermenging geldt in het veld nog een strikt onderscheid tussen majorette en twirl. Van de circa 12.000 beoefenaars doet naar schatting 10% aan twirl, een percentage dat gezien de toenemende populariteit van twirl naar verwachting zal groeien.

Aantallen leden, koepels, verenigingen

De organisatie van twirl en majorette in Nederland toont verwantschap met zowel kunst- als sportbeoefening. De Nederlandse Twirl Sport Bond (NTSB) zet zich in voor twirling als breedte- en topsport en organiseert wedstrijden. De National Baton Twirling Association (NBTA), met een vergelijkbare inzet voor twirl en majorette, valt onder de KNFM, een koepelorganisatie voor blaasmuziek. De NTSB en de NBTA zijn bij twee verschillende internationale twirlorganisaties aangesloten, die elk hun eigen Europese en wereldkampioenschappen kennen.

Vrijwel alle 12.000 beoefenaars van *twima* zijn actief bij één van de 550 verenigingen. De meeste verenigingen behoren tot een van de grote landelijke koepelorganisaties voor blaasmuziek, de KNFM, FKM en NCFM (zie paragraaf 2.5). Deze koepelorganisaties organiseren op landelijk niveau optredens en wedstrijden voor de aangesloten dansgroepen, waarbij majorette en twirl gescheiden circuits vormen. De emancipatie van majorette en twirl heeft ertoe geleid dat de dansgroepen in veel verenigingen vooral zelfstandig optreden en niet langer in de schaduw van de muziekkorpsen staan. Majorettes en twirlers zijn hoofdzakelijk meisjes en jonge vrouwen.

Verenigingsleven

De meest traditionele kant van *twima* is te vinden bij de majorettes die voornamelijk deelnemen aan muziekoptochten op feestdagen en bij andere lokale gebeurtenissen. De groepen hebben een sterke lokale binding en sociale functie. Voor het gros van de majorettegroepen is deze rol steeds meer naar de achtergrond verdwenen. Zowel twirl en majorette werden de afgelopen decennia 'dansanter', door invloeden vanuit de jazz-, moderne en folkloredans, en de muziek werd 'wereldser'. Er wordt gedanst op popmuziek en dance. De traditionele uniforms zijn vervuld voor glitterende 'kunst-schaatsjurkjes' (Van der Wiel 2009).

Twirlgroepen geven vaker acte de présence in sporthallen of bij de vele regionale of landelijke twirlcompetities. Er wordt solo gedanst, maar ook in duo's of andere groepscombinaties (Wachelder 2007). Wie op hoog niveau wil twirlen repeteert meerdere malen per week. Twirlers zijn veelal ambitieuzer en competitiever dan majorettes, die meestal eens per week oefenen.

Ondanks de strikte scheiding in het concourscircuit, bestaat er een geïntegreerde opleiding voor majorette en twirl. Er is een vijf fasen tellende leerlingenopleiding, alsook een kaderopleiding voor diegenen die les willen geven en groepen willen begeleiden.

2.3.3 Rolstoeldans

Rolstoeldansen is relatief jong, maar sinds de oprichting van de eerste groep eind jaren zeventig is het aantal beoefenaars ervan sterk toegenomen. De Stichting Rolstoeldansen Nederland (SRN) meldt dat er ongeveer 3500 rolstoeldansers actief zijn in ruim 150 groepen. Onder deze groepen bevindt zich een onbekend aantal verenigingen en stichtingen naast rolstoelgroepjes verbonden aan zorginstellingen en (reguliere) dansscholen (persoonlijke communicatie met Corrie van Hugten).

Het relatief hoge percentage vrouwelijke beoefenaars in de dans, geldt ook voor het rolstoeldansen, maar precieze cijfers zijn niet bekend. De rolstoelgebruikende beoefenaars vormen de meerderheid (naar schatting zo'n 60 %), maar er zijn ook 'staande dansers' actief. Dit maakt verschillende dansen mogelijk: duodans, waarbij twee rolstoelgebruikers een paar vormen; combidans, waarbij een rolstoelgebruiker danst met een staande partner; en allerlei soorten groepsdansen of 'freestyle' (SRN 2009). Hierbij worden verschillende dansstijlen beoefent, van Weense wals tot paso doble en line dance.

De meeste rolstoelgroepjes komen wekelijks bij elkaar en studeren dansen in onderleiding van een gediplomeerde instructeur. De opleidingen voor assistent-instructeurs en instructeurs zijn erkend door het ministerie van vws en worden verzorgd door de SRN. Sinds de oprichting van de SRN in 1981 hebben 1036 personen de opleiding tot (assistent-)instructeur succesvol afgerond. Beoefenaars hebben de mogelijkheid deel te nemen aan competities, waarbij in paren (duodans of combidans) gedanst wordt op drie niveaus: de debutantenklasse, de amateurklasse en selectieklasse. Daarnaast geldt binnen deze niveaus nog het onderscheid tussen het wel of niet hebben van een goede schouder- en handfunctie (SRN 2008). Hoewel rolstoeldansen gerekend wordt tot de amateurkunst, is de verbinding met de sport sterker. De rolstoeldanswereld is in belangrijke mate afhankelijk van geld ten behoeve van de gehandicaptensport. Beoefenaars van rolstoeldansen kunnen net als andere rolstoelsporters aanspraak maken op een sportrolstoel die zich beter leent voor het dansen (КВОН 2003).

2.4 Nieuwe media

Nieuwe mediakunst is een middelgrote discipline die in de jaren negentig van de vorige eeuw een aanzienlijke groei doormaakte. In 2007 stabiliseerde het percentage beoefenaars zich op 14%. De discipline kenmerkt zich door relatief veel mannelijke amateurkunstenaars en een lage deelname in les- en verenigingsverband, respectievelijk 9% en 5% (Van den Broek 2009). Hier volgt een overzicht van de mogelijkheden voor audiovisuele en mediale kunstbeoefening in verenigingen, te beginnen met de computerkunst die vooral een digitaal verenigingsleven kent. Daarna komt de veel oudere kunstvorm fotografie aan de orde, en tot slot film en video.

2.4.1 Computerkunst

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Het domein van computerkunst is lastig af te bakenen, omdat tegenwoordig veel disciplines gebruikmaken van technologie. Er is een grensgebied tussen toepassing van computers in andere disciplines en computerkunst als nieuwe (sub)discipline (persoonlijke communicatie met Kamphuis 2009).

Enerzijds heeft digitalisering invloed op bestaande kunstvormen, omdat nieuwe technieken tot een andere werkwijze en een ander eindproduct kunnen leiden, maar ook omdat het disciplines bij elkaar brengt doordat het eenvoudiger is informatie uit te wisselen en samen te voegen. Digitalisering levert dan nieuwe productietechnieken binnen bestaande disciplines op.

Anderzijds leidt digitalisering tot kunstvormen die voorheen niet bestonden, al verenigen deze wel elementen van andere kunstvormen. Digitalisering levert dan nieuwe producten op, zoals gamedesign, webdesign, democoding, twitterpoëzie en interactieve animatie.

Een neveneffect van digitalisering is dat er dankzij digitale communicatie een nieuw kanaal voor kennisverwerving is ontstaan. Er is per discipline volop kennis op het internet beschikbaar en men kan op fora kennis delen met en feedback krijgen van andere mensen. Ook is uitwisseling met andere disciplines eenvoudiger, waardoor sneller versmelting optreedt. Digitalisering bevordert zoekgedrag binnen en tussen disciplines en biedt zowel een bredere horizon als een laagdrempelig podium.

Bij computerkunst gaat het om nieuwe kunstvormen, mogelijk gemaakt door nieuwe technieken. Bij die nieuwe kunstvormen geldt bij uitstek dat digitale communicatie een sfeer van kennisdeling tussen de beoefenaars oproept.

Het meest zichtbare product van computerkunst is de website, soms ontworpen als een kunstwerk op zich, met zorgvuldig gekozen lettertypes, vlakverdeling, illustraties en animaties. Digitale bewerking van foto's en video's is een andere vorm van computerkunst, hoewel het gehele proces van fotograferen en filmen ook thuishoort bij fotografie en film. Kleine digitale correcties zoals het bijstellen van contrast gelden niet als computerkunst. Die term is voorbehouden voor uitgebreide beeldbewerking waardoor een compleet nieuw plaatje ontstaat. Ook kan men op de computer schilderen met digitale kwasten, potloden en kleuren, waardoor een digitaal schilderij ontstaat. Sommige computerkunstenaars maken fractals, meetkundige figuren. Door 3D-modellering ontstaat op het platte vlak van het computerscherm een driedimensionale representatie van bijvoorbeeld (bestaande) gebouwen of landschappen. In computeranimaties zijn foto's, echte of digitale tekeningen met speciale programma's bewerkt tot bewegend beeld, ook wel 4D genoemd, omdat tijd als dimensie is toegevoegd. De ultieme computerkunst is gamedesign. Dat verenigt film, animatie, interactie, geluid, sound, schrijven, architectuur en/of choreografie in een *Gesamtkunstwerk* dat meer is dan de som der delen.

Gezien het medium is het weinig verrassend dat deze groep zich grotendeels op internet verenigt en nauwelijks in verenigingen. Slechts 4% van de beoefenaars van deze kunstvorm is aangesloten bij een vereniging (Van den Broek 2009).

In het veld van computerkunst zijn voor zover bekend slechts enkele verenigingen actief. Een grote speler is Hobby Computerclub (HCC, in 1977 gesticht), een vereniging met meer dan 140.000 betalende leden. HCC kent regionale afdelingen en groepen die op basis van interesse gevormd zijn. Hoewel HCC vooral techniekgericht is, houden vrijwel alle clubjes zich ook bezig met kunstbeoefening, zoals webdesign of het digitaal bewerken van beeld en geluid. Enkele interessegroepen zijn specifiek gericht op computerkunst, zoals de groepen Kunst, ontwerp & vormgeving (1892 leden) en Multimedia (4948 leden). Voorzitter Giovanni Barbarino licht toe dat de Multimediagroep zich bezighoudt met alle aspecten van beeld- en geluidsbewerking met de computer, zoals foto- en videobewerking, het maken van presentaties, 3D-animaties en websites. Daarnaast heeft de groep een educatieve functie en geeft men op verzoek van de regio's demonstraties op het gebied van hun specialisme (persoonlijke communicatie Giovanni Barbarino). De Workgroup Digital Art is een online galerie, waar 26 leden hun werk exposeren en *tutorials* voor elkaar maken: kleine artikelen waarin men iets stap voor stap uitlegt, bijvoorbeeld het maken van lichteffecten in Photoshop of het werken met de landschapsgenerator Bryce. Ook is er een interessegroep (2708 leden) rondom muziek op de pc, zoals het genereren van bladmuziek of het digitaal componeren. Veel HCC-groepen onderhouden niet alleen virtueel contact, maar organiseren ook bijeenkomsten zoals lezingen of contactdagen. Om de kunstzinnige uitingen bij interessegroepen en regio's te stroomlijnen is het Platform HCC-creatief in oprichting. Het platform wil een overzicht geven van alle activiteiten op dit gebied en eigen activiteiten organiseren (persoonlijke communicatie met Hans Klerk).

De Nederlandse Vereniging voor Geluid- en Beeldregistratie (NVG) is een overkoepelende organisatie van clubs voor audiovisuele amateurkunstbeoefening. Hierbij valt te denken aan het maken van beeld- en geluidcompilaties, hoorspelen, het opnemen van geluiden in de natuur of muziekopnames. Ten tijde van de oprichting in 1956 speelde men in op mensen in bezit van een bandrecorder, waarvan destijds verwacht werd dat die net zo populair zou worden als het fototoestel (Sound Souvenirs 2009). Rondom de Nederlandse Vereniging voor Geluidsjagers, zoals de NVG oorspronkelijk heette, ontstond een levendig klimaat waarin amateurs geluiden opnamen en daarmee, soms in combinatie met diabeelden, compilaties maakten. Het maken van deze zogenoemde AV-series omvat doorgaans het fotograferen, het kiezen en synchroniseren van muziek en het gebruik van commentaarstemmen. Ook al werken sommigen nog geheel analoog, velen gebruiken computersturing, digitale foto's en bewegende beelden voor hun multimedia-producties. De NVG beheert een geluidsarchief, brengt viermaal per jaar het digitale blad *Diatoon* uit en organiseert jaarlijks twee wedstrijden. De vereniging heeft voor haar leden een collectieve regeling getroffen met Buma/Stemra, waardoor zij vrijgesteld zijn van de kosten voor het gebruik van muziekfragmenten. Bij de NVG zijn elf verenigingen aangesloten die een regiofunctie vervullen. Enkele van hen zijn foto- of videoclubs met een werkgroep die zich met geluid bezighoudt. De groepen variëren qua grootte van tien tot veertig leden (NVG Regiopagina's 2009). De meeste regioclubs hebben maandelijks een bijeenkomst. Tijdens deze ontmoetingen bekijken, beluisteren en beoordelen leden elkaars producties en wordt aandacht besteed aan technische en artistieke thema's. Sommige clubs organiseren lezingen en workshops of trekken er gezamenlijk op uit om

beeld of geluid op te nemen. Soms bundelen leden hun krachten en maken een gezamenlijke AV-productie. Naar de foto's van de regionale clubs te oordelen zijn NVG-leden vooral mannen boven de 50 jaar.

Online community's

De omvang van de genoemde ncc-groepen staat niet in verhouding tot wat men online in gebruiksgroepen uitwisselt aan geluid, ontwerp, design, fotobewerking, filmkunst en nog veel meer. Waar de verenigingsvorm de twintigste-eeuwse benadering van een nieuwe kunstvorm belichaamt, die is omarmd door de wat oudere geïnteresseerden (gemiddelde leeftijd ncc-leden ligt ver boven de 40), representeert de online uitwisseling het 21e-eeuwse organisatiemodel: uiterlijk chaotisch, kortdurend, intensief, op concrete uitwisselingsideeën gebaseerd, zonder hiërarchie. Een fenomeen dat toch op enige organisatie en hiërarchie duidt, is de moderator. Deze status kan men verkrijgen door stemmen van bezoekers. De moderator is de kennisbaak, kwaliteitsbewaker, secretaris, wegwijzer van de online verenigingsvorm (persoonlijke communicatie met Ben Kamphuis).

Online gemeenschappen zijn zelden formele verenigingen, maar er zijn zeker overeenkomsten: het zijn structuren waarin leden online een zelfde soort activiteiten ondernemen, dikwijls overigens ook buiten de virtuele wereld. Die gemeenschappen zijn veelal geformeerd rondom een bepaalde toepassing, zoals beeldende verenigingen dat zijn rond specifieke subdisciplines.

Rond Flash, een computerprogramma om animaties en webapplicaties te maken, bestaan meerdere community's. Flashfocus is een van de weinige internetverenigingen met notarieel vastgelegde statuten en een bestuur. In totaal zijn 16 personen, overwegend jonge mannen, als vrijwilliger betrokken bij het runnen van de site. Van de 55.914 leden beschouwt men er 778 personen als 'actief lid' (Flash Focus Statistieken 2009). Onder die leden bevinden zich zowel professionals als amateurkunstenaars. De gemeenschap voorziet in tutorials, open source software, nieuws, vragen en discussies op het forum. Daarnaast is enkele malen het Flashtival georganiseerd, een conferentie voor leden met diverse internationale sprekers.

Een andere community op het gebied van computerkunst is die rond 3D-modellering (het digitaal 3D nabouwen van bekende gebouwen of landschappen). Deze gemeenschap met zo'n 4000 gebruikers is een netwerkforum van game designers (amateurs en professionals) en een virtuele ontmoetingsplaats voor democoding. Deze demoscene draait om het maken van niet-interactieve audiovisuele presentaties die online worden vertoond, alsook in competities op bijeenkomsten. Democoders zijn meestal mannen in de leeftijd van 15 tot 25 jaar die met demo's laten zien hoe vaardig ze zijn met de computer. De bijeenkomsten worden vaak gesponsord door het bedrijfsleven, die de demoscene ziet als kweekvijver om nieuw talent te scouten. Democoding is bij uitstek een vorm van computerkunst waarin de betere amateurs van hun hobby een betaalde baan kunnen maken (persoonlijke communicatie met Ben Kamphuis).

Alle bovengenoemde webcommunity's kennen een kleinere kern van leden die veelvuldig actief zijn met daaromheen een grotere groep frequente bezoekers en geïnteresseerden die meer incidenteel participeren. Meestal geldt dat men zich verplicht moet

registreren om te mogen deelnemen aan forumdiscussies. Wat betreft de man-vrouw-verhouding ziet Kamphuis dat de meer technologische kant van computerkunst vooral mannen aantrekt die zich snel laten afleiden door wat ze tegenkomen en met van alles en nog wat aan de gang gaan, terwijl bij de communicatieve en artistieke uitingen, zoals vormgeving en weblogs veel vrouwen te vinden zijn, die gericht zoeken en gebruiken. Dit doet vermoeden dat mannen graag dingen maken, vrouwen zich liever bezighouden met de invulling daarvan (persoonlijke communicatie met Ben Kamphuis). Andere ledenkarakteristieken, zoals de verhouding tussen hobbyisten en beroepsmatige leden, zijn vooralsnog niet bekend. Mogelijk zullen webcommunity's hier zelf wel gegevens over verzameld hebben.

Verenigingsleven

De genoemde webgemeenschappen zijn allemaal gratis. Voor HCC betalen leden jaarlijks € 24,75 en een kleine meerprijs wanneer ze zich bij een interessegroep aanmelden. Dat webcommunity's gratis zijn komt vaak voort uit een diepgeworteld principe dat informatie voor iedereen toegankelijk moet zijn. Er wordt dan ook veel gewerkt met open source software, programma's waarvan de broncodes openbaar zijn en waaraan iedereen nieuwe elementen kan toevoegen. Er bestaat een licentie (de GNU public license) die precies beschrijft wat wel en niet mag. In principe zijn de codes vrijgegeven, maar op voorwaarde dat men er geen commercieel product van maakt en aanpassingen documenteert en deelt. Ook via Creative Commons is het mogelijk binnen bepaalde voorwaarden werk van anderen te gebruiken, te verspreiden, met anderen te delen of soms te bewerken.

Bij vrijwel alle fora en gebruikersgemeenschappen is aan ledenprofielen meer status verbonden naarmate een lid frequenter en langer aanwezig is. Dit zorgt voor een soort kadervorming. De oudgedienden of ambitieuzen kunnen moderator worden en toezicht houden op het forum. Sommige fora kennen een sterke hiërarchie, waarbij nieuwkomers hun geloofwaardigheid moeten verdienen en er meerdere moderatorniveaus zijn. Het onderhoud van de community's gebeurt veelal vrijwillig door leden, sommige worden 'gehost' door het bedrijfsleven. Enkele gemeenschappen zijn een vereniging en kennen een 'echt' bestuur met voorzitter, secretaris en penningmeester. HCC heeft op het hoofdkantoor betaalde krachten, de regio's worden bestuurd door vrijwillige bestuursleden die een bescheiden onkostenvergoeding ontvangen. De gebruikersgroepen worden ook gerund door een vrijwillig bestuur, daarnaast zijn er 'kernleden' met specifieke verantwoordelijkheden (persoonlijke communicatie met Giovanni Barbarino).

Vanuit ideologisch perspectief kenmerken deze webgemeenschappen zich door grote onderlinge hulpvaardigheid. Op de fora stellen leden allerlei vragen aan elkaar, geven elkaar tips en lossen samen ingewikkelde problemen op. Het uitgangspunt is dat er geleerd wordt door te doen, bij elkaar te kijken en elkaar verder te helpen. Daarnaast bieden veel sites online scholing door middel van tutorials die gebruikers voor elkaar maken en soms worden aangeleverd door leveranciers van software. Er worden ontmoetingsdagen georganiseerd, met lezingen en demonstraties. Subsidies vraagt men hiervoor niet aan, de meeste computerclubs zijn zich er niet van bewust dat ze hier, net

als orkesten of schilderclubs, mogelijk voor in aanmerking komen. Vaak zijn deze dagen gesponsord door softwareleveranciers die aan hobbygebruikers een grote afzetmarkt hebben. Wanneer leveranciers een nieuw softwarepakket uitbrengen, gaan consultants ook langs bij bijeenkomsten van webcommunity's om ze kennis te laten maken met de nieuwste snufjes. De centra voor de kunsten hebben ook aanbod op het gebied van computerkunst, maar het gaat dan meestal om basiscursussen voor beginners. De meeste liefhebbers zoeken het liever zelf uit, al dan niet met behulp van een webcommunity. Veel gebruikersgemeenschappen organiseren festivals of evenementen waar men elkaar creaties toont. Daarnaast schrijven ze online wedstrijden en prijsvragen uit, waar leden door te stemmen de winnaar bepalen. Een enkele keer nemen computerkunstenaars deel aan vanuit de kunstwereld georganiseerde festivals, maar vaak is daar enige aanmoediging voor nodig. Zo heeft Kunstfactor op het Holland Animation Festival diverse jonge talenten gepresenteerd die aan 'Digitale Art Directie' doen. Deelname aan dergelijke kunstfestivals is nog zeldzaam, maar is zeer bevorderlijk voor de zichtbaarheid en erkenning van digitale kunst.

2.4.2 Fotografie

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Vrijwel elk huishouden is in het bezit van een camera, ook mobiele telefoons zijn er tegenwoordig mee uitgerust. Niet iedereen die wel eens fotografeert behoort echter tot de amateurfotografen. In enquêtes is gevraagd naar serieuze beoefening, met de vermelding dat het om meer gaat dan vakantiekiekjes en familiefoto's. Dan is 10% van de bevolking een kunstbeoefenaar op het vlak van fotografie, film en video. Slechts 6% daarvan is lid van een vereniging (Van den Broek 2009, 2010a).

Het grootste deel van de fotografieverenigingen is aangesloten bij de Fotobond (www.fotobond.nl), officieel de Bond van Nederlandse Amateur Fotografen Verenigingen (BVNAF). Deze koepelorganisatie heeft 16 afzonderlijke afdelingen waarbij 289 verenigingen zijn aangesloten, met samen circa 7000 leden. De Fotobond is aangesloten bij FIAP (Fédération Internationale de l'Art Photographique), een internationale organisatie waarbij fotokoepels uit zo'n 80 landen zijn aangesloten. Fotoverenigingen zijn te vinden in het hele land, zowel in kleinere gemeenschappen als de grote steden. Ondanks de fotografie als bindende factor, zijn er duidelijke verschillen in omvang, sfeer en activiteiten. Gemiddeld hebben deze fotoclubs 23 leden, maar de spreiding is groot, variërend van 3 tot zo'n 100 leden (ledenbestand Fotobond augustus 2009). Er bestaan specialistische clubs waar men uitsluitend in zwart-wit fotografeert of men zich alleen met landschapsfotografie bezighoudt. In de regel gaat het om informele groepjes van liefhebbers die op een bepaald moment besloten een vereniging op te richten. Uitzondering zijn verenigingen die ontstonden vanuit het NIVON, de vereniging voor natuurvrienden, en vanuit fotoclubs binnen personeelsverenigingen (KLM, omroepen). Er is een aparte organisatie voor natuurfotografie, het Natuurfotografen Verbond Nederland, waar 17 verenigingen bij aangesloten zijn (www.nvnfoto.nl).

Digitalisering van de fotografie heeft geresulteerd in een toenemende belangstelling voor fotoclubs. Na een decennium van stabiliteit was dit vanaf 2005 voor de Fotobond

merkbaar door een groeiend aantal leden. Fotoclubs worden meestal letterlijk ‘bemand’, hoewel het aantal vrouwelijke leden toeneemt: 30% van de leden die zich sinds 2005 heeft aangesloten is vrouw, ook is sprake van verjonging (Van Doorn 2008). Ondanks die verjonging zijn fotoverenigingen vooral bij ouderen geliefd. Frank Boots, voorzitter van de Fotobond, schat de leeftijd van leden gemiddeld op 50 tot 55 jaar (persoonlijke communicatie met Frank Boots). De Fotobond stimuleert het aantrekken van nieuwe, jongere leden en veel fotoclubs onderschrijven dit, al was het maar uit noodzaak om te kunnen voortbestaan. Men ziet echter een spanningsveld tussen de wensen om jongere leden aan te trekken en tegelijkertijd het niveau te waarborgen. Niet alle clubs staan open voor beginners, ervaringsjaren staan hoog in aanzien (persoonlijke communicatie met Laurette Kamminga). Recent kwam op een jaarlijkse besturendag van de Fotobond, waar ook het thema verjonging op het programma stond, naar voren dat veel clubs moeite hebben met het groeiend aantal ‘klantleden’: leden die wel willen deelnemen aan activiteiten maar niet of nauwelijks bereid zijn zich in te zetten voor de vereniging (Agterdenbos 2008). Omgekeerd kan die verwachting van fotoclubs voor de vaak drukbezette jongere leden een reden zijn om geen lid te worden. Ook de toelatingscriteria die sommige fotoclubs hanteren kunnen een drempel vormen. Zo schrijft ene Taka (2007) op een internetforum hoe hierdoor zijn enthousiasme voor de fotoclub bij hem in de buurt getemperd werd: ‘vanwege de manier waarop men lid “mag” worden: er wordt gestemd over toelating, en er wordt nogal wat inzet verwacht van de leden.’

De meeste jongeren die geïnteresseerd zijn in fotografie hebben wel behoefte aan contact, maar voor hen is een vereniging daartoe niet de meest vanzelfsprekende vorm. Ruggespraak zoeken zij via websites zoals Flickr en Zoom Gallery, waar men foto’s al dan niet anoniem deelt en bespreekt met anderen. Deze webcommunity’s kennen een brede groep van gebruikers, van jong tot oud en van beginner tot vergevorderde amateur. Daarnaast zijn er groepen die voornamelijk gericht zijn op een jongere of oudere doelgroep: op de onder jongeren populaire netwerksite Hyves telt de fotografiegroep ruim 18.000 leden, het forum van seniorweb heeft een tegenhanger voor 55-plussers. Deze virtuele contacten zijn volgens forumleden van Zoom.nl geen bedreiging voor de fotoclubs. Zo schrijft Joke Beers-Blom (2007): ‘In mijn woonplaats is geen fotoclub en dus hebben we die een jaar of vier zelf maar opgericht. Het maximum is 10 leden en een aantal is er via de Zoomgallery bijgekomen.’ Raul Neijhorst (2007) betoogt dat het internet de ideale informatiebron is, maar dat een fotoclub toch andere dingen te bieden heeft: ‘Persoonlijk contact, selectieve informatie en directe feedback op de foto.’ Ondanks het digitale tijdperk blijft er behoefte aan ontmoetingen van mens tot mens.

Verenigingsleven

Amateurfotografen zijn lid van een vereniging om hun werk met anderen te delen en om van elkaar te leren. De wijze waarop dit gebeurt verschilt per vereniging: soms zegt men elkaar onbeschermd de waarheid en soms moet het vooral gezellig blijven (Fotobond 2005). Voor de meeste clubs geldt dat er regelmatig bijeenkomsten zijn waar de leden hun werk met elkaar bespreken, tips uitwisselen en advies geven. Ook organiseren clubs ledenuitstapjes waar men fotografeert op speciale locaties (een stad, de duinen) of experimenteert met bepaalde genres (nachtfotografie, portret). Fotoclubs treden meestal

niet prominent naar buiten, maar exposeren soms in bibliotheken of andere openbare gebouwen, organiseren een eigen tentoonstelling of geven een kalender of boekje uit. Internet is een nieuw podium voor fotografen: leden exposeren in een online galerie van de fotoclub. Vaak hebben liefhebbers ook een eigen website waar ze hun werk exposeren.

Men hecht in fotoclubs veel waarde aan artistieke en technische ontwikkeling. Om meer verdieping te geven aan de eerder genoemde werkbesprekingen heeft de Fotobond zogenaamde fotomentoren aangewezen: vergevorderde amateurfotografen en fotodocenten, vaak met een specialisme en getraind in het geven van kritische feedback. Sinds 2008 biedt de Fotovakschool de gecertificeerde leergang Fotoreflexie aan, een initiatief van de Fotobond, Kunstfactor, het Nederlands Fotomuseum, de Beeldfabriek en de Nederlandse Fotovakschool. Fotomentoren krijgen in deze leergang onderwijs in het begeleiden van fotografische ontwikkeling en het bespreken van foto's. De Fotobond beheert een bestand met namen van personen die bereid zijn voor fotoclubs hun eigen werk te presenteren of inleidingen te geven over bepaalde onderwerpen. Net als fotomentoren zijn dit meestal vergevorderde amateurs die tegen een kleine vergoeding beschikbaar zijn. Soms trekt men een bekende professionele fotograaf aan voor een lezing. Met het oog op de kosten slaat dan vaak een aantal fotoclubs de handen ineen of ligt de organisatie bij de Fotobond.

Voor gevorderde amateurfotografen kent de Fotobond zeven landelijke gespreksgroepen met een strenge ballotage. Zo zijn er groepen digitaal, portret en journalistiek. Het parapedaardje van de bond is de groep ВМК (BondsMeesterklasse), waarbinnen leden een bepaalde status kunnen verdienen: aspirant, kandidaat en BondsMeesterklasse. Amateurfotografen hebben ook de mogelijkheid zich te onderscheiden door deel te nemen aan de vele wedstrijden en festivals voor amateurfotografie. Fotoclubs, fotowebsites en de Fotobond bieden een breed competitief aanbod, waaronder een wedstrijd met vele voorrondes en een beëdigde jury. In de FIAF World Cup voor clubs kunnen fotoverenigingen hun eer behalen en individuele fotografen kunnen strijden voor diverse internationale onderscheidingen.

Alphoto, fotoclub in Alphen aan den Rijn (tekst Judith Rippen)

Alphoto is een vereniging voor iedereen die de fotografie serieus als hobby wil beoefenen en dit samen met anderen wil delen. Momenteel telt de vereniging veertig leden. De leden van Alphoto stimuleren elkaar onderling om mooie foto's te maken. Tijdens de clubavonden leert men veel door te kijken naar de getoonde foto's en te luisteren naar de commentaren van anderen. Daarmee verrijkt men de eigen kijk op fotograferen en wordt inspiratie verkregen om verder te gaan en te experimenteren met creativiteit.

De groep komt eens per veertien dagen op maandagavond bij elkaar. Tijdens deze clubavonden ligt het zwaartepunt op het laten zien en bespreken van foto's. De fotorondes worden aan het begin van het verenigingsjaar gepland. Per avond zijn er enkele fotorondes van circa twintig minuten. Per ronde worden door een lid ongeveer acht tot tien foto's of dia's ingeleverd. De foto's bespreekt men meestal in groepjes, waarna men de bevindingen deelt. Daarnaast kunnen leden die niet aan de beurt zijn, afhankelijk van de

agenda, eveneens een beperkt aantal foto's laten zien, het zogenaamde vrije werk. De bespreking verloopt in een vriendschappelijke en respectvolle atmosfeer. Bij de bespreking komen zaken zoals motief voor de foto, opnametechniek, compositie en kleurgebruik aan de orde. Dat werkt vaak verdiepend, ook voor de andere leden. Regelmatig wordt er in werkgroepen gewerkt aan de hand van thema's als portret-, natuur- en architectuurfotografie. Men werkt dan in de opnamefase samen en toont het werk daarna collectief.

Ook organiseert Alphoto tentoonstellingen, zijn er uitwisselingen met andere clubs of nemen leden deel aan andere tentoonstellingen en/of fotosalons. Af en toe organiseert de vereniging een excursie, nodigt bekende fotografen uit of toont hun foto's. Leden zijn automatisch lid van de fotobond en ontvangen viermaal per jaar het nieuwsmagazine. Zij worden op de hoogte gehouden van belangrijke tentoonstellingen, wedstrijden en andere evenementen.

Bij Alphoto wordt niet alleen aandacht geschonken aan de 'klassieke' manier van fotograferen. Veel leden werken inmiddels (ook) met een digitale camera en/of scannen negatieven of dia's. Er is geen dure camera nodig om te beginnen met fotograferen. Het oog van de fotograaf en de automaat van de camera zorgen voor goede foto's; pas als men hogere eisen gaat stellen is een camera met meer mogelijkheden aan de orde. Het bewerken van digitale fotobestanden, al dan niet gecombineerd met het zelf printen, is meer regel dan uitzondering. Leden die nog niet zo bedreven zijn in digitale beeldbewerking krijgen hierbij hulp, onder andere door het bespreken van de techniek op clubavonden.

Om de lidmaatschapskosten laag te houden heeft de vereniging geen doka. Bovendien werkt nog slechts een beperkt aantal leden in een doka. Velen laten hun werk vergroten (vaak gewoon budget print) of bewerken het op de PC. Alphoto is geen opleidingsinstituut en de vereniging biedt dan ook geen fotocursussen aan. Voor wat meer op techniek gerichte fotocursussen verwijst de vereniging door naar de Volksuniversiteit in Alphen aan den Rijn.

Amateurfotografie in Nederland is financieel weinig afhankelijk van subsidies en fondsen. De Fotobond draait geheel op inkomsten uit contributies van fotoclubs en de clubs draaien op hun beurt voor de helft op contributies van leden. De verenigingen ontvangen gemiddeld 2638 euro aan contributies, op een totaalbedrag van 5450 euro aan inkomsten. Fotoclubs ontvangen lang niet altijd gemeentelijke subsidie, gemiddeld 270 euro-, wat weinig is in vergelijking met de meeste muziekverenigingen (Noordman en Van Dijk 2009). Mogelijk komt dit doordat 'nieuwe' kunstvormen en verenigingen bij de subsidieverdeling het onderspit delven tegen meer gevestigde kunstvormen en verenigingen (Kunstfactor/VNG 2008). Ook is er een vermoeden dat leden van fotoclubs zich vooral bezighouden met hun hobby en de weg naar het gemeenteloket niet kennen of niet willen afleggen. De uitgaven van fotoclubs houden gelijke tred met hun bescheiden inkomsten.

2.4.3 Video en film

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Iedereen kent de televisieprogramma's met grappig bedoelde amateurfilmpjes van dansende dieren of bloopers, en recenter de zelfgemaakte filmpjes op websites als YouTube. Vrijwel elk huishouden heeft dan ook een digitale camera of mobiele telefoon waarmee men kan filmen. Toch valt slechts ongeveer 10% van de Nederlanders tot de meer serieuze beoefenaars te rekenen. De discipline nieuwe media, waartoe video en film behoren, kent onder beoefenaars de geringe organisatiegraad van slechts 5% verenigingslidmaatschap (Van den Broek 2009, 2010a). Ondanks het bescheiden volume van dit verenigingsleven maakt men in dat verband talloze filmproducten, van speelfilm of documentaire tot animatie of 60-secondenfilm.

De Federatie NOVA (Nederlandse Organisatie van Audiovisuele Amateurs) is de overkoepelende organisatie van regionale organisaties van film- en videoclubs in Nederland. De geschiedenis van deze club gaat terug tot 1931, toen de Nederlandse Smalfilm Liga werd opgericht en vanaf 1949 als NOVA een doorstart maakte. De tien regionale afdelingen vertegenwoordigen in totaal circa 3000 leden in 140 verenigingen en organiseren activiteiten die op verenigingsniveau niet haalbaar zijn: festivals en wedstrijden, maar ook lezingen en workshops. NOVA richt zich tevens op zaken die op regionaal niveau lastig te verwezenlijken zijn: opleiding en bijscholing van juryleden voor amateurfilmfestivals, organisatie van nationale wedstrijden en evenementen, en vertegenwoordiging op landelijk en internationaal niveau (NOVA 2008). Samen met 32 andere nationale film- en video-organisaties is NOVA lid van UNICA, Union Internationale du Cinéma. UNICA organiseert internationale wedstrijden en conferenties en zorgt daarnaast voor de uitwisseling van niet-commerciële films en video's. Jaarlijks is er een tiendaags filmfestival dat iedere keer plaatsvindt in een andere lidstaat van UNICA. NOVA coördineert de Nederlandse inzendingen (UNICA 2009).

De Organisatie Lokale Omroepen Nederland (OLON) heeft een koepelfunctie voor de 300 lokale omroepen die ons land telt. Bij deze omroepen werken naast de 500 betaalde krachten ook ruim 20.000 vrijwilligers aan het maken van radio- en televisieprogramma's. Volgens Marie-José van den Berg, medewerker communicatie van OLON, kan men deze 20.000 mensen niet allemaal beschouwen als amateurkunstenaar omdat de meerderheid zich bezighoudt met de journalistieke kant, vooral met nieuwsprogramma's. Toch wordt ook het 'artistieke genre' beoefend, waardoor een deel van de vrijwilligers wel in de categorie kunstbeoefenaars valt (persoonlijke communicatie met Marie-José van den Berg). OLON behartigt de belangen van lokale omroepen en zorgt voor scholing en professionalisering in het veld. Daarnaast organiseert OLON jaarlijks een festival om de hoge kwaliteit van de lokale omroepprogramma's te tonen en kwaliteitsverbetering te stimuleren (OLON 2009).

Dat circa 3000 mensen via verenigingen zijn aangesloten bij NOVA strookt niet met de ettelijke tienduizenden verenigingsleden (fotografie, film en video) in bevolkingsonderzoek. Deels doet dit vermoeden dat veel verenigingen niet tot NOVA behoren, maar het zal ook te maken hebben met wat men in dat onderzoek onder vereniging verstaat.

Zo valt te beluisteren dat het informele amateurfilmcircuit enorm is en er zich dus veel buiten de formele verenigingen afspeelt. Deze informele verbanden zouden in enquêtes per abuis als vereniging betiteld kunnen zijn (persoonlijke communicatie met Co Vleeshouwer). Amateurfilmers werken meestal vrij autonoom aan het hele proces van scenario schrijven via productie en camerawerk tot beeld- en geluidsmontage. Ook dit verklaart de lage verenigingsgraad.

De verhouding tussen georganiseerd en ongeorganiseerd is de afgelopen decennia flink gewijzigd. Door de ontwikkeling van apparatuur en internet nam de toegankelijkheid van het medium enorm toe, zowel de gebruiksvriendelijkheid en betaalbaarheid als de beschikbaarheid van informatie. De digitalisering maakt het mogelijk dat mensen op een doorsnee pc hun eigen films eenvoudig en snel kunnen monteren en alle informatie die hierbij eventueel nodig is op internet kunnen vinden. Bijgevolg is het aantal beoefenaars van deze kunstvorm gegroeid, maar het aantal verenigingsleden stabiel gebleven. Waar een filmclub vroeger een vrijwel onmisbare bron van kennis was, kan een beoefenaar zich nu prima zelf redden. De meerwaarde van een vereniging is verschoven van het technische naar het sociaal-artistische vlak. Film- en videoliefhebbers die lid zijn van een vereniging zoeken elkaar vooral op omdat ze graag praten over hun werk en van elkaar willen leren.

Over de leeftijd van verenigingen zijn geen gegevens bekend. Naar eigen zeggen is de Utrechtse videogroep Smalfilm Amateurs de oudste videovereniging van Nederland, net als de voorloper van koepelorganisatie NOVA opgericht in 1931 (USA-videogroep 2009). Over het algemeen staan de verenigingen afgezien van hun NOVA-lidmaatschap op zichzelf. Enkele clubs maken echter onderdeel uit van een groter geheel. Zo is de KLM-filmclub onderdeel van de personeelsvereniging van KLM en heeft de Omroep Sport en Ontspanningsvereniging (OSO) een eigen videoclub. Waarschijnlijk zal dit soort verenigingen steeds meer autonoom worden. Thea van der Wissel, secretaris van de OSO-videoclub, vertelt dat deze ontwikkeling onvermijdelijk is. De videoclub bestond oorspronkelijk uitsluitend uit werknemers van omroepen en hun gezinsleden, maar bestaat tegenwoordig grotendeels uit 'buitenleden'. Het streven is om de afhankelijkheid van OSO af te bouwen zodat de vereniging duidelijk openstaat voor iedereen (persoonlijke communicatie met Thea van der Wissel).

Volgens gegevens van NOVA heeft een film- en videovereniging gemiddeld ruim twintig leden. Het ledenbestand van verenigingen bestaat hoofdzakelijk uit mannen, maar er komen steeds meer vrouwen bij. De nieuwe mediabeoefening in de vrije tijd is vooral iets voor hoger opgeleiden (Van den Broek 2009). Bij Kunstfactor bestaat echter de indruk dat het verenigingspubliek erg divers is: 'van stratenmaker tot directeur' (persoonlijke communicatie met Co Vleeshouwer). Het groeiende aantal jonge deelnemers in de mediakunsten zoekt vooralsnog weinig aansluiting bij de verenigingen. Veel film- en videoclubs hebben alleen leden van 40 jaar en ouder. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw boden filmhuizen mensen die niet bij een club waren een podium, zoals super 8-festivals. YouTube en andere nieuwe podia vervullen nu die rol, vooral voor jongeren. Jongeren communiceren op internet over hun werk, waardoor een vereniging voor hen geen toegevoegde waarde heeft.

Verenigingsleven

De vereniging is voor leden van zowel sociale als artistieke en technische waarde. Op de meestal tweewekelijkse clubavonden tonen leden hun werk en voorzien ze elkaar van kritiek, complimenten en tips. Bij sommige clubs worden werkbesprekingen afgewisseld met thema-avonden. Deskundigen van binnen en buiten de verenigingen houden dan een lezing of demonstratie over montage, animatie of de mogelijkheden van high definition. NOVA beheert daartoe een lijst met sprekers en hun specialismen. Er zijn ook verenigingen waar de leden zich gedurende een langere periode kunnen verdiepen in een bepaald onderwerp of deelnemen aan een project. Dit zijn meestal optionele trajecten (soms met een meerprijs) die variëren van educatieve kennismakingscursus tot specialistische onderwerpen. Enkele verenigingen stellen deze trajecten open voor buitenstaanders, zodat ze in feite een cursus aanbieden. Verenigingsleden maken voornamelijk individueel werk. Dit gaat prima bij reportages en natuurfilms, maar voor sommige genres is de inzet van anderen hard nodig. Het komt dan ook vaak voor dat verenigingsleden gezamenlijk een speelfilm maken en taken als regie, acteerwerk, camerawerk en montage verdelen.

Film- en videoverenigingen richten zich op de eigen leden en zijn voor buitenstaanders meestal weinig zichtbaar. Onderling hebben verenigingen wel geregeld contact, al dan niet via de regionale afdelingen en de NOVA. Zo is een vijftal verenigingen uit Utrecht en Noord-Holland het samenwerkingsverband Take Five aangegaan, waarmee de clubs kennis uitwisselen, elkaar bezoeken en een gezamenlijk festival organiseren (OSO-videoclub 2009). Samenwerking met andere disciplines is vrij zeldzaam, maar komt wel voor bij het maken van filmregistraties van een dans- of theatervoorstelling. De laatste twintig jaar is de samenwerking met het lokale amateurtoneel enorm toegenomen, door met amateuracteurs een speelfilm te maken. Sinds 1995 domineert de speelfilm vaak de nationale NOVA-manifestatie. Ook zoekt men samenwerking met schrijvers op het gebied van scenarioschrijven. Verenigingen maken soms 'opdrachtfilms' zoals een bedrijfsfilmje of een film van een bijzonder evenement. Ook komt het voor dat verenigingen incidenteel of structureel items maken voor de lokale omroep. Dit levert de verenigingen wat welkome extra inkomsten (Noordman en Van Dijk 2009). Een bijzondere activiteit bij enkele verenigingen is het maken van een stadsjournaal, al dan niet in opdracht van de gemeente. Het Winschoter stadsjournaal kent hierin de langste traditie: het wordt sinds 1966 jaarlijks geproduceerd door de lokale vereniging. Hoewel men in verenigingen in alle denkbare genres werkt, overheerst de indruk dat men er doorgaans niet uitblinkt in artistieke vernieuwing. Dit neemt niet weg dat de reportages, speelfilms en animaties technisch van hoge kwaliteit zijn en verenigingsleden het vakmanschap beheersen.

Binnen de verenigingen maakt men volop gebruik van nieuwe technologie. Leden volgen vaak de nieuwste ontwikkelingen op internet, discussiëren daar op fora en delen er hun werk met de buitenwereld. Sommige verenigingen presenteren zich collectief online, maar de meeste internetactiviteiten zijn individueel. De videovereniging De Ronde Venen heeft een website opgezet met verschillende interessegroepen, waar een community van honderden amateurfilmmakers contact onderhoudt. Een andere website waar amateurfilmmakers terecht kunnen is VideoTalent, een initiatief van de NCRV om 'een podium te bieden

aan talentvolle en ambitieuze videomakers'. De website, waar iedereen filmpjes kan uploaden en bekijken, is tevens doorgeefluik naar ncrv-programma's als Man Bijt Hond, waar zendtijd beschikbaar is voor de betere amateurfilmer (<http://www.videotalent.nl/>). In de videowereld vindt een revolutie plaats die vergelijkbaar is met de opkomst van de amateurjournalistiek: foto's en ooggetuigenverslagen van burgers concurreren steeds vaker met succes met de professionele journalistiek. Nu vrijwel elke mobiele telefoon is uitgerust met een camera is het medium toegankelijker dan ooit. In het boekje en gelijknamige lespakket *Filmen met je mobiel, iedereen een filmkunstenaar* (Michiel Heijnen en Michiel Koelink, i.s.m. Nederlands Instituut voor Mediakunst 2007) kan de beginnende amateurfilmer leren hoe met een telefoon aansprekende filmpjes te maken (<http://www.filmenmetjemobiel.nl>). Er zijn inmiddels ook speciale festivals, zoals Viva La Focus, Dutch Mobile Film Festival, waar naast het vertonen van geselecteerde films ook plaats is voor debat rondom nieuwe media en de overdaad aan informatietechnologie. Voor dit festival is diverse niet voor de handliggende groepen (ouderen, mensen met een verstandelijke beperking en buurtbewoners van uiteenlopende wijken) gevraagd hun wereld vast te leggen met de camera van hun gsm (Viva la Focus 2009). De technische kwaliteit van dit soort filmpjes is laag, maar dat betekent niet dat ze ondergeschikt zijn aan traditioneel werk. Makers ontwikkelen een eigen stijl en artistieke kwaliteit, passend binnen de vluchtige en snelle beeldcultuur.

De vraag is of deze ontwikkelingen uiteindelijk leiden tot afkalving van het verenigingsleven. Op het moment valt te constateren dat internet en internetpodia inderdaad veel filmbeoefenaars trekken, maar dat er ook behoefte blijft bestaan aan echte ontmoetingsplekken, zoals festivals of verenigingen, waar makers elkaar kunnen ontmoeten en inspireren (persoonlijke communicatie met Co Vleeshouwer).

Film- en videoverenigingen ontvangen weinig structurele subsidie van gemeenten. Op basis van enkele jaarverslagen zou het gemiddeld om zo'n 475 euro per jaar gaan (Noordman en Van Dijk 2009). Verenigingen kunnen vaak moeilijk verantwoorden waarom zij recht hebben op een gemeentelijke bijdrage voor de aanschaf van kostbare apparatuur voor een kleine groep leden, waar de gemeenschap weinig van lijkt te profiteren. Gemeentes voorzien wel regelmatig in gratis of vriendelijk geprijsde accommodatie voor de verenigingen. Enkele oudere clubs, zoals de Utrechtse USA-videogroep, kennen de luxe van een eigen gebouw. Op regionaal of provinciaal niveau worden soms subsidies verstrekt voor bijscholingstrajecten, festivals of bijzondere projecten met andere disciplines. Voor producties regelen de verenigingsleden veel zelf of schakelen ze hun kenniskring in, bijvoorbeeld voor rekwisieten, kleding, filmlocaties en catering. Afhankelijk van het genre, speelfilm is het duurst, besteden beoefenaars veel geld aan hun hobby. Ze hebben meestal eigen apparatuur, zoals camera's, belichting, geluidsapparatuur en software voor montage en afwerking. Volgens de Monitor Amateurkunst (Kunstfactor 2010) geven beoefenaars van mediakunsten in vergelijking met andere amateurkunstenaars veel uit aan met name instrumenten en apparatuur. De contributie van film- en videoverenigingen ligt naar schatting tussen de 60 en 150 euro per jaar en de jaaromzet gemiddeld op ongeveer 7500 euro (Noordman en Van Dijk 2009). De verenigingen hebben meestal weinig overheadkosten.

2.5 Muziek

Beoefenaars van muziek zijn er in grote aantallen (ruim 20% van de bevolking) en in vele vormen en maten. Er zijn instrumentalisten en vocalisten, circa een vijfde van hen combineert zingen met een instrument bespelen. Muziek leent zich bij uitstek om samen met anderen te beoefenen, in formeel of informeel verband. Van de zangers is ongeveer een derde lid van een vereniging en van de instrumentalisten een kwart (Van den Broek 2009). Vaak beleven mensen genoeg plezier aan het samenspelen en hebben ze niet de ambitie of drang zich publiekelijk te manifesteren. Van de 500.000 amateurpopmuzikanten in ons land treedt 61 % nooit op (Van Bork 2008; Van den Broek 2010a). De leden van muziekverenigingen zijn in verhouding meer gericht op het geven van concerten en voorstellingen.

Zowel onder vocalisten als onder instrumentalisten bestaat een grote schakering van beoefenaars. In beide circuits houden mensen zich bezig met klassiek, jazz, pop- en wereldmuziek. Dat brengt verschillende uitingsvormen met zich mee en veel variatie in instrumenten, waarmee zeer wisselende groepen te formeren zijn: van harmonie- tot symfonieorkesten, van fluitensembles tot popgroepen en van slagwerkensembles tot accordeonorkesten. Ook binnen de vocale wereld is er veel variëteit, denk alleen al aan de kinder- en jeugdkoren, de mannen-, vrouwen- en gemengde koren, en operette- en musicalgezelschappen.

Collegium Voci in Alphen aan den Rijn (tekst Judith Rippen)

De stichting Collegium Voci (school voor de stem), opgericht in 1992, staat voor het bevorderen van goede stem- en koorvorming. De school heeft diverse koren: kinderkoren, een tienerkoor, een meisjeskoor en een vrouwenkoor. Elke groep heeft een gelimiteerd aantal leden, zodat er optimaal gestudeerd kan worden en iedereen persoonlijke aandacht krijgt. De leden kunnen individueel of in een groep stemvorming krijgen. Naast optredens in Alphen aan den Rijn zijn er regelmatig concerten in het land. Zo is opgetreden in het Concertgebouw te Amsterdam en in de grote zaal van de Doelen te Rotterdam. Ook zijn er opnamen geweest voor radio en tv.

Er zijn twee kinderkoren voor jongens en meisjes van 6-10 jaar en in samenwerking met de Stichting Kinderopvang Alphen aan den Rijn zijn in 2007 twee kinderkoren gestart voor 4- en 5-jarigen. Op speelse wijze worden allerlei muzikale vaardigheden aangeleerd. Het repertoire van de jongste groep bestaat uit leuke en mooie (speel)liedjes, meestal Nederlandstalig. De oudere groep zingt veel canons om meerstemmigheid te oefenen.

Het tienerkoor, voor jongens en meisjes vanaf circa 10 jaar, verzorgt optredens, al dan niet met andere koren van Collegium Voci. Het repertoire omvat volksmuziek, musicalliedjes en spirituals, meerstemmig gezongen en vaak in een buitenlandse taal. Ook wordt een begin gemaakt met het zingen van klassieke werken van componisten als Purcell, Britten en Fauré. In 2007 voerde de groep de musical 'De kleine prins' uit, naar het gelijknamige boek van Antoine de Saint-Exupéry. Het tienerkoor behaalde tweemaal een tweede prijs op het Nationaal Kinderkoorfestival te Amersfoort en een tweede prijs op het Nederlands Koorfestival te Rotterdam.

Het meisjeskoor, de topgroep waarvoor een redelijke stem is vereist, vraagt een goede inzet, zowel sociaal als muzikaal. De aanmeldingsleeftijd voor dit koor is vanaf 16 jaar. De koorleden studeren zo veel mogelijk thuis, eventueel met hulp van studiebanden. Tijdens de repetities wordt gewerkt aan stemtechniek, koorklank en aan de thuis ingestudeerde muziek. Het repertoire omvat vele stijlperiodes van klassiek tot modern, met veel aandacht voor a-capellakoorsang. Het koor geeft eigen concerten, verleent medewerking aan andere koren en doet mee aan concoursen in binnen- en buitenland. Met succes nam het koor deel aan het Europees Muziek Festival voor de Jeugd in Neerpelt, België (eerste prijs), het Nederlands Koorfestival in de Doelen te Rotterdam (eerste prijs cum laude) en het Internationale Koorfestival in Arnhem. Eind jaren negentig gaf het koor een zestal concerten in Bulgarije. Na optredens tijdens het International Choral Festival in Canterbury kreeg het koor de uitnodiging om meer concerten te geven in Engeland.

Het vrouwenkoor, leeftijd 27-49 jaar, heeft een goed niveau. De muziek wordt tijdens de repetitie ingestudeerd. Als extra hulp zijn er studiebandjes en wordt er regelmatig door de leden thuis in kleine groepjes geoefend. Naast repertoirestudie wordt veel gewerkt aan stemtechniek en een mooie koorklank. Het repertoire bestaat uit stukken uit verschillende stijlperiodes, van klassiek tot modern. Het koor geeft concerten en doet mee aan concoursen.

Tabel 2.2

Infrastructuur landelijke organisaties en koepels, aantal aangesloten verenigingen en aantal beoefenaars, 2007

organisatie/koepel	aantal ensembles/ verenigingen/ groepen	aantal beoefenaars
korenorganisaties		
BALK Bond voor a capella en lichte muziek	255	6.600
BCGZN Bond van Christelijke Gereformeerde Zangverenigingen in Nederland	105	3.800
BOOG Bond voor het Amateurmuziektheater, opera, operette, musical	145	5.800
DABS Dutch Association of Barbershop Singers	40	600
Holland Harmony koepelorganisatie voor vrouwelijke barbershop koren	50	900
ISSA International Shanty and Seashore Association	280	4.500
KVZON Koninklijke Bond van Zang- en Oratoriumverenigingen in Nederland	875	32.000
KCZB Koninklijke Christelijke Zangersbond	1.760	70.500
KNZV Koninklijk Nederlands Zangersverbond	240	12.000
LOPRZ Landelijke Organisatie van Provinciale en Regionale Zangersbonden	440	14.700
LOVOK Landelijke Organisatie van Ouderenkoren	190	6.000
МВТ Maatschappij tot Bevordering de Toonkunst	115	5.500

Tabel 2.2 (vervolg)

organisatie/koepel	aantal ensembles/ verenigingen/ groepen	aantal beoefenaars
koor		
NBKZO Nederlandse Bond van Katholieke Zang- en Oratoriumverenigingen	80	3.000
NSGV Nederlandse St-Gregorius Vereniging	4.000	100.000
Sweet Adelines vereniging van vrouwelijke barbershop koren	600	1.200
totaal koorzang	9.175	267.100
blaasorganisaties		
FKM Federatie van Katholieke Muziekbonden in Nederland	900	60.000
KNFM Koninklijke Federatie van Muziekverenigingen	1.400	80.000
NFCM Nederlandse Federatie van Christelijke Muziekbonden	500	20.000
totaal blaasmuziek	2.800	160.000
symfonische en kamermuziek		
Fagotclub Nederland		200
FASO Federatie van Amateur Symfonie- en Strijkorkesten	250	9.000
Vereniging Huismuziek		3.000
Flutonic		300
Stichting Volksmuziek Nederland		2.000 sympathisanten
NVVMO Nederlands Verbond van Mandoline Orkesten	50	1.400
NFHV Nederlandse Folk Harp Vereniging		450
NERV Nederlandse EnkelRiet Vereniging individuen		120
NOVAM Nederlandse Organisatie voor Accordeon en Mondharmonica	170	5.000
Nederlands Hoornisten Genootschap		750
Nederlandse Citer Bond		100
Stichting Draailier en Doedelzak		1.000 sympathisanten
Nederlands Pijpers Gilde		700
Klavar Vereniging Nederland		700
Panfluitvereniging Nederland PAN		200
totaal symfonische en kamermuziek	470	24.920
totaal	12.445	452.020

Bron: Kunstfactor (2007, interne inventarisatie)

Aantallen leden, koepels en verenigingen

De in verenigingen georganiseerde amateurmuziek is onderverdeeld in koepels en andere landelijke organisaties van orkesten en koren. Ook zijn er landelijke organisaties die individuele muzikanten bundelen. Sommige koepels hebben regionale onderafdelingen die zelfstandig een aantal activiteiten organiseren en beslissingen nemen over zaken in hun eigen regio, maar voor algemene en regio-overstijgende kwesties handelen in overleg met de overige regioafdelingen. De landelijke bonden en koepels zijn soms geformeerd op basis van een confessionele grondslag, soms op basis van de muzieksoort en/of het instrument. De georganiseerde verbanden zijn in drie grote clusters gegroepeerd: de korenorganisaties (inclusief muziektheater), de blaasmuziekorganisaties en de symfonische- en kamermuziekorganisaties, inclusief de wereldmuziek. De meest in het oog springende landelijke organisaties zijn in tabel 2.2 weergegeven, met vermelding van het aantal aangesloten ensembles/groepen en het aantal daarbij aangesloten beoefenaars. De circa 12.500 getelde verenigingen zijn alleen die verenigingen die aangesloten zijn bij of zich gebundeld hebben tot een landelijke organisatie of koepel. Er is een gegronde vermoeden dat nog minstens de helft van dat aantal muziekverenigingen buiten koepelverband actief is. Ruim 20% van de 15 miljoen Nederlanders van 6 jaar en ouder doet aan muziek, wat neerkomt op ruim 3 miljoen mensen. Circa een derde hiervan, ofwel ongeveer een miljoen mensen, zegt daartoe ergens lid van te zijn (Van den Broek 2009). Een deel daarvan musiceert en zingt ook of uitsluitend in informeel verband (15% van de beoefenaars van 16 en ouder, Van den Broek 2010a). Wanneer een kwart van de beoefenaars lid is van een vereniging, zou dat 750.000 leden van verenigingen betekenen (incl. koren, ensembles, fanfares en harmonieën). Uitgaande van een gemiddelde omvang van verenigingen van 35 leden, zouden er naar schatting circa 21.500 muziekverenigingen zijn. De ene groep liefhebbers is actiever en meer geformaliseerd dan de andere, variërend van minder of meer regelmatig samen muziek maken tot groepen die een rechtspersoon in het leven hebben geroepen. Soms heeft men zich georganiseerd in een stichting, meestal is er sprake van een vereniging. In toenemende mate stellen gemeenten, fondsen en andere instanties aan het maken van financiële afspraken en het verlenen van subsidie de eis dat er een rechtspersoon is.

De eerste muziekverenigingen zijn zo'n 200 jaar geleden opgericht. Het oudste blaasorkest is de Koninklijke Harmonie uit Roermond uit 1775 (<http://www.keuninklikke.nl>), het oudste kerkkoor het Cappella Sancti Servatii uit Maastricht, opgericht in 1808 (<http://www.cappellasintservaas.nl>), en het oudste symfonieorkest het Utrechtsch Studenten Concert uit 1823 (<http://www.usconcert.nl>). Met de oprichting van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst in 1829 werd een extra impuls gegeven aan koorzang: lokale afdelingen gingen vaak over tot het oprichten van een koor.

Muziekverenigingen zijn dus geen eendagsvliegers. Een groot aantal ervan bestaat al tientallen jaren, zo niet meer dan honderd jaar, en is nog in volle bloei. Dat neemt niet weg dat ook deze verenigingen kampen met ledenverlies en/of vergrijzing en dat er soms verenigingen worden opgeheven. Tegelijk worden regelmatig nieuwe initiatieven genomen en nieuwe verenigingen opgericht.

Veel muziekverenigingen zijn, soms mede dankzij de lange historie, stevig geworteld in de lokale samenleving. Ze bestaan vaak uit mensen uit alle lagen van de bevolking en

zijn bij festiviteiten, evenementen en andere bijzondere gebeurtenissen prominent aanwezig. Muziekerenigingen zijn vaak een wezenlijk onderdeel van het lokale sociale leven. Gemeentegidsen en gemeentelijke websites maken meestal melding van muziekverenigingen en lokale en regionale bladen schenken met enige regelmaat aandacht aan hun activiteiten. Door deelname aan (inter)nationale concoursen, festivals en wedstrijden weten de meer ambitieuze verenigingen hun gemeente letterlijk op de kaart te zetten, zoals het geval is in Thorn en, dankzij de film *Fanfare* van Bert Haanstra, Giethoorn. Georganiseerd muziek maken brengt nogal wat met zich mee, zoals het aantrekken van een dirigent of artistiek leider, het vinden van repetitieruimte, het beheren van de financiën, het maken van publiciteit en het uitvoeren van allerhande bestuurswerk. In de muziekwereld worden deze taken in de regel uitgeoefend door de beoefenaars zelf. Soms zijn mensen met een specifieke deskundigheid van buiten (vaak een penningmeester) aangetrokken. Bij jeugd- of jongerenverenigingen schakelt men ouders in om de organisatie te ondersteunen. Doorgaans gebeurt al het regelwerk als vrijwilligerswerk. Net als elders in het verenigingsleven is het in muziekverenigingen steeds lastiger om de juiste vrijwilligers te vinden en voor langere tijd vast te houden.

Muziekverenigingen variëren sterk in omvang, van 5 tot 120 leden. Een muziekvereniging, koor, orkest of andere ensemble, heeft gemiddeld tussen de 30 en 40 deelnemers. In de popmuziek, waar men meestal niet in verenigingsverband maar wel in groepsverband speelt, is 60% van de muzikanten man (Van Bork 2008). In de wereld van de koorzang is het al sinds jaar en dag een probleem voor gemengde koren om voldoende mannen te rekruteren. In alle geledingen van de georganiseerde muziek bestaan jeugd- en jongerenensembles/koren, al dan niet als afzonderlijke vereniging. Ook de tegenhanger bestaat in de vorm van seniorenorkesten.

Musiceren kan tot op hoge leeftijd, al loopt men met het vorderen der jaren wel tegen specifieke ongemakken aan, zoals verslechterende gebitten (een belemmering bij het blazen), reumatische aandoeningen, gezichts- of gehoorproblemen en het ouder worden van de stem. Deze ongemakken kunnen leiden tot het einde van het actieve verenigingslidmaatschap. Het geval van een mevrouw van 90, die haar 80-jarige jubileum bij een mandolineorkest vierde is vrijwel zeker uitzonderlijk, maar lidmaatschappen van tientallen jaren zijn binnen de wereld van de amateurmuziek niet ongebruikelijk. Zo huldigde de Koninklijke Fanfare Sint Caecilia uit Puth in 2009 twee jubilarissen met hun 65-jarig lidmaatschap. Andere jubilarissen waren 40 jaar (3x), 50 jaar (2x) en 60 jaar (3x) lid (Frissen 2009).

Hoewel sommige verenigingen kampen met een vergrijzend ledenbestand, is de instroom van jongeren doorgaans voldoende. Via muziekscholen en eigen opleidingen (vooral bij blaasorkesten) krijgen jongeren les en komen ze met verenigingen in aanraking. Verenigingen werven over het algemeen actief om jeugd voor hun activiteiten te interesseren. De Landelijke Muziek Organisaties en Unisono (opgegaan in Kunstfactor) ontwikkelden in 2005 het programma Windkracht 6 om de blaasmuziek te vitaliseren en om blaasmuziekverenigingen ondersteuning te bieden bij effectief jeugdbeleid. Door de inzet van speciaal opgeleide coaches in de blaasmuziek en van een educatief muziek-koffertje (PEP: Promotie en Educatie Pakket) konden verenigingen maar ook scholen voor basisonderwijs jongeren attenderen op de mooie kanten van blaasmuziek.

Verenigingsleven

Het maken van muziek is de essentie van de muziekvereniging. De vereniging treedt naar buiten met optredens in concertzalen, theaters, andere ruimtes of in de openlucht, al dan niet gekoppeld aan een evenement, hoogtijdag of andere gebeurtenis. De mogelijkheden en de potentie van koren en orkesten zijn in belangrijke mate afhankelijk van het aanbod van zangers en instrumentalisten. In sommige streken of regio's bestaat een goed klimaat voor de muziekbeoefening, meestal in combinatie met gerichte lesmogelijkheden. Zo staan de zuidelijke provincies bekend om hun vruchtbare bedding voor blaasmuziek. In een dergelijke context gedijt de muziekvereniging goed en is de aanwas van nieuw talent veelal verzekerd.

Meestal repeteert men wekelijks op een vaste avond of geconcentreerd in weekends of gedurende vakantieweken. Soms is er sprake van een projectmatige aanpak, waarbij men in een korte maar intensieve repetitieperiode naar een uitvoering toewerkt. De ambities, inspanningen en prestaties kunnen enorm uiteenlopen. Elk zichzelf respecterend orkest of koor wil op enig moment, jubilea zijn vaak een aanleiding, de eigen prestaties vastleggen op een cd. De meer ambitieuze verenigingen richten zich op grotere uitdagingen als deelnemen aan concoursen en festivals en het maken van tournees in binnen- en buitenland. De echte toppers, de nationale kampioenen, reizen de hele wereld over om deel te nemen aan internationale manifestaties en wedstrijden. Met name de verenigingen die bij een bond of koepel zijn aangesloten, die weer deel uitmaakt van een internationaal netwerk, hebben goede ingangen om de grenzen te verleggen en uitstapjes te maken. Het gaat hier om een klein segment van topformaties.

Hoewel men in verenigingen muziek uit alle werelddelen uitvoert, vinden muzikale activiteiten van allochtonen doorgaans plaats buiten het verenigingscircuit. Muziek is dan vaak verbonden met culturele feesten of rituelen. Toch zijn er wel groepen die op vaste momenten bij elkaar komen en optreden en die soms een verenigings- of stichtingsvorm hebben. Een Brabantse inventarisatie wees onder meer op zeven zanggroepen. Hiervan opereerden sommige vanuit een grotere organisatie, zoals het Surinaams/Hindoeestaanse koor dat onderdeel was van Stichting Surinaamse Activiteiten of de Marokkaanse zanggroep die is opgezet vanuit het Marokkaanse vadercomité Eindhoven (Dorrestein en Du Long 2005). Binnen de Chinese gemeenschap zijn operagroepen actief, alleen al in Rotterdam zijn er drie groepen die zeer regelmatig repeteren. De meeste leden zijn van middelbare leeftijd of ouder. Een deel van hen komt van buiten Rotterdam. Net als bij dans zijn de beoefenaars in hoofdzaak Chinezen met een Guangdong (Kantonese) achtergrond (persoonlijke communicatie met Fenmei Hu).

In koren, orkesten, ensembles en muziekgroepen heeft in de regel een dirigent, bandleider of instructeur de artistieke leiding. Bij muziektheatergezelschappen is er behalve een muzikaal leider, meestal ook een regisseur en/of dramaturg aanwezig. De muzikaal leider leidt de repetities en dirigeert de concerten, maar heeft vaak tevens andere taken, zoals het maken van arrangementen, het adviseren omtrent repertoire, het opleiden van zangers en spelers, het selecteren van nieuwe muzikanten en het bewaken van het algehele muzikale peil. Opleiding, achtergrond en kwalificatie van muzikaal leiders kunnen zeer uiteenlopen. Sommigen hebben een vakopleiding als dirigent, anderen volgden een amateuropleiding, applicatieopleiding of specialisatieopleiding. Vakbonden van musici

en Unisono (opgegaan in Kunstfactor) geven jaarlijks indicaties voor honoraria van dirigenten, instructeurs en andere muzikaal leiders op basis van hun opleiding. Dirigenten van blaasorkesten en instructeurs van slagwerkgroepen hebben zich verenigd in een belangenorganisatie (<http://www.bvodi.nl>). Dirigenten koren en orkesten kunnen zich aansluiten bij de CNV-Kunstenbond, die een aparte vakgroep heeft voor dirigenten (ruim 200 aangeslotenen) of bij een van de andere vakbonden voor musici, zoals de Koninklijke Nederlandse Toonkunstenaars Vereniging (KNTV) en de Nederlandse Toonkunstenaars Bond (NED). Een initiatief om in 2007 een belangenorganisatie voor koordirigenten in het leven te roepen, is door gebrek aan belangstelling in de kiem gesmoord.

(Jeugd)leden van muziekverenigingen volgen muziekles bij een muziekschool c.q. centrum voor de kunsten of via een zogenaamde 'eigen opleiding'. Niet overal in Nederland zijn immers muziekscholen of is het onderwijs voldoende toegespitst op de behoefte van vereniging, zodat verenigingen zich soms genoodzaakt zien zelf een opleidingstraject in het leven te roepen, vaak met docenten die een vakopleiding muziek hebben afgerond. Ook bestaan er mengvormen waarbij de docenten van de vereniging lesgeven maar examens worden afgelegd bij de muziekschool die vervolgens diploma's verstrekt. Er bestaan voor de amateurs landelijke raamleerplannen en landelijke diploma's voor diverse muziekopleidingen, die een bepaald niveau in les- en werkvormen en opleidingskwaliteit garanderen. De blaasmuziekorganisaties hebben zich het meest ingespannen om gedegen opleidingstrajecten voor hun leden te realiseren, wellicht vanwege de grote verscheidenheid aan instrumenten in een blaasorkest. In koren daarentegen zitten relatief veel mensen zonder muzikale scholing. Zij kunnen niet altijd noten lezen en studeren koorwerken dus voornamelijk op auditieve wijze in. Overigens is er een tendens richting verbetering van de scholing van jeugd- en jongerenkoren. Popmuziek maken in een bandje is voor het merendeel van de beoefenaars een dure hobby. De kosten (bijvoorbeeld voor oefenruimte, promotiemateriaal en instrumenten) worden over een klein aantal betrokkenen omgeslagen. Leden van een koor of orkest betalen zelden meer dan 200 euro contributie per jaar voor hun vereniging, inclusief de kosten voor artistieke leiding (peiling tijdens studiedag Federatie Tilburgse Zangverenigingen, 20 januari 2007). Doorgaans kunnen verenigingen aanspraak maken op een subsidie van de gemeente. Veel gemeenten kennen een (deel)subsidieregeling voor amateurkunst, waarvan instandhoudingsubsidies voor muziekverenigingen deel uitmaken. Aan het verkrijgen van die subsidie zijn voorwaarden verbonden, dikwijls een tegenprestatie in de vorm van optredens bij speciale gelegenheden of op hoogtijdagen. Ook dient een muziekvereniging dan een rechtspersoon te zijn, en aangesloten bij een landelijke (koepel)organisatie. Verder wordt wel eens geëist dat de vereniging meedoet aan concoursen of landelijke activiteiten.

Jaarlijks gaan er behoorlijke bedragen om in de muziekverenigingen (Heek 2006). In het algemeen maken orkesten meer kosten dan koren, maar hebben ze ook meer inkomsten. Veel orkesten zijn harmonie- en fanfareorkesten of drum- en showbands (85%) die veelal groter zijn dan koren. Die schaalgrootte bepaalt met de aanschaf van instrumenten de jaaromzet. Bij orkesten gaat jaarlijks gemiddeld 26.500 euro om, bij koren 11.500 euro. Gemiddeld ontvangen orkesten 6500 euro subsidie per jaar en koren 1100

euro. Zowel bij koren als bij orkesten beslaan kosten voor de artistieke leiding circa een derde van het budget.

Harmonie ARTI en religiōni in Alphen aan den Rijn (tekst Judith Rippen)

Arti is de oudste muziekvereniging van Alphen aan den Rijn; in 2008 werd het honderd-jarig jubileum gevierd. Het is een actieve vereniging die veel naar buiten treedt met concerten en belangrijke lokale gebeurtenissen opluistert. Arti heeft ongeveer tachtig leden en biedt voor alle leeftijden en niveaus mogelijkheden om muziek te maken. Ruim zestig donateurs ondersteunen Arti. Er is een twintigdelige introductie cursus, Arti's Muzikale Vorming (voor kinderen tussen 8 en 11 jaar), waarna men leert samenspelen in Toetie! De meer ervaren jeugdleden spelen in JongArti en de gevorderde muzikanten in GrootArti.

Het lidmaatschap van Arti omvat meer dan een keer per week samen muziek maken, af en toe een concert geven en snel weer naar huis. De vele activiteiten, met en zonder instrument, betrekken de leden bij alle andere dingen die nodig zijn om een vereniging draaiende te houden.

De kinderconcerten van Arti zijn in de wijde omgeving van Alphen bekend: het Grote MiniMaximAlexConcert zette het stadhuis op stelten, met de PyjamaP'Arti zat het hele orkest en het publiek in nachtkleding, en het multicultikinderconcert Carnaval met dieren! was een feestje voor kinderen van alle culturen.

Toetie! is speciaal opgericht voor de jonge beginnende muzikant. Al na een half jaar muziekles speelt men mee. Op een leuke en stimulerende manier wordt eenvoudige muziek ingestudeerd. Met twee- of driestemmige muziek leren de muzikanten naar elkaar luisteren, hun eigen partij te spelen terwijl iedereen om hen heen iets anders doet, tegelijkertijd noten te lezen, te tellen en naar de dirigent te kijken.

JongArti is voor de wat meer ervaren muzikant. Samenspelen met leeftijdgenoten stimuleert en is leuker dan alleen oefenen op een zolderkamertje. Men leert er alles over het spelen in een orkest. JongArti speelt, net als GrootArti, uiteenlopende muziek, van pop tot klassiek, met veel aandacht voor samenspel en zuiverheid. JongArti geeft vaak concerten.

GrootArti heeft momenteel vijftig orkestleden en geeft ongeveer tien optredens per jaar. Daarmee bouwt het aan een goede naam in de wijde omtrek van Alphen aan den Rijn. GrootArti heeft een naam hoog te houden wat betreft kwalitatief hoogstaande concerten. Zo waren er concertreizen naar Londen en Parijs, buitenconcerten in het centrum van Alphen aan den Rijn, een popconcert in de grote zaal van het Castellum en een Galaconcert met sopraan Miranda van Kralingen.

De vele concerten en steeds nieuwe programma's vragen het nodige van de leden: veel thuisstudie, geen repetitie kunnen missen en regelmatig weg in de weekenden. Omgekeerd levert dit uitdagende avonden en een bijzondere verenigingssfeer op. Arti mag zich verheugen in een gestage en stabiele groei en in een grote medewerking van de leden.

2.6 Schrijven

Nederland telt veel mensen die aan creatief schrijven doen: ze werken aan gedichten, liedjes, columns, verhalen of zelfs een toneelstuk of roman. Het gaat om 7% van de mensen ouder dan 6 jaar, ofwel om ruim één miljoen mensen (Van den Broek 2009). Schrijven is in onderzoek naar kunstbeoefening lang onderbelicht gebleven. In het SCP-onderzoek is er recent wel naar gevraagd, maar ontbreekt het in de trendgegevens. Ook verscheen onlangs een studie naar schrijven onder jongeren (Rebel en De Rooij 2008). Onderzoek naar schrijven wordt echter bemoeilijkt door een lage organisatiegraad (Wils 1999; Motivaction 2001; Hoekman et al. 2006) en doordat amateurschrijvers alleen of in schrijfgroepen weinig naar buiten treden. Bij gebrek aan andere informatie steunt de schets van schrijven als kunstbeoefening in de vrije tijd sterk op gesprekken met deskundigen en op het internet.

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Weinig amateurschrijvers zijn aangesloten bij schrijfgroepen. Wel heeft van hen circa 30% gepubliceerd en circa 30% teksten geupload (Van den Broek 2010a). Meer dan in verenigingen zoekt men dat in schrijfgroepen, waarmee onderstaande schets zich op het grensvlak van de kunstbeoefening in informele groepen bevindt (zie hoofdstuk 5). Het onderscheid tussen amateurs en professionals is bij schrijven lastig door het ontbreken van speciale vak- en docenten opleidingen voor 'allround creatief schrijven'. Elke beroepsschrijver is als amateur begonnen. Ook op festivals en podia is het onderscheid veelal niet duidelijk.

Er bestaat geen koepelorganisatie voor amateurschrijvers. De stichting Schrijven richtte zich op deze groep. Na het opgaan van deze stichting in Kunstfactor is dit landelijke sectorinstituut voor de amateurkunst zich mede op schrijven gaan richten. Het is niet bekend hoeveel schrijf- en dichtgroepen er zijn en hoeveel schrijfliefhebbers in zulke groepen actief zijn. Enig inzicht in het aantal schrijforganisaties is wel te vinden op www.schrijvenonline.org en via databases van provinciale centra voor amateurkunst. Voor deze schets zijn de bestanden van Kunst & Cultuur Gelderland en van Zimihc, huis voor de amateurkunst in de provincie Utrecht geraadpleegd, hoewel die zeker op het gebied van schrijven niet compleet zijn. De database van Kunst en Cultuur Gelderland telt dertien schrijf- of dichtgroepen, waarvan vier een vereniging of stichting zijn (persoonlijke communicatie met Pim Franssen). Bij Zimihc staan vier schrijf- of dichtgroepen geregistreerd, waarvan één een vereniging is. Daarnaast zijn daar twee literaire tijdschriften voor en door amateurschrijvers bekend, alsook diverse door schrijvers georganiseerde podiumgelegenheden (Kunsthuis Utrecht / Zimihc 2009).

Strikt genomen hebben veel van deze groepen geen leden maar deelnemers. Omdat over de groepen weinig bekend is, is er eveneens weinig over hun deelnemers bekend. Bevolkingsonderzoek wees uit dat creatief schrijven relatief populair is onder jongeren (Van den Broek 2009). Uit een verkenning van de Nationale Jeugdraad en Kunstfactor bleek zelfs dat bijna de helft van de jongeren op middelbare scholen wel eens een rap- of songtekst, weblog, dagboek, gedicht of verhaal schrijft. Waar lezen onder hen vaak als saai te boek staat, vinden de meeste jongeren schrijven cool (Rebel en De Rooij 2008).

Waarschijnlijk hangt dit samen met het publieke optreden van schrijvers die als BN'ers (Bekende Nederlanders) te gast zijn in radio- en televisieprogramma's en met hun werk op podia staan. Ook de popmuziek, waar rappers en singer-songwriters furore maken met eigen teksten, kan hebben bijgedragen aan de *street credibility* van schrijven onder jongeren.

Gegevens uit beide onderzoeken combinerend met informatie van experts, ontstaat het volgende beeld van schrijven, gekoppeld aan leeftijd en sekse. Meisjes schrijven vanuit hun eigen gevoelens en leven, terwijl jongens meer gericht zijn op maatschappelijke thema's. Rond het de dertig schrijft men meer fictie en experimenteert men met vorm, terwijl men op middelbare leeftijd vaker interesse toont in de eigen geschiedenis of die van ouders en familie (persoonlijke communicatie met Diana Chin-a-Fat). Op hogere leeftijd neemt de schrijfactiviteit sterk af.

Verenigingsleven

Amateurschrijvers en -dichters vormen groepen om hun ontwikkeling te stimuleren door werk voor te dragen, te laten lezen en vervolgens te bespreken. Voor zover bekend houdt men zich niet of nauwelijks met gezamenlijk schrijven bezig, maar opereert men soms wel als collectief om publiciteit te genereren voor het (individuele) werk. Enkele uitzonderingen daargelaten, zijn schrijfgroepen informele clubjes die thuis of in cafés bijeenkomen. Een systeem voor toelating zal weinig voorkomen, wel wordt gekeken of het klikt tussen een nieuw lid en de rest van de groep. Een algemene typering van deelnemers valt niet te maken. Volgens Dick van der Zijderveld, zelf actief in een schrijfkring, zijn de leden van zijn kring ambitieus en serieus bezig met schrijven (persoonlijke communicatie met Dick van der Zijderveld). Vaak vormen zich groepjes van gelijkgestemden, die elkaar kennen uit het circuit van liefhebbers, via een schrijfcursus, voordrachtavond of internet. De meeste schrijfgroepen hebben weinig leden en een intiem karakter.

De organisaties van amateurschrijvers zijn doorgaans gericht op het creëren van podium- en ontmoetingsplekken voor schrijvers. Die plekken vormen een levendig circuit waar zowel beginnende schrijvers als vergevorderde of (semi-)beroepsschrijvers hun kunsten vertonen. Meestal gaat het om stichtingen waarmee vrijwilligers maandelijks poëzieavonden, literaire cafés, 'open mic'-avonden of kleine literaire festivals organiseren. Een relatief nieuw fenomeen is de Poetry Slam, waarin dichters op het podium de strijd (*battles*) met elkaar aangaan. De gedichten zijn vaak toegankelijk, humoristisch of ironisch, de voordracht is puntig en vlot. Zowel het publiek als een jury wijst een winnaar aan. In Nederland organiseert de Stichting Poëziecircus sinds 2006 het NK Poetry Slam (De Roode 2009). Door het ontbreken van een onderscheid tussen amateurs en professionals worden deze evenementen niet direct geassocieerd worden met amateurkunst, waardoor ze tussen wal en schip vallen. Hanneke van Eijken meldt dat het Utrechtse Poëziecircus voor gevarieerde avonden met optredens van beginnende en gevestigde dichters geen beroep kan doen op gelden voor amateurkunst en, vanwege het gebrek aan grote namen, evenmin op fondsen voor professionele kunst (persoonlijke communicatie met Hanneke van Eijken).

Het Nederlands Contactcentrum voor Science Fiction (NCSF), een vereniging voor fans van sciencefiction- en fantasieverhalen, organiseert schrijfwedstrijden en -bijeenkom-

sten (www.ncsf.nl/wiki/index.php/Vereniging). De landelijke netwerkorganisatie de Haiku Kring Nederland geeft met het Belgische Haikucentrum een kwartaalblad uit en biedt amateur-haikudichters een webpodium (www.haikukringnederland.web-log.nl). Op de website maakt deze in 1981 opgerichte vereniging melding van haikukernen die zich verdiepen in haikupoëzie en in elkaars dichtwerk.

Daarnaast zijn er enkele literaire tijdschriften, zoals *Lava* dat veel aandacht heeft voor nieuw talent en ook een wedstrijd organiseert, en *Passionate Magazine* dat een platform biedt voor jonge schrijvers en via projecten probeert jongeren voor literair lezen en schrijven te interesseren. Tientallen andere festivals en wedstrijden spelen in op de jongere doelgroep (De Boer en De Rooij 2008). Ook cultuurprojecten in wijken die georganiseerd zijn vanuit gemeentes of woningcorporaties, bieden steeds vaker een podium voor schrijvende bewoners. Zij worden uitgenodigd hun levensverhaal of creatieve gedachtes over de buurt in geschreven tekst of gesproken woord te vatten. In een ruime opvatting gelden ook lege muren, al dan niet daartoe aangewezen, een podium waar graffiti-schilders zich in beeld maar soms ook in woord kunnen uiten.

In het verlengde hiervan moet worden gesteld dat de grenzen tussen kunstdisciplines bij het schrijven van bijvoorbeeld songteksten, toneelstukken of filmscenario's, niet strikt zijn af te bakenen. Omgekeerd zullen muzikanten die songteksten schrijven, theatermakers die toneelstukken schrijven en film- en videomakers die scenario's schrijven zich niet allemaal als schrijver betitelen. Voor hen is schrijven een onderdeel van het werk en niet een afzonderlijke discipline.

Als een schrijfgroep al kosten maakt, gaat het om accommodatie of consumpties; deze kosten worden onderling verdeeld. De meeste groepen hebben geen bestuur en spreken informeel de taakverdeling af. Naast het lezen en becommentariëren van elkaars werk (*peer education*) onderneemt men soms activiteiten als bezoek van of deelname aan een festival of literaire avond. Voor cursussen is men op de centra voor de kunsten of het particuliere circuit aangewezen.

Online schrijven

Internet heeft recent veel bijgedragen aan de zichtbaarheid van amateurschrijvers, doordat de drempel zo laag is. Men kan gedichten, verhalen, essays of dagboeken op een website publiceren, maar ook filmpjes van voorgedragen eigen werk op YouTube plaatsen. Het literaire e-zine *Meander* schrijft jaarlijks een videowedstrijd uit waarin deelnemers meedingen naar een nominatie voor de Dichtersprijs van het zine (De Vos 2009). Niet per se online, maar wel aan digitalisering gerelateerd, is het ontstaan van een markt voor manuscriptbeoordeling, met feedback op zaken als stijl en narrativiteit. Amateurschrijvers doen hier soms een beroep op voordat zij werk ter beoordeling naar een uitgever sturen. Ook geven amateurschrijvers steeds vaker werk in kleine oplage in eigen beheer uit.

De weblog of blog is een inmiddels niet meer weg te denken genre, waarmee schrijvers van uiteenlopende signatuur met de wereld delen wat hen bezighoudt. Van filosofische bespiegelingen tot culinaire dagboeken of reisverslagen. De carrière van de Amerikaanse blogger Perez Hilton, als 'nobody' begonnen met schrijven en één van de eerste professionele bloggers geworden (goed voor zo'n 8,8 miljoen dollar aan inkomsten uit adver-

tenties), illustreert de populariteit hiervan. Met zijn onorthodoxe blogs over celebrities is hij nu zelf een publiek figuur en heeft hij met 5,5 miljoen unieke bezoekers per maand een aanzienlijke invloed op de publieke opinie (Navarro 2007; MacIntyre 2009). Rndom en tussen bloggers zijn vele community's ontstaan, mogelijk de 'verenigingen' van de toekomst.

Ook buiten het blogcircuit zoeken schrijvers op internet contact met elkaar. De website Schrijven Online is een toevluchtsoord voor recreatieve schrijvers en een vindplaats van schrijfinformatie: adressen van organisaties, online oefeningen, cursussen en schrijfbegeleiding (deels tegen betaling), aandacht voor genres, technieken, publiceren en auteursrecht. Daarnaast is er een forum waar men 'post' en elkaar om advies vraagt, feedback geeft en discussieert. De website heeft 80.000 unieke bezoekers per maand, naar eigen zeggen een gevarieerd publiek van vooral vrouwen boven de 35 jaar (Schrijven Online 2008a). De site is een initiatief van VirtùMedia, tevens uitgever van het tijdschrift *Schrijven Magazine* dat zesmaal per jaar verschijnt in een oplage van 5000 exemplaren (Schrijven Online 2008b).

Op populaire sociale netwerksites als Hyves kunnen gebruikers op hun profielpagina blogs bijhouden. Hyves kent verschillende interessegroepen van schrijvers. De Lezen/Schrijven-site met ruim 400 leden beoogt volgens beheerder Jos 'leden van deze site te inspireren hun talenten verder te ontwikkelen, af en toe in competitie' (Jos 2008). Op de SchrHyvers-hyve delen de bijna 1400 leden hun passie voor schrijven met anderen, bijvoorbeeld door elkaars werk te lezen en te becommentariëren. Andere schrijfhyves hebben namen als: Drop je Blog! (322 leden), Gedichten uit je hart (4283 leden), Schrijf je eigen boek (134 leden) en Verhalen schrijven! (276 leden). Ook de netwerksite Facebook kent schrijfcommunity's waar vooral schrijvende jongeren actief zijn.

De ontwikkelingen op het web dragen bij aan de populariteit van schrijven. Ongewis is nog welke gevolgen dit heeft voor de organisatiegraad van schrijvers. Dit hangt af van de behoefte van (een deel van) de nieuwe schrijvers aan offline contact of podia naast het virtuele platform.

2.7 Theater

Theater is in de regel geen solistische bezigheid, maar veronderstelt samenwerking van een groep liefhebbers. In 2007 was 37% van de theaterbeoefenaars aangesloten bij een vereniging (Van den Broek 2010a). Waarschijnlijk is dit aantal de laatste jaren zelfs toegenomen: voor dans en theater samen groeide de organisatiegraad van beoefenaars in verenigingen van 59% in 2003 naar 68% in 2007 (Van den Broek 2009). Na een algemene schets van theater in verenigingen komen hieronder in kort bestek enkele bijzondere vormen van theater aan de orde, zoals theater door mensen met een beperking, poppenspel, theatersport, verteltheater, Live Action Role Playing en Re-enactment.

Aantallen leden, koepels en verenigingen

Het amateurtheater in Nederland heeft een aanzienlijke organisatiegraad. Bij de landelijke koepelorganisatie NVA (Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater) zijn ruim 1200 theatergroepen van allerlei pluimage aangesloten (persoonlijke communicatie met

Petra Kooman). De nva, die zich van oorsprong richt op de meer traditionele vereniging, spreekt bewust van 'groepen' om andere soorten theatergroepen niet uit te sluiten. De groepen houden zich bezig met allerlei vormen van theater: klassiek toneel, experimenteel theater, cabaret, mime en muziektheater. De activiteiten van de nva zijn gericht op belangenbehartiging, ondersteuning en advies in de vorm van collectieve verzekeringen, een toneelbibliotheek, repertoireadvieslijn, geluidsarchief en een tijdschrift (Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater 2009). De nva heeft vijftien regionale afdelingen. Groepen zijn via een getraptd lidmaatschap aangesloten bij de landelijke nva. Voorbeelden zijn de Rotterdamse Vereniging voor Amateurtheater (ruim 50 groepen) en het Amsterdamse Centrum voor Amateurtheater (30 groepen). Zij organiseren in de eigen stad activiteiten waarbij theatergroepen zich kunnen presenteren en bemiddelen bij de aanvraag van subsidies. Los van de nva bestaat in Nijmegen het door de gemeente gefinancierde ondersteuningsbureau voor (amateur)theater SAT (Secretariaat Amateur Theater), dat in 1985 is opgericht om het theaterklimaat in de regio te optimaliseren (<http://www.sat-nijmegen.nl/>).

Het is niet bekend hoeveel theatergroepen er naast de 1200 nva-leden bestaan. Kunstfactor vermoedt dat van de inhoudelijk gedreven theaterverenigingen meer dan de helft nva-lid is. Zij willen makkelijk toegang krijgen tot repertoire en op de hoogte worden gehouden van relevante ontwikkelingen. Deze inschatting vindt steun in de database van Kunst & Cultuur Gelderland, die naast 126 nva-theatergroepen ook 114 niet bij de nva aangesloten groepen telt (persoonlijke communicatie met Elsbeth Rozenboom). Een nva-lidmaatschap is voor een toneelgezelschap met een meer sociale dan artistieke functie van minder belang.

Sommige amateurtheatergroepen zijn informeel begonnen en hebben zich omgevormd tot een vereniging of stichting. Andere ad-hocgroepen zijn 'geadopteerd' door theaterwerkplaatsen, jeugdtheaterscholen of kleinere theaters, zodat ze over een rechtspersoonlijkheid beschikken. Rond middelbare scholen en in het studentenleven wordt veel aan theater gedaan. Het gaat bij scholieren vooral om voorstellingen, vaak musicals, waarvoor buiten schooltijd wordt gerepeteerd, soms onder begeleiding van een bevoegde (theater)docent. Studie- en studentenverenigingen hebben niet zelden een eigen theatercommissie of -groep die jaarlijks een stuk op de planken brengt. Deze groepen zijn minder zichtbaar want ze zijn zelden bij de koepelorganisatie aangesloten en treden vooral in eigen kring op. Een beperkt aantal amateurtheatergroepen richt zich met voorstellingen specifiek op het onderwijs, zoals het Leiderdorpse Aardewerk en Hemelse Gerechten dat gemiddeld twintig optredens per jaar verzorgt voor middelbare scholieren (persoonlijke communicatie met Sylvia van Rongen). Daarnaast zijn er verschillende jongerentheatergroepen, zoals de Amsterdamse o2o die, begeleid door professionele regisseurs, met aansprekende voorstellingen op scholen optreden.

Soms zijn gezelschappen verbonden aan een specifieke culturele achtergrond, zoals Turkse theatergroepen die vanaf begin jaren tachtig met uiteenlopende ambities producties maakten. Van de 32 groepen die (vooral) ontstonden vanuit zelforganisaties voor Turkse migranten, zijn er in 2007 nog 14 actief (IISG 2007; De Boer et al. 2009). Vrijwel alle migrantengemeenschappen kennen culturele uitingen op het vlak van theater, zoals drakenoptochten bij Chinees Nieuwjaar of de Anansiverhalen uit de West-Afrikaanse en

Caribische verteltraditie. De omvang en activiteiten van de groepen beoefenaars ervan is onbekend. Waarschijnlijk gebeurt er weinig in specifieke verenigingen voor kunstbeoefening, maar speelt het zich af binne eigen organisaties of informele verbanden. Naarmate hun theaterbeoefening nauwer verweven is met culturele gebruiken en rituelen, is het sterker de vraag of deze beoefenaars zichzelf in bevolkingsonderzoek als theaterbeoefenaars bestempelen.

Theater wordt op onverwachte plekken gemaakt. Om de verveling tegen te gaan richtte de uit Irak gevluchte theatermaker Bako Sorany in 1994 in het asielzoekerscentrum in Leeuwarden een theatergroep op. Deze groep is doorgegaan als Stichting Theater Zonder Grens en maakt nu met zowel allochtonen als autochtonen geëngageerd theater (<http://www.theaterzondergrens.nl>). Meestal is theater in asielzoekerscentra minder structureel en meer gericht op tijdverdrijf dan op artistieke ontplooiing. De Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen / Vrouwen van Nu telde in 2003 in theatergroepen in eigen kring 540 leden (persoonlijke communicatie met Brigitte Leferink). De mensenrechtenorganisatie Amnesty International had vanaf de jaren tachtig zo'n twintig theatergroepen die zich richten op thema's rondom mensenrechten (persoonlijke communicatie met Wim Roelofsen). Nadat Amnesty International in 2005 met deze activiteit stopte, gingen enkele groepen als vereniging door en werd de Stichting Mensenrechtentheater opgericht 'voor iedereen die mensenrechten op kunstzinnige manier uitdraagt' (persoonlijke communicatie met Jorn Hordijk).

De gemiddelde leeftijd van theatergroepen loopt uiteen. Meer traditionele theatergroepen lijken een langer leven beschoren te zijn, waarbij zestig jaar geen uitzondering is. Naar eigen zeggen is de oudste amateurtoneelvereniging het Leidse 'Onder ons', dat in 1854 werd opgericht (Toneelvereniging Onder Ons z.j.). Ad-hocgroepen hebben een beperktere levensduur: ze verdwijnen na enkele jaren of blijven bestaan en continueren dan vaak als stichting (persoonlijke communicatie met Robbert Baars).

Van het gemiddeld ledental van theatergroepen zijn slechts schattingen te maken. Vaak wisselt dit per productie. In de meer traditionele toneelgroepen bijvoorbeeld, spelen niet alle leden elke productie mee. Ze verrichten dan andere taken rondom de voorstelling of zijn 'slappend lid'. Het gemiddeld aantal leden bij deze verenigingen wordt geschat op 15 tot 25 leden. Ad-hocgroepen zijn eveneens wisselend van formaat en zijn vermoedelijk wat kleiner, gemiddeld 10 leden.

Theaterverenigingen zijn zowel in stedelijke gebieden als op het platteland te vinden, maar de stedelijke verenigingen krijgen meer in de aandacht. Het beeld dat op het platteland vooral traditioneel theater wordt gemaakt is overigens te ongenueanceerd: er zijn in dorpse gemeenschappen veel verenigingen die vooral een sociale functie hebben, maar daartegenover staat dat ontwikkelingen wel degelijk in de gaten worden gehouden. Zo heeft locatietheater ook zijn weg gevonden naar de meer traditionele groepen (persoonlijke communicatie met Robbert Baars).

In alle lagen van de bevolking maakt men theater, waarbij soms sprake is van enige sociale segregatie. Zo is er een dorp in het noorden van het land waar twee theaterverenigingen niets met elkaar te maken wilden hebben: een toneelvereniging waarin de

dorpsnotabelen klassieke stukken op de planken brachten en de kluchtenvereniging met vooral arbeiders en boeren.

Dat theaterbeoefenaars relatief vaak vrouwen en jongeren zijn (Van den Broek 2009) herkent Kunstfactor in het georganiseerde segment: naar schatting is twee derde vrouw en vele jongeren zijn te vinden in het theater rondom middelbare scholen, jeugdtheaterscholen, centra voor de kunsten en in de studentenwereld. Er zijn verenigingen met een respectabele leeftijd en er zijn leden die al zeer geruime tijd aan een theatervereniging verbonden zijn. De NVA heeft onderscheidingen voor langjarig lidmaatschap of toneeljubilea (5-75 jaar) die verenigingen kunnen aanvragen voor hun jubilarissen.

Hoewel er theatergroepen zijn met een ledenbestand van voornamelijk 50-plussers, lijkt vergrijzing voor alsnog geen bedreiging voor het voortbestaan van verenigingen. Wel heeft het gevolgen voor de artistieke keuzes. Vergrijzde groepen hebben dikwijls een behoudend repertoire. De leeftijdscategorie van twintig tot veertig jaar is ondervetwoordigd omdat in deze levensfase de prioriteit vaak ligt bij studie, werk en gezin. De leeftijd van verenigingsleden loopt uiteen van eind twintig tot tachtig jaar. Jongeren zijn meestal actief in theatergroepen met leeftijdsgenoten.

De verenigingsvorm is binnen het theater niet meer vanzelfsprekend. Net als in de rest van verenigingsland zijn beoefenaars minder in vaste verbanden actief. Gelijkgestemde theaterliefhebbers zoeken elkaar in plaats daarvan op voor een bepaalde productie, om daarna weer hun eigen weg te gaan. De dynamiek van deze ad-hocgroepen verschilt van de continuïteit van veel verenigingen, maar het principe van theater maken in groepsverband blijft onveranderd.

Zwammerdams Amateurtoneel (tekst Judith Rippen)

Het Zwammerdams Amateurtoneel (Z.A.T.) stamt uit 1975 en is de toneelvereniging van het dorp Zwammerdam, gemeente Alphen aan den Rijn. Momenteel telt de vereniging 39 leden en 17 jeugdleden. Het is een groep enthousiaste mensen die in de vrije tijd graag toneel speelt. Zwammerdam en omgeving dragen Z.A.T. een warm hart toe, wat te merken is aan het groeiend aantal donateurs.

Tweemaal per jaar voert men een groot toneelstuk op, meestal een klucht of een blijspel, en veelal voor een uitverkochte zaal. Soms kiest men voor een eenakter, een kort toneelstuk van ongeveer drie kwartier, om mee te doen aan regionale eenakterfestivals. In het voorjaar van 2009 voerde de jeugdgroep van de vereniging twee eenakters op.

Een keer per week wordt er gerepeteerd (als de uitvoering dichterbij komt twee keer). De repetitieavonden zijn gezellig, maar er wordt serieus geoefend. Tekstkennis is zeer belangrijk, de acteurs leren thuis hun rol. Op de repetitieavonden worden de scènes doorgenomen. Voordat een personage goed uit de verf komt zijn er heel wat uurtjes aan gependend (en is er heel wat af gelachen). Naast de toneeluitvoeringen organiseert Z.A.T. ook avonden zonder theater.

Daarnaast verzorgt Z.A.T. kindervoorstellingen, zoals een Sinterklaasvoorstelling. Ook kan men een Sint en Piet inhuren om thuis langs te komen. Acteurs moeten daarvoor over improvisatietalent beschikken, want kinderen reageren niet altijd zoals verwacht.

Ook draagt Z.A.T. haar steentje bij aan de organisatie van Koninginnedag (sketches, een verkleedpartij of soms 's avonds een oranjebal). Bij open monumentendag of andere culturele evenementen is Z.A.T. vaak van de partij. Daarnaast probeert men regelmatig een constructieve bijdrage te leveren aan de organisatie van activiteiten van andere verenigingen. Verder is het mogelijk bij Z.A.T. kleding te huren en daar wordt vanuit de verre omtrek gebruik van gemaakt. Z.A.T. is een levendige vereniging waar meer gebeurt dan alleen de standaard jaarlijkse voorstelling.

Verenigingsleven

Kunstfactor bespeurt bij theaterverenigingen een toenemend aantal producties per jaar. Naast een grotere productie in de eigen omgeving, speelt men straattheater, monologen, korte stukken of eenakters, soms in festivals op grote schaal. Zo zijn ruim zestig amateurtheaterfestivals voor eenakters, monologen en korte stukken geïnventariseerd door Kunstfactor en de NVA. De meeste daarvan zijn gericht op amateurtoneelverenigingen uit de regio, die op open inschrijving of na een selectie kunnen deelnemen. Er zijn festivals die een winnende voorstelling kiezen en daarnaast workshops aanbieden (Kunstfactor/NVA 2009).

Amateurtheatergroepen treden geregeld op in openluchttheaters. Nederland telt circa vijftig openluchttheaters, veelal aangesloten bij de overkoepelende vereniging voor openluchttheaters, waar van mei tot en met september ongeveer 450 voorstellingen worden gegeven die samen zo'n 350.000 bezoekers trekken (Alexander en Van der Krogt 2009). Deze voorstellingen worden overwegend maar niet uitsluitend door amateurs verzorgd. Naast theater staan vaak ook muziek en dans op het programma.

In 'de wijken' bieden buurthuizen een podium voor lokale theaterinitiatieven. Soms zijn dit verenigingen, maar er zijn met name in de steden ook projecten community art waarin theatermakers met bewoners een productie neerzetten (www.community-art.nl/nl/). Scholing vormt bij theaterverenigingen onderdeel van het reguliere repetitieproces. Van de eerste tot en met de generale repetitie krijgen spelers aanwijzingen van de regisseur en ontwikkelen ze zich binnen de grenzen van hun kunnen. De mate van ontwikkeling verschilt per vereniging en hangt vanzelfsprekend nauw samen met de ambitie, het leervermogen en de attitude van spelers, de kwaliteit van de regie, enzovoort. Voor sommige toneelverenigingen is het einddoel bereikt als alle spelers hun tekst kennen, terwijl voor andere gezelschappen de eisen veel verder gaan. Het komt voor dat verenigingen na afloop van een productie een moment inlassen voor scholing dat losstaat van een te spelen stuk, zoals een meerdaagse training, al dan niet gegeven door een externe professional. Uiteraard hebben leden de mogelijkheid zich elders te scholen, bijvoorbeeld bij de centra voor de kunsten.

Sommige theaterverenigingen stellen eisen aan het niveau van de leden en kennen procedures rondom toelating, variërend van een auditie tot een kennismakingsperiode. Afhankelijk van het ambitieniveau moeten spelers eenmalig of per productie of rol auditeren, waarbij de regisseur, al dan niet in samenspraak met enkele leden beslist. Bij ad-hocgroepen regelen spelers dit zelf of ze zoeken gericht naar gelijkgestemden (persoonlijke communicatie met Baars).

Circa de helft van de toneelverenigingen werkt met een professionele regisseur. Bij grotere, draagkrachtigere en/of betere amateurgroepen zijn tevens andere professionals betrokken, zoals een dramaturg, vormgever en/of productie leider. Ook voor licht en geluid trekken theaterverenigingen soms beroepskrachten aan, vooral tijdens de voorstelling zelf. Naast hbo-kunstvakopleidingen die opleiden tot het beroep van theatermaker en enkele vakopleidingen op roc's bieden provinciale steunfunctie-instellingen voor kunst en cultuur opleidingsmogelijkheden voor goede spelers en makers in het amateurtheater. Dit varieert van kortlopende cursussen tot meerjarige kaderopleidingen spel of regie, of coachingstrajecten waarbij een talentvolle amateurtheatermaker wordt gekoppeld aan een aansprekende professionele theatermaker (De Boer en Smit 2008). Een logische samenwerkingspartner voor theaterverenigingen is de theaterwerkplaats (zie ook hoofdstuk 3), die binnen het amateurtheater een initiërende, adviserende en faciliterende rol vervult (Kolen-van Loon 2008). Ook weten theatergezelschappen lokaal meestal de ondersteuningscentra voor amateurkunst te vinden, en vice versa. Verenigingen slaan weliswaar de handen ineen voor de organisatie van festivals voor amateurtheater, maar houden zich in het algemeen vooral met de eigen activiteiten bezig. Incidenteel maakt men in samenwerking met andere partijen voorstellingen rond lokaal erfgoed, streekgeschiedenis of de kerstviering.

De contributie van theaterverenigingen is van oudsher relatief laag, maar stijgt de laatste jaren. Dit hangt samen met een stijging van het ambitieniveau: theater op locatie, een professionele regisseur en beter licht en geluid. De contributie op het platteland begint naar schatting bij 75 euro per jaar en gaat in de grote steden richting 300 euro. Een ambitieuze theatergroep komt vrijwel altijd geld tekort. Producties zijn kostbaar, zeker naarmate er professionele regie, bijzondere locaties, decors of media aan te pas komen. De kosten van deze producties lopen enorm uiteen, variërend van 5000 euro tot 15.000 euro. Veel theaterverenigingen voelen zich om financiële redenen beperkt in hun mogelijkheden (persoonlijke communicatie met Robbert Baars). Naast de contributies hebben verenigingen daarom extra financiering nodig, vaak afkomstig van gemeentelijke subsidie maar soms ook van fondsen en het bedrijfsleven. Het ontbreekt aan betrouwbare gegevens over gemiddelde bestedingen en inkomsten van toneelverenigingen. Bekend is wel de richtlijn dat regisseurs met een kaderopleiding minimaal 60 euro per dagdeel ontvangen, exclusief reiskostenvergoeding (KCG 2009). Voor een regisseur met een HBO-vakopleiding is dat vaak drie keer zo veel (persoonlijke communicatie met Robbert Baars).

Andere vormen van theater (tekst Lotte Volz)

Een kleine speler is de Nederlandse Vereniging voor het Poppenspel (NVP) die het poppenspel (theater met handpoppen, marionetten, schimmen of objecten) onder de aandacht brengt door het organiseren van lezingen en voorstellingen en door scholing voor beginnende poppenspelers. De NVP is er zowel voor amateurs als beroepsspelers. Er bestaan geen gegevens over de verhouding daartussen. Met veel voorzichtigheid

schat voorzitter Trudy Kuiper het aantal amateurspelers op 250 en het aantal beroepsspelers op 60 (persoonlijke communicatie met Trudy Kuiper). Voor theatergroepen die zich richten op mensen met een verstandelijke, psychiatrische of lichamelijke beperking is een platform in oprichting, waarbij Kunstfactor, Special Arts Nederland en zo'n 25 theatergroepen betrokken zijn. Naar schatting is het totaal aantal groepen groter, maar niet alle groepen zijn goed zichtbaar omdat de theateractiviteiten binnen de dagbesteding van zorginstellingen plaatsvindt. Net als bij elke andere theatergroep wordt er met de acteurs gewerkt aan een stuk tot het op de planken staat, maar bijzonder is dat dit meestal zelfgemaakte stukken zijn. Dit is een praktische oplossing voor de acteurs die meestal niet in staat zijn om met geschreven scenario's om te gaan en geeft een bijzondere kwaliteit. Enkele groepen acteurs met een beperking hebben van theater hun beroep gemaakt en horen niet meer tot het amateurcircuit. In Nederland zijn 132 theatersportverenigingen bekend (database <http://www.theatersport.nl/>). Theatersport is een vorm van improvisatietheater waarbij acteurs het in teams tegen elkaar opnemen. Het publiek geeft richting aan de inhoud en kent samen met een jury punten toe aan de gespeelde scènes. Oorspronkelijk is theatersport ontstaan als improvisatietraining voor acteurs en als oefening om plankenkoorts tegen te gaan. Naarmate het spelen voor publiek succesvol bleek, ontwikkelde theatersport zich als op zichzelf staande theatervorm. Niet iedereen beschouwt het als volwaardige theatervorm, hoofdzakelijk omdat men er entertainment in ziet, waarbij de spelers geen artistieke groei zouden doormaken. Dit neemt niet weg dat de theatersporttoefeningen veel gebruikt worden in dramalessen en er een groeiende interesse is voor de wedstrijden.

Verteltheater mag zich eveneens in een groeiende belangstelling verheugen, maar er is nagenoeg niets bekend over de beoefening van verteltheater in de vrije tijd. Hoewel veel vertellers individueel werken, beoefent men deze theatervorm ook in groepsverband. Verenigingsverbanden zijn bij Kunstfactor niet bekend. Verteltheater wordt waarschijnlijk meer in informele kring beoefend (denk aan de vele culturen met een rijke verteltraditie) waarbij het lastig is te bepalen wanneer een levendig verteld verhaal verteltheater mag heten. Ook zijn er particuliere aanbieders van cursussen verteltheater, soms in het kader van algemene cursussen spreken in het openbaar. Verteltheater heeft ook een plaats in producties op basis van ervaringen van de spelers of in community art waar wijkbewoners hun verhalen vertellen in een theatrale setting. Deze projecten haken vaak in op de reeds lang aanwezig verteltraditie in migrantenculturen. Tot 2004 bestond in Utrecht een festival voor verteltheater, waaraan zowel amateurs als professionals deelnamen. Op dit moment ontbreekt een duidelijk podium.

Live Action Role Playing (LARP) is een vorm van improvisatie- en locatietheater die in Nederland sinds de jaren tachtig in verenigingsverband wordt beoefend. Net als bij 'zittende' rollenspellen, zoals het populaire Dungeons & Dragons, draait het in LARP om een verhaal dat zich afspeelt in een imaginaire wereld waarin de spelers deelnemen vanuit een geconstrueerd personage. Een LARP speelt zich af op een groot terrein, vaak een bos of veld, en heeft tientallen tot honderden deelnemers. Een hoofdplot is van tevoren vastgelegd (soms zelfs beschreven in gekalligrafeerde documenten) maar spelers handelen volgens het door hen gekozen personage. De duur van een spel kan

variëren van een uur tot een heel weekend of zelfs een week. Iedereen speelt door elkaar, tegen elkaar en met elkaar en draagt bij aan een leuke tijd. Naast spelen is er ook de mogelijkheid te figureren als PC (playing character) of NPC (non-playing character), waarbij men steeds gedurende korte tijd kleine of grote rollen krijgt toegewezen. Bij sommige verenigingen heet dit monstren. Figureren is een goede manier om kennis te maken met LARP. Bij sommige verenigingen worden ook trainingen georganiseerd om kennis te maken met LARP en de regels die daarvoor gelden. Er zijn verschillende typen evenementen Live Action Role Playing. Sommige zijn sterk gericht op 'butsen' (vechten), andere kennen slechts weinig gevechten en heel veel scènes met dramatische heldendaden, spannende documenten, uitgebreide decors en kostuums (meestal zelf gemaakt) en boven alles: een zeer uitgebreid interactief verhaal dat soms maanden voorbereiding vergt. Deze laatste soort impliceert veel kunstbeoefening, maar ook bij 'butsevents' zijn de spelers uren, zo niet dagen bezig kleding te maken en een karakter te bedenken. Slechts weinig spelers kopen alle kostuums en zwaarden en halen hun karakters rechtstreeks uit boeken. (http://nl.wikipedia.org/wiki/Live_Action_Role_Playing_Game). Er is op internet een LARP-startpagina (www.lrapagenda.nl), waar inmiddels ruim veertig verenigingen staan vermeld.

Re-enactment of levende geschiedenis is ontstaan in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië. Het basisidee is dat een groep mensen het verleden tot leven roept. Dat kan om de middeleeuwen gaan, maar er zijn inmiddels verenigingen voor bijna iedere denkbare periode. Historische correctheid staat er, anders dan bij LARP, hoog in het vaandel. Film- en televisieproducenten huren re-enactors in. Films als *Braveheart*, *Gladiator* en *Lord of the Rings* hadden er zonder deelname van grote groepen re-enactors heel anders uitgezien (<http://www.arcana.nl/index.php?page=verwijzingen>).

2.8 Kunstbeoefening in verenigingen in Alphen aan den Rijn

Bovenstaand werd het beeld van de kunstbeoefening in verenigingsverband in Nederland geïllustreerd door korte portretten van enkele Alphense verenigingen. Om de amateurkunstkaart van deze gemeente verder in te kleuren is een inventarisatie van amateurkunstverenigingen gemaakt. Hiervoor zijn verschillende bronnen gebruikt: internetzoekmachines, startpagina's en andere websites, de gemeentegids, gemeentelijke subsidietoekenningen en ledenbestanden van enkele landelijke koepelverenigingen. Hieronder worden de beschikbare gegevens over de Alphense verenigingen vergeleken met de landelijke data.

Verwachte aantallen leden en verenigingen

Op basis van het inwonersaantal van Alphen aan den Rijn en de percentages kunstbeoefenaars en verenigingsleden uit bevolkingsonderzoek (Van den Broek 2010a) kunnen schattingen gemaakt worden van de aantallen Alphense kunstbeoefenaars en leden van amateurkunstverenigingen. Die schattingen zijn dan gebaseerd op de veronderstelling dat op de inwoners van die gemeente de nationale gegevens van toepassing zijn. Alphen had in 2007 circa 71.000 inwoners, waarvan circa 56.750 inwoners van 16 jaar en ouder. Er van uitgaande dat een kleine helft van hen aan kunstbeoefening doet, telt

Alphen zo'n 27.500 kunstbeoefenaars in die leeftijdscategorie. Landelijk is 13% van die kunstbeoefenaars lid van een vereniging, wat voor Alphen zou neerkomen op circa 3575 verenigingsleden van 16 jaar en ouder. Uitgaande van het eerder in dit hoofdstuk geraamde gemiddelde van 35 leden per vereniging (en mensen tot 16 jaar buiten beschouwing latend), komt dat neer op ongeveer honderd verenigingen.

Inventarisatie verenigingen

Bij de inventarisatie vonden wij zestig amateurkunstgezelschappen die als vereniging te boek staan, of die een soortgelijke structuur kennen maar bijvoorbeeld een stichtingsvorm hebben (tabel 2.3). Dit aantal is aanzienlijk lager dan de zojuist geraamde honderd verenigingen, hetgeen betekent dat onze inventarisatie niet volledig dekkend is. Sommige van deze clubs hebben meerdere groepen, bijvoorbeeld een jeugdkoor, vrouwenkoor en gemengd koor, zodat uiteindelijk 84 groepen geteld werden.

Tabel 2.3

Aantal verenigingen en groepen naar discipline in Alphen aan den Rijn

	aantal verenigingen	aantal groepen
vocaal	38	46
instrumentaal	7	19
dans	9	10
theater	6	7
nieuwe media	1	1
beeldend	1	1
schrijven	0	0
totaal ^a	62	84

a De optelling van het aantal verenigingen in de tabel geeft een totaal van 62 verenigingen, doordat een enkele vereniging binnen meerdere disciplines opereert en dus bij optelling per discipline dubbel geteld wordt.

Bron: Inventarisatie Kunstfactor (2009)

Driekwart van de amateurkunstverenigingen zijn muziekverenigingen, op grote afstand gevolgd door verenigingen voor dans en theater. Het overwicht van muziekverenigingen is de optelsom van het feit dat muziek zowel een veel beoefende discipline is als een hoge organisatiegraad kent (Van den Broek 2010a). De andere discipline met een grote omvang is de beeldende kunst, die echter een aanzienlijk lagere organisatiegraad kent. Toch is zelfs dan het geringe aantal verenigingen voor beeldende kunst in Alphen verrassend laag.

Van 43 van de 65 geïnventariseerde verenigingen is het ledenaantal bekend. Gemiddeld hebben de verenigingen in Alphen aan den Rijn 36 leden (tabel 2.4). Dit komt sterk overeen met het geschatte gemiddelde ledental van 35 personen aan het begin van deze paragraaf.

Tabel 2.4

Gemiddeld en totaal aantal leden van 43 verenigingen in Alphen aan den Rijn

	aantal verenigingen waarvan ledental bekend is	gemiddeld aantal leden	totaal aantal leden
muziek vocaal	30	34	1020
muziek instrumentaal	8	47	376
dans	–	–	–
theater	3	27	81
beeldend	1	12	12
nieuwe media	1	40	40
schrijven	–	–	–
totalen	43	36	1537

Bron: Inventarisatie Kunstfactor (2009)

Kenmerken van Alphense verenigingen

De bijlage bij dit hoofdstuk bevat een overzicht van de in Alphen aan der Rijn gevonden verenigingen. Per discipline, waarbij muziek vanwege de omvang is verdeeld in instrumentaal en vocaal, wordt van elke vereniging een aantal kenmerken genoemd. Afhankelijk van de beschikbare informatie gaat het om gegevens als het aantal leden, de gemiddelde leeftijd, genre, jaar van oprichting en organisatievorm (vereniging, stichting, eventuele subgroepen).

De Alphense amateurkunstenaar die zich bij een vereniging wil aansluiten heeft diverse mogelijkheden. Een blik op de tientallen muziekverenigingen geeft een grote verscheidenheid aan beoefende genres te zien: kerkmuziek, gospel, volksmuziek, jazz, klassiek en lichte muziek. Zoals ook geschetst in de paragraaf over muziek, worden veel koren begeleid door een ensemble of combo en hebben blaasmuziekverenigingen vaak een verbinding met de dans door een majorettegroep. Bij dans bestaan er, naast majorettes en een volksdansvereniging, maar liefst drie clubs voor country of line dance. Onbekend is of dit een landelijk beeld is of dat dit aan een bijzondere voorliefde voor dit genre onder Alphenaren ligt. Bij het in kaart brengen van het landelijke beeld bleek dit genre voornamelijk binnen dansscholen te worden beoefend, Alphen aan den Rijn lijkt wat dit betreft atypisch.

2.9 Slotbeschouwing

Het tweeledige doel van dit hoofdstuk was om enerzijds de beschikbare kennis over kunstbeoefening in verenigingsverband weer te geven en anderzijds de resterende kennislacunes te benoemen. Bovenstaande inventarisatie biedt tal van doorkijkjes in het verenigingsleven. Het geheel overziend, luidt de conclusie echter dat, met enige variatie tussen disciplines, betrekkelijk weinig complete informatie over kunstbeoefening in verenigingen bestaat. Het aantal verenigingen is feitelijk onbekend, laat staan dat er een betrouwbaar beeld is van de opbouw van de ledenbestanden, van de activiteiten die er

worden ontplooid of van de uitdagingen waarvoor men zich gesteld ziet. Het verslag van een poging tot een sectorverkenning van de amateurkunst in Noord-Brabant (Edelman en Van Bommel 2008) geeft aan hoe lastig die informatie te verkrijgen is. Hier ligt dus een majeure uitdaging, zeker gezien de beleidsaandacht voor de sector. Die beleidsmatige interesse in het verband tussen kunstbeoefening en vraagstukken als sociale cohesie en integratie vergroot de behoefte aan kennis niet alleen, maar compliceert die ook.

Zonder de detailcijfers te kennen weten we dat er in elke gemeente van ons land vele, vaak tientallen verenigingen voor amateurkunst actief zijn. Zij verbinden mensen rond een bepaalde discipline of kunstuiting en spelen een rol binnen de lokale gemeenschap. En hoewel sommige verenigingen vergrijzen, met name in gebieden waar jongeren wegtrekken of waar sprake is van ontvolking (Noordoost-Groningen, Midden-Limburg), zijn er ook talloze verenigingen die bloeien en groeien. Verenigingen hebben een behoudend imago, maar in reactie op maatschappelijke trends zijn in verenigingsland wel degelijk verschuivingen gaande. Die betreffen zowel de artistieke inhoud als de organisatievorm.

Digitalisering heeft tal van gevolgen voor kunstbeoefening. Het heeft geleid tot allerlei nieuwe toepassingen en kunstvormen zoals gameontwerp en digitale beeldbewerking, en het heeft kunstbeoefening toegankelijker gemaakt door goedkopere apparatuur en grotere beschikbaarheid van informatie. Het internet biedt kunstliefhebbers een niet meer weg te denken podium. Talloze community's op internet kunnen gezien worden als een nieuwe vorm van vereniging rond een (sub)discipline. De digitalisering en opkomst van internet in het algemeen openen de weg naar kunstbeoefening: men kan er informatie vinden, met andere liefhebbers in contact komen, eigen werk laten zien en daar commentaar op ontvangen, en reageren op werk van anderen. Enerzijds kan dit de vereniging vervangen: als men op internet de informatie en uitwisseling vindt die men zoekt, zal men wellicht niet meer bij een vereniging aankloppen. Anderzijds kunnen mensen die, via internet geïnspireerd, zelf aan de slag willen zich voor *the real thing* wellicht juist wel bij een vereniging melden. Webcontacten leiden dikwijls tot offline ontmoetingen, waaruit nieuwe groepsverbanden, al dan niet in verenigingsverband, kunnen ontstaan.

Uiteraard zijn ook sociaal-culturele veranderingen van invloed op het verenigingsleven. Eén daarvan is de groeiende tijdsdruk. Een toenemend deel van de potentiële beroepsbevolking heeft betaald werk (vrouwen vooral), waardoor meer mensen werk en zorg combineren, terwijl in de krappere vrije tijd uit steeds meer vrijetijdsactiviteiten kan worden gekozen. Die concurrentie in de agenda kan ten koste gaan van het verenigingsleven, doordat men zich niet tot verenigingen aangetrokken voelt en/of doordat men zich binnen verenigingen meer als 'consument' opstelt dan als actief betrokkene. In reactie kiezen sommige verenigingen voor meer ad-hocactiviteiten in een projectmatige aanpak, waarbij beoefenaars zich kunnen aanmelden voor een project in plaats van voor een vast lidmaatschap. De boodschap lijkt dat verenigingen zich niet van nieuwe ontwikkelingen afzijdig moeten houden en dat er reden is hun aanbod af te stemmen op de wensen van de nieuwe beoefenaars. Voor nieuwe kunstvormen, vooral op het digitale vlak en binnen de urban arts, is de verenigingsvorm verre van vanzelfsprekend:

beoefenaars komen op andere plekken bij elkaar, op internet respectievelijk op straat of in het uitgaansleven. Verenigingen staan voor de uitdaging voeling te houden met de eigen tijd. Hier vormt de vergrijzing een probleem. Jongeren en ouderen opereren steeds minder in dezelfde groepen, wat de uitwisseling tussen vernieuwing en traditie remt (Kunstfactor/vng 2008). Door hierop in te spelen kunnen verenigingen, maar ook overheden, de vitaliteit van de sector waarborgen.

Hoewel veel minder elitair dan de voorgaande eeuwen, worden amateurkunstverenigingen anno 2009 vooral bevolkt door hoger opgeleide autochtonen. Verenigingen hebben soms wel de wens om hun ledenbestand meer een afspiegeling van de samenleving te laten zijn, maar weten niet hoe dit aan te pakken. Wellicht kan de Code Culturele Diversiteit, een gedragscode van de culturele sector om diversiteit te verankeren, ook uitstralen naar verenigingen. De tweede generatie allochtone Nederlanders doet in hun vrije tijd meer aan kunstbeoefening (Van den Broek 2008). Voor verenigingen is de uitdaging hen te laten instromen in de georganiseerde amateurkunst.

De huidige beleidsaandacht voor kunsteducatie en amateurkunstbeoefening biedt verenigingen kansen. Zij kunnen zich profileren door samen te werken met scholen, naschoolse opvang en jeugd- en buurtwerk. Door met gerichte activiteiten te proberen kinderen, jongeren en allochtonen aan zich te binden, kunnen verenigingen vergrijzing en verstarring tegengaan en gezond blijven. Dergelijke samenwerking en gerichte activiteiten zijn er al op kleine schaal, maar ze zouden kunnen uitgroeien tot een belangrijke (neven)functie van verenigingen.

Bijlage Inventarisatie Alphen aan den Rijn, verenigingen en kenmerken

december 2009

muziek vocaal

naam	kenmerken
Be Glad, tienerkoren	tienerkoor, stichting
Local Gospel Projects	stichting, geen koor
Stivoza	stichting, twee koren
fifty-fifty	± 40 leden, leeftijd 50+
ladies and gentlemen combination	± 14 leden, gemengd
combo (begeleiding)	
Collegium Voci	stichting, oprichting 1992, 5 koorgroepen
kinderkoor groep A	6 tot 10 jaar, ± 14 leden
kinderkoor groep B	4 en 5 jaar, ± 13 leden
tienerkoor	10 tot 17 jaar, ± 16 meisjes
meisjeskoor	16 tot 27 jaar, ± 17 meisjes
vrouwenkoor	27 tot 50 jaar, 21 vrouwen
Alphens Kozakkenkoor	mannenkoor, 36 leden, repertoire: byzantijns-liturgische muziek en kozakkenliederen, oprichting april 2007
Alphens Mannenkoor	± 80 mannen
Cantabile	kamerkoor a capella, gemengd, ± 14 leden, oprichting 1987
Fountain Folks, jongerenkoor	30 leden, gemengd, koor van RK Parochie De Emmaüsgangers
De Broncantorij	gemengd parochiekoor, oprichting 1971, ± 31 leden
Koren H. Willibrordus Alphen	
gemengd koor	–
Fioretti	± 33 vrouwelijke leden
jongerenkoor Cantal	± 13 jonge vrouwen
kinderkoor De Krekeltjes	–
Oratoriumkoor Alphen	gemengde vereniging, oprichting 1916, ± 61 leden
Singing Devotion	gemengd koor, oprichting 1996, 60 leden, 16 tot 65 jaar, vnl. 55+
The Choir Company (gospel)	stichting, opgericht in 1998, vaste groepen in verschillende plaatsen, waaronder Alphen, ook kortlopende projecten
Junior Vocals	± 15 leden, 10-15 jaar, oprichting 2004
Double G	a capella gospelgroep, oprichting 1995, 6 mannen, muziekstijl geënt op moderne stijlen als pop, soul en jazz

naam	kenmerken
Devee	gospel praise koor, oprichting 1994 ± 20 leden, 18-30 jaar
Ēlijah	gemengd koorgospel en soul ± 26 leden
His Revelation Laozi	interkerkelijk popkoor, 25 leden, treden op met band black gospel, oprichting 1983 jongeren vanaf ±16 jaar
Mixed Voices	gospel, gemengd, 6 leden, oprichting 2002, ondersteuning van kerkdiensten
Sound of Celebration	gospelkoor voor dertigers, oprichting 1994, 35 leden, afwisselend repertoire
Take 1	popkoor, 25 leden, 12-14 jaar, dansen, zingen en toneelspelen op een moderne manier
Castellumkoor	gemengd projectkoor ± 36 leden, 16-60 jaar
Avanti	gemengd koor
Bernarduskoor	Alphen, 25 leden, oprichting 1834, kerkkoor
Spring	kinderkoor, vereniging, oprichting 1997 ± 21 leden
De Kreunende Sluisdeuren	vereniging, oprichting 1997 Shantikoar met begeleiding van 3 accordeons en 2 gitaren 60 mannelijke leden
Alphens Operettekoor	operettevereniging, oprichting 1943 gemengd koor, ± 60 leden
Jubilate Deo	christelijk gemengd koor, oprichting 1944 maximale leeftijd bij toetreden: 65 jaar
Adventskerk Alphen Hervormd kerkkoor	–
Jubilate Deo	–
Christelijk gemengd Ontmoetingskoor	gemengd koor
Sionskoor (Sionskerk)	gemengd koor, 36 leden, geestelijke liederen
Summertime	pop- en musicalkoor, vereniging ± 55 leden, 18-65 jaar
Celebrate koor en orkest	oprichting 1984 ± 20 zangers, 28 instrumentalisten
Choice	jazz, klassiek en traditioneel werk, evangelie staat centraal stichting met zanggroep (8 personen) en begeleidingsband (4 personen)
Vocal Vanilla	close harmony group, oprichting 1998 9 vrouwelijke leden
Intermezzo	vrouwenkoor
Piosenka	vrouwenkoor, oprichting 1994 14 leden, wereldmuziek met accordeonbegeleiding

naam	kenmerken
Wielewaalkoor	seniorenkoor, activiteit Stichting Welzijn Senioren, repetities in activiteitencentrum de Wielewaal
Ons Koor	christelijk gemengd koor, 35 leden van 35-80 jaar, Nederlands repertoire

muziek instrumentaal

naam	kenmerken
Alphen Opus 2	accordeon orkest, oprichting 1995 ± 18 leden
Harmonie Arti	vereniging, oprichting 1908 (oudste muziekvereniging in Alphen aan den Rijn) ± 70 leden
Jong Arti	
Groot Arti	organiseren zelf cursussen Algemene Muzikale Vorming (AMV)
opleiding	voor kinderen van 8-11 jaar
Drum en Showband Con Brio	vereniging, 100 leden, alle leeftijden
drumband	oprichting 1955
boerenblaaskapel	oprichting 1985
tussendoortje	oprichting 1997, 15 jeugdleden met majorette, zie dans
Crescendo	muziekvereniging, oprichting 1923, 4 afdelingen, totaal 75 leden
harmonie	40 leden, leeftijd 7-70 jaar
drumband	20 leden
blaaskapel	-
majorettegroep	zie dans
Muziekvereniging Sint Lambertus:	vereniging met 4 orkesten
Die Reichende Kapelle	Egerländer- Böhmsche- en Tsjechische volksmuziek, 22 leden
Die Alpener Oberkrainer	oprichting 1995, Sloveense volksmuziek met zang en slagwerk, 9 leden
slagwerkgroep	oprichting 1961, 16 leden
fanfare	oprichting 1994, films, musicals en de hedendaagse top-100, 45 leden
opleidingsorkest	opleidingsorkest voor de jeugd, 20 leden
Muziekvereniging DSS Aarlanderveen	opleiding Algemene Muzikale Vorming en instrumentale lessen in eigen beheer leerlingen vanaf 7 jaar
fanfare orkest	± 50 leden, hoog niveau
drumfanfare	± 25 leden
opleidingsorkest	± 30 leden
majorettes	zie dans
Gilde Alphen aan den Rijn	orkest: 20 musici 50-90 jaar, (teken- en schildersgroep; zie beeldend) hiernaast veel andere maatschappelijke activiteiten

dans

naam	kenmerken
The Little Eagle Country Dancers	vereniging
Drum en Showband Con Brio	vereniging, 100 leden, oprichting 1955
majorettegroep	majorette groep tussen 1958-1961 en sinds 1972
drum- en showband	zie instrumentaal
Crescendo	muziekvereniging, oprichting 1923
majorettegroep	± 22 meiden 6-15 jaar
harmonie, e.d.	zie instrumentaal
Plesjati	volksdansvereniging, oprichting 1976
beginners	–
gevorderden	–
Tombstone Linedancers	–
The Chicken Boogies Line dansers	–
G.R.O.M. Gezellig Rollen Op Maat	stichting voor rolstoeldans, oprichting 1978
DSS Aarlanderveen	
majorettes	leerlingen vanaf 7 jaar
fanfare .e.d.	zie instrumentaal
Stichting Dansclub Alphen	dansles aan mensen zonder (vaste) danspartner, programma vier lessen voor één dans, twee niveaus, na de les is er vrij dansen, geen eigen locatie

theater

naam	kenmerken
Alphense toneelgroep SPO T	oprichting 1984 als afsplitsing van Per Express ± 10 leden, leeftijd 24-77 jaar repetitie wekelijks, 3 voorstellingen per twee jaar
Kunst Na Arbeid Toneelvereniging	vereniging, oprichting 1946 15 leden, variërend in leeftijd repetitie wekelijks, om de beurt bij leden thuis
Jeugdtheatergroep Mask/Elckerlyc	vereniging voor toneel en musical leeftijd 9-16 jaar
Alphense Toneelvereniging Per Express	–
Toneelvereniging De Plankenridders	–
Zwammerdams Amateurtoneel	vereniging, oprichting 1975 39 leden, 17 jeugdleden 2x per jaar groot toneelstuk (klucht of blijspel) repetitie wekelijks

nieuwe media

naam	kenmerken
Alphoto	fotografievereniging, ± 40 leden wekelijkse clubavonden en werkgroepen

beeldende kunst

naam	kenmerken
Gilde Alphen aan den Rijn	teken- en schildersgroep, 10-15 leden (Gilde Orkest, zie instrumentaal) hiernaast veel andere activiteiten

schrijven

Geen verenigingen gevonden

– = geen informatie

Lijst persoonlijke communicatie

- Altay (2009, 9 juli). Telefoongesprek met dhr. Altay van Stichting Altays, organisator НК Turks Volksdansen.
- Baars, R. (2009, 16 april en 11 augustus). Interview met Robbert Baars, adviseur theater bij Kunstfactor.
- Barbarino, G. (2009, 1 augustus). E-mailcorrespondentie met Giovanni Barbarino, voorzitter Multimedia-groep НСС.
- Berg, M. van den (2009, 23 juli). Telefoongesprek met Marie-José van den Berg, medewerker communicatie van OLON.
- Boots, F. (2009, 13 augustus). E-mailcorrespondentie met Frank Boots, voorzitter BVNAV (Fotobond).
- Chin-a-Fat, D. (2009, 28 mei). Interview met Diana Chin-a-Fat, adviseur schrijven bij Kunstfactor.
- Dillmann, I. (2009, 20 juni). E-mailcorrespondentie met Ineke Dillmann, voorzitter Ikatkring.
- Eijken, H. van (2009, 11 juni). Interview met Hanneke van Eijken, projectleider Stichting Poëziecircus.
- Fenmei Hu (2009, 10 september). E-mailcorrespondentie met Fenmei Hu van ARTventure.
- Franssen, P. (2009, 20 juli). E-mailcorrespondentie met Pim Franssen, adviseur literatuur КСГ.
- Groeneveld, J. (2009, 21 augustus). E-mailcorrespondentie met Jaap Groeneveld, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Emailleurs.
- Ham, A. van (2009, 13 augustus). E-mailcorrespondentie met Antoon van der Ham, penningmeester BVNAV (Fotobond).
- Hordijk, J. (2009, 8 juni). E-mailcorrespondentie met Jorn Horndijk, Stichting Mensenrechtentheater.
- Hugten, C. van (2009, 4 juli en 24 augustus). E-mailcorrespondentie met Corrie van Hugten, hoofd opleiding en informatie Stichting Rolstoeldansen Nederland.
- Kamminga, L. (2009, 9 april). Interview met Laurette Kamminga, adviseur fotografie bij Kunstfactor.
- Kamphuis, B. (2009, 6 april). Interview met Ben Kamphuis, adviseur digitaal bij Kunstfactor.
- Keurentjes, J. (2009, 12 mei). Gesprek met Jolanda Keurentjes, adviseur Kunstfactor.
- Klerk, H. (2009, 31 juli). E-mailcorrespondentie met Hans Klerk, Workgroup Digital Art НСС.
- Kooman, P. (2009, 1 mei). E-mailcorrespondentie met Petra Kooman, bureaucoördinator NVA.
- Kuyper, T. (2009, 28 mei). E-mail correspondentie met Trudy Kuyper, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Poppenspel.
- Leferink, B. (2009, 25 mei). E-mailcorrespondentie met Brigitte Leferink, bureaumedewerker Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen / Vrouwen van Nu.
- Roelofsen, W. (2009, 11 juni). Telefoongesprek met Wim Roelofsen, tot 2005 theatercoördinator Amnesty Nederland.
- Rongen, S. van (2009, 10 juni). Interview met Sylvia van Rongen, theatergroep Aardewerk en Hemelse Gerechten.
- Rozenboom, E. (2009, 15 mei). E-mailcorrespondentie met Elsbeth Rozenboom, adviseur theater Kunst en Cultuur Gelderland.
- Spierenburg, H. (2009, 7 april). Interview met Hanny Spierenburg, adviseur textiel bij Kunstfactor.
- Tonnaer, D. (2009, 3 april). Interview met David Tonnaer, adviseur beeldend bij Kunstfactor.
- Vleeshouwer, C. (2009, 14 april). Interview met Co Vleeshouwer, adviseur film/video bij Kunstfactor.
- Walsmit Sachs, A. (2009, 4 augustus). Gesprek met Anita Walsmit Sachs, voorzitter Botanische Kunstenaars Nederland.

Wissel, T. van den (2009, 18 mei). Telefoongesprek met Thea van der Wissel, secretaris o so Videoclub.
Zijderveld, D. van der (2009, 9 juni). Interview met Dick van der Zijderveld, secretaris van Schrijverskring
Gyrinus Natator.

Met medewerking van

Aafjes, Carola
Baars, Robbert
Kamphuis, Ben
Keurentjes, Jolanda
Spierenburg, Hanny
Smulders, Patricia
Tonnaer, David
Rippen, Judith
Rosenboom, Wies
Vleeshouwer, Co
Wacheler, Henriette

3

Kunstbeoefening in non-profitinstellingen

Jan Ensink, Piet Hagens, Sanne van den Hoek, Lydia Kampman en Josefiene Poll (Cultuurnetwerk Nederland)

3	Kunstbeoefening in non-profitinstellingen	99
3.1	Kunstbeoefening tussen vorming en vermaak	101
3.2	Centra voor de kunsten	103
3.2.1	Landelijke gegevens	103
3.2.2	Provincies	120
3.2.3	Gemeenten	126
3.2.4	Centra voor de kunsten in Alphen aan den Rijn	130
3.2.5	Enkele hoofdlijnen	134
3.3	Volksuniversiteiten	136
3.4	Bibliotheken	142
3.5	Jeugdtheaterscholen	146
3.6	Theater- en danswerkplaatsen	149
3.7	Sociaal-cultureel werk	151
3.8	Overige	156
3.8.1	Jeugdcircussen	156
3.8.2	Aanbod voor mensen met een beperking	156
3.8.3	Deeltijd kunstvakonderwijs	159
3.8.4	Culturele centra van universiteiten en hogescholen	160
3.8.5	Kulturhusen en cultuurhuizen	161
3.8.6	Huizen voor amateurkunst	162
3.8.7	Poppodia	162
3.8.8	Oefenruimtes, podia en expositieruimtes	164
3.9	Kunstbeoefening bij gesubsidieerde instellingen in Alphen aan den Rijn	166
3.10	Slotbeschouwing	168

3.1 Kunstbeoefening tussen vorming en vermaak

Tal van instellingen bieden de kunstbeoefenaars tal van mogelijkheden zich in een kunstzinnige hobby (verder) te bekwamen. De oorsprong van die instellingen stamt uit de negentiende eeuw en wortelt in de ideeën van de Verlichting. Die bemoeienis kreeg van overheidswege gestalte in cultuurbeleid gericht op volksopvoeding of volksverheffing: het gemene volk door culturele opvoeding een betere smaak bijbrengen. Een kleine eeuw later kwam daar onder invloed van emancipatiebewegingen de overweging bij dat ook de gewone man recht had op kunstbeleving. In socialistische hoek werd culturele emancipatie als kroon op het werk van de arbeidersbeweging gezien. In het muziekonderwijs kwam in plaats van de 'zangdeugd' steeds meer ook de 'zangvreugd' centraal te staan, al bleef het element van verheffing nadrukkelijk aanwezig, in het interbellum in de vorm van verzet tegen massamens en consumptiecultuur. Uit deze tijd stammen ook de eerste verenigingen voor amateurkunst (zie hoofdstuk 2). Steeds meer kinderen konden gaan zingen, tekenen en zelfs – hoewel onder protestanten verfoeid – toneelspelen (Vos 1999). Vroeg in de twintigste eeuw werd de volksopvoeding verder uitgebouwd met de oprichting van muziekscholen, tekenacademies, volksuniversiteiten (de eerste in Nederland werd in 1871 in Amsterdam opgericht) en openbare bibliotheken (de eerste in 1907).

Er waren echter ook tegenstromen waarin men niet met volksopvoeding wegliep, maar er juist van overtuigd was dat alleen leken zich eerlijk en authentiek kunnen uiten. Vooral in het tekenonderwijs deed een pedagogische hervormingsbeweging van zich spreken, die zich in de eerste helft van de vorige eeuw radicaal tegen de heersende methode keerde en die, in plaats daarvan, de vrije expressie propageerde (Read 1958). Deze kleine beweging van humanisten, vrijdenkers en antroposofen had een heel eigen visie op leren in het teken van spontaan scheppen en uiten wat de intuïtie ingeeft. Conventies en technieken zouden die creativiteit alleen maar smoren. Omdat de scholen er (nog) niet aan wilden, werd de methode vooral in buitenschoolse clubs voor de jeugd toegepast. Uit dit denken en deze initiatieven kwamen in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw de creativiteitscentra voort, die later uitgroeiden tot opleidingen voor amateurs (Knulst 2007b; Asselbergs-Neessen 1989). Hun aantal groeide snel, in 1970 bedroeg dat al zestig en nog eens tien jaar later waren er bijna honderd. Op hun getalsmatige hoogtepunt midden jaren negentig telde Nederland 262 centra voor kunstzinnige vorming: creativiteitscentra met vooral een beeldend aanbod, maar ook veel audiovisueel en soms theater, daarnaast muziekscholen (soms met dans) en gecombineerde instellingen met zowel beeldend als muziek en andere disciplines. Sinds die tijd zijn veel muziekscholen en creativiteitscentra gefuseerd tot gecombineerde instellingen. Deze gezamenlijke groep van centra voor kunstzinnige vorming wordt nu bij voorkeur aangeduid met centra voor de kunsten.

Dit hoofdstuk bevat een overzicht van (veelal) gesubsidieerde instellingen waar kunstbeoefenaars terecht kunnen om zich in hun kunstzinnige hobby te bekwamen. Die instellingen bieden lessen, cursussen, workshops of andere vormen van buitenschoolse educatie op het vlak van kunstbeoefening, of ze bieden op andere wijze ondersteuning.

De centra voor de kunsten zijn in deze groep verreweg de belangrijkste aanbieders zowel in omvang als breedte. Aan de orde komen ook volksuniversiteiten, bibliotheken, jeugdtheaterscholen, theater- en danswerkplaatsen, huizen voor amateurkunst en sociaal cultureel werk. Naast een inventarisatie van landelijke gegevens over deze instellingen is ook de situatie in Alphen aan den Rijn uitgebreid onder de loep genomen, teneinde op lokaal niveau een wat concreter beeld van het aanbod te verschaffen. Aan de hand van internet, de gemeentegids, de telefoongids, folders en persoonlijke contacten zijn de diverse mogelijkheden tot kunstbeoefening in instellingen in die gemeente in kaart gebracht te brengen. Bij de bespreking van elk type instelling komt na de landelijke inventarisatie steeds de lokale situatie in Alphen aan bod. Over kunstbeoefening is bij sommige typen instelling, met name bij sociaal-cultureel werk, is op landelijk niveau dermate weinig bekend, dat de casus Alphen er op dit moment de voornaamste bron van informatie is.

De ontwikkeling van met name de centra voor de kunsten (waaronder voorheen vaak gemeentelijke muziekscholen), houdt verband met het (cultuur)beleid ten aanzien van kunstbeoefening in de vrije tijd. Daarom volgt tot besluit van deze inleidende paragraaf een beknopt historisch overzicht daarvan.

Dat beleid staat tot de Tweede Wereldoorlog vooral in het teken van de volksopvoeding. De belangrijkste peilers van het cultuurbeleid zijn kunsteducatie, zorg voor ongehinderde actieve en passieve cultuurdeelname en mede zorg dragen voor voorwaarden en stimuleren kwaliteit. Het in 1946 opgerichte ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap (OKW) subsidieerde twintig jaar landelijk opererende instellingen, betaalde mee aan plaatselijke muziekscholen en creativiteitscentra en zag erop toe dat kunstzinnige vorming een plek kreeg in het onderwijs. De provincies stimuleerden activiteiten op het terrein van amateurkunst en kunstzinnige vorming, en gemeenten zorgden ervoor dat de verschillende voorzieningen daadwerkelijk functioneerden (Pots 2002). Onder de vleugels van het in 1965 opgerichte ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) werd kunst- en cultuurbeleid onderdeel van welzijnsbeleid, afgezien van de binnenschoolse kunsteducatie, dat onder de hoede van het ministerie van Onderwijs bleef. De zorg voor amateurkunst en kunstzinnige vorming (AK/KV) werd naar de gemeenten gedecentraliseerd. Van 1976 tot 1985 werd een onderscheid gehanteerd tussen kunstbeleid voor de professionele kunstensector en welzijnsbeleid voor de sector amateurkunst en kunstzinnige vorming. Die laatste sector had als doel in te leiden tot het beleven van kunstverschijnselen en tot het hanteren van kunstzinnige middelen, mede in functie van persoonlijkheidsontwikkeling en van het vermogen om bewust en kritisch vorm te geven aan eigen omgeving en leefpatroon. In 1985 werd deze scheiding weer ongedaan gemaakt. Sindsdien geldt kwaliteit als het leidende beginsel van cultuurbeleid, en krijgen amateurkunst en kunsteducatie een brugfunctie tussen samenleving en professionele kunst toegedicht (Vos 1999). De 'ontdekking' van de amateurkunstenaar, met de bevinding dat bijna de helft van de Nederlandse bevolking aan amateurkunst doet (Van Beek en Knulst 1991), gaf het beleid voor beoefening en educatie een positieve impuls. Vanaf midden jaren negentig groeide de aandacht voor cultuureducatie in het onderwijs (zie hoofdstuk 4), waarbij naast kunst ook cultureel erfgoed en

later media aandacht gingen krijgen. Het coalitieakkoord van het kabinet-Balkenende IV bevat stevige ambities op het gebied van amateurkunst en cultuureducatie: amateurkunst moet beter ondersteund, cultuureducatie steviger in het onderwijs verankerd en cultuur beter toegankelijk voor iedereen. Het zelf beoefenen en ervaren van cultuur geldt als de basis van het culturele leven. Deze ambities zijn onder meer vormgegeven in het nieuwe Fonds voor Cultuurparticipatie. Diens beleid richt zich met name op vernieuwingsimpulsen voor kunstbeoefening, cultuureducatie en volkscultuur. Het gaat – het betreft immers een fonds - niet om structurele, maar om projectmatig te subsidiëren activiteiten.

De instellingen waar het in dit hoofdstuk om gaat zijn culturele en maatschappelijke organisaties die meestal door de gemeentelijke overheid worden ondersteund of dat in het verleden werden. Zij dienen het publieke doel van cultuurparticipatie: laagdrempelige mogelijkheden om aan kunstzinnige activiteiten mee te doen en je daarin te ontwikkelen. Ook het ‘meedoen in de maatschappij’ is een veel voorkomende doelstelling. De teneur is echter dat gemeenten steeds minder geneigd zijn voorzieningen en instellingen te subsidiëren ten gunste van afnemerssubsidies of projectsubsidies voor inhoudelijke beleidsdoelstellingen. De uitgebreide infrastructuur van publieke instellingen die met ondersteuning van de overheid mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd bieden, maakt daarom een ontwikkeling door naar private instellingen die niet of slechts op onderdelen gesubsidieerd worden: daar waar de markt vraag niet voldoende is om essentieel geachte voorzieningen te behouden, of om de voorzieningen toegankelijk te maken voor achtergestelde gebruikersgroepen.

3.2 Centra voor de kunsten

3.2.1 Landelijke gegevens

Centra voor de kunsten zijn professionele, lokaal of regionaal werkende, publiek- of privaatrechtelijke instellingen, die als hoofdtaak hebben mensen een niet-beroepsgerichte oriëntatie op de kunsten of een cursorische opleiding in een kunstdiscipline te bieden. Voorheen waren veel centra onderdeel van de gemeentelijke overheid, momenteel is het merendeel een zelfstandige instelling die subsidie ontvangt. Zij zijn gespecialiseerd in het verzorgen van een breed en divers pakket van lessen, cursussen en projecten, en geven in meer of mindere mate ondersteuning aan het onderwijs, de amateurkunstsector en steeds vaker ook aan maatschappelijke organisaties (Willems 2006). De centra voor de kunsten worden gemeentelijk gefinancierd op grond van de bijdrage die zij leveren aan de culturele educatie en participatie van de bevolking, zowel bij het zelf beoefenen van, als het ontvankelijk maken voor kunst.

Een centrum kan op zichzelf staan of onderdeel zijn van een organisatie met bredere doelstellingen en ook andersoortige activiteiten en dienstverlening uitvoeren – cultuurhuis, brede school, enzovoort – maar kunsteducatie is de kernfunctie, anders dan bijvoorbeeld bij een volksuniversiteit. De instelling kan op basis van intergemeentelijke afspraken een verzorgingsgebied van meerdere gemeenten hebben.

Het centrum voor de kunsten, dat toegankelijk is voor alle burgers, vormt in veel gevallen het fundament voor een lokaal aanbod voor kunstbeoefening in de vrije tijd. Om deze basisvoorziening in te vullen kunnen vijf kerntaken onderscheiden worden. Deze taken zijn geen norm of streefbeeld, maar geven richting aan de reële, gewenste aanwezigheid van voorzieningen die nodig zijn om invulling te geven aan kunsteducatie (Willems 2006). Het betreft:

- het verzorgen van cursorisch en projectmatig onderwijs in alle kunstdisciplines;
- het opleiden voor en faciliteren van amateurkunst;
- het beschikbaar stellen van een ontmoetingsplaats en centraal informatiepunt;
- een partner zijn voor het onderwijs en maatschappelijke instellingen;
- de spil zijn in het kunst- en cultuureducatie-netwerk.

Er zijn vier soorten centra voor de kunsten te onderscheiden (volgens definities van het Centraal Bureau voor de Statistiek en de branchevereniging Kunstconnectie).

- Creativiteitscentra zijn gespecialiseerd in educatie van beeldende kunsten, soms ook in educatie in een klein deel van de andere disciplines. Ze zijn veelal vanaf de jaren 1960-1970 opgericht in de traditie van de kunstzinnige vorming met een niet-schoolse didactiek van meer vrije expressie.
- Muziekscholen zijn gespecialiseerd op het gebied van muziekeducatie, met soms enig dansaanbod of een enkele theatercursus. De muziekscholen kennen een langere en schoolse traditie dan de creativiteitscentra.
- Gecombineerde instellingen bieden een volwaardig educatief aanbod in meerdere kunstdisciplines. Het zijn doorontwikkelde instellingen of ze zijn ontstaan uit een fusie van een muziekschool en een creativiteitscentrum.
- Steunfunctie-instellingen zijn instellingen die werkzaamheden verrichten voor de coördinatie en ondersteuning van lesprogramma's in scholen, club- en buurthuizen, enzovoort.

Hier beperkt de analyse zich tot de eerste drie soorten instellingen, omdat alleen die aanbod voor de kunstbeoefenaar verzorgen.

Om het aanbod van de centra voor de kunsten in kaart te kunnen brengen, is een lijst opgesteld met alle centra in Nederland op basis van de ledenlijst van Kunstconnectie en de adreslijst van Cultuurnetwerk Nederland.

Ons resultaat van 182 centra is gebaseerd op de instellingen als rechtspersoon. Een instelling kan echter meerdere dislocaties en/of dependances hebben. Zo is de Zeeuwse Muziekschool gebaseerd op een intergemeentelijke regeling, administratief gevestigd in Middelburg, met vestigingen in Middelburg, Goes en Hulst, en dependances in Vlissingen, Tholen, Zierikzee, Oostburg en Axel. Een landelijk overzicht van alle vestigingen en hun status is niet beschikbaar (ook niet van de leden van de Kunstconnectie) en ook uiterst moeilijk samen te stellen. Omdat het ondoenlijk is om dan ook nog eens het aanbod per vestiging te inventariseren, beperken we ons tot het aanbod van de instelling als geheel.

Wel is het verzorgingsgebied (al dan niet via dislocaties en dependances) van een instelling geïnventariseerd. Daar waar geen 'dekking' was van een instelling, is via websites en

telefonisch contact met de desbetreffende gemeenten alsnog nagegaan of er een centrum voor de kunsten is. Van alle gevonden adressen is geverifieerd of het daadwerkelijk om een centrum voor de kunsten ging en is vastgesteld tot welke categorie die instelling behoorde: een gecombineerde instelling, een creativiteitscentrum of een muziekschool. Uiteindelijk telt die lijst 182 instellingen.

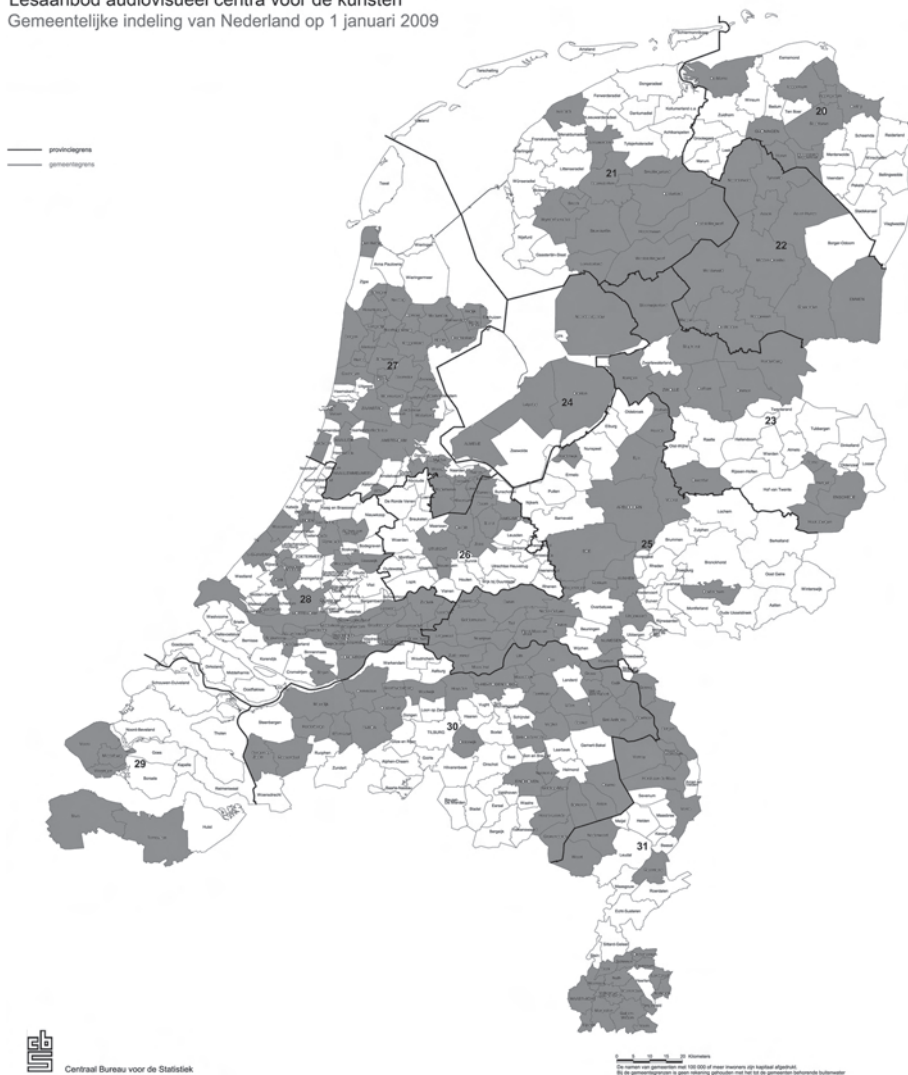
De inventarisatie van het aanbod van de centra berust op de websites van de 182 instellingen. Het cursusaanbod voor kunstbeoefenaars is per discipline (beeldend, muziek, theater, dans, audiovisueel, literair) geturfd, met onderverdelingen naar subdisciplines. Enkele cursussen zijn onder twee kopjes geturfd, een cursus Musicalproductie bijvoorbeeld zowel onder het kopje 'musical' als onder het kopje 'producties'. Daarnaast zijn het aanbod voor het onderwijs en alle overige faciliteiten van de centra, zoals de mogelijkheid tot bedrijfsuitjes, losse workshops/projecten en oefenruimtes, geïnventariseerd. Bekend is dat niet alle centra al hun overige diensten en faciliteiten naast het reguliere cursusaanbod online adverteren. Het is dus mogelijk dat sommige centra hierin een breder aanbod kennen dan via de websites is vastgesteld.

Hierna is per gemeente letterlijk in kaart gebracht of er aanbod is in een bepaalde discipline. Per discipline is een kaart ingekleurd met de Nederlandse gemeenten waar aanbod door een centrum voor de kunsten is. Sommige instellingen bedienen, al dan niet via dependances, meerdere gemeenten op basis van afspraken tussen die gemeenten. Een voorbeeld is Globe Centrum voor Kunst en Cultuur, gevestigd in Hilversum, maar ook aanbod verzorgend voor Blaricum, Weesp, Wijdmeren, Bussum, Huizen, Laren, Muiden, Muiderberg, Eemnes, Soest en Baarn. Omgekeerd kennen sommige gemeenten aanbod door meerdere centra, zoals in Soest, waar behalve Globe ook het lokale kunstencentrum Idea opereert. Een wit vlak betekent geen aanbod op die discipline door een centrum voor de kunsten; in een enkel geval hebben wij de situatie niet kunnen achterhalen.

Figuur 3.1

Lesaanbod audiovisueel per gemeente

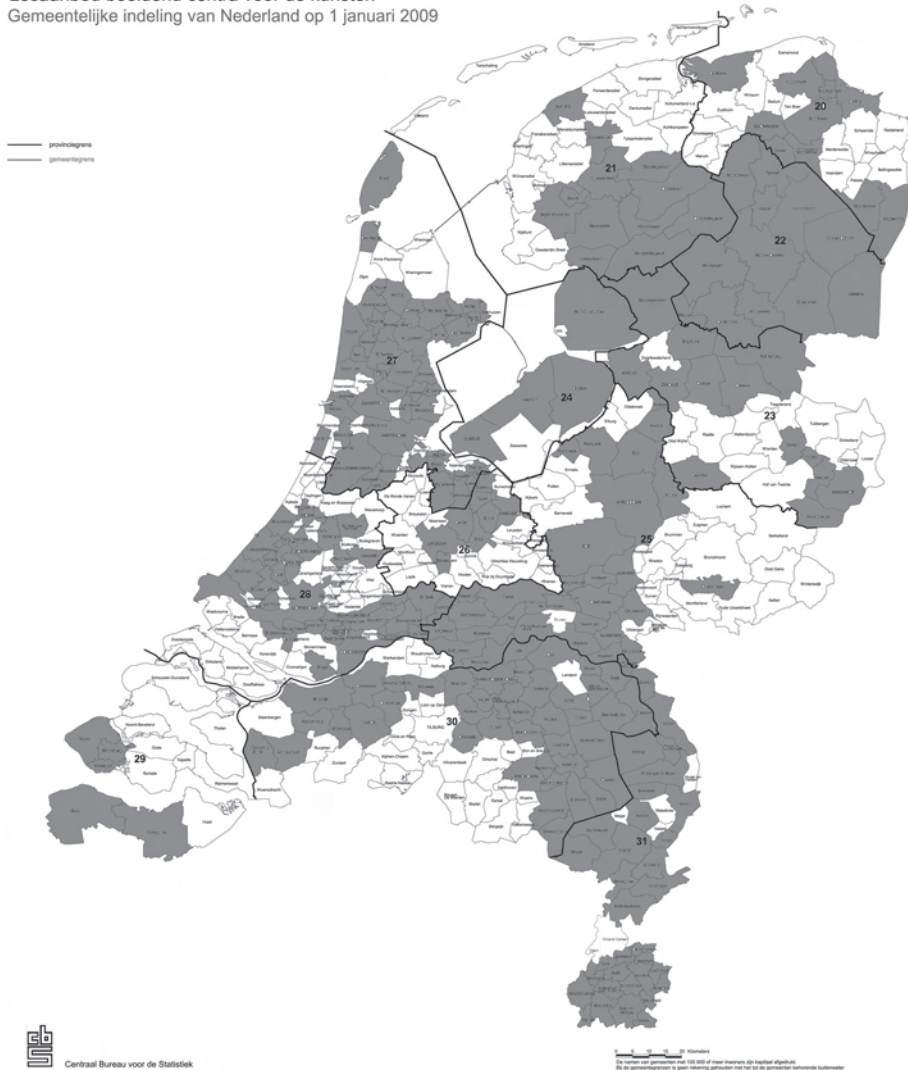
Lesaanbod audiovisueel centra voor de kunsten
Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

Figuur 3.2

Lesaanbod beeldend per gemeente

Lesaanbod beeldend centra voor de kunsten
Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

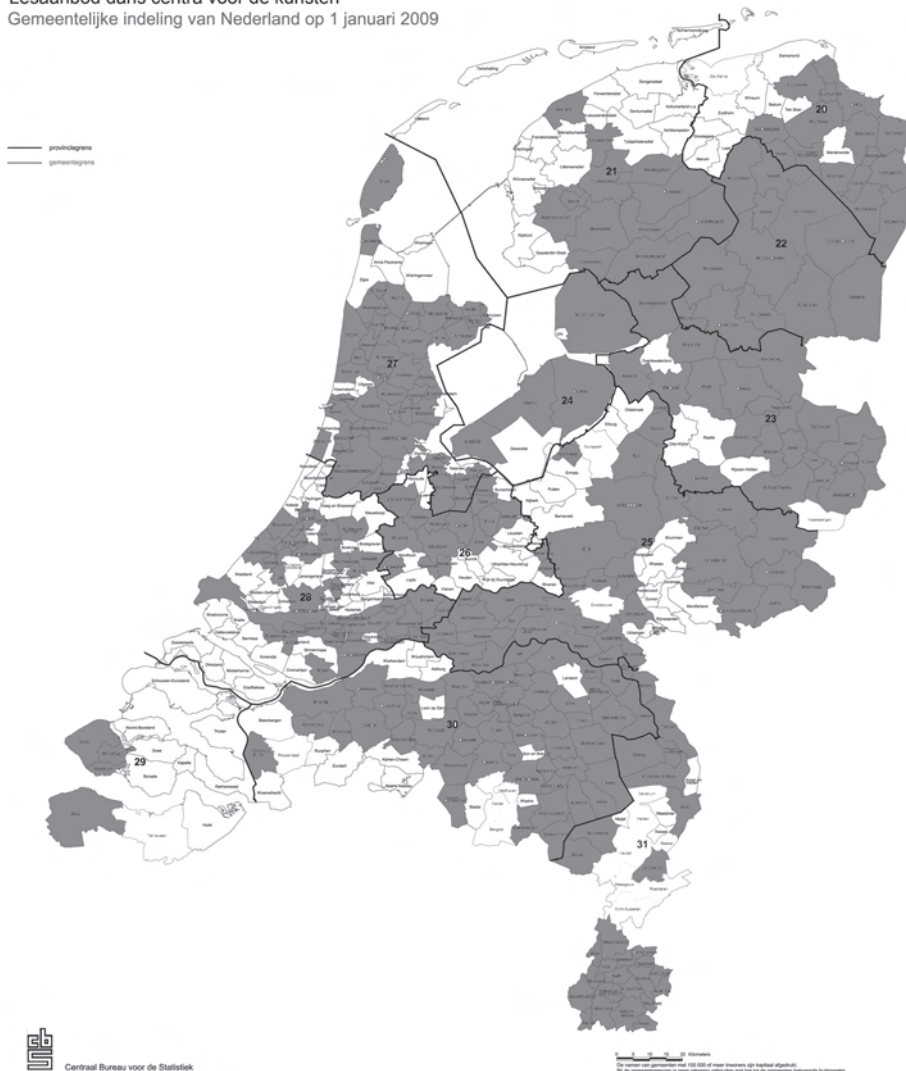

Figuur 3.3

Lesaanbod dans per gemeente

Lesaanbod dans centra voor de kunsten

Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

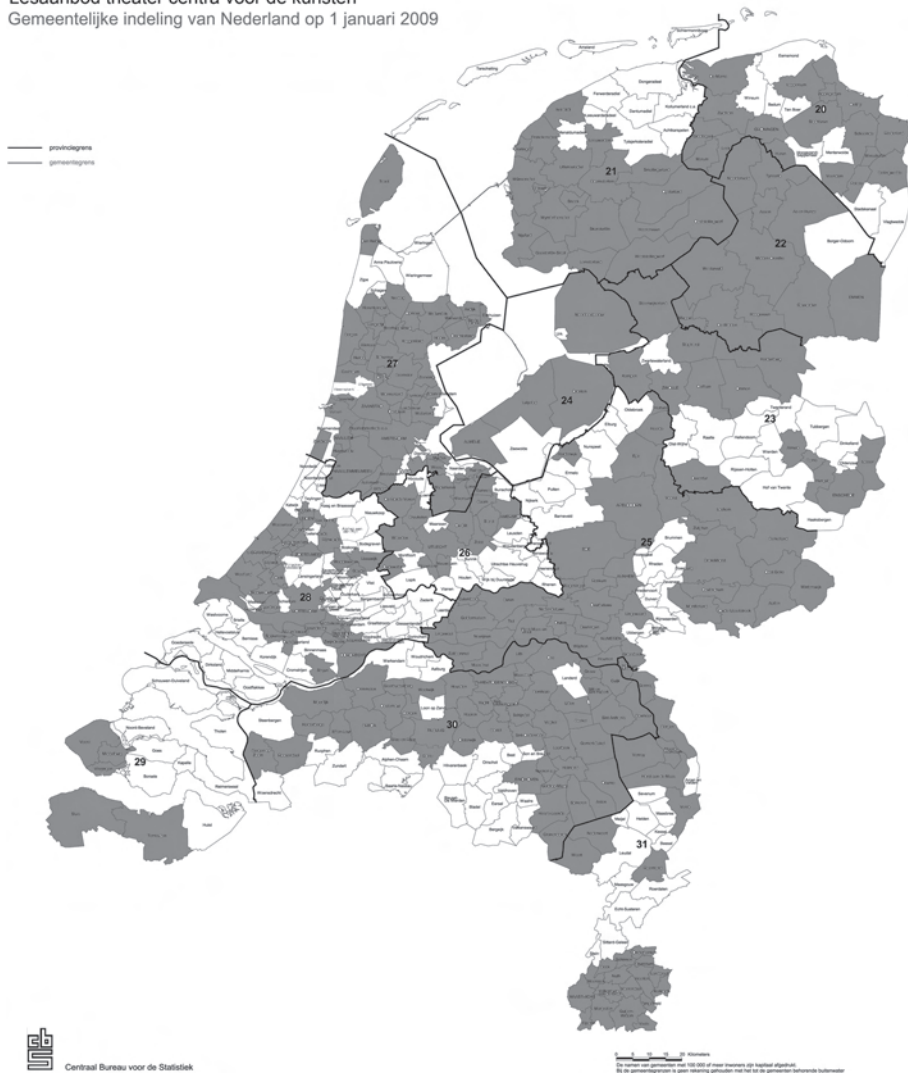

Figuur 3.4

Lesaanbod theater per gemeente

Lesaanbod theater centra voor de kunsten

Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

Figuur 3.5

Lesaanbod muziek per gemeente

Lesaanbod muziek centra voor de kunsten
Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

Figuur 3.6
Lesaanbod literatuur per gemeente

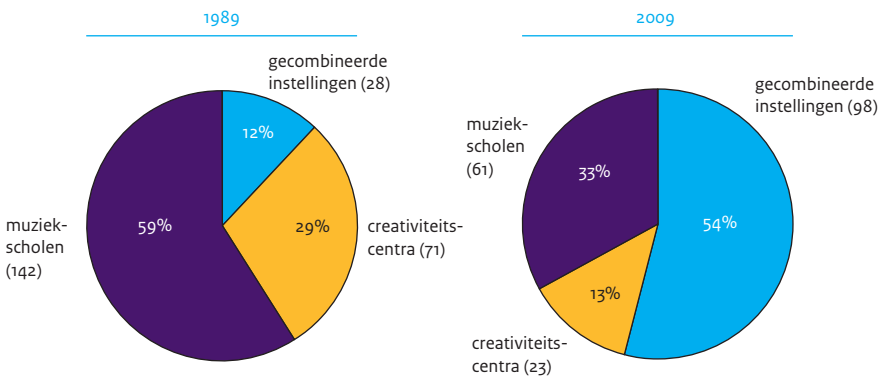
Lesaanbod literatuur centra voor de kunsten
Gemeentelijke indeling van Nederland op 1 januari 2009

Een vergelijking met de situatie in 1989 (gegevens toenmalige ledengroepen van de vkv, uitgezonderd de steunfuncties) leert dat het aantal centra voor de kunsten in 2009 daalde van 241 tot 182. Tevens veranderden de aandelen centra naar soort instelling (figuur 3.7). Destijds vormden de muziekscholen de grootste groep, nu zijn dat de gecombineerde instellingen, destijds nog de kleinste groep.

Figuur 3.7

Aantal en soorten centra voor de kunsten 1989 en 2009 (in procenten)

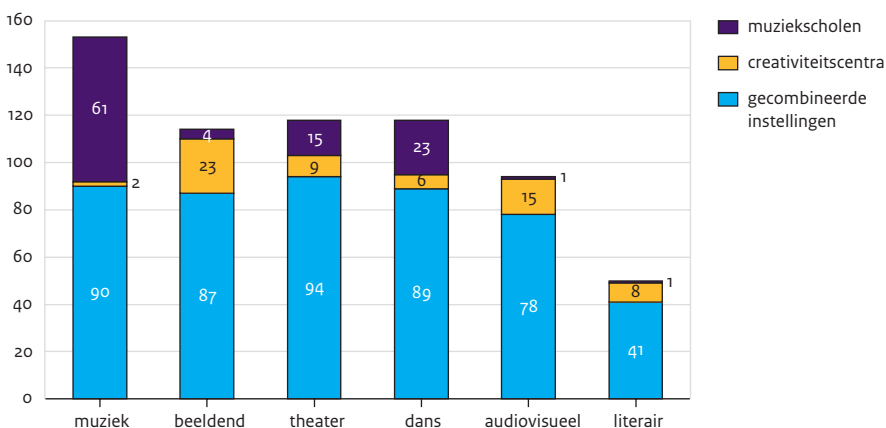
Bron: vkv (1989) en Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Het CBS gaat in een rapport over de instellingen voor kunstzinnige vorming anno 2007 uit van 245 instellingen (CBS 2009a). Het verschil met de hier gehanteerde lijst van 182 instellingen komt deels doordat hier de provinciaal ondersteunende instellingen niet meegeteld zijn, omdat die geen aanbod voor kunstbeoefening in de vrije tijd hebben. Daarnaast telt het CBS een groter aantal muziekscholen, klaarblijkelijk een groepje dat in dit onderzoek niet in zicht is gekomen, of tot de particuliere instellingen is gerekend (hoofdstuk 6). Ook opheffing is een mogelijkheid: onze telling was in het voorjaar van 2009, dus twee jaar later dan het CBS. Bij het CBS is er (nog) geen sprake van een afname van het aantal instellingen, volgens deze telling is er sprake van een flinke afname. De afname van het aantal instellingen en verschuivingen in karakter zijn met name het gevolg van fusies, al dan niet afgedwongen door overheidsbeleid. Vooral fusies tussen muziekscholen en creativiteitscentra deden het aantal gecombineerde instellingen flink toenemen. De afname van het aantal gemeenten van 702 in 1989 tot 441 in 2009 is ook ongetwijfeld van invloed. Aangezien centra voor de kunsten gemeentelijke instellingen zijn of door gemeenten gesubsidieerd worden, is het logisch dat wanneer gemeenten samengaan, ook instellingen geacht worden te fuseren (Hagenaars et al. 2006). Fusies hebben daarnaast een inhoudelijke motivatie, namelijk de versterking en verbreding van de nieuwe instelling. Een grotere instelling waarin al het kunstzinnig aanbod is samengebracht kan efficiënter en professioneler werken, zo is het uitgangspunt.

Het cursusaanbod is niet evenredig verdeeld over de disciplines (figuur 3.8). Muziek wordt bij 84% van de instellingen aangeboden: uiteraard bij alle 61 muziekscholen, bij 90 van de 98 gecombineerde instellingen, en ook bij 2 van de 23 creativiteitscentra. Bij circa twee derde van de instellingen kan men terecht voor een cursus dans of theater; vooral bij gecombineerde instellingen (89 resp. 94 van de 98), bij muziekscholen (23 resp. 15 van de 61) en in mindere mate bij creativiteitscentra (6 resp. 9 van de 23). Het beeldend aanbod wordt in totaal eveneens bij 63% van de 182 instellingen aangeboden; bij alle creativiteitscentra (23) en de meeste gecombineerde instellingen (87 van de 98), en bij 4 van de 61 muziekscholen. Ook het aanbod audiovisueel (in totaal 52%) is vooral bij creativiteitscentra (15 van de 23) en gecombineerde instellingen (78 van de 98) en slechts bij één muziekschool. Van de 50 instellingen met cursus literaire vorming (28%) zijn dit met name de gecombineerde instellingen (41 van de 98) en enkele creativiteitscentra (8 van de 23). Alle 182 instellingen bieden meerdere disciplines aan, maar deze cijfers laten zien dat muziekscholen het accent leggen op podiumkunsten, de creativiteitscentra op beeldend en audiovisueel, en dat de gecombineerde instellingen inderdaad een breed aanbod hebben.

Figuur 3.8

Cursorisch aanbod per discipline van centra voor de kunsten (in aantallen)

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Naast dit aanbod van langere en kortere cursus- en lessenreeksen is er een groot aanbod in incidentele workshops (57% van de centra), projecten (47%) en oefenruimtes (43%). Gecombineerde instellingen lopen daarin sterk voorop bij creativiteitscentra en muziekscholen. Tevens heeft een deel van de centra voor de kunsten (38%) aanbod voor bedrijfsuitjes, jubilea, kinderfeestjes, enzovoort, van vaste workshops tot maatwerk, en is er aanbod aan lezingen en excursies (28%). Dit soort van activiteiten lijkt steeds belangrijker te worden. Het duidt enerzijds op een meer vraag- c.q. klantgericht beleid, daarnaast lijkt ook meer accent in het aanbod te komen op het beoefenen zelf in plaats

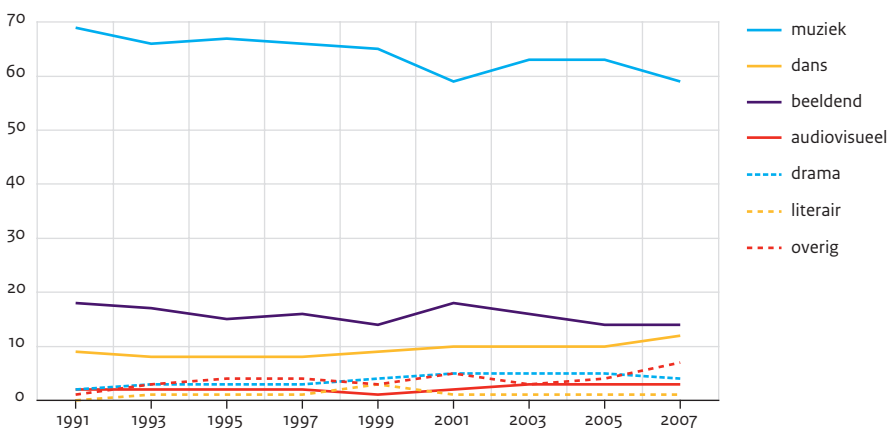
van het leren beoefenen. Het aantal deelnemers aan dit type activiteiten schat Willems (2006) op enkele tienduizenden.

Van groeiend belang naast het vrijetijdsaanbod zijn de activiteiten van de centra voor de kunsten voor het onderwijs. 106 van de onderzochte 182 centra (58%) bieden activiteiten en projecten voor het onderwijs, waarbij ook maatwerk tot de mogelijkheden behoort. Bijna al deze centra (105) richten zich op het primair onderwijs; 74 instellingen (41%) richten zich ook op het voortgezet onderwijs en één uitsluitend. Verder kijkend naar het type instelling, is het niet verwonderlijk dat de gecombineerde instellingen met hun grotere omvang en breder aanbod het vaakst onderwijsaanbod hebben (72 van de 98 instellingen). Van de 61 muziekscholen hebben 23 een onderwijsaanbod en bij 11 van de 23 creativiteitscentra is dat het geval. In de volgende paragraaf over provincies is een uitsplitsing per provincie gemaakt (tabel 3.5).

Het aanbod van de centra kan ook worden geanalyseerd op basis van de aantallen inschrijvingen van leerlingen en cursisten van de centra. Deze gegevens zijn door het CBS verzameld tot en met 2007 en betreffen 245 instellingen inclusief steunfuncties. Het grootste deel van de cursisten en leerlingen in het vrijetijdsaanbod van centra voor de kunsten komt er voor les in muziek (59%), een percentage dat in de eerste helft van de jaren negentig nog hoger lag (figuur 3.9). Alle andere disciplines bleven en blijven daar ver bij achter. De tweede discipline, beeldend, heeft een aandeel van 14% van de cursisten, dans 12% en de overige disciplines samen 15%. Dit is conform de bevinding uit bevolkingsonderzoek dat muziek een veel beoefende discipline is, waarbij bovendien relatief veel beoefenaars lessen volgen (Van den Broek 2010a).

Figuur 3.9

Inschrijvingen van het aanbod van de centra voor de kunsten (in procenten)

Bron: CBS (2009)

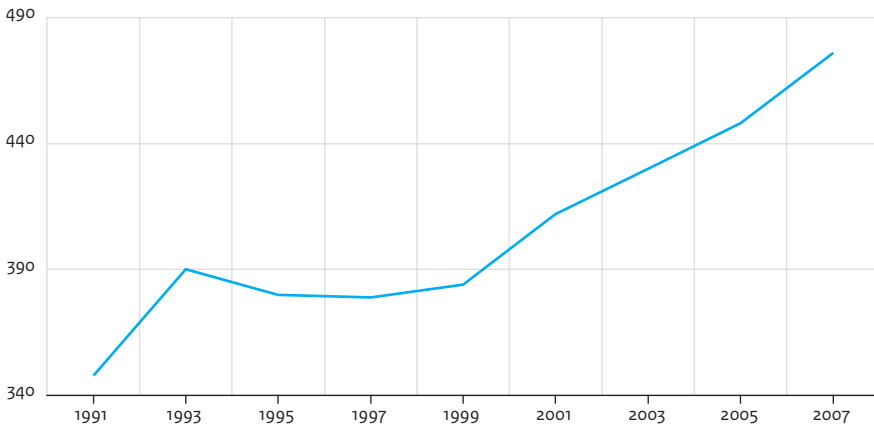
In onze inventarisatie in 2009 van 182 instellingen hebben we de zes kunstdisciplines in het aanbod verder uitgesplitst en geturfd, wat een nauwkeuriger beeld geeft van de verhoudingen tussen klassieke en nieuwere vormen van kunstbeoefening. Centra voor de kunsten hebben hun lessenaanbod verbreed met pop- en wereldmuziek (54% van de centra), songwriting en compositie (14%) en studio- en geluidstechniek (20%). Voor dans is er naast klassiek ballet (49% van de centra) aanbod voor volksdans (5%), werelddans (35%) en streetdance (36%). Naast tekenen en schilderen (62% van de centra), beeldhouwen (49%) en boetseren (57%) besteden de centra aandacht aan design (4%), interieurvormgeving (8%) en mode (16%). Aanvullend op de musical (43% van de centra) is er aanbod in theatersport (16%), circus (7%) en urban arts (25%).

Opvallend aan het totale cursusaanbod van alle instellingen is het grote aanbod in Algemene Muzikale Vorming (76%) en Algemene Dansante Vorming (55%). De cursussen komen in alle soorten en maten voor, van peuterdans tot spelen met instrumenten. Uit dit grote aanbod is af te leiden dat centra contact met kunstvormen op jonge leeftijd belangrijk vinden. Daarnaast is er vaak aanbod (69%) in samenspel, samen leren zingen of spelen in een band. Individuele lessen gaan dus vaak over op les aan kleine groepen en samenspel. Het aanbod is breed. Zo bieden enkele centra een cursus in grime, mode, circus of games maken. Ook is een ruim aanbod (41% van de centra) van wat we 'creatieve expressie' hebben genoemd: activiteiten die ter discussie staan als kunstbeoefening en in dit onderzoek verder niet worden meegeteld, zoals bloemschikken, papier knippen en dergelijke.

Het aantal cursisten (inclusief de kortere workshops) van de centra samen geeft een gestage stijging te zien, van 348.000 in 1989 tot 476.000 in 2007 (tabel 3.10, CBS 2009). Dat was in 2007 3,3% van de bevolking van 6 jaar en ouder. Als deze trend zich voortzet naar 2009 en bij een dalend aantal centra van 245 in 2007 naar 182 in 2009, groeit het gemiddeld aantal cursisten per instelling zeer sterk. Naast de grotere toeloop als zodanig, is de oorzaak dan vooral het grotere verzorgingsgebied per instelling.

Figuur 3.10

Ontwikkeling cursistenaantal 1991-2007 (in aantallen x 1000)

Bron: CBS (2009)

Gemeentelijke financiering of subsidie kunnen verschillende vormen aannemen, afhankelijk van de lokale context: faciliteren in de vorm van ruimtelijke voorzieningen, afdekken van de overhead, korting op kinder- en jongerencursussen, toeslag op volwassenencursussen, geoormerkte middelen voor activiteiten in het onderwijs, korting cursusgeld achterstandgroepen, extra middelen voor innovatie of voor bijzonder cursusaanbod, zoals muzieklessen aan leerlingen die ook in HaFaBra-gezelschappen spelen, enzovoort. In 2007 bedroeg de totale omzet van instellingen voor kunstzinnige vorming 309 miljoen euro – in 2003 betrof het nog 266 miljoen euro en in 2005 was dat 296 miljoen – waarmee de groei van baten en lasten in de voorgaande decennia onverminderd is voortgezet. De baten bestonden in 2007 voor 61% uit financiering door gemeenten, 3% kwam van de provinciale instellingen, 27% was les- en cursusgeld en de rest overige baten vanuit niet-cursorische activiteiten. De lasten vooral de 71% personeelskosten, 13% betrof kosten voor huisvesting en 16% overige lasten. Vergeleken met 2003 groeide het aandeel van de gemeentelijke bijdrage in de baten in 2007, terwijl de aandelen van de lesgelden en overige baten daalden. Bij de lasten zakten de personeelskosten en stegen de huisvestingskosten (tabel 3.1).

Tabel 3.1

Gemiddelde baten en lasten van een instelling voor kunstzinnige vorming 2003 en 2007 (incl. steunfuncties)

lasten en baten gemiddeld per instelling	2003		2007		verschil 2007 t.o.v. 2003	
	euro x 1000	percentage	euro x 1000	percentage	absoluut	percentage
totaal baten	1132	100	1262	100	130	+11
financiering gemeenten	668	59	770	61	102	+15
les- en cursusgeld	317	28	341	27	24	+8
financiering provincies	34	3	38	3	4	+11
overige baten	113	10	114	9	0	0
totaal lasten	1132	100	1262	100	130	+11
personeelskosten	826	73	896	71	70	+8
huisvestingskosten	125	11	164	13	40	+32
overige lasten	181	16	202	16	21	+11

Bron: CBS (2009)

De schommelingen in de aandelen van het totaal verhullen de absolute schommelingen. De gemeentelijke bijdragen aan de centra voor de kunsten waren in 2007 15% hoger dan in 2003. Hoewel het aandeel in de omzet daalde, groeiden de inkomsten uit les- en cursusgeld met 8% hoger dan in 2003. Aan de uitgavenkant stegen de huisvestingskosten met 32% en de personeelskosten met 8%, dat laatste bij een groei van het aantal mensjaren met 1,5% (4606 in 2003 naar 4676 in 2007). Deze uitkomst weerspreekt een uitspraak in een eerder IVA-rapport (Kolen-Van Loon et al. 2008b) met als strekking dat er sprake is van een vermindering van subsidiestromen. Als het echter gaat om de reële subsidie voor het vrijetijdsaanbod van de centra, is er wel achteruitgang te verwachten. De stijging van 15% van gemeentelijke bijdragen tussen 2003 en 2007 gaat waarschijnlijk voor een deel op aan inflatiecorrectie en CAO-verhogingen. Verstrekkender is de algemene teneur in gemeentelijk beleid om de activiteiten voor het onderwijs wel te subsidiëren, terwijl het aanbod voor de vrije tijd zich met steeds minder of zelfs geen subsidie dient te redden. Verder is in dit getotaliseerde overzicht niet af te lezen dat de overheid structurele subsidies steeds meer omzet naar projectmatige respectievelijk activiteitsubsidies, waarbij het vrijetijdsaanbod weinig prioriteit heeft.

Binnen het groeiend volume aan beschikbare mensjaren is een verschuiving gaande. Het aandeel onderwijzend personeel van de centra daalde van 67% in 2003 naar 63% in 2007, terwijl het aandeel onderwijsondersteunend personeel groeit van 29% naar 34% (CBS 2009). Er waren in 2003 3086 mensjaren voor het onderwijs beschikbaar en in 2007 2946 mensjaren. In absolute termen liep het aantal mensjaren onderwijzend personeel in de centra voor de kunsten dus iets terug. Dit kan te maken hebben met de grotere groepen in muzieklessen en andere cursussen, en de terugloop van individuele lessen. De groei

van het onderwijsondersteunend personeel duidt op een uitbreiding van de staf van de centra voor de kunsten en kan wijzen op een toenemende professionalisering met een differentiatie van staftaken en ondersteunende taken. Dit hangt onder meer samen met een groeiend aandeel niet-cursorische activiteiten en schoolprojecten.

In 2007 was 35% van alle werknemers ouder dan 50 jaar. Volgens de door IVA geïnterviewde directeuren is de branche aan het vergrijzen. De onderzoekers vragen zich echter af of dit beeld niet ook wordt beïnvloed doordat met name de oudere medewerkers vaak grotere en vaste aanstellingen hebben en dus meer opvallen dan de jongere medewerkers (Kolen-Van Loon et al. 2008a).

Centra voor de kunsten hanteren wisselende uurtarieven voor hun cursussen. Dit heeft verschillende oorzaken, zoals de hoogte van gemeentelijke financiering, de personele kosten, de omvang van de overhead, de kosten voor ruimtelijke en materiële voorzieningen, de variatie in lesvormen (individuele lessen, lessen aan kleine of lessen aan grotere cursusgroepen), het verschil tussen de begrote en werkelijke cursusinschrijving en natuurlijk het bedrijfsoptimum, het punt waar de cursuskostprijs het laagst is. In ieder geval hangt dit alles ook samen met de ondernemingszin van de organisatie. Dat tarieven voor kinderen en jongeren lager zijn dan die voor volwassenen komt door het vrijgestelde btw-tarief voor deze groepen (tot 21 jaar) en doordat gemeenten voor deze cursusgroepen vaak nog enige financiering verlenen.

Ten behoeve van het Nibud-onderzoek naar de betaalbaarheid van actieve kunstbeoefening bij centra voor de kunsten (Nibud 2009) heeft Cultuurnetwerk Nederland in samenwerking met de branchevereniging Kunstconnectie de tarieven van 25 centra bekeken (tabel 3.2). Die centra waren willekeurig gekozen, uit elke provincie tenminste één, en wat de tarifiering betreft vergeleken op hun standaard cursusaanbod. De hiervoor benodigde data zijn verzameld uit de aanbodbrochure of van de websites van de instellingen van het cursusjaar 2008-2009. Deze informatie was niet altijd duidelijk of direct vergelijkbaar. Vandaar dat alle gegevens omgezet zijn naar een uurtarief, uitgaande van de cursusprijs, het aantal minuten les per week en het aantal lesweken. Door zo te werk te gaan, kon per instelling per cursusaanbod een uurtarief worden vastgesteld. Het betreft de gesubsidieerde cursustarieven; niet de integrale kostprijs voor een uur les. De kosten van het gebruik van materialen of van de huur van instrumenten is daar meestal niet bij inbegrepen. De informatie daarover in brochures of op websites is niet altijd (duidelijk) aanwezig.

Tabel 3.2

Overzicht uurtarieven van 25 centra voor de kunsten (cursusjaar 2008/2009)

Tariefstelling 2008-2009
 Standaardpakket cursussen
 Cultuurnetwerk Nederland – Kunstconnectie
 geïnventariseerd november/december 2008

25 centra voor de kunsten	gemiddelde vraagprijs	aantal aanbieders	laagste vraagprijs	hoogste vraagprijs	verschil euro	verschil in percentage
piano < 18 individueel	32,78	16	19,44	45,72	26,28	135,2
piano < 18 groepsles	17,16	20	5,11	39,17	34,06	666,5
piano licht ≥ 18 individueel	48,03	20	20,00	65,88	45,88	229,4
piano licht ≥ 18 groepsles	23,81	17	10,46	64,26	53,80	514,3
saxofoon < 18 individueel	32,78	16	19,44	45,72	26,28	135,2
saxofoon < 18 groepsles	17,16	20	5,11	39,17	34,06	666,5
saxofoon ≥ 18 individueel	45,18	20	20,00	65,88	45,88	229,4
saxofoon licht ≥ 18 groepsles	23,40	17	8,30	64,26	55,96	674,2
gitaar < 18 individueel	32,44	15	19,44	45,72	26,28	135,2
gitaar < 18 groepsles	16,37	20	3,44	39,17	35,73	1038,7
zang < 18 individueel	34,32	10	11,67	45,72	34,05	291,8
zang < 18 groepsles	14,83	16	3,82	23,67	19,85	519,6
klassiek ballet kindercursus beginners	6,23	17	3,57	8,23	4,66	130,5
klassiek ballet jongeren gevorderden	6,86	13	4,94	9,71	4,77	96,6
flamenco/tango	8,07	12	6,24	10,48	4,24	67,9
hiphop/breakdance	6,63	14	4,74	9,60	4,86	102,5
portrettekenen beginners	5,18	13	3,60	9,00	5,40	150,0
aquarelleren gevorderden	5,18	13	3,60	8,02	4,42	122,8
tekenen/schilderen kindercursus	4,40	13	2,05	6,06	4,01	195,6
beeldhouwen in hout (of materiaal naar keuze)	5,29	13	3,60	7,33	3,73	103,6
fotografie beginners	6,35	13	3,60	9,40	5,80	161,1
theater beginnerscursus	5,40	12	3,33	10,28	6,95	208,7
theatercircuitus gevorderden/ theatergroep/productie deelname aan jeugdtheater- school/klas	6,05	12	3,93	7,95	4,02	102,3
schrijven	5,27	11	3,40	7,95	4,55	133,8
	7,22	7	5,20	10,28	5,08	97,7

Bron: Kunstconnectie/Cultuurnetwerk Nederland (2009)

De tarieven van cursussen kunnen sterk van elkaar verschillen. De prijs voor hetzelfde aanbod verschilt het sterkst bij groepsles gitaar voor jongeren tot achttien jaar: van € 3,44 tot € 39,17 per uur. Maar ook het kleinste verschil bij flamenco/tangolessen (€ 6,24

versus € 10,48 per uur) is nog altijd aanzienlijk. Verschillende typen aanbod vergelijkend, kost een kindercursus tekenen en schilderen het minst (€ 4,40 per uur) en zijn individuele lessen in piano voor volwassenen het duurst (€ 48,03 per uur). Met alle voorbehouden die deze berekening met zich meebrengt, kan wel geconcludeerd worden dat de cursusprijzen zowel per instelling als per discipline sterk uiteen kunnen lopen.

3.2.2 Provincies

De onder genoemde tellingen zijn gebaseerd op de hoofdvestigingen: dislocaties en dependances zijn om eerder genoemde redenen niet geïnventariseerd. Dit geeft uiteraard wel een vertekening in de berekening van instellingsdichtheid, uitgaande van de hoeveelheid locaties waar men aan kunstbeoefening kan doen. Eerder is het voorbeeld van Zeeland genoemd, waar één muziekschool is gevestigd, die feitelijk acht leslocaties telt.

Tabel 3.3

Overzicht van het aantal en de soort instellingen per provincie in 1989 en 2009

provincies	totaal aantal instellingen		gecombineerde instellingen		muziekscholen		creativiteitscentra	
	1989	2009	1989	2009	1989	2009	1989	2009
Groningen	9	11	1	4	7	5	1	2
Friesland	15	9	0	7	10	2	5	0
Drenthe	6	4	3	4	2	0	1	0
Overijssel	18	15	0	5	11	7	7	3
Gelderland	33	25	2	14	19	7	12	4
Flevoland	4	4	3	4	1	0	0	0
Utrecht	16	12	1	7	10	5	5	0
Noord-Holland	34	32	5	12	20	16	9	4
Zuid-Holland	33	28	3	11	23	11	7	6
Zeeland	5	4	0	3	2	1	3	0
Noord-Brabant	45	28	8	20	23	5	14	3
Limburg	23	10	2	7	14	2	7	1
Nederland	241	182	28	98	142	61	71	23

Bron: VKV (1989) en Cultuurnetwerk Nederland (2009)

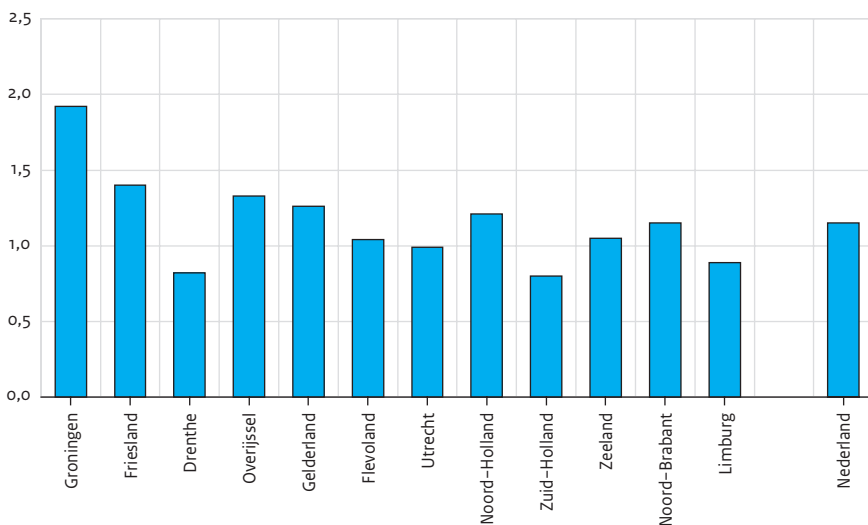
In sommige provincies is het aantal centra voor de kunsten tussen 1989 en 2009 sterk veranderd, in sommige andere bleef dat (nagenoeg) ongewijzigd (tabel 3.3). Overal is het beeld hetzelfde: het aantal muziekscholen (-81) en creativiteitscentra (-48) liep terug, terwijl het aantal gecombineerde instellingen groeide (+70). Sommige provincies kennen geen of nauwelijks nog muziekscholen en creativiteitscentra, maar uitsluitend of overwegend gecombineerde instellingen (Friesland, Drenthe, Utrecht en Zeeland).

Noord-Brabant, Gelderland en Limburg springen er wat deze trend betreft uit. In die drie provincies verdwenen 29, 20 respectievelijk 18 muziekscholen en creativiteitscentra, maar groeide het aantal gecombineerde instellingen sterk. Groningen kende als enige provincie een toename van het aantal instellingen (+2).

Om nader inzicht te krijgen in de spreiding van instellingen is per provincie gekeken naar het aantal instellingen per 100.000 inwoners en per 1.000 km² (figuur 3.11). Daarbij is uitgegaan van aantallen hoofdvestigingen, omdat over aantallen dependances geen bruikbare gegevens zijn, wat de reikwijdte van de resultaten relateert. Afgezet tegen het landelijk gemiddelde van 1,15 instellingen per 100.000 inwoners zijn er weinig uitschieters. Groningen heeft het hoogste aantal met bijna 2 instellingen per 100.000 inwoners, Drenthe en Zuid-Holland wijken het sterkst af naar beneden met 0,7 instelling per 100.000 inwoners. Uitgedrukt in aantal instellingen per 1000 km² is de situatie heel anders en bestaan er veel grotere verschillen (figuur 3.12). Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland wijken sterk af van het landelijk gemiddelde van 4,4 instellingen per 1000 km², daar zijn er bijna twee keer zo veel. Sterk onder het gemiddelde zitten de provincies Zeeland, Drenthe, Friesland en Flevoland met rond de 1,5 instelling per 1000 km².

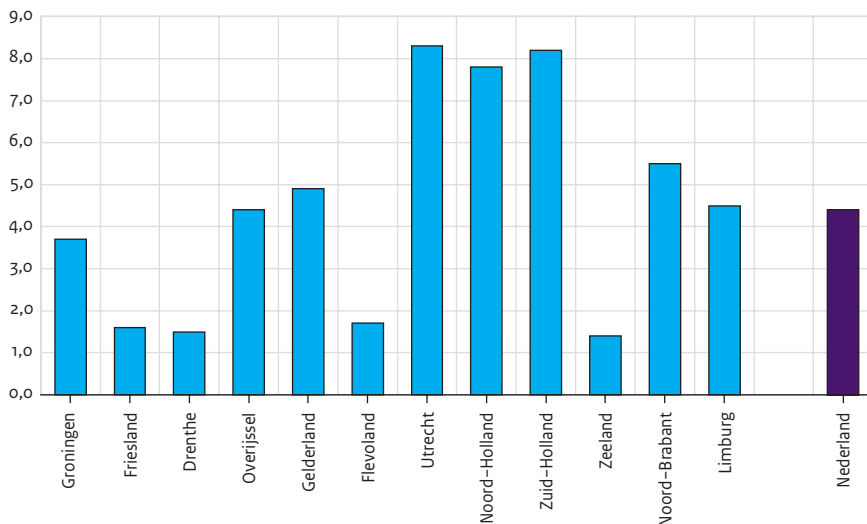
Figuur 3.11

Aantal instellingen per 100.000 inwoners per provincie

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Figuur 3.12

Aantal instellingen per 1000 km² per provincie

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Het cursorisch aanbod in de centra voor de kunsten is per provincie en per kunstdiscipline geïnventariseerd, waarbij geperceerd is welk aandeel van de centra in een provincie cursusaanbod in welke discipline heeft (tabel 3.4). Als reeds gemeld is het landelijke beeld dat aanbod in muziek het meest voorkomt, gevolgd door theater, dans en beeldend. Audiovisueel en literatuur worden het minst aangeboden. In alle provincies zijn alle zes kunstdisciplines aanbod aanwezig, hoewel lang niet alles bij alle instellingen. Er tekenen zich enige structurele verschillen tussen provincies af. Instellingen in Drenthe en Flevoland, en in mindere mate die in Limburg, onderscheiden zich doordat ze vaak veel disciplines bestrijken. De infrastructuur bestaat in zowel Drenthe als Flevoland uit vier gecombineerde instellingen (zie tabel 3.3). In beide provincies bieden drie van deze vier instellingen alle disciplines aan. Alleen literaire vorming ontbreekt in beide provincies bij één van die vier instellingen. Instellingen in Groningen, Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland blijven qua dekkingsgraad van de disciplines juist wat bij het landelijke beeld achter. Deze provincies kennen nog veel 'categoriale' muziekscholen en creativiteitscentra (tabel 3.3), wat dit verschil verklaart. Hoe dunner bevolkt, hoe groter het aandeel gecombineerde instellingen en hoe groter dus ook het aantal disciplines per instelling.

Tabel 3.4

Aandeel van cursusaanbod in de kunstdisciplines per provincie (in procenten)

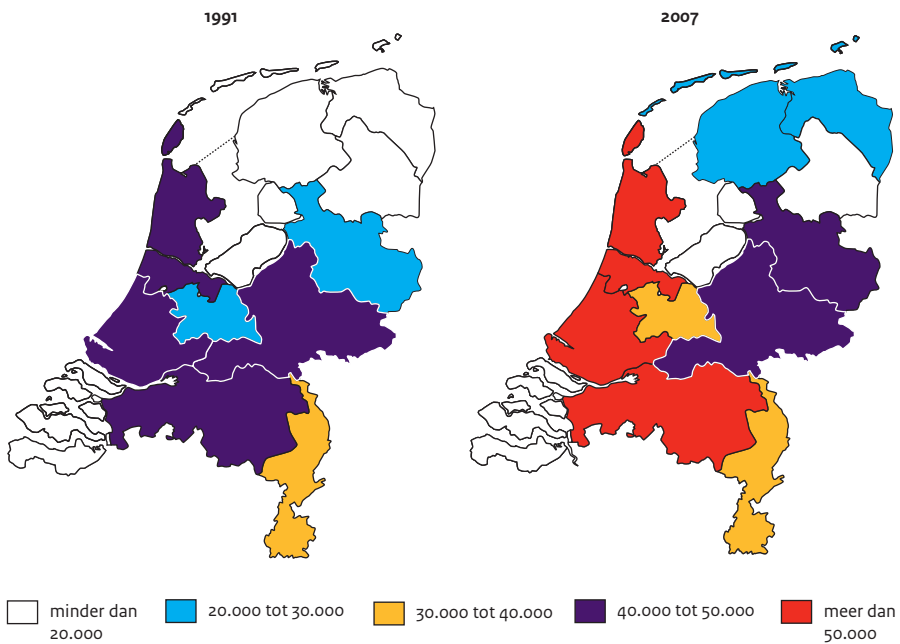
provincies	muziek	beeldend	theater	dans	audiovisueel	literair	gemiddeld	rangorde
Groningen	82	45	64	64	36	18	51,5	9
Friesland	100	67	67	78	67	33	68,5	4
Drenthe	100	100	100	100	100	75	95,8	1
Overijssel	87	60	60	53	47	20	54,4	8
Gelderland	84	60	60	76	52	20	58,7	7
Flevoland	100	100	100	100	100	75	95,8	1
Utrecht	83	42	67	58	42	17	51,4	10
Noord-Holland	88	53	53	56	34	19	50,5	12
Zuid-Holland	75	61	50	46	46	29	51,2	11
Zeeland	75	75	50	75	75	25	62,5	6
Noord-Brabant	79	75	82	79	64	29	67,9	5
Limburg	90	80	90	70	60	60	75,0	3
Nederland	84	63	65	65	52	27	59,3	

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Een andere manier om het aanbod te analyseren per provincie is uit te gaan van het aantal inschrijvingen bij de centra. We hebben de data van het CBS over 1991 en 2007 vertaald in een kaartje met het absolute aantal inschrijvingen per provincie, en een kaartje met het aantal inschrijvingen per 1000 inwoners (figuren 3.13 en 3.13). Hier is een opmerkelijke omkering te zien: bij het absolute aantal inschrijvingen zijn de Randstad, Brabant en Gelderland de koplopers; gerelateerd aan de bevolkingsdichtheid echter wordt het beeld min of meer omgedraaid en springen de dunbevolkte gebieden naar voren: het noorden en Zeeland.

Figuur 3.13

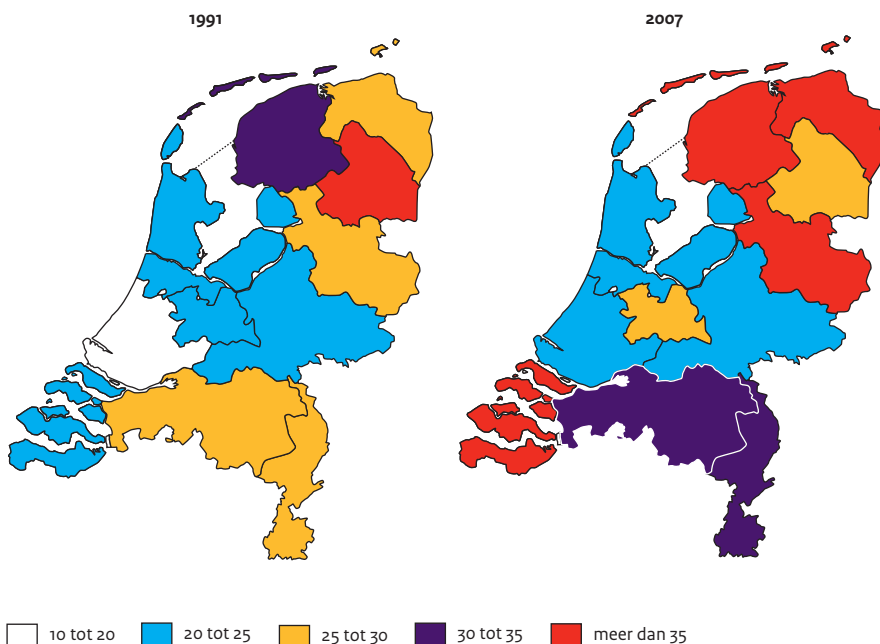
Leerlingen en cursisten per provincie, 1991 en 2007

Bron: CBS (1991, 2007)

Figuur 3.14

Leerlingen en cursisten per 1000 inwoners per provincie, 1991 en 2007

Bron: CBS (1991, 2007)

Onderwijs

Centra voor de kunsten verzorgen ook aanbod voor het basis- en voortgezet onderwijs (zie ook hoofdstuk 4). Sinds eind vorige eeuw groeit het belang hiervan voor de centra, eerder waren de provinciale ondersteuningsinstellingen hier primair verantwoordelijk voor. Per provincie was en is er een wisselend georganiseerde infrastructuur en taakverdeling voor de onderwijsondersteuning. In deze inventarisatie van het aanbod voor het onderwijs is geen onderscheid gemaakt tussen kunstbeoefening en reflectief of receptief aanbod (zie lexicon in hoofdstuk 1). Becijferd zijn de aandelen van de (gemeentelijke) instellingen in een provincie met aanbod voor het primair en voortgezet onderwijs, ongeacht discipline, ongeacht het onderscheid actief-reflectief-receptief, en ongeacht of het projecten, structurele samenwerkingsverbanden of maatwerk betreft (tabel 3.5). In Drenthe hebben alle instellingen aanbod voor zowel primair als voortgezet onderwijs, in Overijssel en Gelderland heeft niet meer dan 40% van de instellingen daar aanbod voor, minder nog voor het voortgezet dan voor het primair onderwijs. In Groningen hebben veel instellingen aanbod voor het primair onderwijs maar slechts weinig instellingen aanbod voor het voortgezet onderwijs.

Tabel 3.5

Aanbod van centra voor de kunsten voor het onderwijs (in aantallen en procenten)

provincies	aanbod primair onderwijs			aanbod voortgezet onderwijs			gecombineerde instellingen van het totaal
	wel	niet	%	wel	niet	%	%
Groningen	8	3	73	2	9	18	36
Friesland	6	3	67	4	5	44	78
Drenthe	4	0	100	4	0	100	100
Overijssel	6	9	40	4	11	27	33
Gelderland	10	15	40	9	16	36	56
Flevoland	3	1	75	3	1	75	100
Utrecht	5	7	42	5	7	42	58
Noord-Holland	17	15	53	9	23	28	38
Zuid-Holland	17	11	61	10	18	36	39
Zeeland	3	1	75	2	2	50	75
Noord-Brabant	19	9	68	16	12	57	71
Limburg	7	3	70	6	4	60	70
Nederland	105	77		74	108		
in procenten	58	42	58	41	59	41	54

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

In paragraaf 3.2.1 is al geconstateerd dat als men onderwijsaanbod heeft (106 van de 182 instellingen), dat vrijwel altijd voor het basisonderwijs is (105). Van deze centra bieden 74 bovendien aanbod voor het voortgezet onderwijs. Dit blijken vooral gecombineerde instellingen te zijn (72 van de 106 instellingen met onderwijsaanbod).

3.2.3 Gemeenten

Van de 441 gemeenten zijn er 160 met een centrum voor de kunsten. In totaal zijn er 182 centra, dus enkele gemeenten tellen meerdere centra. In het overgrote deel van de 261 gemeenten zonder een centrum voor de kunsten is wel een dependance of een dislocatie van een centrum gevestigd, of wordt er aanbod verzorgd door een centrum in een nabijgelegen gemeente. Enkele tientallen gemeenten hebben volgens onze bevindingen geen enkel aanbod door een centrum voor de kunsten.

Onder de 160 gemeenten met een centrum voor de kunsten bevinden zich 52 kleine gemeenten (minder dan 30.000 inwoners) met samen 53 centra voor de kunsten, 75 middelgrote gemeenten (tussen 30.000 en 90.000 inwoners) met samen 87 centra en 32 grote gemeenten (meer dan 90.000 inwoners) met samen 42 centra. In kleinere gemeentes is dus minder vaak een (hoofd)vestiging van een centrum voor de kunsten aanwezig. In grotere gemeentes is een centrum voor de kunsten vaker een

gecombineerde instelling (tabel 3.6). Binnen de gemeenten met een instelling, hebben de kleine gemeenten vaker een muziekschool dan in middelgrote en grote gemeenten. Het ringenmodel van Wijn/vNG (Wijn 2003) geeft als norm aan dat een middelgrote gemeente een centrum voor kunsteducatie kent; kleinere gemeenten een lespunt.

Tabel 3.6

Overzicht van aantal en soort instellingen per groep gemeenten (in aantallen en procenten)

aantal inwoners	aantal gemeenten	gemeenten met een instelling	totaal aantal instellingen	gecombineerde instellingen	muziekscholen	creativiteitscentra
< 30.000	291	51 17,5 %	53	19 35,8%	27 50,9%	7 13,2%
30.000-90.000	118	76 64,5%	87	50 57,5%	25 28,7%	12 13,8%
> 90.000	32	32 100%	42	29 69,0%	9 21,4%	4 9,5%

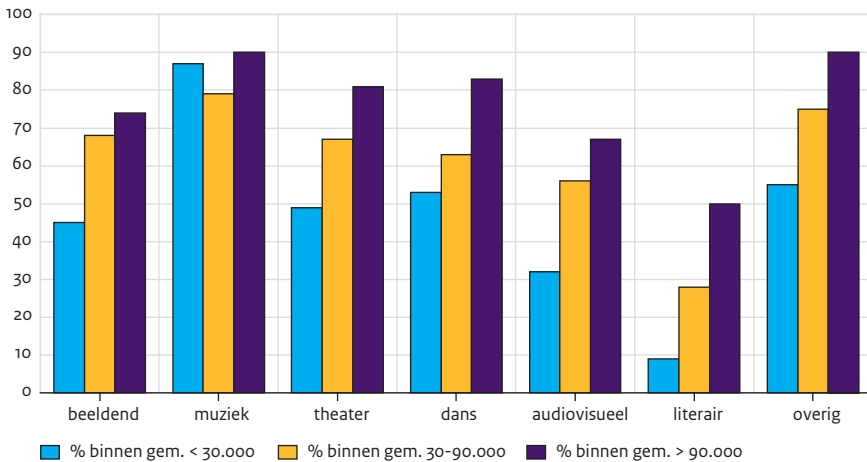
Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Of en in hoeverre er in kleinere gemeenten met een muziekschool of zonder centrum voor de kunsten een aanbod is van een centrum uit een naburige gemeente, van particuliere instellingen en docenten, zoals een dansschool of beeldend kunstenaar, en van verenigingen is niet bekend. Duidelijk is wel dat de infrastructuur voor het muziekonderwijs van oudsher beter was dan die voor het onderwijs in de andere kunstdisciplines.

Het reguliere cursusaanbod van centra voor de kunsten in de diverse disciplines naar gemeentegrootte brengt één overeenkomst (muziek) maar verder vooral verschillen aan het licht (figuur 3.15). Het aanbod muziek is binnen gemeenten van verschillende grootte het meest en vrijwel gelijk vertegenwoordigd. Bij alle andere disciplines is het aanbod groter in grotere gemeenten.

Figuur 3.15

Aanbod per kunstdiscipline per groep gemeenten (in procenten)

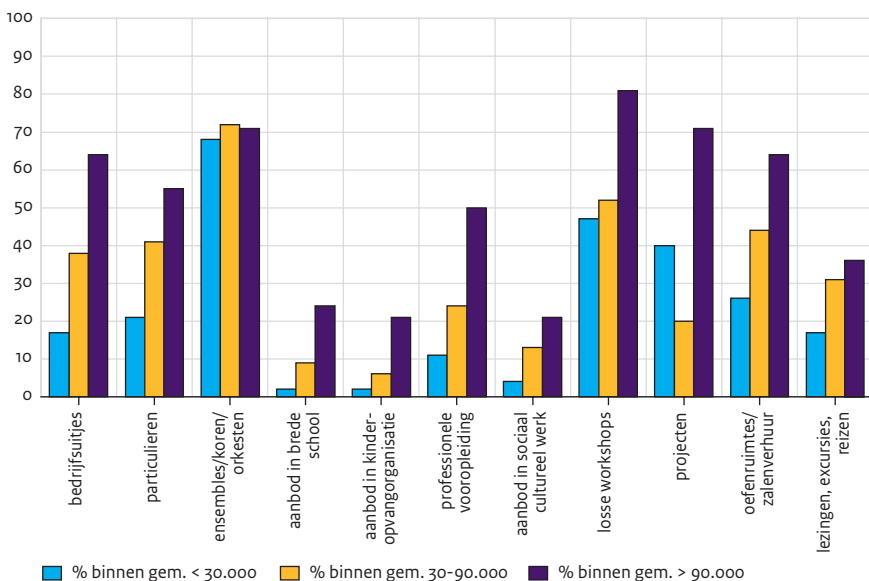
Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Het overige aanbod (producties, urban arts, vrije creatieve expressie, reflectief aanbod en/of inter- en multidisciplinair aanbod) is eveneens groter in grotere gemeenten. In de grootste gemeenten is dit aanbod zelfs net zo vaak aanwezig als het aanbod muziek. Het gaat hier om een vrij divers aanbod (figuur 3.16), deels niet-cursorisch aanbod in aanvulling op de cursussen, zoals ensembles, koren of orkesten, vooropleidingen voor het kunstvakonderwijs, lezingen, excursies, reizen en korte projecten of workshops. Een ander deel betreft aanbod aan externe partijen zoals bedrijfsuitjes, aanbod voor particulieren (kinderfeestjes, jubilea, enz.), aanbod voor brede scholen, kinderopvangorganisaties of sociaal cultureel werk en de verhuur van oefenruimtes en zalen.

Ongeacht de grootte van de gemeente hebben vrijwel alle instellingen enig overig, niet-cursorisch, aanbod. Hierbij is het niet-cursorisch aanbod in het eigen centrum (als aanvulling op het cursorisch aanbod) in alle gemeentegrootten vaker vertegenwoordigd dan het aanbod aan externe partijen. Met name de samenspelvormen zoals ensembles, koren en orkesten, en de kortdurende projecten en workshops komen veel voor. Alleen de samenspeelvormen zijn in gemeenten van verschillende grootte in ongeveer gelijke mate aangetroffen. Alle andere vormen van overig, niet-cursorisch aanbod komen meer voor bij de instellingen in de grote gemeenten, net als het cursorisch aanbod en het aanbod aan het onderwijs.

Figuur 3.16

Overig, niet-cursorisch aanbod van centra per groep gemeenten (in procenten)

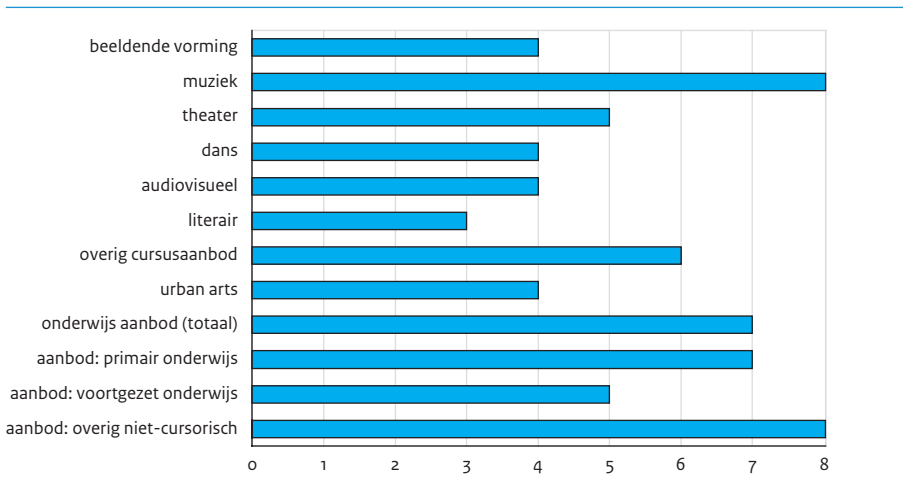

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

In de vier grootste steden Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Amsterdam zijn in totaal acht centra voor de kunsten. Vier daarvan zijn in Amsterdam: drie muziekscholen en een creativiteitscentrum. Den Haag heeft een muziekschool en een gecombineerde instelling. Rotterdam en Utrecht beschikken beide over één gecombineerde instelling. Alle instellingen in de G4 verzorgen cursorisch aanbod in muziek en overig, niet-cursorisch aanbod (figuur 3.17). Op het vlak van muziek biedt MK24, het creativiteitscentrum Amsterdam, enkele cursussen studio- en geluidstechniek aan, en geen aanbod instrumentaal of zang. Hoewel niet alle instellingen alles aanbieden, worden op één na alle disciplines in elk van de G4 aangeboden. Geen van de vier hoofdstedelijke centra heeft een literair aanbod, mogelijk omdat de schrijversschool 't Colofon in Amsterdam is gvestigd.

Figuur 3.17

Aantal instellingen met aanbod voor vrije tijd en onderwijs van de vier grote steden

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (2009)

Elk van de vier grote steden heeft één instelling die aanbod in de urban arts aanbiedt, kunstvormen van de straat zoals hiphop, breakdance, rap en graffiti. Landelijk zijn er 45 instellingen die de urban arts aanbieden, 137 instellingen hebben hier geen aanbod in. Van de 45 instellingen met zulk aanbod zijn er 39 gevestigd in gemeenten met meer dan 30.000 inwoners.

3.2.4 Centra voor de kunsten in Alphen aan den Rijn

Alphen aan den Rijn telt twee centra voor de kunsten, de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn en Centrum voor Kunsteducatie Parkexpressie. De Streekmuziekschool heeft uitsluitend aanbod in muziek, Parkexpressie in beeldende vorming, dans, literaire vorming en audiovisuele kunsten, alsook enkele interdisciplinaire vormen en projecten aan. Alphen aan den Rijn heeft daarmee een muziekschool en een creativiteitscentrum. Alphen aan den Rijn valt met ruim 70.000 inwoners in de middenklasse van gemeenten (tussen 30.000 en 90.000 inwoners). Van deze 76 middelgrote gemeenten beschikken er 50 over een gecombineerde instelling en elf gemeenten over twee instellingen. Tien van deze elf gemeenten, waaronder dus Alphen aan den Rijn, hebben de combinatie van een muziekschool en een creativiteitscentrum.

Parkexpressie

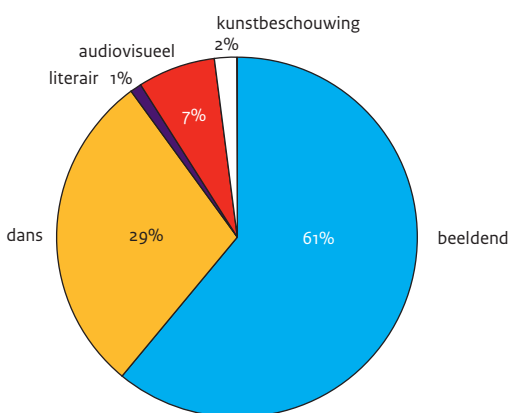
Parkexpressie heeft als missie het inspireren en ontwikkelen van mensen door kunst en cultuur (www.parkexpressie.nl). Parkexpressie heeft een afdeling kunsteducatie (Centrum Kunsteducatie Parkexpressie) die het aanbod voor kunstbeoefening verzorgt. Daarnaast beheert Parkexpressie het Parktheater en het Parkfilmhuis. Parkexpressie

bestaat sinds de jaren zeventig (toen Expressie 70 geheten) en is de grootste culturele instelling in Alphen aan den Rijn. De instelling ontvangt subsidie van de gemeente voor de uitvoering van de missie. Parkexpressie heeft bijna zestig professionele docenten kunsteducatie in dienst.

Parkexpressie biedt bijna honderd cursussen aan, variërend in duur van 5 tot 35 weken. Er zijn cursussen voor kinderen, jongeren en volwassenen. Van de 97 cursussen die Parkexpressie aanbiedt, vallen er 59 onder de discipline beeldende vorming (figuur 3.18). Binnen deze discipline zijn er 40 cursussen tekenen en/of schilderen, waaronder beginnerscursussen, portrettekenen en aquarelleren. Daarnaast zijn er 28 cursussen dans, met naast algemene dansante vorming voor kinderen ook jazzdans, klassiek ballet en Argentijnse tango. Er is één cursus literaire vorming (columns schrijven) en er zijn zeven cursussen audiovisueel (digitale fotografie en beeldbewerking). Twee cursussen vallen in de categorie receptieve/reflectieve kunsteducatie.

Figuur 3.18

Cursusaanbod Parkexpressie 2009/'10 per discipline (in procenten)

Bron: www.parkexpressie.nl (geraadpleegd op 10 juli 2009)

Parkexpressie biedt daarnaast ongeveer dertig workshops van een of meerdere lesdagen aan, hoofdzakelijk in schoolvakanties en op zaterdag. Vaak zijn dit langere lesdagen, met meer dan vier uur les. Bij het reguliere cursusaanbod varieert de lesduur van 1 uur per les (bij de danslessen) tot 2,5 à 3 uur per les (bij de beeldende cursussen voor volwassenen). Het workshopaanbod beslaat gedeeltelijk dezelfde disciplines als het reguliere cursusaanbod en biedt enkele nieuwe disciplines of vormen aan, zoals theatertechniek. Er zijn workshops voor kinderen, jongeren en volwassenen. Verder organiseert Parkexpressie lezingen en excursies, aanbod voor primair en voortgezet onderwijs, brede scholen en kinderopvangorganisaties, alsook kunstzinnige workshops op maat voor bedrijfsuitjes of feesten van particulieren.

Parkexpressie heeft gemiddeld 1100 cursisten in het reguliere cursusaanbod per jaar. Ongeveer een derde van deze cursisten is jonger dan 21 jaar. Van de 97 cursussen zijn er 35 voor kinderen en voor jongeren tot 18 jaar. De cursus voor de jongsten is Peuterdans, voor kinderen vanaf 3 jaar. Anders dan in het totale aanbod ligt bij de 35 cursussen voor leerlingen tot 18 jaar het accent niet bij cursussen beeldende vorming (13) maar bij danscursussen (22).

Parkexpressie wil met lage cursusprijzen de eventuele financiële drempels laag houden en iedereen de kans bieden lessen kunsteducatie te volgen. Parkexpressie kent geen kortingsregelingen of differentiatie in prijzen naar woonplaats of inkomen, wel zijn cursussen voor kinderen en jongeren er veelal goedkoper. Omdat de duur van de cursussen verschilt, is het lastig totaalprijzen van de cursussen te vergelijken. Daarom is van een aantal cursussen voor het jaar 2009/'10 de lesprijs omgerekend naar de tarieven per uur (tabel 3.7). De lessen kosten er gemiddeld € 4,50 tot € 6,50 per klokuur. Daarmee liggen de lesprijzen bij Parkexpressie in de buurt van de landelijk gemiddelde lesprijzen, berekend op basis van de gegevens van 25 centra voor de kunsten (tabel 3.2).

Tabel 3.7

Cursustarieven per uur, 2009/'10 (in euro's)

cursussen	tarieven per uur bij Parkexpressie	landelijk gemiddelde tarieven per uur
klassiek ballet kindercursus beginners	6,60	6,23
klassiek ballet jongeren gevorderden	6,83	6,86
flamenco/tango	9,60	8,07
portrettekenen beginners	5,29	5,18
aquarelleren gevorderden	4,58	5,18
tekenen/schilderen kindercursus	4,52	4,40
beeldhouwen in hout (of materiaal naar keuze)	5,06	5,29
fotografie beginners	4,94	6,35

Bron: www.parkexpressie.nl (geraadpleegd op 10 juli 2009)

Parkexpressie biedt nog enkele andere mogelijkheden tot kunstbeoefening, zoals het Open atelier. Op donderdagmiddagen kunnen gevorderde cursisten zelfstandig werken. Parkexpressie stelt een ruimte beschikbaar en verzorgt modellen voor het modeltekenen of -schilderen. Er is voorts een grafisch atelier te huur, waar kunstbeoefenaars kunnen werken aan grafische technieken, zoals etsen of zeefdrukken, kunstvormen die men thuis niet zo gemakkelijk beoefent. Het Parktheater wordt regelmatig aan kunstbeoefenaars verhuurd voor concerten en toneelvoorstellingen. Daarnaast zijn de dansstudio en de filmzaal te huur.

Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn

De Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn bestaat ruim vijftig jaar. Tot 2003 was dit een gemeentelijke instelling van drie gemeenten: Alphen aan den Rijn, Liemeer en Ter Aar. In 2003 is de Streekmuziekschool verzelfstandigd tot een stichting en richt zij zich hoofdzakelijk op Alphen aan den Rijn. De cursussen van de muziekschool staan nog wel open voor leerlingen uit andere gemeenten, maar men ontvangt alleen subsidie van de gemeente Alphen aan den Rijn. De Streekmuziekschool heeft ongeveer dertig professionele muziekdocenten in dienst.

Een groot deel van het cursusaanbod van de Streekmuziekschool bestaat uit jaarcursussen instrumentaal of vocaal. Het gaat om wekelijkse individuele of groepslessen van dertig minuten of meer. De duur van de les is afhankelijk van het aantal cursisten en niveau binnen een groep. Er zijn cursussen snaar-, slag-, strijk-, toets- en blaasinstrumenten, alsook vijf cursussen algemene muzikale vorming, beginnend bij een peutercursus voor kinderen vanaf 2 jaar. De muziekschool biedt daarnaast onder meer een snelcursus voor ambitieuze gitaristen, djembe, digitale muziek, muziektheorie, zangtechnieken en 'kinderliedjes op gitaar' voor leerkrachten in het basisonderwijs. Verder zijn er een Popschool, waar men in een band leert spelen, een vooropleiding voor het conservatorium en Muzikander, een lesprogramma muziek voor verstandelijk gehandicapten. Voor leden van muziekverenigingen biedt de muziekschool speciale opleidingen. Er is een groot aantal samenspeelgroepen, zoals koren, ensembles of orkesten. De school vindt dit belangrijk omdat samen muziek maken meer dimensie en plezier geeft (www.muziekschoolalphen.nl). De meeste samenspeelgroepen repeteren wekelijks en treden op binnen en buiten de muziekschool. Voor het onderwijs en de brede scholen in Alphen aan den Rijn biedt de muziekschool incidenteel korte projecten of workshops.

De muziekschool heeft jaarlijks ongeveer 1650 cursisten, van wie ongeveer 75% jonger dan 21 jaar. Ongeveer 90% van alle cursisten is afkomstig uit Alphen aan den Rijn. Een meerderheid van de cursisten volgt een instrumentale of vocale jaarcursus. Hierbij zijn bepaalde instrumenten duidelijk populairder dan andere instrumenten, met name piano, gitaar (akoestisch en elektrisch) en slagwerk. Andere instrumenten trekken minder leerlingen, zo waren er in 2008-2009 tien leerlingen op hobo en slechts één leerling op klavecimbel. De Streekmuziekschool bedient buiten de eigen cursisten een breed publiek via projecten op scholen en uitvoeringen van de leerlingen.

De Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn hanteert voor kinderen en jongeren tarieven gerelateerd aan het gezinsinkomen. Voor volwassenen vanaf 21 jaar geldt één tarief ongeacht het inkomen. Dit tarief is hoger dan het hoogste tarief voor kinderen en jongeren, mede omdat muzieklessen vrijgesteld zijn van btw voor iedereen onder de 21 jaar. Groepslessen bij de muziekschool zijn goedkoper dan individuele lessen. Daarnaast is er een gezinskorting indien meer leden uit hetzelfde gezin cursussen volgen. Cursisten van buiten de gemeente betalen hogere lesgelden dan de cursisten uit Alphen aan den Rijn. Om de tarieven van de muziekschool te kunnen vergelijken met de tarieven bij andere centra voor de kunsten zijn gemiddelde lesprijzen per uur berekend, waarin verschillen in tarieven naar leeftijd en inkomen zijn verdisconteerd (tabel 3.8).

Tabel 3.8

Gemiddelde uurtarieven Streekmuziekschool en landelijk (in euro's)

cursussen	tarieven per uur bij Streekmuziekschool	landelijk gemiddelde tarieven per uur ^b
jaarcursus instrumentaal/vocaal individueel < 21 jaar	35,00	32,44 tot 34,32
jaarcursus instrumentaal/vocaal groepsles < 21 jaar	16,50	14,83 tot 17,16
jaarcursus instrumentaal/vocaal individueel ≥ 21 jaar	42,50	45,18 tot 48,03
jaarcursus instrumentaal/vocaal groepsles ≥ 21 jaar	24,00	23,40 tot 23,81
deelname aan ensemble, koor of orkest	0,70 / 3,00 ^a	niet bekend
korte cursus Djembe (kinderen, jongeren en ouder)	9,80	niet bekend
jaarcursus muziek voor mensen met een verstandelijke beperking	7,00	niet bekend
jaarcursus Algemene Muzikale Vorming voor kinderen	9,60	niet bekend

- a Voor deelname aan een ensemble, koor of orkest bestaan twee tarieven. Leerlingen die tevens een instrumentale jaarcursus volgen bij de Streekmuziekschool betalen ongeveer € 0,70 per uur en anderen ongeveer € 3,00.
- b De Streekmuziekschool hanteert voor alle instrumentale en vocale jaarcursussen dezelfde tarieven, waar andere centra voor de kunsten soms verschillende tarieven rekenen voor verschillende instrumenten. Bij de landelijke gemiddelden zijn voor enkele instrumenten de cursusprijzen uitgerekend. In deze kolom daarom bij de instrumentale/vocale cursussen het laagste en hoogste landelijk gemiddelde van alle prijzen voor instrumentaal en vocaal.

Bron: www.muziekschoolalphen.nl (geraadpleegd op 10 juli 2009)

De prijzen van de Streekmuziekschool in Alphen aan den Rijn liggen, net als die van Parkexpressie, dicht bij de landelijk gemiddelde prijzen berekend op basis van de gegevens van 25 centra voor de kunsten. Alleen voor de jaarcursussen instrumentaal voor volwassenen hanteert men er beduidend lagere prijzen dan elders: € 42,50 per uur versus € 48,03 per uur. Bij een jaarcursus van ongeveer 38 weken met een uur les per week scheelt dit ruim € 200,- per jaar.

De muziekschool biedt twee cursussen speciaal voor leden van de vijf Alphense muziekverenigingen voor harmonie of fanfare: de landelijke opleiding HaFaBra (Harmonie, Fanfare, Brassband) en een opfriscursus HaFaBra. Deze lessen worden ingekocht door de muziekverenigingen. Daarnaast verhuurt de muziekschool enkele ruimtes. Het Poplokaal wordt aan lokale bandjes verhuurd. Dit kunnen bandjes zijn die op de muziekschool zijn ontstaan of bandjes die geen banden met de school hebben. Tevens beschikt de muziekschool, gevestigd in het vroegere gemeentehuis, met de Raadszaal over een klassieke zaal met parket en kroonluchters, die wordt verhuurd voor concerten.

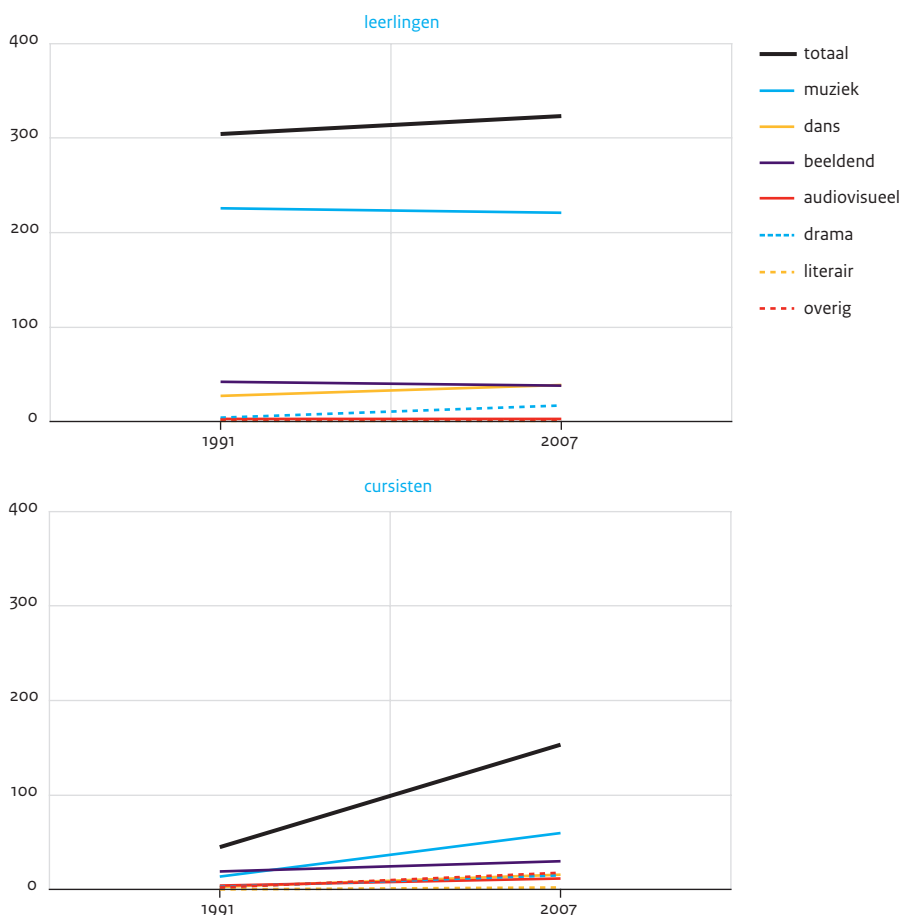
3.2.5 Enkele hoofdlijnen

Sinds eind jaren tachtig nam het aantal centra voor de kunsten af van 241 naar 181, met name door fusies van muziekscholen en creativiteitscentra tot gecombineerde instellingen. Dit gebeurde vooral in Noord-Brabant en Gelderland. Muziekscholen zijn er vooral

nog in kleinere gemeenten, grotere gemeenten hebben merendeels gecombineerde instellingen. Terwijl het aantal centra afnam, steeg het aantal inschrijvingen van ongeveer 350.000 naar 476.000 in 2007. Er is sprake van schaalvergroting: meer cursisten en een veelzijdiger aanbod per centrum. Een vergelijking van het aantal cursisten (reeks van minder dan twintig weken) en het aantal leerlingen (reeks van meer dan twintig weken) per discipline, vergeleken tussen 1991 en 2007 maakt duidelijk dat de absolute toename grotendeels is te danken aan de groei van het aantal cursisten, dus deelnemers aan kortere activiteiten (figuur 3.19).

Figuur 3.19

Leerlingen en cursisten naar type cursus in 1991 en in 2007 (in aantallen x 1000 leerlingen cursisten)

Bronnen: CBS (1993) en CBS (2009)

Muzieklessen kennen de grootste toeloop: bijna 60% van de inschrijvingen. Beeldend en dans volgen met 16% respectievelijk 12%. De spreiding van het aanbod over instellingen kent een vergelijkbare verdeling. Muziek wordt vrijwel overal aangeboden, schrijfcursussen weinig. In de overige vier disciplines kan men lessen volgen bij 100 tot 120 van de 182 centra. Het cursorisch aanbod in urban arts concentreert zich in de grotere gemeenten.

Een vergelijking van de baten en lasten van de centra in 2003 en 2007 wijst uit dat de gemeentelijke bijdragen met 15% groeide en de opbrengsten van les- en cursusgeld met 8%. Aan de uitgavenkant stegen vooral de huisvestingskosten sterk (32%), gevolgd door de personeelskosten (8%, bij een groei van het aantal mensen met 1,5%). Binnen het personeel nam het aandeel onderwijzend personeel af en groeide het aandeel onderwijsondersteunend personeel. Er zijn grote variaties in de vraagprijs per cursus. Bij de hiervoor gemaakte indicatieve berekening lopen de prijzen uiteen van 3,44 tot bijna 50 euro per uur. Gemiddeld kost een kindertekencursus het minst en een individuele pianoles het meest.

Alphen aan den Rijn heeft twee centra voor de kunsten: de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn en het Centrum Kunsteducatie Parkexpressie (en een nog te bespreken dependance van de jeugdtheaterschool, hetgeen het totaal aan gesubsidieerde instellingen voor educatie in kunstbeoefening op drie brengt). Samen bieden ze educatie in alle disciplines aan. Het landelijk beeld is dat in middelgrote gemeentes als Alphen inderdaad aanbod in alle disciplines is, zij het vaak van één gecombineerde instelling. Ook in andere opzichten beantwoordt het beeld in Alphen aan het landelijke beeld in middelgrote gemeenten. Het aanbod voor kinderen is breder en voordeliger dan dat voor volwassenen. In het aanbod lopen muziek, beeldend en dans lopen voorop, gevolgd door theater, audiovisueel en literair. De instellingen bieden niet alleen cursussen aan, maar ook lezingen, concerten, samenspeelgroepen, losse projecten en workshops, onder meer voor het onderwijs.

De beide centra voor de kunsten bedienen samen 2750 cursisten per jaar (3,8% van de Alphense bevolking). Met de jeugdtheaterschool gaat het om 3000 cursisten (4,2% van de bevolking). De centra presteren dus hoger dan het door het CBS berekende gemiddelde bereik van 3,3 % door de instellingen voor kunsteducatie. Als Alphen aan den Rijn in de pas loopt met het landelijke beeld dat 16% van bevolking les volgt in kunstbeoefening, dan hebben de gemeentelijk gesubsidieerde instellingen voor kunsteducatie een marktaandeel van een kwart.

3.3 Volksuniversiteiten

Het landelijke beeld

Er zijn in Nederland bijna 100 volksuniversiteiten, waarvan 92 verenigd in de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten (BONV). Deze laagdrempelige educatieve instellingen bieden een gevarieerd aanbod van cursussen in de vrije tijd voor volwassenen van alle gezindten, ongeacht vooropleiding. Ook cursussen op het gebied van kunstbeoefening zijn meestal onderdeel van het aanbod.

In totaal bereiken deze volksuniversiteiten jaarlijks 200.000 tot 250.000 cursisten (circa 2% van de bevolking). Globaal zijn er drie soorten volksuniversiteiten: circa twintig grote met alleen medewerkers in loondienst hebben, circa veertig middelgrote met één à twee mensen in loondienst die verder draaien op vrijwilligers, en circa dertig kleine volksuniversiteiten die geheel draaien op vrijwilligers.

Volksuniversiteiten bieden non-formele educatie, dat wil zeggen dat men geen instroomeisen voor deelname hanteert en geen kwalificaties op basis van gevolgde cursussen verleent. Mensen volgen er cursussen in hun vrije tijd. Het cursusaanbod wordt in groepsverband gegeven. Het ontmoeten van anderen is belangrijk in het aanbod van de volksuniversiteiten.

De eerste cursussen op het gebied van kunst binnen volksuniversiteiten waren reflectief van aard: cursussen kunstgeschiedenis of kunstbeschouwing. In de jaren vijftig nam de beschikbare vrije tijd toe en gingen meer mensen in hun vrije tijd kunstzinnige hobby's beoefenen. In antwoord hierop ontwikkelden volksuniversiteiten aanbod op het terrein van kunstbeoefening en creativiteit.

In de afgelopen tien jaar onderkent Hensen (interview 28 april 2009), directeur van de Bond van Volksuniversiteiten, drie algemene ontwikkelingen die deels doorwerken in het aanbod voor kunstbeoefening van de volksuniversiteiten. De eerste ontwikkeling is dat de cursisten mondiger en kritischer zijn geworden. Ze willen expliciet weten wat ze tijdens een cursus kunnen verwachten en wat ze gaan leren. De verschillende leerwensen in een groep vragen didactische flexibiliteit van de docenten. Het kan ook leiden tot een segmentering van de leervraag. Een standaardcursus kan op verschillende manieren worden aangeboden. Ten tweede zijn cursisten bereid om rond een cursus meer te investeren in het aanschaffen van dure gebruiksmaterialen en extra leerboeken, maar ook in de presentatie van hun werk. Ten derde betekent de digitalisering voor de volksuniversiteiten dat het werven via een brochure steeds minder effect heeft. Dit gebeurt nu bijna alleen nog via de website. Ook hebben de cursisten onderling veel meer contact via e-mail. Mensen krijgen een sterkere behoefte om hun eigen leven in beeld te brengen en dit met anderen te delen in weblogs en op Hyves of andere sociale netwerksites. Dat geldt ook voor de behoefte te publiceren of anderszins hun eigen werk tentoon te stellen. Dit kan invloed krijgen op de inrichting van een cursus en op verdere differentiatie van de leervragen.

Momenteel volgen circa 70.000 van de cursisten van volksuniversiteiten, ongeveer een derde dus, een cursus op kunstzinnig gebied. Van hen volgt ongeveer 40.000 een cursus kunstgeschiedenis of kunstbeschouwing en 30.000 een cursus kunstbeoefening. Het aanbod voor kunstbeoefening betreft voor het grootste deel tekenen en schilderen, gevolgd door digitale fotografie. Beeldhouwen en houtbewerking staan op de derde plaats, daarna literaire cursussen. Die laatste betreffen voornamelijk levensverhalen vertellen, maar ook wel poëzie. Muziek en dans worden vrijwel niet aangeboden. Digitale fotografie is een sterk groeiende tak als het gaat om cursussen kunstbeoefening. In het algemeen zijn de cursisten studenten of mensen van vijftig jaar en ouder, autochtoon en woonachtig in stedelijke gebieden. Vrouwelijke cursisten zijn in de meerderheid (70%). Dit geldt ook voor degenen die kunstzinnige cursussen volgen. Verder zijn het mensen die hechten aan groepsverband en bijvoorbeeld niet individueel musea willen

bezoeken. Onder invloed van de economische crisis lijkt het aantal cursisten bij de volksuniversiteiten toe te nemen. Het aantal cursisten neemt ook toe doordat mensen die eerst schriftelijk onderwijs volgden, behoefte aan interactie krijgen en vragen aan docenten en medecursisten willen kunnen stellen.

Het aanbod van de volkuniversiteiten onderscheidt zich volgens Hensen van dat van de centra voor de kunsten doordat het sterker is gericht op het technische of ambachtelijke aspect van de kunstdisciplines, terwijl de centra voor de kunsten meer accent leggen op het creatieve proces en de individuele expressie. Het aanbod van beide partijen bestaat naast elkaar. Lokaal maken volksuniversiteiten en centra voor de kunsten soms afspraken over het aanbod.

Bij de volksuniversiteiten doceren mensen met uiteenlopende achtergrond. Het belangrijkste criterium is de didactische vaardigheid. Omdat er uiteenlopende cursisten in één groep zitten, elk met een eigen leervraag, is het van belang dat de docenten kunnen putten uit een uitgebreid didactisch arsenaal. De volksuniversiteiten zijn autonoom in hun aannamebeleid. Veelal hebben de docenten een didactische vakopleiding, soms geeft een lokaal kunstenaar de cursus.

Van 11 van de 93 volksuniversiteiten uit het ledenbestand van de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten is het cursusaanbod op het gebied van kunstbeoefening in kaart gebracht. Het gaat om negen toevallig gekozen en geografisch verspreide volksuniversiteiten die in een gemeente actief zijn (drie kleine, drie middelgrote en drie grote), aangevuld met twee provinciaal opererende volksuniversiteiten gekozen met een aanbod verspreid over verschillende cursusplaatsen.

Zoals vermeld is internet steeds belangrijker geworden voor de volksuniversiteiten en hebben de meeste hun gegevens en aanbod uitgebreid weergegeven op een website. Bij het in kaart brengen van hun aanbod is dan ook alleen gekeken naar de websites. Het kunstzinnige cursusaanbod is niet alleen geturfd per hoofdiscipline (beeldend, muziek, theater, dans, audiovisueel en literair), maar ook naar daarbinnen te onderscheiden subdisciplines. De cursussen voor kunstbeoefening vallen bij de volksuniversiteiten grotendeels onder wat men hobbycursussen noemt, maar voor de zekerheid is ook gespeurd naar kunstzinnige cursussen onder de kopjes culinair, taal en 'mens & maatschappij'. Tevens is gekeken naar andere faciliteiten die volksuniversiteiten aanbieden, zoals losse workshops en zaalverhuur.

De elf volksuniversiteiten bieden allemaal cursussen in beeldende kunst aan, het frequentst teken- en schildercursussen (negen van de elf). Verder zijn er vaak cursussen interieurvormgeving en -architectuur (zes van de elf). Slechts één van deze elf volksuniversiteit biedt boetseer- en beeldhouwcursussen aan, terwijl dit bij centra voor de kunsten vaak een groot aandeel vormt in het cursusaanbod. Daarnaast heeft één volksuniversiteit een modecursus. Ook in de discipline audiovisueel bieden alle volksuniversiteiten cursussen aan, vooral (digitale) fotografie (tien van de elf) en digitale beeldbewerking (zeven van de elf). Drie volksuniversiteiten hebben film- en videocursussen. Drie van de elf volksuniversiteiten bieden een cursus creatief schrijven aan. Het aspect van ontmoeting speelt hier ook weer een grote rol. Tijdens die ontmoetingen geeft men elkaar feedback en wisselt men informatie uit, waarmee men individueel weer

verder werkt. Dit wordt benadrukt in de omschrijving van een cursus Schrijven van verhalen: 'Opdrachten worden behandeld, verhalen uitgewisseld en besproken. De nadruk ligt op de zelfwerkzaamheid. Eenmaal in de drie weken is er een bijeenkomst.' De goede respectievelijk redelijke vertegenwoordiging van audiovisuele en literaire vorming op volksuniversiteiten is opvallend aangezien ze op de centra voor de kunsten de twee minst voorkomende disciplines zijn. Omgekeerd is er op het gebied van muziek weer nauwelijks aanbod bij de elf volksuniversiteiten. Dit is opvallend omdat het met beeldende vorming muziek de meest beoefende kunstdiscipline in Nederland is. Eén volksuniversiteit biedt een zangcursus en een andere een samenspelcursus aan. Het cursusaanbod theater is er nog geringer, één grote volksuniversiteit heeft een grimecursus. In dans hebben drie van de elf volksuniversiteiten een cursus, maar geen enkele in moderne dans of klassiek ballet. Gevonden zijn cursussen internationale (volks)dans en salsa, alsook een workshop buikdansen.

Volksuniversiteiten richten zich dus hoofdzakelijk op beeldende en audiovisuele vorming. Centra voor de kunsten richten zich hoofdzakelijk op muziek, beeldende vorming en dans. Deze verschillen in het aanbod komen hoogstwaarschijnlijk voort uit de ontstaansgeschiedenis en tradities van beide type instellingen. Veel centra voor de kunsten immers zijn ontstaan uit muziekscholen of creativiteitscentra. Volksuniversiteiten hebben een lange traditie in de nadruk op technische, ambachtelijke vaardigheden en de reflectie op kunst. Met name de reflectie op het eigen werk komt terug in de cursussen audiovisueel en literair. Een mogelijk remmende factor voor volksuniversiteiten om muziek en dans aan te bieden, kan zijn dat er al een groot aanbod was bij de gesubsidieerde en particuliere muziek- en dansscholen en bij privédocenten. Bovendien zijn kinderen verreweg de grootste groep van leerlingen aldaar, terwijl volksuniversiteiten zich richten op volwassenen. Naast cursussen op het vlak van kunstbeoefening bieden de volksuniversiteiten vooral veel reflectieve cursussen, zoals kunstgeschiedenis/-beschouwing en muziekgeschiedenis. Bij één instelling ontbreekt dit aanbod, terwijl de andere tien juist veel reflectieve cursussen hebben.

Volksuniversiteiten hebben naast een cursorisch aanbod ook workshops en lezingen. Tien van de elf onderzochte volksuniversiteiten bieden workshops aan, slechts één van de elf had hierin ten tijde van het onderzoek geen aanbod. De workshops zijn een alternatief voor de wekelijkse cursussen, met wellicht een lagere drempelvoor deelnemers die zich niet voor een langere periode willen vastleggen.

Alle elf volksuniversiteiten bieden lezingen en excursies aan. De lezingen en excursies variëren van Tuinonderhoud tot Fjodor Dostojevsky en van Duurzaam bouwen in Boxtel tot Samen naar de opera. Daarnaast bieden de volksuniversiteiten weinig andere faciliteiten aan. Alleen bij de drie grote volksuniversiteiten kan men terecht voor bedrijfsuitjes en kinderfeestjes. Ook bieden zij de mogelijkheid tot een cursus of workshop op maat. Verder is er bij twee instellingen de mogelijkheid tot het huren van lokalen voor cursussen en vergaderingen. Waar de centra voor de kunsten zich steeds meer ook richten op activiteiten naast het reguliere cursusaanbod (zoals aanbod voor scholen, kinderfeestjes, kinderopvangorganisaties, professionele vooropleidingen en projecten),

richten de volksuniversiteiten zich vooral op het cursusaanbod zelf, aangevuld met lezingen en excursies.

De Volksuniversiteit in Alphen aan den Rijn

De Volksuniversiteit in Alphen aan den Rijn is een stichting, gerund door vrijwilligers, met een parttime administratieve kracht in dienst. Voor het verzorgen van cursussen sluit de Volksuniversiteit een 'overeenkomst van opdracht' met gekwalificeerde docenten. Het kantoor van de Volksuniversiteit is gevestigd in een vroeger noodlokaal van een basisschool. De cursussen vinden plaats op verschillende locaties, zoals een school voor voortgezet onderwijs, een school voor mbo en een wijkcentrum. In de bibliotheek vinden de lezingen plaats. De Volksuniversiteit streeft naar een definitieve voorziening in de huisvesting.

Het programma boekje 2008/'09 geeft een overzicht van alle cursussen van de Volksuniversiteit. De Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn had in 2008/'09 cursusaanbod in de categorieën talen, beweging & gezondheid, kennis & kunst, lezingen/beeldpresentaties/excursies, creatief & hobby, mens & maatschappij, en workshops. Voor kunstbeoefening is alleen de categorie creatief & hobby relevant, de categorie kennis & kunst omvat uitsluitend receptieve cursussen. De categorie creatief & hobby kent cursussen beeldend, culinair, fotografie, groen en overig, waarvan alleen beeldend en fotografie betrekking hebben op kunstbeoefening (tabel 3.9).

Tabel 3.9

Aanbod Volksuniversiteit Alphen aan de Rijn in cursusjaar 2008/'09

categorie	gemiddeld aantal cursussen	gemiddelde cursus-prijs per uur	cursus
beeldend	13 uur en 30 minuten	€ 6,23	aquarelleren voor gevorderden tekenen en schilderen voor beginners en gevorderden aquarelleren voor beginners en gevorderden mandala tekenen – basis mandala tekenen – vervolg schilderen met was werken met speksteen mozaïeken voor beginners en gevorderden boetseren nana's maken
fotografie	12 uur	€ 5,33	fotografie voor beginners fotografie voor gevorderden

Bron: Programmaboekje Volksuniversiteit Alpen aan den Rijn 2008/'09

De duur van de cursussen varieert sterk, van 5 tot 27 uur per cursus, verdeeld over 2 tot 12 bijeenkomsten. Gemiddeld duren de cursussen 12 uur. Om de prijzen van de cursussen

te kunnen vergelijken is kostprijs per uur berekend (tabel 3.9). Bij de cursus tekenen en schilderen vermeldt het programmaboekje een overzicht van het materiaal dat een cursist zelf mee moet brengen, en dus zelf moet aanschaffen.

Voor informatie over cursisten is het jaarverslag 2007/'08 geraadpleegd en een gesprek gevoerd met de heer Ammerlaan, bestuursvoorzitter van de Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn. In dat seizoen gingen diverse aangeboden cursussen niet door wegens gebrek aan aanmeldingen. Vaak betrof het vervolgcursussen op de in tabel 3.10 vermelde cursussen. De categorie beeldend kende de meeste cursussen en cursisten, te weten 12 cursussen en 125 deelnemers, de categorie fotografie 6 cursussen en 79 deelnemers (tabel 3.10). Het gros van de cursisten is tussen de 45 en 50 jaar.

Tabel 3.10

Aantal deelnemers per cursus van Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn in cursusjaar 2007/'08

categorie	aantal deel- nemers totaal	cursus	aantal deelnemers per cursus
beeldend	125	nana's maken	23
		werken met speksteen	21
		mozaïeken	19
		mandela tekenen: basis	13
		tekenen en schilderen voor beginners en gevorderden	12
		schilderen met was	12
		aquarelleren voor gevorderden	10
		altered canvas	9
		boetseren	6
fotografie	79	fotografie voor beginners	57
		fotografie voor gevorderden	22

Bron: Jaarverslag Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn 2007/'08

Eén van de belangrijke partners van de Volksuniversiteit is de Bibliotheek Rijn en Venen. Er is regelmatig overleg en de Volksuniversiteit maakt gebruik van de Bibliotheek als locatie voor lezingen en exposities van werk voortkomend uit hun cursussen. De Bibliotheek blijkt voor de Volksuniversiteit een ideale plek om cursisten te werven. Verder is er structureel overleg met Parkexpresie en met de Streekmuziekschool. Dit overleg is bedoeld om elkaar op de hoogte te houden van de activiteiten die men organiseert, om overlap te voorkomen. Er zijn in Alphen aan den Rijn concrete plannen voor het bouwen van een cultuurhuis, waarin de Volksuniversiteit, de Bibliotheek, Kunstverdieping, de muziekschool en het gemeentelijk archief gehuisvest gaan worden.

Resumerend: volksuniversiteiten bieden volwassenen de mogelijkheid om zich verder te ontwikkelen. Ze hebben een breed cursusaanbod op het gebied van talen, koken, computer, maatschappij en hobby's. Vooral de grote volksuniversiteiten hebben onder die laatste noemer menige cursus kunstbeoefening, vooral in de disciplines beeldend en

audiovisueel (met name digitale fotografie). Cursussen in muziek, theater, schrijven en dans zijn daarentegen schaars, al zijn schrijfcursussen er desondanks naar verhouding goed vertegenwoordigd. Vrijwel alle volksuniversiteiten hebben reflectieve cursussen (kunstgeschiedenis en -beschouwing). Daarnaast zijn er in mindere mate lezingen en excursies, en slechts weinig verdere activiteiten en faciliteiten. De Volksuniversiteit van Alphen weerspiegelt deze landelijke kenmerken grotendeels. Het aanbod beperkt zich tot cursussen beeldend en fotografie, aangevuld met lezingen en met exposities van cursusgroepen in de bibliotheek.

3.4 Bibliotheken

Het landelijke beeld

De eerste openbare bibliotheken in Nederland werden opgericht in het begin van de twintigste eeuw, toen nog 'leeszalen' genoemd. Het aantal bibliotheken daalde van 544 in 1999 tot 202 (met ruim 1000 filialen) in 2007 (CBS 2009). Ook de collectie en de uitleeningen nemen in dezelfde periode flink in aantal af: het gezamenlijk aantal items in de collectie gaat van 43 naar 34 miljoen en het aantal uitleeningen van 158 naar 125 miljoen. Het aantal gebruikers is echter stabiel. In 1999 waren er 4,3 miljoen ingeschreven gebruikers; sinds 2005 handhaaft het aantal leden zich op iets meer dan vier miljoen mensen, waarvan ruim de helft jonger dan achttien jaar. Een mogelijke verklaring voor het grote aandeel jongeren is dat zij meestal gratis lid zijn. Gemeentelijke subsidies zijn de belangrijkste inkomstenbron van de bibliotheken (75% van de totale inkomsten), inkomsten van gebruikers vormen 14% van de totale inkomsten. De overige inkomsten zijn vooral provinciale en andere subsidies. De bibliotheken zijn verenigd in de Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB).

De VOB en CBS verzamelen gegevens over het aantal uitleeningen, maar de rubricering daarvan is niet geschikt voor gegevensverzameling over uitleen met betrekking tot kunstbeoefening. De enige bruikbare rubriek is bladmuziek. Sinds 2000 is er een constante afname van het aantal uitleeningen van bladmuziek van bijna 600.000 naar 400.000 in 2007. Dit is in lijn met de afname die hiervoor is geschetst. In vergelijking daarmee: de uitleeningen van audiovisueel materiaal daalt van 6,8 miljoen in 1999 naar 5,6 miljoen in 2007 (alle gegevens CBS StatLine 2009).

Sinds 2002 loopt het traject 'bibliotheekvernieuwing', want 'de veranderingen in de demografie en in de omloopsnelheid van informatie en in mediagebruik – veroorzaakt door de opkomst van nieuwe media en communicatietechnieken – hebben grote gevolgen voor functioneren en bereik van de openbare bibliotheken' (Raad voor Cultuur 2008). In het begin van dit traject ging men uit van vijf kernfuncties van de bibliotheken: warenhuis van kennis en informatie, centrum voor ontwikkeling en educatie, encyclopedie van kunst en cultuur, inspiratiebron van lezen en literatuur, alsook podium voor ontmoeting en debat. Begin 2008 verschenen een rapportage van de Stuurgroep Bibliotheken (Stuurgroep Bibliotheken 2008) en het SCP-rapport *De Openbare bibliotheek tien jaar van nu* (Huysmans en Hillebrink 2008), waarin was onderzocht welke gevolgen demografische en technologische veranderingen hebben voor de functies van de bibliotheek. Op basis van deze rapportages stelt de minister van OCW dat het vernieuwingsproces

met vijf functies tot een zeer gevarieerd en diffuus aanbod van activiteiten en diensten heeft geleid. De minister ziet hierin een bedreiging en bepleit een aanscherping van de functies van de bibliotheken, met de nadruk op informatie, educatie en lezen. De Raad voor Cultuur onderschrijft deze prioritering van de minister, aangezien deze kernfuncties bijdragen aan 'democratisch burgerschap'. De twee overige functies, te weten encyclopedie en podium acht de Raad eveneens van belang voor bibliotheken. De Raad vindt echter wel dat deze twee functies zich het beste lokaal laten invullen en dat zij weinig sturing of stimulans door rijksbeleid nodig hebben (Raad voor Cultuur 2008).

Deze visie komt overeen met het beeld dat Norma Verheijen van de vob (interview 28 april 2009) schetst van de huidige praktijk. Lezen, leren en informeren gelden als de kerntaken van de bibliotheken in Nederland, kerntaken die in de praktijk met elkaar samenhangen. Binnen dat lezen staan de literatuur, fictie en non-fictie centraal in het aanbod van de bibliotheken. Daarnaast organiseren bibliotheken activiteiten als lezingen van literaire schrijvers, voorleesmiddagen, voordrachten en poëziewedstrijden. Vanuit hun informerende kerntaak zijn de bibliotheken ook steeds meer de plek waar een overzicht te vinden is van het lokale culturele aanbod, of in ieder geval van de lokale culturele aanbieders. Sporadisch worden bibliotheken, met name in grote steden, gehuisvest in multifunctionele gebouwen, waar bijvoorbeeld oefenruimtes zijn of kleine theaterzalen. Particulieren, bijvoorbeeld bandjes, maar ook lokale culturele aanbieders kunnen dan gebruikmaken van deze faciliteiten. Maar lezen staat in de activiteiten van de bibliotheken centraal. De vob voorziet dat de bibliotheek een spin wordt in het web van het lokale culturele aanbod en vaker gehuisvest zal zijn in multifunctionele gebouwen, al dan niet samen met andere lokale culturele instellingen: 'Maar de kerntaak blijft hetzelfde: leren, lezen en informeren. Daar ligt de expertise van de bibliotheken'. Vooral op het platteland komt de gezamenlijke huisvesting van een bibliotheek met andere culturele en/of maatschappelijke organisaties steeds vaker voor. Een specifieke vorm daarvan is het cultuurhuis (zie § 3.8.5). Het stimuleringsbeleid van de brede school heeft ook vaak de combinatie van een bibliotheek met een school als resultaat. Sinds 2000 is het aantal brede scholen snel gestegen naar 1000; het ministerie van o c w streeft naar een aantal van 1600 in 2011 (www.bredeschool.nl). Hoeveel bibliotheken in een brede school gehuisvest zijn c.q. worden is niet bekend.

Gezien de taakopvatting van de bibliotheken, waarin weinig aandacht is voor kunstbeoefening, is afgezien van een uitgebreid onderzoek naar mogelijkheden tot actieve kunstbeoefening in de instellingen. Ook is het niet mogelijk gebleken een landelijk beeld te geven van het aantal uitleningen in relatie tot kunstbeoefening. Wel is ter verificatie het aanbod van enkele bibliotheken die bekend staan om hun brede en multifunctionele taakopvatting nader onderzocht, door de website te bekijken en hen telefonisch te benaderen. Het gaat om de openbare bibliotheken van Amsterdam, Delft, Tilburg, Almere en Rotterdam. Daarbij is hen het algemene beeld voorgelegd en is gevraagd wat bij hen de activiteiten en de mogelijkheden tot kunstbeoefening zijn. De woordvoerders van deze vijf bibliotheken bevestigen de geldigheid van het algemene beeld, maar geven elk aan dat hun eigen bibliotheek wat breder opereert.

De nieuwe hoofdvestiging van de Openbare Bibliotheek Amsterdam (OBA) is een *eye-catcher*. Uiteraard staat de boeken- en multimediacollectie centraal, het complex heeft evenwel meer de uitstraling van een slijk warenhuis dan een klassieke bibliotheek. Het Theater van 't Woord is een film- of theaterzaal voor maximaal 260 personen en kan gehuurd worden door organisaties met doelstellingen op het gebied van informatie, educatie, cultuur en ontmoeting. Uitvoeringen door amateurgroepen behoren dus ook tot de mogelijkheden. De hoofdvestiging heeft tevens een expositiehal van 300 m², daarnaast zijn er jaarlijks meer dan 500 exposities in alle vestigingen tezamen. De OBA programmeert deze exposities zelf, maar iedereen kan voorstellen indienen. Met betrekking tot kunstbeoefening biedt de OBA dus met name mogelijkheden wat betreft presentaties. De vertelkunst komt aan bod in het maandelijks Open Podium (waar iedereen iets mag vertellen in maximaal tien minuten) en in de Vertelmuur, een multimediproject waarin volksverhalen worden verzameld en waaraan in de toekomst ook bezoekers hun verhaal kunnen toevoegen.

DOK, de bibliotheek in Delft, is een fusie van de openbare bibliotheek, Kunstcentrum Delft (Kunstuitleen) en de DiscOtake. De instelling presenteert zich als modern uitleen- (boeken, multimedia, beeldende kunst) en informatiecentrum. In de bibliotheek zijn vaak exposities van amateurkunstenaars. Naast lezingen zijn er ook optredens van Delftse amateurs, maar er is geen cursusaanbod met actieve kunstbeoefening. De bibliotheek streeft er ook niet naar om dit in huis te halen. Daar waar mogelijk en gewenst werken ze wel samen met andere lokale culturele instellingen.

Dit laatste geldt ook voor de bibliotheek in Almere. Twee keer in de maand vindt daar een Zinderende Zondag plaats, waarop mensen allerlei workshops kunnen volgen in de bibliotheek, zoals musical, knutsel, biografie schrijven en fotograferen. De docenten voor deze workshops werken bij andere culturele instellingen of zijn particuliere docenten.

De bibliotheek van Tilburg, oftewel de Bibliotheek Midden-Brabant, deelt zijn locatie met het Cursushuis Midden-Brabant. Op de website van de Bibliotheek is het aanbod van het Cursushuis geïntegreerd, maar het betreft een aparte stichting op dezelfde locatie. Het Cursushuis is de opvolger van de Volksuniversiteit Tilburg en biedt een met grote volksuniversiteiten vergelijkbaar cursusaanbod, deels in samenwerking met andere cursusaanbieders, zoals Factorium en Fontys Hogescholen. Een deel van de cursussen vindt plaats in de lokalen van de Bibliotheek Midden-Brabant. Ook anderen kunnen daar lokalen en ruimtes huren. Daarnaast heeft het gebouw nog een expositieruimte en een theaterzaaltje. Hier kunnen ook tentoonstellingen respectievelijk uitvoeringen van kunstbeoefenaars plaatsvinden. De Bibliotheek Midden-Brabant functioneert als een centrale wegwijzer voor informatie en educatie in de regio.

De bibliotheek in Rotterdam heeft een eigen bibliotheektheater. Op dit podium worden voorstellingen van lokale culturele aanbieders, professioneel dan wel amateurs, geprogrammeerd. Ook is hier iedere eerste zaterdag van de maand Filmblik: dan wordt een film getoond die nieuw is in de collectie van de bibliotheek. Verder zijn er in de centrale bibliotheek lezingen, debatten en uitzendingen van radio Rijnmond. De Rotterdamse cursusmarkt is ook in de bibliotheek. Zo'n 35 cursusaanbieders tonen hun aanbod. Dit gaat van didgeridoo en spiritualiteit tot talen, inburgering, creatieve cursussen en

workshops. De website van de bibliotheek toont een uitgebreide agenda van allerlei (culturele) activiteiten in de bibliotheek. Dit beeld bevestigt dat de bibliotheek als locatie en informatiepunt een belangrijke rol speelt voor (culturele) activiteiten in Rotterdam, maar zelf alleen activiteiten organiseert die passen bij lezen, leren en informeren.

Bibliotheek Rijn en Venen

In oktober 2006 fuseerden de bibliotheken in Alphen aan den Rijn, Roelofarendsveen, Rijnwoude, Koudekerk aan den Rijn, Nieuwkoop, Ter Aar en Zoeterwoude-dorp tot de bibliotheek Rijn en Venen. Er zijn in Alphen aan den Rijn twee vestigingen van die bibliotheek: de centrale vestiging en een vestiging in de wijk Ridderveld. Per 31 december 2007 omvatte de formatie 24 fte. Daarnaast zijn er veel vrijwilligers werkzaam in de bibliotheek. In 2007 waren dit er in totaal 135.

In Alphen is 30% van de bevolking lid van de bibliotheek (Zoutman en Van den Aniel 2005), iets meer dan het Nederlands gemiddelde van 26%. Ten opzichte van 2002 is het aantal leden met 4,5% gedaald. Wel komen er steeds meer klanten voor het raadplegen van digitale informatie, zoals websites en databanken. Het aantal bezoekers is jaarlijks bijna 400.000. Klanttevredenheidsonderzoek wijst uit dat de bibliotheek bij gebruikers hoog aangeschreven staat. In het collegeprogramma 2006-2010 van de gemeente Alphen aan den Rijn staat over de bibliotheek: 'De gemeente wil de kwaliteit van de bibliotheekvoorziening verbeteren. Voor de bibliotheek wordt een vernieuwingsproces ingezet waardoor inwoners tegen een redelijke contributie toegang blijven krijgen tot kennis in vele verschijningsvormen. Volgens een op te stellen vernieuwingsagenda worden de functies van de bibliotheek verder vormgegeven: ontmoetingsplaats, cultuur-, gezondheids- en jongereninformatiepunt en ondersteuner van educatie'. In het beleidsplan van Bibliotheek Rijn en Venen 2008 tot 2012 wordt de ambitie van de bibliotheek als volgt omschreven: 'In 2012 neemt de bibliotheek Rijn en Venen in de lokale samenleving in het werkgebied een centrale positie in op het gebied van informatie, educatie, cultuurverspreiding en ontspanning'. De invulling van 'cultuurverspreiding' wordt gespecificeerd als: 'een aantrekkelijk podium voor cultuur, ontmoeting en maatschappelijk debat. [...] Ontwikkelen en uitvoeren van een cultureel programma voor volwassenen waar mogelijk in samenwerking met anderen. Vaststellen en uitvoeren van een jaarlijks activiteitenprogramma voor individuele leden op het terrein van kunst en cultuur, lezen en leesbevordering en ontmoeting en debat.' De website van de bibliotheek geeft informatie over hoe dit in 2009 in de praktijk is gebracht. De bibliotheek organiseert activiteiten op het gebied van leesbevordering: de peutermaand, kinderboekenjury, voorleeswedstrijden. Ook zijn er regelmatig exposities in de bibliotheek en vinden de lezingen van de Volksuniversiteit er plaats, alsook leeskringen, makkelijk lezen plein en nationale voorleesdagen. Al deze culturele activiteiten zijn primair receptief. De bibliotheek biedt beperkte mogelijkheden voor de kunstbeoefenaar. Er zijn ruimtes waar ze hun beeldende werk kunnen exposeren, dat doen bijvoorbeeld de cursisten van de volksuniversiteit. Daarnaast organiseert de bibliotheek incidenteel en in samenwerking met andere partijen activiteiten voor kunstbeoefenaars. Met Alphoto, een lokale fotoclub, werd in 2009 een fotowedstrijd georganiseerd met als thema Romeinen, in het kader van het provinciaal jaar van de Limes (Romeinse grenzen). Ook was er een expositie van

schilderijen van Atelier De Schuur uit Woerden (een atelier voor mensen met een verstandelijke beperking) met als titel *Taal en tekens*.

De Volksuniversiteit is al genoemd als een belangrijke partner, die de bibliotheek gebruikt als locatie voor lezingen en exposities van werk uit cursussen. De bibliotheek neemt deel aan het afstemmingsoverleg tussen de culturele instellingen in Alphen aan den Rijn (met Parkexpressie, de Volksuniversiteit en de muziekschool) en krijgt volgens de plannen plaats in het nieuw te bouwen Cultuurhuis, met de muziekschool, het archief en de Volksuniversiteit. Incidenteel werkt de bibliotheek met andere samen, vaak in de vorm van het bieden van een locatie voor activiteiten. Slechts in enkele gevallen gaat het dan om activiteiten betreffende kunstbeoefening.

Resumerend zijn de rol en het aanbod van de bibliotheken op het vlak van kunstbeoefening beperkt. Voor zover er aanbod is, bestaat er altijd een connectie met literatuur en betreft het vaak korte activiteiten, zoals eenmalige workshops, korte schrijverscursussen en dichtwedstrijden. Wel is de trend dat de bibliotheek vanuit haar informerende taak het publiek de weg wijst in het lokale culturele aanbod. In sommige gemeenten zijn of worden bibliotheken geherhuisvest in multifunctionele gebouwen, soms met andere lokale culturele aanbieders, waaronder veelal de kunstuitleen. Een specifieke vorm daarvan is het cultuurhuis, dat nog nader aan de orde komt.

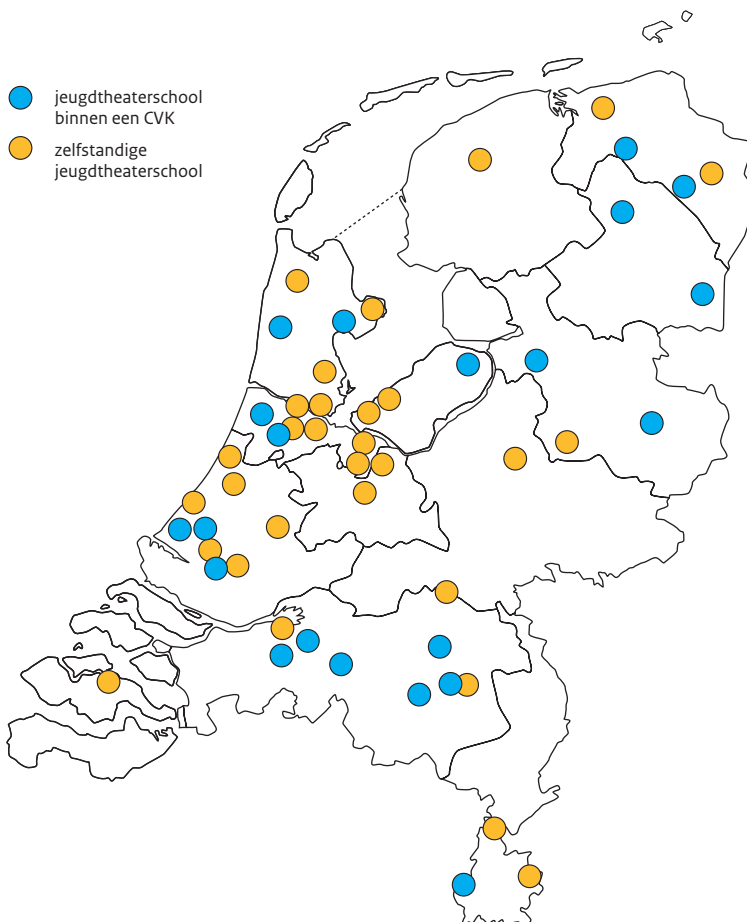
De bibliotheek van Alphen aan den Rijn is vooral een wegwijzer voor het culturele aanbod. Er is een afstemmingsoverleg met andere culturele instellingen en in het geplande Cultuurhuis zal de bibliotheek samen met andere culturele instelling onder één dak komen. De verwachting is dat dit de samenwerking zal intensiveren.

3.5 Jeugdtheaterscholen

Het landelijke beeld

Een jeugdtheaterschool is een plek waar kinderen en jongeren van 6 tot 26 jaar theatrale vaardigheden kunnen ontwikkelen. Het is een ontmoetingsplek waar deze doelgroep zich thuis voelt. Naast cursussen waarin de vaardigheden worden getraind, werkt men in jeugdtheaterscholen ook altijd aan producties die in het openbaar opgevoerd worden. De eerste jeugdtheaterschool werd in 1985 in Rotterdam opgericht: Jeugdtheater Hofplein. Al snel volgden andere, alle geïnitieerd door gedreven theatermakers die met kinderen en jongeren theater willen maken en daarvoor geen ruimte zien bij de bestaande instellingen. In 2003 waren er naar schatting 45 jeugdtheaterscholen met circa 10.000 deelnemers. Inmiddels is het aantal gegroeid tot circa 65, waar zo'n 20.000 kinderen en jongeren actief zijn. Een verschil met een regulier centrum voor de kunsten is, behalve de leeftijdsafbakening tot 26 jaar, dat een jeugdtheaterschool een meerjarig traject aanhoudt. Ruim dertig jeugdtheaterscholen zijn onderdeel van een centrum voor de kunsten; de andere 35 scholen zijn zelfstandige organisaties. Door samenwerking met andere kunsteducatieve organisaties kan het aanbod breder zijn dan alleen theater. Theaterwerk.nl, de toenmalige landelijke ondersteuningsinstelling amateurtheater (inmiddels opgegaan in Kunstfactor), inventariseerde in 2001/'02 de stand van zaken bij de jeugdtheaterscholen.

Figuur 3.20
Vestigingsplaatsen Jeugdtheaterscholen in Nederland

Bron: Cultuurnetwerk Nederland (Vereniging van Jeugdtheaterscholen, stand 2009).

De situatie was destijds niet al te rooskleurig. Tien scholen draaiden zowel inhoudelijk als randvoorwaardelijk goed. Bij de overige scholen ontbrak het zeker niet aan enthousiasme en idealisme, maar was er nogal eens sprake van onderbetaling van personeel, ondoorzichtige en onprofessionele bedrijfsvoering en inhoudelijke tekortkomingen. Het vsvb Fonds en het ministerie van o c w legden in 2003 één miljoen euro bij elkaar voor een kwaliteitsverbeteringstraject. Deze TOP-regeling (Toekomst op de Planken) werd in 2008 succesvol afgesloten. Een groot deel van de jeugdtheaterscholen had geparticipeerd in dit traject en was beter gaan functioneren (Meima en Droog 2008). Momenteel ondersteunt Kunstfactor de jeugdtheaterscholen. Ook Kunstconnectie, de

branchevereniging van instellingen voor kunsteducatie en -beoefening, is een samenwerkingspartner. De gezamenlijke jeugdtheaterscholen in Nederland hebben voor een gezamenlijke toekomst en versterking van de sector in 2008 de Stichting Netwerk Jeugdtheaterscholen (SNJTS) opgericht. SNJTS doet dat door belangenbehartiging, kwaliteitsontwikkeling, het bieden van een overlegstructuur en profilering van de sector.

Het aanbod van jeugdtheaterscholen die onderdeel zijn van centra voor de kunsten was eerder in dit hoofdstuk in de analyse van die centra opgenomen. Van de 34 zelfstandige jeugdtheaterscholen is via de websites het aanbod geïnventariseerd. Uiteraard bieden alle theatereducatie en -productie voor kinderen en jongeren. Veel scholen melden ook losse projecten en workshops. Drie ervan verhuren zalen en oefenruimtes. Incidenteel is er aanbod voor scholen en sociaal-cultureel werk. Twee scholen verzorgen een professionele vooropleiding. In een aantal gevallen deelt een amateurtheatergroep het gebouw (of de moederorganisatie) met de jeugdtheaterschool. Sommige jeugdtheaterscholen bieden danscursussen of cursussen op het gebied van film en media. In jeugdtheaterscholen doen kinderen en jongeren ervaring op met alle aspecten van theater. Hoewel er eisen worden gesteld en deelnemers zich langdurig, soms zelfs meerdere jaren, verbinden aan een activiteit, is het voor vele jongeren aantrekkelijk, juist door de experimentele, informele, maar ook ambitieuze en uitdagende omgeving en de concrete productie als eindresultaat.

Zeeland en Friesland kennen elk één jeugdtheaterschool, voor de gehele provincie (figuur 3.20). In de andere provincies zijn meerdere theaterscholen, waarbij de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Noord-Brabant duidelijk meer jeugdtheaterscholen tellen dan de rest. We zien hier dezelfde correlatie tussen de bevolkingsdichtheid en aantal instellingen per 1000 km² als bij de centra voor de kunsten (zie figuur 3.14), alleen is het aantal jeugdtheaterscholen in Utrecht en in mindere mate in Gelderland en Overijssel dan verhoudingsgewijs weinig.

Stichting Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland

De Stichting Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland is gevestigd in Gouda, en verzorgt tevens het aanbod voor de gemeenten Leiden, Capelle a/d IJssel, Gorinchem en Alphen aan den Rijn. Deze gemeenten subsidiëren samen met de provincie het Jeugdtheaterhuis. De gemeente Alphen aan den Rijn droeg in 2005 23.000 euro bij. In de vijf lesplaatsen volgen wekelijks bijna 1000 leerlingen toneel-, zang- en bewegingslessen. In Alphen aan den Rijn gebeurt dat in het Ashram College. In 2005 telde men 220 deelnemers. De centra voor de kunsten in Alphen verzorgen geen theatereducatie, dus is er geen overlap met deze instellingen.

Het Jeugdtheaterhuis laat de leerlingen (7 t/m 20 jaar) kennismaken met theater, maar ook met stemvorming, zang, dans en beweging. Er is een leerplan ontwikkeld waarin leerlingen gedurende een periode van tien jaar ieder seizoen een ander lesprogramma aangeboden krijgen. Jonge leerlingen beginnen met Speelleerklassen waarin zij in 25 lessen van 1,5 uur de basisbeginselen van het theater leren kennen. Oudere leerlingen die langer op les zitten, kunnen lessen volgen met steeds meer verdieping. De Speel-

leerclasses gaan over in Opleidingsclasses voor jongeren vanaf 12 jaar en vervolgens in Productieclasses en werkplaatsen voor jongeren vanaf 14 jaar. De lesduur wordt langer en loopt op tot gemiddeld vier uur les per week. Aan het eind van het lesseizoen is er een presentatie of productie. De tarieven variëren naar leeftijd, niveau en lesduur van ongeveer € 3,50 tot € 4,60 per lesuur. Het Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland is daarmee voordeliger dan de centra voor de kunsten, die gemiddeld ongeveer € 5,60 per uur rekenen voor theaterclasses en -producties.

In het theaterseizoen 2009/'10 brengt het Jeugdtheaterhuis een grote familievoorstelling in diverse theaters in Zuid-Holland. 'Jan Steenstraat 1' is een voorstelling met muziek en dans, gespeeld door ruim 40 jongeren en enkele volwassen acteurs. Rondom de voorstelling zijn educatieve projecten ontwikkeld die in samenwerking met schouwburgs, scholen en bibliotheken worden uitgevoerd. Zo kunnen leerlingen van de groepen 7 en 8 een weekend meespelen in de voorstelling. In Alphen aan den Rijn zijn drie basisscholen benaderd en per school zijn twintig leerlingen geselecteerd om mee te spelen. Ze gaan twee weken een intensief repetitieprogramma volgen onder begeleiding van docenten van het Jeugdtheaterhuis. Voor deze specifieke voorstelling is subsidie verleend door de provincie Zuid-Holland en het Prins Bernard Cultuurfonds.

Het voorbeeld van Alphen aan den Rijn illustreert hoe bepalend de regionale situatie is voor de infrastructuur. Dat Parkexpressie geen theateraanbod heeft, staat waarschijnlijk in relatie tot de gemeentelijk ondersteunde dependance van de Jeugdtheaterschool Zuid-Holland. De vraag naar volwassenenaanbod theatereducatie is over het algemeen te klein om op zichzelf te kunnen draaien.

3.6 Theater- en danswerkplaatsen

Het landelijke beeld

Werkplaatsen zijn instellingen met als doel amateurkunst te ontwikkelen door het aangaan van productieve en creatieve samenwerkingsverbanden. Deze samenwerkingsverbanden leiden tot de ontwikkeling en eventueel presentatie van vernieuwende of experimentele activiteiten door amateurkunstenaars, al dan niet begeleid door professionals. De activiteiten zijn samen te vatten in vijf kernfuncties: zichtbaar maken, verbinden, ondersteunen, ontwikkelen en maken. Het belangrijkste doel van werkplaatsen is ontwikkeling van amateurkunstenaars door ontmoeting met en inspiratie van professionele kunstenaars en makers. In Nederland zijn er, afhankelijk van de definitie, zo'n 15 tot 25 theater- en danswerkplaatsen. Zij bieden elk een thuisbasis voor een of meer groepen van tien tot twintig deelnemers.

In het amateurtheater- en dansveld zijn de eerste werkplaatsen in de jaren tachtig ontstaan. Ze bieden net als de professionele werkplaatsen ruimte aan kunstenaars om te repeteren en artistiek onderzoek te doen. In de professionele podiumkunsten onderscheidt men daarnaast de productiehuizen, die er mede op gericht zijn om producties te realiseren die worden gepresenteerd aan het publiek. Bij de amateurtheater- en danswerkplaatsen lopen deze twee functies door elkaar en is vaak sprake van zowel repetitie- en cursusruimte als presentatiepodium. Daarnaast kunnen de

werkplaatsen andere functies vervullen zoals cursusaanbieder, festivalorganisator, servicepunt, enzovoort.

De werkplaatsen zijn veelal samenwerkingsverbanden tussen verschillende partijen. Initiatiefnemers kunnen kunstenaars, scholen, centra voor de kunsten of organisaties voor amateurkunst zijn. Samenwerking is een belangrijke meerwaarde. Zij verbinden verschillende individuen, groepen en instellingen door inspiratie, innovatie en synergie. Deze samenwerking is vooral profijtelijk voor *singles*, niet aan een club of instelling gebonden individuele amateurs die van project naar project hoppen, en vreemdgangers, wel gebonden amateurs die daarnaast ook deelnemen aan losse projecten (Kolen-van Loon et al. 2008a).

Ook als werkplaatsen een onderdeel vormen van centra voor de kunsten, is er sprake van een onderscheiden scholing en ontwikkeling. In plaats van cursussen te volgen, ontwikkelen de deelnemers van werkplaatsen zich door zelf producten te maken met behulp van *coaching* en *peer education*. Dit is een aantrekkelijke vorm voor twee soorten doelgroepen. Ervaren leerlingen/amateurs hebben na enkele jaren scholen niet zozeer behoefte aan nieuwe vaardigheden en willen zich met mensen van vergelijkbaar niveau artistiek verder ontwikkelen en grenzen verleggen. Ten tweede zijn werkplaatsen aantrekkelijk voor doelgroepen die minder genegen zijn bij een centrum voor de kunsten te komen of zich te binden aan een club of vereniging, zoals jongeren en allochtonen (Kolen-van Loon et al. 2008a: 3).

Uit focusgroepen met medewerkers van theater- en danswerkplaatsen (Kolen-van Loon et al. 2008a: 11) blijkt dat men zoekt naar verdere inhoudelijke verdieping en verbreding van de kennis door de kruisbestuiving tussen professionals en amateurs. Samenwerking met en mobiliseren van verschillende partijen acht men eveneens van belang. Men denkt dat er goede kansen liggen voor doelgroepspecifieke werkplaatsen, zoals een urban werkplaats. Verder is er behoefte aan een podium of podia waar jaarlijks nieuwe ontwikkelingen en producten gepresenteerd kunnen worden.

Het aanbod van de theater- en danswerkplaatsen richt zich op theater en dans voor kinderen, jongeren (vaak in combinatie met een jeugdtheaterschool) en/of volwassenen. In 2008 waren er theaterwerkplaatsen in Groningen, Utrecht, Leeuwarden, Amsterdam, Arnhem, Delft, Tilburg en Breda. Noord-Brabant telde acht centra voor de kunsten die podiumdanseducatie aanboden onder de noemer danswerkplaatsen. Vanuit provinciale ondersteuningsinstellingen zijn er danswerkplaatsen in Limburg, Friesland en Drenthe. Verder zijn er danswerkplaatsen of dansprojecten in onder meer Rotterdam, Utrecht, Haarlem en Haarlemmermeer. Hoewel beperkt in aantal en aantal deelnemers, zijn de theater- en danswerkplaatsen belangrijke ontwikkelplekken voor amateurs op het gebied van theater en dans. Het gaat vaak om gevorderde amateurs die samen of in nauwe samenwerking met professionals zich verder ontwikkelen in een informele leeromgeving.

Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn

Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn (PA) wil amateurtheater in al zijn verschijningsvormen bevorderen en streeft ernaar elk jaar een hoogwaardige amateurtheaterproductie neer te zetten. Het betreft bewerkingen van klassiekers als 'A Christmas Carol' en 'It's a wonderful life'. In 2010 wordt een zelf bedachte productie gemaakt over de deportatie van 42 Alphenjoden in 1942. PA wil bij elke productie samenwerken met plaatselijke verenigingen, organisaties en scholen. De uitvoeringen vinden plaats in het Parktheater, waar men gratis mag repeteren. Daarnaast wordt ook gerepeteerd in scholen die meewerken.

Het Productiehuis is ontstaan op initiatief van Nancy Ubert, de artistiek leider. 'In Alphen aan den Rijn was het amateurtheater eigenlijk doodgebloed, er was eigenlijk niets meer. [...] Toen heb ik contact gezocht met de directeur van het Parktheater en mijn plan voorgelegd en gezegd dat ik er met de kerst voor kon zorgen dat zijn theater vol zat. Dat geloofde hij [...].' De eerste productie was met de school van haar kinderen, waarvoor zij zelf een theaterstuk schreef. Voor elke productie worden via oproepen in de media deelnemers geworven. Zij betalen een spelersbijdrage waarvan de productiekosten worden gefinancierd. Belangstellenden krijgen een auditie maar niet met de gedachte om alleen de allerbeste aan te nemen: zo blijft verjonging in instroom gecontinueerd. Ook alles eromheen wordt zelf aangepakt: techniek, kleding en decor. Medewerking is op vrijwillige basis. Er zijn bij een productie zo'n 120 tot 150 mensen betrokken. De gemeente verleent inmiddels subsidie aan de stichting. Het Productiehuis heeft een projectmatige organisatiestructuur. Het productiehuis biedt naast de producties nog enkele workshops theater aan, geen (langere) cursussen. De doelgroep betreft kinderen en jongeren.

Er zijn in Nederland meer van dergelijke productiehuisen, hoeveel is echter niet bekend. Hoewel er overeenkomsten zijn met theater- en danswerkplaatsen, zijn er ook verschillen. Bij een theater- of danswerkplaats is men gericht op verdieping en de verdere ontwikkeling van de amateurs en is er veelal ruimte voor experimenten. De productiehuisen zijn in eerste instantie gericht op het maken van een productie, maar de ontwikkeling van de amateur is veelal wel een belangrijk aandachtspunt. Het verschil met een amateurtheatervereniging is dat er geen ledenstructuur is, maar een werving van spelers en deelnemers per productie. Ook de begeleiders wisselen in principe.

3.7 Sociaal-cultureel werk

Het landelijke beeld

In buurthuizen, jongerencentra, clubhuizen en wijkcentra bestaan doorgaans laagdrempelige mogelijkheden tot kunstbeoefening, in de vorm van workshops, middagactiviteiten, projecten, cursussen en/of repetitie- en optreedmogelijkheden. In de jongerencentra is met name veel aandacht voor hedendaagse muziek. Een actueel aandachtspunt van het sociaal-cultureel werk is het betrekken van allochtonen bij de Nederlandse maatschappij. Er is momenteel een grote voorkeur voor multiculturele activiteiten.

Rond 1900 ontstonden de eerste volkshuizen en bewaarscholen, met als doel de leef-situatie van de arbeiders en werklozen te verbeteren. De meeste volkshuizen waren gevestigd in industriële gebieden. Later, in de jaren dertig van de vorige eeuw, ging men steeds meer met jongeren aan het werk. In Rotterdam werd het eerste jongensclubhuis, de Arend, geopend in 1928. Na de Tweede Wereldoorlog komt de naam sociaal-cultureel werk in zwang. Naast de letterlijke wederopbouw ontstaan er voorzieningen ten behoeve van het welzijn van bevolkingsgroepen, bijvoorbeeld jeugd- en jongerenwerk, kleuteronderwijs, maatschappelijk werk, gezinszorg en onderwijsvoorzieningen zoals huishoudelijk nijverheidsonderwijs en lager onderwijs. Het sociaal-cultureel werk krijgt een enorme impuls door de stimulering en financiering van het ministerie van Cultuur, Ruimtelijke ordening en Maatschappelijk werk (CRM) in de jaren 1965-1982. Dat ministerie is eveneens verantwoordelijk voor gehandicaptenvoorzieningen, kunst en cultuur, kinderopvang, basiseducatie, minderheden, sport en milieu. Door heel Nederland ontstond een scala aan welzijnsvoorzieningen als buurthuizen, jongerencentra, clubhuizen en wijkcentra, peuterspeelzalen, speel-o-theken, Jongeren Advies Centra (JAC) en jongerenactiviteitencentra. Culturele activiteiten waren er een belangrijk onderdeel, met als doel 'Het bevorderen van deelneming van individuen en/of groepen aan cultuuruitingen, gericht op creatieve ontplooiing, niet professionele kunstbeoefening en/of kunstbeleving' (CBS 1994: 17). Met de decentralisatie in de loop van de jaren tachtig werden de gemeenten verantwoordelijk voor het sociaal-cultureel werk. De sector kromp sindsdien enorm in, vooral wat betreft beroepskrachten. De uitvoerende taken worden steeds meer gedaan door vrijwilligers.

Vanaf de jaren negentig komt het werkveld weer meer in de belangstelling van de overheid. De achteruitgang in de oude wijken, het gebrek aan sociale cohesie en de problemen van de multiculturele samenleving vereisen aandacht. Maar het is geen terugkeer naar het vormingswerk van voorheen. Efficiency en cultureel ondernemerschap zijn ook in de welzijnssector bekende begrippen. Vaste subsidiëring komt weinig voor. In de afgelopen jaren zijn welzijnswerk en specifiek wijkgericht werk weer op de kaart gezet. In 2007 presenteerde minister Vogelaar het ambitieuze beleidskader 'Van Krachtwijken naar Prachtwijken' (Poelman en De Ridder 2008: 10). Intussen zijn ook de opleidingen gemoderniseerd van sociaal-cultureel werk tot het bredere culturele maatschappelijke vorming.

In 1993 telde Nederland 1603 instellingen die sociaal-culturele activiteiten organiseren, waarvan 1037 instellingen een functie vervullen op het gebied van cultuur en creativiteit (CBS 1994). In de daarop volgende jaren neemt het aantal door bezuinigingen en schaalvergroting snel af. Maar het aantal instellingen is na de eeuwwisseling weer gegroeid, van 1340 in 2001 tot 2090 in 2006 (CBS StatLine, geraadpleegd 31 maart 2009). Ook het aantal brede welzijnsinstellingen groeide in deze periode: van 100 naar 180 instellingen. Momenteel bestaat de infrastructuur vaak uit één grote koepelinstelling per gemeente, onder wiens hoede kleinschalige activiteiten op wijkniveau worden georganiseerd. Het totale budget voor sociaal-cultureel werk steeg van 1998 tot 2004 snel van 858 naar 1206 miljoen euro, daarna was er een lichte groei naar 1263 miljoen euro in 2006 (CBS 1997: 25). Het totaal aantal arbeidsjaren blijft echter gelijk of neemt zelfs enigszins af.

Helaas zijn er weinig gegevens over de omvang van mogelijkheden tot kunstbeoefening binnen het sociaal-cultureel werk. Uit de aard van de sector en het onderliggend beleid gaat het om laagdrempelige activiteiten, met name gericht op bevolkingsgroepen die doorgaans minder actief zijn op cultureel gebied. Het kan dan gaan om knutselbijeenkomsten of dans en beweging voor ouderen, maar ook om verdergaande en intensievere mogelijkheden voor kunstbeoefening. Kunst en cultuur in de wijk kan in samenwerking met allerlei organisaties of particulieren vormgegeven zijn. Met alle in dit hoofdstuk beschreven instellingen zijn voorbeelden van samenwerking te vinden (Poelman en De Ridder 2008; Trienekens 2006). Van de 182 centra voor de kunsten hebben 26 aanbod voor/met het sociaal-cultureel werk te hebben. Ook een deel van de workshops (123) en projecten (112) zal in samenwerking met welzijnsinstellingen gebeuren.

Als gesubsidieerde instelling en als partner van gemeenten hebben centra voor de kunsten een verantwoording ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken. [...] Kunsteducatie heeft een waarde ten aanzien van het versterken van lokale sociale samenhang en het bevorderen van integratie en emancipatie. [Centra] werken daarvoor vaak samen met maatschappelijke instellingen, zoals welzijnsinstellingen in wijken, en organiseren projecten waarmee nieuwe doelgroepen bereikt worden (Willems 2006: 27).

De afstand die de centra eind vorige eeuw van het welzijnswerk namen lijkt grotendeels verdwenen. Overigens is een deel van de centra, zoals het Koorenhuis in Den Haag en SKVR in Rotterdam, op dit gebied altijd zeer actief gebleven. Community art, gemeenschapskunst of sociaal-artistiek werk in een specifieke combinatie van kunstbeoefening en welzijn, formuleert het als volgt: 'kunst die is geproduceerd in een wel of niet intense samenwerking tussen collectief denkende kunstenaars en mensen die doorgaans niet of nauwelijks met cultuur in aanraking komen. Het doel is [...] om nieuwe gewaardeerde kunstvormen te ontwikkelen, waarin zowel de creativiteit van deze mensen, als de culturele en fysieke plaatsen waarin zij leven, centraal staan' (www.community-art.nl). Er zijn legio projecten community art zonder betrokkenheid van welzijnsinstanties, maar vanwege de expliciete maatschappelijke component is community art in deze paragraaf ondergebracht. Uit een inventarisatie van meer dan honderd projecten in Nederland in 2005-2006 blijkt dat community art zich kenmerkt door veelzijdigheid (Trienekens 2006). Gemiddeld worden in een project drie kunstvormen gecombineerd. Ook de uitingsvormen, de combinatie van intenties, de methodieken en betrokken instanties zijn zeer pluriform. Er zijn veelal wijkbewoners, jongeren en allochtonen bij betrokken, soms via scholen. Jongerencentra, maar ook een deel van de wijkcentra of andere welzijnsinstellingen, zijn voor jongeren een ontmoetingsplek waar zij hun subcultuur vormgeven. Er is soms een podium, expositieruimte, repetitieruimte of een educatief aanbod. Naast de poppodia en culturele centra zijn jongerencentra waarschijnlijk belangrijke broedplaatsen voor pop, urban, street, dance, hiphop en andere vormen van jeugdcultuur. Er zijn geen recente gegevens, maar een voorzichtige schatting op basis van diverse adreslijsten op internet doet vermoeden dat er rond de 250 jongerencentra zijn.

Sociaal cultureel werk in Alphen aan den Rijn

De gemeente Alphen aan den Rijn hecht belang aan het versterken of weerbaar maken van 'kwetsbare' groepen in de samenleving. Vanuit de veronderstelling dat meedoen in de samenleving niet voor iedereen vanzelfsprekend is, richt de gemeente zich op het versterken van de sociale samenhang in de gemeenschap. Hiertoe wil men de betrokkenheid van de inwoners bij de eigen woonomgeving versterken en ontmoetingsmogelijkheden verbeteren. Eén van de aandachtspunten binnen het Wmo-beleid (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) van de gemeente is een wijkgerichte aanpak waarbij men via laagdrempelige activiteiten in de wijken de participatie van de inwoners wil bevorderen (Wmo-beleidsplan 2008-2011). Dit sluit aan bij een van de doelstellingen in de gemeentelijke cultuurnota (Zoutman en Van den Aniel 2005). In die nota stelt de gemeente vast dat veel amateurkunst zich buiten het reguliere circuit afspeelt, in jeugdcultuur en straatcultuur. De gemeente wil ook deze uitingen in samenwerking met sociaal-cultureel werk een plek geven in het cultuurbeleid.

In de gemeente Alphen aan den Rijn is Participe de grootste partij voor sociaal-cultureel werk. Het is in 2008 ontstaan uit de voormalige stichtingen Welzijn en Zorgwijzer, en is in Alphen aan den Rijn de uitvoeringsorganisatie voor de Wet maatschappelijke ondersteuning. Participe biedt de inwoners van Alphen aan den Rijn mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vorm van activiteiten voor kinderen, jongeren of senioren en de verhuur van welzijnsaccommodaties aan verenigingen. Naast Participe zijn er in Alphen aan den Rijn enkele kleinere organisaties voor sociaal-cultureel werk in de vorm van wijk- of buurtverenigingen en andere verenigingen of stichtingen met maatschappelijke doelstellingen. Deze organisaties zijn voornamelijk wijkgericht, een enkele stichting beheert een eigen buurthuis. Daarnaast kent de gemeente de Stichting Gilde Alphen aan den Rijn. Dit is een van ongeveer 60 gilden in Nederland die willen bevorderen dat 50-plussers hun kennis en ervaring beschikbaar stellen aan de maatschappij. Hoewel deze gilden niet tot het welzijnswerk gerekend worden, hanteren zij doelstellingen die hierbij aansluiten en komen hun activiteiten deels overeen met activiteiten van Participe. Genoemde organisaties richten zich secundair op de kunstbeoefening. Het gaat hen primair om maatschappelijke doelstellingen als participatie en sociale cohesie. Zij ontwikkelen of faciliteren activiteiten voor de burgers, veelal voor specifieke doelgroepen (jongeren, senioren, wijkbewoners of allochtonen). Hier gaat het erom of hun activiteitenaanbod mogelijkheden tot kunstbeoefening omvat (dat ze accommodaties verhuren aan amateurkunstverenigingen komt aan de orde in de paragraaf over oefenruimtes en podium). Participe heeft een afdeling Kinderwerk die in de wijken diverse activiteiten organiseert voor kinderen van 4 tot 12 jaar, zowel sport- en spel- als creatieve activiteiten. Bij dat laatste gaat het om losse activiteiten als workshops graffiti en knutselmiddagen. Daarnaast organiseert die afdeling activiteiten voor de brede school. Diverse buurt- en wijkverenigingen bieden vergelijkbare activiteiten voor kinderen aan. Met name knutselclubs en knutselmiddagen in de vorm van wekelijkse inloopactiviteiten zijn populair. Het jongerenwerk van Participe organiseert activiteiten voor jongeren in de Alphense wijken. In 2008 namen daar wekelijks circa 120 jongeren aan deel (Participe 2009). Ook deze activiteiten zijn divers en variëren van een 'huiskamer' waar jongeren elkaar ontmoeten tot een voetbaltoernooi en losse workshops kunstbeoefening. Die culturele

workshops betreffen voor het grootste deel urban arts (streetdance, breakdance, rap, graffiti, enz.). In de buurthuizen biedt Participe ruimte aan informele jongerengroepen, zoals dans- of muziekgroepen. Het doel is talenten in de wijk op te sporen, te begeleiden en kansen te bieden. Bij de overige buurthuizen en wijkverenigingen is weinig aanbod voor jongeren gevonden. Een van de buurtcentra heeft een jeugdtheatergroep met veertien tot twintig jongeren tussen de 10 en 16 jaar oud. De groep leert toneelspelen en maakt jaarlijks een of twee presentaties.

De prijzen voor de kinder- en jongerenactiviteiten zijn over het algemeen laag. Bij de buurthuizen en wijkverenigingen variëren de prijzen voor een middagactiviteit van 1 tot 3 euro. Leden van de vereniging betalen minder dan niet-leden. De prijs per uur ligt ongeveer tussen € 0,20 per uur en 1 euro per uur.

Participe heeft een afdeling voor senioren, die naast zorg, zoals hulp in het huishouden, ook diverse activiteiten organiseert, waaronder enkele mogelijkheden tot kunstbeoefening: een koor voor senioren en creatieve workshops kaarten maken. Daarnaast faciliteert Participe lessen yoga en volksdansen voor senioren onder de naam MBVO (Meer Beweging voor Ouderen). In 2008 kende MBVO 180 deelnemers (Participe 2009). De twee activiteitencentra waar de activiteiten van het ouderenwerk van Participe plaatsvinden, hadden in 2008 respectievelijk 500 en 670 bezoekers. Hoeveel van deze bezoekers deelnamen aan culturele activiteiten is niet bekend. De Stichting Gilde Alphen aan den Rijn biedt activiteiten voor en door senioren, waaronder mogelijkheden tot kunstbeoefening. Het Gilde heeft een orkest en een teken- en schildersgroep voor senioren. De schildersgroep komt bijeen in een van de locaties van Participe en bestond in 2008 uit 12 deelnemers in de leeftijd van 50 tot 90 jaar. Het Gilde-orkest had in 2008 22 deelnemers in de leeftijd van 50 tot 92 jaar (Stichting Gilde Alphen aan den Rijn 2009). Zowel de schildersgroep als het orkest presenteren zich regelmatig door middel van exposities en optredens. In de buurthuizen en wijkverenigingen is enig aanbod voor volwassenen, maar minder dan voor kinderen, jongeren of senioren. Een buurtcentrum biedt workshops kaarten maken aan en een wijkvereniging lessen country dansen. Wel verhuren de buurthuizen ruimtes aan amateurkunstverenigingen.

Het is open voor discussie of alle bovengenoemde creatieve activiteiten onder kunstbeoefening te scharen zijn. De begeleiders of docenten van de activiteiten hebben veelal geen kunstgerelateerde opleiding gevolgd. De kinderactiviteiten worden meestal begeleid door kinderwerkers en vrijwilligers. Doelen als participatie en cohesie zijn er belangrijker dan artistieke ontwikkeling of kwaliteit. De docenten van de workshops urban arts voor jongeren hebben veel ervaring in die vormen, maar geen kunstvakopleiding genoten. Deze nieuwere kunstvormen zijn echter nog niet in kunstvakopleidingen opgenomen, dus er zijn op dat vlak geen professioneel opgeleide docenten mogelijk. Afgaand op het karakter ervan vertonen sommige van die activiteiten wel raakvlakken met kunstbeoefening. Het orkest en de schildersgroep van de Stichting Gilde Alphen aan den Rijn vertonen verwantschap met 'reguliere' amateurkunstverenigingen. Het deel van het jongerenwerk dat tevens bedoeld is om talent te ontdekken en te ontwikkelen, lijkt op het aanbod aan workshops en losse projecten binnen centra voor de kunsten. Dat de doelstellingen van Participe meer betrekking hebben op sociale cohesie en zelf-

redzaamheid neemt niet weg dat de gebruikers van het culturele aanbod zelf wel artistieke ambities kunnen hebben. De intentie van de cultuurnota van de gemeente om voor de amateurkunsten buiten het traditionele circuit, met name de urban arts, samen te werken met het sociaal-cultureel werk, toont dat er minimaal raakvlakken met kunstbeoefening zijn. In het geval van urban arts is het sociaal-cultureel werk zelfs dé plek waar ‘het’ gebeurt.

3.8 Overige

3.8.1 Jeugdcircussen

Een jeugdcircus is een organisatie voor circusactiviteiten en -lessen voor kinderen en jongeren. De voornaamste doelstelling is het bijdragen aan de ontwikkeling van de deelnemers waarbij evenredige aandacht lijkt te zijn voor hun kunstzinnige, motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling. Jeugdcircussen verenigen hiermee de doelstellingen met betrekking tot kunstbeoefening, beweging en algemene vorming. In 1990 waren er ongeveer vijftien jeugdcircussen in Nederland (Kamphorst 1990), daarna zijn in korte tijd veel nieuwe jeugdcircussen opgericht (Vethman 2004). Een precies aantal anno 2009 is niet bekend, schattingen variëren van ongeveer dertig tot zestig jeugdcircussen. Een jeugdcircus bestaat gemiddeld uit drie vaste krachten, vijf freelancers en 22 vrijwilligers (&concept 2007). De vrijwilligers kunnen alle mogelijke taken verrichten. De freelancers geven vooral les. De meeste docenten hebben een circusachtergrond (42%). Daarnaast komen docenten uit theater, dans, welzijn, onderwijs en sport. De meeste inkomsten genereren jeugdcircussen door eigen activiteiten. Andere bronnen zijn contributies van de leden, gemeentelijke of projectsubsidies, donaties en sponsoring. Bijna de helft van de jeugdcircussen ontvangt gemeentelijke subsidie. De grootste knelpunten die jeugdcircussen volgens een onderzoek uit 2007 ervaren zijn een gebrek aan (voldoende) huisvesting, structurele financiering en docenten (&Concept 2007).

De jeugdcircussen richten zich met name op jeugd en jongeren uit de eigen gemeente of regio. Alle hebben een aanbod voor kinderen in de basisschoolleeftijd (tot 12 jaar), de meeste hebben ook een aanbod voor jongeren tussen 12 en 21 jaar. Sommige jeugdcircussen bieden speciale programma's voor kinderen uit achterstandswijken of met lichamelijke of psychische problemen. Veelal kennen ze een vaste circusclub, daarnaast bieden vele projecten aan in het onderwijs en hebben ze cursussen, workshops en een voorstellingsgroep. De jeugdcircussen bereiken meer kinderen dan jongeren. De meesten worden bereikt via projecten in het onderwijs en andere losse projecten. Een jeugdcircus bereikt ruim 100 kinderen in de circusclub en circa 300 kinderen en jongeren via cursussen en workshops. Buiten de jeugdcircussen hebben ook centra voor de kunsten, particuliere docenten en scholen of welzijnsorganisaties circuslessen voor kinderen en jongeren.

3.8.2 Aanbod voor mensen met een beperking

Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking vormen een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking. Het aantal verstandelijk gehandicapten is geschat op ruim

100.000 (Tesser et al. 1998). Volgens MEE Nederland, de vereniging van organisaties voor ondersteuning van mensen met een beperking, werken circa 3300 medewerkers voor zo'n 100.000 cliënten binnen de sector (www.meenederland.nl). Mensen met een beperking hebben speciale voorzieningen nodig, hetgeen leidde tot specifieke gelegenheden tot kunstbeoefening. Ateliers voor mensen met een beperking zijn hierbinnen de omvangrijkste groep. De Stichting Special Arts Nederland stimuleert alle mensen met een handicap om als amateur aan kunst te doen, ten behoeve van persoonlijke ontwikkeling of als vrijetijdsbesteding. Directeur Klaaske de Vos meldt dat het adressenbestand van de stichting bijna 200 ateliers bevat, met elk naar schatting tien tot dertig deelnemers. Er bestaan volgens haar zeker nog meer ateliers. Dat is een flinke groei sinds 1999, toen het aantal nog op veertig werd geschat (Hesselink en Jorissen 1999). Daarnaast bestaan er twintig taalcentra en twintig theatergroepen (Special Arts 2009). Het Meerjarenbeleid 2008-2010 van Special Arts vermeldt dat men een scholingsaanbod wil ontwikkelen, met name voor de meer getalenteerden: 'Bij aanbod moet vooral gedacht worden aan stages, uitwisselingsmogelijkheden, projecten met professionele kunstenaars of kunstacademies of andere kunstopleidingen. We denken veel minder aan cursorische activiteiten, omdat die weinig effectief blijken te zijn (de algemene ervaring is dat dergelijke activiteiten een rendement van 15% hebben). Het aanbod zal zich zowel op kunstenaars en hun begeleiders richten' (Special Arts 2007). Behalve uit (gemeentelijke) subsidies worden de ateliers bekostigd uit de AWBZ of het rugzakje van de deelnemers voor de dagdelen die zij er besteden. Aan de grotere ateliers is veelal een atelier en/of kunstuitleen verbonden. Een deel van de inkomsten wordt verworven via de verkoop en/of uitleen van werk van de deelnemers, maar dit is vaak alleen nodig voor de aanschaf van materiaal.

Naast deze ateliers zijn er privépersonen die een muziek- of schildergroep begeleiden. Er zijn ook centra voor de kunsten en particuliere instellingen met een dergelijk aanbod. Een landelijke enquête onder centra voor de kunsten wees uit dat ruim vijftig centra voor de kunsten een aanbod hebben voor in totaal ongeveer 800 mensen met een beperking. Van de deelnemers van wie bekend is welke discipline ze beoefenen, is dat merendeels muziek (305 leerlingen) en beeldend (192), daarnaast theater (68), dans (40) en audiovisueel (13). (www.kunstinclusief.nl>studiedag kunst aan de overkant). Op theater- en muziekgebied zijn op internet enige tientallen stichtingen en groepen te vinden, die zich specifiek richten op muzikanten en acteurs met een verstandelijke beperking.

In Alphen aan den Rijn zijn diverse mogelijkheden voor kunstbeoefening voor volwassenen en jong volwassenen met een verstandelijke beperking, zowel binnen de zorg als binnen culturele instellingen. De gemeente telt twee grote aanbieders van zorg voor verstandelijk gehandicapten, Ipse de Bruggen en GZ Rijnstreek. Beide organisaties bieden dagactiviteiten of dagbestedingprogramma's waarin ruimte is voor kunstzinnige activiteiten. Met name beeldende activiteiten als tekenen, schilderen, pottenbakken en houtbewerken komen aan bod. Het aanbod lijkt zowel activiteiten te bevatten die vooral als doel hebben dat cliënten bezig zijn, als activiteiten gericht op hun artistieke ontwikkeling. Het Atelier Verfstreken van Ipse de Bruggen bijvoorbeeld, is gericht op mensen met bijzondere kunstzinnige talenten. Onder professionele begeleiding 'ontwikkelen

en behouden ze hun creatieve vaardigheden' (www.swismachine.nl/-ipse/locatie/63). Zowel bij GGZ Rijnstreek als bij Ipse de Bruggen zijn er exposities van de kunstwerken van cliënten. Ipse de Bruggen heeft daarnaast een kunstuitleen en enkele verkoop-punten voor de kunstwerken. Naast de dagactiviteiten hebben beide organisaties een recreatief aanbod waarin aandacht is voor kunstbeoefening en creatieve hobby's. Hier is wederom veel aandacht voor beeldende vorming in de vorm van hobbyclubs, schilderclubs en handwerkclubs. Daarnaast biedt Ipse de Bruggen muziek, dans en toneel. Ipse de Bruggen heeft een eigen toneelgroep en biedt in samenwerking met Dansschool Harry Cools stijldansen aan. Deze dansschool biedt al achttien jaar korte cursussen stijldansen voor mensen met een verstandelijke beperking. De cursussen bestaan uit 14 lessen van 75 minuten en de lesprijs bedraagt ongeveer € 5,40 per lesuur en is daarmee goedkoper dan de andere cursussen op deze dansschool. De Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn heeft een muziek cursus voor mensen met een lichte verstandelijke beperking, Muzikanders. Dit is een jaar cursus met lessen van 45 minuten. Het doel van de cursus is plezier beleven aan muziek en de muzikale ontwikkeling. Een van de particuliere muziekdocenten in Alphen aan den Rijn geeft ook lessen aan kinderen met een beperking of 'bijzondere kinderen'.

Het Jostiband orkest

De bekende muziekgroep van verstandelijk gehandicapten, het Jostiband Orkest, is onderdeel van Ipse de Bruggen en is gevestigd in Zwammerdam in de gemeente Alphen aan den Rijn. De Jostiband, opgericht in 1966, geniet inmiddels internationale bekendheid. Het orkest telt op dit moment ongeveer 180 leden van wie 100 wonen bij zorginstellingen van Ipse de Bruggen. Deze leden betalen geen contributie voor deelname aan het orkest, omdat dit binnen hun zorgpakket valt. De overige tachtig leden wonen bij hun ouders of in gezinsvervangende huizen en betalen 3 euro per week om deel te nemen aan het orkest.

Orkestleider Lyan Verburg benadrukt dat de Jostiband een vrijetijdsactiviteit is. Deelnemers kiezen over het algemeen zeer bewust voor het orkest. Dit is tevens de enige 'toelatingseis' die de begeleiding van de Jostiband hanteert, alle deelnemers moeten bereid zijn actief muzikaal mee te doen. De meeste deelnemers ervaren het orkest als hun hobby. Lyan Verburg merkt dat de orkestleden trots zijn op het orkest en op hun eigen muzikale kwaliteiten. Voor de deelnemers en hun ouders is dit belangrijk. Sommige leden zijn al dertig jaar lid. De meeste leden blijven lid tot aan hun overlijden of totdat ze verhuizen. Er is een wachtlijst en het verloop is klein.

Onder de deelnemers ziet Lyan Verburg ambitieuze orkestleden die actief met muziek bezig zijn. Het orkest kent een kerngroep van ongeveer dertig actieve en ambitieuze leden die ieder concert meedoen. De overige leden wisselen elkaar af bij concerten. De muzikale ontwikkeling en ambities van de deelnemers worden door de orkestleiding aangemoedigd, maar het plezier in de hobby staat voorop. De orkestleiding heeft er bewust voor gekozen het aantal optredens te beperken om te voorkomen dat het orkest te commercieel wordt en voorbij gaat aan de doelstelling om mensen met een verstandelijke beperking plezier te laten beleven aan het gezamenlijk maken van muziek en het werken aan de eigen ontwikkeling.

Het Jostiband Orkest werkt met een door henzelf ontwikkelde muzieknotatie met gebruik van kleuren. De muzikanten kunnen kleurenstickers op het instrument plakken waardoor de toetsen of knoppen van een instrument corresponderen met de kleuren in de bladmuziek. De notatie is gebaseerd op de reguliere muzieknotatie waardoor orkestleden die notatie leren kennen. De leiding van de Jostiband verkoopt de kleurenmuzieknotatie en wil daarmee stimuleren dat iedereen muziek kan maken. Het orkest staat onder leiding van een aantal begeleiders met verschillende achtergronden in de zorg, muziek en pedagogiek. Met name de pedagogische achtergrond acht men gezien de doelgroep van belang. Er is veel aandacht voor de manier waarop de leden van het orkest leren en repeteren.

Lyan Verburg ziet overeenkomsten tussen het Jostiband Orkest en een reguliere muziekvereniging of muzikles. Het draait bij beide om een combinatie van plezier en ontwikkeling. Net als bij een vereniging of muzikles kent de Jostiband leden die meer voor de gezelligheid komen en leden die meer muzikale ambities hebben. Hoewel de Jostiband nadrukkelijk geen creatieve therapie biedt, zijn er leden die onder meer deelnemen om meer sociale contacten te hebben of zich meer te durven presenteren. Ditzelfde kan bij verenigingen of muzieklessen elders het geval zijn.

Volgens Lyan Verburg is er een groeiende aandacht voor de mogelijkheden tot kunstbeoefening door verstandelijk gehandicapten. In de gehele zorg worden de cliënten steeds meer als volwaardig mens gezien, die niet alleen zorg moeten krijgen maar ook kansen om hobby's en talenten te ontwikkelen. Toen de Jostiband in 1966 werd opgericht was dit minder gebruikelijk en werd de oprichter door menig collega sceptisch bekeken. Nu zijn er meer ateliers, muziek- en toneelgroepen voor mensen met een verstandelijke beperking.

3.8.3 Deeltijd kunstvakonderwijs

Kunstvakonderwijs valt in principe niet onder kunstbeoefening in de vrije tijd, maar het zou kunnen dat gevorderde en ambitieuze kunstbeoefenaars uit interesse een deeltijdberoepsopleiding volgen om zich verder te bekwamen, zonder de intentie te hebben hier hun beroep van te maken. Universitair onderwijs leidt niet op tot kunstenaar en mbo-opleidingen zijn (vrijwel) uitsluitend in voltijd te volgen. Daarom gaat de aandacht hier uit naar kunstvakonderwijs op hbo-niveau in deeltijd. Men kan niet zo maar deelnemen aan een kunstvakopleiding: er is een voorselectie op kwaliteit. Daartoe bieden de opleidingen zelf, maar ook een aantal centra voor de kunsten, vooropleidingen aan.

Het hbo kende in 2007 in totaal 374.400 studenten, waarvan 22.700 (6%) in het kunstvakonderwijs. Vormgeving is de grootste sector in het kunstvakonderwijs, gevolgd door opleidingen aan de conservatoria. Van de studenten volgt 16% een specifieke opleiding voor docent in een discipline en wordt 13% opgeleid tot autonoom beeldend kunstenaar. Het aantal deeltijdstudenten is 61.300, daarnaast zijn er nog bijna 12.000 studenten met een combinatie (HBO-raad 2009). Als de deeltijders in ongeveer dezelfde verhouding bij het kunstvakonderwijs voorkomen, zou dat betekenen dat er zo'n 4000 deeltijdstudenten in de kunsten zijn. Aan de hand van de *Elsevier hbo-almanak 2008/2009* en *Keuzegids hoger onderwijs 2006-2007* (Steenkamp et al. 2006) zijn 37 deeltijdkunstvakopleidingen

geteld. Na aftrek van de docentenopleidingen, ervan uitgaande dat kunstbeoefenaars dat niet kiezen als verdere bekwaming in hun discipline, bedraagt het aantal kunstvakopleidingen in deeltijd 26, vooral autonome beeldende kunst, vormgeving en muziek. Om een indruk te krijgen van het aantal kunstbeoefenaars aan deeltijdopleidingen is contact geweest met de Hogeschool Zuyd Maastricht. Bij de Academie voor Beeldende Kunsten Maastricht stroomde in 2009 de laatste groep uit en is nu alleen maar voltijdaanbod. De animo voor de deeltijdopleiding was onvoldoende om de deze te continueren. Het Conservatorium Maastricht biedt geen deeltijdopleidingen aan, maar wel een variant daarvan: het zogenaamde contractonderwijs. Hier kopen studenten, die om welke reden dan ook stoppen met de voltijdopleiding, lessen in op particuliere basis. Ze zijn geen officieel student meer en ontvangen ook geen diploma. De deelname aan contractonderwijs is marginaal en ligt in de orde van grootte van twee personen per jaar. Verder signaleert het Conservatorium Maastricht het fenomeen dat een gering aantal studenten (jaarlijks ongeveer tien studenten) aan twee hogescholen, of aan een hogeschool en universiteit, tegelijkertijd studeren, waarbij ze de conservatoriumstudie als secundaire studie en mogelijk dus als liefhebberij zien. Al met al zijn er dus nauwelijks kunstbeoefenaars die zich via deeltijdonderwijs verder in hun discipline bekwamen.

3.8.4 Culturele centra van universiteiten en hogescholen

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw begonnen enkele universiteiten zich behalve met hun huisvesting ook met andere aspecten van welzijn van hun studenten bezig te houden. Op eigen initiatief of via ondersteuning van studenten(vereniging) initiatieven ontstonden er ook culturele activiteiten: cursussen, toneelverenigingen en dergelijke. Ongeveer de helft van de universiteiten in Nederland heeft een cultureel centrum, zoals Parnassos Cultuurcentrum in Utrecht, USVA in Groningen en Vrijhof Cultuurcentrum in Twente. In andere gevallen verzorgt het Studium Generale van een universiteit of een grote studentenvereniging culturele activiteiten, waaronder cursussen. Ook hogescholen kennen soortgelijke initiatieven. Tegenwoordig zijn het vaak zelfstandige organisaties die nog zijdelings aan de universiteit of hogeschool verbonden zijn. Sommige ervan worden door universiteit of hogeschool betaald, andere draaien volledig zelfstandig. Alle richten zich nog wel primair op studenten, maar staan ook open voor anderen, al hebben studenten voorrang bij de inschrijving voor de cursussen. Veelal hanteert men drie tarieven, het laagste tarief is voor studenten, het middelste tarief voor medewerkers van de universiteit of hogeschool en het hoogste tarief is voor externen. Meestal is er een breed en omvangrijk cursusaanbod in meerdere disciplines, waaronder theater, dans, muziek en beeldende of audiovisuele vorming. Zo heeft Parnassos in Utrecht in het seizoen 2009/10 124 cursussen op het gebied van kunstbeoefening en daarnaast nog zes reflectieve cursussen. Jaarlijks schrijven zich hier gemiddeld 3500 cursisten in (informatie van Brechtje van Riel, 31 augustus 2009). De docenten van de cursussen zijn doorgaans opgeleide kunstvakdocenten. Naast het cursusaanbod kennen sommige van deze centra een theaterprogrammering voor studenten en andere geïnteresseerden, waar ook lezingen en symposia worden georganiseerd. In een enkele stad is het cultureel centrum samen gegaan met het Studium Generale.

3.8.5 Kulturhusen en cultuurhuizen

In een kulturhus of cultuurhuis zijn verschillende instellingen op het gebied van zorg, welzijn, cultuur, educatie en zakelijke dienstverlening samengebracht in een gebouw. Naast een gemeenschappelijke huisvesting kenmerkt een kulturhus zich door inhoudelijke en programmatische samenwerking van de deelnemende instellingen. Bovendien is een kulturhus voor iedereen toegankelijk. De samenwerking, publieke functie en culturele nadruk onderscheiden het kulturhus of cultuurhuis als specifieke variant van een multifunctionele accommodatie. Per dorp of stad is de samenstelling anders, het kan gaan om een bibliotheek, v v v, lokale omroep, kinderopvang, sociaal-cultureel werk, theater, school en/of huisartsenpraktijk.

Het concept kulturhus is afkomstig uit Scandinavië en heeft als doel de leefbaarheid en sociale samenhang in kleine gemeenschappen te behouden door verschillende voorzieningen veilig te stellen. In 2000 werd het eerste kulturhus in Nederland geïntroduceerd in Zwartsluis. In Overijssel en Gelderland gebruikt men de oorspronkelijke benaming kulturhus, in Utrecht hanteert men de naam cultuurhuis. Overijssel kende begin 2009 24 kulturhusen, Gelderland 16 en Utrecht 5. Er zijn er meer op komst, ook in andere provincies, waaronder Alphen aan den Rijn. De Groningse gemeente Winschoten heeft een cultuurhuis in ontwikkeling en de Zeeuwse gemeente Schouwen-Duiveland heeft plannen een cultuurhuis op te zetten.

Via hun websites is het aanbod van 22 Overijsselse, 14 Gelderse en 5 Utrechtse kulturhusen geturfd. Dit zijn de instellingen die op www.kulturhus.nl zijn vermeld. In Overijssel zijn bij driekwart van die kulturhusen een bibliotheek, een welzijns- of gezondheidsorganisatie en een kinderdagverblijf gevestigd. In acht ervan is ook een centrum voor de kunsten, met uiteraard cursusaanbod in kunstbeoefening. Ook bij vier van de veertien kulturhusen zonder centrum voor de kunsten zijn er cursussen kunstbeoefening, zoals boetseren en muziek. De aanbieder is soms de welzijnsorganisatie, maar staat soms ook niet omschreven. Een enkele keer is er een filmhuis of een andere culturele instelling, soms ook een v v v, een commerciële instelling (bank, horeca) of een school. Ook in Gelderland zijn bibliotheken en welzijns- en/of gezondheidsorganisaties de meest voorkomende participanten. In negen van de veertien kulturhusen is een centrum voor de kunsten gevestigd, maar slechts enkele daarvan bieden een breed scala van cursussen in verschillende disciplines. In eveneens negen gevallen is er een school aanwezig. In zes gevallen is er een culturele instelling. De Utrechtse cultuurhuizen hebben alle vijf een bibliotheek en een welzijns- of gezondheidsorganisatie. Eén kent geen andere culturele instelling en is vooral rondom het onderwijs in de wijk opgebouwd, de overige vier hebben met meerdere culturele instellingen een uitgesproken cultuurkarakter. In drie van de vijf is een centrum voor de kunsten gevestigd met een uitgebreid cursusaanbod. Het overgrote deel van de kulturhusen heeft, door de deelname van meerdere culturele instellingen, een duidelijk cultureel karakter. Ook amateurkunstverenigingen vinden vaak onderdak in een kulturhus vanwege de mogelijkheden tot repetitie, uitvoeringen en/of exposities. Daar waar een centrum voor de kunsten is opgenomen, is er uiteraard een aanbod van cursussen op het gebied van kunstbeoefening. In enkele gevallen verzorgt een welzijnsorganisatie, projectbureau of commissie een of meer kunstcursussen.

Er zijn echter ook enkele kulturhusen met alleen een bibliotheek en verder geen culturele organisaties.

3.8.6 Huizen voor amateurkunst

Een aantal provincies en steden in Nederland heeft Huizen voor de Amateurkunst, op een aantal andere plekken worden deze Huizen ontwikkeld. Een Huis voor de Amateurkunst is een plek waar amateurkunst zichtbaar wordt gemaakt. Het biedt professionele faciliteiten aan en speelt in op de behoefte van amateurs om projectmatig te werken. Het zijn veelal multifunctionele instellingen, waar kunstpresentaties, cursussen en uitvoering van projecten hand in hand gaan. Huizen voor de Amateurkunst zijn ook een verzamelplaats voor talent. Momenteel zijn ze vooral georganiseerd rondom de podiumkunsten (Kunstfactor/VNG 2008).

In een Huis voor de Amateurkunst werken vaak amateurkunstverenigingen, centra voor de kunsten en provinciale consultants samen. Sommige centra voor de kunsten, zoals De Muzerije in Den Bosch en Twentietoe in Tiel, noemen zich ook Huis voor de Amateurkunst. Andere centra hebben het beheer over een Huis, zoals het kunstencentrum De Kunstlinie in Almere. Instellingen als het Patronaat in Heerlen, dat zich ook Huis voor de Amateurkunst noemt, zoeken naar combinaties tussen amateurkunst en cultuureducatie, waarmee een eigen identiteit nagestreefd wordt ter onderscheiding van de andere podia. Bovendien krijgen de amateurkunst, de cultuureducatie en de cultuurproductie van jonge makers door deze invulling van Patronaat een enorme opwaardering (website gemeente Heerlen).

Provinciale Huizen voor de Amateurkunst werken veelal voor alle kunstdisciplines waarin amateurs, al dan niet in georganiseerd verband, actief zijn. Ze beschikken over consultants voor elke kunstvorm, met een breed netwerk in de provincie. Op hun websites melden al deze instellingen dat ze amateurkunstenaars en verenigingen informeren en adviseren en dat ze aan project- en productontwikkeling doen. Vijf instellingen kennen een aanbod van trainingen voor het kader van amateurkunstverenigingen en drie bieden direct cursussen aan verenigingen en individuele kunstbeoefenaars aan. Daarnaast bieden enkele Huizen tevens inhoudelijke en technische ondersteuning en verhuren zij zalen en oefenruimtes. Maar de meeste activiteiten die door de provinciale Huizen voor de Amateurkunst worden aangeboden zijn zogenaamde tweede lijnstaken en niet gericht op een direct aanbod voor de kunstbeoefenaar zelf.

3.8.7 Poppodia

Een aanzienlijk deel van de poppodia in Nederland is rond het begin van de jaren zeventig ontstaan vanuit welzijnsdoelstellingen. Gemeenten poogden met deze podia een oplossing te vinden voor het 'jeugdprobleem' en het 'popmuziekprobleem'. Een citaat uit een handboek voor bestuurwetenschappen uit 1971 schetst de houding van de overheden tegenover popmuziek en haar liefhebbers: 'In sommige gemeentes zijn met behulp van de overheid behoorlijke ruimten voor deze activiteiten ingericht. Verder dan ruimteverstrekking kan de overheid ons inziens ook niet gaan. Leiding geven wordt

door deze vrijheidslievende lieden niet op prijs gesteld. Nu komen deze jonge mensen nog vaak in kelders, garages en andere obscure gelegenheden samen. Het verstrekken van behoorlijk verlichte ruimten, met goed ingerichte toiletruimten is een positief middel om ongewenste toestanden te voorkomen' (Molendijk 1971). Gedurende de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw nam het 'gevaar van de jeugd' in de ogen van de overheden af en maakten poppodia zich steeds verder los van welzijnsdoelstellingen. Veel poppodia groeiden de afgelopen tien jaar en ontwikkelden zich tot professionele organisaties binnen de gemeentelijke cultuursector. Ondanks die professionalisering draaien veel poppodia, met name de kleinere, nog voor een groot deel op vrijwilligers. In diverse overzichten van podia voor popmuziek in Nederland worden ongeveer 600 tot 750 podia genoemd. Een groot deel van deze podia zijn onderdeel van jongerencentra of buurthuizen binnen het welzijnswerk. Daarnaast zijn er gespecialiseerde poppodia, met als belangrijkste doel de programmering en stimulering van popmuziek. Deze gespecialiseerde poppodia zijn veelal geen deel van de welzijnsinstellingen van een gemeente, maar hebben banden met de gemeentelijke cultuursector. Anno 2008 waren er circa honderd gespecialiseerde poppodia in Nederland, met name in de provincies Zuid-Holland en Noord-Holland (Vreeke et al. 2009).

De meeste poppodia ontvangen subsidie van gemeenten, soms uit het gemeentelijk budget welzijn, soms uit het cultuurbudget en in enkele gevallen uit beide budgetten. Bij de gespecialiseerde podia bedraagt de subsidie ongeveer een kwart van de inkomsten, de overige inkomsten komen voornamelijk uit de verkoop van kaarten en de horeca. Jongeren tussen de 15 en 25 jaar zijn voor veel poppodia de belangrijkste doelgroep. In de praktijk bereiken de podia een veel breder publiek. Het gemiddeld aantal bezoekers van een poppodium is door de jaren heen gestegen, in 2007 waren dat 54.000 bezoekers per podium (Vreeke et al. 2009). De podia verschillen sterk in grootte, waardoor bezoekersaantallen sterk variëren. Hoewel de eerste doelstelling voor de poppodia, de programmering van popmuziek, vooral receptief is, bieden de meeste podia ook ruimte aan de actieve kunstbeoefenaar. Binnen de programmering is er ruimte voor amateurmuzikanten en beginnende bands in bijvoorbeeld bandwedstrijden. Daarnaast heeft 44% van de gespecialiseerde poppodia oefenruimtes voor bands en beschikt 21% over een geluidsstudio. Bijna driekwart van de poppodia organiseert cultuureducatieve activiteiten zoals cursussen en workshops voor jongeren, veelal in samenwerking met het onderwijs en lokale muziekscholen (Vreeke et al. 2009).

Alphen aan den Rijn kent sinds 1982 het pop- en cultuurpodium Het Kasteel. Dit is een vereniging die grotendeels op vrijwilligers draait. 'De missie van Het Kasteel is het bevorderen van activiteiten, die gericht zijn op educatieve, sociale, creatieve ontplooiing van jeugdigen en jongeren, teneinde hen mede in staat te stellen een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de samenleving', aldus de website van Het Kasteel. Men wil de open ruimtes in de muziekmarkt in Alphen aanvullen en zorgen dat jongeren uit Alphen er terecht kunnen om zelf muziek te maken, van muziek te genieten en feesten te (leren) organiseren. Na een onzekere periode rondom het voortbestaan van Het Kasteel, stemde het College van Burgemeester en Wethouders in Alphen aan den Rijn in het voorjaar van 2009 in met het nieuwe bedrijfsplan. Mede dankzij een investering van de gemeente,

kan Het Kasteel werken aan een verdere professionalisering van de organisatie en het voortzetten van de missie.

Voor de kunstbeoefenaar beschikt Het Kasteel over drie oefenruimtes, waar wekelijks 30 tot 35 bands uit Alphen en omgeving repeteren. Daarnaast worden ruimtes in Het Kasteel verhuurd aan derden, die hier salsalessen en percussieworkshops aanbieden. Ook biedt Het Kasteel amateurs en aanstormende talenten bij diverse gelegenheden een podium. Jaarlijks organiseert het de 'Regio Schreeuwt Bandwedstrijd', waar de winnaars studiotijd, een fotoshoot en een plaats in het voorprogramma van een grote act in Het Kasteel krijgen. Daarnaast vindt een voorronde van de 'Grote Prijs van het Groene Hart' hier plaats, georganiseerd door de Goudse Popschool in samenwerking met enkele grotere poppodia in het Groene Hart, en werkt men mee aan het Lakeside Festival in Alphen aan den Rijn. Op dit nieuwe jaarlijkse muziekfestival (sinds 2008) worden hoofdzakelijk bekende artiesten geprogrammeerd. Het Kasteel programmeert daarnaast drie opkomende bands, waaronder in 2009 een band uit Alphen aan den Rijn. Het Kasteel biedt zo een podium aan (beginnende) amateurbands.

3.8.8 Oefenruimtes, podia en expositieruimtes

Voor actieve kunstbeoefenaars die hun passie willen beoefenen is het belangrijk over een geschikte ruimte te beschikken. Sommige kunstdisciplines kan men prima thuis beoefenen, maar bands, ensembles en verenigingen hebben vaak een speciale ruimte nodig om te kunnen repeteren. Over oefenruimtes, podia en expositieruimtes bij culturele en maatschappelijke organisaties ontbreken landelijke gegevens, behoudens wat hierboven soms vermeld werd. Om die reden wordt hier alleen over een inventarisatie in Alphen aan den Rijn gerapporteerd. De poging daar de mogelijkheden in kaart te brengen berust op gesprekken. Veel ruimtes die verenigingen en bandjes huren, worden via verhuurd en staan nergens geregistreerd. De verzamelde informatie is daarom waarschijnlijk niet volledig. Hier gaat het om oefenruimtes, podia en expositieruimtes bij Alphense instellingen, in hoofdstuk 6 wordt verslag gedaan van een vergelijkbare inventarisatie van ruimtes in de particuliere sector in Alphen aan den Rijn. Diverse van de in eerdere paragrafen behandelde instellingen bieden amateurkunstenaars en amateurkunstverenigingen de mogelijkheid ruimtes te huren of te gebruiken. Parkexpressie en de Streekmuziekschool verhuren ruimtes voor repetities en/of uitvoeringen, waaronder danszalen, poplokalen en de grote theaterzaal van het Parktheater. De bibliotheek biedt amateurkunstenaars de gelegenheid werk te exposeren. Het Kasteel biedt bands oefenruimtes en soms een podium. Waar kan men nog meer terecht?

Bij Theater Castellum in Alphen aan den Rijn is geen lesaanbod voor amateurkunstenaars, maar wordt hen wel een podium geboden. Het theater is het grootste in Alphen aan den Rijn, met theaterzalen, bioscoopzalen en een eetcafé. Theater Castellum wordt door de gemeente gesubsidieerd voor de programmering van professionele podiumkunsten. Daarnaast is met de gemeente afgesproken dat het theater tegen een aangepast tarief te huur is voor lokale amateurverenigingen en instellingen. De gemeente heeft een aanvullend budget voor techniek of regie van die voorstellingen. De muziekschool,

een balletschool en de dansafdeling van een gymnastiekvereniging treden hier jaarlijks of tweejaarlijks op met hun leerlingen. Vanuit Theater Castellum is een tevens een zangvereniging opgericht, het Castellumkoor. Theater Castellum bood in 2009 bovendien een podium aan de Alphense Korendag en aan een voorstelling van een amateurtooneelgroep in het kader van het festival Vrienden van Amstel Live. Vertegenwoordigers van diverse verenigingen en instellingen in Alphen lieten weten het Theater Castellum, ondanks het verlaagde huurtarief, voor amateurkunstbeoefenaars nog steeds te prijzig te vinden.

In haar Wmo-beleidsplan stelt de gemeente Alphen aan den Rijn te werken aan voldoende kwalitatieve welzijnsaccommodaties. Men werkt aan zogenoemde multicentra, of multifunctionele accommodaties. In de periode 2008-2011 moeten bestaande accommodaties beter benut worden, en mogelijk nieuwe accommodaties gerealiseerd. In het kader van de Wmo worden deze accommodaties voor alle mogelijke zorg- en welzijnstaken ingezet. Hieronder vallen ook enkele mogelijkheden tot kunstbeoefening, zoals de activiteiten van Participe en buurt- en wijkverenigingen. Daarnaast worden de accommodaties tegen een laagdrempelig tarief verhuurd aan het Alphense verenigingsleven en kunnen particuliere docenten er ruimtes huren om hun lessen te geven. Dit draagt bij aan de doelstelling dat de burgers actief kunnen deelnemen in de samenleving. De ruimtes in de activiteitencentra van Participe en enkele andere buurthuizen zijn per dagdeel te huur. De prijzen variëren, afhankelijk van de grootte van de ruimtes en de aanwezige voorzieningen. Bij Participe varieert de huur van € 23,50 tot € 75,- per dagdeel, bij buurthuizen van € 20,- per dagdeel voor een kleinere zaal tot € 40,- per dagdeel voor de wat grotere zalen. In de dorpen Aarlanderveen en Zwammerdam, die deel uitmaken van de gemeente Alphen aan den Rijn, zijn een dorps huis en een nutsgebouw, die hoofdzakelijk worden gebruikt voor sociaal-cultureel werk en door verenigingen, waaronder toneel-, zang- en muziekverenigingen.

Op websites en in gesprekken kwam regelmatig naar voren dat amateurkunstverenigingen en -groepen gebruikmaken van repetitieruimtes of podia in scholen. Vaak staat daarbij niet vermeld om welke school het gaat. De scholen zelf adverteren bovendien niet met de verhuur van ruimtes, dus het is onmogelijk om een overzicht te krijgen van de frequentie waarin dit voorkomt. Met twee scholen voor middelbaar onderwijs is hierover contact geweest. In beide gevallen beschikken de aula's over een podium en theatertechniek, beide worden een enkele keer per jaar verhuurd voor een optreden. Eén ervan wordt wekelijks door twee koren gehuurd. De andere school deed dat in het verleden ook. Beide scholen willen de ruimtes niet 'actief exploiteren' en gaan zelf niet op zoek naar huurders. De huurders komen 'via via' bij de school terecht. Vaak hebben ze al een band met de school, bijvoorbeeld omdat hun kinderen er op school zitten. De locatieleiders hanteren naar eigen zeggen geen hoge huurprijzen. Deze variëren van 30 tot 100 euro per dagdeel of per keer dat er gehuurd wordt. De variatie in prijs heeft te maken met de extra kosten die er soms bij komen, zoals schoonmaakkosten of de inzet van een conciërge die aanwezig moet zijn tijdens de verhuur. Een drum- en showband huurt ruimtes in een basisschool. Het betreft een grote vereniging met veel afdelingen, zodat het jarenlang lastig was een accommodatie te vinden voor alle afdelingen bij elkaar. In de basisschool bleek dit mogelijk omdat men er zes lokalen kon huren,

inclusief een ruimte waar de majorettes kunnen repeteren. Voor de huur is onderling een totaalbedrag per jaar afgesproken. Bij de verhuizing van de school is niet alleen afgesproken dat de vereniging mee verhuist naar de nieuwe locatie, maar is daar bij de nieuwbouw van die school zelfs rekening mee gehouden: in het nieuwe gebouw komt een speciale opslagruimte voor de muziekvereniging. Volgens de vereniging heeft de gemeente hierin geen rol gespeeld, maar moedigt die het gebruik van de school door de vereniging wel aan.

Diverse kerken in Alphen aan den Rijn verhuren ruimtes aan kunstbeoefenaars en hun verenigingen. Zij doen dat actiever dan scholen, minstens drie kerken vermelden op hun website dat er ruimtes te huur zijn voor repetities of optredens van koren of muziekverenigingen. Ook van de verhuur in kerken bestaat geen compleet beeld. Deze inventarisatie doet wel vermoeden dat de faciliteiten in kerken een belangrijke rol spelen voor de kunstbeoefening. Eén kerk wordt enkele malen per jaar verhuurd voor concerten van amateurverenigingen of -koren. Daarvoor geldt een huurprijs van 500 euro, los van eventuele kosten voor repetities vooraf. Die kerk heeft ook een kleiner zaaltje, dat intensiever wordt gebruikt. Hier vinden wekelijks repetities plaats van drie koren van de kerk zelf, en van een operettekoor en een muziekvereniging. Met deze vijf groepen is de zaal volledig bezet. Men rekent geen huur voor het gebruik van de kleinere zaal voor repetities. Bij een andere kerk worden op dit moment geen ruimtes verhuurd, maar wel een open podium georganiseerd voor leden van de eigen gemeente en andere geïnteresseerden. Dit open podium vindt eenmaal per drie jaar plaats. Vooral jongeren doen mee, maar ook volwassenen. Daarnaast is er zo'n viermaal per jaar een gelegenheidskoor in de kerk en wordt er om het jaar een tijdelijke musicalgroep geformeerd. Deze kerk is net gehuisvest in een nieuwe accommodatie en men heeft er om die reden voor gekozen vooralsnog geen ruimtes te verhuren. Men verwacht dat in de toekomst mogelijk wel weer te gaan doen. Jaarlijks wordt in Alphen aan den Rijn op Koninginnedag het festival Parkkunst georganiseerd door de Stichting Alphense Oranje Vieringen, in samenwerking met enkele culturele instellingen. Op dit festival en tijdens andere activiteiten op Koninginnedag zijn er podia waarop amateurverenigingen en amateurkunstenaars kunnen optreden. In het Parktheater is dan een theaterprogrammering waar aanbieders uit Alphen aan den Rijn aan deelnemen. In 2009 zouden Parkexpressie, Stichting PA en het jeugd circus deelnemen, ware het niet dat vanwege de gebeurtenissen in Apeldoorn de activiteiten in Alphen aan den Rijn zijn afgebroken. Ook de Alphense Korendag op Koninginnedag in Theater Castellum is stilgelegd. Koren uit Alphen aan den Rijn waren anders in de gelegenheid geweest zich daar te presenteren.

3.9 Kunstbeoefening bij gesubsidieerde instellingen in Alphen aan den Rijn

Alphen aan den Rijn kent een breed scala aan mogelijkheden tot kunstbeoefening bij instellingen (tabel 3.11). Er zijn veel verschillen tussen de aanbieders, soms ook binnen een categorie. De inventarisatie in Alphen aan den Rijn laat zien hoe divers de mogelijkheden tot kunstbeoefening in een middelgrote gemeente (kunnen) zijn. Er zijn twee centra voor de kunsten, die samen alle disciplines behalve theater bestrijken. Wat betreft cursusmogelijkheden op het vlak van theater subsidieert de gemeente een dependance

van het Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland. Daarnaast zijn er in Alphen aan den Rijn amateurkunstverenigingen, een bibliotheek, sociaal-cultureel werk, festivals, kunstenaars, twee theaters en een poppodium.

Het aanbod van mogelijkheden tot kunstbeoefening is bij het sociaal-cultureel werk en de zorginstellingen in het algemeen iets goedkoper bij de gesubsidieerde culturele instellingen. Bij de verschillende typen aanbieders zijn diverse mogelijkheden tot het volgen van lessen en diverse podia en ruimtes waar de amateurkunstenaars gebruik van kunnen maken. Voor gemeentelijk gesubsidieerde sociaal-culturele instellingen behoort het tot hun taakstelling faciliteiten aan (amateur)kunstenaars beschikbaar te stellen. Voor veel andere aanbieders van ruimtes en faciliteiten geldt dit niet.

Tabel 3.11

Culturele en maatschappelijke organisaties met mogelijkheden tot kunstbeoefening

instelling	educatief aanbod kunstbeoefening:	overige mogelijkheden kunstbeoefening
ParkeXpressie	lessen beeldende vorming, dans, audiovisueel en literair	ruimteverhuur, aanbod onderwijs, kinderopvang en bedrijven
Streekmuziekschool	lessen muziek	ruimteverhuur, HaFaBra opleiding, aanbod onderwijs
Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland	lessen theater	aanbod onderwijs
bibliotheek		expositieruimtes en incidentele projecten voor actieve kunstbeoefening
poppodium Het Kasteel		ruimteverhuur, bandwedstrijden en talentontwikkeling bands
Theater Castellum		ruimteverhuur
Volksuniversiteit	lessen beeldende vorming en audiovisueel	
Participe (sociaal-cultureel werk)	workshops urban arts voor jongeren, creatief voor kinderen en beweging en beeldend voor ouderen	ruimteverhuur
Het Gilde		kunstzinnige groepen voor senioren
buurthuizen en wijkverenigingen zorginstellingen	workshops kinderen en jongeren, met name beeldend activiteiten voor verstandelijk gehandicapten: beeldende vorming, muziek, theater en dans	ruimteverhuur
scholen		ruimteverhuur
kerken		ruimteverhuur

Bron: Cultuurnetwerk (Inventarisatie aanbod in Alphen 2009)

Over de beschikbare oefenruimtes en podia is landelijk weinig tot niets bekend. De weinige informatie betreft vooral de amateurbeoefenaars van popmuziek in Zuid-Holland een kleine twintig jaar geleden. Destijds oefenden amateurpopmuzikanten vooral in ruimtes van particulieren, jongerencentra, buurthuizen, poplokalen en gedeelde en eigen oefenruimtes. De prijzen varieerden sterk. De muzikanten traden vooral op in jongerencentra, clubs, cafés, festivals en buurthuizen (Christianen 1992). Dit komt sterk overeen met het actuele beeld in Alphen aan den Rijn, al lijkt het poppodium Het Kasteel belangrijker en spelen jongerencentra nauwelijks een rol.

3.10 Slotbeschouwing

Gemeten naar het aantal deelnemers aan het aanbod is het aandeel van de non-profitinstellingen voor kunstbeoefening in de vrije tijd ongeveer 60%. De centra voor de kunsten vormen daarbij veruit de belangrijkste partij met een aandeel van tegen de 20%. We gaan hier dan ook voornamelijk in op deze groep.

Bij de gemeentelijke overheden is al geruime tijd een tendens gaande om de structurele subsidies voor centra voor de kunsten betreffende het lesaanbod in de vrije tijd te beperken. Veel gemeenten beschouwen dit onderdeel kennelijk als een markt waarbij met cultureel ondernemerschap de concurrentie met ongesubsidieerde partijen moet worden aangegaan. Dit overigens tot op zekere hoogte: vaak is er een basissubsidie en financiert de gemeente de instelling in het algemeen wel voor ondersteuning van het onderwijs, het buitenschoolse aanbod voor kinderen en jongeren, en zijn er kortingsregelingen voor kansarme bevolkingsgroepen. De gemeente neemt daardoor verantwoording voor een zeker minimum in het aanbod voor kunsteducatie en kunstbeoefening voor haar bewoners, en corrigeert daar waar de marktwerking niet zorgt voor een continuering van wenselijk geacht aanbod.

Ondanks de bezuinigingen draaien de centra ogenschijnlijk goed: het aantal neemt wel af maar het aandeel gecombineerde instellingen groeit en het aantal inschrijvingen op het vrijetijdsaanbod groeit in zijn totaliteit gestaag. Dit duidt naast een stabiele bezetting van het aanbod op fusies, schaalvergroting, en/of sanering van minder florierende instellingen.

Centra voor de kunsten zijn tegelijkertijd pluriformer geworden in hun activiteiten. De onderwijsactiviteiten zijn sterk uitgebreid, er wordt meer samenwerking gezocht met andere maatschappelijke organisaties en sectoren zoals welzijn, zorg, professionele kunsten en dergelijke. In het verlengde van deze ontwikkelingen is het niet verwonderlijk dat in de discussies binnen de branchevereniging Kunstconnectie ondernemerschap, professionalisering, marktgerichtheid en samenwerking centrale thema's zijn.

Een publicatie met verzamelde visies en toekomstverwachtingen van de centra (Reiss et al. 2009) is rijkelijk gevuld met dergelijke termen, maar laat ook tegengeluiden horen. Aan de ene kant is er oog voor alert anticiperen op de actuele beleidsthema's, inspelen op de kansen voor maatschappelijk ondernemen, vanuit de meerwaarde die men met kunsteducatie kan creëren; aan de andere kant is er een behoefte aan reflectie, terug naar de kernwaarden van kunsteducatie als specialiteit. Grosso modo zien de centra

goede kansen om zich verder te ontwikkelen in ondernemerschap, professionaliteit en samenwerking, om op een authentieke manier actief te zijn op het gebied van kunst-educatie. Gezien de geschetste vergezichten moet er nog veel gebeuren, maar het is wel bereikbaar. Een enkeling schroomt niet de infrastructuur radicaal terug te willen brengen tot enige tientallen bovenlokale en multifunctionele centra met voldoende schaal-grootte en slagkracht voor een veelzijdige bediening van de regio. Anderen zien meer in de intensivering van lokale samenwerking met andere instellingen, zo nodig met een verschuiving van uitvoering naar coördinatie of advies.

Opvallend is dat nergens in deze publicatie 'de grijze golf' gesignaleerd wordt. In de komende decennia dient zich een groep aan die grote kansen biedt met betrekking tot kunstbeoefening: de babyboomers die in grote getale met pensioen gaan. Naar verwachting is dit een welgestelde en cultureel actieve generatie. Het is ook deze generatie die in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw verantwoordelijk was voor de glorie-tijd van de kunstzinnige vorming en de opbouw van de centra. Deze vitale en actieve senioren zullen hun eisen stellen, en centra voor de kunsten kunnen niet voetstoots rekenen op de toestroom van deze groep. Voor het particuliere circuit is dit een minstens even grote kans.

Een wellicht fundamentele opdracht van de centra is om de generaties daaronder, en vooral de kinderen en jongeren, te enthousiasmeren voor en te scholen in kunstbeoefening. Dankzij het huidige cultuureducatiebeleid zijn hiervoor binnen en buiten het onderwijs meer dan ooit middelen beschikbaar. Bovendien is er ook nog de wind in de rug van de hernieuwde belangstelling van de overheid voor amateurkunst. Vooral nog is dit budgettair alleen vertaald in de subsidies van het Fonds voor Cultuurparticipatie, maar via deze regeling worden ook gemeenten gestimuleerd om meer gelden vrij te maken voor onder meer amateurkunst.

Om jongeren te bereiken zijn in de centra voor de kunsten inmiddels meer aantrekkelijke alternatieven voor de traditionele cursusvorm ontwikkeld. Aan de orde kwamen onder meer de jeugdtheaterscholen, die vaak vanuit een centrum zijn opgezet. Daarnaast werken veel centra buiten hun eigen locaties in buurthuizen of jongerencentra. Daarbij gaat het vaak om productiegerichte werkvormen of projecten in plaats van een cursusreeks.

Naast de samenwerking in allerlei vormen van clustering, is flexibilisering in personeelsformatie een tweede tendens. Bij de centra voor de kunsten is dit nog slechts licht zichtbaar in de afname van de formatie voor docenten ten gunste van aanstellingen voor niet-docenten. In de eerder genoemde toekomstvisies (Reiss et al. 2009) voorzien betrokkenen echter een verdergaande ontwikkeling naar minder vast personeel en meer gebruik van zzp'ers, freelancers of kleine gespecialiseerde organisaties.

Centra voor de kunsten hebben vaak faciliteiten voor voorstellingen, exposities of uitvoeringen in huis en gebruiken die voor (semi)professionals. Combinaties met een theater of filmhuis zijn er veel. Deze clustering tot culturele centra of andere vormen van multifunctionele huisvesting komt steeds vaker voor. Een verre-gaande vorm van samenwerking die deze gemeenschappelijke huisvesting ontstijgt is het cultuurhuis of kulturhus. Voor de komende jaren staat nog een flinke uitbreiding hiervan op stapel.

Ook de brede school (zie hoofdstuk 2) wordt door de overheid sterk gestimuleerd. Meer samenhang tussen kunsteducatie in het onderwijs en in de vrije tijd kan bij uitstek hier plaatsvinden.

Bibliotheken hebben de potentie door te groeien als centraal informatiepunt voor culturele instellingen. Ook andere culturele instellingen (met name centra voor de kunsten) ambiëren wel eens de spin in het lokale culturele web te zijn, maar als publieke informatievoorziening is de bibliotheek hiervoor in principe het beste uitgerust. In uitvoerende zin is er minder te verwachten van kunstbeoefening bij bibliotheken, al biedt de gecombineerde huisvesting met andere culturele instellingen betere mogelijkheden. De volksuniversiteiten hebben ook een aandeel kunstbeoefening in hun cursusaanbod voor algemene vorming. Dit is echter geen groot aandeel in de totale markt van kunstbeoefening. Hoewel er vaak docenten werken die tevens lesgeven bij een centrum voor de kunsten, zien deze instellingen elkaar vanwege hun verschillend profiel niet zozeer als concurrent. Samenwerking of gezamenlijke huisvesting kan leiden tot een verdeling en afstemming van het aanbod.

Non-profitinstellingen voor kunstbeoefening zullen hun bestaansrecht houden. Het is echter te voorzien dat er ook veel zal veranderen richting kleinere organisaties die maximaal flexibel kunnen inspelen op publieks- en/of overheidswensen, maar ook richting geclusterde organisaties die een stabiele multifunctionele basisstructuur vormen voor het aanbod in kunstbeoefening. Omdat het hier gaat om organisaties die werken op basis van maatschappelijke doelstellingen, is dit niet slechts een kwestie van vraag en aanbod. Het kunnen inspelen op nieuwe of andere behoeften van (potentiële) kunstbeoefenaars en de zorg voor continuïteit en kwaliteit van de basisvoorzieningen zijn uiteindelijk onderdeel van het cultuurbeleid van de overheid. Niet alle specifieke doeleinden van dat beleid kunnen door marktwerking worden bereikt.

4

Kunstbeoefening in het basis- en voortgezet onderwijs

Sandra Beekhoven, Karin Hoogeveen (Sardes), Claudy Oomen, Inge Visser (Oberon) en Folkert Haanstra (Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten)

4	Kunstbeoefening in het basis- en voortgezet onderwijs	171
4.1	Onderwijs en kunstbeoefening	173
4.2	Historische schets van maatregelen en effecten	173
4.3	Kunstbeoefening in het primair onderwijs	179
4.3.1	Landelijk beeld	179
4.3.2	Alphen aan den Rijn	184
4.4	Kunstbeoefening in het voortgezet onderwijs	189
4.4.1	Landelijk beeld	189
4.4.2	Alphen aan den Rijn	194
4.5	Stand van zaken cultuureducatie in de brede school	199
4.5.1	Landelijk beeld	199
4.5.2	Alphen aan den Rijn	201
4.6	Conclusies en toekomstperspectief	203
	Bijlage Dataverzameling	206

4.1 Onderwijs en kunstbeoefening

Het onderwijs biedt de ideale gelegenheid om kinderen in aanraking te brengen met kunst. Kinderen brengen veel tijd op school door en veel kinderen leren thuis niet of slechts deels het brede palet aan mogelijkheden voor kunstbeoefening kennen. Gestimuleerd door de overheid krijgt kunstbeoefening, ingebed in cultuureducatie, een steeds duidelijker plaats in de curricula van en in de visie op het primair en voortgezet onderwijs. Bovendien wordt kunstbeoefening de laatste jaren steeds vaker ingezet als instrument voor talentontwikkeling (Oomen et al. 2009). Er is in toenemende mate geld beschikbaar voor cultuureducatie.

In het kader van dit rapport is vooral de vraag aan de orde wat scholen binnen cultuureducatie aan kunstbeoefening doen. In antwoord daarop bevat dit hoofdstuk een overzicht van de wijze waarop scholen vorm geven aan cultuureducatie, en daarbinnen aan kunstbeoefening (uren en activiteiten), welke samenwerking ze aangaan om dat te realiseren, welke doelen en effecten ze nastreven, en welke ze denken gerealiseerd te hebben. Eerst volgt een korte historische schets van cultuureducatie in het onderwijs. Dan passeren het primair en het voortgezet onderwijs alsook de brede school de revue, waarbij steeds eerst de landelijke situatie in het onderwijs aan bod komt, om daarna stil te staan bij de situatie in Alphen aan den Rijn. In tekstblokken geven we een indruk van enkele Alphenese scholen die we bezochten.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op nieuwe onderzoeksgegevens, zowel landelijk als in Alphen aan den Rijn. Er wordt gebruikgemaakt van drie databestanden: de monitor cultuureducatie 2008-2009 (Oomen et al. 2009), het Jaarbericht Brede scholen in Nederland (Kruiter et al. 2010) en aanvullend onderzoek naar de situatie in Alphen aan den Rijn. Informatie over de onderzoeksgegevens is te vinden in de bijlage.

4.2 Historische schets van maatregelen en effecten

Alvorens kort in te gaan op de plaats van kunstbeoefening in het onderwijs in de loop der jaren, volgt eerst een begripsafbakening. Over de term cultuureducatie, en over eerder gehanteerde begrippen als kunstzinnige vorming, kunstzinnige oriëntatie, culturele vorming en kunsteducatie, heeft altijd discussie bestaan. Dit verklaart ook deels waarom er in een korte periode zo veel verschillende termen in omloop zijn geweest. Hier hantieren we een recente werkdefinitie van cultuureducatie: 'Alle vormen van educatie waarbij cultuur of kunst als doel of als middel worden ingezet. In de beleidstermen van o.c.w. is het de verzamelnaam voor kunsteducatie, erfgoededucatie en media-educatie' (Cultuurnetwerk Nederland 2009). In dit hoofdstuk gaat het om educatie in de kunstdisciplines (beeldende kunst, dans, theater, audiovisueel, enz.).

In de oude wet op het Lager Onderwijs stonden de kunstdisciplines tekenen en muziek verplicht op de lesroosters. Zingen werd al in 1857 verplicht gesteld op de lagere school en tekenen in 1889. De invoering van de Wet op het basisonderwijs in 1985 betekende een verbreding van de toenmalige kunstvakken. De wet spreekt over 'expressieactiviteiten'. Later spreekt men over het leergebied kunstzinnige oriëntatie, waarbij ten

minste aandacht dient te zijn voor de bevordering van het taalgebruik, tekenen, muziek, handvaardigheid (handenarbeid en textiele werkvormen), spel en beweging. Het beleidsprogramma Cultuur en School van het ministerie van o c w startte in 1996 en vroeg onder de noemer cultuureducatie niet alleen aandacht voor kunstdisciplines, maar ook voor erfgoed- en media-educatie. Erfgoededucatie komt vooral aan de orde in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde en wereldoriëntatie. Media-educatie is vooral vakoverstijgend. Uit recent onderzoek blijkt het aantal uren kunstzinnige oriëntatie (exclusief erfgoed- en media-educatie) op scholen de laatste twee decennia vrij stabiel te zijn. In de groepen 1 tot en met 4 besteedt men meer tijd aan kunstzinnige oriëntatie dan in de bovenbouw. De meeste tijd gaat naar de beeldende vakken (Oomen et al. 2009). Uit datzelfde onderzoek blijkt overigens een dramatische afname van vakleerkrachten voor de kunstvakken in het primair onderwijs.

Op middelbare scholen stond voor 1968 alleen tekenen als verplicht vak op het rooster. Een deel van de scholen gaf wel andere vakken, zoals muziek. Alleen op de middelbare meisjesschool was het aandeel van de kunstvakken aanzienlijk en werd ook kunstgeschiedenis gegeven. Met de Wet op het voortgezet onderwijs kregen tekenen, muziek en handvaardigheid in 1968 een plaats als verplicht vak in alle vormen van voortgezet onderwijs. In 1993 werd de Basisvorming ingevoerd: een pakket van vijftien verplichte vakken voor alle 12-15-jarigen. Een school diende twee kunstvakken aan te bieden en kon daarbij niet alleen kiezen uit muziek en één van de beeldende vakken (tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, audiovisuele vormgeving), maar ook uit dans en drama. Binnen de kunstvakken zijn beeldende vorming en muziek nog steeds dominant, zowel in aantallen uren als in aantallen examenkandidaten. In de adviestabellen voor de basisvorming stond in totaal 280 uur voor de kunstvakken, dat wil zeggen: zeven uur per week voor alle leerjaren basisvorming opgeteld. In de praktijk hield ongeveer de helft van de scholen zich hieraan of gaf zelfs iets meer uren, maar de andere helft zat hier onder (Voogt 1993, 1994). Scholen besteedden in het eerste leerjaar ruim twee uren aan de beeldende vakken en een uur aan muziek. In het beroepsonderwijs (vbo) werden meer uren aan de beeldende vakken besteed dan in de toenmalige mavo, havo en vwo. In 1998 werd in de Tweede Fase (bovenbouw van havo en vwo) het algemeen verplichte vak Culturele en Kunstzinnige Vorming₁ (c k v₁) ingevoerd, bedoeld om leerlingen ervaring te laten opdoen met verschillende vormen van cultuur. In 2003 kreeg het vmbo eveneens een verplicht vak c k v. Met de Tweede Fase zijn ook c k v₂ en c k v₃ ingevoerd: kunstvakken 'nieuwe stijl', oorspronkelijk bedoeld als verplicht vak voor leerlingen die het profiel Cultuur en Maatschappij kozen. Sinds de herziening van de Tweede Fase in 2007 is een kunstvak binnen dat profiel niet langer verplicht. Scholen kunnen zowel de kunstvakken nieuwe stijl, omgedoopt tot Kunst algemeen en Kunst beeldende vorming, muziek, drama of dans, als het 'oude stijl' examenvak muziek of beeldende vorming aanbieden. Vmbo-leerlingen van de gemengde en theoretische leerweg kunnen ook een kunstvak als eindexamenvak kiezen. Het vak c k v is in het vmbo kleiner (40 studielasturen) dan op havo en vwo (120 studielasturen). Voor het kunstvak als examenvak zijn in de Tweede Fase in totaal 480 studielasturen gereserveerd. Voor vmbo-leerlingen is in totaal 200 uur per examenvak beschikbaar, verdeeld over het derde en vierde leerjaar.

Cultuureducatie komt niet alleen binnen de kunstvakken aan bod. Sinds 2000 kwam er meer aandacht voor vakoverstijgende vormen van cultuureducatie (en van andere vakgebieden). Dat houdt in dat de kunstvakken geïntegreerd met andere vakken aan de leerlingen worden aangeboden. In het primair onderwijs heeft dit een impuls gekregen door de introductie van de regeling Versterking Cultuureducatie in het Primair Onderwijs in 2004, in het voortgezet onderwijs werd dit gestimuleerd door de vernieuwing van de onderbouw (Wervers 2005). Het kan gaan om de integratie van kunstvakken onderling, maar ook om integratie van (of gebruik van) kunst en kunstvakken in andere vakgebieden of in het totale curriculum. In het tweede geval gaat het vaak om wat kunst kan bijdragen aan andere vakgebieden of aan algemene vaardigheden. Kunst en cultuur kunnen daarbij louter als hulpmiddel dienen. Bij verdergaande integratie, zoals in een cultuurgeoriënteerd curriculum, beschouwt men kunst en cultuur als een gelijkwaardig onderdeel van een thematische vakoverstijgende aanpak. De voorstanders van verdergaande vormen van integratie benadrukken dat dit leidt tot levensechter en betekenisvoller onderwijs en tot beter toepasbare kennis en vaardigheden. Tegenstanders vrezen voor verlies van vakinhoudelijke kennis en vaardigheden, zij beschouwen een curriculum op basis van vakkenscheiding als een effectievere vorm van kennisopbouw (Hagen et al. 2009). In het algemeen zijn integratie en samenhang in het primair onderwijs gemakkelijker te realiseren dan in het voortgezet onderwijs, want in het primair onderwijs verzorgen groepsleerkrachten doorgaans het hele curriculum en zijn er meer brede leergebieden.

De kunstvakken gelden als ‘doe-vakken’ (Onderwijsraad 2001), het zelf praktisch bezig zijn is van oudsher de kern van die vakken. Daarnaast zijn er twee theoretische componenten (Oostwoud Wijdenes en Haanstra 1997): het kijken of luisteren naar kunsten en kennis over kunstbeschuwing, cultuurgeschiedenis enzovoort (receptie). Ten slotte is er een reflectieve component die zowel op het actieve (reflectie op het eigen werk) als op het receptieve (reflectie op het werk van kunstenaars) betrekking kan hebben (zie het lexicon in hoofdstuk 1). Met de ontwikkeling van kerndoelen, ckv, examenvakken en het beleidsprogramma Cultuur en School groeide het belang van de theoretische component. In de basisvorming (vanaf 1995) en later in de onderbouw van het voortgezet onderwijs bevatten de kerndoelen van de kunstvakken, naast de bekende praktische component, ook een theoretische component. Behalve in muziek bleven beschouwing en theorie in de lespraktijk van de kunstvakken echter een ondergeschikte positie innemen (Inspectie van het onderwijs 1999).

In de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs won de theoretische component al eerder aan belang, met de invoering van eindexamens in de beeldende vakken en muziek in de jaren zeventig. Naast het zelf beoefenen van kunst werd in die eindexamenprogramma's plaats ingeruimd voor kunst- en muziekgeschiedenis en voor kunstbeschuwing. In de Tweede Fase werden kunstvakken vanaf 1998 gekenmerkt door een aanzienlijke versterking van het theoretische deel. In het vak ckv1 ligt het primaat bij de beschouwing en reflectie en heeft het praktische deel de functie van hulpmiddel daarbij. Ook in ckv2 (inmiddels Kunst Algemeen) ligt het accent op theorie. In de beeldende vakken ‘oude stijl’ werd globaal een kwart van de tijd aan kunstgeschiedenis en kunst-

beschouwing gewijd, in de kunstvakken nieuwe stijl wordt meer dan de helft van de tijd aan algemene cultuurtheorie en aan vaktheorie besteed. Hoewel theorie en praktijk bij kunstvakken vaak gelijktijdig aan de orde zijn en een precieze tijdsafbakening moeilijk is, betekent dit toch een verschuiving ten gunste van het theoretisch deel van kunst-educatie. Sommigen spreken zelfs van een ‘verintellectualisering’ ervan.

Er is wel tegen deze ontwikkeling gewaarschuwd. Zo is de Amerikaanse onderzoeker Gardner (1989, 1990) van mening dat de productie van eigen werk, zoals het zelf musiceren, dansen of toneel spelen, altijd de kernactiviteit van kunsteducatie moet zijn en dat de reflectieve en receptieve activiteiten voort moeten komen uit de eigen kunstactiviteit. Volgens hem behelst een kunstdiscipline dat men leert denken in een bepaald medium of symbooltaal, dus in beelden, beweging, muziek enzovoort. Het denken en schrijven over dat medium in taal kan niet het hoofddoel zijn, het geeft bovendien leerlingen met een hoge verbale intelligentie een voordeel. In dezelfde geest bepleit Bamford (2007) dat kunsteducatie, vanwege de unieke leereffecten ervan, moet zijn gecentreerd rond de eigen kunstbeoefening van leerlingen en dat de resultaten getoond moeten worden in voorstellingen en tentoonstellingen. Ze vindt daarom dat er in het vak CKV1 meer evenwicht moet komen tussen kunst maken en kunst beleven.

Een betrekkelijk nieuw fenomeen is dat van de brede school. De brede school heeft zich de afgelopen vijftien jaar sterk ontwikkeld in Nederland. In 2009 werkte 88% van de gemeenten in Nederland aan de realisatie van één of meerdere brede scholen. Naar schatting waren er in 2009 ruim 1200 brede scholen in het primair onderwijs en ruim 400 brede scholen (op locatieniveau) in het voortgezet onderwijs (Kruiter et al. 2010). Een aanzienlijk deel van de scholen voor primair en voortgezet onderwijs is dus onderdeel van een brede school.

Brede scholen kennen allerlei verschijningsvormen, maar hebben steeds het volgende onderliggende principe: ‘Een brede school is een multidisciplinair netwerk van samenhangende voorzieningen voor onderwijs, welzijn, zorg, opvang, sport en/of cultuur’ (Kruiter et al. 2010). Om een brede school te zijn, moet men aan drie criteria voldoen. De school heeft een brede maatschappelijke functie (gericht op meer dan onderwijs alleen), een brede organisatie (structurele inhoudelijke samenwerking met welzijn, zorg, kinderopvang, sport en/of cultuur) die verder gaat dan de verplichte samenwerking tussen onderwijs en kinderopvang) en een breed aanbod (substantiële en permanente brede voorzieningen en activiteiten op het gebied van welzijn, zorg, kinderopvang, sport en/of cultuur). Brede scholen onderscheiden zich van andere door een systematische uitbreiding van hun programma na schooltijd. Hierdoor vinden er per saldo meer activiteiten plaats, ook op het gebied van kunst en cultuur. Dit heeft vaak de vorm van een naschools programma, waar leerlingen (meestal vrijwillig) aan deelnemen. Het doel hiervan is leerlingen talenten te laten ontdekken en verder te laten ontwikkelen.

Wat kunnen we zeggen over de kwaliteit van kunstbeoefening in het onderwijs? De leeropbrengsten van de praktische activiteiten in de kunstlessen op school worden in de eerste plaats beoordeeld door de docenten. Uit onderzoeken in het verleden blijkt dat in het primair onderwijs het beoordelen bij de kunstvakken geen halszaak is. Als er al

beoordeeld wordt, zijn niet zozeer de kwaliteit van de producten of uitvoeringen belangrijke criteria, maar werkhouding en werkproces. Zo is het belangrijkste criterium om zangprestaties te beoordelen enthousiasme en plezier. Bij beeldende vorming vindt in een minderheid van de gevallen een werkbespreking plaats en in de meerderheid van de gevallen worden de werkstukken niet echt beoordeeld. Het beoordelen met cijfers komt nauwelijks voor en onvoldoendes worden niet gegeven (Oostwoud Wijdenes et al. 1998; Hermans et al. 2001). Deze gegevens vertonen nog veel overeenkomsten met de recente resultaten van de Monitor Cultuureducatie 2009. In het voortgezet onderwijs is sinds de invoering van de examens in de kunstvakken in de loop der jaren veel kennis en ervaring met beoordeling van leerlingproducten opgedaan. Naast schoolexamens over praktische activiteiten is er bij de beeldende vakken ook sprake van een centraal praktisch examen (National Endowment for the Arts 1988; Beattie 1990).

In het primair onderwijs zijn in de loop der jaren enkele peilingen verricht om het niveau van de kunstvakken te meten. Daarnaast zijn er rapportages van de Inspectie van het Onderwijs. Over muziek bestaan de meeste rapportages en deze zijn doorgaans niet positief. Al in de jaren vijftig van de vorige eeuw is in Brabant een eerste peiling van het onderwijsniveau in het primair onderwijs uitgevoerd, waarbij ook muziek en beeldende vorming zijn gemeten. Het oordeel over deze vakken was weinig vleiend. Zo was de kwaliteit van zang onvoldoende en beheerste driekwart van de kinderen niet het notenschrift (Souren et al. 1957). Op basis van een uitgebreide enquête uit 1968 constateert men in het rapport *Kunstzinnige vorming in Nederland* dat op vrij veel scholen wel wordt gezongen en dat het liedrepertoire is uitgebreid, maar dat men aan musiceren niet toekomt: 'In het algemeen schort het aan een bewust gekozen methodiek voor de hele school en aan een doorgaande lijn in de muzikale expressie' (Werkgroep O3 1973: 10). Het vele jaren later gehouden onderzoek *Muziek de maat genomen* van de Inspectie van het Onderwijs (1991) heeft dezelfde kritische toon. Eén op de drie leraren is naar het oordeel van de Inspectie niet vakbekwaam genoeg om muziekonderwijs op de basisschool adequaat te verzorgen: 'Bij de muzieklessen komt men nog maar mondjesmaat toe aan enige differentiatie en individualisering. Er wordt niet stelselmatig gewerkt aan de ontwikkeling van creativiteit'. In de jaren negentig is in het kader van de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau (PPO N) door het Cito twee keer onderzoek gedaan naar het niveau van muziek in groep acht van het primair onderwijs (Van Weerden en Veldhuijzen 1995, 2000). De resultaten, afgemeten aan wat volgens de kerndoelen van het basisonderwijs bereikt zou moeten worden, zijn niet opwekkend. Op de meeste onderdelen van zowel muziek maken als muziek beluisteren zijn de gemiddelde scores onvoldoende. Een aanwijzing voor de geringe effectiviteit van het onderwijs is dat de hoeveelheid lestijd of het gebruik van een methode er voor de resultaten weinig toe doen. Het inschakelen van een vakleerkracht leidt op sommige punten wel tot betere prestaties, maar twee variabelen zijn van doorslaggevend belang: het al of niet volgen van muzieklessen buiten de basisschool en de sociaaleconomische achtergrond van de leerling. Eigenlijk haalden alleen kinderen die ook naar de muziekschool gaan de toenmalige kerndoelen muziek voor het primair onderwijs.

De negatieve resultaten leidden tot twee reacties. Enerzijds vond bijvoorbeeld de afdeling Primair onderwijs van de Onderwijsraad (1993) dat het muziekonderwijs zijn doel

voorbij zou schieten als gestreefd werd naar te hoog gegrepen resultaten die slechts in bijzondere omstandigheden te realiseren zijn. Anderzijds was er sprake van veront- rusting en soms van concrete maatregelen. Zo waren de resultaten van het tweede peilingsonderzoek reden voor een motie van het kamerlid Barth waarin extra gelden voor muziekonderwijs gevraagd werden. Dit leidde tot een eenmalig extra bedrag voor muziekprojecten in het primair en speciaal onderwijs. Ook de recente projecten en plan- nen ter stimulering van de muziekbeoefening zoals 'Er zit muziek in ieder kind' (Fonds Cultuurparticipatie), 'Music Matters' (Rotterdam) en het 'Deltaplan Muziekeducatie Amsterdam' geven aan dat het reguliere onderwijs nog steeds niet de gewenste resulta- ten boekt.

De Amerikaan Efland (1976) introduceerde het begrip 'schoolkunst' voor de beeldende producten die leerlingen op de basisschool maken en die functioneel zijn binnen het instituut school, maar die vaak los staan van wat kinderen zelf spontaan aan beeldende activiteiten ondernemen en ook grotendeels los van de ontwikkelingen in de profes- sionele kunst. Schoolkunst 'is supposed to be easy and fun' (Efland 1976: 41): het biedt een ontspannend tegenwicht tegen vakken als taal en rekenen. Het moet er het liefst enigszins spontaan uitzien, maar de inhouden zijn conventioneel. De beelden doen vaak dienst bij vieringen, feesten, de wisseling van seizoenen en dergelijke. Dat geldt ook voor de muziek die op school wordt beoefend en Bresler (1998) spreekt in dit verband van 'kalendermuziek'. Sommige van de door Efland genoemde kenmerken van school- kunst waren rond de eeuwwisseling in Nederland nog steeds van toepassing (Haanstra 2001), vooral de beperkte relatie met kunstzinnige activiteiten van de leerlingen buiten de schoolmuren. In het eerder genoemde peilingsrapport muziek zegt een deskun- dige: 'Ons muziekonderwijs heeft niets met de werkelijkheid te maken. We zingen uit liedbundels met een liedrepertoire dat volstrekt afwijkt van wat je op radio en televisie hoort'. En: 'Het muziekonderwijs functioneert niet omdat het niet bij de kinderen aan- sluit en omdat professionele muziek niet het startpunt is' (Van Weerden en Veldhuijzen 2000: 18). In de grootschalige evaluatie van de basisvorming eind jaren negentig werd de relatie met de 'leefwereld' bij de meeste kunstvakken eveneens als ontoereikend beoordeeld. Docenten van de beeldende vakken maken weinig gebruik van lesmateriaal dat aansluit op de visuele jeugdcultuur van de leerlingen en ook docenten dans houden weinig rekening met de alledaagse ervaringen van de leerlingen. In de bezochte muzie- klessen worden vaak liedjes uit de popcultuur van de jaren zeventig gebruikt, de tijd dat veel leraren zelf jong waren: 'Leraren slagen er nog maar mondjesmaat in een brug te slaan naar de muzikale voorkeuren van de huidige jeugd. Ze leveren weinig hedendaagse aanvullingen op het repertoire uit de methodes', aldus de Inspectie (1999: 32). Ook nu bestaat er nog een groot verschil tussen wat kinderen thuis aan beeldende pro- ducten maken en wat ze op school maken (Haanstra 2008). Het onderwijs stimuleert en waardeert bepaalde beeldende producten, en andere niet of nauwelijks. Leerlingen beseffen wat de normen en criteria zijn van wat je op school maakt en welke thema's en stijlen daarin wel en niet aan de orde zijn. Twee kenmerkende citaten van leerlingen zijn: 'Hier op school tekenen we niet stripfiguren. Hier moeten we bloemen maken, kerst- dingen en sinterklaasdingen, knutselen en zo. En: 'Thuis maak ik vooral poppetjes en op

school teken je een oude schoen of een appel en leer je meer zoals het hoort' (Haanstra 2008: 66).

Docenten denken verschillend over de scheiding tussen de kunstzinnige activiteiten op school en thuis. Allen vinden dat beide activiteiten deels verschillende functies hebben en dat de school een eigen taak heeft op kunstzinnig gebied. Zij die de vaak op populaire beeldcultuur gebaseerde huiselijke producten clichématig en beperkt vinden, zien geen reden om daar meer verbindingen mee te leggen. Anderen zijn juist verrast door wat leerlingen buiten school doen en maken en willen in hun lessen wel meer aansluiten bij de alledaagse kunstbeleving van de kinderen.

Heeft les in kunstbeoefening op school effect op de kunstbeoefening op latere leeftijd? Vergeleken met de effecten van cultuureducatie op latere receptieve cultuurdeelname (kijken en luisteren naar kunst) is daarover weinig bekend. Onderzoek naar de effecten van het verplichte vak ckv laten geen effecten op de actieve deelname op latere leeftijd zien (Ganzeboom et al. 2003). Maar het vak ckv is vooral gericht op receptieve cultuurdeelname en een effect op latere kunstbeoefening is daarom ook niet te verwachten. Verder is er alleen onderzoek naar de lange termijn effecten van deelname aan de examenvakken muziek en beeldende vorming. Van der Kamp (1980) onderzocht hoe oud-leerlingen tweeënhalf jaar na hun examen terugkeken. Ze beschreven hun leerervaringen als positief, maar rapporteren vaker invloed op receptieve deelname (beter kijken naar kunst, anders luisteren naar muziek) dan op hun eigen kunstbeoefening. Deelname aan examenprogramma's bleek tien tot twintig jaar na het afleggen van het examen een positief effect te hebben op zowel de latere receptieve cultuurdeelname als de latere beoefening van muziek respectievelijk beeldende kunst (Nagel et al. 1996). De invloed beperkte zich tot de discipline waarin men het examenprogramma volgde. Het culturele klimaat in het ouderlijk gezin en vroege deelname bleven echter de beste voorspellers voor latere cultuurdeelname.

4.3 Kunstbeoefening in het primair onderwijs

4.3.1 Landelijk beeld

Vrijwel alle basisscholen in Nederland bieden cultuureducatie wel eens op een geïntegreerde wijze aan: 42% van de scholen doet dit incidenteel bij projecten, 34% geeft cultuureducatie deels op een vakoverstijgende manier en bij 18% van de scholen is cultuureducatie geen apart leergebied, maar is het volledig geïntegreerd met andere vakken. Scholen kunnen projecten op het gebied van cultuureducatie uitvoeren waarbij verschillende vakken en leergebieden worden gecombineerd. Een kwart van de scholen doet nooit een project op het gebied van cultuureducatie, driekwart van de scholen jaarlijks minstens één, ruim een derde twee projecten of meer. Projecten zijn vooral voor de hele school (90%). Het aantal projecten is in de afgelopen jaren gestaag gestegen. Het aantal uren cultuureducatie is al jaren vrij stabiel (Hoogeveen en Van der Vegt 2008a, 2008b, 2008c). De meeste tijd is ingeruimd voor tekenen en handvaardigheid. Met name de kleuters besteden veel uren aan kunstbeoefening (tabel 4.1).

Tabel 4.1

Urenbesteding aan cultuureducatie per week (gemiddeld aantal uren)

vak	groep 2	groep 4	groep 7
tekenen en handvaardigheid	4,0	2,0	2,0
muziek	1,8	1,0	1,0
spel en bevordering taalgebruik (binnen kunstzinnige oriëntatie)	2,6	1,5	1,4
beweging (binnen kunstzinnige oriëntatie)	1,8	1,0	1,0
totaal	10,2	5,5	5,4

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Kunstbeoefening kan op het rooster staan, maar ook heel goed een onderdeel zijn van projecten en culturele activiteiten in en buiten het schoolgebouw. Opvallend bij de uren die men buiten het reguliere curriculum aan projecten en activiteiten besteedt, is dat er nauwelijks verschillen zijn per bouw (tabel 4.2). De meeste uren gaan naar activiteiten op het gebied van beeldende kunst en vormgeving, en daarna naar muziek.

Tabel 4.2

Urenbesteding aan projecten/activiteiten in en buiten school per jaar (gemiddeld aantal uren)

activiteit	groep 2	groep 4	groep 7
beeldende kunst en vormgeving	8,0	8,0	8,0
muziek	6,0	6,0	6,0
theater	5,4	5,4	5,5
beweging en dans	5,0	4,3	4,4
totaal	24,4	23,7	23,9

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Scholen kunnen cultuureducatie actief, receptief dan wel reflectief invullen (tabel 4.3). De verschillen tussen scholen zijn groot, zeker bij het aandeel actief ofwel kunstbeoefening, dat uiteenloopt van 0% tot 95%. In voorgaande jaren zeiden veel scholen meer tijd aan actieve kunsteducatie te willen besteden (Hoogeveen en Van der Vegt 2008a,b,c). Recent tekent zich binnen de cultuureducatie inderdaad een ontwikkeling in die richting af.

Tabel 4.3

Verhouding actief-receptief-reflectief in cultuureducatie op school, 2007-2009 (in procenten)

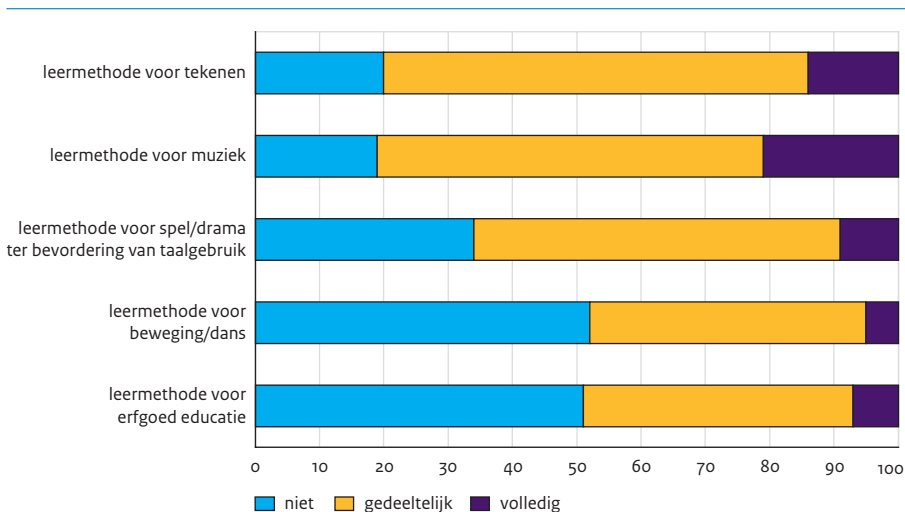
	2007/'08	2008/'09
actief	48	61
receptief	34	25
reflectief	18	14

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Voor de vakken tekenen, muziek, drama en beweging zijn leermethoden beschikbaar, voor erfgoededucatie zijn er leskisten (kisten met een handleiding voor leerkrachten en voorwerpen waarmee leerlingen aan de slag kunnen) en andere lesmiddelen. De overgrote meerderheid van de basisscholen gebruikt inderdaad een methode voor één of meer van de cultuurvakken, vooral voor muziek en tekenen (figuur 4.1). Deze methoden gebruikt men vaker voor een deel in plaats van volledig.

Figuur 4.1

Gebruik van leermethoden (in procenten)

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Scholen kopen steeds minder ad hoc in (nog 16%). Vele gebruiken een kant en klaar kunstmenu (26%) of passen een kunstmenu aan de eigen wensen aan (18%). Dergelijke menu's zijn te koop bij culturele instellingen, zoals centra voor de kunsten, en bieden scholen allerlei culturele activiteiten, zowel op als buiten school. Veelal is het een jaarprogramma met voorstellingen, museumbezoek, leskisten, enzovoort.

Een kunstmenu biedt scholen kwaliteitsgarantie en enige spreiding over de diverse kunstdisciplines. Een kwart van de scholen stelt zelf een programma samen. Daarbij kan het gaan om scholen die een kunstmenu teveel van het goede vinden, maar in deze groep bevinden zich ook de scholen die een aanbod willen dat aansluit bij de lijn die op school gevolgd wordt. Tot slot geeft een deel van de scholen een instelling een opdracht een cultuurprogramma samen te stellen (Hoogeveen en Van der Vegt 2008a, 2008b, 2008c; Oomen et al. 2009).

Twee derde van de scholen nodigt eenmaal per jaar een beeldend kunstenaar uit, bijvoorbeeld om met de leerlingen een kunstwerk te maken, nog eens 10% doet dat meerdere keren per jaar. Driekwart van de scholen organiseert minimaal eenmaal per jaar een toneel- of poppentheatervoorstelling. Het werken met leskisten voor erfgoededucatie is eveneens populair, bijna de helft van de scholen doet dit meerdere keren per jaar. Ten slotte bezoeken schrijvers en dichters regelmatig de basisscholen. Audiovisuele culturele activiteiten komen naar verhouding het minst voor (tabel 4.4).

Tabel 4.4

Jaarlijkse culturele activiteiten binnen de school (in procenten)

type activiteit	geen	een	meerdere
bronnenmateriaal in leskisten vanuit musea en archieven	15	37	48
toneel/poppentheater	23	55	22
beeldend kunstenaar / tentoonstelling	23	67	10
concert/musici	26	49	25
schrijver/dichter op bezoek	30	27	43
dans/dansers	34	44	22
film/video/fotografie	45	33	22
bronnenmateriaal in leskisten vanuit musea en archieven	15	37	48

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Basisschoolleerlingen bezoeken in schoolverband musea, muziek- en toneelvoorstellingen en films. Duurdere uitjes, zoals naar theater, musical of opera, ondernemen de scholen veel minder (tabel 4.5).

Om cultuureducatie vorm te geven, kunnen scholen samenwerken met verschillende instellingen. Bijna alle scholen (97%) werken hiertoe met een bibliotheek samen. Ook musea springen er duidelijk uit, gevolgd door centra voor de kunsten. Het minst wordt samengewerkt met verenigingen voor amateurkunst en met archieven (tabel 4.6). Het komt nog niet vaak voor dat men gezamenlijk activiteiten ontwikkelt. Als dit al gebeurt, dan nog het meest met de bibliotheek. Scholen kunnen een instelling of een kunstenaar vragen een specifiek aanbod voor te leggen, geheel toegesneden op de vraag van de school. Dit komt incidenteel voor.

Tabel 4.5

Jaarlijkse culturele activiteiten buiten de school (in procenten)

type activiteit	geen	een	meerdere
museumbezoek/tentoonstelling/galerie	15	37	48
streekmuseum	19	47	34
toneelvoorstelling in theater/schouwburg	22	46	32
onderzoek in directe schoolomgeving	28	41	31
monument	29	48	23
concert in concertzaal/theater	47	38	15
film in bioscoop/filmhuis	53	35	12
dansvoorstelling in theater/schouwburg	62	26	12
voordracht schrijver/dichter	62	27	11
musical/opera	67	29	4

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Tabel 4.6

Samenwerking met culturele instellingen (in procenten)

	school maakt gebruik van beschikbare aanbod instelling	school formuleert vraag, instelling speelt daarop in	gezamenlijke ontwikkeling en uitvoering activiteiten	geen samenwerking
bibliotheek	73	12	12	3
museum	62	8	5	26
centrum voor kunst en cultuur	56	8	9	27
theater/theatergezelschap	48	7	4	41
individuele kunstenaars	32	17	9	42
muziekschool	42	7	8	43
muziekgezelschap (orkest, band, enz.)	39	5	5	51
monument of archeologische vindplaats/depot	31	5	4	60
provinciale steunfunctie-instelling	25	5	6	64
filmhuis/bioscoop	29	3	1	67
archieef	15	2	1	82
vereniging voor amateurkunst	9	3	2	86

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Bijna de helft van de scholen maakt, naast de ondersteuning door culturele instellingen, ook gebruik van ondersteuning door het schoolbestuur. Zo zijn er scholen die ondersteuning krijgen van het schoolbestuur om een cultuurbeleidsplan te ontwikkelen. Andere scholen zijn van groot belang, want 68% van de scholen neemt deel aan een scholennetwerk of een ander structureel overleg over cultuureducatie. In de toelichting noemen scholen vooral een netwerk voor interne cultuurcoördinatoren.

Het voornaamste doel van cultuureducatie is voor praktisch alle basisscholen ‘kinderen in aanraking brengen met kunst en cultuur’, gevolgd door ‘het vergroten van de kennis en vaardigheden op het gebied van kunst en cultuur’ (79%) en ‘deelname aan kunst en cultuur buiten school stimuleren’ (62%).

Meent men op scholen ook effect van cultuureducatie te zien? Men zegt van wel: bijna 80% van de scholen vindt dat leerlingen daardoor over meer kennis en vaardigheden beschikken op het gebied van kunst en cultuur. Een grotere cultuurparticipatie van leerlingen neemt men minder waar: slechts 22% van de scholen denkt dat cultuureducatie dit gevolg heeft (Oomen et al. 2009).

4.3.2 Alphen aan den Rijn

Met Alphense scholen voor primair onderwijs is meer in detail gesproken over het aanbod aan kunstbeoefening in en buiten het reguliere curriculum (zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor informatie over de wijze van dataverzameling). Om leerlingen structureel op een actieve manier met kunst en cultuur bezig te laten zijn, moet aan een aantal voorwaarden binnen de school voldaan zijn. Scholen is in dit verband gevraagd of zij een visie op cultuureducatie hebben ontwikkeld, of die visie schriftelijk is vastgelegd, of er een cultuurcoördinator is, hoeveel uur er beschikbaar is voor cultuurcoördinatie en welke taken de coördinator heeft. Ook is gevraagd of er vakleerkrachten voor de kunstvakken zijn en met welke culturele organisaties men structureel samenwerkt. Eerst komt de inhoud van het aanbod aan de orde (aantal uren, activiteiten in en buiten school, enz.), vervolgens de randvoorwaarden voor cultuureducatie (vakleerkrachten, cultuurcoördinator, visie, doelen en effecten).

Cultuureducatie wordt in Alphen aan den Rijn vooral ondergebracht in de verschillende vakken. Een meerderheid van de Alphense scholen geeft cultuureducatie zo nu en dan vakoverstijgend, landelijk doet 42% van de scholen dat. In de interviews komt naar voren dat tekenen en handvaardigheid meestal wel apart op het rooster staan, muziek in wat mindere mate. Drama staat een enkele keer apart op het rooster, maar komt vaker aan de orde bij taal (uitbeelden). Als er vakkenintegratie plaatsvindt, dan is dit vooral met taal, een enkele keer bij andere vakken of bij sociale vaardigheidstrainingen. Een geïnterviewde zegt hierover: ‘Soms gebruiken leerkrachten cultuur bij andere vakken om de les wat op te leuken’. Ook verbindt men wel techniek en cultuureducatie door leerlingen een beeldverhaal te laten maken van kunstwerken die ze bij handvaardigheid hebben gemaakt.

Scholen voor het primair onderwijs in Alphen aan den Rijn besteden minder tijd dan gemiddeld in Nederland aan tekenen, handvaardigheid en muziek (tabel 4.7). Dat is vooral in groep 2 het geval. Het aantal uren spel en beweging verschilt nauwelijks. De geïnterviewden geven aan dat vooral kleuters veel tekenen, knutselen en met muziek bezig zijn. Dit is logisch, omdat er in de onderbouw veel meer ruimte is om in projectvorm en thematisch te werken en de leermethodes wat minder strikt gevolgd hoeven te worden dan in de midden- en bovenbouw.

Tabel 4.7

Urenbesteding aan cultuureducatie per week (gemiddeld aantal uren)

	groep 2		groep 4		groep 7	
	nationaal	Alphen	nationaal	Alphen	nationaal	Alphen
tekenen en handvaardigheid	4,0	2,2	2,0	1,5	2,0	1,6
muziek	1,8	1,2	1,0	0,8	1,0	0,8
spel en bevordering taalgebruik (binnen kunstzinnige oriëntatie)	2,6	2,2	1,5	1,2	1,4	1,4
beweging (binnen kunstzinnige oriëntatie)	1,8	1,7	1,0	1,0	1,0	1,0
totaal	10,2	7,3	5,5	4,5	5,4	4,8

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Meer Alphenese scholen gebruiken leermethoden voor de kunstzinnige vakken dan nationaal het geval is. In het gebruik van leskisten voor erfgoededucatie verschilt de situatie in Alphen aan den Rijn niet van de landelijke. Vooral de methode 'Moet je doen' is populair, met name bij muziek en maar in iets mindere mate bij tekenen en handvaardigheid. Overigens geven de geïnterviewden aan dat een methode niet altijd helemaal gevolgd wordt, het komt regelmatig voor dat leerkrachten het gebruiken als bronnenmateriaal.

Voor projecten en activiteiten in en buiten school op het vlak van beeldende kunst, vormgeving, theater, beweging en dans ruimen scholen voor primair onderwijs in Alphen aan den Rijn minder tijd in dan de gemiddelde Nederlandse school. De uitzondering daarop is muziek in groep 4 en groep 7, daar springt Alphen aan den Rijn juist gunstig uit en liggen de Alphenese en nationale totalen dicht bij elkaar (tabel 4.8).

Tabel 4.8

Urenbesteding aan projecten/activiteiten in en buiten school per jaar (gemiddeld aantal uren)

	groep 2		groep 4		groep 7	
	nationaal	Alphen	nationaal	Alphen	nationaal	Alphen
beeldende kunst en vormgeving	8	7	8	7	8	7
muziek	6	5,3	6	6,2	6	6,1
theater	5,4	5	5,4	6,2	5,5	5,8
beweging en dans	5	4,6	4,3	4,1	4,4	4,1
totaal	24,4	21,9	23,7	23,5	23,9	23,0

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Ongeveer de helft van de scholen voert meerdere culturele activiteiten per jaar uit, 29% onderneemt één activiteit en de rest minder dan één keer per jaar. De Alphenese scholen maken gebruik van het kunstmenu dat door de Kunstverdieping (een gemeentelijke kunsteducatie-instelling) is ontwikkeld. Dat is een standaardmenu waar leskisten en activiteiten op school gecombineerd worden met culturele activiteiten buiten school. De meeste geïnterviewden geven aan dat er weleens (schoolbrede) projecten of themaweken zijn waar kunst centraal staat, meestal afgesloten met een presentatie. Er zijn scholen die regelmatig een open podium organiseren, waar leerlingen zingen, rappen, toneelspelen enz. Voorts vindt kunstbeoefening plaats tijdens incidentele uitstapjes. Eén school organiseert elk jaar voor groep 7 een bezoek aan een museum. Dat was recentelijk het Rembrandthuis in Amsterdam, waar leerlingen onder begeleiding van een kunstenaar zelf aan de gang gingen met etsen en afdrukken. Vrijwel elke school heeft een eindmusical voor groep 8 en besteedt aandacht aan de Kinderboekenweek. Op sommige scholen, met name Jenaplan, is naast de vakken op het rooster meer structurele aandacht voor kunst en cultuur. Dat kan gaan om weekopeningen, maandsluitingen, vieringen, maar ook om crea-middagen of workshops. Een voorbeeld hiervan zijn schoolbrede keuzecursussen waarbij (groot)ouders worden uitgenodigd de kinderen bepaalde vaardigheden te leren. Het gaat om ongeveer twaalf periodes van elk drie weken per jaar waarin kinderen zo'n twee uur per week bezig zijn met allerlei onderwerpen, waaronder kunst en cultuur. Er wordt gewerkt in heterogeen samengestelde groepen, maar er zijn ook activiteiten per bouw (bijvoorbeeld de leerlingen van groep 5 tot en met 8).

'Als ze het zelf kiezen, zijn ze veel gemotiveerder'*Kunstbeoefening op de Jenaplaneet in Alphen aan den Rijn*

Het gebouw van de Jenaplaneet is licht en ruim. Wat opvalt bij binnenkomst is het podium in de hal. Hier vinden de weekopeningen en -sluitingen plaats. Elke groep heeft een keer 'de beurt' en mag dan iets laten zien aan de andere leerlingen en aan ouders.

Op die manier leren kinderen al van jongs af aan om in de schijnwerpers te staan. Alle kunst in de school is van eigen hand. De school hangt vol kleurrijke zelfgemaakte schilderijen en kinderen zijn druk bezig met tekenen, schilderen en knutselen. Het thema in deze periode is 'Ik en de groep'. De zomervakantie is nog maar net voorbij, dus het is belangrijk dat de leerlingen elkaar leren kennen, een 'groepsgevoel' ontwikkelen en zich bewust worden van de omgangsregels in de groep. Elke groep heeft een dierennaam en deze vormen de inspiratiebron bij de beeldende activiteiten. De leerlingen in groep 7 en 8 hebben weliswaar dezelfde opdracht ('maak een nijlpaard'), maar kiezen zelf materiaal en techniek en daardoor ontstaan er nijlpaarden van hout, klei, papier, ijzerdraad en wol. De kinderen werken zelfstandig en in groepjes. Zij lopen doelgericht door de school naar het lokaal met materialen en gereedschap en weer terug naar hun eigen groep. Zij krijgen tips van de leerkrachten en worden op hun eigen niveau uitgedaagd. Op dit moment werken zij in de eigen groep aan projecten, maar het komt ook veelvuldig voor dat leerlingen van de verschillende groepen samenwerken, bijvoorbeeld als de seizoenen als thema centraal staan. Het kan dus voorkomen dat leerlingen van groep 8 samen met kleuters met kunst bezig zijn.

Kunstbeoefening is geïntegreerd in het curriculum en sluit nauw aan bij de onderwijsvisie van de Jenaplaneet. Zelfstandigheid, saamhorigheid en ontwikkeling van de persoonlijkheid zijn kernbegrippen en daar is kunstbeoefening onlosmakelijk mee verbonden. Kunst en cultuur worden gericht ingezet om de doelen voor taal, rekenen en wereldoriëntatie te bereiken.

(Groot)ouders en andere vrijwilligers worden aangesproken op hun kunstzinnige kwaliteiten: samen met leerkrachten verzorgen zij keuzecursussen voor alle groepen. Dat zijn er zo'n tien per jaar en die vinden ongeveer twee uur per week onder schooltijd plaats. Elke groep bestaat uit ongeveer twintig leerlingen, van groep 1 tot en met 8 en deze worden begeleid door twee of drie ouders.

De Jenaplaneet werkt structureel samen met de Jeugdtheaterschool in Gouda en sinds dit jaar ook met de muziekschool. Er is net een auditie geweest voor het toneelstuk 'Jan Steenstraat 1'. Twintig leerlingen zijn geselecteerd en die gaan nu oefenen voor de uitvoeringen in de schouwburg. Er was zo veel belangstelling om mee te spelen, dat er nu voor alle leerlingen workshops theater worden georganiseerd en bezoeken worden geregeld aan de schouwburg.

Vorig jaar is er samen met de Jeugdtheaterschool een project verhalen vertellen uitgevoerd, waarbij oud-leerlingen van de school die amateurlessen volgen bij de Jeugdtheaterschool, workshops verzorgden en de leerlingen in een theater een kijkje achter de schermen konden nemen. De muziekschool laat kinderen, op school en onder schooltijd kennismaken met verschillende instrumenten. Dit gebeurt op vrijwillige basis, naast de muziekles die alle leerlingen in de groepen krijgen. Dat geldt ook voor de schoolband die op donderdag na schooltijd repeteert onder begeleiding van de muzikale conciërge die ook drum- en gitaarles geeft aan leerlingen die daar belangstelling voor hebben. De school hecht veel belang aan de eigen keuzes van kinderen, want op die manier zijn kinderen gemotiveerd om zich volledig in te zetten, zo is de ervaring.

Alle Alphense scholen voor primair onderwijs hebben een cultuurcoördinator. Geen van hen heeft een cursus voor interne cultuurcoördinator gevolgd. De vraag naar een cultuurcoördinator in de nationale enquête bleek echter multi-interpretabel. Uit de

interviews met Alphenese scholen komt naar voren dat een deel toch geen cultuurcoördinator heeft, maar wel taakuren voor cultuurcoördinatie, of wel een cultuurcoördinator, maar zonder bijbehorende uren. In ieder geval geldt voor alle scholen dat er niet veel taakuren beschikbaar zijn voor cultuurcoördinatie. Gemiddeld is dat tien uur per jaar, met slechts een kleine variatie naar leerlingenaantal. Vijf scholen hebben geen uren voor cultuurcoördinatie. De school met het meeste aantal uren heeft zestig uur per jaar beschikbaar, gevolgd door een school met dertig en een andere met twintig uur per jaar. Op een aantal scholen zijn de uren cultuurcoördinatie tevens bestemd voor milieueducatie.

Met tien uur per jaar kunnen cultuurcoördinatoren weinig doen. Ze krijgen de post met het aanbod aan cultuuractiviteiten en richten zich vooral op het onder de aandacht brengen van de culturele activiteiten in het kunstmenu waarop de school kan in tekenen. Twee van de geïnterviewden participeren in de gemeentelijke werkgroep die het kunstmenu samenstelt. Een enkele keer organiseert de cultuurcoördinator de culturele uitstapjes. Op één school is de vakleerkracht voor tekenen en handvaardigheid daarnaast ook groepsleerkracht én verantwoordelijk voor coördinatie van cultuureducatie.

Geen van de Alphenese scholen voor primair onderwijs die aan het nationale onderzoek meededen heeft vakleerkrachten voor de kunstvakken. Landelijk heeft circa een vijfde van de scholen zo'n leerkracht of althans een freelancer voor de kunstvakken. Het aantal vakkrachten voor de kunstvakken neemt in hoog tempo af (Hoogeveen en Van der Vegt 2008a, 2008b, 2008c). In de interviews in Alphen bleek op twee scholen een vakleerkracht handvaardigheid te zijn (blijkbaar hadden die scholen niet aan het nationale onderzoek deelgenomen). Ze geven een uur per twee weken les aan halve klassen van de groepen 5 tot en met 8. Leerlingen hebben dus eens in de twee weken een uur handvaardigheid. Ze gaan beiden volgend jaar met pensioen en worden om financiële redenen niet vervangen.

Enkele scholen laten, als oplossing voor het ontbreken van vakleerkrachten voor de kunstvakken, een leerkracht met een specifieke deskundigheid in een kunstdiscipline rouleren door de school, zodat alle groepen hiervan kunnen profiteren. Andere scholen maken gebruik van stagiaires, ouders of andere vrijwilligers voor de kunstvakken. Ten slotte komt het voor dat kunstenaars in de klas worden ingezet. Bij sommige activiteiten in het kunstmenu van de gemeente zit dat ingebouwd.

In Alphen maken meer scholen dan landelijk gebruik van het aanbod van de centra voor kunst en cultuur: 57% van de scholen koopt een kant en klaar kunstmenu, 29% past een kunstmenu aan de eigen wensen aan, 7% geeft een specifieke opdracht aan een culturele instelling en 7% van de scholen in Alphen aan den Rijn koopt ad-hocactiviteiten in. Sinds oktober 2006 is de afdeling Kunsteducatie voor het basisonderwijs in de gemeente Alphen aan den Rijn ondergebracht in de Kunstverdieping, die tot op heden zorgde voor een kunstmenu. De scholen geven jaarlijks aan voor welke culturele activiteiten zij belangstelling hebben. Er gaat verandering in deze werkwijze komen, omdat zes Alphenese culturele instellingen zelf een professioneel programma gaan ontwikkelen: het Palet. De Kunstverdieping fungeert als aanjager, initiatiefnemer en coördinator van het Alphen's Cultuurpalet. De overgang van Kunstmenu naar Palet Alphen aan den Rijn zal

gefaseerd verlopen (www.kunstverdieping.nl). Sommige geïnterviewden hadden hierover gehoord, maar wisten niet precies wat er zou gaan veranderen. Een enkeling juicht het toe, omdat ze een beetje uitgekeken raakte op het aanbod binnen het kunstmenu. Er zijn naast het kunstmenu ook andere samenwerkingsvormen tussen onderwijs en culturele instellingen. Het Jeugdtheaterhuis Gouda verzorgt op sommige scholen een vijfjarig project voor groep 4 tot en met 8. Daarnaast participeren leerlingen van drie scholen in een project van het Jeugdtheaterhuis: de familievoorstelling 'Jan Steenstraat 1', een voorstelling met muziek en dans, gespeeld door ruim veertig jongeren en enkele volwassen acteurs. Rondom de voorstelling is met schouwburgen en bibliotheken een aantal educatieve projecten ontwikkeld (bron: [www. http://www.jeugdtheaterhuis.nl](http://www.jeugdtheaterhuis.nl)). Zo kunnen leerlingen van de groepen 7 en 8 een weekend meespelen in de voorstelling. Per school zijn twintig leerlingen geselecteerd. Ze gaan twee weken een intensief repetitieprogramma volgen onder begeleiding van docenten van het Jeugdtheaterhuis. Ook deed een Alphense school mee aan 'De Ontdekking' van het Kunstgebouw Zuid-Holland, waarbij leerlingen de culturele bronnen in de omgeving van de school in kaart brachten. Hieruit is de Culturele kaart Alphen aan den Rijn ontstaan. Ten slotte zijn medewerkers van Archeon bij enkele scholen in de klas geweest in het kader van een project over prehistorie.

De meeste geïnterviewde scholen hebben wel een globaal idee waarom zij cultuureducatie van belang vinden, maar of sprake is van een visie is zeer de vraag. Zes scholen geven aan geen visie op cultuureducatie te hebben. Van de andere scholen zijn er vijf die hun visie hebben neergelegd in een schoolplan of schoolgids. Gevraagd naar de inhoud van de visie gaat het om: leerlingen laten kennismaken met kunst en cultuur, leerlingen respect voor andere culturen bijbrengen, de ontwikkeling van de persoonlijkheid van kinderen via cultuureducatie bevorderen, leren samenwerken, zelfstandigheid bijbrengen, talentontwikkeling en samenwerken met de omgeving van de school. Twee scholen hanteren in dit verband het begrip meervoudige intelligentie dat door Gardner (1989) is ontwikkeld. Eén school is een cultuurprofiel school in ontwikkeling. De Alphense scholen in het nationale onderzoek zijn niet erg overtuigd van het effect op de cultuurparticipatie van leerlingen: 82% weet niet of er effect is en 18% ziet geen effect. Wel wordt enig effect op kennis en vaardigheden gerapporteerd: 36% ziet effect, maar 64% weet het niet.

4.4 Kunstbeoefening in het voortgezet onderwijs

4.4.1 Landelijk beeld

Bijna alle scholen voor voortgezet onderwijs bieden de 'klassieke' kunstdisciplines aan, in de kunstvakken (90%) en in projecten (82%). Veel minder scholen laten het aan bod komen na of tussen de lessen (41%) of in andere vakken dan de kunstvakken (33%). Hoewel de projectmatige aanpak past bij de uitgangspunten van de vernieuwde onderbouw (Onderbouw VO 2004; Wervers 2005), komt kunsteducatie niet vaak aan bod buiten de kunstvakken. Ruim een kwart van de scholen biedt kunsteducatie integraal aan, dat wil zeggen: in de kunstvakken, in andere vakken én in projecten. Bijna de helft van de scholen doet aan kunsteducatie in de kunstvakken en in projecten, maar niet in andere

vakken. Beperkte aantallen scholen bieden kunsteducatie alleen in de kunstvakken of alleen in projecten aan.

In de onderbouw van het voortgezet onderwijs worden diverse kunstdisciplines aangeboden, maar dat wil niet zeggen dat alle scholen binnen elke discipline actief zijn. De meerderheid van de scholen biedt vier of vijf disciplines aan. Dit aantal is gestegen ten opzichte van 2005-2006, toen het aanbod veelal nog maar drie disciplines omvatte. De meeste scholen doen (in ieder geval) aan muziek (79%), tekenen (82%), handvaardigheid (75%) en beeldende vorming (waarin tekenen en handvaardigheid samenkomen, 62%). Op de helft van de scholen bestaat het vak drama (49%). Textiele werkvormen (24%), dans (23%) en audiovisuele vorming (15%) komen minder voor.

De spoeling wordt dunner als het gaat om kunstvakken waarin leerlingen eindexamen kunnen doen. Op vmbo-scholen is dat op de helft van de scholen tekenen (49%).

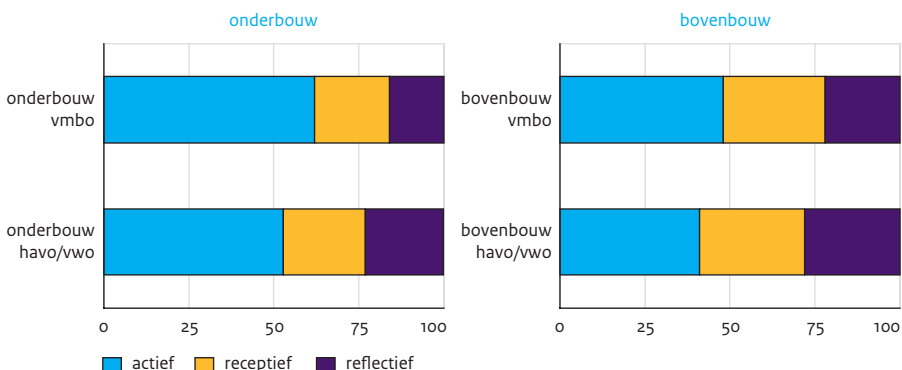
Op telkens circa een kwart van de vmbo-scholen zijn beeldende vorming (28%), handvaardigheid (27%) en muziek (23%) eindexamenvakken. Geen van de ander disciplines is dat op meer dan een tiende van de scholen. De meeste vmbo-scholen biedt één of twee disciplines als eindexamenvak aan.

Bij havo- en vwo-scholen kennen de meeste scholen twee of drie disciplines als eindexamenvak. Havo/vwo-scholen hebben de keus uit 'kunstvakken oude stijl' of 'kunstvakken nieuwe stijl'. Beeldende vormgeving c.q. tekenen is op bijna de helft van die scholen een examenvakken, gevolgd door muziek op een derde van de scholen. Drama en dans zijn typische 'onderbouw-disciplines', maar slechts zelden eindexamenvak. Uit informatie van het Cito is af te leiden dat maar weinig havo- en vwo-scholen (circa 5%) binnen het profiel Cultuur en Maatschappij helemaal geen kunstvak aanbieden (Profielcommissies tweede fase 2005).

Zowel op vmbo als op havo/vwo is kunsteducatie meer op actieve kunstbeoefening dan op receptie en reflectie gericht. Conform de constatering van de Onderwijsraad (2001) en de ideeën van Gardner (1989, 1990) en Bamford (2007) zijn de kunstvakken dus vooral 'doe-vakken'. Op havo en vwo komen receptieve en reflectieve kunsteducatie vaker aan de orde dan in het vmbo, en in de bovenbouw is reflectie belangrijker dan in de onderbouw (figuur 4.2). In de dagelijkse onderwijspraktijk lopen actief, receptief en reflectief vaak door elkaar en zijn ze moeilijk te onderscheiden. Reflectie kan ook inhouden dat een docent leerlingen een oordeel laat geven over hun eigen werk. Ook tijdens het werken zelf wordt veel gereflecteerd, dat is een essentieel onderdeel van kunsteducatie. Er hoeft niet per se een verslag te liggen om van reflectie te spreken. Meningsvorming is een belangrijk onderdeel van het praktijkgerichte onderwijs.

Figuur 4.2

Verhouding actieve, receptieve en reflectieve kunsteducatie in onder- en bovenbouw (in procenten)

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

Leerlingen op het vmbo besteden in de onderbouw gemiddeld 3,6 uur per week aan de kunsteducatie. Het aantal uren per school loopt uiteen van 0 tot 12 uur per week. Uitgaande van een aandeel van 61% kunstbeoefening (figuur 4.2), is een leerling in de onderbouw van het vmbo 2,2 uur per week actief met kunstdisciplines bezig. In de onderbouw van havo en vwo wordt gemiddeld 3,2 uur per week kunsteducatie gegeven, eveneens met een spreiding van 0 tot 12 uur. Uitgaande van een aandeel van 50% kunstbeoefening (figuur 4.2), is een leerling in de onderbouw van havo of vwo 1,6 uur actief met kunstdisciplines in de weer. Het gemiddelde aantal uren voor de kunstvakken is vergelijkbaar met dat in de jaren negentig. Destijds besteedden scholen in het eerste leerjaar ruim twee lessen aan de beeldende vakken en een uur aan muziek (Voogt 1993, 1994). Ook in die tijd waren er in het beroepsonderwijs (vbo) meer uren dan in de havo/vwo.

Het is lastig om vast te stellen hoeveel uur een leerling in de bovenbouw aan kunsteducatie besteedt. Er zijn verschillende leerwegen en profielen, scholen bieden verschillende kunstvakken aan en niet elke leerling kiest een kunstvak als eindexamenvak. Het overzicht van de studielasturen van het 'tweede fase loket' geeft een beeld van het aantal uren per kunstvak voor leerlingen die een kunstvak hebben gekozen. Voor één kunstvak als examenvak in de tweede fase (bovenbouw havo en vwo) zijn 480 studielasturen gereserveerd. Voor vmbo-leerlingen is 200 uur per examenvak beschikbaar. Naast de examenvakken bieden alle scholen ckv aan in de middenbouw. Ook dit vak is wat betreft omvang kleiner in het vmbo (40 studielasturen) dan op de havo en vwo (120 studielasturen).

Behalve de studielasturen is ook bekend hoeveel kandidaten (centraal schriftelijk) eindexamen in een kunstvak doen (tabel 4.9). Dat waren er in 2008 ruim 25.000 (gebaseerd op cijfers van het Cito in 2007/'08, Kunstzone, september 2008). Daarnaast maakt een enkele school een eigen theoretisch examen.

Tabel 4.9

Aantal eindexamenkandidaten kunstvakken, 2008

examen	aantal eindexamenkandidaten 2008
vmbo beeldend	9208 (6901 tekenen, 2488 handvaardigheid, 139 textiele werkvormen, 5 audiovisuele vorming)
vmbo muziek, dans en drama	899 (726 muziek, 53 dans, 120 drama)
havo beeldend	6004 (tekenen, handvaardigheid, textiele werkvormen); 6344 ckv2
havo muziek	1211
vwo beeldend	2636
vwo ckv2	6839 (2817 beeldend, 798 muziek, 3224 cd-rom)

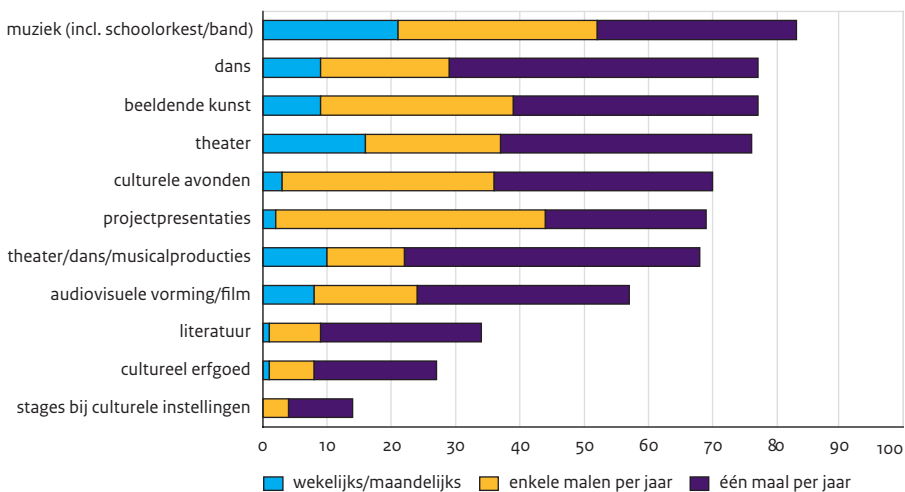
Bron: Kunstzone (september 2008)

Binnen en buiten het curriculum organiseren scholen allerlei activiteiten (figuur 4.3). Op driekwart van de scholen kunnen leerlingen deelnemen aan activiteiten als workshops, clubs of producties op het gebied van muziek, dans, beeldende kunst of theater. Culturele avonden, projectpresentaties, theater-, dans- of musicalproducties en films maken, zijn op zo'n twee derde van de scholen terug te vinden. Het gros van de activiteiten vindt één of enkele malen per jaar plaats. Slechts weinig scholen organiseren wekelijks of maandelijks culturele activiteiten. Muziek- en theateractiviteiten worden het meest georganiseerd.

Driekwart van de scholen biedt activiteiten aan voor alle leerlingen. Op een kwart van de scholen zijn activiteiten bedoeld voor een selectie van leerlingen, veelal leerlingen uit een specifiek leerjaar ('per leerjaar een ander programma') of leerlingen die een bepaald vak volgen, vaak ckv. Ook laten sommige scholen leerlingen kiezen voor bepaalde activiteiten of bieden ze activiteiten aan speciaal voor leerlingen met talent (zoals audities voor een toneelstuk of het schoolorkest). Deze activiteiten kunnen een vrijwillig of verplicht karakter hebben. Bij de overgrote meerderheid van de scholen hebben de activiteiten in ieder geval deels een verplicht karakter als onderdeel van het curriculum, daarnaast kunnen leerlingen ook vrijwillig aan enkele buitenschoolse activiteiten deelnemen.

Figuur 4.3

Overzicht van activiteiten voor leerlingen (in procenten)

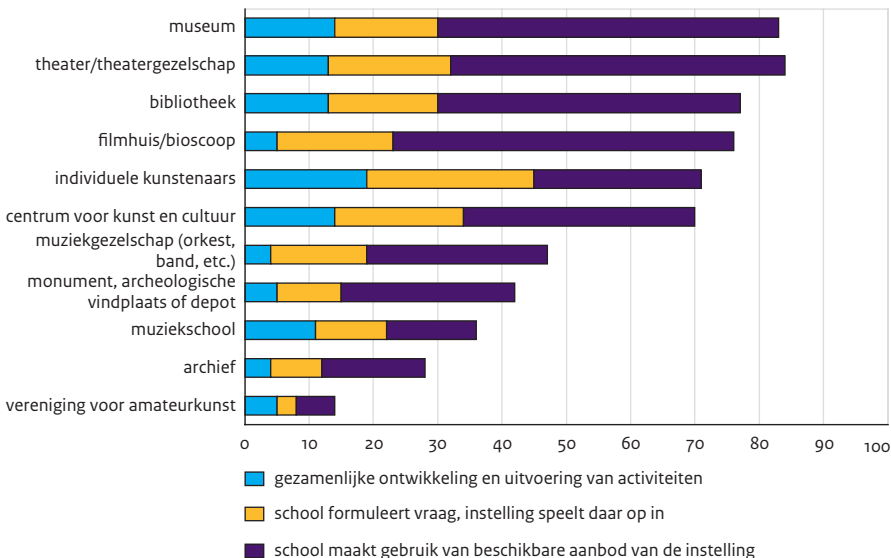

Bron: Oberon (Monitor cultuureducatie vo'06)

Om cultuureducatie vorm te geven zijn scholen voor het voortgezet onderwijs sinds 2006 steeds meer gaan samenwerken met partners uit de culturele sector (Oomen et al. 2006, 2009). De invoering van de ckv-vouchers (en later de cultuurkaart) heeft de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen wellicht een impuls gegeven. Het meest wordt samengewerkt met musea, theaters en theatergezelschappen, bibliotheken, filmhuizen en bioscopen (door driekwart of meer van de scholen). Ongeveer 70% van de scholen werkt samen met individuele kunstenaars en met centra voor de kunsten. De manier waarop scholen samenwerken met externen, verschilt per school en per partner (figuur 4.4). In tegenstelling tot andere instellingen werken kunstenaars en centra vaker vraaggericht, of ontwikkelen ze samen met scholen activiteiten. Maar over het algemeen maken scholen vooral gebruik van het beschikbare aanbod van de culturele instellingen. De ontwikkeling over de jaren heen toont weinig progressie in de richting van vraaggericht werken. Alleen musea en individuele kunstenaars zijn duidelijk minder aanbodgericht gaan werken.

Figuur 4.4

Culturele instellingen waarmee scholen samenwerken aan de invulling van het curriculum of cultuur-educatieve activiteiten (in procenten)

Bron: Oberon/Sardes (Monitor Cultuureducatie '08/'09)

'Leerlingen in aanraking brengen met kunst en cultuur' is het belangrijkste doel van cultuureducatie. Bijna alle scholen voor voortgezet onderwijs streven dat na. Daarnaast wil driekwart of meer van die scholen een breed cultureel aanbod bieden, de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen stimuleren, deelname met kunst en cultuur buiten de school stimuleren, en kennis en vaardigheden op het gebied van kunst en cultuur vergroten. Zien scholen ook effect van cultuureducatie? Plezier hebben (85%) en verbetering van kennis en vaardigheden (79%) zijn de belangrijkste effecten die scholen zeggen waar te nemen. Daarnaast denkt men dat cultuureducatie een duidelijk positief effect heeft op de verbeeldingskracht (72%), het zelfbeeld (65%) en de communicatieve en expressieve vaardigheden (63%). Veel minder scholen zeggen een effect te zien van cultuureducatie op de cultuurparticipatie in de vrije tijd (39%), de denkvaardigheden van leerlingen (32%), de verbondenheid met het culturele verleden (17%) en de omgang met verschillende culturen (23%).

4.4.2 Alphen aan den Rijn

Alphense scholen in het voortgezet onderwijs bieden vooral beeldende vorming, muziek en drama als (examen)vak aan, soms aangevuld met dans of tekenen. Het vakkenaanbod kan verschillen tussen de onder- en bovenbouw of tussen havo en vwo. Eén school heeft cultuurklassen en twee andere scholen zijn gestart met talentklassen, of hebben

de ambitie daar volgend schooljaar mee te starten. Speciale talentklassen in Alphen zijn bijvoorbeeld de atelierklas en muziektheaterklas. Leerlingen die hieraan meedoen, spenderen een middag per week aan de talentklas. De school omschrijft de atelierklas als volgt: 'In het eerste deel van het jaar kom je in aanraking met de verschillende technieken: etsen, olieverf en photoshoppen. In het tweede deel ga je vol gas aan de gang om een fantastisch kunstwerk te maken. Aan het eind van het jaar is dat te zien op de schooltentoonstelling en werk je samen met de leerlingen van de muziektheaterklas aan een theatervoorstelling. De atelierklas is echt iets voor kunstmakers!'

Twee scholen bieden cultuureducatie op een andere manier aan. De ene school (praktijkschool) doet dat alleen binnen het vak Mens en Maatschappij. Op deze school worden geen aparte kunstvakken aangeboden. Soms moeten leerlingen even wennen aan de vorm, maar de sollicitatietraining door middel van poppenkastspel (gegeven door een dramadocent), is al meerdere jaren een succes. Een andere school biedt cultuureducatie geïntegreerd aan binnen het domein Kunst en Cultuur.

Kunstbeoefening op het Ashram College in Alphen aan den Rijn

Het Ashram College in Alphen aan den Rijn heeft 1700 leerlingen. De school heeft een culturele uitstraling, zoals meteen na binnenkomst al opvalt aan de kunstwerken aan de wand. Er zijn twee enthousiaste cultuurcoördinatoren, die zich bezighouden met ckv en de kunstvakken, en met de organisatie van een theateraanbod van vijftig voorstellingen voor leerlingen. De leerlingen op het Ashram besteden een groot deel van de lestijd voor cultuur aan kunstbeoefening, binnen de disciplines beeldende vorming, drama en muziek. Tijdens het schoolbezoek vertelt een havo-leerling dat zij drama kiest als examenvak en in haar vrije tijd veel in de dansschool en soms in het theater te vinden is. Een uitgebreid portfolio van de school laat ook zien dat leerlingen tijdens ingeroosterde cultuurdagen kunnen kiezen uit een scala aan actieve culturele activiteiten, zoals een dansworkshop en gedichten schrijven.

Buiten het reguliere rooster worden activiteiten georganiseerd waar leerlingen vrijwillig aan kunnen deelnemen, waaronder activiteiten op het gebied van film en fotografie. Zo organiseert de school het jaarlijkse Ashram filmfestival, waarvoor leerlingen zelf een film kunnen maken en insturen. De docenten stimuleren leerlingen om mee te doen aan deze activiteiten. Zelf spelen de docenten, zowel van de kunstvakken als van de niet-kunstvakken, ook een actieve rol daarin. Ze zijn bijvoorbeeld op het podium te vinden tijdens een maandelijks 'open podium' in de lunchpauze of doen mee aan de tweejaarlijkse theaterproductie. We zien in de aula (die is omgebouwd tot professionele theaterzaal) wel leerlingen, maar geen docenten repeteren voor de theaterproductie. Een belangrijk terugkerend evenement buiten de lessen is de schoolmusical, die één keer per twee jaar wordt opgevoerd door leerlingen met hulp van docenten. De musical leeft enorm bij de leerlingen: honderden leerlingen kwamen af op de audities, waarvoor strenge criteria gelden. De uitverkoren leerlingen vormen het koor, orkest, de spelers en dansers van het stuk. Voor hen is het een eer om mee te mogen doen en de leerlingen vertellen vol trots over hun rol in het geheel: 'Ik speel gitaar in de musicalband, dat is echt kicken'. We zien deze leerlingen oefenen, samen met een drummende klasgenoot. Na schooltijd komen ze ook graag repeteren. Leerlingen kunnen daarnaast tijdens de

talentenjacht of de goed bezochte lunchpauzeconcerten hun theatrale of muzikale vaardigheden laten zien. De lessen zijn een inspiratiebron hiervoor en laten de leerlingen soms van een andere kant zien. Zo transformeerde een als 'erg druk' bestempelde 3 havo-klas tijdens een les drama in een enthousiaste groep die aan de hand van korte opdrachten met veel aandacht improviseerde en jureerde. Toch nemen niet alle leerlingen deel aan culturele activiteiten die buiten de lessen om georganiseerd worden. Sommige leerlingen vinden dat er al voldoende aan cultuur wordt gedaan binnen de kunstvakken. Anderen hebben wel interesse, maar hebben andere bezigheden na schooltijd. Voor een aantal leerlingen is het Ashram college een opstap naar een vervolgopleiding en/of een carrière in de culturele sector. Het Ashram College is tevreden over het huidige aanbod voor kunstbeoefening op school, maar er zijn ook wensen voor uitbreiding: een eigen geluidsstudio en een permanent schoolorkest.

Een aantal scholen biedt aparte (thematische) culturele dagen aan, waarop leerlingen kiezen uit allerlei workshops. Leerlingen kunnen op deze dagen een museum bezoeken, een presentatie geven of actief met kunst bezig zijn. Een voorbeeld hiervan is het maken van lichtzuilen: leerlingen hebben tijdens een projectdag een geraamte van hout, gaas en stof gemaakt, waarin licht werd geplaatst. De zuilen zijn door de hele school heen neergezet. Op een andere school kunnen ckv-leerlingen kiezen uit workshops, zoals een workshop streetdance door de Alphenese dansschool, speksteen snijden en schilderen naar aanleiding van een portret. Een populaire workshop op school is 'digital playground', verzorgd door het Parktheater. Leerlingen maken tijdens deze workshop zelf kunst met behulp van de computer. Alle geïnterviewden zijn tevreden over de variatie in het aanbod voor kunstbeoefening binnen het curriculum op de school waar ze werken. Enkele scholen bieden leerlingen de gelegenheid om binnen het curriculum extra tijd aan kunstbeoefening te besteden. In de bovenbouw van een school kunnen leerlingen keuzewerktijd inzetten voor kunst en cultuur, vooral voor kunstbeoefening. Op een andere school kunnen leerlingen het laatste half jaar van de onderbouw binnen het curriculum naar keuze extra aan beeldende vorming doen. De leerlingen volgen de ckv-activiteiten en worden vervolgens beoordeeld op basis van een verslag dat ze daarover schrijven.

Het verschilt per school of men cultuureducatie vakgericht en/of vakoverstijgend aanbiedt. Vier scholen hebben gekozen voor beide, waarvan twee vakgericht werken in de onderbouw en vakoverstijgend en/of projectmatig in de bovenbouw. Eén school biedt cultuureducatie uitsluitend vakoverstijgend aan, een andere uitsluitend vakgericht, met uitzondering van een ckv-workshop door een docent Nederlands die wel vakoverstijgend is. Deze school biedt aanvullend een jaarlijkse themaweek kunst en cultuur met keuze uit allerlei workshops. In een project zijn aardrijkskunde, geschiedenis en biologie met cultuureducatie geïntegreerd. Zo gaan leerlingen onder begeleiding van de biologieleerleraar naar vogels kijken. De leraar geeft uitleg over bepaalde aspecten, de leerlingen vergroten dat vervolgens beeldend uit. De meeste Alphenese scholen voor voortgezet onderwijs zetten zowel eigen (kunstvak)docenten als externe docenten en kunstenaars in voor cultuureducatie. Op één school geeft een oud-leerling een workshop rappen.

Vooral drama, beeldende vorming en handvaardigheid worden verzorgd door kunstvakdocenten van de school zelf.

Drie van de zes Alphense scholen geven leerlingen de mogelijkheid om ook buiten het curriculum met kunstbeoefening bezig te zijn. Dit zijn vrijwillige activiteiten op het gebied van muziek en drama: een schoolband, een jaarlijkse muziekavond, talentenjacht en schooltoneel. Een andere school legt, naast activiteiten aan op het gebied van muziek en theater, het accent voor kunstbeoefening op film en fotografie. Leerlingen maken zelf films voor een jaarlijkse filmfestival, dat de school extra allure geeft door *awards* uit te reiken en de leerlingen in gala op het festival te ontvangen. Om het jaar wordt een musical opgevoerd, waar 100-130 leerlingen aan meedoen. Een andere school biedt diverse workshops aan na schooltijd, zoals decors maken, met een bandje oefenen op school, theatergroep, of licht en techniek. De leerlingen staan volgens de geïnterviewden in de rij om mee te mogen doen aan deze activiteiten. Eén school heeft op de vrijwilligheid een uitzondering gemaakt: leerlingen met muziek als examenvak moeten ook buiten het reguliere curriculum actief met muziek maken bezig zijn. Alle zes scholen voor voortgezet onderwijs doen mee aan een (vrijwillige) workshop digitale fotografie van drie uur, verzorgd door Parkexpressie. Leerlingen gaan de stad in met een digitale camera en maken foto's die zij daarna bewerken. Dit is volgens een geïnterviewde een voorbeeld van de goede samenwerking tussen de verschillende scholen in Alphen aan den Rijn op het gebied van kunst en cultuur. Scholen kunnen niet goed aangeven hoeveel leerlingen deelnemen aan de activiteiten buiten het curriculum en hoeveel tijd leerlingen daar gemiddeld mee bezig zijn. Zij hebben daarvoor te weinig zicht op de leerlingen tijdens de (vrijwillige) activiteiten binnen en buiten de school.

Kunstbeoefening op het Groene Hart Lyceum in Alphen aan den Rijn

Het Groene Hart Lyceum (havo/vwo) is de enige cultuurprofielschool in Alphen aan den Rijn. Bij binnenkomst komen de creatieve uitingen van leerlingen de bezoeker al tegemoet. Muren, zuilen en prullenbakken zijn beschilderd en op bijna elke muur van de school zijn kunstwerken van leerlingen te bewonderen. De school biedt de kunstvakken beeldende vorming, muziek en drama aan. Eindexamen is mogelijk in beeldende vorming en muziek. Elk jaar doen zes à zeven leerlingen van havo en vwo eindexamen in beide vakken, waarvan de meesten vervolgens proberen in te stromen in een kunstvakopleiding.

In de bovenbouw wordt keuzewerktijd ingezet. Leerlingen kunnen binnen de keuzewerktijd uren inzetten voor vakken waar zij meer tijd aan willen besteden. Dit kan ook voor beeldende vorming. Alle keuzewerktijd-uren besteden aan beeldende vorming is echter niet mogelijk. Alleen leerlingen die toelating willen doen voor een kunstopleiding kunnen een periode al hun uren inzetten op beeldende vorming voor het maken van een portfolio. Leerlingen kunnen ook in hun vrije tijd extra aandacht aan beeldende vorming geven: het lokaal is van het eerste tot het negende uur toegankelijk. 'Regelmatig zijn er leerlingen aan het einde van de dag nog aan het werk in het lokaal van beeldende vorming'. Zelfs in de vakantie kunnen leerlingen actief met kunst bezig zijn: een van de muurschilderingen is door leerlingen in de vakantie afgemaakt.

Tijdens een les schilderen van 5-vwo is goed te zien dat het lokaal van beeldende vorming voor iedereen toegankelijk is. Naast de leerlingen uit 5-vwo is er ook een groep leerlingen uit 4-havo aanwezig en achterin het lokaal staan enkele leerlingen in hun vrije tijd te schilderen. Een meisje uit 5-vwo was al ver voor de start van de les aanwezig in het lokaal: 'Ik wil deze opdracht graag af hebben. Het is veel werk, dus kom ik extra uren'. Dat er wordt gewerkt met olieverf, wordt snel duidelijk aan de geur in het lokaal. Aan beide zijkanten van het lokaal zijn de vwo-ers bezig met één van twee opdrachten: een opdracht ontwerpen van een parfumdoosje/cd-hoes en een opdracht schilderen vanuit de waarneming en vrije interpretatie. In het midden van het lokaal is een groep onder begeleiding van een tweede docent bezig met het maken van etsen. De aanwezigheid van verschillende groepen leerlingen heeft zijn voordeel: 'leerlingen zien het werk dat leerlingen uit een ander jaar maken, ze kunnen van elkaar leren en geïnspireerd raken'. De gang waaraan het lokaal ligt is breed, waardoor ook hier gewerkt kan worden door leerlingen. Een opvallend verschil met andere lessen is dat de docenten niet 'voor de klas staan', maar als begeleiders in het creatieve proces van de leerlingen door het lokaal lopen. Leerlingen die hulp nodig hebben of een vraag willen stellen kunnen dat aangeven. Beide beeldende docenten begeleiden, vanwege het keuzewerktijd-programma, naast hun 'eigen' leerlingen ook andere leerlingen. Afstemmen met elkaar en goede samenwerking tussen de docenten is daardoor van belang: 'de samenwerking verloopt erg goed, wij bespreken veel met elkaar waardoor wij op een lijn liggen wat betreft het programma'. Naast het docentschap zijn ze beiden zelf ook actief als kunstenaar.

Op drie van de zes scholen voor voortgezet onderwijs in Alphen is een cultuurcoördinator aangesteld. De coördinatoren hebben enkele uren per week beschikbaar. De scholen zonder cultuurcoördinator geven aan dat de school hiervoor te klein is. Er is wel sturing op cultuureducatie door de unitleider of sectieleider kunstvakken. Een andere school heeft gekozen voor een constructie met een werkgroep cultuur die bestaat uit docenten beeldende vorming en een dramadocent (350 klokuren op jaarbasis) en er is een aparte kunstcoördinator (5 uur per week).

Alphense scholen werken samen met de Kunstverdieping, individuele kunstenaars, het Kunstgebouw, het Jeugdtheaterhuis, het Erfgoedhuis, Parkexpressie, buurthuizen en musea. Ze maken ook gebruik van culturele activiteiten door externe docenten. Dit verloopt via de Kunstverdieping. Het gaat dan om activiteiten als tassen vilten, boeken maken en werken met textiel. Voor activiteiten wordt eveneens samengewerkt met het Jeugdtheaterhuis Gouda, één van de scholen herbergt daarom zelfs een dependance van dit theaterhuis binnen haar muren.

De Alphense scholen zijn tevreden over het aanbod voor kunstbeoefening binnen en buiten het curriculum en over de variatie daarin. Een school zal drama als eindexamen-vak invoeren. Toch hebben de scholen enkele wensen. Een vurige wens is dat culturele activiteiten beter betaalbaar worden, zodat leerlingen er vaker aan kunnen deelnemen. Volgens een van de scholen kan ook de toegankelijkheid van culturele instellingen nog verbeterd worden. Een school erkent dat het draagvlak voor cultuureducatie er voor verbetering vatbaar is: de aandacht voor kunst en cultuur zou er niet tot kunstvakdo-

centen beperkt moeten blijven. Een school wil graag het aanbod voor kunstbeoefening uitbreiden.

De meerderheid van de geïnterviewden geeft aan dat er een specifieke visie op cultuureducatie is vastgelegd in het beleidsplan van de school (al dan niet in een aparte cultuur-bijlage) of in beleidsplannen voor de cultuurklas van de school. Bij verschillende scholen maakt talentontwikkeling deel uit van de visie op cultuureducatie. Op alle zes scholen vindt men kunstbeoefening door leerlingen heel belangrijk. Het maakt het 'leven op school leuker' en draagt bij aan het krijgen van zelfvertrouwen en de ontwikkelingen van de eigen smaak. Ook krijgen kinderen een breder beeld van de omgeving door actief met kunst en cultuur bezig te zijn, volgens de geïnterviewden. Een van de geïnterviewden geeft nadrukkelijk aan dat het van belang is om cultuureducatie niet als middel in te zetten.

Op basis van de antwoorden van de Alphenese scholen in het nationale onderzoek is de mate van verankering van cultuureducatie vastgesteld. Deze is vergeleken met de in de Monitor cultuureducatie ontwikkelde 'verankeringsmaat', die bestaat uit negen indicatoren. Scholen die geen of maar één indicator hebben verankerd gelden daarbij als 'achterblijvers', scholen die twee tot zes indicatoren hebben verankerd als 'volgers' en scholen die zes of meer indicatoren hebben verankerend als 'koploper'. Van de vier Alphenese scholen die aan dat onderzoek meededen, zijn twee scholen een koploper en de twee andere een volger. Landelijk geldt ruim een kwart van de scholen voor voortgezet onderwijs als koploper en ruim de helft als volger. De vier Alphenese scholen lopen dus iets voor de muziek uit. Mogelijk stimuleert de cultuurprofielschool in Alphen aan den Rijn de andere scholen om flink met cultuureducatie aan de slag te gaan en dat in het curriculum te verankeren.

4.5 Stand van zaken cultuureducatie in de brede school

4.5.1 Landelijk beeld

In Nederland heeft de brede school de afgelopen decennia een enorme groei doorgemaakt. In 2009 zijn ruim 400 locaties voor voortgezet onderwijs een brede school en zijn er ruim 1200 brede scholen in het primair onderwijs. Brede scholen onderscheiden zich van andere scholen door een systematische uitbreiding van het programma (vooral via activiteiten na schooltijd) en door structurele inhoudelijke samenwerking met een aantal externe partners uit de sectoren kunst en cultuur, sport, opvang, welzijn, zorg en/of techniek.

Kunst en cultuur nemen een prominente plaats in binnen de brede school. Zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs organiseert driekwart van die scholen voor hun leerlingen activiteiten op het gebied van kunst en cultuur. Dit zijn extra activiteiten, buiten het reguliere curriculum. Op een deel van de brede scholen vinden die activiteiten wekelijks plaats (35% primair en 33% voortgezet onderwijs), op een deel van de brede scholen slechts enkele malen per jaar (37% resp. 41%). In het primair onderwijs gaat het vooral om workshops en gastlessen, in het voortgezet onderwijs domineren workshops en excursies/bezoeken aan voorstellingen (Tabel 4.10).

Tabel 4.10

Activiteiten brede school voor leerlingen op het gebied van kunst en cultuur, 2009 (in procenten en voorbeelden)^a

type	% PO	voorbeelden PO	% VO	voorbeelden VO
workshops/gastlessen	77	'Workshops illustreren en drama n.a.v. tentoonstelling over de spin Anansi'	36	'Workshops op het gebied van dans, mozaïek en keramiek'
projecten	22	'Projectweken "Historisch Assen", kunstproject voor een goed doel'	18	'Muziekproject met een basis-school, theaterproject "Romeo en Julia"'
voorstelling/instelling bezoeken	17	'Museumnacht'	28	'Excursie naar het Rijksmuseum', 'Bezoek theatervoorstellingen'
rondje cultuur/cultuur-dagen	5	'Kunst- en crearoute'	6	'Kunstcarrousel: leerlingen maken kennis met diverse kunstinstellingen en -uitingen'
leerlingen maken zelf voorstelling/expositie	4	'Straattheater maken'	13	'Producties met Toneelgroep Amsterdam'
cultuur/talentenklas	-		6	'Cultuurklas in de onderbouw, muziekplusklas'

a De percentages in de figuur geven aan hoeveel procent van de scholen de bredeschoolactiviteit biedt, hierbij worden enkele voorbeelden genoemd die de scholen zelf hebben aangegeven.

Bron: Oberon (Jaarbericht brede scholen in Nederland 2009)

Het is overigens lastig om onderscheid te maken tussen het activiteitenaanbod van brede scholen en dat van overige scholen, doordat het programma van de brede school vaak (deels) geïntegreerd is met het reguliere curriculum. Daarnaast organiseren ook scholen die geen brede school zijn in samenwerking met culturele instellingen wel activiteiten die voor 'bredeschoolactiviteit' kunnen doorgaan. Bij een vergelijking van gegevens over brede scholen van het Jaarbericht uit 2005 (Van der Grinten et al. 2005) met de gegevens uit de monitoren cultuureducatie (grotendeels over niet-brede scholen) valt op dat 'reguliere' scholen voor primair onderwijs vaak leskisten gebruiken of een schrijver of dichter op bezoek laten komen. Op 'reguliere' scholen voor voortgezet onderwijs is het maken van muziek, bijvoorbeeld in schoolorkest of -band, de populairste activiteit. Deze activiteiten worden slechts zelden door brede scholen genoemd.

Brede scholen in het primair onderwijs verzorgen ook activiteiten kunst en cultuur voor andere doelgroepen dan leerlingen. Bijna een kwart organiseert activiteiten voor wijkbewoners, een vijfde doet dat voor kinderen tussen de 0 en 4 jaar. In het voortgezet onderwijs organiseert meer dan de helft van de brede scholen activiteiten voor anderen dan de leerlingen, bijvoorbeeld voor de ouders van leerlingen (zoals participatie bij commissie culturele activiteiten) en voor wijkbewoners (zoals een leescafé of tentoonstellingen). Het aandeel kunst en cultuur in die activiteiten is onbekend.

4.5.2 Alphen aan den Rijn

In Alphen aan den Rijn zijn negen brede scholen voor primair onderwijs. Op al deze scholen zijn kinderen van groep 5 tot en met 8 in de gelegenheid om na school activiteiten op verschillende gebieden te volgen, waaronder kunst en cultuur. Deze activiteiten vinden doorgaans op andere locaties plaats (bijvoorbeeld in het buurtcentrum) en zijn gratis. Kinderen kunnen (strip)tekenen, fotograferen, toneel spelen, met hout en metaal werken, muziek maken en er is een kinderpersbureau. Kinderen doen op vrijwillige basis mee en schrijven in voor een cursus die een aantal weken duurt. Geïnterviewden schatten in dat zo'n 80% van de leerlingen minstens een keer per week meedoet aan een activiteit van een uur. Voor de jongere kinderen is er niet veel naschools aanbod in bredeschoolverband.

Er is een themagerichte buitenschoolse opvang die zich richt op kunst en cultuur, vso Villa Kunst, in het gebouw van Parkexpressie. Villa Kunst is niet gebonden aan bepaalde basisscholen, maar toegankelijk voor leerlingen van alle Alphense basisscholen. In samenwerking met Parkexpressie en kunstenaars is er op maandag-, dinsdag- en donderdagmiddag aansluitend op de schooltijden opvang voor dertig kinderen in de leeftijd van 8 tot 12 jaar, met activiteiten als het fotograferen van kunst, dans, drama, schilderen, pottenbakken, boetseren, schrijven en spelen van een musical en gedichten maken. Drie van de geïnterviewde scholen maken melding van een conciërge of oud-directeur die kinderen op vrijwillige basis na schooltijd muziekles geeft (gitaar, drum, blokfluit). Eén school maakt melding van een schoolband, op een andere school is het schoolkoor opgeheven vanwege gebrek aan vrijwilligers om het te leiden.

De bibliotheek is in Alphen de meest bij de brede school in het primair onderwijs betrokken culturele partner. De helft van de scholen werkt hier actief mee samen. Andere partners zijn Parkexpressie en de muziekschool (40%). Brede scholen in het voortgezet onderwijs hebben in Alphen meerdere culturele samenwerkingspartners: centrum voor de kunsten (40%), theater (39%), bibliotheek (35%) en kunstenaars (33%), en daarnaast ook musea (22%) en amateurkunstverenigingen (15%).

Ook andere Alphense scholen in de landelijke monitor cultuureducatie werken vaak samen met de bibliotheek en met het centrum voor de kunsten. Daarnaast is het museum voor hen een belangrijke partner, en dat is geen geijkte 'bredeschoolpartner'. In het 'reguliere' voortgezet onderwijs zijn theaters en bibliotheken belangrijke samenwerkingspartners, net als bij de brede school. Daarnaast springt ook hier het museum er weer uit. Blijkbaar zijn musea wel een partner in het reguliere primair en voortgezet onderwijs, maar niet zo vaak binnen de brede school.

'Is dat je vak of heb je ook nog een baan?'

Kunstbeoefening op basisschool Het Palet in Alphen aan den Rijn

De leerlingen in groep 7 en 8 die vandaag aan het mozaïeken zijn, zijn benieuwd of je van het maken van kunst kunt leven en vragen dit aan de kunstenaar in de klas. Op zijn bevestigende antwoord volgt bewondering. Er liggen stoeptegels op de tafels in de klas, de kinderen zijn in groepjes bezig om op elk van de vier stoeptegels een mozaïek te maken. De tegels zijn afkomstig van het schoolplein. Eerst hebben ze met elkaar een ontwerp gemaakt, dat is vervolgens met krijt op de tegel getekend en nu gaat het er om het ontwerp te vullen met stukjes gekleurde mozaïek. Het valt nog niet mee om met een tang kleine stukjes uit tegels te halen.

De school bestaat deze week vijftien jaar en de eerste dag van het lustrum staat in het teken van kunst en cultuur. De schooldag is begonnen met de uitvoering van een toneelvoorstelling waarin alle kinderen een aandeel hadden. De rest van de dag zijn er 'gewone' lessen, maar ook beeldende activiteiten. De kleuters gaan picknicktafels beschilderen die gebruikt worden voor het overblijven. De leerlingen in groep 3 en 4 maken panelen die in de hal komen te hangen en de kinderen van de groepen 5 tot en met 8 maken dus mozaïektegels voor het schoolplein.

Het is niet de eerste keer dat een kunstenaar actief is op school. Vorig jaar hebben leerlingen kennis gemaakt met de techniek van het etsen. De directeur van de school vindt het belangrijk dat kinderen met kunst en cultuur bezig zijn en is bezig een kunstleerlijn op te zetten. Kunst wordt bijvoorbeeld ingezet bij de taalmethode. Zo hebben de kinderen uit groep 3 elkaar geportretteerd toen ze het woordje 'ik' leerden. Het resultaat is te bewonderen in de klas. Ook is er een kunstuitleen op school. Deze wordt gerund door vier ouders en een leerkracht. Zij kiezen uit elke klas schilderijen en tekeningen die ingelijst worden. Eens in de zes weken kunnen ouders en instellingen deze kinderkunst lenen. Een van de ouders die de kunstuitleen organiseert, vertelt dat ze bewust voor deze school heeft gekozen vanwege het creatieve aspect. De school maakt gebruik van de kunstmenu's van de Kunstverdieping, maar organiseert ook zelf activiteiten. Er is elke twee maanden een voorstelling dramatische expressie waar alle kinderen aan meedoen. Ook is er jaarlijks een gedichtenproject voor alle groepen.

Het Palet is een kleine openbare basisschool (ongeveer zeventig leerlingen) en is een van de brede scholen in Alphen aan den Rijn. In dat kader kunnen kinderen na schooltijd op vrijwillige basis workshops volgen. De school werkt met veel verschillende instellingen samen. Drie maal per jaar wisselt het naschoolse programma. De gemeente coördineert en subsidieert, Sportspectrum zorgt samen met de Stichting Welzijn voor de programmering van de naschoolse activiteiten. Het aanbod is gratis, bestemd voor de kinderen uit groep 5 tot en met 8 en ongeveer 80% van de leerlingen maakt er gebruik van. De directeur zou graag wat meer willen stroomlijnen in het aanbod van de school en dat wordt dan ook een aandachtspunt in de komende tijd.

4.6 Conclusies en toekomstperspectief

Kinderen brengen veel tijd door op school en besteden die tijd voor een deel aan kunstbeoefening. Cultuureducatie heeft de afgelopen jaren, mede door impulsen van de overheid en door de toegenomen prioritering van scholen zelf, een sterkere plaats gekregen in het onderwijs. Het raakt steeds meer verankerd in de visie, het curriculum en de organisatie van scholen voor primair en voortgezet onderwijs.

In de tijd voor de kunstvakken op het rooster is sinds de jaren negentig niet veel veranderd. Het aantal uren voor de kunstvakken binnen het rooster is al jaren gemiddeld zeven uur per week in het primair onderwijs en vier uur per week in het voortgezet onderwijs. De meeste tijd gaat nog altijd uit naar tekenen en handvaardigheid, al is drama wel sterk in opkomst. De onderbouw van het primair onderwijs heeft bijna tweemaal zoveel uur cultuureducatie op het rooster als de midden- en bovenbouw van het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Voor de bovenbouw vo is geen vergelijking meer mogelijk, omdat kunstvakken daar (op het vak c k v na) keuzevakken zijn voor het eindexamen. In de eindexamenfase is de theoretische component groot, maar in het algemeen zijn leerlingen binnen de kunstvakken de meeste tijd met kunstbeoefening bezig. De afgelopen jaren leggen scholen nog meer nadruk op actieve kunstbeoefening, 'ten koste' van receptieve kunst (kijken en luisteren naar eigen kunst en kunst van anderen) en reflectie (reflecteren op eigen kunst en kunst van anderen). Niet alleen binnen de kunstvakken, maar ook daarbuiten komen leerlingen in de gelegenheid om kunst te beoefenen. De afgelopen jaren werd cultuureducatie steeds vaker vakoverstijgend gegeven en waren er steeds meer projecten waarbij kunst aan de orde kwam. Cultuureducatie heeft ook via een andere weg terrein gewonnen in zowel het primair als het voortgezet onderwijs. Met de opkomst van de brede school gingen veel scholen buitenschoolse programma's opzetten, waarin culturele activiteiten een groot aandeel hebben. Scholen organiseren deze activiteiten vaak in samenwerking met externe partners. Culturele instellingen werden daarbij de laatste jaren een structurele samenwerkingspartner, niet in de laatste plaats door de invoering van de c k v-vouchers en later de cultuurkaart in het voortgezet onderwijs. Scholen voor primair onderwijs kopen vaak een kant-en-klaar kunstmenu in bij culturele instellingen. Al met al besteedt een leerling nu per saldo meer tijd aan kunstbeoefening en hebben leerlingen meer keuzemogelijkheden dan vroeger.

Wat kunnen we zeggen over de kwaliteit van cultuureducatie? Bamford (2007) maakt een onderscheid in kwaliteitskenmerken van structuur en van methode. Belangrijke structuurkenmerken zijn actieve en langdurige samenwerking met buitenschoolse organisaties, toegankelijkheid voor alle kinderen, flexibele organisatie, voortdurende professionalisering en aandacht voor systematische evaluatie. Belangrijke methodische kenmerken zijn actieve kunsteducatie als uitgangspunt, uitmondend in presentaties of voorstellingen, en een vakoverstijgende projectmatige aanpak. Gelet op deze kenmerken voldoen scholen voor primair en voortgezet onderwijs steeds beter aan de voorwaarden die noodzakelijk zijn om kwalitatief hoogwaardige cultuureducatie van de grond te doen komen en te waarborgen. De toename van het aantal cultuurcoördinatoren is daar een voorbeeld van. Daarmee samenhangend hebben veel scholen inmiddels een visie op

cultuureducatie ontwikkeld en schriftelijk vastgelegd. In de voorwaardelijke sfeer valt te verwachten dat meer scholen een cultuurcoördinator aanstellen en een budget voor cultuureducatie oormerken. Een zorgelijk punt ten aanzien van de randvoorwaarden is het sterk dalende aantal vakdocenten in het primair onderwijs, mede doordat deze daling niet gepaard gaat met het vergroten van de deskundigheid van groepsleerkrachten, zo blijkt uit de monitor cultuureducatie. Wat de projectmatige aanpak betreft zien we dat er in het onderwijs een voorzichtige trend is om wat vaker vakken te integreren en in projectvorm te werken. Het is echter de vraag of deze trend gaat doorzetten, want scholen zien zich momenteel voor de taak gesteld alles in te zetten op een verbetering van taal- en rekenvaardigheden van leerlingen (Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen 2007).

Mogelijk komt het deels voldoen aan betere randvoorwaarden ook ten goede aan de inhoud en leeropbrengsten van cultuureducatie. Maar al lang zijn er juist over die inhoud ook kritische geluiden naar voren gekomen. Zo wordt er al jaren geklaagd over de kwaliteit van het muziekonderwijs binnen het reguliere onderwijs en de laatste peilingsonderzoeken uit de jaren negentig lieten een onverminderd slecht beeld zien. Ook binnen de discipline dans zijn er negatieve geluiden. Volgens recent onderzoek laat de kwaliteit van het dansonderwijs (in het basisonderwijs) te wensen over. Als er al dans wordt aangeboden, is er te weinig samenhang tussen de leerjaren. Wel ligt de nadruk (in het primair onderwijs) op actieve dansactiviteiten (Reijntjes 2009). Ook in het voortgezet onderwijs is er geen sprake van één lijn; dans blijft een typisch onderbouwvak en is zelden een eindexamenvak.

Wat betekent dit alles nu voor de leerling? Er zijn voor leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs meer mogelijkheden gekomen om in of buiten school bezig te zijn met kunstbeoefening. Dat komt niet in de laatste plaats door het toenemend aantal projecten binnen scholen en door de ontwikkeling van brede scholen. Deze kunstbeoefening dient belangrijke sociale en persoonlijke doelen en het plezier in de activiteit staat bij veel scholen voorop. Dat is ontegenzeggelijk een belangrijke functie van kunstbeoefening, maar dit zou moeten samengaan met een duidelijker opbouw in kennis en vaardigheden. Er is echter veelal nog geen sprake van het ontwikkelen van een doorgaande lijn over de leerjaren binnen het primair of voortgezet onderwijs, en al helemaal niet tussen het primair en voortgezet onderwijs. Bovendien krijgen niet alle kunstdisciplines evenveel aandacht (de beeldende kunst is overheersend) en worden leerlingprestaties op kunstzinnig gebied in het primair onderwijs te weinig beoordeeld.

Het blijft de vraag wat de 'transfer' is van de kunstbeoefening op school naar kunstbeoefening in de vrije tijd. Slechts een minderheid van de scholen (een vijfde van de basisscholen en ruim een derde van de scholen in het voortgezet onderwijs) denkt dat door cultuureducatie op school de cultuurparticipatie van leerlingen in de vrije tijd is vergroot. Uit onderzoek en verslagen van de Inspectie blijkt dat er in het algemeen weinig inhoudelijke relatie is tussen schoolkunst en kunstactiviteiten die leerlingen op eigen initiatief in de vrije tijd ondernemen. Wanneer die verbinding ontbreekt kan men veronderstellen dat de transfer beperkt blijft. Hier ligt een bijzondere kans voor de brede school om een aanbod te organiseren tussen de leeractiviteiten die de school geacht wordt te bieden en wat kinderen en jongeren in hun vrije tijd zelf maken en spelen.

Intussen is wel aangetoond dat een intensieve vorm van kunstbeoefening op school, zoals in de examenprogramma's muziek en beeldende vorming, op de langere termijn een positief effect op kunstbeoefening in de vrije tijd kan hebben.

Al met al is het beeld gemengd. De randvoorwaarden en mogelijkheden voor kunstzinnige activiteiten in het onderwijs zijn verbeterd, maar de kwaliteit van de inhoud en de leeropbrengsten hebben daarmee nog geen gelijke tred gehouden. Wanneer scholen (ondanks de grote druk om alle aandacht te besteden aan de 'basics') ook de inhoudelijke kwaliteit van cultuureducatie verder ontwikkelen, is er reden tot optimisme over de toekomst van de actieve kunstbeoefening in het onderwijs.

Bijlage Dataverzameling

Dataverzameling Primair Onderwijs

Voor de meting van de Monitor cultuureducatie 2008-2009 is een steekproef getrokken van 800 scholen uit de populatie scholen voor basisonderwijs en speciaal basisonderwijs (in totaal ongeveer 7000 scholen), evenwichtig verdeeld over regio, stedelijkheid en denominatie. Van 500 scholen zijn gegevens ontvangen, hoewel niet alle scholen de hele (digitale) vragenlijst doorliepen. De respons was uiteindelijk 63%. De verdeling over de verschillende denominaties in de responsgroep komt goed overeen met de denominatieverdeling in de totale populatie. De vragenlijst is vooral ingevuld door de directeur van de school (52%). Ook veel cultuurcoördinatoren vulden de lijst in (31%).

Er zijn in de gemeente Alphen aan den Rijn 29 scholen voor primair onderwijs, waarvan een in Aarlanderveen en één in Zwammerdam. Het gaat om 28 scholen voor regulier basisonderwijs en een school voor speciaal basisonderwijs, waarvan enkele een nevenvestiging hebben. Bij de steekproef voor de landelijke monitor zijn ze met opzet allemaal benaderd voor deelname. Zestien scholen hebben deelgenomen (53%). Twaalf respondenten hebben de vragenlijst helemaal afgerond. Deze scholen zijn niet meegenomen in de analyses voor de landelijke monitor, maar worden in dit hoofdstuk apart geanalyseerd. Er is in Alphen geen significant verschil tussen de denominatie van de scholen die hebben deelgenomen aan de digitale vragenlijst en scholen die niet hebben deelgenomen.

Vervolgens zijn alle basisscholen in Alphen benaderd met het verzoek om een telefonisch interview. Niet alle scholen waren bereid mee te werken. Om diverse redenen hebben zes scholen niet meegedaan. In de periode mei-juni 2009 zijn 23 telefonische interviews afgenomen. Aan de hand van een interviewleidraad is met deze scholen gesproken over cultuureducatie en kunstbeoefening in en buiten het reguliere curriculum. De scholen in Alphen is ook gevraagd of zij een visie op cultuureducatie hebben ontwikkeld en vastgelegd, of er een cultuurcoördinator is, hoeveel uur er beschikbaar is voor cultuurcoördinatie en welke taken de coördinator heeft. Ook is geïnformeerd of er vakleerkrachten voor de kunstvakken zijn en met welke culturele organisaties structureel wordt samengewerkt.

Ten slotte is aan twee basisscholen in Alphen aan den Rijn, waaronder een brede school, een schoolbezoek gebracht. Tijdens de schoolbezoeken zijn gesprekken gevoerd met de directie, de cultuurcoördinator, groepsleerkrachten en met leerlingen. In diverse groepen zijn kunstactiviteiten bijgewoond. Op basis van de bezoeken zijn twee schoolportretten geschreven.

Dataverzameling Voortgezet Onderwijs

Voor de meting van de monitor cultuureducatie 2008-2009 is een steekproef getrokken van de helft van alle locaties voor voortgezet onderwijs in Nederland ($n = 611$), evenwichtig verdeeld over regio, stedelijkheid en schoolsoort (onderwijstype). De digitale vragenlijst is beantwoord door 219 locaties. Nog eens 109 locaties die in eerste instantie niet op de digitale vragenlijst hadden gerespondeerd, hebben meegewerkt aan een verkorte telefonische vragenlijst. De landelijke respons ligt daarmee in totaal (digitaal en telefonisch) op 54% ($n = 328$). De vragenlijst is voornamelijk ingevuld door cultuurcoördinatoren en/of docenten. Een klein aantal vragenlijsten (12%) is ingevuld door directieleden. Van de scholen die de digitale vragenlijst hebben ingevuld, is 33% een brede school.

In dit hoofdstuk wordt enkele malen gerefereerd aan metingen van de monitor cultuureducatie uit eerdere jaren (Oberon 2006, 2008), omdat deze metingen relevante resultaten bevatten over kunstbeoefening, en niet alle relevante vragen ieder jaar worden gesteld. Voor deze metingen werden alle locaties uitgenodigd. De respons is vergelijkbaar met die van 2008-2009 en representatief.

Er zijn zes scholen (locaties) voor voortgezet onderwijs in de gemeente Alphen aan den Rijn. Drie van deze scholen werken onder dezelfde naam, met drie verschillende locaties. Alle zes scholen zijn benaderd voor het invullen van een digitale vragenlijst. Vier van deze scholen hebben deze vragenlijst ingevuld. Vervolgens is de zes scholen gevraagd om deel te nemen aan een telefonisch interviews. Alle hebben hieraan meegewerkt. De respondenten coördineren cultuureducatie op school of zijn unitleider. Sommige respondenten die zich bezighouden met de coördinatie van cultuureducatie zijn daarnaast ook docent. Tijdens de interviews is op basis van een interviewleidraad gesproken over de visie op cultuureducatie, kunstbeoefening binnen en buiten het reguliere curriculum en opvatting van kunstbeoefening. Een van de vo-scholen is een cultuurprofiel-school, een andere school voldoet aan de criteria die daaraan worden gesteld en heeft een aanvraag gedaan om een cultuurprofiel-school te mogen worden. Een derde school is geen cultuurprofiel-school, maar profileert zich wel expliciet als cultuurschool door kunst en cultuur een centrale plaats te geven in het leerplan. Tot slot zijn twee van de Alphenese scholen bezocht: het Ashram college en het Groene Hart Lyceum. Tijdens dat bezoek zijn verschillende lessen cultuureducatie bezocht en gesprekken gevoerd met leerlingen en betrokkenen vanuit de school.

Dataverzameling brede school

Voor het onderzoek voor het *Jaarbericht brede scholen in Nederland* zijn de brede schoolcoördinatoren van 751 brede scholen in het primair onderwijs en 306 brede scholen in het voortgezet onderwijs benaderd met een digitale vragenlijst. De scholen die niet gereageerd hebben, zijn later benaderd met een verkorte telefonische vragenlijst. De respons in het primair onderwijs was in totaal 38% ($n = 282$), die in het voortgezet onderwijs 46% ($n = 147$). De respons is getoetst op representativiteit wat betreft schoolgrootte (aantal locaties), regio, stedelijkheid en schoolsoort. De respons was representatief op deze punten.

5

Kunstbeoefening in informele verbanden. Een verkennend onderzoek in Alphen aan den Rijn

Esther van den Berg (Sociaal en Cultureel Planbureau)

5	Kunstbeoefening in informele verbanden. Een verkennend onderzoek in Alphen aan den Rijn	209
5.1	Een ontdekkingstocht naar informele verbanden in de kunstbeoefening	211
5.2	Bevindingen over kunstbeoefening in informeel verband	217
5.2.1	Het aantal informele verbanden voor kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn	217
5.2.2	De anatomie van informele verbanden in de kunst	218
5.2.3	Informele verbanden en de ontwikkeling als kunstenaar	227
5.2.4	De sociale betekenis van informele verbanden in de kunst	230
5.2.5	Betekenis voor Alphen aan den Rijn: externe effecten	232
5.3	Slotbeschouwing: de betekenis van informele verbanden in de kunst	232
	Bijlage Impressie van het informele kunstcircuit in Alphen aan den Rijn	237

5.1 Een ontdekkingstocht naar informele verbanden in de kunstbeoefening

Ongeveer de helft van de Nederlanders ouder dan 6 jaar doet over een jaar gerekend eens of vaker aan kunstbeoefening in de vrije tijd (Van den Broek 2010a). Dat doen ze alleen thuis, bij verenigingen, instellingen zoals centra voor de kunsten, particuliere scholen dan wel docenten of in informele verbanden. Van de kunstbeoefenaars van 16 jaar en ouder beoefent 16% zijn hobby in informeel verband (Van den Broek 2010a), dat wil zeggen samen met anderen, maar buiten verenigingen, instellingen en het particuliere circuit. Circa 8% van de bevolking van 16 jaar en ouder maakt dus omwille van de kunstbeoefening deel uit van een informele groep.

Vanuit beleidsmatig en sociologisch oogpunt is kunstbeoefening in informeel verband een interessant fenomeen. Beleidsmakers en auteurs verwachten vaak positieve effecten van de deelname aan cultuur, en van actieve kunstbeoefening in het bijzonder, zoals een positieve bijdrage aan de individuele ontwikkeling en het welbevinden van mensen, gunstige effecten op de (lokale) economie en zelfs op de sociale samenhang in buurt of stad (nota *Kunst van leven* (OCW); voor een overzicht van claims, zie Guetzkow 2002). Voor de beoefening van kunst *samen met anderen* zouden deze veronderstelde positieve effecten nog groter kunnen zijn. Toch is het verschijnsel informele verbanden in de kunst tot op heden nagenoeg onzichtbaar gebleven in sociologisch onderzoek, behalve dan voor de genoemde recente schatting van het aandeel beoefenaars dat (mede) op die manier zijn kunstbeoefening vormgeeft. Dit hoofdstuk is een eerste aanzet om de kunstbeoefening in informeel verband in kaart te brengen. Het is gebaseerd op onderzoek in Alphen aan den Rijn en vertelt het verhaal van Alphenaren die met een zekere regelmaat samenkomen om hun kunstzinnige hobby uit te oefenen. Dat verhaal begint met een schatting van het aantal informele groepen voor informele kunstbeoefening in Alphen en geeft daarna een impressie van het functioneren van die groepen op basis van gesprekken met leden van ruim twintig van die groepen.

Informele verbanden

Voor de sociale wetenschappen zijn informele verbanden of informele groepen – de Angelsaksische literatuur spreekt vaak over *small groups* – een relevant studieobject tegen de achtergrond van discussies over de stand van de samenleving en de vraag of individualisme het nu wint van gemeenschapszin en het vrijwillig deelnemen aan maatschappelijke organisaties ('decline of community thesis', Paxton 1999: 88; Fine en Harrington 2004: 342). Grote maatschappelijke organisaties weten in Nederland nog steeds een groeiend aantal mensen aan zich te binden, maar daarbij moet wel worden opgemerkt dat het traditionele verenigingsleven van de regelmatige persoonlijke contacten terrein lijkt te verliezen aan meer passieve en onpersoonlijke vormen van lidmaatschap, zoals donateurschap. Aansluiting in kleinschalige informele verbanden zou daarentegen aan populariteit winnen. Dit sluit aan op de onlangs gesignaleerde 'informaliseringstrend' in de deelname aan recreatieve activiteiten in Nederland tussen 1975 en 2005 (Van Ingen en Dekker 2009).

Informele verbanden bestaan niet alleen in de kunst, maar ook in de sfeer van sport (bijvoorbeeld wandel- en hardloopgroepen), kerk (bijbelstudiegroepen), zelfhulp (rouw-

verwerkingsgroepen) of lokaal activisme (burgerinitiatieven voor een specifiek maatschappelijk doel zoals het realiseren van een speeltuin of ageren tegen verkeersoverlast). Informele verbanden in de kunst zijn een organisatievorm die valt tussen verenigingen, stichtingen en instellingen (het formele kunstaanbod) aan de ene kant en de primaire leefvorm van mensen (gezin, familie) aan de andere kant. Informele verbanden onderscheiden zich van het formele kunstaanbod door hun kleinschaligheid, persoonlijk contact (de leden kennen elkaar persoonlijk) en het ontbreken van een formele organisatiestructuur. Informele groepen hebben hun functioneren niet geformaliseerd in statuten, hebben geen formeel benoemde functionarissen (zoals voorzitter of secretaris) en zijn niet ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Daarnaast staan informele groepen op afstand van politieke partijen en overheid, wat overigens niet wil zeggen dat er geen banden zijn. Informele groepen in de kunst kunnen een beperkt maatschappelijk doel nastreven (het organiseren van een straatfestival, het ijveren voor gemeenschappelijke voorzieningen voor kunstbeoefenaars zoals atelierruimte) of op zoek zijn naar subsidie en daardoor contacten onderhouden met het openbaar bestuur of de politieke partijen. Kleine groepen kunstbeoefenaars die binnen een instituut bijeenkomen, weinig autonomie kennen en eerder als onderdeel van een formele instelling functioneren, worden hier niet als informele groep gezien. Voorbeelden zijn bands die door muziekscholen worden samengesteld en begeleid of koren binnen kerkgenootschappen. Gaandeweg het onderzoek groeide evenwel de noodzaak om de elementen van de definitie met een zekere soepelheid te hanteren. Enkele groepen die niet voor 100% aansloten op de werkdefinitie zijn toch in het onderzoek opgenomen omdat ze voor de onderzoeksvragen naar verwachting wel relevante informatie zouden opleveren.

De onderzoeksvragen

Voor dit hoofdstuk is onderzoek gedaan naar de verbreiding van het fenomeen informele verbanden in de kunst: hoe zien deze verbanden eruit, hoe functioneren ze (de anatomie van de groepen) en hoe verhouden ze zich tot het overige aanbod voor kunstbeoefening (verenigingen, instellingen en het particuliere aanbod op de markt). Waarom doen mensen aan kunstbeoefening in informeel verband en in hoeverre doen of deden ze dat ook in een vereniging, instelling of bij een particulier docent?

De beantwoording van bovenstaande vragen is primair ingegeven door de lacune in kennis over deze organisatievorm van kunstbeoefening. Kunstbeoefening in informeel verband is echter ook sociologisch interessant. Het past in de bredere vraag naar veranderende manieren waarop mensen zich organiseren en naar de gevolgen van die veranderende vormen van organisatie voor de samenleving. Putnam (2000) zag als gevolg van de afgenomen bindingskracht van het verenigingsleven een teloorgang van sociaal kapitaal (het profijt van verbintenissen tussen mensen). Wuthnow liet echter zien welke verbindingen mensen onder het oppervlak van de openbaarheid smeden. Hij zag aan het einde van de vorige eeuw een groei van het aantal kleine informele groepen in de Verenigde Staten. Hij doelde vooral op religieuze-, zelfhulp-, of vrouwengroepen. Wuthnow verklaarde die groei als een gevolg van ontwikkelingen in de Amerikaanse samenleving. In de afgelopen decennia zijn mensen een meer anoniem leven gaan leiden, minder lang in dezelfde buurt blijven wonen en hebben ze minder vaste banden met familie-

den gekregen. Dan voorziet de kleine informele groep in een behoefte aan samenzijn: 'The communities they create are seldom frail. People feel cared for. They help one another. They share their intimate problems. They identify with their groups and participate regularly over extended periods of time' (Wuthnow 1994: 5). Aan de andere kant ziet Wuthnow de banden in kleine informele groepen als vluchtiger en vrijblijvender dan meer traditionele familie- of dorpsverbanden. Wanneer je niet meer vindt wat je zoekt, stap je er net zo makkelijk uit als je erin kwam. Hierop voortbouwend is voor dit onderzoek deelnemers aan informele verbanden in de kunst in Alphen gevraagd wat de groep in sociaal opzicht voor hen betekent. Daarnaast is gevraagd hoe lang de groepen bestaan en hoe stabiel het ledenbestand is.

Een van de centrale vragen van het civil society onderzoek is in hoeverre leden van maatschappelijke organisaties als gevolg van hun lidmaatschap vaardigheden opdoen die relevant zijn voor het functioneren van de democratie en de sociale samenhang (Warren 2001; Green en Brock 2005; Van den Berg en De Hart 2008). In het verlengde hiervan is in Alphen aan den Rijn gekeken naar de mogelijke leereffecten van informele verbanden. Onderzocht is hoe belangrijk de informele verbanden zijn voor de ontwikkeling tot kunstenaar en of de leden ook andere vaardigheden opdoen of effecten zien die zijn toe te schrijven aan hun deelname aan de informele groep.

Een laatste aspect dat aan de orde komt, is de zichtbaarheid van informele groepen: in hoeverre treden ze naar buiten met hun activiteiten, wat merkt de samenleving van hun bestaan? Terwijl in civil society onderzoek is vastgesteld dat grote maatschappelijke organisaties zich in de afgelopen decennia steeds meer naar buiten zijn gaan richten en veel energie steken in het zoeken van publiciteit en het aanspreken van een zo breed mogelijk publiek (Van den Berg en De Hart 2008: 42-43), stelde Wuthnow vast dat informele verbanden vaak onzichtbaar blijven: 'Groups such as these seldom make the headlines or become the focus of public controversy' (Wuthnow 1994: 2). Uiteraard zal de zichtbaarheid van informele verbanden sterk samenhangen met het doel dat de groep zich heeft gesteld. Voor informele verbanden die een politiek of maatschappelijk doel nastreven ligt het meer voor de hand om regelmatig naar buiten te treden (voor het kweken van goodwill en draagvlak) dan voor groepen die hoofdzakelijk een intern gerichte doelstelling hebben, zoals het gezamenlijk beoefenen van een liefhebberij.

Kunstbeoefening in de praktijk

Het gaat in deze studie om kunstbeoefening in de vrije tijd, niet om kunstbeoefening als beroep of in een (beroeps)opleiding. Een voorbeeld is de kunstbeoefenaar die ooit een kunstvakopleiding volgde maar niet van de kunst kan leven, hij geldt hier als liefhebber (*amator*). Omgekeerd komen kunstbeoefenaars die intensief en langdurig bezig zijn in hun discipline maar geen kunstvakopleiding hebben gevolgd, niet vanzelfsprekend in aanmerking voor aansluiting bij het kunstenaarscollectief voor professionele kunstenaars in Alphen (Stichting Alphense Ateliers, STAA).

Een andere scheidslijn is die tussen kunst versus ambachten en creatieve hobby's. In navolging van het sectorinstituut amateurkunst Kunstfactor onderscheiden we de in tabel 5.1 genoemde hoofddisciplines.

Tabel 5.1

Hoofddisciplines en voorbeelden van subdisciplines van amateurkunstbeoefening

hoofddisciplines	voorbeelden van subdisciplines
beeldende kunst	schilderen/tekenen beeldhouwen keramiek emailleren textiel grafische kunst ruimtelijke vormgeving edelsmeden
dans	ballet volksdansen
nieuwe media	foto/video/pc
muziek	zingen instrument bespelen
schrijven	poëzie columns
theater	toneel circus

Bron: Scholten en Jongmans (2008)

Van verschillende subdisciplines is (nog) niet helemaal duidelijk is of ze al dan niet tot de kunstbeoefening behoren, zoals scrapbooking (het creatief opplakken van foto's met gedessineerd papier, band en andere materialen) of het vormgeven van websites. Kunstfactor volgt de ontwikkelingen in het veld en bekijkt of er binnen een discipline sprake is van enige artistieke ontwikkeling of mogelijkheden daartoe. Wanneer de artistieke bedoeling de boventoon voert, is er sprake van amateurkunst. In onze inventarisatie van informele kunstgroepen in Alphen is een groep scrapbookers meegenomen. Bij de interviews met leden van kunstgroepen die meer in detail in kaart zijn gebracht, komen uitsluitend de subdisciplines uit tabel 5.1 aan bod.

Aanpak

Omdat het onderzoeksgebied van informele verbanden in de kunst nog in de kinderschoenen staat en er bij aanvang van deze studie nagenoeg geen landelijke gegevens beschikbaar waren, is gekozen voor een verkennende kwalitatieve studie in Alphen aan den Rijn (zie hoofdstuk 1). De eerste stap bestond uit een verkenning van de formele kunstsector op basis van de gemeentegids en internetbronnen. In januari zijn gesprek-

ken gevoerd met sleutelfiguren van enkele instellingen in de Alphenese kunstsector: de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn, Parkexpressie, de Volksuniversiteit, Balletschool Jeannette de Jager, de Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn (Stichting PA), poppodium het Kasteel, de atelierverseniging Pro Arte en de gemeente Alphen aan den Rijn. In deze gesprekken is gevraagd naar de plaatselijke stand van zaken in de kunstsector, het aanbod en bereik van de eigen organisatie en naar kennis van informele verbanden in de verschillende kunstdisciplines. Die gesprekken vormden het startpunt voor de zoektocht naar informele verbanden in de kunst in Alphen. Vervolgens zijn per e-mail oproepen over onze zoektocht verstuurd naar verenigingen en instellingen in de kunst in Alphen, is in enkele winkels voor kunstbenodigdheden (groepen in de beeldende kunst) en in cafés (in verband met muziekgroepen) gevraagd naar hun bekendheid met informele verbanden, is gericht op internet gezocht en zijn berichten en oproepen geplaatst in de plaatselijke en regionale pers.¹ Tot slot is deelnemers aan informele verbanden gevraagd naar het bestaan van andere informele verbanden.

De zoektocht naar informele groepen heeft dus vanuit verschillende invalshoeken plaatsgevonden, zowel het gevestigde kunstcircuit (sleutelfiguren, kunstinstellingen, verenigingen) als daarbuiten (internet en de plaatselijke pers), teneinde verschillende circuits te traceren. Extra inspanningen zijn gedaan om groepen in de urban arts en in migrantenkringen te traceren. Voor die eerste groep zijn CKV-docenten op middelbare scholen benaderd, terwijl voor de nieuwkomers zelforganisaties van migranten in Alphen zijn geraadpleegd. Voor beide groepen zijn ook mensen uit het opbouwwerk van de WMO-uitvoeringsorganisatie Participe en de Stichting Meander benaderd. Voor dit onderzoek was de lokale pers een belangrijke ingang, het leverde circa tien aanmeldingen op. Voor muziekgroepen waren de Streekmuziekschool, poppodium het Kasteel en het internet belangrijke ingangen. Het bevragen van deelnemers aan informele verbanden (de respondenten) leverde circa tien groepen op. Via de scholen, zelforganisaties en het opbouwwerk zijn ongeveer twintig suggesties van informele groepen binnengekomen.

Om gegevens over de anatomie en het functioneren van informele groepen en over de betekenis van deze vorm van associatie voor de kunstbeoefenaars en de gemeenschap boven water te krijgen, zijn interviews gehouden met 42 mensen uit 23 informele kunstgroepen uit Alphen aan de Rijn. Om meer zicht te krijgen op de betekenis van informele groepen tegen de achtergrond van het bestaande aanbod van verenigingen en instellingen, is ook gevraagd naar de eventuele kunstbeoefening bij verenigingen, instellingen en particulieren. Sommige mensen doen uitsluitend in informele verbanden aan kunstbeoefening, anderen combineren dat met deelname in een andere kring. Bij de samenstelling van de groep gesprekspartners is gelet op vertegenwoordiging van de verschillende kunstdisciplines, is geprobeerd zowel grotere als kleinere groepen in de verzameling op te nemen en is gestreefd naar diversiteit in achtergrondkenmerken van de deelnemers (leeftijdssamenstelling, sekse, enz.).

Tabel 5.2

Informele groepen in Alphen aan den Rijn met leden waarmee gesprekken over kunstbeoefening zijn gevoerd

discipline	subdiscipline	groep	aantal respondenten
beeldend	schilderen	schildersduo in Kerk en Zanen	1
	textiel	Treffend Textiel	2
	schilderen	aquarelgroep olv Tineke Hiemstra	2
	schilderen	schildergroep olv Maria van 't Hullenaar	4
	tekenen en schilderen	teken- en schildergroep Westerhove van het Gilde	2
	beeldhouwen	beeldhouwgroep Argilla Pietra	2
	beeldhouwen	beeldhouwgroep Compagnie Bizarre	2
dans	moderne dans	Gang of Six	3
muziek	zang, wereldmuziek	Piosenka	2
	muziekgroep, klezmer	Or	2 ^a
	pop covers	Chain Reaction	1
	pop eigen werk	The Undefined	2
	Ierse/Schotse folk	TrisCeltics	1
	zang, close harmony	Vocal Vanilla	2
	klassiek	Coornhert Kwartet	1
	muziek/kleinkunst	verschillende informele verbanden	1
	zang	De Borrelnoten	2
	pop eigen werk	Sheep and Guitar	1
	hiphop	Shadex, Buck en Genera	3
Afghaanse muziek	Haidari Brothers	1	
schrijven	columns, korte verhalen	schrijversgroep	1
	columns, korte verhalen	Undercover	4
theater		Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn (Stichting PA)	2
totaal		23	42

a De respondenten van Or zijn dezelfde als voor Piosenka.

Bron: Veldwerk informele groepen in de kunst in Alphen aan den Rijn, s c P (2009)

Zoals gezegd, is de definitie van informele verbanden niet als een absoluut keurslijf gebruikt. In het onderzoek zijn ook groepen opgenomen die niet aan alle criteria van die definitie voldoen, maar die wel informatie opleveren over hoe mensen hun kunstbeoefening vormgeven. Bovendien laten deze gevallen zien waar, waarom en wanneer de grenzen van informele verbanden overgaan in meer formele verbanden of in marktaanbod. Voorbeelden zijn de zanggroep die na jaren van informele activiteit is overgegaan tot inschrijving bij de Kamer van Koophandel, de Stichting PA en groepen die zijn georganiseerd rond een docent. Deze gevallen laten zien dat inschrijving bij de Kamer van Koophandel, het aanbieden van een dienst of het inschakelen van een docent of dirigent niet hoeft te leiden tot een grote verandering in het karakter van de groep. Zo zijn er binnen de zanggroep geen ambities om sterk in ledenaantal te groeien, om de kleinschaligheid en het *face-to-face* karakter van de groep intact te laten. De dansgroep Gang of Six geeft weliswaar workshops, maar doet dit tegen een bescheiden vergoeding en is op die manier in de kern een informele groep gebleven. De Stichting PA (in het onderzoek opgenomen omdat we geen puur informele theatergroep hebben kunnen vinden) werft jaarlijks opnieuw spelers voor een theaterproductie (zie ook hoofdstuk 3) en is daarmee een interessant voorbeeld van een organisatieprincipe voor kunstbeoefening anders dan een vereniging of instelling. Een laatste voorbeeld is de muziekgroep Haidari Brothers, die bestaat uit vier broers; hier lopen gezinsleven en informele groep in elkaar over. De 23 groepen waarvan we meer weten (tabel 5.2) geven een beeld van de vormen van informele kunstbeoefening die door amateurs worden gekozen en wat ze daarin vinden.

5.2 Bevindingen over kunstbeoefening in informeel verband

5.2.1 Het aantal informele verbanden voor kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn

De zoektocht naar informele verbanden in de kunst in Alphen aan den Rijn heeft circa 70 informele verbanden opgeleverd (tabel 5.3). Veruit het grootste aandeel betreft informele verbanden waarin men muziek maakt (Voor een impressie van de reikwijdte van het informele kunstcircuit in Alphen zie de bijlage bij dit hoofdstuk).

Tabel 5.3

Informele verbanden voor kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn naar discipline^a

discipline	aantal gevonden groepen
beeldend	12
dans	9
nieuwe media	–
muziek	46
schrijven	2
theater	1
totaal	70

a Inclusief de verbanden die geen pure informele groep zijn, waaronder de Stichting PA in de categorie theater. Het aantal gevonden groepen is niet altijd exact aan te geven omdat respondenten en informanten zelf een schatting maakten van het aantal groepen in een bepaalde categorie.

Bron: Veldwerk informele groepen in de kunst in Alphen aan den Rijn, sCP (2009)

Is deze oogst slechts een topje van de ijsberg of is het een redelijke benadering van het totale aantal informele groepen voor kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn? Uit bevolkingsonderzoek blijkt dat circa 8% van de bevolking van 16 jaar en ouder in de voorbije twaalf maanden eens of vaker in informeel verband aan kunstbeoefening gedaan heeft (Van den Broek 2010a). Dat komt voor de Alphense bevolking neer op circa 4500 personen. Zoals nog zal blijken bedraagt de grootte van de nader onderzochte Alphense groepen in doorsnee een kleine tien personen. Dit betekent dat er in Alphen ruwweg 500 informele verbanden voor kunstbeoefening zouden moeten zijn. Wat in deze discrepantie een rol kan spelen, is dat in het bevolkingsonderzoek iedere incidentele kunstbeoefening in informeel verband is meegeteld, terwijl de speurtocht in Alphen vooral verbanden met een zekere duurzaamheid in beeld gebracht heeft. Niettemin blijft ook dan het vermoeden bestaan dat onze sneeuwbalmethode tot een onderschatting van het aantal informele verbanden in Alphen aan den Rijn leidt. Wat wel klopt met het beeld uit dat bevolkingsonderzoek is dat het informele verband vooral onder muzikanten in zwang is. Minder passend in dat beeld is het veel geringer aantal informele verbanden dat voor beeldende kunstbeoefening werd aangetroffen, want volgens het bevolkingsonderzoek is dat onder beoefenaars van beeldende kunst nagenoeg evenzeer in zwang als onder muzikanten.

5.2.2 De anatomie van informele verbanden in de kunst

Omvang, ontstaan en levensduur

Buiten de Stichting PA, waar de groep spelers en andere betrokkenen veel groter is, variëren in Alphen de informele verbanden in de kunst in omvang van een duo tot veertien mensen (een koor). Het grootste deel van de groepen is kleiner dan tien personen. Infor-

mele verbanden in de kunst in Alphen zijn dus over het algemeen kleinschalig. Als het gaat om de duur van het bestaan van de groepen, varieert dat van minder dan een jaar tot twintig jaar. Ongeveer de helft van de groepen bestaat meer dan vijf jaar. Vier groepen in de verzameling kennen een geschiedenis van vijftien of meer jaren. Veel groepen zijn voortgekomen uit deelname aan activiteiten van het formele kunstcircuit, bijvoorbeeld doordat mensen elkaar in een cursus bij Parkexpressie, de Volksuniversiteit of een vereniging, of in een koor van de muziekschool hebben leren kennen. Andere groepen zijn ontstaan vanuit het eigen sociale netwerk of de vriendenkring. Het komt zelden voor dat leden worden geworven via publieke kanalen zoals internet of advertenties in de media. Op basis van de interviews kan verder worden vastgesteld dat er weinig verloop is in het ledenbestand van de onderzochte informele verbanden en dat mensen weinig verzui- men. Uitzondering is samenwerking in de hiphop, dat een groter verloop kent. Dit hangt samen met de leeftijdsfase van de beoefenaars. Vooral jongeren doen aan hiphop. Zij zijn op zoek naar vriendschappen en naar goede matches in de muziek.

Een meerderheid van de onderzochte groepen komt met vaste regelmaat samen om hun liefhebberij uit te oefenen, vaak is dat wekelijks. De bijeenkomsten duren al snel meer dan twee uur. Een van de respondenten actief in de muziek en de kleinkunst legde echter uit waarom juist ad hoc samenspelen de voorkeur had: 'Omdat ik er niet van houd om dat gestructureerd te doen. Ik wil niet vastzitten aan de regelmaat. Het is niet mijn beroep en juist het niet moeten vind ik het lekkerste wat er is.' Het geïnterviewde trio in de hiphop komt minstens een maal per week en soms meerdere keren per week bijeen om te werken aan nummers. Vanwege variabele (werk)roosters hebben ze geen vaste avond in de week maar spreken ze per keer een geschikt tijdstip af. Twee van de leden van het trio komen dagelijks samen bij een van hen thuis: 'Hij heeft de sleutel. De familie was het zat steeds de deur voor hem open te doen.' De Haidari Brothers oefenen op een vaste avond in week, maar wanneer ze tijd hebben, oefenen ze vaker. De ruime toegankelijkheid van hun oefenruimte in een partycentrum buiten Alphen maakt dat mogelijk. De broers treffen elkaar ook minstens een maal per week in het ouderlijk huis. Bij die gelegenheden worden bandzaken besproken. Omdat eenmalige initiatieven in deze verkenning buiten beschouwing zijn gelaten en de aandacht primair is gericht op groepen die met zekere regelmaat samenkomen, overheerst het beeld dat kunstbeoefening in informele verbanden niet vrijblijvend is en men er niet gemakkelijk uitstapt. Informele verbanden in de kunst lijken duurzaam van karakter.

Samenstelling

De onderzochte informele groepen in de beeldende kunst bestaan in het algemeen uit vrouwen in de leeftijd 40 tot 50-plus. In drie groepen zijn de oudste deelnemers 80-plus en zelfs 90-plus. In de muziek is het beeld diverser. In de popbands zijn voornamelijk mannen in de leeftijd van 18 tot 40-plus vertegenwoordigd. Binnen de afzonderlijke popbands is de leeftijdsopbouw vrij homogeen. De overige muziek- en zanggroepen zijn qua sekse en leeftijd meer gemengd. In de onderzochte schrijversgroepen zijn de vrouwen in de meerderheid en ligt de leeftijd van de deelnemers gemiddeld boven de 50. Bij de Stichting PA horen ook kinderen (7-16 jaar) tot de deelnemers.

Het opleidingsniveau van de deelnemers aan de informele verbanden in de kunst is middelbaar tot hoger (mbo, hbo en universitair). Veel deelnemers zijn naast hun lidmaatschap van de informele kunstgroep ook nog actief in andere informele verbanden, lid van verenigingen of doen vrijwilligerswerk.

De deelnemers aan de groepen komen uit Alphen aan den Rijn zelf, maar ook uit de omringende dorpen. Sommige groepen hebben deelnemers die van verder komen, zoals Zoetermeer, Gouda, Boskoop of Capelle aan den IJssel. Het komt ook voor dat mensen na verhuizing uit Alphen aan den Rijn deel blijven uitmaken van de informele groep. Kortom, informele verbanden in de kunst zijn geen puur lokaal verschijnsel, maar de actieradius beperkt zich in de meeste gevallen tot de regio, in een enkel geval blijken mensen bereid van verder te komen. De banden met de kunstgroep zijn voor de deelnemers soms zo waardevol, dat grote afstanden worden overbrugd om ze in stand te houden.

Informele kunstgroepen in migrantenkringen

Enkele van de bestudeerde informele verbanden in de kunst hebben leden van niet-westerse origine. Het merendeel van de onderzochte groepen heeft echter een ledenbestand dat overwegend van Nederlandse komaf is.

Tot op zekere hoogte is deze bevinding in lijn met de gegevens die we kennen uit bevolkingsonderzoek. Stedelingen van Turkse en Marokkaanse origine doen minder vaak aan amateurkunstbeoefening dan autochtonen en stedelingen van Surinaamse en Antilliaanse komaf. Vooral in de beeldende kunst (exclusief pc-gebruik voor grafisch ontwerp) zijn autochtonen vaker actief dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Stedelingen van Surinaamse en Antilliaanse origine nemen een middenpositie in. Bij de podiumkunsten (muziek, dans, toneel) scoren Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders net zo hoog of hoger dan autochtonen, terwijl Marokkaanse en Turkse Nederlanders lager scoren (Van den Broek 2008: 162-163).

Een ander deel van de verklaring voor een bescheiden aandeel deelnemers uit migrantenkringen in informele kunstgroepen, met name in de beeldende kunst, is mogelijk dat Alphen aan den Rijn een relatief kleine groep inwoners van niet-westerse origine kent, namelijk 10% van de bevolking (gemiddelde voor de 50 grootste Nederlandse gemeenten is 18%) (Marlet en Van Woerkens 2007: 43; zie ook hoofdstuk 1). In de verkenning in Alphen aan den Rijn is expliciet aandacht besteed aan het traceren van groepen migranten en hun kinderen door migrantenorganisaties te raadplegen en door navraag te doen bij het sociaal en cultureel werk in de wijken.³ In de beeldende kunst zijn geen groepen van uitsluitend migranten gevonden. In de dans en de muziek zijn we zowel groepen van uitsluitend migranten als gemengde groepen tegengekomen.

Informele kunst

In de Turkse, Somalische en Afghaanse gemeenschap in Alphen wordt op feesten vaak gedanst of live gemusiceerd. Soms pakken Alphense musici voor de gelegenheid hun instrument op, al dan niet samen met anderen. De deelname als bezoeker aan dit soort feesten is onder de noemer 'informele cultuur' eerder gemeten in het onderzoek naar de leefsituatie van allochtone stedelingen. Op basis van dit onderzoek werd vastgesteld dat Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders in de 50 grootste gemeenten van

Nederland vaker deelnemen aan feesten met livemuziek en live theater dan autochtonen (Van den Broek 2008: 160-161).

In de Turkse gemeenschap in Alphen zijn verscheidene mensen te vinden die Saz spelen (snaarinstrument, soort luit) en heel af en toe gezamenlijk optreden. Verder doen vanuit de Haagse studentenvereniging EurAsia Alphenaren van Turkse komaf aan Turkse volksdans.

De Marokkaanse gemeenschap in Alphen meldt vooral informele verbanden in de rap. De internationaal bekende rapper Salah Edin komt uit Alphen; een aantal jonge Marokkaans-Nederlandse rappers heeft contact met hem en neemt een voorbeeld aan hem.

De Afghaanse vereniging noemt enkele Afghaanse en Indiase muziekgroepen. Er wordt gemusiceerd in zowel traditionele als eigentijdse genres met bijvoorbeeld harmonium, tabla (dubbele trommel) of santoor (grote cymbaal die wordt bespeeld met houten, kromme hamertjes).

Er zijn ook diverse Molukse muziek- en dansgroepen. Naast enkele vaste formaties, worden bij speciale gelegenheden, gedenkdagen en feesten gelegenhedsgroepen gevormd die voor een langere periode oefenen en optredens verzorgen. Een deel van de kunstbeoefening is gericht op het behoud van traditionele dans en muziek, zoals de Kataredji (dans), tifamuziek (inheemse trom), lagu lagu (melancholieke liederen) en in de kerkelijke sfeer zijn er koren. Daarnaast worden eigentijdse genres beoefend (Funkalicious Collective). Verder doen jongeren aan grafische kunst en heeft deze gemeenschap ook professionals in de beeldende kunst voortgebracht.

Migrantenorganisaties

De (zelf)organisaties van de bevolkingsgroepen spelen soms een faciliterende rol bij het ontstaan of voortbestaan van informele verbanden in de kunst. Zij plannen bijeenkomsten en festiviteiten met live muziek, zoeken soms in de eigen gemeenschap naar dans- of muziekgroepen om de activiteiten op te luisteren of bieden oefenruimte. Enkele organisaties bieden cursussen in de sfeer van kunstzinnige vorming.

In de Molukse gemeenschap worden musici en dansers voor speciale gelegenheden gerecruteerd uit de eigen geleerden en kan worden geoefend in het gebouw van de Molukse stichting. In de aanloop naar festiviteiten rond gedenkdagen bruist het in de Molukse gemeenschap van de kunstzinnige activiteiten.

In Turkse kringen worden voor grote feesten vaak bands van buiten aangetrokken, omdat ze in Alphen niet voorhanden zijn. De Turks Islamitisch Culturele Vereniging heeft in het verleden in samenwerking met de muziekschool van Alphen enkele jaren Saz-lessen voor beginners aangeboden. Toen de docent niet meer beschikbaar was en de animo vanuit de Turkse gemeenschap afnam, is dat gestopt. Ooit is er ook een kindergroep Turkse volksdans geweest. Voor de toekomst zijn er ideeën voor het aanbieden van een cursus ebru (papier marmeren met waterverf).

De Afghaanse vereniging organiseert regelmatig culturele avonden in het buurthuis Castor en Pollux, vaak met muziek en dans. Ook andere Perzisch sprekende bewoners, onder andere uit Iran, bezoeken deze bijeenkomsten. In het najaar verzorgen zij daar een cursus Bollywooddans. De vereniging heeft tevens muzieklessen aangeboden (gitaar, piano en tabla). Voor de deelnemers hadden deze muzieklessen het voordeel van vertrouwdsheid (georganiseerd via de vereniging) en nabijheid (in het buurthuis),

bovendien waren ze minder begroetelijk dan muziekles bij sommige andere instellingen. De Stichting Somalische Cultuur organiseert enkele keren per jaar een feest waar gezamenlijk wordt gemusiceerd en gedanst. De Stichting heeft geen structureel kunstenaarsbod omdat daarvoor de vrijwilligers en middelen ontbreken. Er zijn wel plannen voor een (zang)talentenjacht volgend jaar.

Haidari Brothers

De Afghaanse band de Haidari Brothers bestaat uit vier broers die sinds 1990 in Nederland wonen. Ze brengen een mix van moderne en traditionele Afghaanse muziek. In hun repertoire zijn zowel eigen nummers opgenomen als nummers van bekende Afghaanse artiesten. Tabla en dohl (percussie) en harmonium (toetsen) zijn traditionele Afghaanse instrumenten die worden bespeeld in de groep, naast een keyboard. De groep zingt in de twee officiële talen van Afghanistan: Dari (Afghaans-Perzisch) en Pashtu. Met hun muziek willen de broers een boodschap uitdragen van vrede, liefde en vrijheid.

In drukke periodes treden ze twee tot drie keer per maand op, vaak op grote feesten en bruiloften in de Afghaanse gemeenschap. Het publiek varieert van 50 tot 300 mensen, voornamelijk van Afghaanse origine, maar ook Nederlanders en mensen met een andere afkomst. In het verleden zijn ze enkele keren gevraagd voor een optreden op een lokaal evenement in Alphen. Het afgelopen jaar hebben ze (voor de tweede keer) gespeeld voor circa 5000 bezoekers van het multiculturele programma van de Nijmeegse vierdaagse. Sommige leden van de band treden ook op buiten Nederland..

Structuur

Hoewel juist voor informele verbanden karakteristiek is dat ze geen formele organisatiestructuur, statuten en formeel benoemde functionarissen kennen, blijkt uit de interviews in Alphen dat binnen bijna alle groepen wel afspraken worden gemaakt. In schrijfgroepen – waar vaak persoonlijke verhalen worden besproken – wordt van deelnemers verwacht dat zij het besprokene vertrouwelijk behandelen. Groepen die oefen- of atelierruimte huren of een docent of dirigent in de arm nemen, moeten afspraken maken om gezamenlijk de kosten voor de voorzieningen op te brengen. De regels worden echter zelden op papier gezet en zelfs niet altijd expliciet uitgesproken omdat ze voor de deelnemers vanzelfsprekend zijn. Veel groepen hebben een interne taakverdeling; een enkele keer zijn die taken toebedeeld aan bepaalde leden, vaker rouleren de taken. Voor groepen met een docent of dirigent geldt dat deze persoon een logische spilfunctie of voortrekkersrol heeft. In andere groepen, zoals bands, is vaak sprake van meer informeel leiderschap.

Drie van de onderzochte groepen zijn ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Een koor is daartoe overgegaan omdat men financiële verantwoordelijkheden was aangegaan, zoals de huur van oefenruimte, het aantrekken van een dirigent, het boeken van optredens en het aanvragen van subsidie. Dat laatste was ook voor de Stichting PA de aanleiding om in te schrijven. Van een van de groepen is de docente ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. De overige groepen voelen de noodzaak niet of het staat ze tegen: ‘Nee. Pertinent niet. Dat riekt naar organisatie’ (respondent uit de muziek/klein-

kunst). Hoewel niet alle groepen zijn ingeschreven bij de Kamer van Koophandel, gaat wel in bijna alle groepen geld om voor het inhuren van expertise, ruimte, materiaal of instrumenten. Sommige groepen ontvangen een vergoeding voor optredens, maar de bedragen zijn klein en het is al heel wat als ze quitte spelen. Een bandlid: 'Het is geen bron van inkomsten daarom heeft ieder bandlid een vaste baan of iets anders daarbij. We vinden het gewoon heel erg leuk om te doen. En we krijgen wel een vergoeding voor optredens. Maar we hebben ook regelmatig optredens buiten Nederland, dan zitten er veel reisen, reiskosten, verblijfskosten, overnachting en dergelijke in. Wat je overhoudt is heel weinig of niets eigenlijk, maar het is superleuk om te doen. Daar doen we het ook voor.'

Groepsontwikkeling

Veel groepen slagen erin het niveau van de kunstbeoefening naar een hoger plan te tillen, muziekgroepen breiden hun repertoire uit in sociaal opzicht ontstaan vaak hechte verbanden. Zo wordt over een van de beeldhouwgroepen opgemerkt: 'De groep is al heel lang bij elkaar en heeft zich zo zoetjes aan ontwikkeld tot een heel hechte groep die elkaar ook steunt als dat nodig is. We hebben ook ontzettend veel plezier met elkaar.' Voor de dansgroep Gang of Six werd een ontwikkeling op verschillende terreinen vastgesteld: 'Qua hechtheid in ieder geval, want we zijn flink op elkaar ingespeeld in de loop der jaren. [...] Maar het is ook qua technisch niveau, want ik zat gisteren toevallig de dans te bekijken die we als eerste hebben gemaakt en daarna de dans die we als laatste hebben gemaakt. En dat was een groot verschil qua techniek. Het is erg leuk om die groei te zien.' Een lid van een popband: 'Hoe langer je samen bent, hoe beter je met elkaar gaat spelen. [...] Als ik kijk naar hoe we in het begin schreven en hoe we nu schrijven, dan zijn we echt flink vooruit gegaan. Maar ook qua optredens, hoe meer ervaring, hoe beter ze gaan. [...] Het overleg gaat ook steeds beter, de communicatie. Het wordt ook relaxter in de omgang met elkaar.' Deelnemers aan de producties van de Stichting PA vertelden hoe een groep individuele spelers uitgroeide tot een team: 'Ik denk dat we het eerste jaar heel erg onszelf lieten zien. Het was van: Kijk eens wat ik kan. [...] Maar je moet ook een speler zijn die kan samenspelen, die het ziet als iemand het eng vindt en daar niet overheen gaat en die z'n best doet om iemand erbij te krijgen. [...] Het is inderdaad met elkaar ervoor zorgen dat het stuk gaat staan op het hoogst mogelijke niveau en daar ben je met elkaar verantwoordelijk voor.'

Ambities

Alle respondenten noemen hun groep een succes, is het niet om de vooruitgang die ze hebben geboekt in hun discipline, dan wel om de sociale meerwaarde en het plezier dat ze aan de activiteiten in de groep beleven. Bijna alle groepen hebben de ambitie om nog beter te worden, maar in slechts enkele gevallen willen de groepen qua ledenaantal uitbreiden of uitgroeien tot een formele kunstvereniging of stichting. Treffend Textiel is een groep met ambitie tot formalisering en groei. De groep wil meer bekendheid en erkenning in Alphen; nieuwe leden zijn welkom. Jonge popbands en hiphopgroepen willen niet alleen beter worden maar ook doorbreken. Hoewel ze benadrukken dat de liefde voor de muziek en het samen spelen op nummer één staan, lijkt de hoop op een doorbraak een

belangrijke drijfveer te zijn: 'Ik zie het nu puur hobbymatig. Ik kan er mijn ei in kwijt en dat vind ik nu het belangrijkste. Als er een platenmaatschappij naar me toekomt en vraagt of wij een maandje willen toeren door Europa, dan zeg ik geen "nee". Ik zou het geweldig vinden als ik daar mijn baan van zou kunnen maken, maar dat geldt voor iedere band. [...] Voor mij is het gewoon dé droom om verder te kunnen komen in de muziek. [...] Iedereen wil qua niveau richting het Nederlandse clubcircuit [...] we willen wel echt niveau bereiken als het kan.' Beoefenaars in de hiphop: 'We hebben er geen haast mee. We doen het rustig aan. We willen niet het beeld oproepen dat het carrière is maar dat we het uit liefde doen en dat het een hobby blijft. Maar vanuit die hobby willen we er ook wel werk van maken' (vgl. Van Bork 2008: 73). In de zanggroep De Borrelnoten is men juist beducht voor een te voortvarende ambitie. Men wil wel beter worden, maar het vooral informeel houden: 'We hebben gezegd dat we geen ambitie hebben om op te treden, maar al met al hebben we toch een paar keer opgetreden. Dan krijg je een doel waar je naartoe werkt. Dat heeft stimulerend gewerkt. [...] daar wordt het beter van. Het krijgt wat meer samenhang en wat meer richting. Maar tegelijkertijd zijn we bang voor teveel aan richting. We houden met elkaar erg van de georganiseerde chaos. Zodra het te serieus wordt, gaan er mensen op de rem trappen.' Ook binnen de schilder- en tekengroep van Het Gilde wordt het informele karakter en de huidige omvang gekoesterd. De geïnterviewden leggen uit dat de meeste leden de werkwijze en omvang van de groep willen houden zoals het is: 'als je meer mensen zou willen bergen dan "hang" je aan een grotere ruimte. Een grotere ruimte kost meer geld. Dat moet per week worden opgebracht. Dat brengt zo'n administratie met zich mee [...] omdat de groep iedere week uit een ander aantal personen bestaat.' Bovendien moet het voor de docent overzichtelijk blijven. Iedereen wil af en toe een beetje aandacht, met meer leden wordt het te groot.

ICT

ICT speelt in bijna alle informele verbanden een rol, met name e-mail voor interne communicatie. In enkele muziekgroepen worden programma's gebruikt om muziekstukken om te schrijven naar individuele partijen of om muziek te componeren. Er zijn groepen met een website, maar die wordt niet door iedereen regelmatig geactualiseerd. Popgroepen hebben vaak een profiel op myspace en filmpjes op YouTube. Ze gebruiken die internettoepassingen ook om elkaar te volgen. Beoefenaars in de hiphop die niet zelf de achtergrondmuziek (beats) componeren of werken met een beatmaker, halen de muziek van het internet (www.soundclick.com).

Hiphop in Alphen

De hiphop als modern muziekgenre is in de jaren zeventig van de vorige eeuw in de Verenigde Staten ontstaan in de kringen van Afro-Amerikanen. De bakermat ligt in New Yorkse achterstandswijken. Discjockeys gingen met nieuwe draaitafeltechnieken ritmepatronen ontwikkelen, masters of ceremonies (mc's) van dansfeesten gingen rappen, met de mond werden drumcomputers geïmiteerd (beatboxen), het publiek ontwikkelde nieuwe dansstijlen (o.a. breakdance) en graffitikunstenaren schreven overal hun naam en vereeuwigden de feesten op nabijgelegen muren. Hiphop

ontstond als een uitingsvorm van zwarte jongeren die hun leven in probleemwijken beschreven en groeide uit tot 'een straat- en subcultuur waarin mannelijke bravoure en maatschappijkritiek centraal staan' (Roberts 2009; McBride 2007: 115-116).

Naar Nederland

In de jaren tachtig waaide hiphop over naar Nederland. In de begintijd waren het vooral allochtone jongeren uit Amsterdam en Rotterdam die hieraan deden. Tot midden jaren tachtig was dans belangrijker dan rap en werd voornamelijk in het Engels gerapt. Vanaf eind jaren tachtig, begin jaren negentig komt de nederhop op, met als eerste in het Nederlands rappende band Osdorp Posse die een rauwe, harde stijl qua tekst en beat vertegenwoordigde. Daarnaast is er ook een meer swingende stroming, bijvoorbeeld Extince. Inmiddels is de hiphop al meer dan 25 jaar in Nederland en heeft uiteenlopende landelijk en internationaal bekende artiesten voortgebracht. Volgens kenners is de hiphop in Nederland in de afgelopen decennia uitgegroeid van sub- en straatcultuur tot een wijd verbreide jongerencultuur en een volwassen muziekgenre (Roberts 2009).

Uit bevolkingsonderzoek is bekend dat *urban culture* (streetdance, breakdance, hiphop en rap) in Nederland vooral wordt beoefend in de leeftijdscategorieën 6-11 jaar (11%) en 12-19 jaar (13%). Van de mensen tussen 20 en 34 jaar doet nog 4% aan urban culture, in de leeftijdscategorie 35-49 jaar is dat gedaald tot 1%. Onder Surinamers en Antillianen is het aandeel beoefenaars het grootst (10%). Autochtonen en Nederlanders van Turkse en Marokkaanse origine kennen eenzelfde percentage beoefenaars: 3%. Overigens lijkt de aanduiding 'urban' wat misleidend: grootstedelingen (inwoners van de vier grootste steden in Nederland) doen maar een fractie vaker aan *urban arts* dan bewoners van kleinere gemeenten (Van den Broek 2009: 76).

Urban arts is met nieuwe media kunstvormen breder dan alleen de hiphop elementen breakdance, rap, turntablism (waaronder scratchen) en graffiti. Over de urban arts in Alphen zijn ckv-docenten op middelbare scholen, betrokkenen bij het jongerenwerk in de wijk en kenners van de hiphop geraadpleegd. In Alphen zijn voornamelijk activiteiten in de rap aangetroffen, en in mindere mate breakdance en graffiti. Nieuwe mediale kunstvormen zijn niet in beeld gekomen, wat niet wil zeggen dat ze niet bestaan.

Levensstijl

Hiphop wordt nogal eens omschreven als een levensstijl. Allerlei elementen van de hiphop cultuur die in de afgelopen jaren zijn opgetekend door kenners van het genre, komen in Alphen aan den Rijn terug.

In de hiphop worden *dresscodes*, attitudes, omgangsvormen en een eigen taalgebruik ontwikkeld, die door de beoefenaars worden opgepakt en waar ze hun eigen draai aan geven. Het is geen uniforme wereld, maar er wordt wel naar elkaar gekeken en op elkaar gereageerd. Hiphoppers gaan soms de competitie met elkaar aan (*battles*), zetten elkaar op hun nummer in raps (dissen) of scheppen op over hun vaardigheden (*bragging & boasting raps*) (Roberts 2009). Hiphoppers zijn over het algemeen autodidact: ze hebben geen instrument leren bespelen of noten leren lezen, maar leren door veel te oefenen en door de kunst bij voormannen en bij elkaar af te kijken (*peer-group teaching*). Het gaat erom zo goed mogelijk te worden en 'op level' te komen. Hiphoppers krijgen respect van anderen door hun *skills*, bijvoorbeeld goede teksten die in een goede flow kunnen worden gebracht.

Alphens netwerk

Veel rappers in Alphen oefenen individueel thuis en zoeken daarnaast regelmatig bevriende rappers op om samen te rappen, op zoek naar goede beats en rap- en beat-boxcombinaties. Daarbij beperken ze zich niet tot Alphen maar zoeken ook contact met rappers uit de grote steden; de grenzen van de Alphense hiphopscene zijn poreus. Veel rappers in Alphen kennen elkaar, maar niet iedereen is bevriend. Het hiphoptoneel in Alphen lijkt op een netwerk met daarin enkele min of meer vaste kernen in de rap en de dans. De hiphop wordt ook in Alphen door jongeren van verschillende origine beoefend. Er zijn min of meer vaste groepen van rappers en dansers, waarvan sommige multicultureel zijn en anderen meer uniform qua origine. Vooral in de leeftijdsgroepen tot circa 15 jaar kunnen vriendschappen en dus ook hiphopcombinaties snel wisselen. In de oudere leeftijdscategoriën zijn de relaties stabiel.

In Alphen woont de nationaal en internationaal bekende rapper Salah Edin. Hij staat in contact en werkt met andere jonge Marokkaanse rappers, onder wie Mochino die eveneens aan een doorbraak in de rap werkt. Salah Edin werd landelijk bekend in 2007 toen zijn cd *Nederlands Grootste Nachtmerrie* uitkwam en de videoclip van zijn nummer 'Het land van ...' vanwege de negatieve lading leidde tot controverses en kamervragen. Zijn bekendheid groeide nog meer doordat zijn foto werd opgenomen in de film *Fitna* om Mohammed B. aan te duiden. Zijn laatste cd is in het Arabisch, waardoor hij een internationaal publiek kan bereiken. Met zijn maatschappijkritische raps staat Salah Edin in een hiphoptraditie die politiek kritische boodschappen overbrengt (De Koning 2007; Heerma van Voss 2009).

In Alphen is ook een groep rappers (HVB) actief die elkaar regelmatig opzoekt en de nadruk legt op positieve boodschappen en andere thema's zoekt dan het bragging en boasting over hun eigen kunnen. Daarnaast heeft zich een groep hiphoppers verzameld rond Skatepark Kenzy. Zij combineren het rappen met graffiti, en soms skaten, en treden ook op buiten Alphen. Uit hun midden komt de rapper Tastic die in december 2009 in de finale stond van de Grote Prijs van Nederland in de categorie hiphop. Drie maanden eerder had hij in de halve finale de publieksprijs binnengehaald. De Alphense hiphopper Shadex rapt sinds 2004. In de afgelopen jaren heeft hij met hiphoppers binnen en buiten Alphen samengewerkt en scherp in beeld gekregen wat hij wil: de beats van de jaren negentig laten terugkomen met een positieve Nederlandstalige boodschap.

Alphen in rap: zoeken naar samenspel in de hiphop
(passage uit Shadex, *Je ware ik*)

ik ken de rappers in me stad, vele kennen me ook
sommige diggen me flow, sommige vinden me klote
en we zien elkaar wel lopen, maar je loopt me voorbij
de gelegenheid verdwijnt, wie ben ik, wie ben jij
even praten en later die tracks maken
laten we varen, we staren bij de gedachte om het te maken
maar dat gaat niet door dat gehaat, gun het elkaar
wat je ook maakt, ik laat je in je waarde vandaag

en vergeet niet dat je altijd wat kan leren
ik van jou, jij van mij, we zijn nog jong en beheersen het
<http://www.youtube.com/watch?v=eXLgK8Amg-c>

Met dank aan Stefano Cara, Jeffrey Roberts, Claudia Marinelli en Francine van Dam (Kunstfactor).

5.2.3 Informele verbanden en de ontwikkeling als kunstenaar

Voor velen is de deelname aan de informele groep van belang voor de ontwikkeling als kunstbeoefenaar. Het is echter geen algemeen gegeven dat deelnemers aan informele groepen als beginner starten om zich na enkele jaren binnen de groep te hebben ontwikkeld tot gevorderd kunstbeoefenaar. Veel kunstbeoefenaars, zowel in de beeldende kunst als in de muziek, dans of het schrijven, stappen in een informeel verband nadat zij er al jaren ervaring en les op hebben zitten. De autodidacten in de rap hebben al jaren dagelijks geoefend voordat ze samen met anderen gaan optreden. Maar ook degenen die instappen met een hoog niveau, geven aan dat het samen spelen en kunst bedrijven bijdraagt aan hun verdere ontwikkeling als kunstbeoefenaar omdat zij tips, inspiratie en uitdaging halen uit de groepsbijeenkomsten. Een lid van het Coornhert Kwartet geeft aan dat het wezenlijk is voor musici om samen te spelen, zo stimuleer je elkaar om ‘muziek te ontdekken, muziek te analyseren [...] , het goed te willen doen en je er voor in te zetten om het goed te laten gebeuren. Als je daarmee bezig bent, krijg je daarna vanzelf een ontwikkeling dat je als musicus ook meer gaat studeren, geconcentreerder gaat studeren en jezelf verbetert.’

Biografieën in de kunst

De geïnterviewden hebben in meerderheid al vele jaren ervaring in hun discipline, zowel binnen als buiten de groep waar ze momenteel deel van uitmaken. In de muziek heeft men in meerderheid als kind les gehad bij een docent, een muziekschool of bij de harmonie. Vijf van de dertien musici in het onderzoek geven aan een bepaalde fase in hun ontwikkeling als autodidact te hebben doorgemaakt. Ze hebben bijvoorbeeld ooit les gehad, zijn als autodidact verder gegaan en wanneer ze tegen grenzen aanliepen, kozen ze wel of niet voor weer les nemen bij de muziekschool of een particulier docent. Twee van de drie mensen uit de hiphop hebben zich als autodidact ontwikkeld in de rap en het beatboxen. Omdat ze vaak al van jongs af aan met muziek bezig zijn, hebben de oudere musici in het onderzoek een decennialange ervaring met muziekbeoefening. Ongeveer een derde van de ondervraagde musici besteedt tien tot vijftien uur per week aan de muziek.

Binnen de beeldende kunst hadden alle gesprekspartners ooit les bij een centrum voor de kunsten, de volksuniversiteit of een particulier docent. Ongeveer een kwart van hen voelt zich minder thuis in het geïnstitutionaliseerde circuit en zocht daarom zijn heil in informele verbanden. Zij vonden bijvoorbeeld de groepen te massaal, hadden meer begeleiding nodig dan ze konden krijgen of voelden zich niet thuis bij de sfeer

en de strakke, schoolse aanpak. Andere respondenten combineren hun deelname aan informele verbanden met les bij instellingen en particuliere docenten. De duur van de ervaring varieert van zes jaar tot meerdere decennia. De intensiteit van de beoefening varieert van circa drie uur per week tot enkele dagen per week.

De respondenten uit de schrijfgroepen hebben allemaal les gehad bij instellingen of een particulier docent. Hun ervaring met het schrijven varieert van twaalf tot meer dan twintig jaar, ze schrijven enkele uren tot enkele dagen per week.

Bij de dans- en theatergroep heeft men tien tot twintig jaar ervaring met dans en toneel. Alle vijf gesprekspartners uit deze groepen hebben les gehad of zijn eerder aangesloten geweest bij een dans- of toneelvereniging. De intensiteit van hun beoefening varieert naar gelang de fase van de voorbereiding van het optreden. In de aanloop naar voorstellingen moet intensief gerepeteerd worden, dan kan de tijdsbesteding oplopen tot enkele dagen per week.

In het verlengde van civil society onderzoek naar mogelijke leereffecten van lidmaatschap van maatschappelijke organisaties, is de deelnemers aan informele verbanden in Alphen aan den Rijn gevraagd in hoeverre zij als gevolg van deelname aan hun groep nog andere vaardigheden opdoen dan het ontwikkelen van hun kunstbeoefening. De genoemde positieve effecten – negatieve effecten kwamen nauwelijks voor – kunnen grofweg onder vijf noemers worden gebracht: het breed inzetten van de vaardigheden als kunstenaar, het opdoen van organisatorische vaardigheden, het met meer gemak naar buiten treden met eigen werk, lering trekken uit het groepsproces en persoonlijke groei.

Allereerst melden verschillende deelnemers dat zij onder invloed van het lidmaatschap van de groep niet alleen de vaardigheden in hun kunstdiscipline hebben verdiept, maar dat zij die ook breder hebben leren toepassen. Zo hebben leden van Gang of Six niet alleen hun eigen danskwaliteiten uitgebouwd, maar ook geleerd anderen te instrueren (workshops geven en incidenteel danslessen overnemen). Enkele deelnemers aan de schrijfgroepen zijn ook gaan schrijven als correspondent voor regionale bladen.

Een tweede categorie vaardigheden is organisatorisch van aard: het draaiend houden van de groep, het vervullen van administratieve taken, het onderhouden van contacten (in het kader van exposities en optredens) en het zorgen voor publiciteit. Respondenten van een koor leggen uit: 'Je moet je ook een beetje verdiepen in de structuur: de functie van voorzitter, er is een commissie die feestjes organiseert. In het klein komen maatschappelijke, bestuurlijke taken om de hoek kijken [...]. Ik heb ook een tijd in het bestuur gezeten. Je moet op een gegeven moment stukjes gaan schrijven voor kranten, dus je vaardigheden daarin worden wel verbreed.' De muzikaal leider van een andere zanggroep deed leiderschapsvaardigheden op: 'Voor mij geldt dat ik daarvoor nooit de muzikale leiding heb gehad over een groep. Dus het was in het begin onwennig. Daar leer ik van. Je moet wat meer analyseren, je moet anders luisteren. Je moet ook advies geven en zeggen dat we het anders doen.'

In verschillende groepen worden leden over de streep getrokken om te exposeren, op te treden en te soleren. Ze overwinnen schroom om met eigen werk naar buiten te treden.

De respondent van een folkgroep: 'Ik zong nooit mee, want ik zei: ik kan niet zingen. Een vriendin zei: je bent muzikaal en dus kan jij wel zingen. Die heeft net zo lang getrokken totdat ik heel zachtjes een beetje meezong. En nu zing ik solo, zo'n speciaal soort liedjes, die ontwikkeling ontstaat. En zo trekken we meer mensen mee, die eerst heel schuchter zitten te zingen en nu uit volle borst mee durven te doen.' De zanger-percussionist van een band: 'De eerste keer dat ik een podium op moest was niet makkelijk. Nu maakt het niet uit hoe groot het publiek is en hoe groot het podium, je gaat er gewoon op staan.' Een aantal respondenten noemt optredens als een positieve ervaring die gunstig uitwerkt. Een bandlid licht toe: 'Het feit al dat je op een podium staat en je ziet mensen genieten van je werk, dat ze het naar hun zin hebben en er aandachtig naar luisteren, dat is heel positief.' Een andere respondent vertelt dat zij door het optreden met de informele groep makkelijker is gaan presenteren voor groepen mensen in de werksituatie. Een van de bandleden meldt dat de optredens hem meer mensenkennis, naamsbekendheid en status hebben gebracht.

Verscheidene geïnterviewden geven aan dat zij door de deelname aan informele verbanden hebben leren samenwerken en omgaan met groepsdynamiek. De respondent uit de kleinkunst en muziek: 'Je leert er van dat je niet altijd de boventoon hoeft te voeren. Je leert er van om deel uit te maken van een goed proces en dat dit ook ontzettend bevredigend kan zijn.' Een bandlid: 'Je gaat in een groep met elkaar om en leert elkaars nukken en dingen accepteren; dat is absoluut zo. Als je het over ontwikkeling hebt: heel veel bandjes klappen door interne ruzie en gezeur. Daar doorheen komen, het is net een huwelijk, is een leerproces.'

Ten slotte ervaren deelnemers dat het lidmaatschap van informele verbanden in de kunst hun niet alleen verder heeft gebracht in de kunstdiscipline en extra concrete vaardigheden heeft opgeleverd, maar dat zij ook een persoonlijke groei hebben doorgemaakt, waar ze de rest van hun leven profijt van hebben. Voor enkele respondenten geldt dat het oppakken van een beeldende discipline hen door een moeilijke fase in het leven heeft geholpen. Met het beoefenen van kunst in de veilige omgeving van de informele groep hebben zij leren loslaten, ontspannen en verder gaan. Andere leden ervaren persoonlijke groei doordat ze zich beter leren uiten en persoonlijke barrières slechten. De spelers van PA vertellen hoe tijdens het repeteren aan personen geschaafd en getrokken wordt om de rol overtuigend te kunnen neerzetten. Door over grenzen te gaan wordt persoonlijke groei bereikt: 'Elk jaar vallen er tranen als iemand tegen een rol aan zit te hikken. Op een gegeven moment is er een avond dat iemand helemaal instort [...]. En daarna zie je iemand groeien [...]. Dat zijn productieve tranen.' Een andere respondent legt uit dat zanggroep waar hij deel van uitmaakt ook een sociale functie heeft gekregen waardoor mensen elkaar maar ook zichzelf beter leren kennen. 'Dat gaat dus veel verder dan dat je alleen maar liedjes met elkaar doet. Dat zit in die vriendschap. Als je niet heel erg gewend bent om jezelf in een gesprek bloot te geven tegenover mensen en je voelt je hier zo veilig dat het gebeurt, dan gebeuren er bijzondere dingen. Dat komt hier voor.'

De door de respondenten genoemde vaardigheden zijn vooral van belang voor de individuele leden en het voortbestaan van de groep, maar ze kunnen ook een verder reikend doel dienen. De opgedane kwaliteiten zijn breder inzetbaar dan alleen de informele verbanden in de kunst en kunnen ook ten dienste staan van burgerinitiatieven op het

sociale en politieke vlak. Dit zijn aanwijzingen dat de positieve leereffecten die sommige auteurs veronderstellen naar aanleiding van het (actieve) lidmaatschap van maatschappelijke organisaties ook gelden voor het lidmaatschap van informele verbanden in de kunst. Zo kan het bestaan van informele verbanden in de kunst een gunstige uitwerking hebben op de sociale samenhang en op het functioneren van de democratie.

5.2.4 De sociale betekenis van informele verbanden in de kunst

Over het algemeen getuigen de geïnterviewden van de grote sociale betekenis van hun groep. Voor veel van hen is de groep een belangrijk deel van hun sociale netwerk en in de meeste groepen staat men elkaar met raad en daad bij. Zo bieden de leden elkaar onderling praktische hulp wanneer dat nodig is (klussen rond het huis, het uitlenen van gereedschap, enz.). In verschillende groepen zijn leden te vinden die elkaar ook in andere situaties regelmatig treffen: bij een (sport)vereniging, vrijwilligerswerk of verjaardagen van gezamenlijke vrienden. Overigens doen veel groepen ook andere dingen gezamenlijk, zoals reizen, theater- of museumbezoek en etentjes. Vaak hebben groepen hebben een 'nazit' met borrel en binnen een aantal groepen nodigen deelnemers elkaar uit voor verjaardagen en andere privéfestiviteiten. In veel groepen worden politieke en maatschappelijke onderwerpen besproken. In bijna alle groepen komen persoonlijke onderwerpen aan bod. Diverse mensen ervoeren de groep als een anker in barre tijden, zoals bij ziekte, scheiding of overlijden van dierbaren. Verschillende mensen roemen de veiligheid van hun groep.

Omzien naar elkaar, ouderen in informele verbanden

In de informele groepen in de beeldende kunst blijven mensen tot op hoge leeftijd meedoen. Uit de interviews rijst het beeld van de informele groep als een sociale omgeving met bijzondere aandacht voor ouderen, die niet alleen voorziet in een behoefte aan artistieke vorming, maar ook aan samenzijn.

Deelnemers aan de teken- en schildergroep van Het Gilde leggen uit: 'Aangezien de mensen wat ouder zijn, heb je toch dat ze wat mankeren, of niet fit genoeg zijn. Het is van: die hebben we ook al weken niet gezien, wat zou er aan de hand zijn? Dan bellen we even op en weten we hoe of wat.' De groep komt ook bewust in de zomerperiode bijeen, ondanks een soms geringe opkomst: 'Er zitten ouderen bij van 70 of 80 jaar. Zij gaan niet met vakantie. Het is dan een heel gemis als de kinderen allemaal weg zijn en de buurt is leeg. Als de donderdagochtend dan ook nog eens wegvalt, zou dat erg jammer zijn.'

Ook de geïnterviewden van de beeldhouwgroep Argilla Pietra beamen dat de betekenis van de groep in het sociale leven van vooral de oudere leden heel belangrijk is: 'We hebben een aantal dames die in de tachtig of negentig zijn. Je merkt gewoon dat dit [het sociale aspect, EvdB] voor hen minstens zo belangrijk is als het werken met de stenen.'

De groep zorgt ervoor dat alle leden kunnen blijven deelnemen: 'Wat gebeurt, is dat mensen opgehaald worden zodat ze in elk geval kunnen komen. We zorgen er met

elkaar voor dat iedereen er kan zijn. Als iemand die altijd ophaalt een keer niet kan, dan regelt iemand anders dat. Dat vangen we op met elkaar.' Ten slotte koopt men ook gezamenlijk materiaal en gereedschap in: 'We gaan wel eens naar Scheveningen om stenen te kopen of gereedschap. Dat doen we ook gezamenlijk. De ouderen hebben geen vervoer, dus die kunnen daar anders niet komen. Dat is deels een sociaal gegeven.' Deelnemers aan de recent opgerichte groep Treffend Textiel bezoeken eens per drie maanden een textielkunstenaar die in een bejaardencentrum woont: 'door haar leeftijd kan ze niet meer zo uit de voeten en kan ze ook niet hier komen, maar we gaan wel bij haar langs om contact te houden en haar het gevoel te geven dat ze nog iets heeft waar ze zich aan op kan trekken.'

Eerder kwam al naar voren dat de groepen relatief klein en duurzaam zijn en veelal een constant ledenbestand kennen. Dit zal een belangrijke verklaring zijn voor de grote sociale betekenis die men aan informele verbanden toekent en houdt mogelijk verband met de manier van rekruteren. Informele groepen ontstaan uit de eigen sociale omgeving, 'via-via' en uit groepen (oud-)cursisten van kunstinstellingen en particuliere docenten. De leden van de groepen sluiten dus wat betreft sociale samenstelling en interesse in de kunst goed op elkaar aan. Velen noemen de deelnemers aan hun groep vrienden, dierbare bekenden of op zijn minst gelijkgezinden in de kunst. Zowel van kleinere als grotere groepen wordt de sociale waarde hoog ingeschat. Zo roemde een van de respondenten van de Stichting PA, de grootste groep in deze verkenning, de veiligheid van de sfeer waarin de theaterproducties tot stand komen. Verder werd de sociale waarde bevestigd door zowel respondenten uit groepen met een lange geschiedenis als mensen uit groepen die nog maar relatief kort geleden zijn opgericht. Ten slotte waren geen verschillen te ontdekken tussen leeftijdsgroepen of sekse in het waarderen van de groep. Jongeren en ouderen, vrouwen en mannen hebben zich in positieve zin uitgelaten over de sociale betekenis van hun groep; zowel een dame van gevorderde leeftijd in een groep beeldend kunstenaars als een jonge keyboardspeler uit een band zagen de wekelijkse bijeenkomst met hun groep als het hoogtepunt van de week.

Sprankelmoment en anker. De sociale betekenis van informele verbanden in de kunst verwoord

Beeldend kunstenaar: 'Ieder mens krijgt natuurlijk het een en ander op zijn bord aan problemen. [Die] kunnen vaak in zo'n groep uitgesproken worden en soms worden er oplossingen gevonden. [...] in je leven zijn sprankelmomenten nodig. Momenten die je energie geven of soms een spiegel voorhouden, die de goede dingen in je aanboren. Dit is een heel belangrijke manier, dit is een beetje zoals de dorpsput. In niet technologisch hoogontwikkelde samenlevingen worden heel veel problemen opgelost als je samen het water komt halen, dat bedoel ik met de put. En dan op een informele manier, vaak wordt op een subtiele manier je leven verrijkt en worden oplossingen aangedragen en krijg je zelf ervaring met hoe je voor een ander iets kunt betekenen.'

Zanger: 'Dit clubje is ook een sociaal gebeuren. Daar genieten we allemaal erg van. Je merkt dat het ook een soort lief-en-leed-functie krijgt. We hebben allemaal onze eigen hoogte- en dieptepunten en dit blijkt een hele goede plek om dat in de marge van het zingen met elkaar te delen. Dat is eigenlijk ook een soort ontwikkeling: het wordt een veel hechtere club. Dat is mede door de muziek, maar ook door wat je met elkaar deelt.'

Bandlid: 'Het voelt eigenlijk als een soort familie. Het is altijd weer leuk om elkaar te zien en je bent dankbaar dat je met elkaar muziek kunt maken. Want het is geweldig om te doen.'

Bandlid: 'Het is voor mij altijd het toppunt van de week. Op zaterdag samen oefenen, dat is echt geweldig.'

Musicus: 'Dus het is ook een vriendschapsclub inmiddels. Je weet privédingen van elkaar. Vangt elkaar op als er iets in de familie is of zo. [...] Ja, ik denk dat het voor ons ook allemaal een homecoming is, als we met elkaar zijn.'

Musicus: 'Het vermeerdert geluk. Dat doet het echt.'

5.2.5 Betekenis voor Alphen aan den Rijn: externe effecten

Hoewel de meeste informele verbanden in de kunst in Alphen een intern gerichte doelstelling hebben, namelijk het gezamenlijk beoefenen van een kunstdiscipline, betekent het niet automatisch dat de groepen alleen betekenis hebben voor de individuele leden. De groepen treden naar buiten met voorstellingen, tentoonstellingen, exposities en bijdragen aan (kunst)evenementen. Enkele groepen treden op of exposeren voor charitatieve doeleinden, in bejaardentehuizen en asielzoekerscentra. Dit maakt ook de Alphense gemeenschap en de regio daaromheen deelgenoot van wat men in informele verbanden presteert en het verrijkt het kunstaanbod in Alphen en omstreken. Verder hebben de groepen een belangrijke plaats in het sociale netwerk van mensen en zijn de deelnemers in andere circuits actief (verenigingen, instellingen, vrijwilligerswerk, enz.). Deze inbedding van informele verbanden in grotere sociale netwerken en de verbinding met formele verbanden duiden op een bijdrage van informele groepen aan de sociale samenhang in Alphen.

5.3 Slotbeschouwing: de betekenis van informele verbanden in de kunst

Onze speurtocht naar informele kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn bracht zeventig informele verbanden in beeld. Deze verbanden zijn getraceerd via een sneeuwbalmethode. Het beginpunt bestond uit gesprekken met sleutelfiguren en oproepen in lokale kranten. Op basis van gesprekken met leden van 23 informele verbanden is meer over het feitelijk functioneren hiervan bekend geworden. Het aantal van zeventig informele verbanden is vermoedelijk een forse onderschatting, zo doet althans een doorberekening op basis van het aandeel personen dat in bevolkingsonderzoek aangeeft in informeel verband aan kunstbeoefening te doen vermoeden. Daarom is het helaas niet mogelijk een uitspraak te doen over de representativiteit van de 23 verbanden voor alle informele kunstbeoefening in Alphen,

maar waar over het functioneren van dergelijke verbanden nog niets bekend was, biedt deze informatie in elk geval een eerste kennismaking.

De onderzochte Alphense informele verbanden in de kunst zijn kleinschalig en duurzaam. Daarmee lijkt het onjuist te veronderstellen dat mensen zich informeel verbinden omdat ze vrijblijvendheid zoeken. De kleinschaligheid en duurzaamheid van de groep maakt de banden in informele groepen mogelijk duurzamer dan de banden die men in instellingen of verenigingen smeedt. Dit is een relevant vertrekpunt voor verder onderzoek. De veronderstelde vrijblijvendheid wordt ook tegengesproken door het gegeven dat men binnen veel groepen onderlinge afspraken maakt, dat groepen vaak een vaste dag in de week samenkomen om te oefenen en verplichtingen aangaan, zoals optredens en exposities, waarvoor ze moeten studeren of werk inleveren.

Al lijken mensen niet op zoek te zijn naar vrijblijvendheid in informele verbanden, zij zoeken wel de vrijheid om hun liefhebberij naar eigen inzicht uit te oefenen en op een andere manier te werken dan in verenigingen en instellingen. In informele verbanden worden soms stijlen en disciplines beoefend die in het reguliere kunstcircuit onderbelicht blijven. Toch rijst uit het onderzoek niet het beeld op van informele groepen als contracircuit of tegenbeweging van het formele aanbod. Voor het grootste deel van de respondenten heeft het formele aanbod een rol gespeeld bij hun ontwikkeling als kunstenaar, en in sommige gevallen doet het dat nog steeds. Een aantal respondenten combineert het lidmaatschap van een informeel verband met deelname aan het formele aanbod.

Verder is het een misvatting te veronderstellen dat informele groepen bij uitstek voor beginnende kunstbeoefenaars een omgeving bieden waarin zij zich in alle vrijblijvendheid kunnen bekwamen in hun discipline. Hoewel beginnende kunstbeoefenaars in diverse groepen welkom zijn, zijn er ook groepen waar juist alleen gevorderde kunstbeoefenaars terecht kunnen. In een enkele muziekgroep van gevorderd niveau moeten nieuwkomers auditie doen en in een van de beeldhouwgroepen moeten deelnemers zelfredzaam zijn en zonder aanwijzingen van een docent aan de slag kunnen. De term informeel geeft niet het niveau van de kunstbeoefening aan. Er zijn groepen beginnende kunstbeoefenaars, groepen waar beginners en gevorderden samen optrekken en groepen die op hoog niveau actief zijn, zoals het Coornhert Kwartet dat al twintig jaar samen speelt en optreedt met moderne klassieke muziek.

Hybriditeit is een belangrijk kenmerk van de in beeld gebrachte informele verbanden. Ze nemen uiteenlopende gedaanten aan en combineren soms eigenschappen waardoor ze niet makkelijk in één categorie te plaatsen zijn (een groep is informeel georganiseerd maar begeeft zich ook op de markt, een groep biedt plaats aan zowel amateurs als professionals, enz.). Minstens een kwart van de groepen beantwoordde niet helemaal aan de definitie die bij aanvang van het onderzoek werd geformuleerd. Het beeld van de informele groep als geïsoleerd vriendenclubje dat wekelijks binnen de muren van de huiskamer samenkomt, is maar een beperkt deel van het verhaal. Verschillende groepen hebben sterke banden met het verenigingsleven, worden gefaciliteerd door het opbouwwerk (bijvoorbeeld door de oefenruimte te huren voor een vriendenprijs), hebben op den duur zelf een stichtingsvorm aangenomen of begeven zich op de markt met lesaanbod. Kortom, de gevonden groepen bewegen zich in het privé-circuit van mensen, maar

ook op het middenveld en op de markt. Daarnaast zijn er groepen waar amateur en professional samen optrekken. Ten slotte zijn de informele groepen onderling zeer verschillend wat betreft de organisatie van de activiteiten. Naast de wekelijkse huiskamergroep zijn er groepen die veel minder frequent samenkomen, netwerken met min of meer vaste kerngroepen (rap) of groepen met onregelmatige samenkomsten (duo kleinkunst, muziekgroep).

Zijn informele verbanden in de kunst een nieuw verschijnsel dat mogelijk in de toekomst aan aantrekkingskracht zal winnen of is deze informele vorm van associëren van alle tijden? Er is een 'informaliseringstrend' in de deelname van Nederlanders aan recreatieve activiteiten waargenomen. Die groei was echter vooral toe te schrijven aan een toename van sportbeoefening in informele verbanden; de beoefening van creatieve en culturele activiteiten in informeel verband liet geen significante stijging zien (Van Ingen en Dekker 2009). Hoewel ons materiaal over kunstbeoefening in informeel verband het heden betreft, permitteren we ons toch de vrijheid om op basis van de Alphenese bevindingen enige gedachten over de toekomst te formuleren. Informele verbanden in de kunst hebben een aantal kenmerken die maken dat ze mogelijk in de toekomst zullen toenemen. Een groeiend zelfbewustzijn en groeiende zelfredzaamheid van burgers, mede onder invloed van een hoger opleidingsniveau, biedt een goede voedingsbodem voor het ontstaan en blijven bestaan van informele verbanden in de kunst. Analooq aan het ontstaan van 'do-it-yourself'-initiatieven op het middenveld zal dit leiden tot het zoeken naar eigen alternatieven voor het bestaande aanbod van kunstbeoefening bij verenigingen, instellingen en particulieren. Dat zelfontwikkelde aanbod in informele groepen heeft als voordeel boven veel traditionele verenigingen of instellingen dat de lijnen kort zijn, mensen veel directer zeggenschap hebben over hun activiteiten en minder tijd en energie hoeven te steken in rompslomp (bardiensten enz.). Dit geeft informele verbanden ook een grote wendbaarheid om in te spelen op maatschappelijke veranderingen. De kleinschaligheid en veelvormigheid biedt de mogelijkheid om op een lijn te blijven met de interesse en behoeften van burgers. De gegroeide zelfredzaamheid ten spijt, laat de verkenning in Alphen aan den Rijn echter ook het belang zien van de faciliterende functie van verenigingen, instellingen en het opbouwwerk voor het ontstaan en voortbestaan van informele verbanden in de kunst. Het gedijen van een informele sfeer in de kunst kan niet los worden gezien van het formele aanbod.

Geraadpleegde personen³

Ammerlaan, Gerard van (22-1-2009)
Berkel, Svengard van (1-4-2009)
Boer, Ada (26-3-2009)
Breek, Jaap (19-1-2009)
Broek, Willem van den (22-1-2009)
Brummer, Piet (19-1-2009)
Buckly, Pol (12-10-2009)
Buisman, Rob (9-4-2009)
Cara, Stefano (12-10-2009)
Dechering, Harrie (19-1-2009)
Depyper-Delbaere, Nicole (6-4-2009)
Egdom, Joke van (17-3-2009)
Fraterman, Theo (19-1-2009)
Ghijsels, Corrie (24-3-2009)
Gouweloos, Loes (24-3-2009)
Haidari, Samir (26-10-2009)
Hazebroek-Buijs, Ien (26-3-2009)
Helm, Jeannette van der (26-3-2009)
Hiemstra, Tineke (24-3-2009)
Houdijk, Ingeborg (9-4-2009)
Houdijk, Marjolijn (9-4-2009)
Hullenaar, Maria van 't (26-3-2009)
Jager, Jeanette de (22-1-2009)
Kam, Tine van der (26-3-2009)
Kok, Lia de (26-3-2009)
Kooij, Ria van der (17-3-2009)
Kozijnzen, Fia (1-4-2009)
Krogt, Ine van der (26-3-2009)
Kruistum, Peter van (9-4-2009)
Lammers, Aleid (26-3-2009)
Maletsky, Arne (1-4-2009)
Mol, Marina de (17-3-2009)
Naus, Annerie (1-4-2009)
Nederpeld, Elly (17-3-2009)
Pagie, Martin (1-4-2009)
Peters, Dick (26-3-2009)
Plat, Victor (16-4-2009)
Radstake, Kim (28-1-2009)
Revier, Didy (26-3-2009)
Rijkwijk, Nubia van (9-4-2009)
Schlüter, Margreet (28-1-2009)

Silanou, Genera (12-10-2009)
Sluizemann, Marco (26-3-2009)
Smids, Ron (26-3-2009)
Snel, Maria (26-3-2009)
Steutel-Van Eck, Paula (6-4-2009)
Stok, Arthur (26-3-2009)
Ubert, Nancy (28-1-2009)
Verhoeven, Joke (1-4-2009)
Waalewijn, Pieter (9-4-2009)
Wersch, Anju van (17-3-2009)
Wigmans, Marianne (1-4-2009)
Zoutman, Rento (20-1-2009)

Bijlage Impressie van het informele kunstcircuit in Alphen aan den Rijn⁴

beeldend

Aquarelleren o.l.v. Tineke Hiemstra
Argilla Pietra (beeldhouwen)
Avalon
Beeldhouwen (anoniem)
De Bronquilters
Compagnie Bizarre (beeldhouwen)
Schildersduo in Kerk en Zanen
Scrapbook groep rond Croptime
Tekenen en schildergroep o.l.v. Maria van 't Hullenaar
Tekenen en schildergroep Westerhove van Het Gilde
Text 99
Text 2000
Treffend Textiel

dans

Black Steel (multiculturele streetdance)
Gang of Six (modern)
Hawaiï dansgroep
Molukse dansgroepen (traditioneel, voor verschillende leeftijdsgroepen is een aparte dansgroep)
Turkse Volksdansgroep (Halay & Zeybek-Efe groep van de Haagse studentenvereniging EurAsia heeft drie leden uit Alphen, de rest is van buiten, is waarschijnlijk niet puur informeel)

nieuwe media

geen

muziek

Accordeonorkest
Big Boet
Blue Motion (jazz)
De Borrelnoten (zang)
Chain reaction (covers)
Coornhert Kwartet (modern klassiek)
Cover your Ears
Coverband Van Oosterhout

Delfsblauw
Differentz
Duo piano, songteksten, kleinkunst
5thday (rock/punk)
Edin, Salah, rappers rond Salah Edin
Floccinaucinhilipilification
Funkalicious Collective
Gilde Orkest
Haidari Brothers (Afghaans)
Indiase muziekgroep(en)
Intuned
Jedidah
Kenzy Boys, Tastic (rap, ook skate en graffiti)
Koest, June
køll
De Kreunende Sluisdeuren (shantykoor)
Mensergerjeniet (ska)
Mochino (rap, individueel/groep)
Murphy's Law
Or (Klezmer)
Piosenka (koor)
Post Mortem Spasm
Pseudonym
The Qxs
Saz-beoefenaars (ad hoc groep)
Shadex, Buck en Genera (hiphop)
Sheep and Guitar
Shy
Smoking Hazard
Solid
Sowieso
Tifagroep Alphen (Molukse trommels)
TrisCeltics (Ierse en Schotse Folk)
The Undefined
Uncle Nobby (Ierse Folk)
Vocal Vanilla (zang, close harmony)
Voorwaarts

Noten

- 1 *Alphen cc*; Witte Weekblad website (bericht op www.wcho.nl/ww-ar, geplaatst 12 februari 2009); *AD Groene Hart*, 14 februari 2009; *De Alphenaar*, 17 februari 2009; Gemeente Alphen (bericht op www.Alphen.com, geplaatst 19 februari 2009); *Witte Weekblad*, 25 februari 2009.
- 2 We hebben navraag gedaan bij de Afghaanse Vereniging, de Stichting Somalische Cultuur, de Turks Islamitisch Culturele Vereniging, de Stichting Dewan Maluku Jajasan Kaju Putih en de Marokkaanse Islamitische Culturele Vereniging. Daarnaast hebben we mensen van de wmo-uitvoeringsorganisatie voor zorg en welzijn Participe en de Stichting Meander geraadpleegd.
- 3 In deze lijst zijn de mensen opgenomen met wie een interview is afgenomen. De mensen die alleen telefonisch zijn geraadpleegd in het kader van de zoektocht naar informele groepen in Alphen zijn niet in de lijst opgenomen.
- 4 Deze lijst pretendeert niet volledig te zijn voor het aantal bestaande informele verbanden in de kunst in Alphen aan den Rijn. Het is een impressie van de reikwijdte van het informele kunstcircuit in Alphen op basis van ons onderzoek. In de tijd tussen het veldonderzoek en de publicatie van dit boek kunnen sommige informele verbanden zijn opgeheven en andere, nog onvermelde verbanden zijn opgericht. In de eerste paragrafen wordt onze aanpak van de zoektocht en de oogst aan informele verbanden uiteengezet. Daar wordt ook gewezen op de soms vloeiende lijnen tussen informele verbanden, verenigingen en lesaanbieders. In dit onderzoek is niet rigide vastgehouden aan de werkdefinitie van informele verbanden. Er zijn ook enkele verbanden opgenomen die (inmiddels) geen puur informeel verband meer zijn, maar een vereniging, stichting of lesaanbieder. Dat betekent dat er enige overlap kan zijn met de inventarisaties in andere hoofdstukken van dit boek.

6

Kunstbeoefening op de particuliere markt

Jan Ensink, Sanne van den Hoek, Marie-José Kommers en Marlies Tal
(Cultuurnetwerk Nederland)

6	Kunstbeoefening op de particuliere markt	241
6.1	Het particuliere aanbod in beeld	243
6.2	Landelijke gegevens over het particulier aanbod	243
6.2.1	Particuliere docenten en scholen	243
6.2.2	Overige particuliere aanbieders	246
6.3	Het particuliere aanbod in Alphen aan den Rijn	252
6.3.1	Lesaanbod muziek	253
6.3.2	Lesaanbod dans	257
6.3.3	Lesaanbod theater	264
6.3.4	Lesaanbod beeldend	264
6.3.5	Lesaanbod literaire vorming	267
6.3.6	Lesaanbod audiovisueel	267
6.3.7	Oefenruimtes, podia en expositieruimtes	268
6.3.8	Festivals	270
6.3.9	Samenvatting en conclusies Alphen aan den Rijn	271
6.4	Slotbeschouwing	274

6.1 Het particuliere aanbod in beeld

Er is een groot particulier aanbod ter ondersteuning van de kunstbeoefening in de vrije tijd. Behalve educatief aanbod omvat dat ook mogelijkheden om aan kunstbeoefening te doen in de vorm van verhuur van ruimtes. Dit particuliere circuit is een amalgaam van kleine en grote zelfstandige instellingen en zelfstandige docenten, dat geen overheidssubsidie ontvangt en dat zich niet richt naar overheidsbeleid en -doelstellingen. De omvang van het particuliere circuit is een groot vraagteken, want er zijn geen bruikbare landelijke inventarisaties beschikbaar. De beschrijving van de beschikbare landelijke informatie is daarom beperkt van omvang (§ 6.2). Achtereenvolgens komen zelfstudie, afstandsonderwijs, mogelijkheden via internet, de particuliere topopleidingen en de actieve vakanties met kunstbeoefening aan bod. Naast deze specifieke mogelijkheden zijn er vele particuliere muziek- en dansscholen, particuliere instellingen met cursusaanbod op andere kunstgebieden, en particuliere docenten. Bij gebrek aan dekkende landelijke gegevens worden vervolgens de particuliere aanbieders in Alphen aan den Rijn zo goed mogelijk in kaart gebracht (§ 6.3).

6.2 Landelijke gegevens over het particulier aanbod

6.2.1 Particuliere docenten en scholen

Amateurkunst is bij uitstek een particuliere bezigheid. Ook de eerste initiatieven op het gebied van de zogenaamde volksopvoeding, kunsteducatie en kunstverenigingen in de negentiende eeuw, waren particuliere initiatieven. Vaak waren dit genootschappen (de voorlopers van de huidige particuliere fondsen) die zich richtten op bevordering van het algemene volksgeluk. De overheid heeft meestal veel later medeverantwoordelijkheid genomen voor dit soort voorzieningen, met als hoogtepunt de jaren zeventig van de vorige eeuw. Maar er zijn ook voorbeelden van vroege overheidsbetrokkenheid: zo is de Maastrichter Muziekschool al in 1882 opgericht als stedelijke muziekschool.

Er zijn niet of nauwelijks gegevens bekend over aantallen particuliere instellingen op het gebied van kunstbeoefening in de vrije tijd. De Nederlandse Stichting voor de Statistiek schat in 1988 (NSS Marktonderzoek 1988) in dat er ruim 23.000 organisaties actief zijn op het gebied van kunstbeoefening. Naar schatting werden er in het seizoen 1985/'86 ruim 340.000 voorstellingen en/of exposities georganiseerd. Deze activiteiten werden zo'n 36 miljoen keer bezocht.

In 1993 deed de Vereniging voor Kunstzinnige Vorming (VKV, inmiddels gefuseerd met Kunstconnectie) een poging de omvang van de particuliere muzieksector vast te stellen, waarbij men zelf aangaf dat de basis van de berekeningen zeer wankel is. Men legde gegevens uit het SCP-bevolkingsonderzoek uit 1987 naast eigen gegevens van de achterban en naast gegevens van de Nederlandse Toonkunstenaarsbond uit 1991. In de sector zelf waren toen 5900 muziekdocenten werkzaam, voor 218.000 leerlingen. Uit de enquête wordt afgeleid dat er ongeveer 7000 particuliere muziekdocenten zijn met ruim 70.000 leerlingen. AVO'87 leverde een totaal op van 730.000 muziekleerlingen. Dat zou betekenen dat er nog zo'n 350.000 muziekleerlingen les krijgen binnen muziek-

verenigingen en het grijze circuit. De totale particuliere muzieksector zou in deze berekening een half miljoen leerlingen tellen (vkv 1993). Later kwam Kunstfactor (2008) eveneens met een schatting van 500.000 kunstbeoefenaars die les volgen buiten de centra.

Naast algemene muziekscholen zijn er in met name het particuliere circuit ook gespecialiseerde muziekscholen. Zo bestaan er tientallen drum- of slagwerkscholen. Op www.slagwerkwereld.com staan een vijftigtal particuliere drumscholen, op een totaal van ongeveer 250 aanbieders van drumles, voor het overige merendeels gesubsidieerde muziekscholen en centra voor de kunsten. Afgaande op <http://muziekonderwijs.startpagina.nl/> zijn er bijvoorbeeld ook specifieke gitaar- en zangscholen, maar voor de meeste instrumenten en zang zijn de aanbieders vooral algemene muziekscholen of particuliere docenten.

In opdracht van de Nederlandse Beroepsvereniging voor Danskunstenaars (NBDK) is onderzoek verricht naar de particuliere dans- en balletscholen (Buys 1995). Er waren toen 400 geregistreerde scholen, maar het totale aantal zou het dubbele kunnen zijn. Er is echter een aanzienlijk verloop, en verreweg de meeste scholen zijn eenmanszaken. Het aantal cursisten van particuliere scholen wordt in dit onderzoek geschat op 80.000. Jolanda Keurentjes (adviseur dans bij Kunstfactor) schat dat er in Nederland zo'n 500 dansscholen zijn. 5000 dansdocenten en –begeleiders geven daar gemiddeld vijf danslessen per week aan gemiddeld vijftien cursisten. Deze schatting van 500 dansscholen zou aan de lage kant kunnen zijn als we de cijfers van een aantal beroeps- en brancheorganisaties voor dansscholen en -docenten in acht nemen. Dancemasters, vereniging voor dansscholen en dansleraren, zegt op haar website dat er ruim 200 erkende dansscholen voor ballroomdancing zijn en nog een te verwaarlozen aantal niet-erkende dansscholen. Salsa.nl, een internetportaal voor latin dans, zegt een totaaloverzicht van alle latindansscholen te hebben en op 19 juni 2009 stonden daar 222 latindansscholen vermeld. Diverse bronnen, waaronder de Gouden Gids en Startpagina, geven lijsten van balletscholen in Nederland en de aantallen variëren van 200 tot 300 balletscholen in Nederland. Bij elkaar opgeteld zou dit betekenen dat er waarschijnlijk eerder 600 tot 700 dans- en balletscholen voor stijldansen, latin en ballet zouden zijn in Nederland. Een tweede probleem bij het in kaart brengen van het particuliere aanbod van danslessen is de vraag of danslessen als kunstbeoefening of als sport gezien worden en daarmee al dan niet onderwerp van dit onderzoek zijn. Dansscholen voor ballroomdansen bijvoorbeeld, zijn aangesloten bij organisaties voor de danssport. Uit een onderzoek door TNS NIPO (Brouwer en Heesbeen 2007) naar de motivaties van de amateurdansers zelf, blijkt dat 57% van de ondervraagde amateurdansers dans als sport ziet en 25% dans als gelegenheid tot expressie ziet. De meest genoemde motivaties om te dansen zijn het plezier en de lichaamsbeweging die men door dansen ondervindt. Daarnaast worden sociale contacten, ontspanning, expressie, passie en met muziek bezig zijn genoemd als motivaties om te dansen. Uit dit onderzoek blijkt dat de sociale contacten en ontspanning vaker genoemd worden bij dansers die ballroom, latin of internationale dansen beoefenen en dat expressie vaker genoemd wordt door amateurdansers die aan theaterdans doen, waaronder ballet.

In een verkenning of en hoe gesubsidieerde en particuliere aanbieders van kunst-educatie kunnen samenwerken (De Vries 2006/2008) wordt door de achterban van Kunstconnectie, de gesubsidieerde centra, ingeschat dat het aandeel van het particuliere aanbod ergens tussen de 50% en 75% van de markt ligt. Karakteristiek voor de particuliere sector noemt men de nadruk op lessen en cursussen en het snel(ler) inspelen op veranderende publieksbehoeften. De gesubsidieerde instellingen hebben een veel diverser aanbod in vorm en inhoud, maar zijn ook minder flexibel doordat ze gebonden zijn aan regelgeving en subsidies. De tariefstelling loopt in beide sectoren zeer uiteen en is niet duurder of goedkoper per sector als geheel, zo wordt geconstateerd. De structurele financiering wat betreft het buitenschoolse aanbod bij de gesubsidieerde centra is in de afgelopen jaren afgenomen of zelfs gestopt, in dat opzicht wordt het onderscheid met de particuliere sector minder groot.

Indirect is er ook het een en ander af te leiden door het SCP-bevolkingsonderzoek naar kunstbeoefening (tabel 6.1) naast andere gegevens te leggen. Net als in andere jaren volgde in 2007 circa 16% van de bevolking daar les in, ofwel circa 2,4 miljoen mensen. Wetende dat de centra voor de kunsten in dat jaar 476.000 leerlingen en cursisten telden (CBS 2009a), betekent dit dat de overige aanbieders van buitenschoolse kunsteducatie ruim 1,9 miljoen leerlingen en cursisten hebben. Een deel daarvan is in handen van de andere in hoofdstuk drie onderzochte instellingen, maar dat zijn geen grote aantallen. De particuliere aanbieders van les op het gebied van kunstbeoefening, zowel particuliere instellingen als particuliere docenten, zouden volgens deze berekening dus tussen de 1,8 en 1,9 miljoen leerlingen bedienen. Deze berekening moet echter met grote reserve worden bekeken. De gegevens kunnen niet zonder meer op een lijn worden gesteld.

Tabel 6.1

Kunstbeoefening in de vrije tijd, in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan kunstbeoefening doet, zonder grafisch werk op computer	38	42	44	42
aandeel van de bevolking dat aan kunstbeoefening doet, met grafisch werk op de computer	38	42	46	44
aandeel van de bevolking dat les volgt	15	16	16	16
aantal disciplines kunstbeoefenaar	1,5	1,7	1,4	1,4

Bron: Van den Broek (2009)

Het recente aanvullend onderzoek van het SCP op AVO'07 levert voor het eerst nauwkeuriger gegevens op (Van den Broek 2010a). Aan mensen die les volgden is om nadere details gevraagd, onder meer bij welk type aanbieder zij precies les hebben gevolgd. Dit levert een betrouwbaarder beeld op van de verhoudingen tussen de verschillende lesaanbieders (tabel 6.2). De bovenste rij met 'kunstbeoefening totaal' geeft het percentagele

aandeel van de verschillende vormen van lesdeelname door kunstbeoefenaars (binnen het totaal van 37% van de kunstbeoefenaars die les volgt). De rijen daaronder geven een uitsplitsing per discipline van het totaal, waarbij dubbel tellingen mogelijk zijn en de percentages dus niet een som van 100% opleveren.

Tabel 6.2

Lesdeelname in kunstbeoefening in de vrije tijd, in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 16 jaar en ouder, naar discipline, 2007 (in procenten van de deelnemers)

	vereniging	centrum voor de kunsten	particuliere school of docent	volks-universiteit	buurthuis	schriftelijke cursus	digitale cursus	anders
kunstbeoefening totaal	14	19	40	3	5	3	3	11
muziek	8	16	32	0	3	3	3	3
muziekinstrument	5	24	38	0	0	5	3	3
zingen	11	5	19	0	3	-	-	0
dans	40	11	39	3	6	-	-	0
beeldende kunst	2	7	10	2	1	0	0	6
foto, film, digitaal	2	7	10	2	1	0	0	6
creatief schrijven	0	1	1	0	6	2	1	4

Bron: Van den Broek (2010a)

Het particuliere circuit blijkt verreweg de grootste speler te zijn in het lesaanbod. Ongeveer 40% van de lesdeelname vindt plaats bij een particuliere instelling of docent(e). De centra voor de kunsten (muziekscholen, creativiteitscentra en gecombineerde instellingen) hebben een kleine 20% van de markt. Verenigingen komen met een aandeel van 14% op de derde plaats. Alle andere aanbieders hebben slechts een klein aandeel van enkele procenten; onder deze 'kleintjes' zijn de buurthuizen (het sociaal-cultureel werk) koploper met een aandeel van 5%.

Bij zingen, dans en creatief schrijven zijn de verhoudingen echter nogal afwijkend. Zangen dansles vinden veel meer plaats binnen de verenigingen dan in een centrum voor de kunsten, dansles in verenigingen is zelfs iets omvangrijker dan in het particuliere circuit. Bij creatief schrijven springt het buurthuis eruit met verreweg het grootste aantal lesvolgers, vervolgens schriftelijke cursussen respectievelijk centra en particuliere aanbieders. Onbekend is in welke verhoudingen het particuliere circuit fiscaal gezien wit, grijs of zwart is. Dat maakt voor publieksdeelname ook niet uit, maar speelt wel een rol bij schattingen en vergelijkingen van de tarieven in het particuliere en in het gesubsidieerde circuit.

6.2.2 Overige particuliere aanbieders

Er zijn uiteenlopende mogelijkheden om bij particuliere aanbieders met kunstbeoefening bezig te zijn en zich daarin verder te bekwamen. In de vorige paragraaf zijn de

particuliere instellingen en docenten behandeld. Er zijn nog enkele categorieën van particulier aanbod te onderscheiden. Een veel voorkomende manier is zelfstudie via boeken, internet of audiovisuele middelen. Afstandsonderwijs is een vorm van onderwijs waarbij een instelling of docent de zelfstudie stimuleert door middel van speciaal ontworpen materiaal dat, zonder persoonlijk contact, via toegezonden teksten, audiovisuele programma's, computerprogramma's of andere media beschikbaar wordt gesteld, met de mogelijkheid om tussentijds door middel van opdrachten en oefeningen, kritiek en advies te krijgen over de leervorderingen. Op deze manier is het mogelijk om in de vrije tijd op eigen tempo een zelfstudie te doen. Een recente vorm van zelfstudie, die in aanzet nog individueel is, maar steeds meer een interactieve communitystructuur krijgt, is het digitale forum. Vooral bij digitale fotografie en video is dit een omvangrijke en succesvolle vorm, waarbij men op gespecialiseerde websites (à la Flickr, YouTube) zijn/haar eigen foto's of ander materiaal kan plaatsen en commentaar ontvangt en geeft op elkaars werk.

Les- en instructiemateriaal voor zelfstudie

Om enig idee te krijgen van het aanbod van boeken, cd's en dvd's als les- of instructiemateriaal op het gebied van kunstbeoefening, is de website van bol.com geraadpleegd. Bol.com is naar eigen zeggen de grootste mediawinkel van Nederland en biedt twee miljoen artikelen aan, zowel nieuw als tweedehands. De categorie Kunst en cultuur is niet meegenomen, omdat dit vooral kunstbeschouwelijk materiaal is. Ongetwijfeld vormt de kunstgeschiedenis een belangrijke inspiratie- en studiebron voor wie in de vrije tijd aan kunstbeoefening doet, maar dit is een verder moeilijk te bepalen deel van de functie en het gebruik van deze categorie. Er is hier een klein aandeel expliciet instructiemateriaal, maar dit komt ook terug in wel door ons getelde categorieën.

Bij de dvd's is gezocht bij 'hobby's en ontspanning', waarbij van de gevonden 355 titels nog geen tien relevant waren: één over streetdance, één over jumpen, één over schminken en vijf karaoke-dvd's. Wat betreft software zijn er 171 relevante titels te vinden, respectievelijk bij fotobewerking (45), fotopresentatie (20), videobewerking (42) en muziek (42). Bij boeken is 'sport en hobby' de relevante categorie. In onze steekproef zijn alleen de Nederlandstalige uitgaven geteld omdat een integrale raadpleging niet mogelijk is en de Engelstalige afdeling ook wat anders is ingedeeld. De volgende aantallen werden gevonden. De subcategorie 'fotografie en film' (608) bevatte ongeveer 150 instructieboeken, grotendeels thematisch (naakt, landschap, portret), maar ook over bediening van specifieke camera's (ongeveer een kwart). 'Knutselen en handwerken' (1209) bestaat vrijwel geheel uit instructieboeken, ofwel over technieken (knippen, boetseren, handenarbeid) ofwel over materialen (hout, wol, papier, deeg). Bij 'mode' (114) gaat het om kledingadviezen, niet om het zelf maken. 'Muziek' (46) bevat evenmin instructie- of leerboeken. 'Tekenen en schilderen' is de grootste subcategorie (1502) waarvan bij telling van de eerste 200 ongeveer driekwart instructieboeken voor allerlei technieken en materialen betrof. Onder meer subcategorieën als aquarelleren (104) en kalligrafie (74). Daarnaast is er een subcategorie 'hobby en sport, overig', met boetseren (37), handenarbeid (510), kralen (36) en sieraden (50). Ter vergelijking met andere hobby's: de subcategorie 'paardensport' bevatte 271 titels, 'vechtsport' 34 en 'balspelen' 389.

De disciplines beeldend en audiovisueel hebben verreweg het grootste aanbod aan zelf-studiemateriaal bij deze aanbieder, zowel bij de boeken als bij de software. Het aanbod overtreft sport ruimschoots. Muziek heeft een beperkt aanbod en de podiumkunsten en literatuur komen niet of nauwelijks aan bod.

Deze uitkomsten zijn globaal in lijn met de getalsverhouding tussen de beoefenaars in de verschillende disciplines en met de aard daarvan. Alleen muziek wijkt sterk af: er is weinig materiaal beschikbaar, terwijl het aantal muziekbeoefenaars een veelvoud is van overige kunstbeoefenaars. Kennelijk zijn zingen en een instrument bespelen geen disciplines die men leert met behulp van boeken of dvd's: dit in tegenstelling tot beeldende of audiovisuele toepassingen.

Wat tijdschriften betreft, is een indicatie dat de infotheek van Kunstfactor ruim 100 tijdschriftabonnementen heeft. Men denkt dat dit zeker niet alle Nederlandse tijdschriften op kunstbeoefening gebied zijn, maar wel het grootste deel ervan.

Afstandsonderwijs

Door het aanbod van instellingen voor afstandsonderwijs aan de hand van hun websites in kaart te brengen, is een overzicht samengesteld van de mogelijkheden die het afstandsonderwijs biedt voor de kunstbeoefenaars in Nederland.

Zeven instellingen bepalen het beeld van afstandsonderwijs in Nederland: het Nederlands Talen Instituut (NTI), De Leidse Onderwijs Instellingen (LOI), De Open Universiteit, Teleac/NOT, Afstand Leren, de Nationale HandelsAcademie (NHA) en Studieplan. De Open Universiteit en Afstand Leren worden verder buiten beschouwing gelaten omdat er geen kunstbeoefening in het aanbod zit.

De andere vijf instellingen gebruiken grotendeels dezelfde methodes, meestal in gecombineerde vorm: het zogenaamde *blended learning*. Bij elke instelling kan op elk moment worden begonnen met een thuisstudie, kan worden gestudeerd in eigen tempo, is er lesmateriaal in de vorm van boeken om te bestuderen en een elektronische werkomgeving om vragen te stellen en tests te maken. Naast het schriftelijk lesmateriaal voor zelfstudie is het aspect van contact met een docent of medestudent (in de vorm van elektronische leeromgeving of bijeenkomst) inbegrepen. Alleen de cursussen van Teleac zijn volledig gebaseerd op zelfstudie door middel van filmpjes en aanwijzingen op de computer.

NTI, LOI, NHA en Studieplan hebben een zeer vergelijkbaar aanbod. Deze vier instellingen bieden beroepsopleidingen en cursussen aan. Via schriftelijke informatie en materiaal kan de thuisstudent zichzelf de technieken eigen maken. De cursussen variëren van taalcursussen tot computercursussen, waarbij de hobbycursussen het meest interessant zijn voor het aanbod voor amateurkunstenaars. Alle vier instellingen bieden cursussen aan in de disciplines beeldend (tekenen, schilderen, mode, grafisch ontwerpen en interieurdesign), muziek (instrument bespelen), audiovisueel (fotografie en digitale beeldbewerking) en literair (verhalen schrijven). NTI biedt ook een zangcursus aan; LOI biedt cursussen studio- en geluidstechniek, videobewerking en games maken; theater en dans komen niet voor in het aanbod. Teleac biedt op het vlak van kunstbeoefening alleen cursussen beeldhouwen, boetseren, ruimtelijk werken en edelsmeden. Opvallend aan het aanbod van het afstandsonderwijs is dat er relatief veel is in mode, interieurdesign en creatief schrijven, terwijl dit elders maar erg weinig wordt aangeboden.

Internet en community's

Naast de zelfstudiematerialen die men kan bestellen in de vorm van boeken, cd's en dvd's is er een groeiend aantal websites met instructiemateriaal, onlinecursussen en voorbeelden in tekst, beeld en geluid. In veel gevallen zijn de onlinelessen gratis. Dit is met name het geval bij de lessen beeldende en audiovisuele vorming, de grootste categorieën in het online-aanbod. Ook hier is minder aandacht voor de podiumkunsten. Wij hebben slechts enkele websites gevonden met tips voor dans of theater. Er zijn wat meer websites met muzieklessen. Enkele van deze websites bieden tips, toonladders en voorbeelden. De meerderheid biedt een lessenserie met uitleg, filmpjes en geluidsopnames. Deze lessenseries zijn meestal niet gratis. Een gebruiker moet betalen om gedurende een bepaalde periode een account te krijgen met toegang tot de onlinelessen. Met name de websites met muzieklessen bieden de begeleiding van een docent op afstand. Men kan vragen stellen aan de docent en men wordt geacht aan het einde van een aantal lessen middels een *webcam* het eigen spel op te nemen en naar de docent te sturen ter beoordeling. Voor zover wij konden nagaan, wordt deze vorm van online muzieklessen hoofdzakelijk aangeboden door particuliere muziekdocenten en niet door centra voor de kunsten of andere culturele instellingen.

Bij zelfstudie en afstandsonderwijs is het contact met anderen nihil of beperkt. Op internet ontstaan echter steeds meer community's rondom allerlei onderwerpen en voor allerlei doelgroepen, waaronder de kunstbeoefenaar. Deze online community's bieden de individuele kunstbeoefenaar de mogelijkheid om zijn of haar werk online te delen met andere kunstbeoefenaars. De verschillende leden van zo'n community kunnen op het internet op elkaars werk reflecteren en feedback geven. Veel community's kennen bovendien een bijzondere rol toe aan de meer ervaren leden. Zij worden moderator en houden de voortgang van de community in de gaten. Bij sommige community's begeleiden de moderators tevens de overige leden. De community met de moderator online is daarmee enigszins te vergelijken met het klaslokaal of met de amateurvereniging. Waar men in een klaslokaal of bij een vereniging echter meestal gezamenlijk tegelijkertijd de kunstdiscipline beoefent, is dit bij een community zelden het geval. Bovendien wordt een moderator in veel gevallen door de medegebruikers van de community gekozen op basis van het respect dat men heeft voor het werk of de bijdragen van deze moderator, waar een docent meestal niet door de leerlingen zelf gekozen wordt. Overigens zijn er ook vele community's zonder dergelijke moderators, zoals YouTube, Flickr of Picasa.

Het is onmogelijk een overzicht te geven van online community's die zich bezighouden met de actieve kunstbeoefening in Nederland. Niet alleen staan deze nergens gecategoriseerd, communities zijn ook sterk aan verandering onderhevig en niet gebonden aan een specifieke plaats of een land. Er zijn Nederlandstalige community's waarvan men met vrij grote zekerheid kan zeggen dat deze hoofdzakelijk door Nederlandse gebruikers bezocht zullen worden, maar de meerderheid van de community's die online te vinden zijn, zijn Engelstalig en internationaal georiënteerd. Het is daarbij dan ook nooit met zekerheid te zeggen of en hoeveel Nederlandse kunstbeoefenaars hieraan deelnemen.

Binnen de online community's die betrekking hebben op de kunstbeoefening zijn met name de beeldende en audiovisuele kunstvormen sterk vertegenwoordigd. Dit lijkt logisch omdat deze kunstvormen gemakkelijker te delen zijn via het internet dan bijvoorbeeld theater of dans, omdat de kunstwerken zelf al digitaal zijn. Bovendien gaat het hier om kunstvormen die men veelal individueel maakt en niet in een groep, zoals bij veel podiumkunsten. Wel komt het op internet voor dat meerdere individuele makers samen aan een kunstwerk werken, waarbij sprake is van veel online samenwerking. Een kenmerkend voorbeeld van een community is de Gallery van Zoom.nl, rondom het gelijknamige tijdschrift voor digitale fotografie en video. Honderdduizenden foto's worden hier ingestuurd (ge-upload) door deelnemers om bewonderd respectievelijk beoordeeld te worden door collega-amateurfotografen. De foto's zijn met tags en via de meta-informatie in de foto's zelf gegroepeerd en opzoekbaar op thema (natuur, portret, architectuur, macro's, enz.), maker, type camera, enzovoorts. Allerlei Web2.0-snufjes zijn ingebouwd: locatie van de foto via Google-maps, gebruikersprofielen, deelnemen aan groepen of discussies, volgen van thema's of fotografen, tagsoverzichten, enzovoorts. De openingspagina laat onder meer de meest recente inzendingen zien en enkele *highlights*: de keuze van de redactie, en de hoogst (door de gebruikers) gewaardeerde foto in het afgelopen uur. Er wordt veel gereageerd op de ingezonden foto's via een waarderingsschaal en met tekstberichtjes. Deze reacties zijn op een opvallend zorgvuldige manier geschreven. Het zijn meestal stimulerende opmerkingen en complimenten, en als er kritiek is, wordt dit omzichtig en niet-kwetsend geformuleerd. Het lijkt vaak of men elkaar kent, soms is ook duidelijk dat men elkaar daadwerkelijk persoonlijk kent. Er zijn zogenaemde Zoommeetings, waar leden elkaar offline ontmoeten en samen op fotojacht gaan. Men kan ook een groep rondom een thema of interesse oprichten of zich daar bij aansluiten, bijvoorbeeld 'spiegelbeelden', 'Azië' of 'apen'. De Gallery is openbaar, maar om te reageren moet men zich inschrijven.

Muziek is ook een zeer populaire discipline op internet. Muziek kan bij uitstek digitaal worden vastgelegd, gemaakt en bewerkt. Individueel of samen kan men muziekstukken en samples bewerken of remixen, eigen composities opbouwen of combinaties maken. Ook het online delen van verhalen en gedichten in schrijfcommunity's komt voor. Een van de bekendere voorbeelden is <http://www.verhalensite.com>, waar verhalen en gedichten worden ingezonden en becommentarieerd door bezoekers, maar ook online workshops kunnen worden gevolgd en ketting- of wisselverhalen kunnen worden gemaakt. Bij het laatste voegt een inzender telkens een stukje toe aan het samengestelde verhaal van anderen.

Een deel van de kunstvormen die in online community's voorkomen, worden (tot op heden) niet of nauwelijks aangeboden bij centra voor de kunsten of andere culturele instellingen. Het betreft hier hoofdzakelijk specifieke vormen die zijn ontstaan vanuit de mogelijkheden die computers bieden en verwantschap tonen met programmeren, zoals gamedesign en demoscene (een vorm van computerkunst). De eerste bloeiperiode daarvan ligt al meer dan twintig jaar terug met de eerste multimediacomputers, de Amiga en Atari. Nog steeds circuleren dvd's met schitterende beeld- en muziekcombinaties uit die tijd. De game-industrie overvleugelt inmiddels ver de omzet van de filmindustrie. Ook in Nederland kunnen honderden amateur-gamedesigners doorstromen naar professioneel

werk, maar het grootste deel daarvan is eerder uitvoerend programmeren dan daadwerkelijk kunstzinnig werk.

Particuliere topopleidingen

Er zijn verschillende particuliere opleidingen die zichzelf zien als topopleiding binnen een bepaalde kunstdiscipline. In enkele gevallen zijn zij ook gelieerd aan een kunstvakopleiding, of is men tevens daar docent. De opleiding kan al dan niet beroepsmatig georiënteerd zijn, maar richt zich in ieder geval ook op de gevorderde en getalenteerde beoefenaars. Het is lastig een overzicht te krijgen van die instellingen. We noemen hier enkele voorbeelden, zonder enige pretentie van volledigheid, en hebben met enkele contact opgenomen.

Op beeldend gebied zijn de Wackers Academie in Amsterdam en de Klassieke Academie voor Schilderkunst in Groningen twee bekendere opleidingen. Op het gebied van fotografie is er alleen al in Amsterdam the FOTOfactory, Fotogram en de Fotoacademie, die zich alle drie ook op de toptalenten richten. De Fotoacademie ('de grootste en meest ambitieuze hogeschool voor fotografie in Nederland' volgens hun eigen folder) heeft eveneens vestigingen in Groningen en Rotterdam. Schrijversschool 't Colofon is de opleiding voor talenten in schrijven. Op muziekgebied is er de Schumann Academie in Zwolle, voor musicaltheater is er de Frank Sanders Akademie.

Twee van deze opleidingen zijn telefonisch benaderd voor nadere informatie. De Wackers Academie te Amsterdam is een particuliere klassieke beeldende kunstacademie en biedt zowel voltijd- als deeltijdopleidingen aan. Deelnemers aan de opleidingen zijn vaak mensen die al heel lang schilderen en tekenen. Er zijn veel mensen die aan de deeltijdopleiding beginnen en niet zeker weten of ze hierin verder willen. Ze zien het meer als een verbreding en verdieping van zichzelf. Een deel van deze mensen wordt echter wel aangespoord, of vindt het zo leuk, dat ze besluiten de beroepspraktijk in te gaan. Er nemen jaarlijks ongeveer twintig mensen deel aan de voltijdopleiding (allen met de intentie hun beroep ervan te maken) en 105 mensen aan de deeltijdopleiding. In die deeltijdopleiding is de schatting dat 40% hiervan in eerste instantie niet de intentie heeft om de beroepspraktijk in te gaan en dus als amateurkunstenaars beschouwd kan worden. Daarnaast biedt de academie ook cursussen aan, welke als zodanig zeer geschikt zijn voor amateurkunstenaars.

De Schumann Akademie in Zwolle beschouwt zich als dé landelijke hogeschool voor muziekopleidingen in deeltijd. Op de website staat dan ook vermeld: 'De opleidingen richten zich op actieve amateurmusici/geïnteresseerden die verbreding en verdieping zoeken door middel van een studie op vakniveau, muziekdocenten die gericht willen na-/bijscholen, ex-conservatoriumstudenten die een afgebroken studie alsnog willen afronden, leraren in het basisonderwijs die een applicatie AMV zoeken, amateur-kerkorganisten, etc. etc.' (www.schumann.nl/opleidingen.htm). Uit contact met de academie blijkt dan ook dat die vooral gericht is op de amateurkunstenaars die besluiten geen conservatorium te doen, maar die wel de weg naar professional zoeken. Toch zien ze ook dat een deel van de studenten deelneemt aan de opleiding als verbreding en verdieping in een vak waar ze al goed in thuis zijn maar die niet meer de beroepspraktijk in willen. Dit zijn vaak mensen op oudere leeftijd. Jaarlijks nemen ongeveer 440 mensen deel aan

de opleiding (elk jaar komt er weer wat bij en studeert er weer een deel af), waarvan het percentage amateurkunstenaar op weg naar professional en amateurkunstenaar op zoek naar verdieping ongeveer 50-50 is.

Actieve cultuurvakantie-aanbieders

In 2008 hebben 12,5 miljoen Nederlanders bijna 36 miljoen lange en korte vakanties gehouden, waarvan 17,6 miljoen in eigen land (CBS 2009b). Rond de 3% van de vrijetijdsactiviteiten in 2007 had iets te maken met cultuur: dat zijn zo'n 3,7 miljoen activiteiten. Het merendeel daarvan is echter het bezoeken van een cultureel evenement of locatie, niet het zelf beoefenen van kunst.

Helaas is op de aantallen vakanties waarin kunstbeoefening centraal staat moeilijk inzicht te krijgen, want alleen van het bezoeken van culturele evenementen of instellingen wordt een nadere telling gemaakt.

In kranten en op internet zijn tientallen aanbiedingen te vinden voor schilder- of tekenweekenden in Drenthe of Frankrijk, beeldhouwcursussen in Italië, dans- en theaterweken in Spanje, of zangworkshops in Duitsland. Disciplines en regio's komen in vele combinaties voor. Het idee is uiteraard dat men zich in een inspirerende omgeving, welverzorgd en ontspannen, al dan niet in een groep, kan verdiepen in een kunstvorm. Eigenlijk alle vormen en disciplines van kunstbeoefening zijn mogelijk, de gemeenschappelijke noemer is dat het een meerdaagse, uithuizige activiteit is in de vrijetijdsfeer.

6.3 Het particuliere aanbod in Alphen aan den Rijn

Het ontbreekt niet alleen aan kant-en-klare landelijke gegevens, maar ook aan bronnen op basis waarvan dergelijke landelijke gegevens bijeen te brengen zouden zijn, want het particuliere veld is maar zeer gedeeltelijk georganiseerd. Het is nagenoeg ondoenlijk, en in elk geval zeer tijdrovend en dus kostbaar, om het landelijke particuliere aanbod van mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd in kaart te brengen. Om daar toch iets over te weten gekomen, is een lokale studie verricht in de gemeente Alphen aan den Rijn. Geprobeerd is om alle aanbieders van mogelijkheden tot actieve kunstbeoefening in die gemeente in kaart te brengen. Die casestudy heeft primair tot doel meer te weten te komen over het particuliere aanbod, waarover landelijk zo weinig bekend is. Omdat binnen het particuliere circuit niet alle aanbieders geregistreerd staan, blijft onbekend of daadwerkelijk alle aanbieders beschreven zijn.

Achtereenvolgens komen de lesaanbieders in Alphen aan den Rijn per kunstdiscipline aan de orde, gevolgd door de beschikbare accommodaties voor amateurkunstbeoefening, alsook de festivals en evenementen in Alphen aan den Rijn die een podium bieden aan amateurkunstbeoefenaars. Door middel van een zoektocht op internet, in de Gouden Gids, het Telefoonboek, de Gemeentegids, Marktplaats, de Kamer van Koophandel en via andere bronnen en respondenten is gezocht naar particuliere aanbieders van lessen kunsteducatie of andere mogelijkheden voor kunstbeoefenaars in de gemeente Alphen aan den Rijn. Via interviews, telefoongesprekken of e-mailcontact met een aan-

tal van deze aanbieders is doorgevraagd naar gegevens en hun kennis van andere aanbieders (de sneeuwbalmethode).

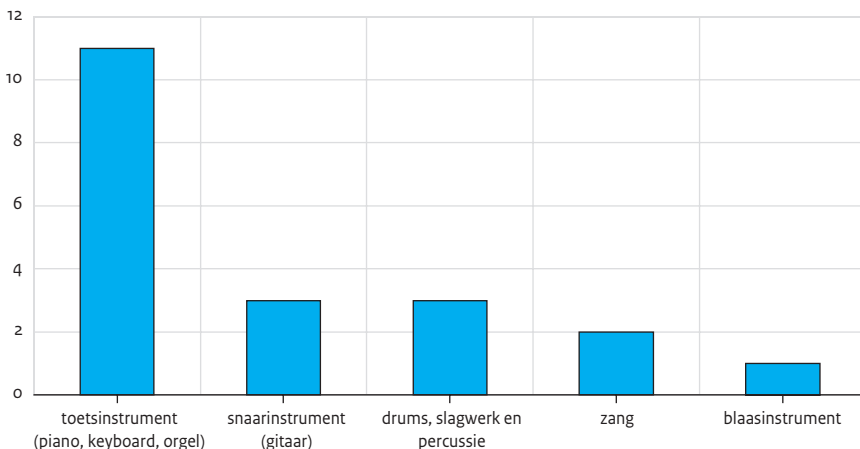
Gaandeweg werd duidelijk dat er verschillen tussen de diverse disciplines zijn in het type aanbieders, van particuliere docenten tot particuliere scholen of collectieven. Voor alle disciplines geldt dat de meeste aanbieders geregistreerd staan bij de Kamer van Koophandel. Daarnaast bestaan er enkele koepel- of brancheorganisaties en belangenverenigingen voor bepaalde disciplines. Niet alle aanbieders zijn echter bij een dergelijke organisatie aangesloten of staan bij de Kamer van Koophandel geregistreerd. Daarom is niet met zekerheid te zeggen dat we hiermee alle particuliere aanbieders van kunsteducatie in Alphen in beeld hebben. Hoewel mogelijk, of zelfs waarschijnlijk, niet uitputtend, bieden de bijeengebrachte gegevens wel een goed beeld van de particuliere lespraktijken, die tot op heden niet of nauwelijks in kaart gebracht zijn.

6.3.1 Lesaanbod muziek

In Alphen aan den Rijn zijn in uiteenlopende bronnen 23 particuliere aanbieders van muzieklessen gevonden, van wie met acht telefonisch contact geweest is. Er zijn twintig particuliere docenten muziek. Drie aanbieders geven muziekles vanuit of in combinatie met een muziekwinkel waar men instrumenten verkoopt en repareert: twee muziekwinkels en een internetwinkel gekoppeld aan een lespraktijk. Inmiddels geven drie van de 23 gevonden aanbieders geen muziekles meer in Alphen. Twee particuliere docenten zijn verhuisd naar buiten de regio en een van de winkels is gesloten wegens privéomstandigheden van de eigenaar. Dit geeft aan dat de particuliere sector aan veranderingen onderhevig kan zijn en niet altijd continuïteit kan bieden. De meeste aanbieders zijn zelfstandig ondernemer en bij verhuizing, langdurige ziekte of andere omstandigheden staat er zelden een vervanger klaar om de lespraktijk over te nemen. Op één na hebben de geconsulteerde docenten een opleiding aan een conservatorium genoten. De meesten hebben naast hun privépraktijk als muziekdocent nog andere werkzaamheden, zoals docent bij een muziekschool of Volksuniversiteit, uitvoerend artiest, dirigent of begeleider bij een amateurvereniging of -ensemble. Voor twee van hen is de lespraktijk een bijverdienste naast een grotere baan in een andere sector, bij de overige zes bedroeg hun lespraktijk 50% tot 90% van de totale werkzaamheden. Een enkeling biedt lessen aan het onderwijs aan. Alleen de winkeleigenaar stelt dat het volledige takenpakket het eigen bedrijf betreft en bestaat uit de werkzaamheden in de winkel en de bijbehorende muzieklespraktijk. Onder de twintig nog in Alphen actieve particuliere aanbieders van muzieklessen in Alphen aan den Rijn zijn de aanbieders van muzieklessen op toetsinstrumenten ruim in de meerderheid (figuur 6.1).

Figuur 6.1

Particuliere aanbieders van muziekles per muziekdiscipline in Alphen aan den Rijn

Bron: Cultuurnetwerk (Inventarisatie aanbod in Alphen 2009)

Sommige particuliere docenten bieden cursussen aan met een vaste duur, meestal jaar-cursussen van 38 of 40 weken. De meeste aanbieders bieden een doorlopend traject aan. Leerlingen komen voor onbepaalde tijd op les en, hoewel de betaling vaak vaste termijnen kent, kunnen leerlingen op ieder moment in het jaar beginnen en op ieder moment weer stoppen. Veel particuliere aanbieders volgen het schoolvakantierooster, net als centra voor de kunsten. De docenten bieden wekelijkse lessen aan, enkelen gaven aan hierin flexibel te zijn en op verzoek van leerlingen ook om de week les te willen geven. Deze flexibele houding van de docenten is mede mogelijk doordat men hoofdzakelijk individuele lessen geeft en met iedere leerling apart afspraken kan maken. Een enkeling benadrukt alleen privélessen te geven, anderen geven zowel privé- als duolessen of groepslessen. Geen van allen geeft alleen groepslessen.

De lesduur varieert van dertig tot zestig minuten per les. Enkele docenten bepalen de lesduur in overleg met de cursisten. In de meeste gevallen geven de docenten op hun website aan dat de lesduur mede afhankelijk is van het niveau van de cursist. Beginners krijgen veelal dertig minuten per week les en de gevorderden veertig tot zestig minuten. Groepslessen duren meestal langer dan privélessen.

De lessen geeft men veelal in een studio of ruimte aan huis of – in het geval van de muziekwinkels – bij de winkel. Een enkele docent geeft les in een gehuurde ruimte, zalencentrum of kerk. Daarnaast komen sommige docenten bij de leerlingen thuis lesgeven. Een van de respondenten adverteert hiermee en benadrukte in een telefoongesprek dat hij denkt dat lessen aan huis een argument kan zijn om voor een particuliere docent te kiezen in plaats van voor een muziekschool.

Van alle respondenten werkt de helft jaarlijks met de leerlingen aan een voorspeelavond of presentatie. Deze presentaties vinden meestal plaats in een gehuurde ruimte.

De andere helft van de respondenten werkt niet aan presentaties of voorspeelavonden. Een van hen zegt dat wel te willen ontwikkelen.

De prijzen van de lessen zijn moeilijk te vergelijken omdat sommige docenten per les rekenen en anderen per jaar, per cursus of kwartaal. De duur van een lesjaar of kwartaal kan bij de docenten variëren. De meeste particuliere docenten noemen geen vast aantal lesweken per jaar of gaan uit van veertig lesweken (gebaseerd op een gemiddeld lesjaar van het basisonderwijs). Sommige docenten rekenen een lesprijs per half uur, anderen per uur en weer anderen hebben daarvoor verschillende prijzen (een les van een uur is bij hen niet even duur als twee lessen van een half uur). Bovendien hanteren docenten vaak verschillende prijzen voor privélessen of groepslessen en voor kinderen of volwassenen, en is het bij een enkeling goedkoper om voor een heel jaar te betalen dan per blok van tien lessen. Bij wekelijkse lessen van een half uur variëren de prijzen van € 8,10 tot € 27,40 per les. De goedkopere tarieven zijn in veel gevallen voor groeps- of duolessen of voor beginners. Slechts een enkele docent rekent verschillende tarieven voor kinderen of jongeren en volwassenen. In dat geval zijn de lessen voor volwassenen duurder. Privélessen zijn altijd duurder dan groepslessen. Het hoogste tarief is gevonden bij een aanbieder die relatief grote verschillen hanteert voor kinderen, jongeren of volwassenen en voor leerlingen die met een 10-lessenkaart betalen of die voor een heel jaar betalen. Een volwassene betaalt hier met een 10-lessenkaart € 27,40 per dertig minuten en € 21,90 per dertig minuten bij het jaartarief (hierbij is uitgegaan van een lesjaar van veertig lesweken).

Diverse docenten hanteren verschillende tarieven voor lessen van dertig en lessen van zestig minuten. Het is dan ook onmogelijk om een gemiddelde lesprijs per uur uit te rekenen waarmee we de sector recht doen. Rekenen we alle lespreizen bij alle aanbieders van wie wij de prijzen kennen om naar lespreizen per uur, dan is de laagste lesprijs per uur € 16,20 voor een groepsles voor jongeren gebaseerd op een jaartarief. De hoogste lesprijs per uur is € 54,80 voor privélessen voor volwassenen gebaseerd op een 10-lessenkaart.

In vergelijking met de gemiddelde lespreizen bij centra voor de kunsten, gebaseerd op de prijzen van 25 instellingen, blijken particuliere docenten ongeveer dezelfde reikwijdte van verschillende tarieven te hanteren. Hoewel de vergelijking soms lastig te maken is omdat centra voor de kunsten meestal uitgaan van een korter lesjaar dan particuliere docenten, valt op dat bij zowel centra voor de kunsten als bij particuliere docenten de tarieven sterk kunnen verschillen. Ook bij centra voor de kunsten zijn er grote verschillen tussen instellingen onderling en binnen een instelling voor verschillende disciplines, niveaus, lesduur en leeftijd. Een muzikale groepsles kost bij de centra voor de kunsten gemiddeld ongeveer 15 tot 17 euro per uur. Individuele les voor volwassenen kost gemiddeld ongeveer 45 tot 48 euro per uur. Het is dan ook niet goed mogelijk om te stellen dat particuliere docenten als groep beduidend duurder of goedkoper zijn dan centra voor de kunsten.

Van zes docenten is bekend hoeveel leerlingen hun lespraktijk telt. De leerlingenaantallen wisselen regelmatig omdat leerlingen op ieder moment in het jaar kunnen beginnen of stoppen. Een van de docenten heeft naast de lespraktijk een andere baan en heeft

twee leerlingen. De overige vijf docenten hebben tussen de 25 en 45 leerlingen in hun lespraktijk, waarvan elk ongeveer 20 tot 25 leerlingen uit de gemeente Alphen aan den Rijn. Vijf van de zes geraadpleegde docenten zien een groei in hun lespraktijk. Zij verwachten bovendien dat die groei doorzet. Een van hen heeft inmiddels een stop op de inschrijving gezet, een ander heeft vrijwel altijd een wachtlijst. Slechts een docent kampt met een daling in het aantal leerlingen, waardoor de groepslessen bestaan uit steeds kleinere groepen.

Drie van de zes docenten schatten dat ongeveer de helft van hun leerlingen jonger is dan 18 jaar. Bij de drie andere docenten is royaal meer dan de helft van de leerlingen jonger dan 18 jaar, een van hen heeft zelfs alleen leerlingen jonger dan 18. Binnen die leeftijdsgroep hebben sommige docenten meer kinderen (tot 12 jaar) dan jongeren (12 tot 18 jaar), bij andere docenten is dat andersom. Gevraagd naar de jongste leerlingen, blijken vijf van de zes docenten les te geven aan kinderen vanaf 6 of 8 jaar oud. De oudste leerlingen zijn bij sommige docenten ouder dan 70 jaar. Al met al levert dit een zeer gedifferentieerd beeld op, met als enige lijn dat kinderen en jongeren de grootste groep leerlingen vormen.

Docenten is gevraagd naar de motivatie van hun leerlingen om bij hen op les te gaan. Allen antwoordden daarop dat de leerlingen het instrument willen leren bespelen omdat zij dat leuk vinden. Daarbij vult een docent aan dat zijn leerlingen graag in een band willen spelen en daartoe eerst een instrument moeten leren bespelen. Een ander zegt regelmatig van leerlingen te horen dat ze een bepaald nummer willen leren spelen en daarvoor de muzikles nodig hebben.

Sommige docenten weten dat hun leerlingen, voordat zij op les kwamen, elders op les hebben gezeten bij particuliere docenten, de Streekmuziekschool in Alphen of ergens anders. Enkele argumenten die zij van leerlingen gehoord hebben om te kiezen voor de particuliere lessen zijn: de mogelijkheid tot privéles, een hoger niveau bereiken, les aan huis, en de mogelijkheid een eigen programma te volgen in overleg met de docent in plaats van een vaste methode en volgorde zoals op muziekscholen vaak het geval is. De keuze van leerlingen om juist van een particuliere docent over te stappen naar een centrum voor de kunsten of muziekschool komt ook voor, bijvoorbeeld omdat leerlingen kiezen voor groepslessen, samenspel met andere instrumenten in bands of ensembles, of omdat leerlingen een instrument willen bespelen dat niet aangeboden wordt in het particuliere circuit. Veel centra voor de kunsten hebben een breder aanbod dan het particuliere circuit.

Alphen aan den Rijn kent twintig particuliere aanbieders van muzieklessen. Deze aanbieders bieden les op verschillende instrumenten aan, maar opvallend vaak les op toetsinstrumenten. De docenten hanteren uiteenlopende uurtarieven en kennen tevens uiteenlopende les- en cursusduren. Hoewel de tarieven sterk uiteen lopen, komen zij wel overeen met de tarieven bij de centra voor de kunsten, die landelijk ook sterk variëren. De particuliere sector lijkt niet beduidend duurder of goedkoper dan de gesubsidieerde sector. Net als de centra voor de kunsten hebben de particuliere muziekdocenten vaak meer kinderen en jongeren onder hun leerlingen dan volwassenen.

6.3.2 Lesaanbod dans

In Alphen aan den Rijn werden elf particuliere aanbieders van danslessen aangetroffen. Complicerende factor bij dans is dat het lastig is om een onderscheid te maken tussen kunstbeoefening, sport, uitgaan en sociale activiteiten. Er bestaan in dit opzicht verschillen tussen de particuliere aanbieders en hoe zij zich profileren. Ook zijn er verschillen tussen de motivaties van de dansers zelf. In een onderzoek van TNS NIPO (Brouwer en Heesbeen 2007) naar de motivatie om in de vrije tijd te dansen, bleken het plezier in dans, lichaamsbeweging, sociale contacten en expressiemogelijkheden de belangrijkste motivaties om te dansen.

Op basis van de manier waarop aanbieders zichzelf profileren en van de motivaties voor dans die zij op hun websites noemen, zijn de particuliere aanbieders in Alphen aan den Rijn onderverdeeld in vier categorieën: dans als kunst- of expressievorm, dans als sociaal en ontspannend uitgaan, dans als sport en dans als spirituele activiteit. Hoewel deze laatste variant in voornoemd onderzoek niet werd genoemd, werd die in Alphen aan den Rijn wel aangetroffen. De meeste aanbieders zijn overigens echter niet eenduidig binnen een van deze categorieën in te delen.

Aanbieders van dans als kunstvorm of expressiemiddel

Dans als kunstvorm of expressiemiddel is dominant bij de particuliere aanbieders van diverse vormen van theaterdans, zoals ballet. In Alphen aan den Rijn zijn drie van deze particuliere aanbieders aangetroffen: een balletschool, een dependance van een balletstudio uit Hazerswoude en een stichting die dansworkshops voor kinderen organiseert, gekoppeld aan het bezoek aan een dansvoorstelling in Theater Castellum. Deze stichting is voortgekomen uit de balletschool. Bij zowel de balletschool als de balletstudio zijn professioneel opgeleide balletdocenten in dienst, bij de stichting geeft een professioneel docent de dansworkshops. Het ligt voor de hand dat ook bij Parkexpressie, centrum voor kunsteducatie, dans als kunst of expressiemiddel voorop staat.

De balletschool was de grootste school in deze categorie in Alphen aan den Rijn. Zij had ongeveer 100 tot 125 leerlingen per jaar. Wegens privéomstandigheden heeft de eigenaresse besloten te stoppen met ingang van juli 2009. Of de school overgenomen gaat worden en blijft bestaan, was op het moment van schrijven nog niet bekend. Dit geeft aan dat het particuliere aanbod afhankelijk is van individuen en dat continuïteit niet gegarandeerd is. De balletschool bood voornamelijk jaarcursussen klassiek en modern ballet aan. Daarnaast had zij jaarcursussen en workshops algemene dansante vorming voor jongere kinderen, jazzdans, tapdans en yoga. De yogalessen werden door een andere organisatie gegeven in de balletschool. Het totale lesaanbod bevatte lessen voor kinderen, tieners en volwassenen. Om het jaar organiseerde de balletschool een voorstelling met alle dansgroepen in Theater Castellum. Daarnaast waren er open lessen en verzorgde een demoteam regelmatig optredens. De lessen waren wekelijkse lessen, van zestig minuten of meer per week. De tarieven voor de lessen varieerden iets al naar gelang de duur van de cursus. De balletschool hanteerde kortingen voor leerlingen die meer lessen volgden of voor gezinnen waarvan meer dan een lid op les zat. De jaarcursussen zonder kortingen kostten 270 euro per jaar. Uitgaande van een lesjaar van veertig lesweken was

de kostprijs per uur dan ongeveer € 6,75. Deze prijs komt overeen met de gemiddelde lesprijs bij centra voor de kunsten van € 6,23 per uur voor balletlessen aan kinderen en € 6,86 per uur voor balletlessen aan gevorderde jongeren. De eigenaresse van deze balletschool was jarenlang de enige docente. Later heeft zij een tweede docente in dienst genomen. De eigenaresse gaf vanuit haar balletschool ook workshops aan verenigingen en het onderwijs.

De stichting die is voortgekomen uit de balletschool organiseert workshops voor kinderen en tieners voorafgaande aan of na een dansvoorstelling in Theater Castellum. Het doel is kinderen en tieners enthousiast maken voor het kijken naar en beoefenen van dans. In de workshops wordt de voorstelling behandeld en wordt een dans ingestudeerd onder leiding van een gediplomeerde dansdocent. De stichting wordt bestuurd door vrijwilligers. De stichting bestond in 2008 tien jaar. Zij ontvangt subsidie van de gemeente en kan zodoende de tarieven voor de workshops laag houden op 3 euro per persoon. In 2008 heeft de stichting drie workshops georganiseerd die elk bezocht werden door ongeveer dertig kinderen of tieners. De drie workshops waren elk voor een andere leeftijdsgroep, te weten 4 tot 7 jaar, 8 tot 12 jaar en vanaf 12 jaar. In het totaal heeft de stichting dus ongeveer negentig kinderen en jongeren bereikt in 2008. (www.stichtingbarre.nl)

Een balletstudio uit Hazerswoude heeft een kleine dependance in Alphen aan den Rijn. Op de woensdagmiddag geeft men hier kleuterdans en klassiek ballet aan kinderen van 4 tot 11 jaar. De balletstudio organiseert, net als de balletschool, regelmatig een voorstelling met alle leerlingen. Om het jaar houdt men een grote voorstelling in Zoetermeer. Het andere jaar staat een kleinere voorstelling in het Parktheater in Alphen aan den Rijn. De tarieven voor de lessen verschillen al naar gelang de lesduur en de leeftijden van de leerlingen. Daarnaast rekent men korting voor leerlingen die meer dan een les per week volgen. In Alphen aan den Rijn worden alleen lessen van zestig minuten voor kinderen jonger dan vijftien jaar gegeven en de lesprijs hiervoor bedraagt € 21,50 per maand. Omgerekend naar een uurtarief is dat € 5,40 per uur, uitgaande van vier lessen per maand.

Aanbieders van dans als sociale uitgaansgelegenheid

Tot deze categorie zijn de dansscholen die ballroom, latin en salsa dansstijlen aanbieden gerekend. De mogelijkheid om sociale contacten te leggen en te ontspannen wordt op de websites van deze scholen relatief vaak genoemd. Met name de latin- of salsadansscholen noemen de lessen tevens een goede 'uitgaansgelegenheid'. Uit het onderzoek van TNS NIPO (Brouwer en Heesbeen 2007) blijkt dat mensen die dansen voor sociale contacten vooral doen aan ballroom/latin (63%). Deze indeling is niet eenduidig. De dansscholen voor stijldansen of ballroom- en latindansen zijn (grotendeels) verenigd onder een brancheorganisatie voor de danssport en als zodanig hebben zij banden met sportbonden.

In de gemeente Alphen aan den Rijn zijn vier lesaanbieders gevonden binnen deze categorie: twee dansscholen voor ballroom en latin, alsmede twee dansscholen voor salsa, zouk en aanverwante dansstijlen. Beide ballroom- en latindansscholen beschikken over een eigen locatie, de twee salsa/zouk dansscholen niet. Een van die twee laatste scholen

geeft les in een van de ballroomdansscholen, de ander op meerdere locaties in Alphen aan den Rijn, waaronder een zalencentrum en het poppodium.

Daarnaast bestaat er in Alphen aan den Rijn een stichting of dansclub van mensen die willen dansen, maar geen vaste partner hebben. De stichting heeft dansavonden waar beginners en gevorderden lessen krijgen en aansluitend vrij dansen. De stichting lijkt daarmee op de grens tussen een vereniging en een particuliere lesaanbieder te zitten.

De twee dansscholen voor ballroom en latindansen bieden de traditionele stijldansen aan en hebben programma's voor kinderen en jongeren waaronder kidswing, breakdance, streetdance en hiphop. Beide scholen bieden salsalessen, maar bij een van de twee scholen zijn dit korte cursussen, bij de ander worden deze lessen verzorgd door een van de salsascholen. Dit bredere lesaanbod is volgens een woordvoerder de laatste jaren steeds meer in opkomst binnen de dansscholen. Met name het aanbod voor kinderen en tieners is vernieuwd om de jeugd te kunnen bereiken. Een van beide dansscholen organiseert eens in de twee jaar een theatershow met alle dansgroepen en met name de kindergroepen in het Parktheater in Alphen aan den Rijn. Bij beide dansscholen zijn de docenten gecertificeerd middels een door de dansbonden erkende opleiding.

De dansscholen bieden allebei lessen voor kinderen vanaf 6 jaar, voor tieners en voor volwassenen. Van een dansschool zijn de leerlingenaantallen bekend. Deze school heeft gemiddeld 800 cursisten per jaar van wie ongeveer 25% jonger is dan 14 jaar. Nog eens 25% is naar schatting tussen de 14 en de 21 jaar en de overige 50% is ouder dan 21 jaar. De eigenaar van deze dansschool schat dat zijn school met 800 leerlingen nu waarschijnlijk boven het landelijk gemiddelde aantal leerlingen uitsteekt. In de jaren zeventig van de twintigste eeuw, toen het stijldansen een bloeiperiode kende, zou dit een kleine school zijn geweest. In die tijd hadden dansscholen soms tot 2000 leerlingen per school. Nu dansen minder mensen en hebben dansscholen het moeilijker. De eigenaar heeft de indruk dat het televisieprogramma *Dancing with the Stars* (uitgezonden door RTL vanaf 2005) heeft bijgedragen aan een tijdelijke stijging van het aantal cursisten, maar vooral aan een beter imago voor het stijldansen.

Beide dansscholen geven cursussen van vijftien tot dertig weken, waarbij de cursussen voor de kinderen meestal korter zijn dan die voor tieners en volwassenen. De cursussen bestaan uit wekelijkse lessen van 1 of 1,25 uur per week. De grootte van de groepen varieert en is mede afhankelijk van de grootte van de zaal waarin de lessen worden gegeven en het niveau van de dansers. Gevorderde dansers hebben meer ruimte nodig en aan gevorderde lessen nemen minder paren deel.

De tarieven voor de lessen variëren bij beide aanbieders en zijn ondermeer afhankelijk van de duur van de cursus en het niveau en de leeftijden van cursisten. Gemiddeld kost een uur dansles bij beide scholen ongeveer 6 tot 7 euro. De dansscholen zijn daarmee wat goedkoper dan de centra voor de kunsten die gemiddeld 8 euro per uur rekenen voor flamenco of tangolessen.

In Alphen aan den Rijn zijn twee salsa/zouk dansscholen. Beide scholen werken niet alleen in Alphen, maar bieden ook lessen aan in de ruime omgeving. Die scholen hebben dan ook geen eigen dansschool in Alphen, maar geven de lessen binnen andere

locaties. Beide dansscholen hebben in Alphen aan den Rijn alleen een cursusaanbod voor volwassenen. Een van beide scholen biedt elders wel enkele cursussen voor kinderen en jongeren aan. De dansscholen werken allebei met docenten die door henzelf zijn opgeleid of na ruime danservaring les zijn gaan geven. Voor salsadansen bestaat nog geen officieel erkende opleiding tot dansdocent in Nederland. Sinds 2008 is er een bond voor salsa en zouk dansscholen, Salsa United, die zich wil inzetten voor de oprichting van gecertificeerde dansopleidingen (www.salsa-united.nl). Beide dansscholen bieden cursussen van tien weken met lessen van zestig minuten. De scholen bieden cursussen in verschillende Latijns-Amerikaanse dansstijlen en op verschillende niveaus. De meest aangeboden dans is de salsa, daarna volgen de zouk, zumba en axé. De dansscholen hanteren ongeveer dezelfde tarieven. Een van hen biedt een korting aan voor beginners en beide bieden kortingen voor cursisten die meer dan één cursus volgen in dezelfde periode. De gemiddelde prijs van de lessen voor volwassenen bij deze scholen bedraagt, zonder kortingen, € 9,60 per uur. Deze dansscholen zijn daarmee duurder dan de ballroom- en latindansscholen en de centra voor de kunsten. Deze twee dansscholen bieden naast cursussen ook workshops en feesten, en verkopen cd's en dvd's met muziek en trainingen voor salsadansers.

Aanbieders van dans als sport

Hoewel alle aanbieders van danslessen op hun websites dans een goede lichaamsbeweging noemen, is de visie op dans als sport het meest zichtbaar bij sportscholen en sportverenigingen die dansles aanbieden. Er zijn geen cijfers bekend van de opkomst van danslessen binnen gymnastiekverenigingen en sportscholen, maar diverse informanten stelden dat dit de afgelopen twee decennia groeiende is. Waar men bij sportverenigingen en -scholen begon met bewegen op muziek in fitness- of aerobicslessen, staan nu steeds vaker dansstijlen als streetdance of zumba op het programma. In Alphen aan den Rijn zijn hier enkele voorbeelden van gevonden, waaronder een gymnastiekvereniging met een uitgebreid aanbod aan danslessen.

Die vereniging biedt naast turnen en aerobics, ook les aan in jazzdans, moderne dans, streetdance, zumba, show- of musicaldans en kinderdans. Het aanbod van die vereniging omvat daarmee niet alleen dansvormen die uit de sport of op straat zijn ontstaan, maar ook dansvormen die nauw verwant zijn aan theaterdans, zoals jazzdans, moderne dans en musicaldans. De vereniging heeft danslessen voor kinderen vanaf 5 jaar, tieners en volwassenen. De lessen zijn wekelijks en duren zestig minuten per les. Leerlingen betalen geen cursusgeld, maar contributie per kwartaal op basis van een uur les per week. De contributiegelden voor kinderen en jongeren liggen lager dan die voor volwassenen. Daarnaast zijn er gezinskortingen en kortingen voor leden die meer dan een les volgen. Leden die een les per week volgen betalen gemiddeld 4 euro per lesuur. De dansgroepen van de verenigingen presenteren zich eens per jaar in een grote voorstelling in het Theater Castellum in Alphen aan den Rijn.

Uit deze gymnastiekvereniging is een informele dansgroep ontstaan, Gang of Six (zie ook hoofdstuk 5 over informele groepen). Inmiddels treedt Gang of Six regelmatig op, geeft zelf workshops en werkt een lid ervan als dansdocente bij de gymnastiekvereniging, naast haar opleiding tot professioneel dansdocent.

Diverse sportscholen in Alphen aan den Rijn bieden enkele danslessen aan, in street-dance en zumba, als onderdeel van het fitnessprogramma. Hier geldt dans primair als sport en lichaamsbeweging. Het aanbod is hoofdzakelijk voor volwassenen, voor jongeren is er een beperkt aanbod aan streetdancellessen op de sportscholen. Net als bij de gymnastiekvereniging schrijven cursisten zich hier niet in voor een bepaalde les, maar nemen zij een abonnement op de sportschool. Er bestaan verschillende abonnementsvormen met verschillende tarieven al naar gelang de frequentie waarmee men mag sporten. Tevens zijn er verschillen in tarieven voor kinderen, jongeren en volwassenen. Het vergelijken van de tarieven is niet goed mogelijk. Het goedkoopste aanbod betreft lessen voor jongeren voor € 7,50 per uur. Deze prijs ligt boven het gemiddelde van danslessen voor kinderen of jongeren bij centra voor de kunsten en boven de prijzen voor kinderen of jongeren van de andere particuliere aanbieders in Alphen aan den Rijn. De sportscholen lijken daarmee een van de duurste aanbieders van danslessen voor kinderen en jongeren te zijn. De achtergrond en vooropleiding van de docenten binnen de gymnastiekvereniging en de sportscholen is ons niet bekend, behalve van een docente uit Gang of Six, die les geeft op de gymnastiekvereniging en daarnaast de opleiding tot dansdocent volgt.

Aanbieders van dans als spirituele activiteit

In Alphen aan den Rijn zijn twee aanbieders gevonden van dans als spirituele activiteit. Zij zien dans als middel om lichamelijk en spiritueel bewust te worden en benadrukken de helende werking die van dans uitgaat. De websites van de aanbieders spreken nergens van creativiteit, artistieke ontwikkeling of de beheersing van (kunstzinnige) technieken; expressie wordt echter wel genoemd. De lessen worden gegeven door docenten die therapeutische opleidingen hebben gevolgd, bijvoorbeeld danstherapie of bewegingsexpressietherapie. Het aanbod is uitsluitend voor volwassenen en de tarieven bedragen ongeveer € 10,50 per uur gemiddeld. Dit aanbod staat schijnbaar verder af van kunstbeoefening, hoewel een van de twee aanbieders wel weer les geeft in de ruimtes van Parkexpressie.

Kunst, sport, sociale uitgaansmogelijkheid of spirituele ontwikkeling?

Of danslessen tot kunstbeoefening te rekenen zijn of niet, is soms lastig te bepalen. Hierin speelt ook de motivatie van de beoefenaar een rol. Uit het onderzoek van TNS NIPO (Brouwers en Heensbeen 2007) blijkt dat iets meer dan de helft van de beoefenaars dans als sport beschouwt maar dat deze groep verdeeld is over verschillende dansstijlen. Dans als expressiemiddel komt relatief gezien het meest voor binnen de theaterdans, waartoe onder meer jazzdans, moderne dans en klassiek ballet gerekend worden. Om meer inzicht te krijgen in de manier waarop aanbieders zelf hun danslessen beschouwen, zijn een aantal citaten van de websites van aanbieders in Alphen aan den Rijn onder elkaar gezet. Dit geeft geen volledig beeld van de visies en het aanbod van die organisaties. Wel toont het aan dat bij veel van deze organisaties meerdere motivaties om te dansen genoemd worden.

‘Het doel is een betere ontwikkeling van de danstechniek, waardoor niet alleen meer plezier in het dansen ontstaat, maar ook de danscapaciteiten worden vergroot.’

‘In deze les gaat het vooral nog om de creativiteit en de ontwikkeling van het kind.’

‘Kortom: een veelzijdige cursus, waarbij lekker wordt bewogen!’

Centrum voor de kunsten: www.parkexpressie.nl

‘De lessen zijn voor iedereen die het voor ontspanning in zijn vrije tijd wil doen of kunstbeoefenaars uit liefhebberij.’

‘Klassiek ballet: in deze cursus wordt de klassieke techniek verfijnd. De bewegingsmogelijkheden worden ontwikkeld en vergroot. Er wordt getraind op opname- en coördinatievermogen.’

Balletschool: www.cassiopea.nl

‘Dansen is de meest artistieke en sociale manier om je met anderen te ontspannen.’

‘In eerste instantie zul je om sociale redenen willen leren dansen.’

‘Stijldansen is een sportief en leerzaam avondje uit.’

Dansschool voor ballroom en latin: www.harrycools.nl

‘Niets is leuker dan samen met uw eigen partner uw schaarse vrije tijd in beweging te brengen.’

Dansschool voor ballroom en latin: www.dansles.com

‘Tropische klanken, swingende heupen, volop interactie en vooral heel veel lol met elkaar.’

‘Axé is energiek, sensueel en staat voor een goede body workout.’

Dansschool voor salsa en zouk: www.leersalsadansen.nl

‘Deze les zorgt ervoor dat je met veel plezier op verschillende Latin muzieksoorten [...] veel calorieën verbrandt en [...] een uur aan het dansen bent.’

Dansschool voor salsa en zouk: www.salsaventura.nl

‘Jazzdance is leuk, je traint voor verschillende doelen: een goede conditie, evenwicht, lenigheid, coördinatie, houding en expressie.’

‘Je leert ritmen van de muziek uit te drukken in je bewegingen.’

Gymnastiekvereniging: www.dos-alphen.nl

‘Door het meditatieve in deze dans kun je harmonie, vreugde en stilte in jezelf ontdekken.’

Spirituele dans: <http://home.hetnet.nl/~alijdrijnsbrij/sacred-dance/>

‘Je lichaam als gereedschap om alle gevoelens die vrijkomen tot expressie te brengen en te transformeren.’

‘Wanneer je mag dansen vanuit je eigen stroom ontdek je je innerlijke kracht en balans.’

Spirituele dans: www.centrummerkaba.nl

Uit bovenstaande citaten blijkt dat de aanbieders van spirituele dans hoofdzakelijk de nadruk leggen op de spiritualiteit. Zij noemen de overige motivaties niet of gebruiken dit in zeer specifieke zin zoals expressie. Deze spiritualiteit wordt door geen van de andere aanbieders als motivatie genoemd. Die leggen vrijwel allemaal de nadruk op meer dan één motivatie. Kunstbeoefening en expressiemiddel worden bij het centra voor de kunsten, balletscholen, de dansscholen voor ballroom en latin als bij de gymnastiekvereniging genoemd. Hoe dicht de verschillende beschreven organisaties en instellingen bij elkaar liggen, blijkt uit de loopbaan van een dansdocente, die begon bij een danscentrum, daarna bij een particuliere balletstudio en vervolgens bij verschillende buurthuizen en gymverenigingen werkte (www.mirjam-ouwerkerk.nl).

Resumerend zijn er in de gemeente Alphen aan den Rijn verschillende typen van organisaties en instellingen die danslessen aanbieden vanuit verschillende visies op dans. De grenzen tussen die visies en daarmee tussen de typen instelling zijn echter moeilijk te trekken. De grens tussen dans als kunstbeoefening versus sport is niet alleen tussen de instellingen te trekken, maar is mede afhankelijk van de motivaties van de amateurdansers zelf. Met name bij de lessen van Parkexpressie, het centrum voor de kunsten, en bij de balletscholen lijkt dans als kunstbeoefening voorop te staan. Maar een van de dansscholen voor ballroom en latin spreekt over dansen als artistieke en sociale manier om te ontspannen. De gymnastiekvereniging biedt bovendien naast streetdance en aerobics meer theatrale dansvormen zoals jazzdans, moderne dans en musicaldans aan. De achtergrond van de docenten bij de centra voor de kunsten, balletscholen en de gymnastiekvereniging en de concentratie van het aanbod aan theaterdansen en ballet bij diezelfde aanbieders, maakt die drie groepen aanbieders in Alphen aan den Rijn tot de voornaamste aanbieders van dans als kunstbeoefening.

Bepaalde dansstijlen of lessen worden in verschillende instellingen en organisaties aangeboden. Streetdance treft men in het centrum voor de kunsten, bij de ballroom- en latindansscholen, bij de gymnastiekvereniging en binnen het sociaal-cultureel werk. In alle gevallen zijn de lessen streetdance hoofdzakelijk gericht op jongeren. Verschillende instellingen en organisaties bieden varianten van kinderdans of algemene dansante vorming aan. Het centrum voor de kunsten, de balletscholen, de dansscholen en de gymnastiekvereniging hebben dergelijke lessen waarbij het plezier en de fantasie van de

kinderen voorop staat. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de verschillende aanbieders met name gelijkenissen vertonen in het aanbod voor kinderen en jongeren.

6.3.3 Lesaanbod theater

De gemeente Alphen aan den Rijn telt weinig particuliere aanbieders van theaterlessen. Een van de buurthuizen in Alphen aan den Rijn heeft een jeugdtheatergroep. De Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn maakt jaarlijks een theaterproductie met amateurs, maar geeft weinig tot geen lessen. Verder zijn er drie particuliere aanbieders van theaterlessen aangetroffen: een stichting voor dramalessen, een jeugdcircus en een docent die lessen clownerie geeft. Tussen de drie aanbieders bestaan grote verschillen. De stichting voor dramalessen is in 2006 opgericht door een dramadocente en werkt inmiddels met meerdere artiesten, drama- en dansdocenten. De stichting is werkzaam in meerdere gemeenten, waaronder Alphen aan den Rijn. Hier biedt zij theaterprojecten van acht tot tien weken aan voor kinderen. De lessen behandelen een aantal basisprincipes van theater en sluiten af met een korte presentatie. Deze projecten zijn voor kinderen van 4 tot 12 jaar en de tarieven bedragen 7 euro per les van 55 minuten (ongeveer € 7,60 per uur). De stichting verzorgt tevens losse workshops, verjaardagsfeestjes en projecten voor het onderwijs en voor kinderopvangorganisaties.

Het jeugdcircus bestaat sinds 2005 en is sinds de oprichting flink gegroeid volgens de website. Het is opgericht door twee circusdocenten. In juni 2009 is het jeugdcircus (tijdelijk) gestopt met de activiteiten. Het jeugdcircus gaf circuslessen waarin kinderen kennismaakten met diverse circustechnieken. De lessen werden afgesloten met een voorstelling. Daarnaast biedt het jeugdcircus losse workshops en activiteiten voor het onderwijs en voor verjaardagsfeestjes en bedrijfsuitjes.

De docent clownerie heeft geen vaste cursussen maar biedt incidenteel lesprogramma's of workshops aan voor onderwijs, kinderopvangorganisaties, bedrijven of verjaardagsfeestjes. De docent stelt dat clownerie een moeilijke discipline is voor een cursus. In zijn ervaring ligt de drempel om aan clownerie te doen voor veel mensen hoog, omdat clownerie een lijfelijke bezigheid is en een kwetsbare opstelling vereist.

In Alphen aan den Rijn zijn enkele aanbieders van theaterlessen. De dependance van Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland is de grootste aanbieder. De overige aanbieders bieden veelal korte cursussen of losse lessen en workshops aan. Bovendien blijkt ook hier, net als bij de particuliere muziek- en danslessen, dat het aanbod afhankelijk is van individuele aanbieders. Met het stoppen van het jeugdcircus is er op dit moment geen gelegenheid tot het volgen van circuslessen in Alphen aan den Rijn.

6.3.4 Lesaanbod beeldend

In Alphen aan den Rijn zijn vijftien particuliere aanbieders van cursussen en workshops in een beeldende kunst discipline gevonden. Met zes daarvan is via e-mail contact geweest. Binnen deze aanbieders vallen twee categorieën te onderscheiden. De eerste categorie betreft tien beeldend kunstenaars die naast het beoefenen van hun kunstenaarschap ook lessen en workshops in hun discipline aanbieden. Zes van die beeldend

kunstenaars staat geregistreerd bij de Kamer van Koophandel in Alphen aan de Rijn. De tweede categorie betreft hobbywinkels en ondernemers die creatieve lessen en workshops verzorgen. Deze categorie bestaat uit drie hobbywinkels en twee aanbieders van losse workshops voor bedrijfsuitjes, groepen vrienden of groepen kinderen. Deze aanbieders zijn alle geregistreerd bij de Kamer van Koophandel. Van de beeldend kunstenaars heeft de helft kunstvakonderwijs op hbo-niveau gevolgd. De andere vijf beeldend kunstenaars zijn autodidact of volgden korte cursussen. De overige aanbieders van lessen en workshops melden op hun website niets over hun achtergrond.

Tezamen bieden de aanbieders cursussen in een breed scala aan beeldende disciplines (tabel 6.3). Sommigen zijn in meerdere disciplines actief, het aantal aangeboden disciplines is dus groter dan het aantal aanbieders. Er is een duidelijk verschil tussen het aanbod van de beeldend kunstenaars en het aanbod van de hobbywinkels en workshopaanbieders.

Tabel 6.3

Disciplines beeldende kunst in particulier aanbod Alphen aan den Rijn

	beeldend kunstenaars (10)	les/workshop aanbieders (5)
schilderen	7	
objecten maken (beelden, papier-maché)	6	
sieraden maken	2	3
textiel bewerken (viltten poppen maken, weven)	1	1
objecten bewerken (keramiek, doosjes, spiegeltjes)		3
mozaïeken		2
scrapboeken		1

Bron: Cultuurnetwerk (Inventarisatie aanbod in Alphen 2009)

Het aanbod bestaat uit workshops – eenmalige bijeenkomsten die 1,5 uur tot een hele dag of twee dagen duren – en cursussen – reeksen lessen variërend van vier tot vijftien lessen. De beeldend kunstenaars bieden veelal beide aan. De tweede categorie aanbieders biedt alleen workshops aan. De prijzen en duur van het aanbod zijn zeer verschillend. De workshops kosten gemiddeld bijna 7 euro per uur en de cursussen kosten gemiddeld ruim 12 euro per uur. Deze bedragen zijn indicatief omdat niet alle aanbieders prijzen voor hun aanbod vermelden op hun website en de beeldend kunstenaars vooral de prijzen van hun cursusaanbod noemen en niet de prijzen van hun workshops. De workshops worden op locatie bij de afnemer gehouden of in het atelier dan wel de winkel van de aanbieder. De cursussen worden bijna altijd gehouden in het atelier van de kunstenaar. Eén kunstenaar geeft les in een welzijnsinstelling in Alphen aan den Rijn. De cursussen en workshops zijn voor kinderen en volwassenen. Het aanbod voor

volwassenen is groter dan dat voor kinderen. De helft van de beeldend kunstenaars heeft alleen aanbod voor volwassenen. Het aanbod voor kinderen is vooral kort en eenmalig. Drie aanbieders noemen geen specifieke doelgroep. Het is opvallend dat de beeldend kunstenaars een maximum aantal deelnemers noemen en dat de hobbywinkels en ondernemers vooral een minimum aantal deelnemers noemen.

Aan de aanbieders is per e-mail de vraag voorgelegd: Waarom volgen uw deelnemers uw creatieve workshops/cursussen? Zij konden kiezen uit de volgende antwoordopties: om individueel iets leuks te doen, om met vrienden/familie/collega's iets leuks te doen, om bepaalde technieken te leren, om iets moois te maken, om met kunst bezig te zijn, om zich kunstzinnig te ontwikkelen of anders. Zes aanbieders hebben gereageerd. Hieruit blijkt dat de workshops en cursussen van zowel beeldend kunstenaars als de andere aanbieders door de deelnemers bovenal gevolgd worden om een techniek te leren, maar ook om individueel of met vrienden/familie/collega's iets leuks te doen. Daarnaast doen deelnemers mee om iets moois te maken. Van de vier beeldend kunstenaars die reageerden antwoordden nog eens drie dat deelnemers de cursus of workshop volgden om kunstzinnig bezig te zijn en twee antwoordden dat cursisten meedoen om met kunst bezig te zijn.

In het aanbod van de beeldend kunstenaars staat het zelf creëren van objecten en expressie centraal, terwijl de tweede categorie aanbieders vooral objecten bewerkt met decoratie als doel. De beeldend kunstenaars vinden opleiding belangrijk en noemen dit op hun website. De tweede categorie aanbieders meldt hier niets over. Ook bieden de beeldend kunstenaars vaker cursussen aan dan eenmalige workshops, bij de tweede categorie aanbieders is dit juist andersom. Daarnaast stellen de beeldend kunstenaars vaak een maximum aantal deelnemers terwijl de tweede categorie aanbieders alleen werken met een minimum aantal deelnemers. Waarschijnlijk stellen beide aanbieders wel een minimum en maximum aantal deelnemers, maar door vermelding van het een of het ander laten zij wel zien waar de prioriteiten liggen. Achterliggende redenen voor deze verschillen kunnen liggen in de verschillende doelen die beide categorieën nastreven. De beeldend kunstenaars richten zich op de artistieke en technische ontwikkeling van de individuele maker en mogelijk is hiervoor een meer individuele begeleiding noodzakelijk. De hobbywinkels, ondernemers en workshopaanbieders lijken zich meer te richten op een leuke creatieve activiteit met direct decoratief resultaat waarbij ruimte voor individuele begeleiding minder centraal lijkt te staan. De ondernemers, workshopaanbieders en hobbywinkels staan allemaal ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. De beeldend kunstenaars staan minder vaak ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Daarnaast vragen de beeldend kunstenaars meestal hogere prijzen voor hun aanbod dan de andere aanbieders. Hieruit blijkt dat het aanbod van de tweede categorie vooral voortkomt uit ondernemerschap waarbij het aanbod scherp geprijsd wordt om zo veel mogelijk afnemers te vinden. Voor de beeldend kunstenaars lijken ook andere doelen dan (alleen) ondernemerschap belangrijk. Opvallende overeenkomst tussen alle aanbieders is dat zij allen van het vrouwelijke geslacht zijn. Naar onze indruk zijn ook de deelnemers grotendeels vrouwen, maar dit is niet nagevraagd.

Of alle genoemde activiteiten kunstbeoefening genoemd kunnen worden valt te bediscussieren. Al deze activiteiten kunnen worden gedaan met nauwelijks enige artistieke pretentie of zelfs bewustzijn, maar ook als een volwaardig kunstuiting. Doorlaggevend is de context: de motivatie en intentie van de beoefenaar, achtergrond en intentie van de docent. Hoewel geen navraag gedaan is naar de deelnemers, is het gezien het karakter van de activiteit en de achtergrond van de aanbieders echter aannemelijk dat het aanbod van de beeldende kunstenaars tot kunstbeoefening kan worden gerekend en dat van de overige waarschijnlijk niet.

Beeldende vorming wordt in Alphen aan den Rijn aangeboden door diverse culturele instellingen en enkele particuliere aanbieders. Bij de particuliere aanbieders is het cursusaanbod gericht op volwassenen en zijn er voor kinderen en jongeren alleen eenmalige workshops. Zij bieden hoofdzakelijk lessen tekenen en schilderen aan. Bij een deel van de particuliere aanbieders staat artistieke ontwikkeling voorop. De overige aanbieders noemen niet alleen artistieke ontwikkeling als doelstelling, maar vaker ook sociale contacten, gezelligheid, bezigheidstherapie of een decoratief eindresultaat.

6.3.5 Lesaanbod literaire vorming

Er waren tot voor kort in Alphen aan den Rijn twee particuliere docenten van schrijflessen. Beiden zijn inmiddels gestopt met hun particuliere lespraktijken (een van hen geeft nog wel literaire vorming bij Parkexpressie). Ze verzorgden beiden korte cursussen of workshops schrijven aan volwassenen. Het aanbod bestond uit lessen creatief schrijven, columns schrijven en autobiografie schrijven. Een van hen gaf die lessen in Triskele, een eveneens particulier creativiteitscentrum in Alphen aan den Rijn. Triskele is opgericht door een kunstenaar die cursussen wilde bieden die zich meer richten op het proces dan op het resultaat van de kunstbeoefening. De cursussen werden door verschillende docenten gegeven. Inmiddels is Triskele ingekrompen en biedt het weinig tot geen lessen meer aan.

6.3.6 Lesaanbod audiovisueel

Onze inventarisatie bracht in Alphen aan den Rijn twee particuliere aanbieders van lessen in audiovisuele media aan het licht. Beiden geven lessen (digitale) fotografie of beeldbewerking, beiden geven alleen les aan volwassenen. De ene aanbieder is een fotograaf die, voor zover bekend, van de passie voor fotografie een profemie gemaakt heeft en nu fotografeert in opdracht en enkele workshops fotografie aanbiedt. Het aanbod bestaat hoofdzakelijk uit workshops dier- en natuurfotografie en een workshop digitale fotografie voor beginners. Deze workshops vinden plaats in de eigen studio of op locatie in bijvoorbeeld Avifauna. De workshops duren een dag of een dagdeel. Omgerekend naar een uurprijs kosten de workshops ongeveer 10 euro per uur inclusief cursusmaterialen, zoals een hand-out. De andere aanbieder is opgeleid tot beeldend kunstenaar. Zij maakt zowel vrij werk als werk in opdracht en geeft daarnaast korte cursussen digitale fotografie. Zij biedt een beginnerscursus aan waarin deelnemers de basis van fotografie

en beeldbewerking leren en vervolgcursussen waarin deelnemers een eigen visie en stijl ontwikkelen. De korte cursussen bestaan uit zes lessen van 2,5 uur. De uurprijs voor deze lessen bedraagt ongeveer € 12,50 inclusief cursusmaterialen.

6.3.7 Oefenruimtes, podia en expositieruimtes

Voor de actieve kunstbeoefenaar die zijn passie wil beoefenen, is het belangrijk daartoe over de juiste ruimte te beschikken. Sommige vormen van kunstbeoefening kan men thuis op een zolderkamer doen, maar groepen, ensembles en verenigingen hebben vaak een ruimte nodig om gezamenlijk te kunnen oefenen. Voor een presentatie van het werk aan een publiek is een podium of expositieruimte nodig. Niet iedere vereniging, particuliere aanbieder of informele groep beschikt over een daarvoor geschikte ruimte. Landelijk ontbreken gegevens over de ruimtes en podia waar amateurkunstenaars kunnen beschikken.

In Alphen aan den Rijn is geprobeerd de mogelijkheden in kaart te brengen. De resultaten zijn hoofdzakelijk verkregen via informele en persoonlijke informatie: gesprekken met respondenten van instellingen, ruimtes en verenigingen. Veel ruimtes die verenigingen, bandjes en dergelijke huren, worden via via verhuurd en staan nergens 'geregistreerd' als ruimtes die te huur zijn. De verzamelde informatie is dan ook zeker niet volledig. In deze paragraaf staan de aanbieders van ruimtes in de particuliere sector in Alphen aan den Rijn centraal. In hoofdstuk 3 is het aanbod aan oefenruimtes, podia en expositieruimtes bij culturele en maatschappelijke instellingen in Alphen aan den Rijn weergegeven.

Om te beginnen verhuren enkele van de particuliere lesaanbieders ook ruimtes of podia. Het gaat dan om de dans- of balletscholen, omdat dit de enige particuliere lesaanbieders zijn die over (grotere) eigen oefenruimtes beschikken. Een dansschool en een balletschool in Alphen aan den Rijn verhuren hun dansruimtes aan aanbieders van yogalessen of danslessen of in andere stijlen. De muziekwinkel die lessen bood, maar inmiddels gesloten is, beschikte tevens over enkele oefenruimtes voor bandjes. Daarnaast zijn er in Alphen aan den Rijn minstens drie cafés die regelmatig een podium bieden aan beginnende of gevorderde amateurbandjes uit Alphen en omgeving. De cafés bieden ruimte aan amateurs, maar ook aan semiprofessionals. Een van deze cafés heeft een vaste bandavond een keer per maand, in de twee andere cafés zijn er twee tot drie optredens per maand. Deze cafés vullen elkaar qua programmering redelijk aan. Waar het ene café wat meer de beginnende bands met leden vanaf 16 jaar programmeert, heeft de andere meer semiprofessionals op het programma staan, waarbij de leden van de band veelal ouder zijn dan 30 jaar. Beide cafés betalen de bands een kleine gage uit voor het optreden. Hier hoeven de amateurkunstenaars, in tegenstelling tot veel andere disciplines, dus niet te betalen om op te treden. De gages liggen tussen de 50 en 350 euro per optreden. De grote verschillen in gages hebben te maken met de verschillen in de bands en de verwachte opbrengst voor de cafés. Het café dat de wat oudere en gevorderde bands programmeert schat dat ongeveer de helft van de bands van verder weg komt. De bands spelen eenmalig in de cafés, maar sommige bands die goed zijn bevallen komen

een of twee keer per jaar terug. De cafés zeggen variatie in de programmering te willen houden en niet te vaak dezelfde bands te willen programmeren. Dit verklaart ook waarom bands ruim buiten hun eigen regio zoeken naar podia om op te treden. De bands komen meestal via via bij deze cafés terecht of via de Kamer van Koophandel. De café-eigenaren hoeven niet zelf op zoek naar bands die willen optreden maar worden door de bands benaderd. Een van die cafés biedt tevens ruimte tot exposeren aan beeldend amateurkunstenaars. In het café worden soms schilderijen of foto's geëxposeerd. Dit is toevalligerwijs zo gegroeid, doordat bekenden van de eigenaar een expositieruimte zochten. Vooral nog exposeren alleen bekenden uit de vrienden- of klantenkring in het café. De mogelijkheid tot expositie kost de kunstenaars niets en vaak wordt er een feestelijke opening van de expositie georganiseerd, die bijvoorbeeld weer wordt aangekleed met een optreden van een band.

Zalencentra en multifunctionele accommodaties worden voor vergelijkbare doeleinden gebruikt als de accommodaties uit het sociaal-cultureel werk (zie hoofdstuk 3). Deze zalencentra worden echter meer commercieel geëxploiteerd en zijn niet verbonden aan een gesubsidieerde welzijnsinstelling. De grenzen tussen deze beide typen accommodaties zijn niet altijd helder aan te duiden. Niet ieder buurthuis ontvangt subsidie en niet alle zalencentra hanteren winstgevendende huurtarieven (soms alleen kostendekkend voor bijvoorbeeld het verenigingsleven). In Alphen aan den Rijn werden twee zalencentra aangetroffen die hun ruimtes onder meer verhuren aan verenigingen en particuliere docenten. Deze locaties worden voor een breed scala aan activiteiten verhuurd, zoals huwelijken, conferenties en het verenigingsleven. Er komen verenigingen voor kunstbeoefening, maar ook bridge- of andere denksportverenigingen. De locaties beschikken over verschillende ruimtes, waaronder ruimtes met een podium en licht- en geluidstechniek. Deze ruimtes worden gehuurd voor optredens van koren, muziek- of toneelverenigingen. In beide locaties repeteren wekelijks verenigingen. In een van die centra repeteren wekelijks acht koren en drie dansgroepen, waaronder een particuliere aanbieder van salsalessen. Andere disciplines dan zang of dans zijn welkom, maar muziekgroepen geven al snel te veel geluidsoverlast voor andere huurders van het zalencentrum. De groepen die er komen bestaan hoofdzakelijk uit volwassenen en men komt meestal via via bij het zalencentrum. De kosten voor de huur zijn mede afhankelijk van de grootte van de ruimte die gehuurd wordt, maar ook van het gebruik van de bar en de hoeveelheid personen in de groep. De huurprijzen variëren daardoor van € 37,50 tot ongeveer € 65,- per avond. Zoals in hoofdstuk 3 al bleek, zijn er nog al wat culturele en maatschappelijke instellingen, zoals culturele centra, maar ook scholen en kerken, die oefenruimtes, expositieruimtes en podia bieden aan amateurkunstenaars. In het particuliere circuit zijn er daarnaast in Alphen aan den Rijn de kroegen en de zalencentra. Verder noemden informanten nog enkele andere informele voorzieningen, waarover geen nadere gegevens te achterhalen waren. Als mogelijkheden voor exposities door (amateur)kunstenaars werden wachtkamers van artsen en tandartsen genoemd en etalages van winkels en supermarkten. Van enkele respondenten die regelmatig met popbandjes werken, hoorden wij dat zij weten dat bandjes oefenruimte vinden in boerenschuren waar men door de afgelegen locatie geen hinder ondervindt van de geluidsoverlast.

Tot slot bestaan in Alphen aan den Rijn twee bijzondere voorzieningen, al is bij gebrek aan landelijke informatie natuurlijk niet duidelijk of dergelijke voorzieningen niet vaker voorkomen. Zo is er De Kleurfabriek, een nieuw initiatief van twee Alphense kunstenaars die een 'kunstenaarsverzamelgebouw' willen realiseren dat voorziet in ateliers en werkruimtes. In deze Kleurfabriek moeten werkruimtes komen voor professionele kunstenaars, maar ook voor amateurs. Het gebouw zou ruimte moeten bieden aan jong en oud, amateur en professional, om kunst te maken en te beleven. Het gebouw zou niet alleen ateliers moeten bevatten, maar ook een expositieruimte waar kunst bezichtigd en verkocht kan worden. Daarnaast moet het gebouw ruimte bieden voor cursussen, en bijvoorbeeld voor een jeugdcircus. De initiatiefnemers van De Kleurfabriek zijn medio 2009 nog druk in gesprek met kunstenaars, culturele instellingen en de gemeente in Alphen aan den Rijn.

Eveneens opmerkelijk is het Podium op wielen in Zwammerdam. Dit mobiele cultuurpodium is door de gemeente Alphen aan den Rijn geschonken aan de bevolking van Zwammerdam, een kleine dorpskern in het buitengebied van Alphen. Dit mobiele podium kan ingezet worden op festivals en bij evenementen. Het podium is ondergebracht bij een apart hiervoor in het leven geroepen stichting. Het stichtingsbestuur is samengesteld uit leden van Zwammerdamse verenigingen voor onder meer sport en amateurkunst. Alle verenigingen die deelnemen, mogen het podium twee keer per jaar gratis gebruiken. Wanneer het podium niet door verenigingen gebruikt wordt, kan het verhuurd worden aan derden voor een huurprijs vanaf 875 euro per dag. De deelnemende verenigingen leveren vrijwilligers die het podium helpen opzetten en ontvangen hiervoor een kleine vergoeding die ten goede komt aan de eigen vereniging. Gemiddeld wordt het podium in het zomerseizoen (mei tot en met september) ongeveer tweemaal per maand gebruikt door verenigingen en derden.

6.3.8 Festivals

Alphen aan den Rijn kent enkele festivals die een podium bieden voor amateurkunst. De Stichting Jaarmarkt is een samenwerking tussen winkeliersverenigingen in Alphen. Jaarlijks organiseert zij in samenwerking met Alphen.nu de Jaarmarkt om de naamsbekendheid van lokale initiatieven, het lokale bedrijfsleven en de gemeente Alphen aan den Rijn te vergroten. In 2008 was de Open Mic, een open podium, onderdeel van het programma. Iedereen uit Alphen aan den Rijn en omgeving kon zich opgeven en kreeg tweemaal vijf minuten om een act te tonen. Er waren zes deelnemers tussen de 14 en 20 jaar die voornamelijk zang en rap ten gehore brachten. In 2009 is Buitengewoon Alphens een nieuw onderdeel van de Jaarmarkt, waarbij er veel ruimte is voor talent uit Alphen. Diverse jonge Alphense muzikanten, dj's en dansers staan op het programma. Vanuit een serviceclub in Alphen aan den Rijn is de Stichting Vrienden van Alphen Live ontstaan, die jaarlijks een muziekfestival organiseert. De serviceclub zet zich in voor kinderen in de wereld. Dit muziekfestival is daar een onderdeel van. De doelstelling is dat jong talent uit Alphen aan den Rijn en omgeving een podium krijgt voor een groot publiek. De opbrengsten gaan naar een goed doel. Het jaarlijkse festival is in 2009 voor de tweede maal georganiseerd. Het programma werd geopend door een Alphense

debuutband. Daarnaast stond een voorstelling van de jeugdgroep van een Zwammerdamse toneelvereniging op het programma en een talentenjacht. Alphen Idols 2009 was een 'battle of the schools' waar de beste tien artiesten dan wel bands van de Alphenense middelbare scholen konden debutteren. Naast jonge talenten stonden enkele bekendere namen geprogrammeerd.

In paragraaf 3.8 zijn al de festiviteiten rondom Koninginnedag besproken, een samenwerking van instellingen, verenigingen en particulier initiatief.

6.3.9 Samenvatting en conclusies Alphen aan den Rijn

Alphen aan den Rijn kent naast een breed scala aan mogelijkheden tot kunstbeoefening bij culturele en maatschappelijke instellingen (tabel 3.11) een nog grotere variatie aan mogelijkheden tot kunstbeoefening bij de particuliere aanbieders (tabel 6.4).

Afhankelijk van de precieze telling, doet bijna de helft van de Nederlandse bevolking in de vrije tijd (wel eens of intensiever) aan kunstbeoefening. Ongeveer 16% van hen volgt daartoe les (Van den Broek 2010a). Uitgaande van het eerder berekende bereik van de gemeentelijke gesubsidieerde instellingen voor kunsteducatie onder de Alphenense bevolking op ruim 4%, bereiken die instellingen gezamenlijk een kwart van deze markt (veronderstellend dat ook in Alphen 16% van de bevolking lessen volgt). Dat zou wat meer zijn dan het landelijke aandeel van 19% die gesubsidieerde instellingen bereiken (Van den Broek 2010a).

Dat betekent tevens dat de overige driekwart van de kunsteducatie in de vrije tijd in Alphen verzorgd wordt door particuliere aanbieders, verenigingen, sociaal-cultureel werk, zorginstellingen en anderen. Omdat niet van alle hier in kaart gebrachte aanbieders de leerlingenaantallen bekend zijn, kan dat aandeel niet worden berekend, evenmin als de aandelen daarbinnen van verenigingen, particuliere aanbieders, enzovoort. Van ongeveer een vijfde van de hier beschreven aanbieders voor kunsteducatie in de vrije tijd die niet door de gemeente worden gesubsidieerd zijn de leerlingenaantallen wel bekend (een dansschool, een balletschool, het Gilde Alphen aan den Rijn, een theatergroep in een buurthuis, de Jostiband en zes particuliere muziekdocenten). Deze aanbieders bereiken gezamenlijk ongeveer 1500 leerlingen. Aangezien de drie instellingen die wel door de gemeente Alphen gesubsidieerd worden voor kunsteducatie in de vrije tijd gezamenlijk ongeveer 3000 cursisten bereiken, is het dus aannemelijk dat het totale particuliere of niet voor kunsteducatie gesubsidieerde circuit ook in Alphen aan den Rijn beduidend groter is dan het gesubsidieerde circuit. In totaal bedraagt het aantal cursisten in Alphen aan den Rijn dat les volgt bij een particuliere of niet-gesubsidieerde instelling naar schatting tussen de 5000 en 9000 cursisten.

Tabel 6.4

Particuliere aanbieders kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn

aanbieders	educatief aanbod kunstbeoefening:	overige mogelijkheden kunstbeoefening
23 aanbieders muziek – 20 docenten – 3 winkels > 10 aanbieders dans – 2 balletscholen – 1 workshoopaanbieder dans – 4 dansscholen ballroom/latin – 1 stichting/club voor dans met lesaanbod – 1 gymnastiekvereniging – sportscholen – 2 docenten spirituele dans	muzieklessen – balletlessen (en andere stijlen) – workshops rondom voorstelling – lessen stijldansen, ballroom, latin, salsa en zouk – lessen streetdance, jazzdans, moderne dans en meer – aerobics, streetdance, zumba – spirituele dans	enkelens ook aanbod onderwijs – ruimteverhuur, aanbod onderwijs – ruimteverhuur, aanbod onderwijs
3 aanbieders theater – jeugdcircus – theaterstichting – clownieriedocent	– circuslessen – theaterlessen	– aanbod onderwijs en workshops
15 aanbieders beeldend – 10 beeldend kunstenaars – 5 ondernemers/hobbywinkels	– cursussen en workshops beeldende vorming – workshops beeldende vorming	– enkelens ook aanbod onderwijs en maatwerk – enkelens ook aanbod kinderfeestjes
0 docenten literair	(er waren twee schrijfdocenten met korte cursussen creatief of columns schrijven)	
2 docenten digitale fotografie	korte cursussen en workshops fotografie en beeldbewerking	
2 zalencentra kroegen De Kleurfabriek (in oprichting)	cursusaanbod (van particulieren in ruimtes van Kleurfabriek)	ruimteverhuur podium voor bands atelier- en expositieruimtes
Mobiel podium festivals en evenementen		podium voor verenigingen en verhuur podia voor amateurs uit Alphen, verenigingen en instellingen

Bron: Cultuurnetwerk (Inventarisatie aanbod in Alphen 2009)

Het totale particuliere aanbod in Alphen aan den Rijn is, net als het landelijke aanbod van de centra voor de kunsten, onevenredig verdeeld over alle kunstdisciplines. Ook het Alphenese particuliere circuit kent een groot aanbod in de discipline muziek, ge-

volgd door dans en beeldende vorming, en een kleiner aanbod in theater, audiovisuele of literaire vorming. In grote lijnen blijken particuliere en gesubsidieerde aanbieders dus ongeveer hetzelfde aan te bieden. Uitgangspunt van gesubsidieerde centra is dat zij een stabiel en pluriformer aanbod hebben, dat minder afhankelijk is van toeval, markttrends en persoonlijke omstandigheden dan de particuliere markt. Een mogelijke bevestiging daarvoor is te zien in het aanbod van de Streekmuziekschool. Die muziekschool biedt les in enkele instrumenten waar het particulier lesaanbod niet in voorziet, zoals viool, cello, hoorn en trompet. Mogelijk is er onvoldoende animo voor deze instrumenten om (naast de streekmuziekschool) een particuliere praktijk hierin rendabel te maken, of is er toevallig in Alphen aan den Rijn geen docent die een particuliere lespraktijk hierin wil beginnen. Hoe toeval en persoonlijke omstandigheden een rol spelen in het particuliere aanbod op enig moment is in verschillende voorbeelden aan de orde geweest. Ziekte, pensioen of vakantie van de aanbieders en gebrek aan inkomsten zijn sterker van invloed op het particulier aanbod dan op dat van culturele en maatschappelijke instellingen.

Vrijwel alle aanbieders van kunsteducatie in alle categorieën en disciplines hanteren hogere tarieven voor volwassenen dan voor kinderen en jongeren. Bij centra voor de kunsten zijn hiervoor twee mogelijke deelverklaringen. Voor kinderen die muziekles volgen hoeft geen btw te worden verrekend. Bovendien subsidiëren gemeenten veelal wel de lessen voor kinderen en jongeren, maar niet die voor volwassenen. Beide verklaringen gaan (voor het grootste deel van) de overige aanbieders niet op, maar hun prijsstelling volgt toch hetzelfde patroon.

De tarieven verschillen sterk per discipline. Muzieklessen zijn bij alle aanbieders de duurste lessen kunsteducatie. Zowel bij centra voor de kunsten als bij de particuliere aanbieders variëren de prijzen voor muzieklessen van 15 tot ongeveer 50 euro per uur. Iedere aanbieder kent verschillende tarieven. Individuele lessen zijn bijvoorbeeld altijd duurder dan groepslessen, en lessen voor volwassenen zijn vrijwel altijd duurder dan lessen voor kinderen en jongeren. Gevorderde leerlingen betalen soms meer dan beginners. Van alle disciplines is muziek de discipline met de grootste verschillen in de tarieven. Dit gaat op voor zowel de gesubsidieerde als de particuliere aanbieders. Kunsteducatie is voor kinderen en jongeren in Alphen aan den Rijn binnen het particuliere circuit vaak ongeveer even duur als bij de centra voor de kunsten. Dit geldt voor de lessen theater, dans, muziek en beeldende vorming. Kunsteducatie voor volwassenen is in Alphen aan den Rijn binnen het particuliere circuit soms wat duurder dan bij de centra voor de kunsten, maar dat is niet altijd het geval. Danslessen voor volwassenen zijn bij de centra voor de kunsten, balletscholen en ballroomscholen ongeveer even duur. De lessen van de latindansscholen zijn duidelijk duurder, die van de gymnastiekvereniging zijn goedkoper. Het is opvallend dat de dansscholen voor salsa en zouk tot de duurste aanbieders behoren, en tevens een van de weinige aanbieders zonder docenten met een kunstvakopleiding of een andere officieel erkende en gecertificeerde opleiding. Daarnaast zijn de cursussen beeldende vorming voor volwassenen goedkoper binnen Parkexpressie dan bij de particuliere aanbieders. De aanbieders in het sociaal cultureel werk, de zorginstellingen en de gymnastiekvereniging zijn binnen alle disciplines over het algemeen iets

goedkoper dan de gesubsidieerde culturele instellingen.

Zoals er tal van mogelijkheden zijn tot het volgen van lessen in kunstbeoefening bij verschillende typen aanbieders, zo zijn er in Alphen eveneens tal van podia en ruimtes bij verschillende typen aanbieders waarvan de amateurkunstenaars gebruik kunnen maken om aan kunstbeoefening te doen, of om er de vruchten van hun kunstbeoefening aan geïnteresseerden te tonen.

6.4 Slotbeschouwing

Op enkele beperkte onderzoeken binnen een bepaalde deelsector na, is tot voor kort geen onderzoek gedaan naar particuliere instellingen en docenten op het gebied van kunsteducatie. Een inventarisatie daarvan is ook een vrijwel onbegonnen zaak. Het is nergens gebundeld of systematisch te vinden, anders dan in telefoongidsen en dergelijke. Dan nog zullen met name individuele aanbieders lang niet altijd vindbaar zijn omdat ze hun beroep of bijverdienste niet expliciet melden. Vervolgens zijn de fluctuaties zowel bij instellingen als docenten nogal groot: zelfs bij ons onderzoek naar Alphen waren er in een paar maanden tijd behoorlijk veel wijzigingen.

Aan de hand van meerdere inventarisaties zoals deze in Alphen zouden mogelijk wel enigszins betrouwbare schattingen te maken zijn over aantallen aanbieders in de particuliere sector. Een andere manier om de omvang van de particuliere markt te bepalen is het aantal gebruikers te meten. Schattingen van de verhouding tussen gesubsidieerde instellingen en particulieren binnen het buitenschools lesaanbod lopen uiteen van iets kleiner tot een op vijf. Uit onderzoek van het SCP valt te concluderen dat het particuliere circuit op de educatieve markt van kunstbeoefening in de vrije tijd met 40% verreweg het grootste aandeel heeft, de centra voor de kunsten een kleiner aandeel met 20% en de verenigingen hebben een aandeel van ongeveer 15% (Van den Broek 2010a). De overige aanbieders hebben elk slechts een klein aandeel.

Naast het volgen van lessen bij particuliere instellingen of docenten, is zelfstandige thuisstudie een veel voorkomende mogelijkheid om zich vanuit huis en in eigen tempo meer te verdiepen in een bepaalde kunstdiscipline. Uiteraard heeft zelfstudie met uitsluitend schriftelijk materiaal (eventueel aangevuld met instructiefilmpjes via bijv. een website) grote beperkingen. Interactief begeleiden en corrigeren bij werkprocessen en oefeningen is bij afstandsonderwijs al wat beter mogelijk door de inzet van ICT. *Realtime coaching* bij oefeningen en bij het zoeken naar eigen expressievormen en stijl is ook dan echter lastig of onmogelijk. Binnen de online community's zijn er meer interactiemomenten tussen de kunstbeoefenaars, maar ook hier is meestal geen sprake van een gelijktijdig gezamenlijk maakproces. Er is in het afstandsonderwijs en op internet dan ook geen of weinig aanbod van theater- en danseducatie, bij uitstek disciplines waarin lijfelijke interactie en samenwerking een grote rol spelen.

Een vergelijking van de omzet van het particuliere en het gesubsidieerde circuit is moeilijk te maken. Niet alleen is er weinig bekend over deelnemersaantallen, ook een vergelijking van tarieven is lastig. Zowel de particuliere als de gesubsidieerde aanbie-

ders kennen verschillende tarieven en criteria, die niet goed naast elkaar te leggen zijn. De belangrijkste bevinding lijkt niettemin te zijn dat het particuliere circuit niet eenduidig duurder of goedkoper is dan het gesubsidieerde circuit, maar dat binnen beide circuits de prijzen sterk variëren.

Dat de centra voor de kunsten ondanks (gedeeltelijke) subsidies niet structureel goedkoper zijn dan particuliere aanbieders, valt te verklaren uit de hogere overheadkosten en uit de cultureel-maatschappelijke doelstellingen van de gesubsidieerde instelling. Ze zijn meer dan particuliere instellingen of docenten gebonden aan allerlei bepalingen en voorschriften met betrekking tot personeel (waaronder de cao-Kunsteducatie), huisvesting en faciliteiten, en ze zijn verantwoordelijk voor een breed aanbod, inclusief moeilijk renderend of verliesgevend aanbod.

Het particulier initiatief is omvangrijk en veelvormig. Ook in Alphen gebeurt enorm veel, meestal zonder overheidsbemoeyenis of -stimulering, en daar is ook lang niet altijd behoefte aan. Men zegt zonder overheidsbemoeyenis of -stimulering op kleine schaal prima rond te komen en heeft geen behoefte aan de prestatieafspraken of inhoudelijke bemoeyenis die vaak met subsidies gepaard gaan. Juist de particuliere aanbieders hechten aan hun vrijheid. Waar de gesubsidieerde sector mede als taak heeft om de 'kleinere' of minder populaire instrumenten of kunstvormen aan te bieden, voegt de particuliere sector zich over het algemeen bewust naar de vraag uit de markt.

Wat in diverse interviews wel naar voren komt, is dat men in faciliterende zin meer gemak en ondersteuning zou verwelkomen. Het gebruik c.q. de huur van podia, repetitie- en/of presentatieruimtes van de gesubsidieerde en andere non-profitinstellingen is vaak te duur of te beperkt mogelijk. Overigens is dit lang niet altijd onwil van die instellingen, maar worden zij bijvoorbeeld door gemeentelijke randvoorwaarden beperkt in volledige exploitatie. Meer aandacht en mogelijkheden voor facilitaire ondersteuning is dan ook een effectieve stimuleringsmaatregel voor kunstbeoefening.

Uit dit onderzoek blijkt dat de grens tussen kunstbeoefening en andere vormen van vrijetijdsbesteding lang niet altijd duidelijk te trekken is. Met name in de particuliere of niet-gesubsidieerde sector is er een groot grijs grensgebied. Binnen het particuliere circuit in Alphen aan den Rijn was de grens met name bij dans en bij beeldende vorming moeilijk te trekken. Danslessen worden in verschillende soorten particuliere scholen en lesvormen aangeboden. Sommige van deze scholen en vormen lijken zich meer op sport, spiritualiteit of uitgaan te richten dan op kunstbeoefening. Binnen beeldende vorming vonden we grofweg een onderscheid tussen aanbieders van beeldende vorming als kunstbeoefening en aanbieders die zich sterker op decoratietechnieken richten. Ook binnen de audiovisuele vakken zoals fotobewerking of game design is de grens tussen kunstbeoefening en programmeren of ICT niet altijd duidelijk te trekken.

Deze grenserving tussen kunstbeoefening en andere bezigheden lijkt toe te nemen. Interdisciplinariteit en cross-over groeit zowel binnen de kunst als tussen kunst en andere activiteiten. Bij diverse nieuwe kunstvormen, met name digitale vormen, zijn de grenzen tussen kunst, medium en techniek nog amper te trekken. Bij de gesubsidieerde

centra voor de kunsten zijn deze ontwikkelingen ook te zien, hoewel men zich wel blijft profileren als kunst- en cultuurinstelling.

Hoewel er nog altijd een grote stroom van meer traditionele vormen van kunstbeoefening is, en zal blijven, worden flexibiliteit en verandering waarschijnlijk in toenemende mate belangrijke kenmerken van de kunstbeoefeningspraktijk in de toekomst. In allerlei opzichten is er sprake van flexibiliteit: kunstbeoefenaars werken minder samen in traditionele verenigingen of lange cursussen maar in losse, informele en tijdelijke verbanden. Daarbij is fysiek contact steeds minder van belang, zoals in de online community's waarin verhalen, foto's of muziek via internet worden uitgewisseld en bewerkt. De begeleiding voor deze groepsvormen vergt ook een andere rol dan die van docent of dirigent. Begeleiding is dan veel meer ingevuld als een coach, sparring partner, adviseur, netwerker, of bijvoorbeeld coördinator of facilitator. Ook in smaak en stijl lijken veranderingen snel te gaan: muziekstijlen, mode, design, schrijvers et cetera, wisselen elkaar snel af en dat heeft ook zijn weerslag op de kunstbeoefening. Bij ICT-gerelateerde cultuurvormen gaat dit zo mogelijk nog sneller. Second Life is gestorven, twitteren respectievelijk ontvrienden waren in 2009 het woord van het jaar en Google Wave staat in de startblokken als volgende revolutie.

Hoe kunnen aanbieders hierop inspelen? Het particuliere segment kan dat in principe sneller, althans, in zijn totaliteit bezien. Een particuliere saxofoondocent kan niet even omschakelen naar iets anders als de populariteit van het instrument daalt. Ook kleinere particuliere instellingen kunnen moeilijker inspelen op veranderingen. Maar specialisten in nieuwe ontwikkelingen en in informele verbanden kunnen juist wel snel nieuwe activiteiten realiseren. Het is de vraag of en hoe particuliere instellingen respectievelijk docenten hierin mee kunnen bewegen. Hebben zij voldoende flexibiliteit en mogelijkheden om het aanbod telkens te actualiseren op nieuwe ontwikkelingen, of blijven ze zich juist profileren met een bestaand gespecialiseerd aanbod? Een andere mogelijkheid is het nadrukkelijker inzetten van algemenere kwaliteiten als dienstverlening en facilitaire ondersteuning, bemiddeling, publiciteit, coachen en sparren. Het is te verwachten dat losse, kleine en informele verbanden steeds belangrijker worden in het aanbod, en dan is een ondersteunende en bemiddelende instantie steeds essentiëler. Zo'n rol is echter iets dat toch eerder bij een gesubsidieerde of non-profitinstelling thuishoort: inhoudelijk, maar ook omdat zo'n taak niet rendabel valt te exploiteren. Particuliere aanbieders komen het best tot hun recht in het vrije krachtenspel van vraag en aanbod, niet gehinderd door overheidsregels of -beleid.

Geraadpleegde bronnen Cultuurnetwerk hoofdstuk 3 en 6

Internetbronnen

www.alphenaandenrijn.nl - geraadpleegd op 14 juli 2009
www.amateurkunst-almere.nl/index.php?target=_huis_tekst - geraadpleegd op 23 juli 2009
www.antonettamoerland.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.aovinfo.nl - geraadpleegd op 21 april 2009 en 22 juli 2009
www.atelieropzolder.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.ateliertheavenue.nl/ - geraadpleegd op 14 juli 2009
www.bonifaciusalphen.nl - geraadpleegd op 2 juni 2009
www.buitengewoonalphens.nl - geraadpleegd op 22 juli 2009
www.campusclownclub.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.cassiopea.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.castellumkoor.nl - geraadpleegd op 22 juli 2009
www.centrummerkaba.nl - geraadpleegd op 20 juli 2009
www.cereva.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.circocircolo.nl/ - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.circomundo.nl/ - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.circuskokopelli.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.citymusic.nl - geraadpleegd op 7 mei 2009
www.community-art.nl - geraadpleegd op 24 juli 2008
www.crea-flex.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.createpottery.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.crea.uva.nl/index.php - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.croptime.net/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.cultuurnetwerk.nl - geraadpleegd op 15 mei 2009
www.cultuurparticipatie.nl - geraadpleegd 10 juli 2009
www.cvakunst.nl - geraadpleegd 23 juli 2009
www.dancemasters.nl/ - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.dansles.com - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.deblauwehaan.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.debron.info - geraadpleegd op 7 mei 2009
www.dekleurfabriek.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.de-pionier.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.dos-alphen.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.dubinkdesign.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.elckerlyc.com - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.gang-of-6.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.ggzrijnstreek.nl - geraadpleegd op 23 juli 2009
www.gildealphenaandenrijn.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009

www.globalfit.nl - geraadpleegd op 21 juli 2009
www.groteprijsgroenehart.nl - geraadpleegd op 6 juli 2009
www.halfjewit.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.harrycools.nl/harrycools/ - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.hartdesign.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.hbo-raad.nl/component/content/article/32/437 - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.heerlen.nl/Smartsite.dws?id=38587 - geraadpleegd 23 juli 2009
www.hermakampschuur.exto.nl/gallery/page/site/3269.html - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.hetkasteel.nl - geraadpleegd op 6 juli 2009
home.hetnet.nl/-alijdrijsenbrij/sacred-dance/ - geraadpleegd op 19 juni 2009
home.tiscali.nl/rijven/monique/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.huisvooramateurkunst.keunstwurk.nl - geraadpleegd 23 juli 2009
www.ipsedebruggen.nl - geraadpleegd op 7 juli 2009
www.jaarmarktalphenaanndenriijn.nl - geraadpleegd op 3 juni 2009
www.jeugdtheaterhuis.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.jeugdtheaterscholen.nl - geraadpleegd op 15 mei 2009
www.jostiband.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
kajman.wordpress.com/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.kiwanisalphen.nl – geraadpleegd op 3 juni 2009
www.koertkardol.nl - geraadpleegd op 3 juni 2009
www.kulturhus.nl - geraadpleegd op 15 mei 2009
www.kunstencultuurdrenthe.nl - geraadpleegd op 23 juli 2009
www.kunstfactor.nl - geraadpleegd 10 juli 2009
www.kunstinclusief.nl – geraadpleegd 6 januari 2010
www.kwatro.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.lakesidefestival.nl - geraadpleegd op 6 juli 2009
www.laktheater.nl - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.leersalsadansen.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.margreetholtkamp.com - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.mariarts.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.meenederland.nl - geraadpleegd op 23 juli 2009
www.minvws.nl - geraadpleegd op 14 juli 2009
www.mirjam-ouwerkerk.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.muziekcollectiefbodegraven.nl - geraadpleegd op 3 juni 2009
www.muziekschoolalphen.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.orangewellnessclub.nl - geraadpleegd op 21 juli 2009
www.oranjevereniging.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.ou.nl/eCache/DEF/83.html - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.parkexpressie.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.parktheater.info - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.participe.nu - geraadpleegd op 14 juli 2009
www.petrajobse.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.pianolesvooriedereen.nl - geraadpleegd op 2 juni 2009
www.pkn-lichtkring.info - geraadpleegd op 8 mei 2009

www.pkn-wijkgemeente-degoedeherderkerk.nl - geraadpleegd op 7 mei 2009
www.pulppapierkunst.nl/ - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.querelle.nl - geraadpleegd op 3 juni 2009
www.salsa.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.salsa-united.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.salsaventura.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.sbv-bloemhof.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.schumann.nl/opleidingen.htm - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.simonstelling.nl - geraadpleegd op 2 juni 2009
statline.cbs.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.stichtingbarre.nl - geraadpleegd op 19 juni 2009
www.stichtingdeboterbloem.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.stichtingpa.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.stichtingtheaterdetoverketel.nl - geraadpleegd op 13 juli 2009
www.storinghulp.nl/lina's.htm - geraadpleegd op 7 mei 2009
www.studiooosterman.nl - geraadpleegd op 7 juli 2009
www.swismachine.nl/-ipse/locatie/63 - geraadpleegd op 23 juli 2009
www.theatercastellum.nl - geraadpleegd op 22 juli 2009
www.tobiasplansoen.nl - geraadpleegd op 2 juni 2009
users.skynet.be/fa304402/ - geraadpleegd op 22 juli 2009
usva.nl/ - geraadpleegd op 24 juli 2009
http://utbalphen.hyves.nl/ - geraadpleegd op 6 juli 2009
www.uu.nl/uupublish/37878main.html - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.vegdeark.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.vnpf.nl/ - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.volksuniversiteit.nl - geraadpleegd op 8 mei 2009
www.vreugdeoord.nl - geraadpleegd op 16 juli 2009
www.vriendenvanalphen.nl - geraadpleegd op 22 juli 2009
www.vu.nl/nl/over-de-vu/cultuurcentrum-griffioen/index.asp - geraadpleegd op 24 juli 2009
www.willdeheij.nl/ - geraadpleegd op 14 juli 2009
www.wolves-fotografie.nl - geraadpleegd op 10 juli 2009
www.worldpercussion.nl - geraadpleegd op 7 mei 2009
www.zimihc.nl - geraadpleegd 23 juli 2009

Interviews

Ammerlaan, G. van (SCP en CNL)
 Berg, E. van den, Ubert, N., artistiek leider en mevrouw Schlüter, M., zakelijk leider (stichting PA)
 Bouwman, L. (Kerk- en Zalencentrum De Bron)
 Breek, J. (Gemeente Alphen aan den Rijn) (Door het SCP)
 Broek, W. van den (Parkexpressie)
 Bruin-Verburg, L. de (Jostiband)
 Brummer, P. (Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn)
 Café Kwatro

Café Under The Bridge
De Blauwe Haan (per e-mail)
Figee, G. (De Lichtkring)
Goudswaard, J.
Groene Hart Lyceum
Groene Hart Topmavo
Hassoldt, W. (De Kleurfabriek)
Hensen, P., directeur van de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten, 28 april 2009.
Holtkamp, M. (per e-mail)
Hortensius, J.K.
Hullenaar, M. van 't (per e-mail)
Jager, J. de (door s c p)
Jobse, P. (per e-mail)
Keeken, W. van
Lina's Muziekhandel
Lodder, J. (Stichting Cultuurpodium Zwammerdam)
Mulder, M. (per e-mail)
Pater, F. de
Plansoen, T.
Prez, C. de (per e-mail)
Radstake, K. (Het Kasteel) (Door s c p)
Rijven, M.
Schiks, A.
Steenbergen, A. (Vrienden van de Bonifaciuskerk)
Stelling, S.
Straathof, G. (Jaarmarkt Alphen aan den Rijn) (Via de mail)
Troost, P. (Drum- en Showband Con Brio)
Verheijen, N., beleidsmedewerker vov, interview dd. 28 april 2009.
Vos, R. de (Dancemasters)
Westerman, M. (per e-mail)

7

Het overheidsbeleid voor de kunstbeoefening in de vrije tijd

Fianne Konings (Bureau Konings Kunst) en Vic Veldheer (Sociaal en Cultureel Planbureau)

7	Het overheidsbeleid voor de kunstbeoefening in de vrije tijd	281
7.1	Kunstbeoefening en overheden	283
7.2	Korte geschiedenis van het overheidsbeleid	285
7.3	Het beleid van de drie overheden	289
7.3.1	Het rijksbeleid	291
7.3.2	Het beleid van provincies	300
7.3.3	Het gemeentelijke beleid	306
7.4	Financiële middelen van de drie overheden	316
7.5	Resumé: antwoord op de drie onderzoeksvragen	318
7.6	Bestuurlijk perspectief	320
7.7	Discussiepunten	322
Bijlage 1	Overzicht provinciaal beleid	327
Bijlage 2	Overzicht gemeentelijk beleid Utrecht, Rotterdam, Groningen	343
Bijlage 3	Geïnterviewde personen	349

7.1 Kunstbeoefening en overheden

In het kader van een verkenning van toekomstige ontwikkelingen in de kunstbeoefening in de vrije tijd, heeft het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (ocw) aangegeven geïnteresseerd te zijn in de positie en rol van de drie overheden alsmede in de eventuele rol van de markt. Dit hoofdstuk gaat over de beleidsmatige en financiële bijdrage van de drie overheden aan de kunstbeoefening in de vrije tijd, alsmede over hun positie en rol op dat specifieke terrein.

Op de volgende vragen zal een antwoord worden gegeven: hoe verhouden de drie overheden zich tot elkaar waar het gaat om de ontwikkeling van beleid voor de kunstbeoefening in de vrije tijd, waar richten die drie overheden zich op, en hoeveel geld wordt daaraan besteed? Het cultuurbeleid in brede zin van de drie overheden komt slechts dan aan de orde wanneer dat relevant is voor ons inzicht in het beleid dat zij voeren voor de kunstbeoefening in de vrije tijd.

Vanuit bestuurlijk oogmerk is het relevant te weten in hoeverre het beleid van de drie overheden, i.c. het systeem van subsidieverstrekking op elkaar aansluit. Daartoe is het nodig na te gaan in hoeverre er een zogenoemde beleidstheorie bestaat: welke veronderstellingen hanteren beleidsmakers over het doel, de middelen en de verwachte resultaten van hun beleid? En waar drie overheden in het geding zijn, in hoeverre hanteren de beleidsmakers op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau dezelfde veronderstellingen? Meer in het algemeen is de vraag wat de verhouding is tussen de landelijke, provinciale en gemeentelijke overheid en hun ondersteunende en uitvoerende instellingen.

Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is voor het terrein waarover we het hier hebben een afbakening van taken en verantwoordelijkheden tot stand gekomen, die sindsdien niet sterk meer is gewijzigd. Die verdeling ziet er zo uit:

De *gemeente* is van de drie overheden de grootste subsidieverstrekker (74%) van de kunstbeoefening in de vrije tijd en subsidieert een groot aantal verenigingen en instellingen, zoals muziekscholen en centra voor de kunsten.

De *provincie* subsidieert (22%) ondersteuningsinstellingen voor amateurkunst en cultuureducatie en zorgt, soms in samenwerking met gemeenten, voor de instandhouding van provinciale voorzieningen. Daarnaast subsidieert zij in een aantal gevallen regionale projecten. Bijna iedere provincie (behalve Groningen) heeft een steunfunctie-instelling. Soms is dat een gecombineerde instelling, dat wil zeggen voor zowel amateurkunst, professionele kunst als cultuureducatie.

Het *rijk* ten slotte stelt zich tot doel de kwaliteit en vakmatigheid van de kunstbeoefening te bevorderen en subsidieert (4%) daartoe landelijke organisaties die de verschillende sectoren van de amateurkunst ondersteunen. Het rijk ondersteunt in algemene zin de kunstbeoefening in de vrije tijd.

Voor de beantwoording van de drieledige vraagstelling zijn twee wegen bewandeld: raadpleging van bestaande beleidsdocumenten (beleidsnota's, begrotingen e.d.) van de drie overheden en interviews met sleutelpersonen uit het veld.

De praktijk van de kunstbeoefening in de vrije tijd speelt zich veelal op lokaal niveau af, daarom is in het onderzoek een ruime plaats aan het gemeentelijke beleid toegekend. Het startpunt van het onderzoek naar de beleidssamenhang is de gemeente en van daaruit is verder geredeneerd.

Aangezien het niet doenlijk is om alle 431 gemeenten (CBS januari 2010), dan wel een representatieve steekproef van gemeenten in het onderzoek te betrekken, is op inhoudelijke gronden een selectie gemaakt van gemeenten en provincies waar interviews zijn gehouden met sleutelpersonen. Aangezien gemeenten in hun activiteiten worden ondersteund door provincies, vond de selectie van de in het onderzoek op te nemen gemeenten plaats via de infrastructuur op provinciaal niveau. Daarvoor is gebruikgemaakt van de informatie hierover uit de publicaties *Amateurkunstbeleid OK; een handreiking voor gemeenten* (Kunstfactor en VNG 2008), *Cultuureducatie, de kracht van lokaal en provinciaal beleid* (Kunstconnectie en VKV 2006), *De provincies: kiezen in cultuurbeleid* (Van Deijck-Hofmeester en Raijmakers 2005) en *De provincies: kijk zo zit dat.* (Van Deijck-Hofmeester et al. 2007). Gezien de variatie in de provinciale ondersteuningsstructuur is ervoor gekozen om alle provincies in het onderzoek te betrekken. Op inhoudelijke gronden is een aantal provincies intensiever onderzocht. Het betreft de provincies Gelderland, Groningen en Zuid-Holland. De keuze voor deze provincies heeft vooral te maken met het bijzondere karakter van het beleid: de provincie Zuid-Holland met zijn Provincie Nieuwe Stijl en Gelderland en Groningen met hun specifieke regionale aanpak. In iedere provincie zijn twee gemeenten willekeurig gekozen. Omdat grotere gemeenten een directe relatie met het Fonds voor Cultuurparticipatie hebben, is er op gelet een grotere en een kleinere gemeente te kiezen (grens van 90.000 inwoners). In Groningen zijn dat de stad Groningen en Veendam, in Gelderland Tiel en Ede, in Zuid-Holland Alphen aan den Rijn, Zoetermeer en Rotterdam. Tot slot zijn op advies van sleutelfiguren ook in beperkte mate de provincie Utrecht en Zeeland onderzocht; de stad Utrecht wegens haar bijzondere relatie met de provincie en de provincie Zeeland wegens de bijzondere positie van het ondersteuningsinstituut, onder meer vanwege zijn bredere rol in het sociale domein en de stabiliteit van de infrastructuur. Vanwege de bijzondere positie van de ondersteuningsinstelling in Den Haag, is die eveneens meegenomen.

Per provincie/gemeente werden interviews gehouden met de beleidsambtenaar die amateurkunst in zijn portefeuille heeft, met de vertegenwoordiger van het provinciale instituut en met vertegenwoordigers van gemeentelijke instellingen. Daarnaast zijn de bevindingen in een gesprek met vier gemeenten uit het Netwerk Cultuurbeleid (voor 60.000+ gemeenten) besproken. Op landelijk niveau zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van Interprovinciaal Overleg (IPO) en Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), met de directie en medewerkers van het Fonds voor Cultuurparticipatie, Kunstfactor, Kunstconnectie, Cultuurnetwerk Nederland en het Jeugdcultuurfonds, en met de voorzitter van de Raad van Twaalf, het platform van provinciale ondersteunende instellingen. In totaal is met 54 mensen gesproken (zie Bijlage 3).

7.2 Korte geschiedenis van het overheidsbeleid

In de tweede helft van de twintigste eeuw is de overheid bezig haar eigen organisatie tegen het licht te houden en wordt getracht het door Thorbecke ontworpen bestel van drie bestuurslagen aan de eisen van de moderne tijd aan te passen. In die vijftig jaar is veel gediscussieerd over de 'reorganisatie van het openbaar bestuur' en zijn veel voorstellen ontwikkeld die erop gericht waren de effectiviteit en doelmatigheid van de overheid te verbeteren en meer aansluiting te zoeken bij wat de burger beweegt. Met name in de jaren zestig en zeventig lag het accent op verbetering van de besluitvorming en het scheppen van mogelijkheden voor inspraak en participatie van de burger. Er is veel tijd en energie gestoken in het ontwerpen van een nieuw bestuurlijk stelsel, maar uiteindelijk heeft dat niet geleid tot een fundamentele aanpassing van het openbaar bestuur (Veldheer 1994: 15-26).

Daarmee is niet gezegd dat er helemaal geen veranderingen hebben plaatsgevonden. Zo is in de laatste 50 jaar het aantal gemeenten teruggebracht van 994 in 1960 naar 431 in 2010. Ook werden de banden tussen rijk, provincies en gemeenten herzien. Zo kregen de provincies in de jaren tachtig in het kader van de decentralisatie van rijkstaken de verantwoordelijkheid voor 92 muziekconsulenten, waarmee deze overheidslaag een taak kreeg op het gebied van cultuur en school. Op overig onderwijsgebied kreeg het geen taak.

Vanaf 1985 is drastisch gesnoeid in het aantal specifieke uitkeringen en is de positie van de gemeente als eerste bestuurslaag versterkt door de overdracht van veel taken van de centrale overheid. Daardoor komt de gemeente evenwel steeds meer te verkeren in de moeizame positie van zowel medebeleidsmaker als uitvoerder van centraal vastgesteld beleid. Ondanks het streven naar decentralisatie onder het motto 'Decentraal wat kan, centraal wat moet', blijkt in de bestuurlijke praktijk toch veel centraal te moeten worden geregeld. Het is hier niet de plaats om op deze 'decentralisatieparadox' in te gaan; volstaan zij met de constatering dat, hoewel er in vergelijking met een halve eeuw geleden veel minder sprake is van een hiërarchische relatie tussen centrale en lokale overheid (men spreekt formeel over elkaar als 'medeoverheden'), de beleidsvrijheid van gemeenten toch sterk aan banden is gelegd. De mate van beleidsvrijheid is sterk afhankelijk van het onderwerp: op het terrein van kunst- en cultuurbeleid is die groter dan op het terrein van de sociale zekerheid.

Eén van de instrumenten waarmee de centrale overheid het beleid van de lokale overheid kan sturen is geld. Niet alleen is de lokale overheid financieel grotendeels afhankelijk van de centrale overheid en beschikt het zelf over weinig inkomstenbronnen, dit geld is tevens aan een bestedingsdoel gekoppeld. Hoewel het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) er al jarenlang naar streeft om deze zogenoemde specifieke uitkeringen zo veel mogelijk terug te dringen, bestaan er in 2009 nog 82 specifieke uitkeringen. Bovendien is er bij de laatste herziening van de Financiële verhoudingswet de zogenoemde decentralisatie-uitkering ingevoerd. Daarvan bestaan er inmiddels 25. Deze uitkering is bedoeld voor vraagstukken waarmee een bepaalde groep gemeenten of provincies te maken heeft of ter overbrugging van een periode waarin niet

duidelijk is of en wanneer het in de algemene uitkering van het gemeente- c.q. provinciefonds wordt opgenomen (TK 2009).

De geldstroom van het Fonds voor Cultuurparticipatie naar de andere overheden is een decentralisatie-uitkering en komt via het ministerie van BZK in het gemeente- of provinciefonds.

Sinds de tweede helft van de vorige eeuw stimuleert de centrale overheid het beoefenen van kunst in de vrije tijd, zij het dat de motieven van dat beleid wisselen met de tijdgeest. Zo lezen we in de *Nota Kunst en kunstbeleid* uit 1976 dat vergroting van de deelname van mensen aan de kunsten een middel is om niet alleen hun welzijn te verhogen, maar ook hun maatschappelijke bewustwording. Het vergroten van de deelname aan cultuur in zowel actieve als receptieve zin was één van de belangrijkste beleidsdoelstellingen in die tijd. Later is dat standpunt verlaten en vervangen door een streven de kwaliteit van de kunstbeoefening te bevorderen en te proberen zo veel mogelijk mensen hiervoor te interesseren. Toen werd ook een verband gelegd tussen de – in die jaren zo genoemde – amateurkunst en de professionele kunsten. In de notitie *Kunstzinnige vorming, amateuristische kunstbeoefening en kunstbeleid* (wvc 1985) staat dat die tezamen de infrastructuur vormen ‘die nodig is voor het scheppen van een klimaat waarin kunst, in allerlei vormen en op allerlei niveaus, niet meer is weg te denken uit het dagelijks leven’. Tegenwoordig spreekt men ook wel van een ‘humuslaag.’ Het beleid van de centrale overheid voor amateuristische kunstbeoefening en kunstzinnige vorming richtte zich vooral op die samenhang, hetgeen tot uiting kwam in het subsidiëren van de centra voor kunstzinnige vorming in hun functie van scholingsinstelling. In genoemde notitie verwoordt de centrale overheid ook haar ambitie de vakmatigheid en artistieke kwaliteit van de amateurkunst te bevorderen, evenals de samenhang tussen amateurkunst en kunstzinnige vorming. Ook de samenhang tussen amateurkunst en professionele kunst is tot object van beleid gemaakt.

Wat deze beleidsprioriteiten betreft, is er niet veel veranderd, zij het dat niet meer gesproken wordt van ‘kunstzinnige vorming’, maar van kunsteducatie. Op dat laatste is sinds de nota *Cultuur en school* intensief beleid ingezet, vanuit het idee dat het voor de culturele vorming van kinderen goed is hen op jonge leeftijd kennis te laten maken met de culturele verworvenheden van de mensheid. Daarmee zou een basis zijn gelegd voor de belangstelling op latere leeftijd voor culturele en kunstzinnige uitingen, de eerder genoemde ‘humuslaag’. Daarnaast is naar aanleiding van het advies van de Raad voor Cultuur (2007) en het regeerakkoord ‘Samen werken, samen leven’ het Fonds voor Cultuurparticipatie opgericht, met aandacht voor amateurkunst, cultuureducatie, volkscultuur. De Raad benadrukt in het advies de noodzaak van versterking van cultureel burgerschap. Amateurkunst is één van de manieren om de culturele bagage van de burger te vergroten. Voor het overige zijn de hoofdlijnen van het cultuurbeleid nog steeds dezelfde als in de jaren tachtig van de vorige eeuw. We pakken de historische draad op begin jaren negentig, om te zien welke beleidsprioriteiten de opeenvolgende bewindslieden van cultuur hebben geformuleerd.

Beginnen we met de *Nota Cultuurbeleid 1993-1996 Investeren in cultuur* van de toenmalige minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (wvc 1993) Hedy d’Ancona. Zij wilde

met haar cultuurbeleid een bijdrage leveren aan de bloei van het culturele leven in Nederland. Haar beleidsambities waren kwaliteit en verscheidenheid. Participatiebeleid zag zij als essentieel om deze doelstellingen te bereiken, waarvan zij hoopte dat ze een positief effect zouden hebben op de belangstelling voor professionele kunst. 'Het gaat er niet primair om meer "consumenten" te verwerven, maar om een betere aansluiting te zoeken bij wat er op de verschillende niveaus binnen de samenleving aan culturele bedrijvigheid leeft. Zoals bij de kunstbeoefening door amateurs, waarvan eveneens een stimulans uitgaat om kennis te nemen van wat op dat gebied op professioneel niveau geboden wordt' (wvc 1993: 42). Als dit in de cultuurnota van 2007 had gestaan, was niemand verbaasd geweest. Veel is er dus eigenlijk in de doelstellingen niet gewijzigd. Toch worden in 1993 duidelijk de grenzen van de overheidsverantwoordelijkheid aangegeven. Participatiebevordering vindt d'Ancona 'beleidsmatig een moeilijk grijpbaar fenomeen' (wvc 1993: 41). Aspecten als productie en distributie van cultuuruitingen en behoud van erfgoed zijn eenvoudiger te bewerkstelligen, zo stelt zij. Rijksbeleid omtrent amateurkunst en kunsteducatie moet dan ook aanvullend en stimulerend zijn, en beperkt zich tot activiteiten van landelijke betekenis. Het uitgangspunt is hierbij de relatie tussen amateurkunst, kunstzinnige vorming en professionele kunsten. De minister stelt extra geld beschikbaar en ze wil gesubsidieerde instellingen stimuleren om meer aandacht aan nieuwe generaties te besteden.

Opmerkelijk aan de nota 1993-1996 is dat hij uitvoerig ingaat op de taken van instellingen op landelijk niveau. Zo streeft men naar instituten voor amateurkunst, voor elke discipline één, met de volgende taken:

- stimuleren van ontwikkeling van leerplannen, lesmethoden en repertoire;
- informatie, documentatie en bibliotheek;
- deskundigheidsbevordering amateurkunst van het kader;
- stimuleren, initiëren, ondersteunen van (uitvoerende) activiteiten van landelijke betekenis.

Voor de kunsteducatie was het Landelijk Ondersteuningsinstituut Kunstzinnige Vorming (LOKV) werkzaam; dat bestaat niet meer, nu is er Cultuurnetwerk Nederland. Over de taken van dit nieuwe instituut verschillen de Raad voor Cultuur en de minister van mening. De taken die uiteindelijk worden vastgesteld zijn:

- het ontwikkelen en implementeren van kunsteducatieve leerroutes, methodieken en lesmaterialen;
- kwaliteitsverbetering van de kunstvakken en het kunstaanbod in het onderwijs;
- Het bemiddelen, selecteren en distribueren van en informeren over een voor kunsteducatie bruikbaar aanbod;
- Het bijbrengen en ontsluiten van kennis over kunsteducatie en -bemiddeling en het ondersteunen van beleidsondersteunend onderzoek op deze terreinen.

Minister d'Ancona had veel oog voor de amateurkunst en wat minder voor kunsteducatie. Voor dat laatste verwijst zij naar de minister van onderwijs en wetenschappen (wvc 1993: 182).

Hoe anders werd het in 1997, toen het ministerie van o c w werd gevormd: onderwijs en cultuur onder één dak. De toenmalig staatssecretaris Aad Nuis liet er geen gras over groeien en stelde cultuureducatie en cultuuroverdracht centraal in zijn beleid onder de titel *Pantser of ruggengraat* (o c w 1996b). Hij was de grondlegger van het beleid *Cultuur en school* (o c w 1996a) gericht op de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen. De doelstelling van het cultuurbeleid was toen: 'We moeten werken aan een cultureel klimaat dat mensen houvast biedt en hen stimuleert om te bepalen wat van waarde is, wat ze willen delen en wat ze willen ontdekken' (o c w 1996: 5). Nuis zet vooral in op onderwijs; amateurkunst heeft minder zijn aandacht. Het blijkt zelfs dat het aan de Tweede Kamer is te danken dat Nuis amateurkunst alsnog als een (van de negen) aandachtspunten opneemt. In de nota gaat Nuis in op de bijdrage die amateurkunst aan sociale cohesie levert. Voorstel is de bescheiden rol in het stimuleren van de kwaliteit van amateurkunst uit te breiden met 'instandhouding, diversiteit en beweging' in de amateurkunst. Nuis vraagt ook aandacht voor de ongeorganiseerde amateurs. In de *Vervolgotitie Cultuur en school* (1999b) wordt de balans van twee jaar beleid opgemaakt en vastgesteld, dat 'de combinatie van centraal stimuleringsbeleid met een decentrale projectenaanpak ertoe heeft geleid dat cultuureducatie hoog op de politieke agenda is komen te staan' (o c w 1999: 6). Voor de toekomst is het streven de relatie tussen scholen en culturele instellingen te versterken, stevig in te bedden in het reguliere onderwijsprogramma en 'een omslag van aanbodgericht denken naar vraaggericht werken' te bewerkstelligen' (o c w 1999: 17). Veel aandacht daarin krijgt de decentrale ondersteuningsstructuur omdat van de steunfunctie-instellingen wordt verwacht dat zij die omslag zullen maken.

De opvolger van Nuis, Rick van der Ploeg, ageert in zijn nota *Cultuur als confrontatie* (o c w 1999a) vooral tegen het aanbodgerichte cultuurbeleid. Op het gebied van cultuureducatie zet hij het beleid van Nuis voort, waarbij hij meer op jongeren inzet en er voor zorgt dat jongeren een budget in de vorm van cultuurvouchers krijgen om via school in aanraking te komen met cultuur. Specifiek beleid voor de amateurkunst voert hij niet. Hij zet in op culturele diversiteit en 'dwingt' instellingen meer het publiek op te zoeken, onder meer door de wijken in te gaan.

Eén van de instrumenten is het *Actieprogramma Cultuurbereik* (o c w 2003) Dat programma heeft uiteindelijk een structuur opgeleverd waarin rijk, provincie en gemeenten kunst en cultuur projecten en aanbod voor en door diverse doelgroepen (laten) realiseren. De opvolger van Van der Ploeg, Medy van der Laan heeft het beleid inzake Cultuur en school en het Actieprogramma voortgezet. Hierover dadelijk meer. Tot slot is interessant dat onder Van de Ploeg de landelijke infrastructuur is heringericht, waardoor het LOKV zich heeft omgevormd tot het huidige Cultuurnetwerk Nederland.

In 2003 wordt Van der Ploeg opgevolgd door Van der Laan, die pleit voor autonomie en vrijheid voor de kunsten en een 'kwalitatief hoogwaardig cultureel leven' van belang acht. 'Het is de taak van de overheid de vrijheid van de kunst te waarborgen, en er tegelijkertijd voor te zorgen dat de betekenis ervan voor de samenleving zo goed mogelijk wordt benut.' Van de Laan gelooft in het verbindende vermogen van kunst en cultuur en benadrukt hierbij het belang van erfgoed. 'Kenniss van ons erfgoed draagt bij aan een cultureel zelfbewustzijn dat onmisbaar is in een multiculturele samenleving.' Dit ziet

zij als toevoegde waarde die overheidssteun legitimeert. Cultureel zelfbewustzijn is het uitgangspunt van haar beleid: 'Mijn pleidooi voor een krachtig cultureel zelfbewustzijn laat zich op drie plaatsen nader uitwerken. In de eerste plaats is het tijd voor een nieuwe benadering van cultuur. De afgelopen jaren werd het klassieke ideaal van cultuurspreiding steeds meer opgevat als een pleidooi voor vermaatschappelijking van de cultuur. Regels en aanwijzingen over bijvoorbeeld het bereik van specifieke doelgroepen, hebben bijgedragen aan het beeld dat de cultuursector moet worden ingezet om maatschappelijke vraagstukken op het gebied van integratie en emancipatie op te lossen. Dat heeft geleid tot een instrumentalistisch en voornamelijk op de instellingen gericht beleid. Het kabinet kiest voor een omgekeerde redenering; niet het maatschappelijk bewustzijn in cultuur, maar het culturele bewustzijn in de maatschappij moet worden vergroot. Het gaat niet om de maatschappelijke of politieke 'aansturing' van het culturele leven, alsof de sector daar vanuit een inherente zwakte behoefte aan zou hebben, maar om het versterken van de culturele factor in de verschillende factoren van het maatschappelijk leven. Het impliceert aandacht voor cultuur in onderwijs, de kwaliteit van de openbare ruimte, het stedelijk investeringsklimaat en het vrijetijdsaanbod.'

Van der Laan streeft naar samenhang en wisselwerking in het cultureel leven en hecht veel belang aan een kwalitatieve en goede spreiding van culturele functies en voorzieningen. Zij licht dit voor diverse sectoren toe, maar niet voor de amateurkunst (en cultuureducatie). Ook in het hoofdstuk waarin zij spreekt over 'de culturele factor in de samenleving', worden geen passages gewijd aan amateurkunst en cultuurparticipatie. Zij gaat in op de creatieve industrie, cultuur als economische kracht, cultuur en media, cultuur en ICT, enzovoort. Wel gaat zij in op het onderwerp 'cultuur en onderwijs'. De relatie cultuur en onderwijs wordt als vanzelfsprekend beschouwd. 'Cultuur hoort thuis in het hart van het onderwijs.' Tot slot zet van der Laan in op 'stedelijke en regionale dynamiek'. Zij betoogt dat het een gezamenlijk belang voor gemeenten, provincies en rijk is om het cultureel klimaat te versterken en wil uitgaan van de kracht van de stad en regio's. Eén van de instrumenten om dit te bewerkstelligen is de voortzetting van het Actieplan Cultuurbereik.

Het Actieplan 2001-2004 en ook het plan voor 2005-2008 had als doel een groter en gevarieerder publiek met culturele uitingen te bereiken. Uit diverse evaluatiestudies blijkt dat niet kon worden vastgesteld of die doelstelling landelijk gezien gehaald is (Huysmans et al. 2005: 46; IJdens en Hitters 2005). Hoewel tussen 1999 en 2003 wel sprake is van toenemende belangstelling voor diverse vormen van cultuur, bleek het lastig te zijn een verband te leggen met de maatregelen uit het Actieplan. Datzelfde geldt voor het gestegen cultuurbereik in de periode van het Actieplan.

7.3 Het beleid van de drie overheden

Centraal in het onderzoek staat de vraag naar de rol en positie van de drie overheden en naar de afstemming van hun beleid. Is dat beleid goed op elkaar afgestemd, of is er sprake van inhoudelijke overlap (doen ze hetzelfde?) dan wel van hiaten?

Om die vragen te kunnen beantwoorden, is het 4R-model dat Paul Schnabel heeft opgesteld verhelderend, omdat het goed past op de hier summier aangeduide ontwikkelingen

en op de rol van de drie overheden voor de kunstbeoefening in de vrije tijd (AZ 2001). Het 4R-model staat voor Richting, Ruimte, Resultaat en Rekenschap. Het heeft het karakter van een interactief model, waarin de overheid bijna continu, in samenspraak met andere partijen, de eigen positie bepaalt. De overheid geeft richting aan het beleid, geeft ruimte aan andere partijen, boekt resultaat en legt verantwoording af. De eerste R doelt op de koers die de overheid uitzet, de ambities die zij heeft, de doelstellingen die zij formuleert over de inrichting van de samenleving. De tweede R doelt op het feit dat de overheid niet in haar eentje werkt en kan werken, maar ruimte geeft en laat aan individuele burgers en maatschappelijke partijen om mee te doen en een bijdrage te leveren aan de realisering van de doelstellingen. Ruimte geven en resultaat behalen horen bij elkaar. De derde R doelt op het besef dat beleid vruchten moet afwerpen en effecten heeft die bedoeld zijn. De begrotingscyclus 'Van Beleidsbegroting Tot Beleidsverantwoording' (VBTB) is hier de uitdrukking van: wat leveren al die inspanningen van de overheid nu op, welke resultaten worden behaald en zijn die gewenst? De vierde R sluit hier nauw op aan: de overheid legt verantwoording af voor het gevoerde beleid, voor de behaalde resultaten en de ingezette middelen. Over de richting van het beleid en de behaalde resultaten legt de overheid verantwoording af. Richting en rekenschap, ruimte en resultaat, die paren vormen de kern waarom het gaat (AZ 2001: 12-29).

Om het verband tussen die 4R'en te leggen, is het van belang na te gaan in hoeverre sprake is van geëxpliciteerde veronderstellingen van de beleidsmakers over de relatie tussen doelen, middelen en resultaten van het beleid, een zogenoemde beleidstheorie. Daartoe nemen we het beleid van de drie overheden afzonderlijk in ogenschouw en kijken naar de samenhang. Indien de drie overheden hun beleid op elkaar willen afstemmen, is het van belang om te zien of de richting van het beleid dezelfde is. Welke beleidsdoelstellingen formuleren de drie overheden eigenlijk? Teneinde dat te kunnen vaststellen, is het relevant om te zien of die doelstellingen in 'SMART'-termen zijn gegoten. Naarmate het beleid duidelijker en logischer is geformuleerd, is de kans groter dat er over doeltreffendheid van het beleid zinvolle uitspraken zijn te doen. Een doelstelling die helder is geformuleerd, geeft aan welke resultaten je wanneer wilt bereiken. Zo kun je dus tevens nagaan in hoeverre de drie overheden op één spoor zitten.

Wat de rol van de verschillende overheden betreft, is het onderscheid tussen systeemverantwoordelijkheid en resultaatverantwoordelijkheid relevant. Hoewel niet scherp af te bakenen, gaat het bij het eerste type om de verantwoordelijkheid voor het functioneren van het beleidssysteem en de processen die zich in dat systeem afspelen en bij het tweede type om andere actoren in dat systeem, die primair verantwoordelijk zijn voor het resultaat.

Op diverse terreinen van overheidsbeleid zien we de laatste jaren die systeemverantwoordelijkheid van het rijk gestalte krijgen: de minister van BZK voor het stelsel van het openbaar bestuur, de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) voor het landelijk gebied, de minister van Wonen, Wijken en Integratie (WwI) voor het stelsel van woningcorporaties, de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) voor het stelsel van gezondheidszorg, de minister van OCW voor het archiefstelsel, enzovoort. Ter illustratie: de systeemverantwoordelijkheid van de minister van WwI voor het stelsel van woningcorporaties wil zeggen dat hij verantwoordelijk is en blijft voor het goed

functioneren van het stelsel van corporaties (zo beslist hij wie wel en wie niet wordt toegelaten tot het stelsel). Hij ziet het als zijn bevoegdheid om zich te bemoeien met de effectieve inzet van het ‘maatschappelijk gebonden vermogen van woningcorporaties in relatie tot landelijke doelen’, maar ook om in individuele gevallen in te grijpen, bijvoorbeeld wanneer sprake is van onrechtmatig handelen van een corporatie of van financiële malversaties (TK 2005). In paragraaf 7.6 komen we hierop terug. Hier gaat het erom te laten zien dat die systeemverantwoordelijkheid diverse vormen kent waarin de mate van intensiteit verschilt.

Vervolgens is nagegaan welke instrumenten c.q. maatregelen zijn ingezet om die beleidsdoelstellingen te realiseren: wet- of regelgeving, subsidieverstrekking (en dan vooral welke soort subsidie) of ‘zachtere’, meer indirecte sturingsmechanismen zoals faciliteren, coördineren en ondersteunen.

7.3.1 Het rijksbeleid

Minister Plasterk heeft in de nota *Kunst van leven* (OCW 2007) de hoofdlijnen van zijn cultuurbeleid uiteengezet. In deze nota staan geen inhoudelijke of filosofische beschouwingen over de beweegredenen van de overheid om zich met cultuur bezig te houden, zoals in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw nog wel werd gedaan. In de inleiding worden wel meteen vier argumenten voor het subsidiëren van cultuur genoemd:² collectief goed, ‘merit good’, externe effecten en erfgoed. Opmerkelijk is dat deze argumentatie voor overheidsinterventies vooral is gegoten in termen die ontleend zijn aan de economische theorie. Hieruit mag afgeleid worden dat de overheid zijn rol vooral ziet als financier van culturele uitingen: de overheid subsidieert, zo staat het er ook letterlijk. Het is goed om deze conclusie vast te houden voor onze verdere analyse, het financiële perspectief blijkt belangrijk.

Naast dit financiële perspectief staat in de inleiding ook een meer inhoudelijk argument genoemd voor overheidsinterventie, namelijk ‘het bevorderen van voldoende kritische massa voor succesvol cultuurbeleid’, onder het motto ‘een hoge top, een brede basis’. Om daadwerkelijk te komen tot meer excellentie, vernieuwing en participatie zal het cultuurbeleid in de toekomst moeten uitgaan van het principe: meer geld, minder projecten. ‘Het maken van scherpe keuzes is een voorwaarde om ongekend talent een kans te geven’ (OCW 2007: 4). In dit kader erkent de minister cultuur als waarde op zichzelf, als autonome waarde en vanwege die erkenning formuleert hij als beleidsdoelstelling ‘zo veel mogelijk mensen in aanraking te brengen met kunst, cultureel erfgoed en media [...]. Daarom voelt de regering zich verantwoordelijk voor een landelijke basisinfrastructuur aan culturele voorzieningen’ (OCW 2007: 4). Hier worden heel gemakkelijk en snel twee beleidsdoelstellingen aan elkaar gekoppeld zonder dat de samenhang daartussen duidelijk is. Aan de ene kant is het streven de deelname van de bevolking aan cultuur in de meest brede zin zo groot mogelijk te laten zijn, aan de andere kant ziet de regering een landelijke basisinfrastructuur aan culturele voorzieningen als noodzakelijke voorwaarde daartoe. De minister vertrouwt er kennelijk op dat indien die noodzakelijke culturele voorzieningen aanwezig zijn, het met de cultuurparticipatie wel goed komt. Die samenhang is er, maar er is meer voor nodig om cultuurparticipatie te bevorderen

dan louter te verwachten dat de aanwezigheid van culturele voorzieningen voldoet. Later in de nota, waar de inhoud en betekenis van die landelijke basisinfrastructuur worden geschetst, lijkt het verband wat duidelijker: met die term geeft het rijk aan verantwoordelijk te zijn 'voor de invulling van een aantal functies in de culturele sector, en in dit kader instellingen subsidieert voor het uitvoeren van specifieke taken.' (ocw 2007: 40). Nog niet heel concreet (welke functies en welke taken?), wel gaat het om instellingen die rechtstreeks subsidie ontvangen van het rijk. Instellingen die voor vier jaar een instellingssubsidie krijgen, instellingen die blijvend subsidie krijgen en fondsen. We komen er straks uitvoeriger op terug.

De minister beseft dat hij concreet moet aangeven wat hij wil bereiken, want in de notitie worden enkele thema's verder uitgewerkt waarlangs de beleidsvorming moet verlopen. Dit zijn feitelijk de beleidsprioriteiten van de regering: excellentie, innovatie en e-cultuur, participatie, mooier Nederland en een sterke cultuursector. Wij beperken ons in het vervolg tot het thema participatie.

Participatie

Onder dit kopje wordt als beleidsdoel gesteld: 'Bevorderen dat cultuur meer mensen bereikt' (ocw 2007: 4). Vanuit beleidsevaluatief perspectief is deze doelstelling niet 'smart' geformuleerd: te abstract en te algemeen en als zodanig niet op effectiviteit te beoordelen. Het begrip cultuur is niet gespecificeerd (alle vormen van cultuur, alleen beeldende kunst, media, musea?); meer mensen dan wanneer: gisteren of een jaar geleden? Richten we ons op iedereen of alleen op bepaalde groepen uit de bevolking? Wat bedoelen we met 'het bereik': moet de culturele voorziening actief publiek werven of hoeven ze alleen kwalitatief hoogwaardige kunst te maken waarop de mensen vanzelf afkomen? Kortom: deze beleidsdoelstelling is niet meer dan een bondig geformuleerde ambitie. Wel is concreet aangegeven hoe die ambitie te realiseren: 'Via een 10-puntenplan cultuurparticipatie met aandacht voor educatie, amateurkunst, digitalisering en toegankelijkheid en het gratis openstellen van musea voor kinderen tot en met twaalf jaar' (ocw 2007: 4). Hier wordt het beleid concreter en is meer sprake van een beleidsprogramma.

Eén van die 10 punten is het uitgangspunt dat 'iedere jongere tot 18 jaar, actief of passief, vertrouwd dient te raken met één of meer kunstvormen' (ocw 2007: 21) Daarvoor wordt een breed programma cultuurparticipatie ontwikkeld dat gezien kan worden als de opvolger van zowel Cultuur en school als het Actieplan Cultuurbereik. Het Actieplan werd in 2000 operationeel en kende dezelfde subsidiesystematiek als waarmee het Fonds voor Cultuurparticipatie nu werkt. Het rijk, de provincies en (toen nog 30, nu 35) grote gemeenten werkten samen aan programma's die erop gericht waren 'meer en nieuw publiek te betrekken bij cultuur'. Die programma's werden voor de helft door de desbetreffende provincie c.q. gemeente betaald, het rijk betaalde de andere helft.

In het 10-puntenplan wordt een onderscheid gemaakt in punten binnen het onderwijs, buiten het onderwijs en rondom het onderwijs (brede school). We behandelen niet alle tien punten, maar volstaan met de vaststelling dat in enkele punten de kunstbeoefening in de vrije tijd aan bod komt. Dat is dan vooral waar het gaat om de brede school,

omdat de minister wil stimuleren dat de brede school een schakel wordt tussen school, bibliotheek, toneelvereniging, museum en muziekschool. Hij wil via de brede school de mogelijkheden vergroten om aan kunst- en cultuurbeoefening te doen, door de samenwerking tussen culturele instellingen en brede scholen te stimuleren.

Buiten het onderwijs wil de minister meer geld beschikbaar stellen voor amateurkunst en volkscultuur, onder meer door 'te investeren in de ondersteuning van talentvolle amateurs en vrijwilligers. Ook zal ik publieksactiviteiten stimuleren die erop gericht zijn burgers kennis te laten maken met cultureel erfgoed' (ocw 2007: 24). Als laatste lichten we uit het plan het streven om structurele financiering te organiseren voor projecten die een meer divers publiek bereiken 'en de culturele dialoog in grootstedelijke gebieden aanjagen' (ocw 2007: 25).

Het 10-puntenplan richt zich niet alleen op de kunstbeoefening in de vrije tijd, maar vooral op cultuureducatie, leesbevordering, omgaan met media-uitingen, bevordering van het historisch besef. Het beleid van de minister ter bevordering van cultuurparticipatie is dus veel breder dan alleen het stimuleren van de kunstbeoefening in de vrije tijd. Wanneer de verschillende punten uit het plan worden vergeleken, ligt het accent vooral op maatregelen die erop gericht zijn de jeugd in aanraking te brengen met cultuur, hen daarin te vormen en op te voeden.

Voor de uitvoering van het 10-puntenplan is een belangrijke rol weggelegd voor het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP). Dat Fonds is per 1 januari 2009 aan zijn werkzaamheden begonnen. De minister geeft het Fonds een taak 'bij de versterking van amateurkunst en volkscultuur' (ocw 2007: 25) zonder concreet te zijn over de inhoud van die taak. Het Fonds is vanuit landelijk perspectief gezien een belangrijk middel om cultuurparticipatie te bevorderen, genoeg reden om het in de beleidsanalyse mee te nemen.

Brede school

In het kader van de kunstbeoefening in de vrije tijd zijn twee regelingen van belang. Dit zijn de regelingen *Brede school en cultuur (2007-2009)*, het vervolg hierop '*Brede school en cultuur (2009-2012)*' en de '*Impuls Brede scholen, Sport en Cultuur en Combinatiefuncties (2008-2012)*'. De regeling *Brede school en cultuur* is een mogelijkheid voor brede scholen om cultuur binnen de school handen en voeten te geven. De subsidie is maximaal 15.000 euro per school. De *Impuls Brede scholen, Sport en Cultuur* is een samenwerking tussen de ministeries van ocw en vws, waarbij men in 2012 2250 combinatiefuncties in alle gemeenten wil realiseren. Het aandeel hierin voor cultuur is bescheiden: 150 fte. In totaal zijn er in 2009 121 gemeenten met één of meer combinatiefunctionarissen. Daartoe behoren de G31 (Grotestedenbeleid) en de 90 overige zijn geselecteerd naar het aantal inwoners onder 18 jaar. De gemeenten hebben de regie en bepalen welke instelling(en) een combinatiefunctionaris krijgt. Er is sprake van 'matching' van gelden: in het eerste jaar betaalt het rijk de functionaris voor 100%. Vanaf het tweede jaar betaalt de gemeente 60% (www.cultuurplein.nl).

Het Fonds voor Cultuurparticipatie

Fondsen zijn in de wereld van het rijksbeleid al jaren een bekend fenomeen; zij vervullen een essentiële rol bij de uitvoering van het cultuurbeleid van de rijksoverheid en vinden hun wettelijke basis in de Wet op het specifieke cultuurbeleid. Fondsen staan dicht op de sector en zijn goed op de hoogte van artistieke en beleidsmatige ontwikkelingen in hun sector. Cultuurfondsen zijn zelfstandige bestuursorganen die door de minister van o c w zijn opgericht met het doel subsidie te verstrekken aan culturele instellingen die bepaalde nader omschreven uitingen organiseren. Wie wel en wie niet subsidie krijgt is aan het Fonds en niet aan de minister, hetgeen in lijn is met het cultuurpolitieke uitgangspunt van Thorbecke dat 'de overheid geen oordelaar is van kunst en wetenschap' (1862); dat adagium geldt nog steeds.

Met ingang van 1 januari 2009 heeft een herschikking in de wereld van de fondsen plaatsgevonden, hetgeen geresulteerd heeft in acht fondsen, namelijk voor: podiumkunsten, film, beeldende kunst/vormgeving/bouwkunst (productie), beeldende kunst/vormgeving/erfgoed (consumptie), architectuur, letteren, promotie Nederlandse literatuur en cultuurparticipatie. Op het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP) gaan we dieper in.

Het FCP besteedt zijn budget aan amateurkunstprojecten, cultuureducatie en volks-cultuur. Voor 2009 is het totale budget 25 miljoen euro. Voor de jaren tot 2012 is jaarlijks 31 miljoen euro beschikbaar en daarvan gaat 14 miljoen euro naar provincies en gemeenten voor cultuurparticipatie. Provincies en gemeenten worden geacht eenzelfde bedrag te investeren, het eerder genoemde matching. Bijna 5 miljoen euro per jaar gaat voor 4 jaar naar 28 instellingen. Vanaf 2010 is 4 miljoen euro beschikbaar voor de zogenoemde Plusregeling cultuurparticipatie. Ten slotte zijn er twee stimuleringsprogramma's, waarvoor per programma jaarlijks 2,5 en 3 miljoen euro beschikbaar is. Het ene programma ('Er zit muziek in ieder kind') richt zich op de bevordering van muziekeducatie van kinderen in de leeftijd 4-12 jaar; het andere ('Het beste van 2 werelden') probeert een impuls te geven aan de samenwerking van professionals en amateurs (Fonds voor Cultuurparticipatie 2009).

In het beleidsplan 2009-2012 van het Fonds lezen we dat het als missie heeft 'de actieve deelname aan het culturele leven van burgers in Nederland, in al hun diversiteit, ongeacht leeftijd, herkomst, opleiding en woonplaats, te stimuleren'. Deze 'missie' wordt ondersteund door twee centrale doelstellingen:

- meer mensen doen mee
- er komen betere faciliteiten (o.m. voor scholing en begeleiding, en samenwerking met professionals).

De eerste centrale doelstelling is erop gericht de toegang tot en toegankelijkheid van culturele uitingen mogelijk te maken; het tweede doel legt de nadruk op ontwikkeling en kwaliteit.

De minister van o c w heeft in zijn brief aan de Tweede Kamer van 13 november 2007 de eis neergelegd dat 'binnen het fonds regelingen op het gebied van de amateurkunst en cultuureducatie en de samenwerking tussen gemeenten, provincies en rijk onder één regie geplaatst moeten worden om zo de samenhang en effectiviteit te vergroten.' (TK 2007) Dat betekent dat het Fonds regelingen dient te ontwerpen die de sectorale

grenzen overschrijden, maar wat belangrijker is, het betekent dat het Fonds provinciaal en gemeentelijk beleid op deze terreinen stimuleert. Via het subsidie-instrumentarium kan het Fonds deze rol invullen door:

- de regeling cultuurparticipatie voor provincies en gemeenten;
- de Plusregeling cultuurparticipatie voor amateurs en culturele instellingen;
- twee nieuwe stimuleringsprogramma's, één gericht op de samenwerking tussen professionals en amateurs, één op de stimulering van de actieve kunstbeoefening door kinderen, in het bijzonder muziek.

De regeling voor provincies en gemeenten is al snel in werking getreden; alle provincies en 35 gemeenten (> 90.000 inwoners) hebben eind 2008 hun programma's voor cultuurparticipatie voor de periode 2009-2012 ter accordering ingediend bij het Fonds. Die heeft inmiddels plaatsgevonden. Door Cultuurnetwerk Nederland zijn op verzoek van het Fonds 44 werkplannen van provincies en gemeente geanalyseerd (Cultuurnetwerk Nederland 2009). Uiteraard komen daarin de eerder genoemde programmalijnen van het Fonds terug, alleen de invulling verschilt van plan tot plan. Voor het onderdeel amateurkunst zijn professionalisering en talentontwikkeling populaire thema's. Naast de programmalijnen noemt het Fonds ook drie thema's: diversiteit, vernieuwing en verandering. Het thema diversiteit is in de meeste plannen vertaald in aandacht voor de jeugd, zowel op school als buiten de school.

Relevant is nog op te merken, dat het Fonds in zijn werkwijze veel aandacht besteedt aan het monitoren en evalueren van het beleid. Niet zozeer om achteraf rekening en verantwoording af te leggen over het gevoerde beleid, maar veeleer ter lering en verbetering ervan. In dat kader organiseert het Fonds bijvoorbeeld twee keer per jaar een conferentie voor gemeenten en provincies.

Bestuurlijk relevant is het uitgangspunt dat het bevorderen van cultuurparticipatie gezien wordt als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van gemeenten, provincies en rijk. Daarvoor is natuurlijk samenwerking nodig en het Fonds moet daarin voorzien. Dat doet het Fonds onder andere door de financiële middelen die het verstrekt te matchen met die van provincie en gemeente. Concreet betekent dat, dat provincies en gemeenten *eenzelfde bedrag* beschikbaar stellen als het Fonds doet voor de desbetreffende provincie of gemeente. Het Fonds stelt voor een periode van vier jaar geld beschikbaar en die zijn flexibel in te zetten. Kijken we naar de verdeling van verantwoordelijkheden tussen de drie overheden, dan ziet die er als volgt uit. Het rijk (en ook het Fonds) stelt de doelstellingen en kaders vast, en geeft inhoudelijk richting aan het provinciale en gemeentelijke beleid door het stellen van prioriteiten. De provinciale en gemeentelijke overheden geven daaraan hun eigen invulling die moet aansluiten op de lokale c.q. regionale wensen en behoeften. De vraag is natuurlijk hoe dit in de praktijk uitwerkt; dat zal duidelijk worden wanneer we de beleidspraktijk op dit punt gaan bekijken. In het beleidsplan van het Fonds staat dat gekozen is voor een eenvoudige samenwerkingsvorm, met beperkte regeldruk en beperkte programma-eisen. Naar het verloop van de samenwerking tussen het Fonds, de provincies en de gemeenten zal eveneens worden gekeken.

Jeugdcultuurfonds

Het Jeugdcultuurfonds is een initiatief van particulieren en bestemd voor kinderen en jongeren van 4 tot 18 jaar, die om financiële redenen geen lid kunnen worden van een toneelclub of lessen kunnen volgen aan een muziekschool of andere instelling voor actieve kunstbeoefening. Het lesgeld voor de kinderen komt uit 'het potje' dat gemeenten bestemmen voor de bestrijding van armoede. Gemeenten die besloten hebben tot een Jeugdcultuurfonds in hun gemeente of provincie, reserveren een deel van het geld voor armoedebeleid voor kinderen die graag op muziek- of dansles gaan. De bijdrage van het Jeugdcultuurfonds is maximaal 450 euro per kind per jaar. Aanvragers van dit geld zijn professionals in bijvoorbeeld de jeugdzorg, schuldhulpverlening en het onderwijs. In 2009 hebben zo'n 300 kinderen in drie gemeenten geld van de lokale Jeugdcultuurfondsen gehad. Nog maar weinig gemeenten hebben een Jeugdcultuurfonds ingesteld. In 2009 werd het Jeugdcultuurfonds in Den Bosch, Alkmaar, Soest en Eindhoven operationeel, in Venlo was dat al het geval. In 2010 komen daar Amersfoort, Zeist en Utrechtse Heuvelrug bij. In oprichting zijn Borger Odoorn, Haarlem en Zaanstad. Tot slot zijn er twee provinciale Jeugdcultuurfondsen in oprichting bij de ondersteuningsinstelling Kuenstwurk in Friesland en Kunstgebouw in Zuid-Holland. De provincie Utrecht heeft een ambtenaar Jeugdcultuurfonds bij Zimihc gestationeerd.

Aanleiding voor dit fonds, dat met een startsubsidie van het ministerie van OCW en het Fonds voor Cultuurparticipatie is ondersteund, is het beschikbaar stellen van gelden voor de bestrijding van armoede bij kinderen (eind 2007) door de toenmalige staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw) Aboutaleb. Met dat geld wil hij bereiken dat kinderen uit arme gezinnen kunnen deelnemen aan sport, cultuur en andere activiteiten. Voor 2008 en 2009 was onder de noemer Aboutalebgeden jaarlijks 40 miljoen euro beschikbaar voor armoedebestrijding. Het Jeugdcultuurfonds heeft hiervan 400.000 euro gekregen via de lokale Jeugdcultuurfondsen voor cultuuronderwijs voor kinderen die onder de armoedegrens leven. Voor 2010 en 2011 stelt szw structureel respectievelijk 60 en 80 miljoen euro beschikbaar voor armoedebeleid. Hoeveel geld naar cultuur en het lokale Jeugdcultuurfonds gaat, is afhankelijk van gemeenten. Het is zelfs zo dat gemeenten dit geld niet hoeven te besteden aan armoedebestrijding, omdat het geld niet gelabeld is.

Het Jeugdcultuurfonds zelf kreeg van het ministerie van OCW en de stichting DOEN voor 2010 een subsidie van 350.000 euro om de organisatie op te bouwen. Op termijn zou het kunnen zijn dat de taak van het landelijke fonds zich beperkt tot fondsenwerven en communicatie. Het Jeugdcultuurfonds Nederland werft landelijk fondsen, lokaal kunnen ook sponsors en donateurs worden aangetrokken. Op de site van het fonds staat te lezen, dat 'het streven is om een publiek/privaat fonds te zijn met draagvlak bij overheden, burgers en bedrijven'.

Opzet en procedure zijn identiek aan die van het Jeugdsportfonds. Kinderen tot 18 jaar, die in gezinnen leven met weinig geld, kunnen in aanmerking komen voor ondersteuning. Het fonds betaalt contributies en benodigde attributen tot een maximaal bedrag van 225 euro per jaar. In 2009 zijn 12.000 kinderen dankzij het Jeugdsportfonds gaan sporten. Ouders en kinderen kunnen geen aanvraag indienen, alleen professionals uit het onderwijs, de hulpverlening en de gezondheidszorg

kunnen dat doen; zij zijn de zogenaamde intermediairs van het Jeugdsportfonds. Het Jeugdsportfonds bestaat naast het Jeugdsportfonds Nederland uit 29 lokale en provinciale fondsen (www.jeugdsportfonds.nl).

Hoewel in bestuurlijk opzicht dit niet de meest doelmatige manier van organiseren is, komt het geld uiteindelijk wel terecht bij de groep kinderen voor wie het is bestemd. Het is een van de weinige voorbeelden waarbij welzijnsbeleid en cultuurbeleid elkaar vinden in één beleidsinstrument, zonder discussie over de vraag of kunst en cultuur of welzijn centraal staan.

Landelijke instellingen

De hier genoemde landelijke instellingen waarvoor het rijk zich verantwoordelijk stelt, bestaan uit organisaties die via het Fonds worden gesubsidieerd en uit sectorinstituten. Deze laatste ondersteunen het functioneren van de sector en hebben vijf 'besteltaken': 1. (inter)nationale vertegenwoordiging en promotie, 2. educatie, informatie, reflectie, 3. toegankelijk maken van het erfgoed, 4. documentatie en archivering, 5. afstemming en coördinatie.

Voor de amateurkunst fungeert Kunstfactor als sectorinstituut. Het richt zich op de kunstbeoefening in de vrije tijd, buitenschools en als hobby. De organisatie bestaat nog niet zo lang: met ingang van 1 januari 2007 is zij ontstaan uit een fusie tussen Theaterwerk NL, het Landelijk Centrum voor Amateurdans (LCA), de Stichting Beeldende Amateurkunst (SBA), Stichting Schrijven en Unisono (amateurmuziek). Twee jaar later is de fusie ook fysiek een feit door het gezamenlijk betrekken van een pand in Utrecht. Wie op zoek gaat naar de missie en taken van Kunstfactor vindt in het werkplan 2009-2012, *Kennis is kunst*, vier inhoudelijke uitgangspunten en vijf besteltaken die zijn bepaald door het ministerie van OCW. Kunstfactor heeft hierin prioriteiten aangebracht op basis van inhoudelijke uitgangspunten: het stimuleren van artistieke en inhoudelijke ontwikkeling, het verbinden van de amateurkunst met andere sectoren, het zorgen voor een adequate infrastructuur en het stimuleren van de kunstbeoefening op school. De vijf besteltaken zijn hierboven genoemd; op welke wijze het stellen van prioriteiten uitwerkt op die vijf taken, i.c. wat nu precies het verband is tussen die inhoudelijke uitgangspunten en besteltaken, is niet geheel duidelijk. Gezien de formulering van beide is het ook niet eenvoudig om dat verband af te leiden uit het werkplan.

Voor cultuureducatie bestaat geen sectorinstituut. Cultuurnetwerk Nederland is het landelijke expertisecentrum voor cultuureducatie, maar formeel geen sectorinstituut. In de nota van de minister wordt slechts opgemerkt dat voor sectoren waar (nog) geen sectorinstituut bestaat, 'de aanvraagprocedure voor het vervullen van besteltaken open staat voor instellingen die een combinatie van de genoemde taken uitvoeren' (OCW 2007: 48). Cultuureducatie omvat kunsteducatie, erfgoededucatie en media-educatie en alle andere vormen van educatie waarbij cultuur als doel of middel wordt ingezet. Cultuurnetwerk Nederland verzamelt, beheert, genereert en verspreidt alle mogelijke kennis over cultuureducatie, maar ook over amateurkunst. Het beschouwt zichzelf als spin in het web voor alle instellingen die zich met cultuureducatie bezighouden. Door landelijke en regionale bijeenkomsten te organiseren, verspreidt het expertise op het gebied van cultuureducatie en brengt het instellingen en deskundigen met elkaar in contact.

Zo fungeert Cultuurnetwerk als brug tussen onderwijs, overheden, het professionele kunst- en erfgoedcircuit en de vrijetijdssector (amateurkunst en welzijn).

Uit deze taakverdeling valt af te leiden, dat kunsteducatie niet wordt ondersteund, noch door Kunstfactor, noch door Cultuurnetwerk Nederland. Indien cultuureducatie zou worden onderverdeeld in erfgoed-, media- en kunsteducatie, dan blijkt dat alleen die eerste twee een sectorinstituut hebben. Erfgoed Nederland fungeert als het sectorinstituut voor cultureel erfgoed, voor media-educatie heeft het rijk onlangs een kennis- en expertisecentrum opgericht, dat ondergebracht is bij het Instituut voor Beeld en Geluid en ook loketten krijgt bij de openbare bibliotheken.

Tot slot is er nog Kunstconnectie. Strikt genomen geen organisatie die door het ministerie van o.c.w. onder de landelijke steunfunctie wordt gerekend, maar wel een die aan veel overlegfora deelneemt. Kunstconnectie behartigt de belangen van de leden, de centra voor de kunsten, neemt stelling in het maatschappelijk debat en formuleert standpunten over actuele onderwerpen.

Kunstconnectie werd tot voor kort gesubsidieerd door het rijk. Inkomsten zijn nu afkomstig van de leden. De vereniging telt 183 leden: circa 90% van alle centra voor de kunsten, muziekscholen en provinciale ondersteuningsinstellingen voor kunst en cultuur. Zij noemt zichzelf een 'kleine vereniging, ofschoon de branche toch een van de grootste in het culturele bestel is' (interview met Anke Weeda, voorzitter Kunstconnectie in Kunstconnected februari 2009). Kunstconnectie profileert zich graag als de brancheorganisatie voor culturele instellingen en cultureel ondernemers die professionele kunsteducatie bieden, amateurkunstbeoefening mogelijk maken en/of kunstparticipatie bevorderen. Feitelijk gaat het nog steeds om de centra voor de kunsten en de provinciale instellingen die voor financiering van hun activiteiten op de overheden en niet op de markt zijn aangewezen.

Bestuurlijke verhoudingen

In de beleidsnota *Kunst van leven* wordt gesproken van 'medeoverheden' wanneer het over provincies en gemeenten gaat (o.c.w. 2007). Dat sluit aan bij de cultuuromslag die zich de laatste jaren in het openbaar bestuur in Nederland heeft voorgedaan en waarin afscheid is genomen van de meer hiërarchische opstelling van de drie overheden ten opzichte van elkaar. Vroeger werden de verschillen in taken en bevoegdheden tussen de drie overheden benadrukt en opereerde men vanuit de bestaande hiërarchische verhouding tussen de bestuurslagen. Over lagere overheden wordt nu niet veel meer gesproken. Gaandeweg is, onder meer door decentralisatie vanaf de jaren zeventig, een proces op gang gekomen waardoor de drie overheden meer gelijkwaardig aan elkaar zijn geworden. Het besef is gegroeid dat de belangen eerder parallel dan strijdig zijn; de aanpak en oplossing van allerlei maatschappelijke problemen waarvoor een overheidsinterventie wordt gevraagd vergen een gezamenlijke inspanning van de drie overheden, geen afzonderlijke en niet met elkaar samenhangende interventies. Het rijk sluit eerder een convenant met de andere overheden dan dat het een aanwijzing geeft. Ook de 'vernieuwing van de rijksdienst' draagt bij aan de beeldvorming van één rijksverheid.

De term medeoverheden raakt dus steeds meer in zwang en geeft aan dat de drie overheden gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de aanpak van allerlei vraagstukken. Overleg, samenwerking, coördinatie en afstemming van beleid zijn termen die vaak voorkomen in beleidsdocumenten van de overheid. Dat geldt ook voor de nota van de minister. In een afzonderlijke paragraaf, met als kopje 'Bestuurlijk overleg', benadrukt hij het belang van samenwerking tussen rijk, steden en landsdelen. Over de inhoud van zijn nota is overlegd met IPO en VNG. Met name de oprichting van het Fonds voor Cultuurparticipatie, waartoe de Raad voor Cultuur had geadviseerd, heeft in nauw overleg met de andere overheden gestalte gekregen waar het ging over de taak en missie, de reikwijdte en de werkwijze van het Fonds. Vooral op het terrein van cultuurparticipatie ziet de minister het Fonds 'als een middel gezamenlijke doelen op het gebied van cultuurparticipatie van rijk, gemeenten en provincies te realiseren. Uit het overleg met de andere overheden is mij duidelijk geworden dat zij grote waarde hechten aan een gezamenlijke aanpak' (OCW 2007: 22).

Resumerend

Het rijksbeleid voor de kunstbeoefening in de vrije tijd heeft als centrale beleidsdoelstelling zo veel mogelijk mensen in aanraking brengen met cultuur in brede zin. Het steunt op twee pijlers: enerzijds het 10-puntenplan en het Fonds voor Cultuurparticipatie, anderzijds de instandhouding van een landelijke basisinfrastructuur.

Gezien de abstractie van de centrale beleidsdoelstelling van het rijk en de bestuurlijke inkadering die voor de realisering van dat doel is gekozen, is het niet mogelijk uitspraken te doen over de effectiviteit van dat beleid. Niet alleen is die doelstelling niet 'smart' geformuleerd, ook de instrumenten die worden ingezet hebben zo veel beleidsvrijheidsgraden dat het onmogelijk is om doel en middel verantwoord te koppelen. Bovendien zijn er te veel spelers actief betrokken bij het realiseren van dat doel. Daardoor kan niet ieders bijdrage apart worden beoordeeld.

Daar staat tegenover dat de overheid op het terrein van cultuur en cultuurparticipatie een bescheiden rol vervult. Die rol is vooral voorwaardenscheppend: de overheid kan maar beperkt invloed uitoefenen op de keuze om al dan niet actief te zijn in het beoefenen van kunst in de vrije tijd. De overheid stuurt wel het gedrag van instellingen en organisaties via het verlenen van subsidies onder bepaalde voorwaarden.

In dit verband is een kanttekening op zijn plaats bij het 'smart' formuleren van doelstellingen. Bij de introductie van het VBTB-beleid in 2004 is een politieke discussie gevoerd over hoe wenselijk en noodzakelijk het is om doelen in kwantitatief meetbare termen te gieten. Gewaarschuwd is toen voor perverse effecten van een afrekencultuur waarin doelstellingen altijd concreet gemaakt dienen te worden met hetzij kwantitatieve hetzij kwalitatieve indicatoren. In sommige gevallen kan worden volstaan met een waardering van het overheidsbeleid op intenties en goede bedoelingen, in andere gevallen op de werkelijke inspanningen die de overheid heeft gedaan om een vooraf geformuleerd resultaat te bereiken. Voor de cultuursector, waar de sturing indirect is en de sturingsinstrumenten bescheiden zijn, zou het leggen van een strenge meetlat langs het beleid wellicht niet passend zijn. In paragraaf 7.6 komen we hierop terug.

Voor de verdere beleidsanalyse bij provincies en gemeenten zijn uit bovenstaande analyse van het rijksbeleid de volgende vragen af te leiden:

- 1) Welke beleidsdoelstelling cultuurparticipatie benoemen provincies en gemeenten en in hoeverre komen die overeen met die van het rijk?
- 2) Welke instrumenten zetten provincie en gemeenten in en hoe werken die in de praktijk?
- 3) Wat is het effect van het Fonds voor Cultuurparticipatie in zijn regisseursrol? Is het sturingsinstrument van matching van gelden effectief? Hoe verhouden zich de via matching bekostigde projecten tot de beleidsprioriteiten van gemeenten en provincies? Hoe functioneert het door het Fonds gehanteerde samenwerkingsmodel (beperkte regeldruk, beperkte programma-eisen)?
- 4) De relatie tussen onderwijs en cultuur staat al sinds de nota *Cultuur en school* op de beleidsagenda van alle overheden. In het kader van de kunstbeoefening in de vrije tijd is de buitenschoolse kunsteducatie, in relatie tot de brede school, relevant. Welke doelstellingen en instrumenten worden hiervoor geformuleerd? Is er sprake van samenhang op dit punt in het beleid van de drie overheden?
- 5) Leiden de diverse doelstellingen, programma's, instrumenten en middelen tot een samenhangend beleid op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd?

7.3.2 Het beleid van provincies

Zoals in de inleiding is opgemerkt, is het onderzoek gericht op het beleid van provincies op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd. Alleen voor zover relevant, is ingezoomd op andere onderdelen van het provinciale cultuurbeleid. Drie provincies zijn intensief onderzocht: Gelderland, Groningen en Zuid-Holland. Daarnaast komt Utrecht ter sprake vanwege de bijzondere relatie tussen stad en provincie en de provincie Zeeland vanwege de brede reikwijdte van de steunfunctie van SCOOP. We beschrijven allereerst het beleid van die drie 'kern'-provincies, waarna we de stand van het provinciale beleid opmaken. Daarbij betrekken we voor zover mogelijk de informatie van de andere provincies en kijken we naar de relatie tussen het provinciale en het rijksbeleid.

De provinciale beleidspraktijk

Zowel het beleid van provincies als de architectuur van de infrastructuur is divers (voor een overzicht zie Bijlage 2). Niettemin kunnen we enkele overeenkomsten noemen. De belangrijkste is de centrale taak die alle provincies vervullen: de ondersteuning van amateurkunst. De wijze waarop die functie is ingevuld verschilt weliswaar per provincie, maar in geen enkele provincie komt zij niet voor. Er zijn verschillen in organisatiegraad, in het aantal organisaties dat een steunfunctie vervult, in de intensiteit waarmee de functie wordt vervuld (in Groningen is er één adviseur en zijn er zes koepels) en in de inhoud van de ondersteuning. Enkele provincies hebben zowel voor amateurkunst als voor cultuureducatie een ondersteuningsinstelling, andere provincies hebben meer dan één ondersteuningsinstelling voor amateurkunst. Die verschillen hebben vooral te maken met de geschiedenis van het gebied en het beleid dat wordt gevoerd.

Een tweede overeenkomst is dat over de noodzaak van cultuurparticipatie nauwelijks discussie is: alle provincies vinden het een belangrijke beleidsdoelstelling. Die doelstelling is weliswaar niet 'smart' geformuleerd (de formuleringen verschillen), maar de centrale gedachte is dezelfde: mensen in contact brengen met kunst en hun deelname daaraan bevorderen. Men staat niet lang hierbij stil en gaat al snel over op het noemen van maatregelen die aan de realisatie van die doelstelling moeten bijdragen. Van een zogenoemde 'beleidstheorie' is geen sprake, het beleid is vooral instrumenteel van karakter. Er lijkt – met een enkele uitzondering – grote consensus bij de provincies te bestaan over nut en noodzaak om amateurkunst financieel te ondersteunen, maar die blijft meestal impliciet. De beleidsdocumenten blinken niet uit in weidse bespiegelingen over bijvoorbeeld de waarde van kunst voor de mens, maar staan vol met maatregelen, projecten, evenementen, enzovoort.

Een derde overeenkomst is dat er in alle provincies een infrastructuur voor cultuureducatie is. Sinds de samenvoeging van Onderwijs en Cultuur in 1997 in het ministerie van o c w en de introductie door de toenmalige staatsecretaris Nuis van 'Cultuur en School', staat de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen centraal. De brede school biedt de mogelijkheid om verbinding te leggen tussen binnenschoolse en buitenschoolse cultuureducatie en amateurkunst. De 'Regeling versterking cultuureducatie primair onderwijs' van het rijk heeft hier een sturende invloed, omdat deze leidt tot cultuureducatieplannen van scholen waarin samenwerking met culturele instellingen wordt gezocht. Ook lokale centra voor de kunsten worden steeds meer gevraagd hierin een rol te vervullen.

Een vierde overeenkomst is het belang dat bijna iedere provincie hecht aan regionalisering, hoewel de uitwerking weer verschilt. In Groningen maakt de provincie serieus werk van regionalisering door in samenwerking met gemeenten op bovenregionaal niveau activiteiten te ontwikkelen. In andere provincies wordt minder werk hiervan gemaakt en wordt het initiatief bij (samenwerkende) gemeenten gelegd. In Zuid-Holland is regionale samenwerking een complexe materie, onder meer omdat die breed wordt ingevuld. Tot slot de rol van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Dat Fonds is voor het rijk een belangrijk sturingsinstrument. Die sturing verliep in de jaren 2001-2008 via het Actieplan Cultuurbereik en sinds 1 januari 2009 via het Fonds. Het Fonds stimuleert aanvragen van provincies voor projecten via hun systematiek van het 'matchen' van gelden. Dat stuurmechanisme is sterk. Een gevolg is ook dat er meer aandacht is voor cultuurparticipatie c.q. amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur. Een indirect gevolg van dit beleid is de aandacht van provincies voor regionale samenwerking.

Regionaal beleid

Een sterke tendens bij veel provincies is regionalisering. In Gelderland heet dit gebiedsgerichte werken Cultuurpact, in Groningen Regionale Cultuurplannen en in Zuid-Holland werkt men in de Regionale Agenda Samenleving met bestuursovereenkomsten voor cultuurparticipatie. De provincie Utrecht spreekt in haar cultuurnota de intentie uit de culturele netwerken en regionale cultuurmakelaars te ondersteunen. Zo is sinds september 2009 in het kader van het Fonds voor Cultuurparticipatie een cultuurscout bij Zimihc ondergebracht, die zich op deze ondersteuning gaat richten. In Zeeland

voert men net als in Gelderland regionaal Cultuurbeleid onder de naam regionale arrangementen en ook in Zeeland zijn deze cultuurbreed, alleen s c o o p heeft hierin geen rol. De regionalisering lijkt een extra impuls te hebben gekregen door het Fonds Cultuurparticipatie. Veel provincies hebben de matchinggelden aangegrepen om hun kennis over wat er in hun provincie leeft te vergroten en er meer greep op te krijgen.

Er lijkt sprake te zijn van stadia in regionalisering. In eerste instantie zijn vooral ambtenaren en cultuurscouts aan zet, die allerlei lokale plannen initiëren, met als doel de kunstbeoefenaar steeds actiever te maken. Op den duur verwacht men dat de amateurs zelf met ideeën en plannen komen.

In de provincies Drenthe en Friesland staat het regionale beleid nog in de kinderschoenen. In Drenthe zijn er drie regio's die contactpersonen bij de provincie hebben voor de terreinen ruimtelijke ordening, economie en cultuur. Friesland maakt melding van een regioprofiel, maar geeft aan dat dit nog van de grond moet komen. Noord-Holland beschrijft de status van het regionaal beleid als 'in opbouw'. Ten tijde van dit onderzoek staat een ambtelijke verkenning gepland, waarbij men thema's wil formuleren die vertaald kunnen worden in een regionaal programma. Flevoland heeft in het kader van het Fonds voor Cultuurparticipatie gekozen voor regio-overstijgende uitwisseling. Er moeten vernieuwende projecten komen, die een voorbeeld zijn voor andere regio's. De trekker, bedenker en uitvoerder van deze regioprojecten is de provinciale steunfunctie Centrum voor Amateurkunsten Flevoland (CAF). Gemeenten of amateurs zelf kunnen niet meedenken. Noord-Brabant noemt met betrekking tot regionalisering het beleid voor marktplaatsen. Deze hebben hun oorsprong in cultuureducatie en bemiddelen in het aanbod van activiteiten tussen scholen en lokale culturele instellingen. Nu worden verenigingen ook actief gewezen op mogelijkheden in het onderwijs. Een marktplaats is eigenlijk een coördinator die zichtbaar maakt wat voor activiteiten er zijn, verbindingen legt of bestaande initiatieven in een andere context zet. De coördinatoren zijn, net als bij de servicepunten in Gelderland, over het algemeen verbonden aan de centra voor de kunsten. In enkele gevallen is de coördinator verbonden aan een onderwijs- of kunstinstelling. De provincies Overijssel en Limburg melden dat er geen actief regionaal cultuurbeleid is. In Overijssel kunnen steden die niet meedoen in het provinciale programma cultuurparticipatie wel een aanvraag indienen wanneer zij met twee andere gemeenten samenwerken. Tot slot Limburg. Daar worden de aanvragen voor het Fonds voor Cultuurparticipatie door het provinciaal team Cultuurparticipatie wel in regionaal verband besproken.

Opvallend is dat een opdracht om lokaal vast te stellen wat er gebeurt en dit te stimuleren c.q. te verbinden vaak wordt uitbesteed aan een bemiddelaar, zoals een cultuurscout, cultuurmakelaar of cultuurnetwerker. De onafhankelijkheid van de tussenpersoon wordt veelvuldig benadrukt, ondanks het feit dat deze personen vaak een werkplek bij een lokaal centrum voor de kunsten hebben. Met name Zuid-Holland viel op door de diversiteit aan tussenpersonen. Zij maakte melding van een cultuurnetwerker, cultuurbemiddelaar en cultuuraanjager. De provincie Utrecht heeft een cultuurscout die cultuurmakelaars moet ondersteunen. Alleen al in twee provincies betreft het dus vijf nieuwe functies met elk hun eigen bevoegdheden en verantwoording. Deze

tussenpersonen werken niet alleen regionaal, maar ook stedelijk. Dat komt verderop aan de orde.

Provinciale steunfunctie-instellingen ten behoeve van de kunstbeoefening in de vrije tijd

De taak van een provinciale ondersteuningsinstelling is enerzijds in opdracht van de provincie te werken en anderzijds het 'doorgeefluik' te zijn tussen landelijk en lokaal beleid. De expert moet een steunfunctie vervullen door landelijke ontwikkelingen te vertalen naar de lokale praktijk en de lokale partijen, zoals verenigingen en ambtenaren, te inspireren met voorbeelden uit het land. De werkelijkheid is echter diffuser. Sleutelfiguren en ambtenaren gaven aan dat verscheidenheid overheerst: 'Een veld waar het je van de hoeveelheid actoren gaat duizelen,' aldus een van de geïnterviewden. In een poging tot verheldering, zijn hieronder de verschillen en nuances uitgewerkt. Als eerste wordt een globale indeling van de provinciale steunfunctie-instellingen voor de amateurkunst en hun werkerreinen gegeven.

Amateurkunst:

- Utrecht: Zimihc, huis voor amateurkunst
- Flevoland: Centrum Amateurkunst Flevoland (CAF)
- Noord-Holland: De Kunst, centrum voor amateurkunst in Noord-Holland
- Gelderland: Kunst en Cultuur Gelderland (KCG)

Breder dan Amateurkunst

- Overijssel: Kunst en Cultuur Overijssel (KCO)
- Zuid-Holland: Kunstgebouw
- Drenthe: Kunst & Cultuur Drenthe (K&C Drenthe)
- Friesland: Kuenstwurk
- Noord-Brabant: Kunstbalie
- Limburg: Huis voor de kunsten

Breder dan kunst en cultuur:

- Zeeland: SCOOP

Geen steunfunctie:

- Groningen (provinciaal theateradviseur, werkzaam bij een stedelijk centrum voor de kunsten)

Er is niet één soort provinciale steunfunctie-instelling met een zelfde opdracht, maar grote diversiteit waarbij instellingen elk een eigen taakgebied invullen. Alleen op Amateurkunst richten zich de provinciale steunfunctie-instellingen van Utrecht (Zimihc), Gelderland (KCG), Flevoland (CAF) en Noord-Holland (De Kunst). Onderling zijn er echter grote verschillen tussen deze instellingen. Utrecht kent een steunfunctie-instelling die door zowel de stad als de provincie wordt betaald en voor de stad en de provincie werkt: Zimihc is uniek in Nederland. Zij is de enige provinciale instelling die

repetitieruimte aanbiedt en zich op alle kunstdisciplines richt. Aan het andere eind van het spectrum bevindt zich het Centrum voor Amateurkunst Flevoland (CAF), een provinciale instelling die gehuisvest is bij een lokaal centrum voor de kunsten en die zich vooral richt op de disciplines muziek, theater en dans. Gelderland kent een op de amateurkunst gerichte provinciale steunfunctie (KCG) die met zelf verworven gelden projecten op het terrein van de cultuureducatie mag ontwikkelen.

Steunfunctie-instellingen die de opdracht hebben zich op meer dan alleen amateurkunst te richten, liggen in de provincie Overijssel (KCO), Zuid-Holland (Kunstgebouw), Drenthe (K&C), Friesland (Kuenstwurk), Noord-Brabant (Kunstbalie) en Limburg (Huis voor de kunsten). Binnen deze groep bestrijkt KCO het breedste terrein van kunst en cultuur van beeldende kunst en vormgeving tot film en popmuziek. In Brabant gaat het om amateurkunst en cultuureducatie. Limburg onderscheidt zich doordat in het Huis voor de kunsten, gericht op amateurs, professionals en cultureel erfgoed, een aantal bonden en verenigingen samenwerken. Hoewel zij subsidie van de provincie krijgt, is het eigenlijk geen door de provincie opgerichte steunfunctie-instelling (deze is er evenmin voor cultuureducatie). De overige drie steunfuncties zijn vergelijkbaar, omdat ze zich richten op amateurkunst, cultuureducatie en professionele kunst. De enige steunfunctie-instelling met een bredere taakstelling dan kunst en cultuur is SCOOP in de provincie Zeeland. Zij begeeft zich ook op het sociale domein. Groningen heeft geen steunfunctie, maar wel een provinciaal (theater)adviseur die gestationeerd is bij een stedelijk centrum voor de kunsten en in opdracht van de provincie regionale netwerken met gemeentelijke cultuurambtenaren adviseert.

In dit kader is het ook relevant de Raad voor Twaalf te vermelden. Een door de sector opgericht platform van en voor de zestien provinciaal werkende cultuurinstellingen. Dit zijn hoofdzakelijk de ondersteunende instellingen die hiervoor zijn beschreven.

Gezien de raakvlakken tussen amateurkunst en kunsteducatie binnen en buiten de school, zijn we nagegaan in hoeverre provinciale instellingen zich hiermee bezighouden. Uit onderstaand schema is af te leiden, dat slechts enkele instellingen ondersteunende activiteiten verrichten voor de buitenschoolse kunsteducatie. Dit wordt dan hoofdzakelijk door onderwijsondersteuners opgepakt. In sommige gevallen, met name bij de lokale instellingen met een provinciale taak (Flevoland en Noord-Holland) is niet altijd duidelijk of het aanbod voor de brede school een lokaal of provinciaal aanbod is, of dat er sprake is van een gezamenlijk optrekken van lokale instelling en provincie. De verwachting is wel dat de relatie tussen binnen- en buitenschoolse activiteiten, alsmede tussen kunsteducatie en amateurkunst zich in de toekomst verder zal ontwikkelen. De rol van de provinciale erfgoedinstellingen is hier buiten beschouwing gelaten, maar waarschijnlijk zullen die in de toekomst wel een rol gaan spelen.

Tabel 7.1

Provinciale instellingen amateurkunst en onderwijs

instelling	provincie	amateurkunst	onderwijs	
			binnen- schools	buitenschools c.q. brede school
Kunstbalie	Noord-Brabant	X	X	
Kunst & Cultuur Drenthe (K&C Drenthe)	Drenthe	X	X	
Centrum voor Amateurkunst Flevoland (CAF)	Flevoland	X		
vier gemeentelijke centra voor de kunsten in Almere, Dronten, Emmeloord en Lelystad	Flevoland		X	
Kuenstwurk	Friesland	X	X	
Kunst en Cultuur Gelderland (KCG)	Gelderland	X		X
Edu Art	Gelderland		X	X
Kunststation C	Groningen		X	
IVAK	Groningen		X	
Huis voor de kunsten	Limburg	X		
Steunpunt Cultuureducatie Limburg	Limburg		X	
Kunst en Cultuur Noord-Holland	Noord-Holland		X	
Zes centra voor de kunsten in Alkmaar, Den Helder, Haarlem, Hoofddorp, Hoorn en Zaandam	Noord-Holland		X	
Stichting De Kunst voor amateurkunst	Noord-Holland	X		
KCO	Overijssel	X	X	
Zimihc	Utrecht	X		
Kunst Centraal	Utrecht		X	X
SCOOP	Zeeland	X	X	
Kunstgebouw	Zuid-Holland	X	X	X

Bron: <http://www.cultuurnetwerk.nl/cultuureducatie/adressen/>

Relatie provincie en rijk

Zoals hiervoor is beschreven, is de positie en rol van het FCP voor de provinciale beleidspraktijk belangrijk. Door de systematiek van matching van provinciale en rijks gelden is het mogelijk om veel activiteiten en initiatieven te financieren binnen de inhoudelijke keuzes die het FCP in zijn beleidsplan heeft gemaakt. Die provinciale activiteiten kunnen hier niet allemaal worden genoemd, maar waar het om gaat is de constatering dat van het FCP een stimulerende en sturende invloed uitgaat op de provinciale beleidspraktijk. Illustratief in dit verband is de opstelling van de provincie Zuid-Holland die, indien het FCP geen middelen zou voteren, evenmin geld beschikbaar zou stellen, omdat zij aan de bevordering van amateurkunst geen prioriteit geeft. Sterker nog, zij vindt dat primair een gemeentelijke en geen provinciale taak. Deze opstelling is in lijn met de aanbevelingen van de Interbestuurlijke Taakgroep Gemeenten-d'Hondt en de Gemengde

commissie decentralisatievoorstellen provincies (commissie-Lodders). In beide rapporten is de rode draad dat de provincies zich vooral moeten toeleggen op het regionale ruimtelijk-economische beleid en zich ten faveure van gemeenten moeten terugtrekken uit het sociale domein. We komen hier in paragraaf 7.6 uitvoeriger op terug, wanneer we komen te spreken over de verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen de drie overheden. Overigens doen beide commissies geen voorstellen op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd.

De sturing door het RCP heeft twee kanten: de ene is dat sommige provincies de aanvraagprocedure omslachtig vinden, vooral wanneer zij zelf niet veel ambitie hebben om een aanvraag in te dienen maar dat vooral doen vanwege het belang dat men hieraan hecht in hun gebied. Aan de andere kant hebben we gezien dat het format van de aanvraag provincies 'dwingt' om hun beleid smart c.q. smarter te maken en zelf ook meer te sturen op resultaat. Vanuit het oogpunt van beleidstransparantie is dat winst, meer specifiek voor deze sector grote winst, omdat het besef van het behalen van resultaten geen gemeengoed is.

Maar er is meer. In de provinciale beleidspraktijk zien we dat provincies de rijksregeling 'Versterking cultuureducatie primair onderwijs' ondersteunen door scholen te stimuleren en te helpen bij het opzetten van cultuureducatieplannen. Hier is sprake van medeoverheden die vanuit een gezamenlijk belang, het organiseren van een lesaanbod van kunstzinnige activiteiten in het kader van de brede school, proberen scholen en culturele instellingen te laten samenwerken. Wij hebben geen indicaties dat hier grote knelpunten spelen. Overigens is de regeling voor de overheden afgelopen.

Resumerend kunnen we vaststellen dat provincies langs twee wegen hun algemeen geformuleerde beleidsambitie op het terrein van cultuurparticipatie realiseren: via de steunfunctie en via het RCP. De uitwerking vindt vaak plaats via een regionale aanpak. Opmerkelijk hierbij is dat voor de aanvraag van de provincies bij het RCP deze gemeenten veelal niet zijn geraadpleegd, de gemeenten met meer dan 90.000 inwoners evenmin, want die hebben een directe relatie met het RCP.

Wat de systematiek van matching betreft zijn betrokkenen ambivalent: aan de ene kant dwingt het provincies tot subsidiëring waar zij dat zelf niet snel gedaan zouden hebben; aan de andere kant, zo stelde een van de geïnterviewden: 'in tijden van bezuinigingen zijn gematchte gelden safer.' Gezien de verwachte bezuinigingen van de komende jaren is dat een belangrijk, zij het indirect effect van de matchingsystematiek.

7.3.3 Het gemeentelijke beleid

We hebben in elk van de drie intensief geanalyseerde provincies twee gemeenten onderzocht: Groningen en Veendam, Tiel en Ede, Zoetermeer en Alphen aan den Rijn. Bovendien hebben we twee grote steden meegenomen, Rotterdam en Utrecht, de een zonder en de ander met een beleidsrelatie met de provincie. Ook hebben we het ondersteuningsinstituut voor amateurpodiumkunst van de gemeente Den Haag in beschouwing genomen wegens zijn bijzondere positie in de lokale infrastructuur. Tot slot zijn de eerste bevindingen voorgelegd aan leden van het platform gemeenteamtbe-

naren kunst en cultuur, waardoor Almere, Lelystad, Emmen, Maastricht en Oss eveneens enigszins in beeld zijn gekomen.

De informatie uit deze gemeenten gebruiken we om een beeld te schetsen van de gemeentelijke beleidspraktijk: welke beleidsdoelstellingen zijn geformuleerd, welke middelen zijn beschikbaar gesteld, op welke wijze krijgt de samenhang met aanpalende beleidsterreinen gestalte, wat is de positie en rol van het FCP, welke knelpunten, overlap of hiaten noemen de sleutelpersonen die wij gesproken hebben? In Bijlage 2 staat het beleid van de gemeenten Utrecht, Rotterdam en Utrecht uitvoeriger beschreven.

Beleidsdoelstellingen

Voor de meeste gemeenten is de sector amateurkunst er een die ze al heel lang subsidiëren (OCW 2007: 147-150). Ongeacht hun omvang, geven gemeenten hieraan ongeveer hetzelfde uit, onder meer vanwege het belang van amateurverenigingen voor de gemeenschap. Politieke partijen zullen niet snel geneigd zijn te korten op de uitgaven voor amateurkunst: de bedragen zijn vaak klein, leggen weinig gewicht in de 'bezuinigingsschaal' en het kan kiezers kosten. In sociaal en politiek opzicht is er voor het gemeentebestuur veel aan gelegen om het bloeiende verenigingsleven te blijven koesteren.

Niet alle gemeenten blijken een uitgewerkt beleidsplan of een cultuurnota te bezitten. Zo heeft Tiel een uitvoerige visienota voor de jaren 2007-2010, waarin de bevordering van cultuurparticipatie en cultuureducatie centraal staat. De nota van Ede gaat over de periode 2005-2009; een nieuwe nota wordt na de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2010 opgesteld. Ditzelfde geldt voor Alphen aan den Rijn. Zoetermeer heeft het de afgelopen jaren zonder een cultuurnota gedaan en heeft sinds kort de uitwerkingsnotitie cultuurbeleid 2010-2013. De gemeente Veendam zit nog zonder recente cultuurnota; de laatste stamt uit 2003 en was gericht op de realisatie van een culturele accommodatie met lokale culturele partners.

Het subsidiëren van amateurkunst in Zoetermeer is dus 'beleidsarm' geschied, zonder expliciete beleidsvisie. In de praktijk blijkt de bibliotheek een centrale rol te spelen in projecten waarin samenwerking tussen culturele instellingen en scholen tot stand kwam. Die rol van de bibliotheek dateert uit de twee periodes van het Actieplan Cultuurbereik en wordt in de komende periode van het FCP gecontinueerd.

In de cultuurnota's zien we eigenlijk eenzelfde beeld als bij rijk en provincies: de formulering in algemene termen van het streven meer mensen in contact te brengen dan wel te laten meedoen aan kunst, waarna meestal prioriteiten worden gesteld en concrete beleidsinitiatieven en maatregelen worden genoemd. Ook verbijzondering van de algemene doelstelling, de bevordering van cultuurparticipatie zien we vaak terug: aandacht voor de jeugd of alle jongeren van 12 jaar en ouder, voor mensen met minder inkomen, voor mensen met beperkingen, voor niet-westerse migranten en hun kinderen (Tiel). Andere gemeenten leggen het accent op bijvoorbeeld versterking van de relatie amateurkunst en kunsteducatie. Het is niet doenlijk om de gemeentelijke beleidsvariëteit te schetsen, we beperken ons tot enkele overeenkomsten en verschillen.

Gemeenten zijn evenals de provincie subsidieverlener en voorwaardenschepper. Zo ziet de gemeente Oss zichzelf vooral als ‘facilitator en stimulator’ en concentreert zich daarom op de infrastructuur voor cultuurparticipatie en cultuureducatie, actieve en passieve culturele ontwikkeling, maar ook op evenementen en optredens. Men formuleert het zo:

Als zich nieuwe culturele amateurorganisaties aandienen, met een duurzaam karakter, die een verrijking vormen op de bestaande organisaties en iets nieuws bieden op het bestaande aanbod worden zij bij de ontwikkeling van de voorjaarsnota aangeboden als offerte ter integrale afweging.

Los van de wat cryptische formulering, kiest de gemeente uitdrukkelijk voor vernieuwing; meer van het bestaande wordt niet gehonoreerd. Dat past in het bestaande aanbod van culturele voorzieningen, volgens de gemeente een bloeiende sector met een brede en hoogwaardige basis. Daarnaast wil het gemeentebestuur een impuls geven aan de kwaliteit van het aanbod van de voorzieningen en heeft het een zogenoemde podiumbonus ingesteld die het mogelijk maakt dat producties in grotere zalen worden gespeeld. Andere gemeenten, zoals Veendam en Alphen aan den Rijn, proberen voorwaarden te scheppen voor het realiseren van meer voorzieningen. Veendam heeft een culturele accommodatie gerealiseerd waarin diverse culturele partners huizen. In Alphen aan den Rijn heeft men een theaterzaal en een kunsteducatieve instelling gerealiseerd. Zoetermeer is evenals Den Haag bezig met de ontwikkeling van een amateurtheater.

Het beleid omtrent kunstbeoefening in de vrije tijd van Alphen aan den Rijn

Cultuureducatie en cultuurparticipatie

Alphen aan den Rijn heeft nog geen cultuurnota 2009-2012, omdat er maart 2010 gemeenteraadsverkiezingen zijn en het college dan wijzigt. Wel zijn het collegeprogramma 2006-2010, *Samenleven in de complete stad*, en de cultuurnota 2006-2009, *Doen, meedoen en beleven*, verschenen. In beide wordt amateurkunst als beleidsprioriteit genoemd. Cultuureducatie wordt eveneens in beide nota's genoemd en komt vooral in de cultuurnota uitvoerig aan de orde: 'We willen de deelname aan kunst en cultuur verder vergroten en daarbij de nadruk leggen op de amateurkunstbeoefening. Daarom streven wij ook naar een breed cultuuraanbod dat voor de verschillende doelgroepen goed toegankelijk is' (Collegeprogramma Alphen aan den Rijn 2006-2010). In de cultuurnota wordt gesteld dat cultuur mensen rijker maakt, mensen verbindt, een manier is om integratie, participatie en emancipatie te bewerkstelligen en dat het een bijdrage levert aan de identiteit en imago van Alphen aan den Rijn. Kunst- en cultuureducatie worden als eerste speerpunt genoemd om dit te realiseren. Sinds 2006 huisvest De Kunstverdieping naast de kunstuitleen, de stadsgalerie en de galerie van een Alphens kunstenaarscollectief, de afdeling kunsteducatie van de gemeente. De medewerker van deze afdeling is, in samenwerking met educatieve medewerkers van andere Alphenese culturele instellingen, verantwoordelijk voor de realisatie van cultuureducatieprojecten voor het primair en voortgezet onderwijs.

Een ander speerpunt is cultuurparticipatie. Hieronder valt de subsidie voor verenigingen (georganiseerde amateurkunst), aandacht voor amateurkunst buiten verenigingen en aanbod voor minderheidsgroeperingen. Voor amateurkunst buiten verenigingen wordt in de cultuurnota aangegeven dat men aansluit bij wijkgerichte projecten. Deze aanpak wordt betaald uit ISV-budgetten (Investering Stedelijke Vernieuwing). Dit gebeurt tot op heden in beperkte mate voor incidentele activiteiten. Tot slot wordt de intentie uitgesproken om productafspraken met culturele instellingen aan te scherpen om meer aanbod voor minderheidsgroeperingen te bewerkstelligen. Tot op heden is echter geen gericht beleid gevoerd en onderneemt de gemeente geen actie om dit beleidsvoornemen uit te voeren.

Soorten subsidie amateurkunst

Voor amateurkunst zijn er drie subsidies: basissubsidie, activiteiten subsidie en incidentele subsidie. De basissubsidie richt zich op de instandhouding van verenigingen. Ongeveer twintig verenigingen, veelal koren, ontvangen rond de 750 euro per jaar. Het totale budget is 15.000 euro. Het activiteitenbudget richt zich op de subsidie van activiteiten die continuïteit geven aan een vereniging. Ook hier betreft het totale budget 15.000 euro. De incidentele subsidie tot slot, richt zich op bijzondere aanvragen. Het budget is groter, zo'n 40.000 euro, maar niet alleen voor cultuur bestemd. Ook projecten vanuit welzijn en ouderen kunnen een beroep hierop doen. In 2009 is ongeveer 15.000 van het budget besteed aan een theater dat vijf avonden beschikbaar is voor amateurs. Voor drie avonden was er ook budget voor regie en communicatie en zijn 200 kaarten beschikbaar gesteld voor ouderen die een voorstelling willen bijwonen.

Rijnstreekberaad

Alphen aan den Rijn valt met de gemeenten Nieuwkoop, Rijnwoude en Kaag en Braassem onder het Rijnstreekberaad. In dit regionale overleg wordt ook inhoud gegeven aan de provinciaal vastgestelde Regionale Agenda Samenleving (RAS). Voor cultuur is 150.000 euro gemacht door gemeenten, provincie en rijk (Fonds voor Cultuurparticipatie). In de Rijnstreek wordt vooral ingezet op ontsluiting van het lokale aanbod voor het onderwijs. De Alphense instelling De Kunstverdieping (afdeling kunsteducatie) en de Openbare bibliotheek Alphen aan den Rijn hebben de opdracht gekregen om dit te realiseren. Dit lokale kunstmenu moet op termijn het provinciaal gerealiseerde kunstmenu vervangen.

Relatie met instellingen

De instellingen die van betekenis zijn voor kunstbeoefening in de vrije tijd en subsidie van de gemeente ontvangen zijn: Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn, Jeugdtheaterhuis en ParkeXpressie (het centrum voor de kunsten), de Openbare Bibliotheek Alphen aan den Rijn (in samenwerking met de Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn) en poppodium Het Kasteel.

Instrumenten en middelen

Volgens het meest recente cijfer van het CBS hebben gemeenten in 2007 39 miljoen euro uitgegeven aan amateurkunst (CBS 2009). Alle gemeenten hebben een subsidiebeleid voor amateurkunst, verschillen zien we slechts in het soort subsidie en in de benaming.

Over het algemeen kan men in elke gemeente een basissubsidie, ook wel waarderingssubsidie genoemd, aanvragen. Dit is een subsidie voor verenigingen waarbij een prestatie wordt verwacht, zoals een á twee keer per jaar een optreden. Onderwerp van discussie is vaak welk percentage van de leden moet komen uit de gemeente waar de vereniging zijn basis heeft. Een andere subsidie is de activiteitensubsidie (Tiel, Alphen aan den Rijn, Almere, Oss en Utrecht), die kan worden aangevraagd voor specifieke activiteiten. Ook kwamen wij nog huursubsidie tegen, ook wel eens cultureel tarief genoemd, waarbij amateurs een korting krijgen op de huur en techniek van een zaal (Groningen, Zoetermeer en Utrecht). Verder zijn er projectsubsidies (Alphen aan den Rijn, Zoetermeer), investeringssubsidies (Groningen, Lelystad), incidentele subsidies (Alphen aan den Rijn en Rotterdam) en een subsidie voor deskundigheidsbevordering. Het geld van het FCP zetten gemeenten in als subsidieregeling waarop amateurs en/of verenigingen een beroep kunnen doen (Emmen, Veendam en Utrecht).

In de ene gemeente kan een vereniging een bedrag per lid aanvragen, in een andere gemeente kan een vereniging ook een bijdrage vragen voor instrumenten, uniformen of oefenruimte.

Het type subsidie verschilt dus nogal per gemeente. Het verstrekken van subsidie is weliswaar de algemene noemer waarop gemeenten de kunstbeoefening in de vrije tijd stimuleren, maar het *object* van het subsidie kan verschillen. Zo geven sommige gemeenten (Emmen en Lelystad bijvoorbeeld) uitsluitend projectsubsidies, waar andere gemeenten ook activiteiten van verenigingen subsidiëren, of bepaalde evenementen (festivals e.d.), en in de exploitatie van gebouwen een financiële bijdrage leveren (Almere en Oss bijvoorbeeld). De keuze voor een type subsidie hangt niet alleen af van het aanbod aan activiteiten en de aanwezigheid van voorzieningen als theater en poppodia. Die keuze wordt ook bepaald door de wijze waarop de gemeente het meest effectief denkt te kunnen zijn met het inzetten van het subsidie-instrument. Dat laatste is uitdrukkelijk een politieke keuze van het gemeentebestuur. Zo heeft de gemeente Oss 51 amateurkunstverenigingen die samen jaarlijks 245.000 euro subsidie krijgen. Dat is niet veel in vergelijking met bijvoorbeeld de bibliotheek (€ 2,1 miljoen), het centrum voor de kunsten (€ 1,1 miljoen) en het theater (€ 1,3 miljoen), terwijl er wel veel activiteiten zijn. Bovendien vinden veel activiteiten in ongeorganiseerd verband plaats, waar dus geen gemeentegeld naar toe gaat.

Naar eigen zeggen besteedt de gemeente Zoetermeer niet veel geld aan amateurkunst. Er zijn enkele hofabra's, een toneelvereniging en een koor die subsidie aanvragen, maar de algemene indruk is dat veel verenigingen geen aanvraag indienen. Verder is er incidenteel geld voor projecten en festivals. Wel financiert de gemeente voor een kleine 4 miljoen een bibliotheek en voor ruim 2 miljoen euro een centrum Kunst en Cultuur dat onderdak biedt aan vier kunstschole die brede cursussen amateurkunst en opleidingen voor vrijetijdskunstenaar aanbieden. Op de begroting valt dit onder het Centrum onder cultuureducatie.

Deze verhouding in bedragen komt in veel gemeenten voor: een relatief laag bedrag voor de kunstbeoefening in de vrije tijd en relatief hoge bedragen voor een bibliotheek, centrum voor de kunsten en muziekschool.

Stedelijk beleid

Het stedelijk beleid op het gebied van amateurkunst illustreren wij aan de hand van Rotterdam en de stad Utrecht. Opvallend verschil tussen beide is dat de stad Utrecht een gespreks- en samenwerkingspartner is voor de provincie. In Rotterdam is geen enkel contact tussen provincie en gemeente. De Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur heeft hier in 2008 een ongevraagd advies over geschreven onder de titel *Halen, brengen en inspireren. Over de culturele samenwerking van de provincie Zuid-Holland en de gemeente Rotterdam*. Dit advies beperkte zich overigens niet tot amateurkunst en cultuurparticipatie. Het is overigens eerder regel dan uitzondering dat provincies met hun steden geen relatie op het gebied van cultuur hebben.

De grootste winst voor de samenwerking tussen stad en provincie Utrecht is de realisatie van Zimihc, de stedelijke en provinciale ondersteuner voor amateurkunst. Consulents worden door de provincie betaald, overhead en exploitatie door de stad. Naast inhoudelijke heeft het ook financiële voordelen. Utrecht valt verder op door haar opbouw van subsidies waardoor 'nieuwkomers' een mogelijkheid krijgen het subsidiesysteem in te komen. Recent onderzoek bevestigt dat (Ranshuysen 2009). 'Dankzij investeringen in het kader van de subsidieregeling Amateurkunst of Cultuurbereik is de amateurkunstsector in Utrecht uitgegroeid van een voornamelijk op het traditionele verenigingsleven georiënteerde sector naar een zeer diverse sector. Ook voor talenten en geïnteresseerden zijn diverse plekken in de stad waar zij zich kunnen ontwikkelen' (Ranshuysen 2009: 28).

Sinds 2005 bestaat in Den Haag Culturalis, een stedelijke ondersteuningsinstelling voor de bevordering van cultuurparticipatie, in het bijzonder van de amateurpodiumkunst. Dit is ontstaan op initiatief van de gemeente, nadat het Centrum voor de Amateurkunst en het Volksbuurtmuseum een negatief subsidieadvies hadden gekregen. De gemeente financiert deze organisatie en het Fonds 1818 geeft een financiële bijdrage. Culturalis heeft vijf taken: scouten, faciliteren, begeleiden, presenteren en promoten van de Haagse amateurpodiumkunsten. Zij ondersteunt, begeleidt en adviseert op organisatorisch en inhoudelijk terrein amateurverenigingen en groepen die daarom vragen. Het jaarverslag 2008 spreekt niet alleen over bestaande groepen, maar benadrukt dat 'maar liefst 22 geheel nieuwe groepen en initiatieven Culturalis hebben benaderd voor begeleiding en advies. Hierdoor vinden binnen de amateurpodiumkunsten belangrijke vernieuwingen plaats in stijlen en in disciplines'.

In oktober 2009 is in de Schilderswijk een theater geopend op de plaats waar vroeger het Volksbuurtmuseum was gehuisvest: Culturalis Theater. Een laagdrempelig gebouw waar producties van amateurpodiumkunsten worden gemaakt en getoond op het gebied van muziek, dans en toneel. Het heeft twee zalen, drie repetitieruimten, een opnamestudio, een mediawerkplaats, een decoratelier en een kostuumatelier. Culturalis beschikt over een budget van ruim 3,2 miljoen euro. Er zijn basissubsidies, uitvoeringssubsidies, projectsubsidies, en er is een fonds voor nieuwe initiatieven en scholing op maat, een aanbod voor amateurgroepen die aan de kwaliteit en veelzijdigheid van hun spel willen werken. Via Culturalis gaat 1 miljoen euro van de gemeente naar de kunstbeoefenaar, 700.000 euro is voor het beheer van het theater,

150.000 euro is programmageld van het FCP en 1,4 miljoen euro is voor de instandhouding van de bestaande verenigingen. Het Fonds 1818 draagt jaarlijks 170.00 euro bij aan het programmabudget.

Twee zaken zijn opmerkelijk: de begeleiding van veel projecten wordt gedaan door professionele kunstenaars. Culturalis geeft aan die samenwerking handen en voeten en weet te bereiken dat professionals dit 'om-niet' doen. In de tweede plaats weet Culturalis de Nederlanders van niet-westerse komaf goed te bereiken. Allochtone groepen zijn heel actief. Een dergelijk ondersteuningsinstituut met die invloed is uniek in stedelijk Nederland.

Gemeentelijk gesubsidieerde instellingen

Afhankelijk van de definitie zijn er tussen 180 en 250 centra voor de kunsten (zie hoofdstuk 3). Zij hebben een groot bereik. De instellingen zijn gespecialiseerd in het aanbieden van cursussen en lessen in diverse kunstrichtingen door professionele docenten. De centra werken vooral lokaal en regionaal. Er zijn muziekscholen, creativiteitscentra en steeds meer combinaties van deze twee. De meeste instellingen worden gesubsidieerd door gemeenten, sommige op basis van afspraken tussen verschillende gemeenten ('gemeenschappelijke regeling'). In feite is hier sprake van een basisvoorziening, een mogelijkheid voor burgers om gebruik te maken van een cursusaanbod in verschillende kunstdisciplines.

Een groot deel van deze centra verzorgt ook een aanbod voor onderwijs. Dit is te danken aan het rijksbeleid op het gebied van cultuureducatie. Gemeenten vragen centra voor de kunsten om in samenwerking met andere lokale instellingen een aanbod voor de scholen te ontwikkelen en hierin een coördinerende rol te spelen. Gemeenten zien dat beide beleidsterreinen inhoudelijk steeds meer samenhang vertonen en proberen dat bestuurlijk te ondersteunen. Hiermee krijgt het beleid op het gebied van cultuureducatie en kunstbeoefening meer samenhang.

Fonds voor Cultuurparticipatie

Een aantal van de onderzochte gemeenten krijgt direct subsidie van het FCP: Rotterdam, Utrecht, Groningen, Ede, Zoetermeer, Emmen en Almere. Voor het aanvragen van een bijdrage van het FCP moeten de gemeenten een beleidsplan opstellen waaraan bepaalde voorwaarden zijn gesteld: een visie op cultuurparticipatie, een SWOT-analyse, de doelstellingen moeten meetbaar zijn via monitoren en evaluatie. Uit het onderzoek van Cultuurnetwerk naar 44 plannen blijkt dat in alle plannen aandacht is besteed aan deze beleidscyclus, maar 'dat in bijna de helft van de plannen onderdelen van deze cyclus lijken te ontbreken' (Cultuurnetwerk Nederland 2009: 30). In bijna 30% van de plannen is de 'relatie tussen de resultaten uit de SWOT-analyse en het beleid voor de komende vier jaar erg beperkt uitgewerkt of toegelicht' (Cultuurnetwerk Nederland 2009: 33). Duidelijk is dat gemeenten trachten te voldoen aan de eisen die het FCP aan de aanvraag stelt, maar dat dit niet gemakkelijk is. Zo zien we dat in het kader van de geformuleerde doelstelling 'zo veel mogelijk mensen doen mee' gemeenten de aantallen noch de doelgroep omschrijven. Soms zijn doelen wel in meetbare termen gesteld, maar is niet aangegeven

hoe en wanneer die gemeten zullen worden. Wat we ook zien, is dat de participatiedoelstelling gekoppeld is aan de realisatie van projecten, bijvoorbeeld minimaal twee per jaar, zonder oog voor het aantal deelnemers. Met andere woorden, gemeenten zijn nog niet gewend aan de voorwaarden van het FCP-format. Een ander probleem is dat gemeenten vaak geld moeten vrijmaken om te kunnen koppelen aan geld dat zij van het FCP krijgen. Die koppeling is een eis van het FCP.

Belangrijkste conclusie met betrekking tot deze FCP-gemeenten is dat zij, een uitzondering daargelaten (Emmen), geen overleg hebben gevoerd met hun provincie over elkaars aanvragen. Over een eventuele regionale functie die de gemeente in het provinciale beleid kan vervullen is dus niet overlegd. Dit werd ook geconstateerd door Cultuurnetwerk met de melding dat slechts 10 van de 44 (goedgekeurde) aanvragers het veld heeft geconsulteerd. Het gaat dan om instellingen en verenigingen. (Cultuurnetwerk Nederland 2009: 31).

Relatie gemeente-provincie

Over de relatie tussen provincie en gemeenten staat het een en ander in de cultuurnota's van beide organen. Zij benoemen elkaars beleid en provincies benoemen wat zij voor gemeenten willen betekenen. Toch kwam bij onze rondgang de vraag op: wie werkt voor wie? Is provinciaal beleid er om het gemeentelijke beleid te ondersteunen of wordt met gemeentelijk beleid het provinciale beleid gerealiseerd? Het antwoord is voor ons niet helder. De relatie tussen gemeenten en provincie speelt zich vaak in regionaal verband af. Zo ontmoeten gemeenten in Groningen elkaar in ambtelijke werkgroepen in het kader van Regionale Cultuurplannen en gemeenten in Zuid-Holland in RAS-verband (Regionale Agenda Samenwerking). Waar gemeenteambtenaren in Groningen helemaal hun draai hebben gevonden in het realiseren van regionale projecten, zijn de ambtenaren in Zuid-Holland nog wat onwennig. Zo bleek de 'checklist' van de provincie Zuid-Holland voor een regionale aanvraag in het kader van het FCP omvangrijker dan het format van het FCP voor de provincie. In Groningen lijkt men zijn weg wel te hebben gevonden bij de beoordeling van aanvragen van amateurs en probeert men nu aan het ambtelijke en bestuurlijke overleg meer inhoudelijk vorm te geven.

Zoals hiervoor bij onder meer Rotterdam naar voren kwam, is de relatie tussen de grote steden en hun provincie geen vanzelfsprekendheid. Een gevolg is dat middelen niet worden gebundeld en in regionaal beleid de voorzieningen in de steden geen rol spelen.

Brede school

In de meeste gemeenten staat cultuureducatie in en om de school hoog op de agenda. Startpunt voor deze ontwikkeling vormt de notitie *Cultuur en school* van voormalig staatssecretaris Nuis, die de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen centraal heeft gesteld. Bewindslieden na Nuis hebben dat beleid voortgezet. Ook het vak Culturele en Kunstvorming (CKV) in het voortgezet onderwijs heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de kunstzinnige vorming van de jeugd.

Nieuwe functionarissen

In de meeste gemeenten is in het kader van de kunstbeoefening van kinderen aandacht voor ouders die het lesgeld, de contributie of de attributen niet kunnen betalen. In Venlo is de combinatiefunctionaris tevens penningmeester van het lokale jeugdcultuurfonds. Hoewel niet iedere gemeente dezelfde invulling geeft aan de inhoud van deze functie, blijkt de combinatiefunctionaris vaak een bruggenbouwer tussen amateurkunst en onderwijs. In onze gesprekken is deze figuur weinig ter sprake gekomen; het is een nieuw fenomeen waarmee nog weinig ervaring is opgedaan.

Afhankelijk hoe hij zijn functie invult, zijn meer relaties te leggen. Zo probeert de combinatiefunctionaris professionele organisaties te bewegen binnenschoolse activiteiten te verzorgen en als coach te fungeren voor amateurverenigingen die de buitenschoolse activiteiten voor hun rekening nemen. In het kader van de brede school is ook aandacht voor de relatie tussen sport en cultuur. De regeling 'Impuls brede school, sport en cultuur' steunt gemeenten die een combinatiefunctionaris willen aanstellen.

Dan is er nog de regeling 'Versterking cultuureducatie primair onderwijs' die de relatie tussen amateurkunst en kunsteducatie legt en die scholen stimuleert cultuureducatieve plannen op te stellen. Ook hier zien we de een rol voor de combinatiefunctionaris die probeert de relatie tussen scholen en amateurverenigingen inhoud te geven door die laatste te bewegen naschoolse activiteiten voor basisscholen te ontwikkelen.

Sinds 2001 kennen we in Nederland een nieuw fenomeen: de cultuurscout. Nederland telt er volgens het Landelijk Platform Cultuuraanvragers nu zo'n 25. Den Bosch was de eerste gemeente die naar aanleiding van het Actieplan Cultuurbereik deze functionaris heeft aangesteld. Hoewel niet overal hetzelfde ingevuld, is de taak de cultuurscout om 'het gat tussen vraag en aanbod te verkleinen en om de culturele functie in een gemeente te versterken. De achterliggende reden voor een gemeente is meestal het vergroten van cultuurparticipatie of het bevorderen van sociale cohesie' (Warmenhoven in: Van Hoeflaken (2009). Dat laatste is de voornaamste reden voor bijvoorbeeld Lelystad en Rotterdam om een cultuurscout aan te stellen. Tilburg zet meer in op vernieuwing en het organiseren van grote evenementen, hoewel ook hier sociale cohesie een rol speelt. In Den Bosch richt men zich vooral op samenwerking tussen culturele instellingen en het vergroten van cultuurparticipatie; op Goeree-Overflakkee is cultuureducatie een beweegreden, iets wat in Rotterdam uitdrukkelijk niet gedaan is. Leiden kiest voor een 'cultuurmakelaar', ondergebracht bij een onafhankelijk cultuurfonds dat is gefinancierd door de gemeente: Fonds 1818 en de Kamer van Koophandel. Hier gaat het niet zozeer om de bevordering van sociale cohesie, maar veeleer om versterking van de culturele sector als geheel, onder meer door externe partners te verleiden geld beschikbaar te stellen voor het cultuurbudget. In Rotterdam zijn cultuurscouts in deelgemeenten werkzaam om culturele activiteiten zichtbaar te maken en waar mogelijk verbindingen te leggen met andere activiteiten of initiatieven. In Lelystad legt de cultuurscout zich evenals in Rotterdam toe op de wijken (hierbij wordt ook de naam community art gebruikt); er is een cultureel intendant om de georganiseerde amateurkunst te ondersteunen en een cultuurmakelaar voor het aanbod voor de brede school. De cultuurscouts hebben een platform opgericht, www.hetvertrek.nl, dat is voortgekomen uit de behoefte om kennis uit te wisselen en deskundigheid te bevorderen.

Wat deze functionarissen gemeen hebben, is dat zij niet vanuit het stadhuis werken, maar vanuit andere locaties in de stad, het centrum voor amateurkunst bijvoorbeeld of een welzijnsinstelling. Hoewel het nog te vroeg is om iets te kunnen zeggen over de resultaten die deze functionarissen boeken, denkt de sector wel na over de mogelijke effecten en hoe daarin inzicht te krijgen. Daarvoor moet vooraf overeenstemming zijn over hetgeen een cultuurscout geacht wordt te bereiken: moet hij de kwaliteit van een product of productie bewaken of gaat het juist om de kwaliteit van het proces? Gaat het om talent ontdekken of om groepen mensen met elkaar in contact brengen? Alleen bij een duidelijke taak van de cultuurscout is na te gaan wat het effect van zijn werk is. Kanttekening daarbij is dat het effect niet altijd kwantitatief meetbaar zal zijn (Van Hoeflaken 2009).

De gemeentelijke beleidspraktijk nader beschouwd

Evenals bij provincies zien we bij gemeenten veel activiteiten. De sector van de amateurkunst kenmerkt zich door beleidsmakers, die zich met groot enthousiasme op velerlei manier inzetten om de kunstbeoefening in de vrije tijd te bevorderen. Het zicht op de beleidspraktijk is evenwel onvolledig, omdat ons onderzoek niet meer dan een verkenning is geweest van de rol van de overheden. In die verkenning is niettemin een aantal bijzonderheden naar voren gekomen.

Allereerst is dat de stabiliteit van het gemeentelijke beleid en dan vooral de grote continuïteit in de subsidieverstrekking: veel verenigingen en instellingen krijgen al jaren subsidie van de overheid. Die beleidstraditie stoelt op de functie van een rijk en bloeiend verenigingsleven voor de sociale cohesie van de gemeente. Het nadeel van die jarenlange beleidstraditie is dat het voor nieuwe initiatieven, projecten en organisaties moeilijk is een plekje onder de zon te bemachtigen. De bestaande infrastructuur lijkt daarop niet toegerust, wat onder meer blijkt uit de opkomst van functionarissen met namen als cultuurscouts, -aanjagers en -makelaars, die waardevolle nieuwe initiatieven proberen te accommoderen en te ondersteunen. In de lokale praktijk zien we steeds meer informele verbanden ontstaan wanneer het moeilijk is om via formele kanalen steun te krijgen. Wil iemand subsidie aanvragen bij een gemeente dan is vaak een eerste vereiste dat je een rechtspersoon bent. Die formele gang van zaken lijkt steeds minder te passen bij de amateurkunst. De Haagse ondersteuningsinstelling Culturalis probeert hiervoor in overleg met de gemeente een oplossing te vinden en dat lijkt te lukken.

In de tweede plaats zien we meer samenhang ontstaan tussen onderwijs en cultuur, vooral in de brede school. Op culturele instellingen wordt een beroep gedaan om binnenschoolse activiteiten te (helpen) organiseren. Scholen ontwikkelen cultuureducatieve plannen – onder invloed van het rijk – waarin vaak van culturele verenigingen een bijdrage wordt verwacht. Ook hier gaat de vernieuwing niet vanzelf en zijn nieuwe mensen nodig die het contact tussen scholen en culturele instellingen organiseren, de zogeheten ‘combinatiefunctionarissen’.

In de derde plaats hebben in onze verkenning betrekkelijk weinig inzicht kunnen krijgen in de verhouding tussen publieke en particuliere sector. Wij hebben alleen gesproken met overheidsfunctionarissen en in die gesprekken is ‘de markt’ een afwezige grootheid. In onze gesprekken in het land hebben enkele gesprekspartners hun bezorgdheid geuit

over de toekomst van muziekscholen die gemeentelijke subsidie ontvangen. De financieringslast voor de gemeente groeit, aangezien deze voorzieningen een groot deel van het totale budget voor kunstbeoefening in de vrije tijd opslokken, bijvoorbeeld in Emmen. Alternatieve mogelijkheden, zoals privatisering van de muziekschool, lijken volgens onze zegslieden niet reëel vanwege de aanzienlijke verhoging van lesgelden die dat tot gevolg zou hebben. We hebben overigens weinig aanwijzingen gevonden dat eventuele privatisering van muziekscholen een serieuze optie is.

In het verlengde hiervan zij opgemerkt dat in de grotere gemeenten vaak een particulier circuit bestaat van muziek-, dans-, ballet of zanglessen, dat aanvullend op of concurrerend met het aanbod van de centra voor de kunsten is. Centra zouden wellicht hun aanbod vooral daar moeten realiseren waar het particuliere circuit dat niet kan of zich moeten richten op groepen van de bevolking voor wie het particuliere aanbod onbereikbaar of onbetaalbaar is. Dat zou pleiten voor betere afstemming van het particuliere en gesubsidieerde aanbod.

7.4 Financiële middelen van de drie overheden

Van de omvang en het verloop van de geldstromen voor amateurkunst hebben we geen duidelijk beeld gekregen, omdat inzicht in de geldstromen van de overheid en de inkomsten en uitgaven in de particuliere sector niet transparant is.

Bij de overheid heeft dat vooral te maken met de moeilijkheid om gelden voor activiteiten die meer doelen dienen of meer functies omvatten adequaat toe te rekenen aan alleen de amateurkunst. Onder de noemer van cultuur, welzijn, cultuureducatie en onderwijs zitten vaak posten die voor een deel aan amateurkunst zouden kunnen worden toegerekend, maar die niet zijn te isoleren. Gemeenten gebruiken de middelen voor amateurkunst en cultuureducatie vaak door elkaar. Ook het hanteren van bijvoorbeeld een reductietarief (voor een cursist of de huur van een theater) blijkt vaak lastig toe te rekenen. Verlichte maatregelen in de sfeer van de fiscus blijken eveneens moeilijk aan de amateurkunst toe te rekenen. Voor zover er overzichten zijn van bedragen, gelden die vaak voor amateurkunst en cultuureducatie.

De tweede reden is dat het CBS een enge definitie van amateurkunst hanteert: amateurgezelschappen die zich niet bezighouden met scheppende kunst, muzische of culturele vorming en die overheidssubsidies ontvangen. Financiële middelen die op het raakvlak zitten van amateurkunst en andere gelden dan gezelschapssubsidies vallen hier buiten. Ook het CBS kan geen duidelijk inzicht verschaffen in alle overheidsuitgaven voor amateurkunst. Voor 2007, het laatste jaar waarover het CBS heeft gepubliceerd, zijn de totale overheidsuitgaven voor amateurkunst 53 miljoen euro; de verdeling over rijk, provincies en gemeenten is respectievelijk 12, 2 en 39 miljoen euro. Ter vergelijking: de netto overheidsuitgaven voor cultuureducatie bedragen in 2008 een veelvoud hiervan, in totaal 275 miljoen euro; de verdeling over rijk, provincies en gemeenten is respectievelijk 16, 20 en 239 miljoen euro (CBS StatLine).

Financiële bijdragen van particuliere fondsen zoals het Prins Bernhard Cultuurfonds, het vSBfonds, SNS Reaal Fonds (om enkele grote te noemen) zijn naar verwachting

groot, maar het is ook hier lastig om precies inzicht te krijgen in de bedragen die naar de kunstbeoefening in de vrije tijd gaan. Wel kunnen we uit het meest recente Jaarverslag (2008) van het Prins Bernhard Cultuurfonds een indruk krijgen van de omvang van de bedragen. Het Fonds onderscheidt elf sectoren waaraan geld wordt besteed, onder meer beeldende kunst, muziek, theater, kunst en cultuureducatie. In 2008 werd hier door het landelijke bureau, de provinciale afdelingen en de fondsen op naam in totaal ruim 12 miljoen euro aan gegeven. De verdeling over de vier genoemde sectoren is respectievelijk 3,8, 4,6, 2,4 en 1,3 miljoen euro. Het fonds merkt hierbij op dat het 'traditiegetrouw een zeer aanzienlijk aantal projecten op het gebied van muziek en theater ondersteunt. Sinds jaar en dag doen tal van muziek- en toneelverenigingen in het land een beroep op de provinciale afdelingen van het Cultuurfonds voor de aanschaf van instrumenten, kleding en apparatuur' (Prins Bernhard Cultuurfonds 2009: 26-27).

Het vsBfonds schrijft in zijn jaarverslag over 2008 dat 'ruim € 34 miljoen gedoneerd is aan projecten die mensen de kans geven om kunst en cultuur te ervaren en om ervan te genieten' (vsBfonds 2009: 15). Ook hier is het niet mogelijk de bedragen voor kunstbeoefening in de vrije tijd te isoleren van de overige; educatieve projecten, cultureel erfgoed, en musea vallen bijvoorbeeld ook hieronder. Overigens lezen we in datzelfde jaarverslag dat het vsBfonds de donaties voor 'Kunst & Cultuur' drastisch heeft ingekrompen: voor 2009 stelde het nog maar 16 miljoen euro ter beschikking, meer dan een halvering dus van het budget van 2008.

SNS Reaal Fonds schrijft in zijn jaarverslag 2008 6,4 miljoen euro te hebben uitgegeven aan financiële ondersteuning van 746 projecten op het brede terrein van cultuur, een verdubbeling van het bedrag dat in 2007 is uitgegeven. Het maakt een onderscheid in cultuur, cultuureducatie, erfgoed, musea, wetenschap en sociaal-maatschappelijk. Projecten op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd zijn ook hier lastig te onderscheiden.

Omdat in de besteding van de gelden van de fondsen alleen een indeling gemaakt is naar sectoren en geen onderscheid gemaakt wordt tussen bijvoorbeeld professionele kunstbeoefening en kunstbeoefening in de vrije tijd, is het niet mogelijk om precies vast te stellen welk bedrag naar de laatste groep gaat. Apart onderzoek zal dat inzicht mogelijk wel kunnen geven.

Om een indruk te krijgen van de omvang van de sector amateurkunst, gaan we te rade bij een onderzoek dat vorig jaar is gedaan naar de bijdrage van kunstbeoefening in de vrije tijd aan de economie. (Noordman en Van Dijk 2009). Ook daar houdt men echter veel slagen om de arm wegens het ontbreken van volledige gegevens.

De amateurkunstsector biedt werk aan bijna 17.000 fte's. Hoewel de amateurkunst een productieve sector is, is die productie niet primair gericht op verkoop. Toch wordt er wel eens wat verkocht of opgetreden. De onderzoekers schatten de directe bijdrage van de amateurkunst aan het BNP – in de betekenis van verkoop van producten, voorstellingen enzovoort – op 220 miljoen euro. Driekwart van dit bedrag is afkomstig van de individuele amateurkunstenaar, een kwart van verenigingen die bij Kunstfactor bekend zijn. Daarnaast besteden amateurkunstenaars geld aan het beoefenen van hun kunsten: gemiddeld zo'n 337 euro per jaar per persoon. Dat betekent jaarlijks een directe impuls

aan de economie van 1,35 miljard euro. Van dit bedrag gaat ongeveer een derde naar de aanschaf van materialen en instrumenten, een kwart komt terecht bij de kunstdocent, de rest gaat naar vervoer en consumpties.

De doorwerking van de bestedingen van amateurkunstenaars in de economie worden geschat op 1,22 miljard euro. De secundaire effecten worden geschat op 117,5 miljoen euro.

De onderzoekers hebben ook enig inzicht gegenereerd in de subsidiestromen van de overheid, al maken zij hierbij het nodige voorbehoud. In totaal schatten zij het bedrag aan gemeentesubsidie op 287 miljoen euro per jaar; het meeste gaat evenwel naar kunsteducatie (€ 255 miljoen) en de rest (€ 32 miljoen) naar muziekverenigingen (Noordman en Van Dijk 2009: 36). Ook deze optelling geeft dus een onvolledig beeld. In totaal komen de auteurs tot een conservatieve schatting van de economische impact van de amateurkunst van 2,75 miljard euro.

Met inachtneming van de genoemde onduidelijkheden in de berekeningen van zowel de overheidssubsidie en de gelden van de fondsen als de economische impact, kan worden geconcludeerd dat het bedrag dat in de particuliere sector van de amateurkunst omgaat een veelvoud is van het bedrag aan overheidssubsidie. Blijft staan dat de geldstromen weinig transparant zijn.

7.5 Resumé: antwoord op de drie onderzoeksvragen

Aan het einde van paragraaf 7.3.1. zijn enkele vragen gedestilleerd uit de analyse van het rijksbeleid die de leidraad waren voor de analyse van het provinciale en gemeentelijke beleid. Die behandelen we eerst alvorens de centrale onderzoeksvragen te beantwoorden.

- 1) De beleidsdoelstellingen van de drie overheden inzake cultuurparticipatie zijn op hetzelfde ambitieniveau geformuleerd: meer mensen moeten meedoen aan cultuur. Die ambitie is verder weinig uitgewerkt, er is geen sprake van een beleidstheorie waarin een duidelijke relatie is gelegd tussen het doel en het middel. Door de doelstelling in algemene termen te gieten, blijft onduidelijk in hoeverre een middel bijdraagt aan de realisering van het doel.
- 2) Qua instrumentarium hanteren de overheden twee middelen: het verstrekken van subsidie aan kunstbeoefenaars c.q. het bieden van faciliteiten om hun kunsten te tonen en het subsidiëren van ondersteunende instellingen. Die bestuursinstrumenten worden al decennialang ingezet en het ziet er niet naar uit, dat daar in de toekomst enige verandering in zal komen. Desgevraagd lijken onze gesprekspartners niet te verwachten dat privatisering c.q. vermarkting van voorzieningen die nu met overheidsgeld worden betaald een hoge vlucht zal nemen.
- 3) Met het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft het rijk een sturingsinstrument in handen waarmee in goed overleg samenhang in provinciaal en gemeentelijk beleid kan worden gestimuleerd. Het begrip medeoverheden zien we hier in praktijk gebracht. Het gehanteerde matchingsysteem past goed bij het streven om de inhoudelijke keuzes die het FCP in samenspraak met gemeenten en provincies heeft

gemaakt te implementeren. Uit de provinciale en gemeentelijke beleidspraktijk blijkt dat dit werkt.

- 4) De relatie tussen onderwijs en cultuur staat al sinds de nota *Cultuur en school* op de beleidsagenda van alle overheden. In het kader van kunstbeoefening in de vrije tijd is de buitenschoolse kunsteducatie in relatie tot de brede school relevant. Op dat terrein vindt steeds meer afstemming plaats tussen buitenschoolse activiteiten en kunstbeoefening in de vrije tijd. In dit verband zien we muziekscholen lessen verzorgen voor kinderen en worden amateurverenigingen ingeschakeld om activiteiten te organiseren voor kinderen. De twee rijksregelingen werken hiervoor stimulerend.
- 5) Hoewel de doelstellingen van de drie overheden voor cultuurparticipatie grotendeels overeenkomen, zien we in de uitwerking van dat beleid dat elke overheid toch ook haar eigen prioriteiten kiest, afgestemd op de situatie ter plaatse. Wel is het zo dat met de komst van het FCP provincies en gemeenten aangezet worden om een beleid te ontwikkelen langs de programmalijnen en thema's die het FCP heeft uitgezet. Die constructie leidt tot meer afstemming van beleid.

De antwoorden op de centrale onderzoeksvragen laten zich kort samenvatten.

De eerste vraag richtte zich op de verhouding tussen de drie overheden. Die verhouding laat zich omschrijven als een van betrekkelijke afstandelijkheid: over de doelstelling van het beleid bestaat consensus, namelijk de bevordering van cultuurparticipatie in brede zin. De formulering van die doelstelling is verre van smart, zodat moeilijk valt na te gaan wat precies wordt nagestreefd en welke resultaten ermee zijn gehaald. Daarmee is ook de relatie tussen doel en middel licht: welke bijdrage leveren de ingezette middelen aan het doelbereik? Het verband is vaak niet vast te stellen.

De verdeling van taken tussen de drie overheden is helder: het rijk is verantwoordelijk voor de landelijke infrastructuur, de provincie voor de provinciale ondersteuning en de gemeenten voor de uitvoering. Binnen die rolverdeling formuleert iedere overheid haar eigen missie en voert iedere overheid haar eigen beleid. Wel vindt op rijksniveau overleg plaats tussen de drie overheden over de programmalijnen die het FCP zal gaan uitzetten. Op die manier vindt afstemming plaats. Daarnaast voeren provincies en gemeenten ieder hun eigen beleid.

Provincies en gemeenten komen elkaar tegen wanneer bovenlokaal c.q. regionaal beleid wordt ingezet, dat op elkaar moet worden afgestemd en dat dus overleg genereert. Dit algemene beeld van de rolverdeling tussen overheden wordt genuanceerder naarmate dieper wordt ingezoomd op de bestuurlijke situatie ter plekke. Uit onze verkenning is niet naar voren gekomen dat deze taakverdeling tussen de drie overheden niet goed zou functioneren.

De tweede onderzoeksvraag richtte zich op de inhoud: waar richten de drie overheden hun beleid voor kunstbeoefening in de vrije tijd op? Zoals hiervoor gezegd, bestaat over het doel van het beleid consensus, alleen de invulling van het beleid verschilt al naar gelang de beleidsprioriteiten die iedere overheid stelt. De doelgroep van kinderen, jeugd en jongeren komt frequent voor in met name lokaal beleid en daar worden tevens verbanden gezocht met cultuureducatie. De invulling van het beleid is provinciaal en lokaal ingekleurd, afgestemd op de bijzonderheden van de plaatselijke situatie.

Ten slotte de derde vraag over de omvang van de geldstromen. Helaas bleek het niet mogelijk om een helder beeld te krijgen van de subsidiebedragen die de drie overheden uitgeven aan amateurkunst. Dat komt doordat de meeste begrotingen van provincies en gemeenten posten bevatten die betrekking hebben op meer dan amateurkunst alleen. Die posten laten zich niet uitsplitsen naar de verschillende beleidssectoren. Datzelfde geldt voor de bedragen die particuliere fondsen aan kunst en cultuur besteden. Ook die zijn lastig te schatten, maar in zoverre dat wel mogelijk is, lijken de particuliere gelden een veelvoud van de overheids gelden voor amateurkunst te omvatten.

7.6 Bestuurlijk perspectief

In de afgelopen decennia is de rol van de overheid aan grote veranderingen onderhevig geweest en is ook de verhouding tussen overheid en samenleving veranderd. Aan de ene kant wensen de burgers een overheid die doelmatig en doeltreffend opereert, aan de andere kant een overheid die hen zo weinig mogelijk in de weg staat, maar er wel is indien nodig. Op zoek naar een nieuwe rol zien we enkele ontwikkelingen op gang komen waarin de overheid een andere rol voor zichzelf omschrijft. Ontwikkelingen als privatisering, marktwerking, deregulering, functionele en territoriale decentralisatie, en 'new public management', hebben niet alleen de rol van de drie overheden veranderd, maar ook hun onderlinge verhouding. Termen als regelaar en regisseur, onderhandelaar en bemiddelaar, facilitator, toezichthouder en inspecteur, financier en dienstverlener, en 'good governance' duiden op een rolopvatting die eerder procesmatig dan inhoudelijk is ingevuld. De overheid is minder dan vroeger beleidsmaker en meer beleidsmakelaar: niet zelf het beleid ontwikkelen en maken, maar zorgen dat beleid tot stand komt, gemaakt wordt, vaak met behulp van andere partijen. Een ontwikkeling die we weerspiegeld zien in de verschuiving in terminologie: van 'government' naar 'governance', van inhoud naar proces.

In het verlengde van deze veranderde rolopvatting van de overheid ligt het onderscheid tussen systeemverantwoordelijkheid en resultaatverantwoordelijkheid. Bij de systeemverantwoordelijkheid gaat het vooral om het bepalen en handhaven van de (spel)regels van het systeem, de toedeling van verantwoordelijkheden aan de verschillende actoren en het zorgen voor noodzakelijke voorzieningen. Bij de resultaatverantwoordelijkheid gaat het om het bereiken van de gestelde beleidsdoelen. Het rijk is voor het bereiken van zijn beleidsdoelstellingen vaak afhankelijk van derden: medeoverheden, zelfstandige bestuursorganen en maatschappelijke organisaties. Qua verantwoordelijkheid kan dan een onderscheid gemaakt worden tussen prestaties en resultaten waarvoor het rijk primair kan worden aangesproken versus prestaties en resultaten waarbij het rijk een voorwaardenscheppende rol heeft. In het eerste geval is sprake van resultaatverantwoordelijkheid, in het tweede geval van systeemverantwoordelijkheid. Hoewel beide typen verantwoordelijkheden niet scherp zijn af te bakenen, kan het helpen te kijken welke overheid primair verantwoordelijk is voor wat.

Toegepast op de verhouding tussen de drie overheden, geeft het onderscheid het verschil aan tussen de verantwoordelijkheid voor het beleidssysteem en het beleidsproces respectievelijk de verantwoordelijkheid voor het beleidsproduct, het resultaat. Het rijk

is verantwoordelijk voor het beleidssysteem en voor het functioneren ervan, ziet er op toe dat het beleidsproces goed kan verlopen, en grijpt in het systeem in wanneer het niet goed functioneert. Het rijk kan ingrijpen wanneer het systeem instabiel dreigt te worden of is geworden, of wanneer bepaalde belangen worden verwaarloosd. Argument voor interventie is het borgen van publieke belangen. Wanneer die veronachtzaamd of verwaarloosd worden, heeft het rijk een legitieme reden om te interveniëren (Albeda 2003).

Wat betekent dat nu voor de positie en rol van de drie overheden op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd? Wat de taakverdeling tussen de drie bestuurslagen betreft, zijn we noch grote knelpunten noch overlap in taken tegengekomen, wat gezien de overeengekomen taakafbakening ook niet zo verwonderlijk is. Langs de lijn van de hiervoor geschetste verdeling van verantwoordelijkheden tussen de drie overheden, betekent de systeemverantwoordelijkheid van het rijk, dat het zorgt voor een adequate infrastructuur van landelijke instellingen en dat het dusdanige voorwaarden schept voor het provinciale en lokale beleidsproces dat het aldaar gevoerde beleid tot de gewenste resultaten kan leiden. In termen van het 4R-model: het rijk geeft richting aan het beleid en laat ruimte aan de medeoverheden en andere betrokkenen om het gewenste resultaat te boeken. Het RCP is daarvoor het geëigende instrument: hiermee schept het rijk de voorwaarde om het beleid richting te geven en laat ruimte aan de medeoverheden om maatwerk te ontwikkelen en in die lijn resultaten te boeken. Het rijk legt over die voorwaardenscheppende rol rekenschap af, de medeoverheden zijn verantwoordelijk voor de behaalde resultaten.

Relevant is wel dat in de provincies discussie wordt gevoerd over hun taken, waarbij enkele provincies het standpunt innemen dat de sector kunstbeoefening in de vrije tijd primair een lokale aangelegenheid is. Voor enkele provincies betekent dit, dat zij overwegen de provinciale steunfunctie niet meer, of alleen voor hun kerntaken te subsidiëren. Deze tendens bij de provincies zou wel eens versterkt kunnen worden door de op stapel staande forse bezuinigingen bij alle bestuurslagen. Bovendien hebben onze gesprekspartners twijfels geuit over de aansluiting van het aanbod van de provinciale steunfunctie-instellingen op de vraag. De behoefte van kunstbeoefenaars en hun verenigingen aan steun en ondersteuning ligt eerder in het vlak van het bieden van faciliteiten dan in het vlak van deskundigheidsbevordering. In die zin sluiten vraag en aanbod niet altijd op elkaar aan. Bovendien is merkbaar dat veel kunstbeoefenaars niet zozeer de verenigingen en groepen opzoeken, maar veeleer zelf vormen van expressie zoeken (zie hoofdstuk 5).

De vraag is evenwel of de sector zonder deze steunfunctie kan. Hoe groot is de behoefte aan professionele ondersteuning? Hoe innovatief is het aanbod van deze instellingen? Wij hebben daar onvoldoende zicht op gekregen en doen dus geen uitspraken daarover. Wanneer die steunfunctie onontbeerlijk is, kunnen gemeenten die wellicht in regionaal verband opvangen. Andere mogelijkheid is om die ondersteuningsinstellingen te verzelfstandigen c.q. te privatiseren. Gemeenten kunnen dan de inkoop van die ondersteuning financieren of de verenigingen kunnen daarvoor fondsen zien te werven. Uit de verzelfstandiging van schoolbegeleidingsdiensten weten we evenwel dat zo'n proces tot

kostenverhoging leidt. Er is toen extra geld naar de scholen gesluisd en de vraag is dan ook of dit geen heilloze weg is in tijden van budgettaire krapte.

Tot slot is het ons niet gelukt inzicht te krijgen in de verhouding tussen de publieke en private sector. In het vorige hoofdstuk is het particuliere aanbod zo goed mogelijk in beeld gebracht, hoewel de exacte omvang een groot vraagteken is. Dit particuliere circuit functioneert zelfstandig en richt zich niet naar het beleid van de overheid (zie hoofdstuk 6).

Hoewel we in de gesprekken met sleutelpersonen gevraagd hebben naar de positie en eventuele rol van de particuliere sector, overheerst de indruk dat die verhouding niet sterk leeft. De indruk is dat eventuele privatisering van activiteiten die nu in de gesubsidieerde sector plaatsvinden geen onderwerp van discussie is. In beleidsnota's van provincies en gemeenten is het evenmin een thema waarvoor aandacht bestaat. Hetzelfde geldt voor geluiden uit de sector die pleiten voor certificering van instellingen. We hebben ook niet de indruk dat in de sector zelf daarvoor voldoende draagvlak is.

7.7 Discussiepunten

Stysteem- en resultaatverantwoordelijkheid

Op landelijk niveau is de bestuurlijke constellatie hecht: er is een sectorinstituut voor amateurkunst, een kennis- en expertisecentrum voor cultuureducatie, een brancheorganisatie van Centra voor de kunsten en er zijn vele landelijke koepels. De vraag is of hier nog enige doelmatigheidswinst is te behalen. In het nog niet zo verre verleden is er al een fusie geweest waaruit Kunstfactor is ontstaan. Cultuurnetwerk Nederland richt zich primair op cultuureducatie maar is formeel geen sectorinstituut; het instituut richt zich ook op amateurkunst, alleen minder dan Kunstfactor, maar er zijn raakvlakken. Het ontbreken van een sectorinstituut voor kunsteducatie in een toch tamelijk dicht georganiseerde wereld mag opvallend heten.

De vraag is in hoeverre de hoge organisatiegraad en tegelijk de onvolledige dekking van het terrein van amateurkunst en cultuureducatie voldoende doelmatig is. Dit te meer daar de missies van zowel Kunstfactor als Cultuurnetwerk elkaar deels overlappen en tegelijk deels uitsluiten. Taken zouden scherper kunnen worden geformuleerd en tegelijk scherper afgebakend, en er zou meer aandacht kunnen zijn voor de samenhang tussen amateurkunst en cultuureducatie. Enige transparantie hierin zou voor de profilering van beide organisaties en van de sector geen kwaad kunnen. Het rijk zou zich hiervoor vanuit zijn systeemverantwoordelijkheid kunnen inspannen.

De steunfunctie

Tijdens onze rondgang is duidelijk geworden dat provincies zich bezinnen op hun takenpakket. Mede naar aanleiding van de rapportages van de commissies d'Hondt en Lodders lijken provincies zich toch vooral te willen terugtrekken op hun kerntaken: de aanpak van ruimtelijke en economische vraagstukken. Het beleidscluster zorg en welzijn is primair aan de gemeenten (zie het advies van de Raad voor de financiële verhoudingen over de herijking van de financiële verhouding rijk en provincies; Raad voor de financiële

verhoudingen 2009). Dat is ook vastgelegd in het bestuursakkoord van rijk en provincies. Die bezinning op de eigen taken is mede ingegeven door de verwachting in de komende jaren fors te zullen moeten bezuinigen. In zoverre cultuurbeleid tot het takenpakket van de provincies valt te rekenen, vindt men het behoud van cultureel erfgoed een provinciale kerntaak. In de provincies wint de opvatting terrein dat amateurkunst en cultuureducatie primair taken zijn van de gemeentelijke overheid. Hieraan moet worden toegevoegd dat vraag en aanbod van de ondersteuning die de provinciale instellingen aanbieden niet altijd goed op elkaar past. Te veel ondersteuning en te weinig toegesneden op de vraag, zo lijkt het.

Stolling en vernieuwing: over kruiwagens en kikkers

Tijdens onze rondgang viel wel eens de uitspraak: 'het lijkt wel een kruiwagen met kikkers'. Hiermee worden, zonder beledigend te willen zijn, de diverse nieuwe functies bedoeld, zoals cultuurscouts, -makelaars, -bemiddelaars en -aanjagers, niet de traditionele consultants en recent geïntroduceerde combinatiefunctionarissen. Het lijkt erop dat de infrastructuur voor kunstbeoefening in de vrije tijd is vastgeroest en nieuwe functies in opkomst zijn waarvan niet direct duidelijk is in welke mate deze de kunstbeoefenaar beter bereiken. De vraag is of de neiging om nieuwe functies in het leven te roepen overal dezelfde moet zijn en of daaraan overal wel dezelfde behoefte bestaat.

Interculturalisering

Nederlanders van niet-westerse komaf en hun kinderen spelen een bescheiden rol in de wereld van de gesubsidieerde kunstbeoefening in de vrije tijd. In onze verkenning hebben we op een enkele plaats het besef van de afwezigheid van deze nieuwe Nederlanders opgemerkt. Opmerkelijk, omdat sinds het beleid van staatssecretaris Van der Ploeg er wel aandacht voor deze groep is. Rotterdam en Utrecht zijn voorbeelden van gemeenten waar dat besef sterk leeft en waar de gemeente ook tracht in samenwerking met de culturele instellingen deze Nederlanders van niet-westerse komaf te bereiken. Zo er al doelgroepenbeleid wordt gevoerd, richt zich dat vooral op kinderen en niet op Nederlanders van niet-westerse komaf. De vraag is of dat laatste noodzakelijk is.

Informalisering en individualisering

Een van de kenmerken van het overheidsbeleid is dat het formeel is ingekaderd. Dat betekent dat subsidieaanvragers vaak moeten voldoen aan een scala aan formaliteiten teneinde het begeerde bedrag te kunnen ontvangen.

Gemeenten lijken onvoldoende in te spelen op maatschappelijke ontwikkelingen als informalisering en individualisering (Van den Broek 2010b). Veel nieuwe initiatieven hebben een veel informeler karakter dan voorheen en die initiatiefnemers verwachten van gemeenten eveneens een wat meer informele bejegening. Om voor subsidie in aanmerking te komen, moet bijvoorbeeld een vereniging een rechtspersoonlijkheid hebben of is er de eis dat het merendeel van de leden uit de gemeente van vestiging moet komen. De vraag is op welke wijze het gemeentelijke en provinciale beleid met deze informali-

seringtendens omgaat. In Den Haag probeert Culturalis minder formele eisen te stellen aan dergelijke nieuwe initiatieven.

De tendens van individualisering manifesteert zich op het terrein van de kunstbeoefening in de vrije tijd in minder institutionele verbanden en vaak in een meer individuele basis, waarbij men via internet naar informatie en ondersteuning zoekt.

De niet zo gemakkelijk te beantwoorden vraag voor de overheden is, hoe hier beleidsmatig mee om te gaan.

Afstemming cultuur en onderwijs

Sinds de nota *Cultuur en school* staat de relatie tussen beide sectoren hoog op de politieke agenda van gemeenten en is er het nodige bereikt. Met het fenomeen brede school heeft de afstemming tussen beide een nieuwe impuls gekregen, mede door rijksregelingen, provinciale bemoeienis en daadkracht van gemeenten en scholen. Daarmee is het onderscheid tussen amateurkunst in of buiten school en kunsteducatie in en om de school steeds meer vervaagd (Van den Broek 2010b). De vraag is dan ook of het niet tijd is om dat onderscheid beleidsmatig op te heffen. Waarschijnlijk zal het beleid daarmee aan effectiviteit winnen. Hierbij is het wel van belang dat er een integrale visie op cultuurparticipatie komt.

Bronnen

Voor de analyse van het provinciale en gemeentelijke beleid zijn geraadpleegd beleidsdocumenten, cultuurnota's, begrotingen, subsidiebesluiten enzovoort. Welke die zijn, staat vermeld in de beschrijving van het beleid van provincies en gemeenten in Bijlage 1 en Bijlage 2. Het zijn algemeen toegankelijke documenten die via de sites van de desbetreffende organisaties zijn te raadplegen dan wel zijn op te vragen. Hieronder staan de sites vermeld die wij in het kader van dit onderzoek hebben gebruikt.

<http://portal.provincie-utrecht.nl/>
www.alphenaandenrijn.nl
www.brabant.nl
www.centrumamateurkunst.nl
www.ckvwijzer.nl
www.cmo-stimulans.nl
www.culturelekaartrotterdam.nl
www.cultuureducatielimburg.nl
www.cultuurkids.nl
www.cultuurnetwerk.nl
www.cultuuroopdekaart.nl
www.cultuurparticipatie.nl
www.cultuurplein.nl
www.dekubuslelystad.nl
www.dkc.rotterdam.nl
www.ede.nl
www.edu-art.eu
www.flevoland.nl
www.fryslan.nl
www.gelderland.nl
<http://gemeente.groningen.nl/>
www.hklimburg.nl
www.hollandrijnland.net
www.ipo.nl
www.kcg.nl
www.kcnh.nl
www.kco.nl
www.keunstwurk.nl
www.kunstbalie.nl
www.kunstcentraal.nl
www.kunstconnectie.nl
www.kunstencentrumgroep.nl
www.kunstencultuurdrenthe.nl
www.kunstfactor.nl

www.kunstgebouw.nl
www.limburg.nl
www.netwerkcultuurbeleid.nl
www.noord-holland.nl
www.oss.nl
www.overijssel.nl
www.prinsentheater.nl
www.provincie.drenthe.nl
www.provinciegroningen.nl
www.regionalecultuurplannen.nl
www.rijnstreekberaad.nl
www.scoopzld.nl
www.skvr.nl
www.tiel.nl
www.utrecht.nl
www.veendam.nl
www.zeeland.nl
www.zimihc.nl
www.zoetermeer.nl
www.zuid-holland.nl

Bijlage 1 Overzicht provinciaal beleid

Cultuurbeleid provincie Gelderland

Beleidsdoelstellingen

Onder de titel *Meer verbindingen* schetst de provincie de hoofdlijnen van haar cultuurbeleid voor de jaren 2009-2012. Met deze wat vage titel beoogt het provinciebestuur zijn visie te verwoorden, namelijk 'zoveel mogelijk mensen in contact brengen met kunst en cultuur, en de verschillende cultuurdisciplines onderling de kruisbestuiving laten zoeken. Meer van hetzelfde, maar dan in de betekenis van nog breder, dieper, hoger' (p.3, o.c., lk). Het cultuurbeleid 2009-2012 is opgedeeld in drie hoofdstukken: scheppen (de kunsten en de relatie tot het publiek), koesteren (hierin staat erfgoed centraal) en beleven (mensen betrekken bij cultuur, amateurkunst, cultuureducatie en regionaal werken). Het zal voor de lezer geen verrassing zijn wanneer we vaststellen dat deze beleidsdoelstelling verre van 'smart' geformuleerd is. Nieuw element in deze ambitie is het streven van het bestuur naar kruisbestuiving; hoe het bestuur die denkt te bereiken, komt straks aan de orde.

Het provinciebestuur bouwt voort op zijn beleid uit de periode 2001-2004 waarin het accent is gelegd op een grondslag voor cultuurbeleid en het formuleren van een missie. Die missie rustte op drie pijlers: het stimuleren van cultuurproductie en cultuurbereik, dat te doen door 'verbindingen te leggen tussen de verschillende kunstdisciplines, tussen amateurs, vrijwilligers en professionals, tussen de regio en de stad, en te streven naar samenhang in beleid' (p.4, o.c., lk). In de jaren 2005-2008 is deze missie verder uitgewerkt, of zoals de provincie het zelf omschrijft: 'het verder (laten) uitkristalliseren van de doelen van Verbindingen' (p.4, o.c., rk). In die jaren werden relatief nieuwe onderdelen van het beleid zoals amateurkunst en regionaal werken 'verder ingevuld. [...] Doelen werden concreter, monitoring en evaluatie kregen een vaste plek en met de gesubsidieerde instellingen maakten we heldere en afrekenbare afspraken' (p.4, o.c., mk).

Hier zien we een besef doordringen dat beleidsdoelen op hun werking moeten kunnen worden beoordeeld, maar er is wel nog een wereld te winnen in het smart maken van het beleid. Zo worden bevolkingsgroepen waarop het beleid zich zal richten soms genoemd (gezinnen met jonge kinderen, jongeren van 16-20 jaar), maar vaak ook niet. Niet is aangegeven hoe het bestuur die groepen wil bereiken, hoeveel men er wil bereiken, enzovoort. Soms worden aantallen genoemd wanneer het gaat over de te realiseren regio's en regionale coördinatiepunten voor cultuureducatie. In een enkel geval wordt het aantal projecten aangegeven dat men wil uitvoeren. De resultaten die men nastreeft zijn weinig specifiek geformuleerd. Een voorbeeld is het door provincie geformuleerde gewenste resultaat dat jongeren de kans krijgen zich te ontplooien via de jeugdtheaterscholen.

De provincie legt voor de jaren 2009-2012 het accent op de uitvoering van het beleid. Er wordt geen nieuw beleid geformuleerd, men richt zich op het realiseren van concrete

projecten. De hoge prioriteit die in de voorgaande jaren aan cultuureducatie is gegeven blijft onverkort gehandhaafd. Extra aandacht wordt gegeven aan regionaal beleid, aan de samenhang met jeugdbeleid, sociaal beleid en cultuurhistorie.

Door deze hoge prioriteit voor cultuureducatie, komt de kunstbeoefening in de vrije tijd er wat bekaaid van af. Het provinciebestuur constateert dat de kunstbeoefening in de vrije tijd sterk in ontwikkeling is en stelt vast 'dat de tijd van een overzichtelijk aanbod binnen een paar herkenbare kunstdisciplines definitief voorbij is' (p. 30, o.c., rk). Met name nieuwe vormen van 'cultuurbeleving' onder jongeren maakt dat het beleid zich buiten de bestaande kaders moet begeven en dat andere vormen van ondersteuning gewenst zijn. In dat verband is begonnen met regionale servicepunten amateurkunst, kunnen jeugdtheaterscholen rekenen op steun en aandacht van de provincie en kwamen specifieke projecten voor jongeren van de grond. Het ondersteuningsaanbod van de stichting Kunst en Cultuur Gelderland (κCG) is daarop aangepast. κCG verzorgt nu een ondersteuningsaanbod voor alle kunstdisciplines, waarmee eerdere witte vlekken (geen beeldende kunst) zijn weggewerkt. De ondersteuning richt zich op 'de brede basis' (hobbyisten), 'de ambitieuze middenlaag' (amateurs die zich verder willen ontwikkelen) en 'de talentvolle toppers'.

We plaatsen hierbij de kanttekening dat niet duidelijk wordt wat die nieuwe cultuurbeleving onder jongeren nu precies inhoudt en welke gevolgen die heeft voor het bestaande aanbod. Bovendien stelt het bestuur vast dat 'de tijd van een overzichtelijk aanbod definitief voorbij is', zonder aan te geven welke consequenties het daaraan verbonden ziet. Uit het vervolg blijkt de beleidsreactie wel erg traditioneel te zijn: servicepunten, jeugdtheaterscholen en de eerder genoemde aanpassing van het ondersteuningsaanbod van κCG. Nergens wordt iets meer gezegd over het verdwijnen van een overzichtelijk aanbod binnen kunstdisciplines. De vraag is wat hier precies speelt.

Instrumenten en middelen

Er zijn drie belangrijke en relatief nieuwe instrumenten te onderscheiden.

De eerste is de financiële steun van de provincie aan de regionale jeugdtheaterscholen waarmee de provincie in 2001 is begonnen. Het succes ervan heeft het bestuur ertoe gebracht tenminste vier jeugdtheaterscholen te blijven ondersteunen. Dit aantal kan worden uitgebreid wanneer meer middelen beschikbaar komen, bijvoorbeeld van het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Het tweede instrument zijn de regionale servicepunten amateurkunst, een loket dat het amateurveld ondersteunt. Reden hiervoor is de verandering die het provinciebestuur signaleert in de amateurkunst: 'de nieuwe amateur is minder honkvast, werkt soms alleen, soms (tijdelijk) bij een vereniging, soms bij een school. De ambities van de amateur en de manier waarop hij daarmee omgaat, zijn duidelijk anders geworden' (p. 35, o.c., lk). Volgens de provincie betekent dat een nieuwe taakstelling voor de centra voor de kunsten en een nieuwe vorm van ondersteuning, vandaar de regionale servicepunten. Niet duidelijk is in hoeverre de bestaande ondersteuningsinstellingen, te weten Eduart voor cultuureducatie en κCG voor amateurkunst, deze taak hadden kunnen vervullen, temeer daar uit de verdere toelichting in de nota blijkt dat het om de vertrouwde, traditionele vormen van ondersteuning gaat: 'hulp bij het vinden van oefenruimte,

het organiseren van een bijscholingscursus of het geven van algemene informatie over mogelijkheden voor amateurs in de regio' (p.35, o.c. mk). Zij zijn verbonden aan een lokaal centrum voor de kunsten en ondersteunen de georganiseerde en ongeorganiseerde individuele amateurkunstenaar en verenigingen. De financiële middelen gaan direct naar het centrum, dat de coördinator en activiteiten betaalt. Van de servicepunten wordt vraaggericht werken verwacht. Het streven van het provinciebestuur is om het bestaande aantal van vier regionale servicepunten uit te breiden met geld van het Programmafonds Cultuureducatie.³

Tot slot subsidieert de provincie bijzondere projecten om 'de kwaliteit van en de belangstelling voor amateurkunst te vergroten' (p.35, o.c. mk). Genoemd worden onder meer projecten die zich richten op talentvolle amateurs die zich verder willen ontwikkelen, projecten waarin een relatie wordt gelegd tussen kunsten en andere disciplines bijvoorbeeld dans en sport (Ibid).

Het totale cultuurbudget voor de periode 2009-2012 bedraagt per jaar: 12.080.812 euro. Uit de opstelling van de begroting kan niet worden afgeleid hoeveel hiervan is bestemd voor de amateurkunst. Bij de bestuursinstrumenten die we hieronder noemen, proberen we zo goed mogelijk de relevante financiering weer te geven, maar onder uitdrukkelijk voorbehoud vanwege de ontbrekende transparantie.

Een deel van de maatregelen wordt medegefinancierd door het Fonds voor Cultuurparticipatie (die zijn cursief gedrukt). Naast deze maatregelen wordt er 100.000 euro uit het Fonds gebruikt voor projecten die specifieke groepen moeten betrekken bij de ontwikkeling van hedendaagse beeldende kunst (gezinnen met jonge kinderen, jongeren 16-20 jaar, amateurs en professionals die binnen de beeldende kunst samenwerken, bijzondere initiatieven voor wijken). Het criterium voor deze projecten is artistiek inhoudelijke kwaliteit. Ook gaat er van het Fonds 225.000 euro naar drie erfgoedprojecten (waaronder een website, budget voor projecten en advies).

Uit de begroting van de cultuurnota 2009-2012 is de financiering van KCG niet helemaal helder te destilleren. De totale subsidie voor KCG is 1.430.000 euro. Dit is exclusief het gebiedsgericht werken (een afdeling van KCG). Hoeveel naar KCG gaat en hoeveel naar de gebieden is niet terug te vinden op de begroting.

Cultuureducatie:

- de ondersteunende instelling Edu Art (€ 3.100.000 – waarvan € 200.000 FCP voor regionale coördinatiepunten (5 in 2009, 9 in 2012) waarin culturele instellingen, onderwijs en overheden samenkomen. Dit bedrag zal uiteindelijk ten gunste komen van de coördinatiepunten, waardoor de subsidie in 2012 € 2.900.000 zal zijn);
- regionaal erfgoedproject voor jongeren (€ 80.000 – waarvan € 80.000 FCP);
- educatief beleid van podiuminstellingen en festivals met een meerjaren subsidie en musea met een projectsubsidie voor educatie;
- educatieve projecten voor mediawijsheid, sport en cultuur (brede school) en bijzondere doelgroepen, waaronder migranten, mensen met een beperking en ouderen (€ 100.000).

Amateurkunst:

- ondersteuningsaanbod van de steunfunctie Stichting Kunst en Cultuur Gelderland (€ 800.000);
- servicepunten. Ondersteuning van georganiseerde en ongeorganiseerde individuele amateurkunstenaar en verenigingen (€ 100.000 + € 100.000 FCP);
- jeugdtheaterscholen (€ 100.000 + € 100.000 FCP);
- projectbudget amateurkunst: projecten in de wijken, doelgroepen die nu weinig deelnemen, talentontwikkeling en sectoroverstijgend (€ 75.000 + € 75.000 FCP).

Regionaal beleid:

- Cultuurpact. Regionaal cultuurbeleid (€ 800.000);
- Culturele activiteiten die de vrijetijdseconomie versterken (€ 50.000).

Festivals (€ 985.000 + € 200.000 FCP voor provinciale en regionale festivals)

Regionalisering

Gelderland is in 2001 gestart met gebiedsgericht cultuurbeleid onder de naam Cultuurpact. Er zijn vijf regio's: het Rivierenland (sinds 2001), de Veluwe (sinds 2001), de Achterhoek (sinds 2006), rondom Arnhem (sinds 2009) en rondom Nijmegen (sinds 2009). De vier grote steden Apeldoorn, Arnhem, Ede en Nijmegen zijn hierbij niet meegenomen. Aan het regionaal beleid nemen 48 van de 56 Gelderse gemeenten deel. Dit beleid richt zich niet alleen op kunstbeoefening in de vrije tijd, maar ook op cultuur in het algemeen. De provincie stimuleert samen met gemeenten en culturele instellingen culturele projecten. Daarnaast zijn er sinds kort in een aantal regio's de eerder genoemde regionale servicepunten amateurkunst. Er is geen verbinding tussen Cultuurpact en de servicepunten. De grenzen van de regio komen niet overeen met het verzorgingsgebied van een servicepunt. De ambtelijke werkgroepen van het gebiedsgericht werken nemen de servicepunten niet als vanzelf op in hun regionaal cultuurbeleid. (Raijmakers en Hofmeester 2008)

Steunfunctie

De provincie heeft een ondersteuningsinstelling gericht op amateurkunst, buitenschoolse kunsteducatie en professionele kunst, de Stichting Kunst en Cultuur Gelderland (KCG), en een ondersteuningsinstelling voor cultuureducatie, Edu Art. Deze twee instellingen werken samen en vinden elkaar in bijzondere projecten waarbij er tussen beide terreinen verbindingen worden gelegd. Edu Art werkt vooral voor scholen, culturele aanbieders en gemeenten, en presenteert zich als adviseur op het terrein van school en cultuur. KCG profileert zich als kenniscentrum voor amateurkunst, buitenschoolse kunsteducatie en professionele kunst; de stichting werkt samen met gemeenten en culturele aanbieders.⁴

KCG coördineert ook het regionale beleid en heeft hiervoor een projectbudget. Er is een afdeling met onder andere vijf regiocoördinatoren en een hoofd regionaal beleid. Het ondersteuningsaanbod is voor alle kunstdisciplines en bestaat uit een scholingsaanbod, algemene advisering en ondersteuning, en omvat projecten die de kwaliteit en het

bereik vergroten. De steunfunctie-instelling KCG zit met de centra voor de kunsten en andere lokale culturele instellingen in de stuurgroep van de diverse servicepunten.

Brede school

De provincie zet in op cultuur en sport, omdat daarmee jongeren de mogelijkheid wordt geboden talenten te ontwikkelen en sociale vaardigheden op te doen. Met een project cultuur, sport en brede school probeert de provincie een samenhangend aanbod aan te bieden. Men sluit aan bij de rijksregeling 'Brede school, Sport en Cultuur'. Om dit te verwezenlijken is er jaarlijks een budget van 100.000 euro voor educatieve projecten. Deze concurreren met twee andere aandachtsgebieden die ook een beroep op dit budget kunnen doen, namelijk mediawijsheid en bijzondere doelgroepen. Onder deze bijzondere doelgroepen verstaat de provincie minderheden, mensen met een beperking en ouderen.

Cultuurbeleid provincie Groningen

Beleidsdoelstellingen

De cultuurnota 2009-2012, *Stroomversnelling 11*, is een voortzetting van het beleid uit de periode 2005-2008. Naar de opvatting van het provinciebestuur zijn toen 'aansprekende resultaten' behaald, die bevestigd zijn in verschillende evaluaties met het veld. Om die reden is gekozen voor voortzetting van het beleid.

De centrale beleidsdoelstelling is ook onveranderd gebleven: 'Meer mensen komen in aanraking met en doen actief mee aan cultuur' (p.12, o.c.). In deze doelstelling klinkt de visie van het provinciebestuur door, dat passieve participatie een voorwaarde is voor actieve participatie. Mensen in contact te brengen met cultuur en er kennis van te laten nemen, is een voorwaarde om actief deel te nemen. Jeugd en jongeren vormen om die reden een belangrijke doelgroep, cultuureducatie is net als in Gelderland een essentieel onderdeel van het beleid.

Hoewel ook deze beleidsdoelstelling tamelijk algemeen geformuleerd is, wordt die in de verdere uitwerking via subdoelstellingen, drie programmalijnen en het benoemen van instrumenten om de doelen te bereiken steeds concreter. Opmerkelijk is dat de aanvraagprocedure van het FCP de provincies stimuleren om zo smart mogelijk te werk te gaan en om in 2009 een nulmeting te organiseren om de effecten van de genomen maatregelen vast te stellen. Groningen pakt dit voortvarend op. Er zijn, evenals in de vorige notaperiode, weer drie programma's ontwikkeld. Programma 1 heet 'Creatieve netwerken', programma 2 'Het verhaal van Groningen' en programma 3 'Dynamiek in de kunsten van stad en regio'. Bij de uitwerking van deze programma's worden nieuwe accenten gelegd, die gebaseerd zijn op actuele ontwikkelingen en wensen c.q. beleidskeuzen van de andere overheden. Zo wil het provinciebestuur meer aandacht voor talentontwikkeling, meer kinderen en jongeren zien te bereiken via actieve participatie en meer samenhang realiseren tussen bijvoorbeeld kunst en economie of amateurkunst en cultuureducatie door scholen en culturele instellingen aan te zetten tot samenwerking. Het eerste programma richtte zich in het verleden vooral op: 'het versterken van het cultureel bewustzijn van burgers door het vergroten van het publieksbereik en de

participatie in kunst en cultuur en het versterken van de culturele netwerken in de regio. Deze periode gaan wij een stap verder en komt de nadruk te liggen op (actieve) participatie' (p.9, o.c.). Dit komt overeen met de beleidslijn van het FCP.

Instrumenten en middelen

Het beleid voor de amateurkunst zit vooral in het programma Creatieve netwerken. Dat zet in op het verbeteren van het cultuurbereik en op het stimuleren van de actieve participatie van de Groningers. Het wordt mede gefinancierd met gelden van het Fonds. Het stimuleren van de ontwikkeling van amateurs 'op elk niveau' is een beleidsprioriteit die de provincie via Regionale cultuurplannen geormerkt geld, een stedelijke theaterwerkplaats en de koepels wil bewerkstelligen. De provincie wil zicht krijgen op de vraag naar kunstvormen en het aanbod van de instellingen, en via projecten leemtes vullen. De provincie hecht veel belang aan een goed aanbod van cultuureducatie, vraagt van scholen daarvoor plannen te ontwikkelen (90% van de basisscholen hebben zo'n plan), vraagt van culturele instellingen een daarbij passend aanbod te genereren en vraagt van de twee ondersteuningsinstellingen voor cultuureducatie hierbij behulpzaam te zijn. Opgemerkt zij dat het rijk scholen stimuleert via de 'Regeling versterking cultuureducatie primair onderwijs' om een visie te ontwikkelen 'op de functie van cultuureducatie in haar onderwijsprogramma en deze visie in samenwerking met haar culturele omgeving te vertalen in een samenhangend geheel van cultuureducatie activiteiten' (art. 2 van de regeling). Scholen ontvangen hiervoor per schooljaar € 10,90 per leerling. Op deze wijze, dus via de scholen en via speciaal op jongeren gerichte projecten zoals Het Jonge Harten festival en jeugdtheater De Steeg, probeert het provinciebestuur zowel de passieve als de actieve participatie van jeugd en jongeren te organiseren. Jongeren uit het vmbo krijgen specifieke aandacht. Ook bibliotheken wordt hierin een rol toegedacht.

Hieronder zijn de gelden op een rij gezet. De cursief gedrukte instrumenten worden deels door het FCP bekostigd. Ook hier zijn de gelden voor amateurkunst en cultuureducatie niet uit elkaar te halen. Deze zitten in het budget voor de regionale cultuurplannen en BEPP.

<i>Regionale cultuurplannen</i>	100.000
<i>BEPP</i>	367.697
<i>Theaterwerkplaats De Prins van Groningen</i>	164.300
Ondersteuning amateurkunst via de koepels	41.700
<i>Jeugdtheater (organisatie, productie, 2 festivals)</i>	123.700
Ondersteuning cultuureducatie	704.600
Biblionet	2.983.300

Regionale Cultuurplannen

Groningen kent vijf regio's. De regionale cultuurplannen zijn bedoeld om samen met de gemeenten in een regio zowel de culturele infrastructuur te versterken als het cultuurbereik te vergroten. Zo zijn in de vorige periode tachtig projecten gerealiseerd en zijn jaar-

lijks 80.000 bezoekers geteld. Theaterwerkplaats De Prins van Groningen neemt hierbij een belangrijke plaats in : in de praktijk adviseert de artistiek leider van deze werkplaats de ambtelijke werkgroepen bij de beoordeling van aanvragen van amateurs. De nadruk ligt op actieve participatie, het budget is 100.000 euro voor projecten. De plannen zullen voor 50% door de deelnemende gemeenten worden gefinancierd, 25% door de provincie en 25% door het rijk (FCP). Daarnaast betaalt de provincie de theaterwerkplaats voor de advisering. Aangezien de theaterwerkplaats ook de opleidingsbehoefte van amateurs moet inventariseren, is niet duidelijk welk deel van het bedrag van 164.300 euro voor advisering is bestemd.

Gekoppeld aan deze regionale cultuurplannen zijn regionale creatieve netwerken, gericht op de ontwikkeling van de amateurkunstenaar, op de versterking van het organiserend vermogen van de sector, op talentontwikkeling en op de stimulering van actieve participatie van jeugd en jongeren. Daarvoor is het 'Budget educatie en participatie projecten' beschikbaar, Bepp geheten (€ 310.300). Belangrijkste doelstelling hiervan is om cultuureducatie, amateurkunst en talentontwikkeling met elkaar te verbinden.

Steunfunctie

De provincie heeft niet een ondersteuningsinstelling, maar kent verschillende organisaties die een dergelijke functie vervullen. De hierboven genoemde theaterwerkplaats fungeert als verbindende factor tussen het stedelijke en provinciale cultuur- en amateurkunstnetwerk, signaleert opleidingsbehoeften in het veld, adviseert en begeleidt aanvragers van de regionale cultuurplannen, enzovoort. Dan zijn er vijf amateurkoepels actief op het gebied van dans, koren, muziekorganisaties, theater en rederijkers. Samen met de popkoepel ondersteunen zij de amateurkunst, in eerste instantie hun eigen achterban, maar de provincie wil dat zij ook een bijdrage leveren aan samenwerkingsverbanden buiten hun eigen discipline en dat zij opleidingsbehoeften signaleren. Kunststation C en IVAK zijn ondersteuningsinstellingen op het terrein van de cultuureducatie; zij richten zich vooral op het ondersteunen van basisscholen bij het opstellen van cultuureducatieplannen en brengen netwerken tot stand met scholen en culturele instellingen.

De ondersteuningsfunctie is dus erg versnipperd. Relevant is vast te stellen dat in de SWOT-analyse die de provincie heeft opgesteld in het kader van de aanvraagprocedure voor het FCP voor programma 1, het volgende wordt opgemerkt: 'er is te weinig aandacht voor ondersteuning in de vorm van begeleiding, bemiddeling, kadertraining, vorming en scholing voor amateurkunstenaars' (p.10, o.c.) In de cultuurnota wordt niet aangegeven hoe de provincie deze zwakte wil opheffen. Er wordt niet gesproken over het anders organiseren van de steunfunctie en de infrastructuur blijft in tact. Volstaan wordt met de opmerking dat 'de ondersteuning beter moet'.

Brede school

Het bestuur probeert actief te sturen op samenhang met verschillende beleidsterreinen. Voor cultuureducatie algemeen, men spreekt in de nota niet over de brede school, probeert men die samenhang te bereiken door samenwerking tussen scholen en culturele instellingen te stimuleren en door scholen te vragen cultuureducatieplannen op te stellen, waarin deze aangeven hoe binnenschoolse activiteiten worden afgestemd op

naschoolse activiteiten. Bibliotheken krijgen daarnaast een rol in de ondersteuning van maatregelen gericht op actief cultureel burgerschap.

Cultuurbeleid provincie Zuid-Holland

Beleidsdoelstellingen

Met het Zuid-Hollandse cultuurbeleid wil de provincie bijdragen aan een provincie waar het goed wonen, werken, vestigen en vertoeven is, aldus de cultuurnota 2009-2012 met de titel *Mooi en Meedoen. Méér ruimtelijke kwaliteit en cultuurparticipatie*. Een zeer breed omschreven doelstelling, die natuurlijk niet alleen door cultuur kan worden bewerkstelligd. De provincie maakt vervolgens duidelijk dat zij prioriteiten wil stellen in haar cultuurbeleid. Richtinggevend hierbij is de bezinning op haar kerntaken onder de naam Provincie Nieuwe Stijl (PNS). Dit betekent dat cultuur minder prioriteit krijgt, wat consequenties heeft voor de taakstelling van de provinciale ondersteuningsinstelling Kunstgebouw die geen subsidie meer krijgt voor het uitlenen van instrumenten en audiovisuele apparatuur in de provincie. Hier is volgens Kunstgebouw echter wel behoefte aan. De opdracht van de provincie aan Kunstgebouw is zich te richten op vragen van gemeenten (in regionaal verband) en op innovatie. Naast PNS gaat men uit van het coalitieakkoord 2007, waarin twee hoofdpogaven staan: een gezonde, veilige en aantrekkelijke leefomgeving en meer maatschappelijke participatie. Deze twee opgaven zijn voor het cultuurbeleid vertaald in de kernwoorden van de cultuurnota: *Mooi en Meedoen*. Cultuurparticipatie valt dan onder het laatste. Dit onderdeel had er wellicht anders uitgezien, wanneer er geen FCP was geweest. Aan deze regeling heeft de provincie deelgenomen, omdat als gevolg van de matchingsystematiek die gemeenten anders geen geld uit het Fonds zouden krijgen. Of dit zo is en of het FCP anders zelf met regio's en gemeenten in Zuid-Holland zou zijn gaan praten is een theoretische vraag. Nu heeft de provincie ervoor gekozen zich op cultuurparticipatie (en bibliotheekvernieuwing) te richten en op het stimuleren van regionale activiteiten en innovatie.

Het doel van cultuurparticipatie is zo veel mogelijk inwoners en bezoekers laten meegenieten van en participeren in de culturele diversiteit en rijkdom van Zuid-Holland. De argumentatie hiervoor is dat de provincie een bijdrage kan leveren 'aan een sterke samenleving door te werken aan een aantrekkelijke woonomgeving, waarin het voor elke inwoner mogelijk is actief deel te nemen'. Innovatie en regionale spreiding moeten zorgen voor de bereikbaarheid van cultureel aanbod voor iedereen. Innovatie (methodiekontwikkeling, het ontwikkelen en verspreiden van goede voorbeelden, kennisverspreiding en kennisindeling) en de implementatie daarvan, is een taak van de ondersteunende instelling.

Als doelen van cultuurparticipatie -en educatie noemt de provincie 'prikkelen van creativiteit, een spiegel voorhouden en inspiratie' en 'sociaal bindmiddel'. Ondanks het feit dat in de cultuurnota systematisch vragen als 'wat willen wij bereiken?' en 'wat gaan wij daarvoor doen?' terugkomen, is de uitwerking van deze vragen verre van smart. Onder het kopje 'wat willen wij bereiken' wordt het accent van acht jaar Actieplan Cultuurbereik verschoven van 'bereik' naar 'actieve participatie'. Overigens zien we deze verschuiving

ook in Groningen. Provinciale doelstelling in het kader van het FCP is: 'Wij willen bereiken dat elke inwoner van Zuid-Holland, te beginnen bij de jeugd, actief in aanraking kan komen met kunst, media en cultureel erfgoed'. Een van de manieren om dat te bereiken is het ontwikkelen van regionale netwerken.

Instrumenten en middelen

De provincie stuurt via het subsidiëren van ondersteuningsinstelling Het Kunstgebouw en de inzet van de middelen van het FCP. De subsidie voor Het Kunstgebouw is 3.081.311 euro en het budget in het kader van het FCP bedraagt 2.988.803 euro. Met dat laatste budget wil de provincie de volgende resultaten behalen:

- meerjarenprogramma's cultuurparticipatie van samenwerkende gemeenten via Regionale Agenda Samenleving;
- innovatieve projecten cultuurparticipatie met een link naar door de provincie jaarlijks vastgestelde thema's;
- ondersteuningsinstellingen dienen in te spelen op vragen van samenwerkende gemeenten en het maatschappelijk middenveld (scholen, verenigingen, muziekbandjes) op het gebied van innovatie, ontwikkeling, kennisoverdracht en ondersteuning;
- acht regionale netwerken voor vragers en aanbieders van cultuurparticipatie en -educatie;
- alle leerlingen primair en voortgezet onderwijs in staat stellen deel te nemen aan een provinciaal 'cultuurmenu'.

De provincie richt zich voor het behalen van de resultaten op de programmalijnen van het FCP, namelijk amateurkunst (gemeenschappen van professionals en amateurs en nieuwe vormen van amateurkunst), kunsteducatie (accent op verbindingen binnen -en buitenschools) en volkscultuur (innovatie).

Regionalisering

De provincie zet in op een netwerkstructuur, hierbij steunt zij op de platforms Cultuur Educatie en hun cultuurbemiddelaars (bemiddeling tussen scholen en culturele instellingen) en op de informele netwerken rondom de cultuuraanagers (samenwerking tussen culturele instellingen met als doel een nieuw publiek bereiken). De netwerkstructuur is in de zomer van 2009 al iets verder uitgewerkt. In Holland-Rijnland is vanwege het vertrek van zowel de bemiddelaar als de aanjager door de provincie een cultuurnetwerker aangesteld die beide functies op zich neemt. In juli 2009, tijdens een eerste bijeenkomst met cultuurambtenaren van diverse gemeenten in het kader van het regionale werken (FCP), kondigde de gedeputeerde aan dat elke regio een cultuurnetwerker krijgt. De opdracht voor elke Regionale Agenda Samenleving (RAS) is een keuze te maken voor een project en een aanvraag hiervoor in te dienen. Met een zeer uitgebreide checklist en een door de provincie opgestelde cultuurwaaier met inspirerende voorbeelden werden de gemeenten aan het werk gezet.

Gaat de regionalisering die de provincie nastreeft op termijn niet concurreren met specifieke uitgangspunten en instrumenten van de provincie? Staat het provinciale cultuurmenu, maar ook de themajaren die in regionale projecten moeten terugkomen en het

inbrengen van deze projecten in de RAS niet haaks op de onafhankelijke houding die de provincie van gemeenten verwacht in het kader van de Provincie Nieuwe Stijl?

Steunfunctie

Het Kunstgebouw is de provinciale ondersteuningsinstelling die zich richt op amateurkunst, cultuureducatie en professionele kunst. Onder het motto 'Zichtbaar maken wat er is, stimuleren wat er kan zijn', werkt het samen met scholen, verenigingen en overheden. Kunstgebouw organiseert projecten waaraan amateurs kunnen meedoen en werkt aan de professionalisering van amateurs. Daarnaast ondersteunt Kunstgebouw de amateurkunst via netwerken en adviezen.

Kunstgebouw biedt een scala van producten en diensten voor het primair onderwijs. Voor clusters van scholen zijn er 'Kunstmenu' en 'Kunst in uitvoering'. Voor individuele scholen zijn er onder de noemer 'Kunst op school' losse projecten en lespakketten, evenals projecten voor de brede School. Daarnaast zijn er workshops en cursussen voor leerlingen en docenten, bijvoorbeeld de cursus Interne Coördinator Cultuureducatie (ICC). Allemaal bedoeld als bouwstenen voor meer kunst- en cultuurvisie en inhoud.

Brede school

De Provincie Nieuwe Stijl (PNS) betekent onder meer dat het beleid zich meer richt op het terugbrengen van dat beleid tot zijn kern, dan dat het zich richt op samenhang. Het gaat om het positioneren van het cultuurbeleid in PNS en het coalitieakkoord (dat de nadruk legt op maatschappelijke participatie). Niettemin zien we dat in de RAS wel een verbinding is gelegd tussen amateurkunst en cultuureducatie als onderdeel van de programmatische cultuureducatie van het FCP. Jaarlijks worden minimaal twee projecten door de provinciale instellingen of samenwerkende gemeenten voor het onderwijs ontwikkeld die de verbinding leggen tussen binnen- en buitenschools leren.

Cultuurbeleid provincie Utrecht

Beleidsdoelstellingen

De provincie zet in haar cultuurnota *Cultuur is kracht* bondig haar beleidsstreven uiteen. Het provinciebestuur bouwt voort op het beleid uit de vorige periode (*Dat moet je breed zien*) en sluit aan op landelijk cultuurbeleid en actuele regelingen. De missie van de provincie is: Utrecht cultureel sterker maken door het stimuleren van verbindingen in de culturele sector en tussen cultuur en andere maatschappelijke sectoren. De verbindingen worden bekrachtigd in programma's met namen als Vrede van Utrecht, Utrechtse schatkamer, Cultuur en economie en Cultuur en ruimte. In de Vrede van Utrecht is aandacht voor 'het bevorderen van sociale cohesie door het realiseren van culturele projecten met bewoners in wijken en dorpen, community art, het opleiden en vinden van jong talent en educatie'. Of hier sprake is van samenhang of dat dit losse onderdelen onder een grote paraplu zijn, wordt in de beschrijving niet duidelijk. Het laatste lijkt het geval. De hoofddoelen van het provinciale cultuurbeleid zijn: het inzetten van cultuur als schakel in de samenleving, behoud en ontwikkeling van cultureel erfgoed en de ondersteuning van artistieke productie en vernieuwing. Deze algemeen geformuleerde doel-

stellingen wil men bereiken door in te zetten op kwaliteit van het aanbod, zichtbaarheid en participatie, en investeren in de infrastructuur. Naast de verbindende programma's vallen onder het cultuurbeleid: cultuurparticipatie, erfgoed, kunsten en media. We beperken ons tot het beleidsonderdeel cultuurparticipatie. De doelstelling van de provincie met betrekking tot cultuurparticipatie is: zo veel mogelijk inwoners deelnemen aan cultuur, als bezoeker of als maker. De argumentatie van dit doel is de verwachte sociale cohesie en identiteitsvorming door cultuurparticipatie. Het beleid is ingedeeld in amateurkunst, cultuureducatie en een programma cultuurparticipatie. Uiteengezet wordt welke rijksregelingen van invloed zijn. Voor ieder onderdeel worden puntsgewijs de verwachte resultaten op een rij gezet.

De provincie wil een goede samenwerking met de gemeenten bewerkstelligen. Voorbeelden betreffen vooral projecten op het gebied van bibliotheekvernieuwing, cultuurbereik en erfgoed. Over samenwerking wordt in algemene termen gesproken en niet specifiek op het gebied van de amateurkunst. 'De gemeenten geven aan met name een rol te zien weggelegd voor de provincie op het gebied van regionale afstemming en vernieuwing van beleid. Wij willen daarom de komende periode ontmoeting en uitwisseling stimuleren, nieuwe ontwikkelingen aanjagen en in nauwe samenwerking met de gemeenten het gemeentelijke cultuurbeleid versterken' (p.46, o.c., rk). Er wordt echter niet duidelijk aangegeven hoe het bestuur dat wil realiseren, men spreekt slechts van het streven naar 'overleg op maat' en naar 'een goede samenhang met de provinciale samenwerkingsagenda' (ibid.). Dat blijft redelijk vaag.

Tot slot sluit de provincie, samen met Flevoland en de gemeenten Utrecht, Almere en Amersfoort, als landsdeel midden een convenant met het ministerie van o c w met daarin afspraken over de financiering van culturele instellingen. Met de nieuwe subsidiesystematiek en het niet meer opnemen van programma's in de convenanten, is de betekenis van die laatste sterk afgenomen.

De beleidsdoelstelling voor de amateurkunst is een zo divers en groot mogelijk publiek laten deelnemen aan en/of te laten genieten van en/of kennis te laten maken met alle vormen van kwalitatief verantwoorde amateurkunst (p.20, o.c., lk). Hieronder zijn de verwachte resultaten weergegeven:

- inhoudelijke en organisatorische ondersteuning van amateurkunstenaars in alle gemeenten;
- in 2009 vernieuwde website www.kunsthuisutrecht.nl met een beoogd bereik van 100.000 bezoekers per jaar;
- realiseren van samenwerkingsprojecten met Kunst Centraal, Stichting Vrede van Utrecht en anderen;
- jaarlijkse uitreiking van de provinciale prijs voor amateurkunst De Kei van Utrecht;
- het driejaarlijkse internationale festival Europa Cantat vindt in 2009 in Utrecht plaats;
- budgetsubsidie aan Zimihc voor de uitvoering van haar taken in 2009-2012;
- onderzoek naar alternatief voor de subsidieregeling amateurkunst, meer gericht op vergroting van de toegankelijkheid voor de aanvragers en een vermindering van de uitvoeringslast;

- 45 projecten worden mogelijk gemaakt in 2009 met subsidie uit de subsidieregeling amateurkunst.

De beleidsdoelstelling voor cultuureducatie is het versterken van de structurele positie van cultuureducatie, dat wil zeggen kunst- en erfgoededucatie, in het onderwijs. De verwachte resultaten zijn:

- via een doorgaande leerlijn maken leerlingen in de provincie Utrecht kennis met en doen ervaring op met cultuur;
- vraaggerichte ondersteuning van scholen door Kunst Centraal en Landschap Erfgoed Utrecht, te meten via monitor klanttevredenheid en onderzoek scholen;
- realiseren van samenwerkingsprojecten zoals met de stichting Vrede van Utrecht en het project Partnership Jeugdtheater;
- zo veel mogelijk instellingen uit het cultuurconvenant en de stichting Vrede van Utrecht hebben eigen visies op en acties in cultuureducatie. De samenwerking hierin met Kunst Centraal en Landschap Erfgoed Utrecht is vastgelegd in beleidsplannen;
- in 2009 uitgevoerde verkenning en voorstel adviesfunctie Kunst Centraal en Landschap Erfgoed Utrecht in de brede school (dit onderzoek is eind 2009 door Bureau ART uitgevoerd en gepubliceerd onder de titel *Wat kunnen we betekenen* (oktober 2009) ;
- in 2011 onderzoek verrichten naar de mogelijkheid cultuureducatie structureel te verankeren in het onderwijs in de provincie Utrecht.

Instrumenten en middelen

De provincie kent drie ondersteuningsinstellingen: Zimihc ('Zat ik maar in hoog catharijne') voor amateurkunst, Kunst Centraal voor cultuureducatie in en om de school, en Landschap Erfgoed Utrecht voor erfgoed.

De provincie stelt structureel jaarlijks 2.957.000 euro ter beschikking. Het grootste deel gaat naar Kunst Centraal, namelijk 2.170.000 euro. Zimihc krijgt 490.000 euro.⁵

In 2009 heeft de provincie eenmalig een bedrag van 730.000 euro bijgedragen aan het festival Europe Cantat. Naast deze middelen is er jaarlijks 1.208.000 euro beschikbaar voor het programma cultuurparticipatie. Ter vergelijking: de bibliotheek staat voor 2.750.000 euro per jaar op de begroting.

Het geld van het FCP wordt ingezet voor het afsluiten van convenanten tussen gemeenten en provincie. Daarnaast is er een subsidieregeling voor non-profitorganisaties, die hun publiek aan amateurkunst en cultuureducatie willen laten deelnemen. Voorwaarden zijn: het volgen van de doelstellingen cultuurparticipatie, innovatie, interdisciplinariteit, bereik en/of gerichtheid op specifieke doelstellingen. Er is bovendien een aanvullende en opmerkelijke voorwaarde: wanneer de activiteit in Utrecht of Amersfoort plaatsvindt, gemeenten waarmee het FCP een directe relatie heeft, deze activiteit ook in een andere gemeente moet plaatsvinden. Van uitsluiting (niet mee mogen doen omdat je in de 'verkeerde' plaats woont) is dus geen sprake, alleen de voorwaarde dat het project ook van betekenis is voor een andere gemeente. Deze complementaire houding van provincie en grote gemeenten is ook zichtbaar in de relatie die de provincie Utrecht en

de stad Utrecht zijn aangegaan voor de provinciale en stedelijke ondersteuningsinstelling voor amateurkunst, Zimihc.

Regionalisering

In de cultuurnota 2009-2012 wordt geen regionaal cultuurbeleid voorgesteld. Dat is gezien de schaal van de provincie ook niet zo verwonderlijk. Wel wordt er medio september 2009 in het kader van het programma cultuurparticipatie een provinciale cultuurscout aangesteld; deze werkt vanuit Zimihc. Zijn opdracht is: het in kaart brengen van culturele platforms en culturele raden en hun werkzaamheden ondersteunen door het beschikbaar stellen en uitwisselen van kennis en ervaring.

Verder wordt op de website van de provincie melding gemaakt van cultuurarrangementen. Provincie en gemeenten maken hierin afspraken over cultuur en cultuurparticipatie is daarvan een onderdeel. Dit zijn waarschijnlijk de in het programma cultuurparticipatie genoemde convenanten.

Steunfunctie

De provincie heeft drie ondersteunende instellingen op het gebied van cultuur: Zimihc, Kunst Centraal en Landschap Erfgoed Utrecht. Kunst Centraal is de provinciale ondersteuner op het gebied van cultuureducatie. Zimihc is het huis voor de amateurkunsten. Voor de realisatie en invulling van Zimihc hebben de provincie en de gemeente de handen ineengeslagen. De provincie Utrecht betaalt de consultants en de gemeente Utrecht draagt bij aan de exploitatie van het pand en de personele overhead. Zimihc werkt voor zowel de provincie als de stad Utrecht. Die samenwerking is uniek.

De provincie heeft een aantal voorwaarden verbonden aan deze subsidieverlening. Zo wil het bestuur onder andere dat Zimihc meer zichtbaar wordt in de provincie, een bijdrage levert aan de promotie van amateurkunst, en dat de 'consultanten culturele diversiteit, popmuziek, dans en eventueel creatief schrijven aandacht besteden aan "nieuwe" vormen van amateurkunst (jeugd/jongeren en diversiteit)' (brief subsidieverlening d.d. 22-01-2009). Op welke nieuwe vormen wordt bedoeld, staat nergens vermeld, maar in de cultuurnota van de gemeente Utrecht lezen we dat het gaat om 'urban, graffiti, breakdance, streetdance, rappen, slamen en skillz.' ('De ontdekking van creatief vermogen', p. 23, o.c.).

Brede school

Het streven naar samenhang in beleid benoemt de provincie in haar 'verbindende programma's', die zij als eerste opvoert in de cultuurnota. Verbindingen worden gelegd tussen cultuur en economie en tussen cultuur en ruimte. Een voor onze vraagstelling relevante verbinding, die tussen cultuur en onderwijs, i.c. de brede school, is niet vermeld in de cultuurnota.

Cultuurbeleid provincie Zeeland

Beleidsdoelstellingen

De Cultuurnota *Continu 11 2009-2012* is de voortzetting van het cultuurbeleid 2005-2008 met de dezelfde titel. Ook de beleidsdoelstellingen zijn onveranderd:

- een substantiële bijdrage leveren aan de totstandkoming van een zo gevarieerd en zo gespreid mogelijk cultureel aanbod in Zeeland;
- een zo groot mogelijke cultuurparticipatie realiseren;
- versterken van de culturele factor in de Zeeuwse samenleving.

Als argumentatie voor dit beleid wordt cultuur een rol gegeven in het realiseren van saamhorigheid, inspiratie, het leggen van nieuwe verbindingen en het mogelijk maken dat mensen zichzelf zien (Collegeprogramma 2007-2011 Nieuwe verbindingen). Het beleid is in de cultuurnota 2009-2012 compact geformuleerd, omdat het voor de diverse terreinen in nota's is uitgewerkt. De cultuurnota beperkt zich tot enkele algemene zaken die cultuurbreed gelden. Voor kunstbeoefening in de vrije tijd zijn de *Nota provinciaal kunstenbeleid 2009-2012* en het *Subsidieprogramma Amateurkunst* van belang. In het verlengde hiervan besteden wij ook kort aandacht de *Nota Cultuureducatie Zeeland 2009-2012* en het *Subsidieprogramma Cultuureducatie*.

De provincie legt in haar cultuurnota verantwoording af over de bereikte resultaten in de periode 2005-2008 en zet die puntsgewijs op een rij. Zo lezen we bijvoorbeeld bij amateurkunst dat er een bestedingsplan 'versterking jeugdtheater en jeugdtheatereducatie' is vastgesteld en uitgevoerd. De behaalde resultaten worden evenwel niet teruggekoppeld naar de gestelde beleidsdoelstellingen.

In de Cultuurnota 2009-2012 wordt geconstateerd dat er veel kracht verloren gaat door te weinig samenhang in de kunstensector. Daarom wordt ingezet op het versterken van culturele infrastructuur, zowel lokaal als regionaal. Het cultuurbeleid is vooral gericht op het realiseren van voorzieningen. Het provinciale bestuur zoekt daarnaast samenwerking met andere organisaties. Zo is de provincie een van de weinigen die overlegt en samenwerking zoekt met bijvoorbeeld het vsb-fonds Zeeland en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Instrumenten en middelen

De hoofddoelstelling, het versterken van de culturele infrastructuur, wil het provinciebestuur realiseren met:

- Meerjarensubsidies voor organisaties en activiteiten. Op het gebied van amateurkunst worden de criteria provinciale reikwijdte en ontwikkeling van kunstbeoefenaars gehanteerd. Voor de jaren 2009-2012 worden dertien organisaties en activiteiten zoals de jeugdtheaterschool, het seniorenorkest en vier amateurkoepels ondersteund. In de periode 2005-2008 waren dat nog zestien initiatieven.
- De regionale aanpak onder de naam regioarrangementen. Met gemeenten sluit de provincie convenanten af met daarin meerjarige en financiële afspraken. Het doel is dat gemeenten een verantwoordelijkheid nemen voor de lokale en regionale infrastructuur. Voor dit regionale arrangement worden ook de incidentele subsidies, die hierna worden toegelicht, ingezet.

- Incidentele subsidies amateurkunst, cultuureducatie en culturele producties. Deze drie programma's en de programma's volkscultuur en erfgoed waren in 2005-2008 verzameld onder de noemer C-culture, wat geld was van het Actieplan Cultuurbereik.
- De provinciale ondersteuningsinstelling SCOOP.

Het lijkt erop dat Zeeland zich vooral toelegt op zijn voorzieningenniveau en de basisinfrastructuur. Het beleid is in abstracte en nogal instrumentele termen geformuleerd, waarbij de relatie tussen doel en middel nauwelijks is gelegd.

In de nota's staat aangegeven dat gelden van het FCP worden ingezet in de drie programma's cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur en in de regionale arrangementen. Voor dit regionaal beleid is geen nota en dus ook geen zicht op de inzet van de middelen. Wij beperken ons tot het programma amateurkunst, feitelijk een subsidieregeling voor producties en manifestaties voor amateurs, met het accent op jongeren. De voorwaarden zijn dat het actieve deelname van nieuwe doelgroepen moet bewerkstelligen en dat er sprake moet zijn van ontwikkeling van de deelnemende amateur. Ontwikkeling, zo wordt toegelicht, is niet alleen educatie, maar ook het experiment aangaan met andere partners en disciplines.

Voor cultuureducatie is een aparte notitie opgesteld, de eerste in de geschiedenis. Voor die tijd werd cultuureducatie bij specifieke onderdelen behandeld, zoals museumbeleid of erfgoed. De notitie gaat vooral over de versterking van de infrastructuur met de regionale centra voor cultuureducatie (de provincie wil hiervoor met gemeenten in de regioarrangementen afspraken maken) en de taak van SCOOP hierin. Er wordt gelonkt naar het model zoals dat in Gelderland met Edu Art functioneert. Er wordt noch prioriteit gegeven aan de brede school en de rol van cultuur hierin noch aan de relatie tussen binnen- en buitenschoolse activiteiten.

Het financiële kader is redelijk overzichtelijk, omdat deze instelling voor een deel wordt betaald uit het budget voor sociaal beleid. Actoren op het gebied van amateurkunst die subsidie krijgen zijn: koepels, een jeugdtheaterschool en verenigingen. Het bedrag is 240.500 euro per jaar. Daarnaast is voor cultuureducatie 250.000 euro beschikbaar, voor amateurkunst 312.000 euro en voor volkscultuur 90.000 euro. Dit zijn de gematchte middelen van het FCP. Voor de regioarrangementen is jaarlijks 283.500 euro gereserveerd; daarin zit ook een deel FCP-geld.

Regionalisering

In dit kader is het belangrijk terug te grijpen op Actieplan Cultuurbereik, C-Culture geheven. Onder C-culture vielen zes programma's (subsidieregelingen), waarvan vier door Actieplan Cultuurbereik werden gefinancierd (Cultuur & school, Jeugd & cultuur, Erfgoed toegankelijk en Vergroten van publieksbereik). Deze zijn vervallen en vervangen door de programma's amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur van het FCP.

Waarom wordt C-culture hier dan expliciet genoemd? In 2006 is C-culture geëvalueerd en dat heeft geleid tot de bijstelling van de procedure. Wanneer een subsidieaanvraag voor deze programma's bij de provincie binnenkomt, wordt hij afgestemd op het beleid van de gemeente waar het initiatief speelt. In de regionale arrangementen maakt de provincie nu met de gemeenten meerjarige afspraken en legt deze vast in convenanten. De

provincie heeft in de notitie *Cultuureducatie in Zeeland: 2009-2012* aangegeven de regionale centra voor cultuureducatie mee te willen nemen in de meerjarige afspraken.

De steunfunctie

De taken van SCOOP liggen, zo zet de provincie in haar kunstenplan uiteen, op het gebied van coördinatie van het aanbod van cultuureducatie, ondersteuning en advisering amateurkunst en het (mede) realiseren van diverse projecten, zoals een festival voor amateurs, een cultuurmenu en de organisatie van Kunstbende Zeeland. In het kunstenplan staat daarnaast aangegeven dat de onderzoeksafdeling van SCOOP een permanente monitor Cultuurparticipatie moet uitvoeren.

Relevant is op te merken dat SCOOP een organisatie is met een bredere taak dan alleen de steunfunctie voor amateurkunst. Dat heeft te maken met haar historische achtergrond als Provinciale welzijnsinstelling. SCOOP profileert zich als het instituut voor sociale en culturele ontwikkeling. De steunfunctie is daarin maar één van de taken.

Brede school

In de cultuurnota en de nota over cultuureducatie is, zoals gezegd, geen aandacht voor de brede school, het buitenschoolse aanbod en de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse activiteiten. Kennelijk hecht het provinciebestuur daaraan minder waarde.

Bijlage 2 Overzicht gemeentelijk beleid Utrecht, Rotterdam, Groningen

Beleid Amateurkunst in de stad Utrecht

De afdeling Culturele Zaken van de gemeente Utrecht denkt en werkt voor de amateurkunst breed sectoraal. Er is sprake van verschillende geledingen: de traditionele verenigingen (ook wel humuslaag genoemd), werkplaatsen en cultuurhuizen (wijkkunstencentra: voor, door en met wijkbewoners) waarin de amateurkunst een leidende rol heeft. De instrumenten voor amateurkunst van de gemeente Utrecht zijn:

– *Budget Eenjarige Basissubsidie: € 333.000*

De basis is het ‘traditioneel georganiseerde’ verenigingsleven. De regelingen en formulieren zijn eenvoudig en van toepassing op alle kunstdisciplines. Wel is de sociale component belangrijker dan artistieke kwaliteit. Er is geen adviescommissie.

In 1995 is de gemeente Utrecht gestart met het subsidiëren van 72 verenigingen, in 2009 waren dit er 127. In Utrecht groeit het aantal verenigingen nog elk jaar. Nieuwe verenigingen kunnen zich aanmelden. Een subsidie wordt definitief toegekend als er nieuw geld door het College en de Raad wordt toegekend of een bestaande vereniging verdwijnt.

– *Budget Eenmalige Activiteitsubsidies: € 125.000*

Eind jaren tachtig, begin jaren negentig zag men in Utrecht het niet-georganiseerde verenigingsleven toenemen. Vaak ontstonden activiteiten, groepen en instellingen als gevolg van een project. Daarbij namen ook de artistieke ambities van bestaande verenigingen toe en wilde men bijzondere activiteiten organiseren. Hiervoor creëerde men toentertijd een activiteitsbudget van 54.000 gulden. Nu is het budget 125.000 euro. In 1995 had men nog zo’n acht aanvragen per jaar. In 2009 zijn dit er ongeveer zeventig. Aanvragers kunnen instellingen zijn die basissubsidie ontvangen, maar ook initiatieven die in beleidstermen de ongeorganiseerde amateurkunst worden genoemd.

Naast algemene criteria (rechtspersoonlijkheid) zijn de beoordelingscriteria kwaliteit, diversiteit en oorspronkelijkheid van belang. Men kan voor alle kunstdisciplines en ook voor cross-overs aanvragen. De aanvragen worden beoordeeld door een onafhankelijke adviescommissie tijdens twee subsidierondes per jaar.

– *Fonds Cultuurparticipatie: € 250.000 (€ 125.000 Utrecht; € 125.000 FCP)*

Dit budget is onderdeel van het beleid ‘De ontdekking van het creatief vermogen’ van de gemeente Utrecht naar aanleiding van het FCP.

Concept en ideeën voor de nota zijn gebaseerd op een inventarisatie van rondetafelgesprekken met mensen uit het veld van de amateurkunst. 100.000 euro is bestemd voor innovatieve projecten, gericht op jongeren. Daarnaast is er een meerjarige werkplaats-subsidie. Deze is voor organisaties met projecten waarmee ze amateurs faciliteren, zoals een festival of evenement. Alle aanvragen zijn beoordeeld door een onafhankelijke

adviescommissie. Vanwege het beperkte budget was de selectie streng: er zijn zes aanvragen gehonoreerd. Deze variëren van een community art project (Roots en Borders), Arti Vocaal (opera) tot Stichting Habek (hiphop). Elke gehonoreerde aanvrager ontvangt 25.000 euro in 2009 en 25.000 euro in 2010. De instellingen worden gemonitord en de resultaten geëvalueerd.

- Budget ‘pakket van maatregelen leerlingen instrumenteel muziekonderwijs, georganiseerd *verenigingsleven*’. Beschikbaar budget € 35.000

Door de privatisering van het Utrechts Centrum voor de Kunsten (UCK) verloor deze een deel van de gemeentelijke subsidie, met name voor de cursussen en activiteiten in de vrije markt. De wegvallende subsidie moest het UCK zelf dekken. Een gevolg was dat het lesgeld per leerling fors steeg. Door de gemeente is acht jaar geleden een pakket van maatregelen (geen regeling!) voor instrumenteel muziekonderwijs vastgesteld. Dit betekent dat de leerling minimaal 272 euro, de gemeente 182 euro en de vereniging 60 euro per leerling betaalt.

- *Zimihc, Huis voor Amateurkunst: 380.000 euro gemeentegeld*

De provincie en de gemeente vonden het van belang om gezamenlijk een Huis voor Amateurkunst te realiseren en daarmee de sector een stevige ondersteuning te geven en meer dan voorheen zichtbaar te maken. De provincie betaalt de consultants, die voorheen alleen werkzaam waren voor de provincie, de stad draagt bij in de exploitatie van het pand en de personele overhead.

De reeds bestaande culturele onderneming Zimihc heeft zich op verzoek van stad en provincie omgevormd van een producent van jeugdtheater tot een breed georiënteerd Huis voor Amateurkunst. De gemeente en de provincie hebben elkaar in deze als samenwerkingspartners gevonden.

- Cultuurhuizen die zijn gerealiseerd:
 - * Muziekhuis Lombok: blaasmuziek en slagwerk (eenmalige investering € 350.000)
 - * Dansvloer: professionele en amateurkunst voor, door en met wijkbewoners (eenmalige investering ca. € 150.000)
 - * Zimihc theater Bouwstraat (eenmalige investering ca. € 200.000)
 - * Cultuurhuis Stefanus Overvecht: culturele diversiteit, professionele kunst, community art, programmering amateurkunst (eenmalige investering ca. 1.3 miljoen. jaarlijkse exploitatiebijdrage ca. € 200.000)
 - * Jeugd en jongeren Cultuurhuis Kanaleneiland (eenmalige investering ca. € 400.000; jaarlijks exploitatiebijdrage ca. € 320.000).

In ontwikkeling zijn een Huis voor Amateurkunst in Het Vorstelijk Complex in de wijk Zuilen (wijkgericht werken, samenwerking met Zimihc en welzijnsorganisatie Portes), Cultuurhuis Hoge Woerd in Leidsche Rijn (multifunctionele voorziening, samenwerking met Natuur en Milieu educatie en archeologie), Cultuurhuis Cereol in Oog en Al (Exploitant Stichting Het Wilde Westen en gemeente Bibliotheek) en Cultuurhuis Zuid

op Rotsoord 32 (accent talentontwikkeling en kleinschalige creatieve bedrijvigheid. Exploitant Kaasschaafcollectief.)

Tot slot

Bovenstaande instrumenten geven de grote lijn aan. Daarnaast zijn er nog een enkele kleine budgetten voor amateurkunst zoals 5000 euro voor de bespeling van de Lepelenburg en 7500 euro voor Kunstbende. Daarnaast kent de stad Utrecht ook het fenomeen wijkgericht werken. Utrecht heeft voor zijn wijken 10 miljoen euro leefbaarheidbudget beschikbaar en elke wijk krijgt jaarlijks een bedrag van 1 miljoen euro om dit te besteden in en voor de wijk. Vele culturele instellingen, voor zowel amateurs als professionelen, doen jaarlijks een beroep op dit leefbaarheidbudget. Een aanzienlijk aantal wordt gehonoreerd. Onze gesprekspartner schat dat 200.000-600.000 euro van de 10 miljoen euro naar cultuur gaat.

Beleid Amateurkunst in de stad Rotterdam

In de cultuurnota 2009-2012 van de gemeente Rotterdam is cultuurparticipatie een beleidsthema naast cultuureducatie en internationalisering. Alle culturele instellingen die een subsidie ontvangen uit het cultuurplan dienen bij te dragen aan minstens een van deze thema's. Daarnaast zijn er twee programma's: het Programma Cultuurbereik en het Programma Internationalisering. Elk heeft een eigen budget en naast de cultuurnota een ondersteunende functie. Het Programma Cultuurbereik bevat zowel cultuureducatie als cultuurparticipatie en wordt gefinancierd door de gemeente en het FCP.

Naast deze beleidskaders en programma's bij de dienst Kunst en Cultuur, zijn er ook andere gemeentelijke programma's en middelen die cultuurparticipatie bevorderen. Zo is er bijvoorbeeld het dienstoverstijgende programma Sociaal (tot 2010) waarin sociaal-culturele doelstellingen zijn opgenomen, zoals cultuureducatie en cultuur in de wijken. Ook binnen het meerjarenprogramma Pact op Zuid (tot 2015) zijn middelen en beleidsdoelen opgenomen die beogen de cultuurparticipatie en de sociale cohesie te bevorderen.

Door de veelvoud aan instrumenten en beleidsdoelstellingen is het lastig om een uitputtend overzicht te geven van de instrumenten en middelen voor cultuurparticipatie in Rotterdam. Als we ons beperken tot de dienst Kunst en Cultuur betreft het:

- Budget Cultuurplan 2009-2012: van de negentig structureel gesubsidieerde culturele instellingen hebben ruim 70% cultuurparticipatie en ruim 50% cultuureducatie als beleidsprioriteit opgenomen. Hoeveel subsidie de instellingen voor dit doel inzetten is niet bekend, het gaat om activiteiten die een integraal onderdeel uitmaken van het beleid.

Een aantal instellingen is specifiek gericht op cultuureducatie- en/of participatie:

- * Stichting Kunstzinnige Vormgeving Rotterdam (SKVR; totale subsidie ca. € 9,7 miljoen, uitsplitsing naar educatie en amateurkunst is niet volledig bekend)
 - * Rotterdamse Vereniging voor Amateurtheater (€ 120.000)
 - * Rotterdams Centrum voor Theater (€ 200.000)
 - * Jeugdtheater Hofplein (€ 1,9 miljoen)
 - * Hiphophuis (€ 300.000)
 - * Rotterdams wijktheater (€ 400.000)
 - * Villa Zebra (€ 270.000)
 - * Siberia (€ 820.000)
- Budget incidentele subsidies: € 1.800.000 per jaar. Hieronder valt:
- * amateurmuziek (€ 200.000)
 - * amateurtheater (€ 100.000; incl. amateurmuziektheater, zoals musical, operette)
 - * amateurdans (€ 60.000)
- Programma Cultuurbereik 2009-2012: € 1.410.000 per jaar (€ 660.000 FCP; € 750.000 gemeente). Hieronder valt:
- * amateurkunst (€ 150.000)
 - * cultuureducatie informeel (€ 450.000)
 - * cultuureducatie formeel (€ 175.000,-)
 - * projectsubsidies (€ 320.000,-)

Onder de naam Programma Cultuurbereik geeft de dienst Kunst en Cultuur van de gemeente zijn FCP-gelden vorm. De algemene doelstelling is: in 2012 nemen aantoonbaar significant meer Rotterdammers dan in 2008 deel aan culturele activiteiten. Hoe dat zal worden aangetoond, is niet geheel duidelijk. Voor amateurkunst wordt mede na inspraak vanuit het veld ingezet op het faciliteren, stimuleren en zichtbaar maken van de amateurkunst.

Culturele infrastructuur voor amateurkunst

Bij de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam (SKVR) is op dit moment een aantal consulenten (parttime) werkzaam. De consulent voor theater is werkzaam bij de Rotterdamse Vereniging voor Amateurtheater. Verder zijn er in de deelgemeenten door de gemeente gesubsidieerde cultuurscouts werkzaam. Zij maken meer zichtbaar wat er lokaal op cultureel vlak aanwezig is en leggen waar mogelijk verbindingen. Ook heeft de gemeente de afgelopen jaren geïnvesteerd in het omvormen van wijkaccommodaties naar Lokale Cultuur Centra (LCC). De LCC's bieden ruimte voor een aanbod van professionals, amateurs en community art. De doelstelling is om in 2010 in elke deelgemeente een cultuurscout en een LCC te hebben.

Tot slot, er is op het gebied van cultuur geen relatie tussen de stad en de provincie Zuid-Holland. Wel heeft de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur hier in februari een ongevraagd advies over uitgebracht onder de titel *Halen, brengen en inspireren. Over de culturele samenwerking van de provincie Zuid-Holland en de gemeente Rotterdam.*

Beleid voor amateurkunst in de stad Groningen

Het college heeft voor zijn cultuurbeleid twee speerpunten geformuleerd, namelijk het versterken van de basisinfrastructuur als drager van de stedelijke identiteit van Groningen en 'City of Talent' als drager voor de profilering van de stad; de stad Groningen is er veel aan gelegen het eigene van de stad te benadrukken. Deze missie heeft het college vertaald in een viertal doelstellingen, waarvan 'de versterking van cultuurbereik' voor de bevordering van cultuurparticipatie van belang is. Vooral de doelgroepen jongeren, allochtonen en nieuw publiek acht men van belang.

Instrumenten voor amateurkunst c.q. actieve participatie zijn de volgende:

- Kernvoorzieningen
 - * Stedelijke muziekschool € 2.773.000
 - * Kunstencentrum Groningen € 812.200

- Festivals

Het is niet goed te traceren welke festivals specifiek voor amateurs zijn.

- Ondersteuning amateurkunstverenigingen
 - * basisbudget amateurregeling € 124.600
 - * amateurs huursubsidie € 26.000
 - * investeringsbudget amateurregeling € 15.600
 - * compensatie korpsen € 6.800
 - * usva/Universiteitstheater € 10.400

- Fonds voor Cultuurparticipatie

Hieronder vallen voor amateurkunst:

- * Kunstencentrum Groningen € 40.000
- * Theater te Water € 20.000
- * Stichting Urban House € 50.000
- * Amateurs stimuleringsregeling € 43.000
- * wijk als werkplaats (cultuurparticipatie)

'De wijk als werkplaats' is in Groningen het eerste programma op het gebied van community art. Projectmatig probeert men, buiten het verenigingsleven om, bewoners actief te betrekken. Het Kunstencentrum Groningen speelt hierbij een rol met een recent (2009) opgericht bureau: dat moet het proces stimuleren en begeleiden, ondersteuning geven bij het maken van een aanvraag en partijen bij elkaar brengen.

Dankzij het FCP blijven ook een aantal instellingen in stand die van de kunstraad een negatief advies hadden gekregen, zoals de Stichting Urban House en Theater te Water. Een van de eisen die nu aan hen gesteld wordt, is dat ze zich bezighouden met actieve participatie en wijkgericht werken.

Tot slot is er het verbond van gemeenten en bouwcorporaties in het kader van het Nieuw Lokaal Akkoord, de wijkaanpak van Groningen. Er is 5 miljoen euro beschikbaar, waarop bewoners een beroep kunnen doen voor bijvoorbeeld een speeltuin, maar ook een amateurkunstproject in een achterstandswijk.

Bijlage 3 Geïnterviewde personen

Landelijk

Carla van Deijck-Hofmeester, R&H, adviseurs in cultuur
Evelien de Graaf, IPO
Lydia Jongmans, VNG
Jan Jaap Knol, Fonds voor Cultuurparticipatie
Bertien Minco, Jeugdcultuurfonds
Willem-Jan Raijmakers, R & H, adviseurs in cultuur
Jan Willem Rijke, IPO
Tom de Rooij, Kunstfactor
Loek Sijbers, Raad van twaalf
Paul Vogelezang, Cultuurnetwerk Nederland
Ap de Vries, Kunstconnectie

Provincies

Monique Antonis, Groningen
Ineke van Balen, Overijssel
Gert Jan Bots, Zuid-Holland
Paul Coenen, Limburg
Michiel de Graef, Noord-Holland
Els Joosten, Flevoland
Gerrit Kamstra, Drenthe
Natasja Koole, Zeeland
Jeroen Mulder, provincie Brabant
Catherine Peters Sengers, Utrecht
Marc Stuijt, Friesland
Floor Viveen, Gelderland

Gemeenten

Jaap Breek, Alphen aan den Rijn
Karin Eetgerink, Tiel
Marijke Eymes, Rotterdam
Marc Floor, Groningen
Ankie van de Kruis, Ede
Pien van der Linden, Rotterdam
Frans Meerhoff, Emmen
Erik Pul, Lelystad
Jacobien Sierst, Almere

Paul Spanjaard, Oss
Andrea Svedlin, Rotterdam
Yvonne Verhoeven, Veendam
Marjo Worms, Zoetermeer
Charles van Zanten, Utrecht
Jan Bessems, Maastricht (schriftelijk)

Ondersteunende instellingen

Marco Bentz van den Berg, Kunstraad Groningen
Kim van den Boon, Culturalis Den Haag
Jan Brouwer, Kunstencentrum Groningen
Marc Fonville, Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
Margriet Gersie, Kunstgebouw
Sylvia Hagers, SKVR
Klaas Hoekstra, Kunstgebouw
Ineke Kemper, KCG
Arie Koelewijn, Zimihc
Bart Krieger, Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur
Bernadette Laumans, CMO Stimulans
Zorica Majic, CMO Stimulans
Fredt Moers, Kunstgebouw, cultuurnetwerker Holland-Rijnland
Nadet Somers, SCOOP
Connie Verberne, KCG
Warner Werkhoven, Kunstbalie

Noten

- 1 SMART wil zeggen dat een doelstelling Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch en Tijdgebonden moet zijn geformuleerd.
- 2 Voorbij wordt gegaan aan het feit dat de mediasector niet direct door het ministerie van OCW wordt gesubsidieerd – belastingopbrengsten en reclamegelden zijn de voornaamste bronnen –, maar wel sterk wordt gereguleerd via de Mediawet.
- 3 Waarschijnlijk is hier sprake van een verkeerde omschrijving: bedoeld wordt het Fonds voor Cultuurparticipatie.
- 4 Opmerkelijk is dat naast Edu Art ook Cultuurbedrijf bv bestaat. Deze twee organisaties hebben nauwe banden en personele unies. Op de site van Cultuurbedrijf bv staat: 'Steeds meer mensen – in bedrijven, zorginstellingen, gemeenten en onderwijs – maken dat wat ze doen graag zichtbaar voor een groot publiek. In de vorm van een congres, symposium, festival of een groot project voor een breed publiek. Om dit aansprekend te maken is creativiteit en verbeeldingskracht nodig. En daar is kunst voor nodig. Cultuurbedrijf maakt deze verbinding tussen kunst en de samenleving. Wij maken met ervaren regisseurs, zakelijk leiders, projectmanagers én producenten uw ideeën waar. Van droom naar daad. Dat doen we vanuit onze missie: wij geloven dat kunst in het hart van de samenleving thuishoort. Cultuurbedrijf geeft ideeën vorm.' Hier lijkt sprake van commercialisering van een deel van de expertise die Edu Art in huis heeft. In hoeverre welke organisatie van welke profiteert is niet duidelijk.
- 5 In de begroting van de provincie staat een bedrag vermeld van 469.000 euro, in de subsidiebrief van de provincie aan Zimihc staat een bedrag van 490.000 euro. Het verschil wordt waarschijnlijk veroorzaakt door loon- en prijsaanpassing.
- 6 Deze informatie staat niet in de cultuurnota, maar is gebaseerd op een gesprek met de ambtenaar voor cultuur in de gemeente Groningen.

Opportunities for practising the amateur arts

Context of this report

The Netherlands Institute for Social Research/SCP is engaged in exploring the future of the amateur arts in the Netherlands on behalf of the Ministry of Education, Culture and Science. In order to gather as much information as possible about the status of the amateur arts today – partly in the light of this forward study – SCP also publishes two research reports focusing respectively on participation in the amateur arts by the Dutch population and on the opportunities for participation in the arts and the role of the three layers of government in facilitating that participation. This report presents the findings with regard to opportunities and policy.

Five modes of practising the arts were identified and studied for this report: within clubs/societies, within cultural and civil-society institutions, at school (including community schools), informally and on the private market. Six art forms were distinguished: music, dance, visual arts, theatre, new media and (creative) writing. Until this study was carried out, the knowledge about the opportunities for practising the arts was incomplete and fragmented; in fact virtually nothing was known about the two latter forms of engagement in the arts, i.e. informally or via the private market. The extent to which the various artistic disciplines were covered within cultural education programmes at schools was also unknown. Some details were known about the practising of the arts in clubs and institutions, but that knowledge, too, was very fragmented. This report brings together new information about topics on which little was known – practising of the amateur arts at school, in informal groups and on the private market – and for the first time pools the existing knowledge about the practising of the arts in clubs and institutions. The report also scrutinises the functioning of the three layers of administration in the Netherlands in relation to the amateur arts.

When it comes to the practising of the arts in informal groups and on the private market, there is a lack not only of national data, but also of a suitable means of carrying out national surveys. In the light of this, this report uses initial findings from a medium-sized Dutch municipality, namely Alphen aan den Rijn. There is no reason to assume that the situation in this municipality is not indicative of the situation in other medium-sized municipalities in the Netherlands. The information on informal groups and the private market largely relies on the situation found in this one municipality, while the situation in that municipality is used to illustrate the national picture presented in the other modes of practising the arts.

Practising of the arts in clubs/societies

Anyone wishing to practise the arts in their free time by joining a club or society has plenty of choice in Alphen aan den Rijn, especially if their interests are musical. An inventory performed for this study generated a list of around 60 clubs and societies, of which two-thirds were music societies. In addition, nine dance clubs and six drama clubs

were found. It is likely that every municipality of any size will similarly have dozens of clubs in which people can engage in the arts in their free time. In the music genre alone, there are 12,500 societies nationally in the Netherlands – a figure that is known because of their affiliation to various umbrella organisations. However, music is a discipline that by its nature is very often performed in an organised setting, and it is therefore not typical of other disciplines. An estimate of 25,000 amateur arts clubs nationally is probably on the low side, though accurate figures are hard to come by because it is not known how many music societies exist outside the umbrella organisations, while in other disciplines fewer clubs and societies are affiliated to larger organisations and the picture is therefore much less complete. It is even more difficult to build up a reliable picture of membership profiles, of the activities carried out by clubs and societies or of the challenges they face.

Amateur arts clubs are mainly populated by well-educated, indigenous Dutch members. Some clubs and societies would prefer their memberships to be a better reflection of the community around them, but do not know how to set about achieving this. There are however opportunities for this, for example through collaboration with schools, after-school childcare and youth and community work. By targeting activities specifically at children, young people and members of ethnic minorities and by securing their membership, arts societies can help counter ageing memberships and fossilisation. Although some societies do have ageing memberships, there are innumerable clubs and societies that are flourishing and growing. Although arts societies have a conservative image, many of them are changing in response to social trends, both artistically and in the way they are organised. For example, the digital revolution has led to new applications and new art forms, such as computer game design and digital image processing, and has also made the arts more accessible thanks to cheaper equipment and greater availability of information. The digital arena has become an essential and intrinsic platform for the amateur arts. Internet communities can be seen as a new way in which people organise themselves around a discipline. Another development at organisational level, which results from the greater competition in people's daily schedules (less free time in which there is more to do), is that clubs and societies more often offer practitioners the opportunity to sign up for a specific project rather than subscribing to full membership.

Practising the arts in cultural and civil-society institutions

Numerous institutions are involved in supporting the amateur arts by offering lessons or facilities. The biggest players in this field in the Netherlands are the centres for the arts. The number of these centres has fallen since the end of the 1980s, from 241 to 182 (not including dependencies), mainly due to mergers of music schools and creativity centres to form combined institutions. Music schools are now found mainly in smaller municipalities; most larger municipalities have combined institutions.

The number of people enrolling for courses at centres for the arts rose over the same period from 350,000 to 475,000. This growth was not made up of students on long courses (lasting more than 20 weeks) but was accounted for by more participants in short courses (lasting less than 20 weeks). Music lessons account for the bulk of enrolments, at

almost 60%. Enrolments for the visual arts and dance follow, with 16% and 12% of enrolments, respectively. The distribution of courses across institutions is comparable; music is offered virtually everywhere, while very few institutions offer writing courses. Courses in the other four disciplines can be followed at between 100 and 120 of the 182 centres. The proportion of teaching staff at these centres has fallen, while the percentage of teaching support staff has increased.

Medium-sized municipalities such as Alphen aan den Rijn generally offer all disciplines within one combined institution. However, Alphen has two centres for the arts: the Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn and the Centrum Kunsteducatie Parkexpressie; together they provide courses in all disciplines. In line with the national picture, the range of courses provided for children in Alphen is broader and cheaper than those offered for adults. Music, visual arts and dance are the most popular, followed by drama, audio-visual and literary courses. Lectures and concerts are also provided, while ensembles, individual projects and workshops are also organised, among other things for educational purposes. The two centres for the arts together serve 2,750 participants each year. Adults can also continue their development in the arts at adult education centres. The courses are concentrated mainly on the visual arts and photography. In addition, lectures are provided for participants and exhibitions by course participants are staged in the library. The Adult Education Centre in Alphen aan den Rijn largely matches this picture.

Practising the arts at school

Cultural education in the Netherlands is embedded in the schools policy for both primary and secondary education. More and more schools have developed a written philosophy on cultural education; the number of school cultural coordinators is growing (though they are not all equally powerful); and schools are increasingly working in collaboration with cultural institutions and artists. The opportunities for pupils to practise the arts have increased in recent years as a result. However, this is not yet having a major impact on education: although more and more cultural projects are being developed and although schools – especially secondary schools – are slowly integrating cultural education with other subjects, there are as yet few schools which have developed a continuous learning pathway for cultural education.

In the three elements of interaction with arts and culture – active, receptive and reflective interaction – active interaction, or practising the arts, dominates. In the 2008/2009 school year, primary school heads and cultural coordinators reported that no fewer than 60% of the five (year group 7) to ten (year group 2) hours per week spent on cultural education were devoted to practising the arts. The picture in secondary education is made more complex by differences between pre-vocational secondary education (vmbo) and pre-university education (vwo), between the lower and upper forms and between the choices by pupils as to whether or not to choose an arts discipline as an examination subject. Broadly speaking, around half the time devoted to cultural education at secondary school is spent on practising the arts. The proportion is higher in the lower forms of secondary school than the upper forms and in pre-secondary vocational than in pre-university education.

Community schools (broad-based schools offering several different types of education on one campus) offer extra opportunities for practising the arts. A third of the approximately 1,600 community schools in the Netherlands today organise weekly cultural activities outside the regular curriculum. In primary schools these predominantly take the form of workshops and guest lessons, while at secondary level the focus is on projects and excursions. There is as yet little coordination in education between practising the arts within and outside school.

Practising the arts in an informal context

Our inventory of informal opportunities for practising the arts in Alphen aan den Rijn produced a total of 70 informal networks. Through interviews with members of 23 of these networks, more was learned about their actual functioning. The figure of 70 informal networks probably covers only a proportion of the total number, and the information gleaned from these interviews may therefore not be representative for all informal arts activity in Alphen. On the other hand, it does provide a first impression of this as yet unexplored phenomenon.

The informal networks for the amateur arts covered in our study are small, intensive and long-lasting. Group members agree to come together on a fixed day each week, in order to practise and to undertake commitments such as performing and staging exhibitions. People thus do not join informal networks because they are looking for a way of avoiding commitment. They appear to be attracted mainly by the smallness of scale and the freedom to pursue their hobby as they see fit. Moreover, artistic styles and disciplines are practised in informal networks which receive little attention in the mainstream arts circuit. Despite this, our interviews do not reveal a picture of informal groups as some kind of counter-movement, because in most cases the formal, organised arts have played a role in their artistic development, and in some cases still does so. Notwithstanding the high degree of self-sufficiency of informal networks, therefore, our exploratory study in Alphen aan den Rijn highlights the importance of the facilitating function of clubs, institutions and community education.

Informal groups not only offer beginning practitioners of the arts an environment in which they can develop their skills in a given discipline, but also provide a useful platform for more advanced practitioners. Prospective new members of music groups for advanced practitioners have to go through an audition, for example, while participants in sculpture groups must be able to work on their own initiative and pursue their art without instructions from a teacher. The term 'informal' thus does not provide an indication of the level at which the artistic disciplines concerned are practised.

A key feature of informal networks is their hybrid nature: they take on a variety of guises. The image of the informal group as an isolated friends' club which meets in someone's living room each week is only a limited part of the story. Several groups have links to clubs/societies and community education centres (e.g. hiring a practice room at a discounted price). In addition, some informal networks have incorporated as foundations, while others offer lessons on the private market. These groups thus do not limit their activities to the private circuit of individuals, but also operate in the midst of civil

society and in the marketplace. There are also groups where amateur and professional artists come together. Finally, the hybrid nature of informal networks is also reflected in differences in the way in which activities are organised. As well as the weekly 'sitting room groups', there are groups which meet less frequently, networks with more or less fixed core groups (e.g. rap) and groups which organise irregular meetings (cabaret duets, music groups).

Generally speaking, informal groups are also important social networks, in which people help and support each other (doing odd jobs around the house, lending each other tools and equipment, etc.) and undertake joint activities such as travelling, visiting theatres or museums and going out for meals together.

The amateur arts on the private market

It is known that a substantial amount of activity in the amateur arts takes place on the private market, for example where people follow courses at private schools or with private teachers, or hire rooms for rehearsals, exhibitions or performances. However, virtually no national data are available on the extent and nature of the opportunities for engaging in the amateur arts on the private market. At most it can be said that a substantial quantity of books and other instruction material are available for self-study, that there are many distance learning courses available in which people can improve their skills in an arts discipline, and that there are a number of top-ranking private training programmes and any number of private workshops, both in the Netherlands and abroad. The Internet is a special case, offering a forum for both paid and unpaid lessons. Photography and video communities are particularly popular; participants in these communities react to each other and learn from peer reviews, giving this forum the character of a (virtual) informal network.

In our survey, 23 private-sector providers of music lessons were identified in Alphen aan den Rijn, 20 of whom were private teachers. Half of them provide lessons on keyboard instruments. Their fees vary considerably, but are not substantially higher than in the subsidised sector. As in the latter sector, more children and young people follow lessons in the private circuit than adults. The 11 private dance teachers identified in the study offer lessons both in dance as an art form and dance with a strong social, sporting or spiritual emphasis. In the visual arts, the survey elicited 15 providers. Ten of these are visual artists who provide lessons and/or workshops and who are strongly focused on artistic development. Half of them have a higher professional qualification in art. The five more 'commercial' providers focus mainly on the social and leisure aspects (company outings, etc.). The number of private-sector providers in the other disciplines is smaller: three for drama, two for photography and none (any longer) for creative writing. The distribution across the disciplines is therefore the same as in the subsidised circuit. There is an impression that the amateur arts in the private sector depend more on chance (e.g. the presence of an artist who is willing to give lessons) than in the subsidised sector, and the continuity therefore appears less assured. The costs in the private circuit in Alphen aan den Rijn are generally the same or slightly higher compared to the subsidised sector. There are several opportunities for renting halls for rehearsals, exhibitions

or performances. Bands can perform in the two bars in Alphen which carry live music programmes.

The three administrative layers

The three layers of government in the Netherlands – national, provincial and local – share the same policy objectives with regard to cultural participation: more people should take part. This ambition does not go much beyond this vague formulation, however; there is no policy theory in which a clear relationship is established between the end and the means. Moreover, casting the objectives in general terms means it remains unclear to what extent a particular measure contributes to their achievement. Although the goals of the three government layers with regard to cultural participation largely correspond, each administrative layer applies its own priorities in the detailing of that policy, geared to the particular local situation. The distribution of tasks across the three layers of government is clear: central government is responsible for the national infrastructure, the provincial authorities for providing support at provincial level and the local authorities for the implementation ‘on the ground’. The new Fund for Cultural Participation (*Fonds voor Cultuurparticipatie* – FCP) encourages provincial and local authorities to develop policy that is in line with the FCP programmes and themes, thereby leading to greater coordination of that policy. The FCP thus gives central government a means of encouraging cohesion.

The various government layers have two means at their disposal for achieving their objectives: providing grants to practitioners of the arts to help them carry on their work, and providing subsidies to supporting institutions. Both administrative instruments have been used for decades and there are no signs that this is likely to change. Those in the field do not believe that privatisation or increased commercialisation of provisions that are currently paid for from the public purse will have a huge impact.

Our survey did not bring to light any major pinchpoints or overlaps in the division of tasks between the three layers of government. The distribution of responsibilities across the three government layers, and the responsibility of central government for the overall system, means that central government has the task of providing an adequate infrastructure of national institutions and for creating the necessary conditions to enable fruitful implementation of provincial and local policy. Central government gives direction to the policy but leaves the other layers of government and other stakeholders the freedom to pursue the desired result as they see fit. By establishing the Fund for Cultural Participation, the government has created a framework for channelling policy in the desired direction whilst allowing the other administrative layers to develop customised solutions. Since the publication of the *Cultuur en School* policy document on arts and cultural education, the relationship between education and culture has figured on the policy agenda of public authorities. With regard to the amateur arts, out-of-school arts education is particularly relevant in relation to community schools. There is growing coordination between these out-of-school activities and schools, for example through collaboration with music schools which provide lessons and amateur associations which organise activities. The central government policy on community schools and culture (*Brede school*

en cultuur) and the 'Community schools, sport and culture and combination functions' incentive programme (*Brede scholen, Sport en Cultuur en Combinatiefuncties*) are designed to encourage that collaboration.

Unfortunately, it was not possible to obtain a clear picture of the subsidy amounts given by the three government layers to the amateur arts, because most provincial and local authority budgets contain items that cover more than just the amateur arts and which could not be broken down into the different individual policy sectors. The same applies for the amounts spent by private-sector funds on arts and culture; these are also difficult to assess, but where that is possible, it would seem that private funding of the amateur arts exceeds public funding several times over. Knowledge and gaps in knowledge
This report is based on two foundations. First, there is the existing but fragmented information about the practising of the amateur arts in clubs/societies, civil-society institutions and in education; on the other hand it elicits new information about the amateur arts in education, in informal groups and on the private market. What gaps in the knowledge about the opportunities for practising the arts remain after this exercise? Two types of question can be distinguished here. The first relates to the coverage of the knowledge gathered, which without doubt needs reinforcing. The picture of clubs and societies, and to a lesser extent of institutions, is incomplete. What happens at schools was measured indirectly. Informal groups and private providers were mapped out in only one medium-sized municipality.

The second question is more substantive; it is concerned with the need for more specific knowledge about the amateur arts as such, for example the nature and frequency of lessons and activities within the various contexts of the arts and their 'external' effects for individuals and society.

- &concept (2007). *Jeugdcircussen in Nederland*. Rotterdam: &concept.
- Achten, F. (2005). *Stuurmanskunst, bestuursleden vertellen hoe ze hun vereniging op koers houden*. Utrecht: Stichting Beeldende Amateurkunst.
- Agterdenbos, R. (2008). *Verslag van de workshop op 18 mei 2008, 'Help! Teveel leden!'* http://fotobond.nl/activiteiten_besturendag2008.htm.
- Alexander, E. en N. van der Krogt (2009). *Openluchttheaters in Nederland*. Amsterdam: Theater Instituut Nederland.
- Asselbergs-Neessen, V. (1989). *Kind, kunst en opvoeding: de Nederlandse beweging voor beeldende expressie (1876-1968)* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bamford, A. (2007). *Netwerken en verbindingen: arts and cultural education in The Netherlands*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap.
- Beattie, D. K. (1990). *An analysis of the Dutch vwo visual arts examination program and the concomitant vwo curriculum*. Kansas: University of Kansas.
- Beek, P. van en W. Knulst (1991). *De kunstzinnige burger. Onderzoek naar amateuristische kunstbeoefening en culturele interesse onder de bevolking vanaf 6 jaar*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beers-Blom, J. (2007). *Forumbijdrage op 10 december*. <http://weblog.zoom.nl/2007/12/10/hoe-staat-het-met-de-fotoclubs/> (geraadpleegd op 24 april 2009).
- Berg, E. van den en J. de Hart (2008). *Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bibliotheek Rijn en Venen (2007). *Sociaal jaarverslag*. Zonder plaats en uitgever.
- Bibliotheek Rijn en Venen (2008a). *Beleidsplan*. Zonder plaats en uitgever.
- Bibliotheek Rijn en Venen (2008a). *Jaarverslag*. Zonder plaats en uitgever.
- Boer, A. de en S. de Rooij (2008). *Jongeren schrijven, wat en waar? Een inventarisatie van de schrijffactiviteiten voor jongeren najaar 2007-voorjaar 2008*. www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/080526_Inventarisatie-OPMAAK_versie_3-DEF_1.pdf.
- Boer, A. de en I. Smit (red.) (2008). *Coaching in theater maken. Tien inspirerende trajecten in vijf provincies*. Amsterdam: Kunstfactor Theater.
- Boer, A. de, G. Kooistra, Z. Özdoğan en R. Tunc (red.) (2009). *Turks theater bestaat niet*. Utrecht: Kunstfactor (i.s.m. TIN & HISC).
- Bork, R. van (2008). *395 minuten. Amateurpopmuziek in Nederland*. Rotterdam: Kunstfactor, Popunie en &concept.
- Bresler, L. (1998). *The genre of school music and its shaping by meso, micro and macro contexts*. In: *Research Studies in Music Education*, jrg. 11, p. 2-18.
- Broek, A. van den (2008). *Cultuurdeelname*. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 149-169). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2009). *Kunstbeoefening in de vrije tijd*. In: A. van den Broek, J. de Haan en F. Huysmans. *Cultuurbewonderaars & cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik* (p. 66-86). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2010a). *FAQ's over kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2010b). *Toekomstverkenning kunstbeoefening. Een essay over de mogelijke betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor volume, voorkeuren en vormgeving van kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Brouwer, M. en W. Heesbeen (2007). *Motivatie om te dansen*. Amsterdam: TNS NIPO (www.kunstfactor.nl/blobs/Kunstfactor/Rapport_TNS_Nipo_-_Motivatie_dansen.ppt).
- Buys, L. (1995). *Haalbaarheidsonderzoek Erkenningenregeling Particuliere Dans-/Balletscholen*. Nijmegen: Buys Culturele Profielen.
- CBS (1993). *Kunstzinnige vorming 1991*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (1994). *Sociaal cultureel werk 1993*. In: Sociaal culturele berichten 1994-15.
- CBS (2007). *Gezondheid en zorg in cijfers 2007*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2009a). *Kunstzinnige Vorming 2005 en 2007*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2009b). *Vakanties van Nederlanders 2008*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Christianen, M. (1992). *Popmuziek in Zuid-Holland: Onderzoeksverslag*. Rotterdam: Wetenschapswinkel Erasmus Universiteit Rotterdam.
- CIOFF (2005). *Guidelines for Folklore Groups*. www.cioff.org/cioff/Publications/guide_groupes/Cioff_GuideGroupe_EN.pdf.
- Commissie Muzikale Vorming (1991). *Eindrapport*. Rijswijk/Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Cultuurnetwerk Nederland (2004). *Zicht op... centra voor de kunsten*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Damen, M., F. Haanstra en H. Henrichs (2002). *Een kwarteeuw onderzoek naar kunst- en cultuureducatie in Nederland* (Cultuur+Educatie 4). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Doorn, H. van (1976). *Nota Kunst en Kunstbeleid*. Den Haag: Staatsdrukkerij.
- Doorn, R. van (2008). *Kijk, een echte 'fotoclub-foto'! Is dit wat wij willen? Een onderzoek naar de kenmerken, achtergronden, wensen en behoeften van de hedendaagse amateurfotograaf als verenigingslid* (masterscriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Dorrestein, A. en K. du Long (2005). *Kleurrijke kunst. Onderzoek naar amateurkunstbeoefening door allochtonen*. Tilburg: P O N.
- Draaisma, W. en E. Leih (2009). *Aangenaam: Populair Jaarverslag 2008*. Alphen aan den Rijn: Participe.
- Edelman, E., en M. van Bommel (2008). *Sectorverkenning amateurkunst in Noord Brabant. Provinciaal Rapport*. Tilburg: P O N.
- Efland, A. (1976). The school art style: A functional analysis. In: *Studies in Art Education*, jrg. 17, nr. 2, p. 37-44.
- Elsevier (2009). *HBO-almanak 2008/2009*. Amsterdam: Reed Business.
- Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen (2007). *Over de drempels met taal en rekenen. Eindrapport*. Enschede: geen uitgever.
- FFG (z.j.). *Levende historie, met respect en plezier gebracht!* http://www.dutchfolklore.nl/nl/ffgn_n1.htm (geraadpleegd op 13 juli 2009).
- Flash Focus Poll Resultaten (2009). <http://www.flashfocus.nl/forum/poll.php?do=showresults&pollid=103> (geraadpleegd op 31 juli 2009).
- Flash Focus Statistieken (2009). <http://www.flashfocus.nl/forum/> (geraadpleegd op 31 juli 2009).
- Fotobond (2005). http://fotobond.nl/fotobond_diensten_wegwijs.htm (geraadpleegd op 20 april 2009).
- Frissen, L. (2009). Huldigingstoespraak, 28 juni 2009, http://www.limburg.nl/upload/pdf/SpeechCdK_20090628_HuldigingJuliarissenFanfareCaeciliaPuth.pdf.
- Ganzeboom, H., F. Haanstra, M. Damen en I. Nagel (2003). *Momentopnames CKV1 – Eindrapportage CKV1-Volggproject* (Cultuur+Educatie 8). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

- Gardner, H. (1989). Zero-based arts education: an introduction to Arts Propel. In: *Studies in Art Education*, jg. 30, nr. 2, p. 71-83.
- Gardner, H. (1990). *Art education and human development*. Los Angeles: Getty Center for Education in the Arts.
- Gemeente Alphen aan den Rijn (2006). *Samenleven in de complete stad: Collegeprogramma 2006-2010*. <http://www.alphenaandenrijn.nl/INTERNET/Communicatie/Documenten/Collegeprogramma.pdf>.
- Gemeente Alphen aan den Rijn (2007). *Statistisch jaaroverzicht 2007*. Alphen aan den Rijn: Gemeente Alphen aan den Rijn (ook te raadplegen via www.alphenaandenrijn.nl).
- Gemeente Alphen aan den Rijn (2008). *Van kwetsbaar naar weerbaar: Wmo-beleidsplan 2008-2011*. <http://www.alphenaandenrijn.nl/>
- Geradts, E. (1999). *Rapportage consultatie -/adviestraject landelijke verzorgingsstructuur kunsteducatie*. Den Haag: Eugenius
- Ginkel, R. van (2000). *Volkscultuur als valkuil. Over antropologie, volkskunde en cultuurpolitiek*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Green, M. en T. Brock (2005). Organizational membership versus informal interaction: Contributions to skills and perceptions that build social capital. In: *Political Psychology*, jg. 26, p. 1-25.
- Grinten, M. van der, J. Kruijer, C. Oomen en C. Hoogeveen (2005). *Brede scholen in Nederland. Jaarbericht 2005*. Utrecht: Oberon.
- Guetzkow, J. (2002). *How the art impact communities: An introduction to the literature on arts impact studies* (Working Paper Series 20). Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- Haan, J. de en W. Knulst (2000). *Het bereik van de kunsten: een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haanstra, F. (1999). *Kiezen in de buitenschoolse kunsteducatie: een onderzoek in Dordrecht*. Amsterdam: s c o - Kohnstamm Instituut.
- Haanstra, F. (2001). *De Hollandse schoolkunst: mogelijkheden en beperkingen van authentieke kunsteducatie*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Haanstra, F. (2008). *De thuiskunst van scholieren*. Amsterdam: Lectoraat Kunst- en Cultuureducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.
- Hagen, T., F. Konings en F. Haanstra (2009). *Grenzen aan samenhang: de kunstvakken in de vernieuwde onderbouw voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Lectoraat kunst en cultuureducatie Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.
- Hagenaars, P. (2008). Doel en streven van Cultuur en School. In: M. van Hoorn (red.). *Pegasus' vlucht gevolgd. Cultuur en School 1997-2007: doelstellingen, onderzoek en resultaten* (Cultuur+Educatie 21, p. 10-48). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Hagenaars, P., J. Liefink, J. Poll en M. Tal (2006). *Cultuureducatie, samenwerking in de praktijk. Een studie naar samenwerkingsvormen van culturele instellingen in gemeenten*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Hagenaars, P. en P. Vogelegang (2009). Draai! Of alles staat stil. Vier in elkaar grijpende raderen: beleidsinzicht, marktkennis, personeelsbeleid en professionaliteit. In: A. Reiss (red.). *Wie het weet mag het zeggen* (Kunstconnected special). Utrecht: Kunstconnectie.
- Haiku Kring Nederland (2005). <http://haikukringnederland.web-log.nl/haikukringnederland/informatie/index.html> (geraadpleegd op 16 juli 2009).
- Hart, J. de (2005). Langetermijntrends in lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. In: P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (p. 33-68). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Haye, A. en P. Frederiks (1997). *Onderzoek naar de betekenis van Amateurfotografie. De geschiedenis van de Fotobond*. Utrecht/Geleen: Fotobond (BNAFV).
- HBO-raad (2009). *De waarde van kunstvakonderwijs*. Den Haag: HBO-raad.
- Heek, L. (2006). *Je Geld of je Leven. Een onderzoek naar de financiële stromen in de amateurmuzieksector* (masterscriptie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Heerma van Voss, T. (2009). *Salah Edin zet de volgende stap*, 27 april 2009. www.hiphopleeft.nl (geraadpleegd september 2009).
- Hengst, P. den (2007). *Het Palet 1947 – Palet 2007*. Jubileumtekst zonder plaats en uitgever.
- Hermans, P., F. van der Schoot, C. Sluijter en N. Verhelst (2001). *Balans van de peiling beeldende vorming aan het einde van de basisschool. Uitkomsten van de tweede peiling in 1996*. Arnhem: Citogroep.
- Hesselink, L. en P. Jorissen (1999). *Kunst en handicap in Nederland: de positie van kunstenaars met lichamelijke of verstandelijke handicap*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Hoekman, R., R. van der Meulen en J. Janssens (2006). *Bevolkingsonderzoek Sport en Cultuur 2005*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hoogeveen, K. en A. van der Vegt (2008a). *Cultuur in beweging: evaluatie van de regeling Versterking Cultuureducatie in het primair onderwijs* (paper gepresenteerd op de Conferentie Onderzoek in Cultuureducatie, 19 juni 2008). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Hoogeveen, K. en A. van der Vegt (2008b). *Cultuureducatie in het primair onderwijs. Eindrapportage monitor regeling Versterking Cultuureducatie in het Primair Onderwijs*. Utrecht: Sardes.
- Hoogeveen, K. en A. van der Vegt (2008c). *Evaluatie van de regeling Versterking cultuureducatie in het primair onderwijs*. In: M. van Hoorn (red.). *Pegasus' vlucht gevolgd. Cultuur en School 1997-2007: doelstellingen, onderzoek en resultaten* (Cultuur+Educatie 21, p. 84-108). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Houtclub de Waarden (z.j.). *Draaier in beeld*. <http://houtdraaiclubdewaarden.nl> (geraadpleegd op 3 augustus 2009).
- <http://schrhyvers.hyves.nl/> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- <http://www.hitzum.com/html/toneelvereniging.html> (geraadpleegd op 8 juni 2009).
- http://www.kcg.nl/actueel/index.cfm/thread/27/d_id/187/zoek/Regisseurs_Amateurtheater_in_Gelderland.
- http://www.limburg.nl/upload/pdf/SpeechCdK_20090628_HuldigingJuliarissenFanfareCaeciliaPuth.pdf.
- <http://www.theatersport.nl/home> (geraadpleegd op 8 juni 2009).
- Huysmans, F. en C. Hillebrink (2008). *De openbare bibliotheek tien jaar van nu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ISSG (2007). *Collectie Turks Theater Nederland*. Amsterdam: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.
- Ingen, E. van en P. Dekker (2009). *Dissolution of associational life? Testing the individualization and informalization hypotheses on leisure activities in the Netherlands between 1975 and 2005*. In: E. van Ingen (red.), *Let's come together and unite. Studies of the changing character of voluntary association participation* (p. 65-81). Tilburg: Oldendorff research institute.
- Inspectie van het Onderwijs (1991). *Muziek de maat genomen. Rapport over de kwaliteit van het muziekonderwijs op de Nederlandse basisscholen*. 's-Gravenhage: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- Inspectie van het Onderwijs (1999). *Beeldende vakken in de basisvorming. Evaluatie van de eerste vijf jaar* (Werk aan de basis 2). Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. (Idem: Dans, Drama en Muziek)

- Jos (2008). Lezen/Schrijven-hyve, 21 februari. <http://lezenenschrijven.hyves.nl/> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- Kamp, M. van der (1980). *Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige vorming?* (svo-reeks 29). 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Kamphorst, H. (1990). *Circus met kinderen en jongeren*. Utrecht: LOKV.
- КВОН (2003). *Alles over sportrolstoelen. Tips voor de aanvraag, rolstoelsporten en sportorganisaties*. Woerden: Kwaliteit- en Bruikbaarheidsonderzoek van Hulpmiddelen voor gehandicapten en ouderen.
- KCG (2009) Regisseurs Amateurtheater in Gelderland, geraadpleegd op 21 augustus 2009 op http://www.kcg.nl/actueel/index.cfm/thread/27/d_id/187/zoek/Regisseurs_Amateurtheater_in_Gelderland.
- Keuper, A. (red.) (2009). Zonder titel. *Mandogita*, jg. 53, nr. 2, p. 30.
- Knulst, W. (2007a). Het leeftijdsprofiel van amateurs verder uitgediept. In: W. Knulst (red.). *Amateurkunst in de Lage Landen* (Cultuur+Educatie 20, p. 84-106). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Knulst, W. (2007b). Oude en nieuwe idealen rond amateurkunst. In: W. Knulst (red.). *Amateurkunst in de Lage Landen* (Cultuur+Educatie 20, p. 12-26). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Kolen-van Loon, D. (2008). *Interne notitie. Werkplaatsen & productiehuizen in de amateurkunst*. Tilburg: IVA.
- Kolen-van Loon, D., T. IJdens en M. Minderhout (2008a). *Werkplaatsen & productiehuizen in de amateurkunst*. Tilburg: IVA.
- Kolen-van Loon, D., H. van Werff, K. Korevaar en M. Rovers (2008b). *Arbeidsmarktontwikkelingen in de kunsteducatie. Een verkenning*. Tilburg: IVA/Kunstconnectie.
- Koning, M. de (2007). *Het Land van Salah Edin*. www.kennislink.nl (geraadpleegd juli 2009).
- Kooyman, R. en K. Verhagen (1991a). *Kunsteducatie & participanten: profielen van docenten en deelnemers in de kunsteducatie* (Kunstparticipatie & Instellingen voor kunstzinnige vorming 1). Utrecht: LOKV.
- Kooyman, R. en K. Verhagen (1991b). *Amateurkunst en kunstzinnige vorming als deel van de cultuurparticipatie*. Utrecht: LOKV.
- Kruiter, J., M. van der Grinten, C. Oomen, E. Dubbelman en J. van de Linden (2010). *Brede scholen in Nederland. Jaarbericht 2009*. Utrecht: Oberon.
- Kunstfactor (2009). *Onderzoek vrijwilligers*. Niet gepubliceerd document.
- Kunstfactor (2010). *Amateurkunst – de feiten. Monitor Amateurkunst in Nederland 2009*. Utrecht: Kunstfactor.
- Kunstfactor/IVA (2009). *Eenakterfestivals voor amateurtheater. Onderzoeksrapport*. Niet gepubliceerd manuscript, Kunstfactor en Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater.
- Kunstfactor/VNG (2008). *Amateurkunstbeleid OK: handreiking voor gemeenten*. Utrecht/Den Haag: Kunstfactor en Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Kunsthuis Utrecht/Zimihc (2009). <http://www.kunsthuisutrecht.nl/Discipline/5> (geraadpleegd op 27 juli 2009).
- Kuperus, M. (2005). *De vereniging op survival. Overlevingsstrategieën voor hedendaagse verenigingen*. Utrecht: Civiq.
- LCA (2001). *Danswerkplaatsen: zes voorbeelden uit de praktijk van de amateurdans*. Utrecht: Landelijk Centrum voor Amateurdans.
- Lieftink, J., M. Tal en P. Vogelesang (2007). *Amateurkunst in de toekomst: vier toekomstbeelden voor de amateurkunstsector en de rol daarin van centra voor de kunsten, gemeenten en kenniscentra voor amateurkunst*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Lievegoed Zorggroep (z.j.). *Brochure Vakopleiding Weven op Maat*. <http://www.mee-ugv.nl/view/uploaded/objects/Brochure%20Vakopleiding%20Weven%20op%20Maat.doc> (geraadpleegd op 28 juli 2009).

- Linden, M. van der (2009). Een succesvolle samenwerking in de toekomst, waarbij iedere partij doet waar hij goed in is, zodat het geheel meer wordt dan de som der delen. In: A. Reiss (red.). *Wie het weet mag het zeggen (Kunstconnected special)*. Utrecht: Kunstconnectie.
- Lynd, R. en H. Lynd (1929). *Middletown: a study in modern American culture*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- MacIntyre, D.A. (2009). *The Twenty Five Most Valuable Blogs*, 23 februari. <http://247wallst.com/2009/02/23/the-twenty-five-most-valuable-blogs/> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2007). *Atlas voor gemeenten 2007*. Utrecht: Stichting Atlas voor gemeenten.
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2008). *Atlas voor gemeenten 2008*. Utrecht: Stichting Atlas voor gemeenten.
- McBride, J. (2007). Planeet hiphop. Op zoek naar de wortels van de muziek waar niemand meer omheen kan. In: *National Geographic*, jrg. 8, nr. 4, p. 110-127.
- Meima, G. en N. Droog (2008). *Top: stimuleringsregeling Toekomst op de Planken*. Utrecht: Kunstfactor.
- Ministerie van OCW (1999). *Rapport van de stuurgroep landelijke structuur cultuureducatie*. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen.
- Ministerie van WVC (1985). *Kunstzinnige vorming, amateuristische kunstbeoefening en kunstbeleid*. Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Molendijk, H. (1971). *Hand- en leerboek der bestuurswetenschappen. De overheid en de cultuur (deel 16)*. Alphen aan de Rijn: Samson. Geciteerd in: A. Davidse en L. van Haren (1993). *One Two Three Four, Amateurpopmuziek in Nederland*. Amsterdam: SPN.
- Motivaction (2001). *Amateurkunst/Profielen op basis van Socioconsult*. Amsterdam: Motivaction.
- Nagel, I., H. Ganzeboom, F. Haanstra en W. Oud (1996). *Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- National Endowment for the Arts (1988). *Toward Civilization: a report on arts education*. Washington (D.C.): Government Printing Office.
- Navarro, M. (2007). *Love Him or (He Prefers) Hate Him*, 29 juli. <http://www.nytimes.com/2007/07/29/fashion/29perez.html?pagewanted=1&ei=5090&en=674f112b803c5694&ex=1343361600> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- Nederlandse Bond voor Plattelandsvrouwen / Vrouwen van Nu (2003) Telling van leden die actief zijn in bijzondere groepen, verkregen per e-mail op 25 mei 2009 van bureaumedewerker Brigitte Leferink.
- Nederlandse Vakgroep Keramisten (2009). *Ledenbeleid*. <http://www.nvk-keramiek.nl/pages/bestuur/ledenbeleid.html> (geraadpleegd op 3 augustus 2009).
- Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater (2009). *Digitale informatiebrochure*, verkregen via NVA Bureau.
- Neijhorst, R. (2007). Forumbijdrage op 11 december. <http://weblog.zoom.nl/2007/12/10/hoe-staat-het-met-de-fotoclubs/> (geraadpleegd op 24 april 2009).
- Netelenbos, T. en A. Nuis (1996). *Cultuur en School*. Den Haag: SDU.
- Nibud (2009). *Betaalbaarheid cursusactiviteiten bij Centra voor de Kunsten. Een verkenning naar de financiële toegankelijkheid van huishoudens bij de beoefening van culturele en/of sportieve activiteiten*. Utrecht: Nibud.
- Noordman, T. en G. van Dijk (2009). *Actieve kunstbeoefening en geld. De bijdrage van kunstbeoefening aan de economie*. Den Haag: Adviesbureau Cultuurtoerisme.
- NOVA (2008). *Flyer augustus 2008*. <http://www.novafilmvideo.nl>.
- NSS Marktonderzoek BV (1988). *Onderzoek Statistiek van Amateuristische Kunstbeoefening*. Den Haag: NSS Marktonderzoek.
- Nuis, A. (1996). *Pantser of ruggengraat. Cultuurnota 1997-2001*. Den Haag: SDU.

- nvg Regiopagina's (2009). http://www.beeldgeluid.nl/beeld_geluid_vereniging.htm (geraadpleegd op 31 juli 2009).
- OLON (z.j.). <http://www.olon.nl/sub.php?mv=0&mid=215&smi=> (geraadpleegd op 23 juli 2009).
- Onderbouw vo (2004). Scenario's de basis. In: *Onderbouw Magazine*. www.onderbouw.nl.
- Onderwijsraad (2001). *De basisvorming: aanpassing en toekomstbeeld*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (1993). *Muzikale vorming in het basisonderwijs* (OR 93000216). Den Haag: Onderwijsraad.
- Oomen, C., A. Donker, M. van der Grinten en F. Haanstra (2006). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs. Peiling 2006*. Utrecht: Oberon.
- Oomen, C., A. Donker, M. van der Grinten en F. Haanstra (2007). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs. Meting 2007*. Utrecht: Oberon.
- Oomen, C., A. Donker, M. van der Grinten en F. Haanstra (2008). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs. Meting 2008*. Utrecht: Oberon.
- Oomen, C., K. Hoogeveen, I. Visser, S. Beekhoven, A. Donker en F. Haanstra (2009). *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009*. Utrecht: Oberon/Sardes.
- Oostwoud Wijdenes, J. en F. Haanstra (1997). *Over actief, receptief en reflectief* (Katernen kunsteducatie). Utrecht: LOKV.
- Oostwoud Wijdenes, J., W. Oud en A. de Visch Eybergen (1988). *Kunstzinnige vorming in het basisonderwijs*. Amsterdam: SCO.
- oso-videoclub (z.j.). <http://www.osovideoclub.nl/Take-5.html> (geraadpleegd op 27 juli 2009).
- Participe (2009) *Aangenaam: Populair Jaarverslag 2008*. www.participe.nu.
- Plasterk, R. (2007). *Kunst van leven: hoofdlijnen cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Poelman, L. en M. de Ridder (2008). *De do's en don't's van wijkgericht werken met kunst en cultuur*. Utrecht: Kosmopolis.
- Pots, R. (2002). *Cultuur, koningen en democraten: overheid en cultuur in Nederland*. Nijmegen: SUN.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Raad voor Cultuur (2008). *Advies Bibliotheekvernieuwing 2009-2012*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Ranshuysen, L. (2005). *Eerste resultaten landelijk publieksonderzoek Nederlandse poppodia*. Rotterdam: Bureau Letty Ranshuysen.
- Read, H. (1958). *Education through art*. London: Faber and Faber.
- Rebel, S. en S. de Rooij (2008). *Jongeren schrijven. Creatief schrijven tussen 12 en 18 jaar*. Utrecht: Nationale Jeugdtraad/Kunstfactor.
- Reijntjes, M. (2009). *Dans in zicht. Onderzoek naar het voorkomen van het vak dans in het (speciaal) basisonderwijs in Nederland*. Amsterdam: Stichting Educatieve Dans en Wilmans Winkel Fonds.
- Reiss, A. (red.) (2009). *Kunstconnected Special: Wie het weet mag het zeggen*. Utrecht: Kunstconnectie.
- Roberts, J. (2009). *Hiphoptoolbox*. www.hiphoptoolbox.nl.
- Roode, A. de (2009). *Al 16 slams in Nederland; binnenkort slamagenda!*, 19 februari 2009. <http://www.nkpoetryslam.nl/> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- SBA (2006). *Jaarverslag 2005*. Utrecht: Stichting Beeldende Amateurkunst.
- Schrijven Online (2008a). *Tariefkaart Web*, 30 juni. http://www.schrijvenonline.org/files/tariefkaart_web.pdf. (geraadpleegd op 20 juli 2009).
- Schrijven Online (2008b). *Tariefkaart 2009 Magazine*, 21 november. http://www.schrijvenonline.org/files/tariefkaart_mag.pdf (geraadpleegd op 20 juli 2009).

- Seyham, E. (z.j.). *Achtergrondinformatie OZAN*. <http://www.ozan.nl/page4/page4.html> (geraadpleegd op 20 juli 2009).
- Sikkel, D., P. van der Heijden en G. van Gils (2006). *Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen*. Den Haag: WODC.
- Sound Souvenirs (2009). *Het project Sound Souvenirs. Introductie*. <http://soundsouvenirs.org/sub/a/> (geraadpleegd op 14 juli 2009).
- Souren, C., A. Sarneel, C. Schuitemaker en H. Breukel (1957). *Rapport over een onderzoek naar de stand van het Gewoon Lager Onderwijs in Noord-Brabant*. 's-Hertogenbosch: Provinciaal Bestuur van Noord-Brabant.
- Special Arts (2007). *Professionaliseren en profileren: Meerjarenbeleid 2008-2010*. Doorn: Stichting Special Arts Nederland.
- Special Arts (2009). *Jaarprogramma 2009 Special Arts*. Doorn: Stichting Special Arts Nederland.
- Sprangers, A. (2009). 'Borduren is van alle tijden en culturen'. *FMO-project Breda's Museum staat in de startblokken. De internetbode*. <http://www.internetbode.nl/DorisEpaper/06%20De%20Bredase/epaperarchive/2009/03-25/epaper/1384461.htm> (geraadpleegd op 25 maart 2009).
- SRN (2008). *Wedstrijdreglementen Rolstoeldansen*. Ingaande 1 september 2008. <http://www.rolstoeldansen.nl/cms/downloads/SRN/wedstrijdreglement/08Wedstrijdreglement.pdf>.
- SRN (2009). *Mag ik deze dans van u? Informatiedocument van Stichting Rolstoeldansen Nederland*. Amstelveen: Stichting Rolstoeldansen Nederland.
- Steenkamp, F., H. de Looper en M. Blikendaal (red.) (2006). *Keuzegids hoger onderwijs 2006-2007. Deelgids C: Cultuur en kunst*. Leiden: Hoger Onderwijs Persbureau.
- Stichting BARRE (2009). *Jaarverslag van de activiteiten in 2008*. Alphen aan den Rijn: Stichting Barre.
- Stichting Gilde (2009). *Jaarverslag 2008*. <http://www.gildealphenaaandenrijn.nl/>.
- STIDOC (2007). *Ondernemingsplan STIDOC, Stichting Textiel Informatie en Documentatie Centrum*. Zonder plaats en uitgever.
- Stuurgroep Bibliotheken (2008). *Eindrapport Stuurgroep Bibliotheken 2002-2007*. Den Haag: Vereniging van Openbare Bibliotheken.
- Swaan, A. de (2003). *Niet bij kunst alleen*. Alkmaar: Stichting Beeldende Amateurkunst (SBA).
- Taakgroep Cultuureducatie in het Primair Onderwijs (2003). *Hart(d) voor Cultuur!* Eindrapport. Zonder plaats en uitgever.
- Taka (2007). *Forumbijdrage op 10 december*. <http://weblog.zoom.nl/2007/12/10/hoe-staat-het-met-de-fotoclubs/> (geraadpleegd op 24 april 2009).
- Tesser, P., F. van Dugteren en J. Merens (1998). *Rapportage minderheden 1998: de eerste generatie in de derde levensfase*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Textiefestival (2005). <http://www.textiefestival.nl/Archief/pdf/nederlands.pdf> (geraadpleegd op 21 augustus 2009).
- Textiefestival (2009). http://www.textiefestival.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=34 (geraadpleegd op 20 juli 2009).
- TK (1984/1985). *Notitie Cultuurbeleid*. Tweede Kamer 1984-1985, 18990, nr. 2.
- Toneelvereniging 'Onder Ons' (z.j.). *Kroniek*. <http://www.toneelvereniging-onderons.nl/kroniek.htm> (geraadpleegd op 9 juni 2009).
- Trienekens, S. (2006). *Kunst en sociaal engagement. Een analyse van de relatie tussen kunst, de wijk en de gemeenschap* (Cultuur+Educatie 17). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- UNICA (2009). <http://unica-web.com/> (geraadpleegd op 23 juli 2009).
- USA-videogroep (2009). <http://www.everyoneweb.com/USA-videogroep> (geraadpleegd op 22 juli 2009).

- Vethman, A. (2004). *Het circus in de kunst – de kunst in het circus: een onderzoek naar circus(theater)activiteiten voor kinderen en jongeren*. Amsterdam: Circomundo.
- Viva La Focus (2009). *Programma 2009*. http://www.vivalafocus.net/downloads/VLF_Programma.pdf (geraadpleegd op 23 juli 2009).
- VKV (1993). *De particuliere muzieksector (VKV-notitie 4)*. Utrecht: Vereniging voor Kunstzinnige Vorming.
- Vliet, H. van der (2007). <http://weblog.zoom.nl/2007/12/10/hoer-staat-het-met-de-fotoclubs/> (geraadpleegd op 24 april 2009).
- Volksdanscarrousel (z.j.). *Wie zijn wij?* <http://www.volksdanscarrousel.nl/> (geraadpleegd op 17 juli 2009).
- Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn (2008a). *Programma 2008-2009*. Alphen aan den Rijn: Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn.
- Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn (2008b). *Verslag Cursusjaar 2007-2008*. Alphen aan den Rijn: Volksuniversiteit Alphen aan den Rijn.
- Voogt, J. (1993). *Het onderwijsveld in beweging; resultaten stand van zaken enquête jaarwisseling 1992-1993* (Inforeeks basisvorming 4). Almere: Proces Management Basisvorming.
- Voogt, J. (1994). *Het fundament gelegd; resultaten stand van zaken enquête jaarwisseling 1993-1994* (Inforeeks basisvorming 7). Utrecht: Proces Management Basisvorming.
- Vos, J. (1999). *Democratisering van de schoonheid. Twee eeuwen scholing in de kunsten*. Nijmegen: SUN.
- Vos, R. de (2009). *Draag je gedichten voor, laat het filmen en win een nominatie*, 4 februari. <http://meandermagazine.net/wp/2009/02/draag-je-gedichten-voor-laet-het-filmen-en-win-een-nominatie/> (geraadpleegd op 30 juli 2009).
- Vreeke, F., T. van Dalen en H. van der Hoek (2009). *Het grote poppodium onderzoek 2008: Analyse van de ontwikkelingen in de bedrijfsvoering van de Nederlandse poppodia*. Bussum/Amsterdam: VNPF.
- Vries, A. de, P. Grooten en H. Haest (2006/2008). *Samen of solo? Een verkenning van en handreiking voor samenwerking tussen gesubsidieerde en particuliere aanbieders van kunsteducatie*. Zwolle/Utrecht: De Muzerie/ Kunstconnectie.
- Wacheler, H. (red.) (2007). *How2 Dance & Twirl. Raamleerplan opleiding danstwirling / majorette*. Utrecht: Kunstfactor.
- Warren, M. (2001). *Democracy and association*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Weefkring Nijmegen (z.j.). www.weefkringnijmegen.nl (geraadpleegd op 20 mei 2009).
- Weerden, J. van, en N. Veldhuijzen (1995). *Balans van het muziekonderwijs aan het einde van de basisschool*. Arnhem: Citogroep.
- Weerden, J. van, en N. Veldhuijzen (2000). *Balans van het muziekonderwijs aan het einde van de basisschool 2. Uitkomsten van de tweede peiling in 1997*. Arnhem: Citogroep.
- Wereldwijde Rok (2009). http://www.wereldwijderok.nl/?page_id=5.
- Werkgroep O3 (1973). *Kunstzinnige vorming in Nederland*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Wervers, E. (2005). Leergebied kunst & cultuur. Hoe nieuw wordt de 'nieuwe onderbouw'? In: *Kunstzone*, jg. 4, nr. 1, p. 3-5.
- Wiel, F. van der (2009). Hoog tijd voor een revival van de echte majorette. In: *Kaap Kunst*, nr. 4, p. 7-10.
- Wijn, C. (2003). *Gemeentelijk cultuurbeleid – een handleiding*. Den Haag: Vereniging Nederlandse Gemeenten.
- Willems, F. (2006). *Kunsteducatie, een beleidshandreiking*. Utrecht: Kunstconnectie/VKV.
- Wils, J. (1999). *Amateurkunstbeoefening 1999, penetratie van de kunstbeoefening in Nederland*. Utrecht: NIPO.
- Wuthnow, R. (1994). *Sharing the journey. Support groups and America's new quest for community*. New York: Free Press.
- Zoutman, R. en A. van den Andel (2005). *Cultuurnota Alphen aan den Rijn. Doen, meedoen en beleven*. Amsterdam: DSP-groep.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het s.c.p.: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het s.c.p. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978-90-377-0368-9

scp-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede bureu kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008.* ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5* (2009). Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6
- 2009/9 *Making up the Gap. Migrant Education in the Netherlands* (2009). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0433-4
- 2009/10 *Gelukkig voor de klas?. Leraren voortgezet onderwijs over hun werk.* Ria Vogels. ISBN 978-90-377-0340-5
- 2009/11 *Rules of Relief. Institutions of social security, and their impact* (2009). J.C. Vrooman. ISBN 978-90-377-0218-7
- 2009/12 *Overlast en verloedering ontsleuteld* (2009). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0436-5

- 2009/13 *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008* (2009). Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0404-4
- 2009/14 *De sociale staat van Nederland 2009* (2009). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0434-1
- 2009/15 *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met een kleine deeltijd baan te vergroten* (2009). Saskia Keuzenkamp (red.), Carlien Hillebrink, Wil Portegijs, Babette Pouwels. ISBN 978-90-377-0448-8
- 2009/16 *De toekomst van de mantelzorg* (2009). Klarita Sadiraj, Joost Timmermans, Michiel Ras, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0435-8
- 2009/17 *Vergrijzing, verpleging en verzorging. Ramingen, profielen en scenario's 2005-2030* (2009). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0422-8
- 2009/18 *Jaarrapport integratie 2009* (2009). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos (red.). ISBN 978-90-377-0446-4
- 2009/19 *Werkloos in crisistijd. Baanverliezers, inkomensveranderingen en sociale gevolgen; een verkenning* (2009). Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-451-8
- 2009/20 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2009). B. Kuhry en J.J.J. Jonker. ISBN 978-90-377-0452-5

SCP-publicaties 2010

- 2010/1 *Liever mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0421-1
- 2010/2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0463-1
- 2010/4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0468-6
- 2010/5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978-90-377-0350-4
- 2010/6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0466-2
- 2010/7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-0472-3
- 2010/8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne marie Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-0493-8
- 2010/9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0489-1
- 2010/10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978-90-377-0474-7
- 2010/11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010/12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010/13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*(2010).Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010/14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening*(2010). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0491 4

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens.
ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2* (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0418-1
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3* (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978-90-377-0447-1
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007* (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0
- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk.
ISBN 978-90-377-0399-3
- m/v. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009* (2009). ISBN 978-90-377-0411-2
- Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009* (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0
- TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek* (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid* (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud* (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers.
ISBN 978-90-377-407-5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ* (2009). Cretien van Campen. ISBN 978-90-377-0444-0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (SCP), Wendy Smits (CBS), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Harry Bierings (CBS). ISBN 978-90-377-0427-3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978-90-377-0445-7

- Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978-90-377-0419-8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving* (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0356-6
- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname* (2009). Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0358-0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0465-5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 4* (2010). Paul Dekker, Tom van der Meer en Irene de Goede. ISBN 978-90-377-0464-8
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978-90-377-0470-9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais*. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais (2010). ISBN 978-90-377-0469-3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0430-3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978-90-377-0471-6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978-90-377-0488-4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978-90-377-0495-2
- Oudere tehuwbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008/2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978-90-377-0499-0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0498-3